Çanakkale Cephesinde Bir Müderris

Abdullah Fevzi Efendi

açıklama ve notlarla yayına hazırlayan:
ALİ OSMAN KOÇKUZU

İZ

Çanakkale Cephesinde Bir Müderris: Abdullah Fevzi Efendi

-Hatıralar-

bilgi ve yorumlarla yayma hazırlayan:

ALİ OSMAN KOÇKUZU

Çanakkale Cephesinde Bir Müderris

Abdullah Fevzi Efendi

-Hatıralar-bilgi ve yorumlarla yayına hazırlayan:

ALÎ OSMAN KOÇKUZU

İçindekiler

Bölümün Kaynak ve Belgeleri.....-.....

.....**84**

.—.90

_____94

_____97

-100

.....**103**

...110 .111 **„113 ...114** **117**

.127

Minzaratü'I-Feylak Hakkında----------

i. Birinci Defter Üzerine.....

Asker ve Dinî
*Hayat***.....**

Asker'de Ahlâk----------

Çanakkale
*Harbi*_____

Çobansız Davar Sürüsü.....

ii. ikinci Defter Üzerine----------...—

iii. Üçüncü Defter
Üzerine_____

iv. Dördüncü Defter Üzerine.....

v. Genel
Değerlendirme_____

MİNZARATÜ'L-FEYLAK FÎ KEŞFİ'L-HATAİ VE'L-AHLÂK

BİRİNCİ DEFTER

---

insanların Osmanh/Islam Ordusu Hakkında

Ateş Kes
Anlaşması_____

Birliğin Hali ve İstenmeyen Durum.....

_____
___222

Askeri Yürüyüş Gösterileri.....-.....

..... 224

_____225

_____229

.....230

_____231

.....239

.....241

.....254

.....254

.....256

.....257

.....260

Sonuç ve Hezimetin Sebepleri.....

Yolculuk Sabahı ve Dostlara Özlem.....

Gizli Ric'at ve Geriye Dönüş.....

Sıtma ve Ölüm Deresi_____

Seddü'l-Bahre Doğru----------

Yine Kötü Taktik, Yine Sû-i Tedbir.....

Savaş, Ama Ne Savaş!.....

İstitrat.....
.....

Rabbimin Lütfettiği Bir İlham Nimeti

Dördüncü Savaş.....

Nasıl Yaptı Bunu.....

İKİNCİ
DEFTER.....
.....263

Yayıncının Takdimi

yüzyıl, selefinden aldığı baş döndürücü gelişme-Ly / I leri olanca hızıyla devam ettiren, önemli bir yüz-V»-'« yıldı. Daha hemen başında, peşisıra patlak veren savaşlar, dünyanın neredeyse her tarafını alev topuna döndürmüştü. Yaşlı çınar Osmanlı da bu hengâmede payına düşeni fazlasıyla alıyordu. 600 seneyi aşkın bir süre cihan hakimiyeti kurmuş olan İmparatorluk, neredeyse nefes almaksızın topraklarını bir bir kaybediyordu,

Böylesi bir atmosferde patlak veren 1. Dünya Savaşı, ülkeye vurulan son ve tesirli bir darbe oldu. Artık devlet ruhunu teslim etmek üzereydi ve insanları nasıl bir geleceğin beklediği konusu belirsizdi. Gerek dünya, gerekse ülke şartlarındaki bu hızlı değişime ayak uydurmaya, hayatta

kalmaya çalışan insanlar da yok değildi. Ancak sürekli değişen dengeler, dönemin şartlan gereği "enformasyon kirliliği" herkesin kafasını allak bullak ediyordu. O günler, geride kalacak topraklarda nasıl bir ülke inşa edileceğinin mücadelesinin yapıldığı günlerdi.

Elinizdeki kitapta hatıra ve notlarını okuyacağınız Abdullah Feyzi Efendi, işte bu karmaşık günlerin kahramanlarından biridir. Orta Anadolu'da önemli bir medresenin müderrislerinden olan Abdullah Feyzi Efendi, yaşanılan olayların ve muhtemel sonuçlarının neler getirip neler götüreceği hususunda, oturduğu yerden bir şeyler yapmanın imkânsızlığını fark etmiş, entelektü

el bir medrese âlimidir. Dört duvar arasından çıkıp, hayatın içine dalma cesaretine sahiptir. Bu sebeple ilk adımını Çanakkale Savaşı öncesi atar ve medrese muallimlerine tanınan askerlik muafiyet hakkına rağmen, gönüllü olarak orduya yazılır ve Çanakkale'de başlayıp, Irak cephesinde nihayete eren bir tecrübeye imza atar.

Hâtırat sahibinin günümüzde neredeyse hiç tanınmamasmın sebebi ise, Kurtuluş Savaşı döneminde, askerlik dönüşü Konya'da Kuvva-yı Milliye ile ihtilafa düşerek yıllar sürecek bir gizlenme dönemi yaşaması ve ömrünün son demlerinde çıkarılan bir afla anca huzura kavuşmasıdır. Tam bir serbestiyet içinde hareket edememesi, uzunca bir dönem "vatan haini" damgasıyla arananlar listesinde olması, bu kıymetli zâtın adeta heba olmasına ve yaşadıklarının bir örtü altında kalmasına neden olmuştur.

Özellikle son birkaç yıl içinde ülkemizde yaşanan zihniyet dönüşümü, yakın tarihimizle ilgili pek çok gizlenmiş veya üzeri örtülmüş gerçeği gün ışığına çıkarmaya başladı. Bu zamana kadar ezberden veya kulaktan dolma bilgilerle donatılmış olan insanlar, demokrasimizin olgunlaşması ile

paralel olarak, acı da olsa, incitici de olsa, geçmişte yaşanmış olayları herhangi bir yönlendirme olmaksızın, olduğu gibi öğrenme refleksine kavuştu. Alelade olarak görülen bazı olayların arkasında yatan dramlar, herkesin ilgisini çeker oldu. Bir nevi geçmişle yüzleşme diyebileceğimiz, tarihte şeffaflık anlayışı zihinlerde yer etmeye başladı.

Abdullah Feyzi Efendi'nin kahir ekseriyeti Çanakkale Savaşı'na ait olan notları da bu çerçevede dikkate alınması gereken bir husustur. Muhtelif eserlerde kimi örtülü, kimi açık dile getirilen bazı belirsiz konular, hadisenin bizzat içinde yer almış bir entelektüelin kalemiyle bu kitapta adeta ete kemiğe bürünüyor. Verilen şehit sayısıyla iftihar edilen bir zaferin arkasında yatan örtülü gerçekler, belki de bugüne kadar refleks haline gelmiş düşüncelerimizi sorgulamamız gerektiğini açıkça ortaya koyuyor.

Hayatını adeta Abdullah Feyzi Efendi'nin gün ışığına çıkmasına adayan Prof. Dr. Osman Koçkuzu'nun temin edip titizlikle elden geçirdiği, kimi Arapça kısımları tercüme yoluyla, kimi Türkçe kısımları da sadeleştirerek; hepsinden önemlisi, okuyucuyu bilgilendirici açıklama ve notlarla mükemmel bir kaynak haline getirdiği bu eserin, tarihimizin yeterince aydınlık olmayan bir bölümüne vereceği ışık, yayınevimizin bahtiyarlığına yetecektir...

GÎRIŞ

<3

u kitabın meydana gelmesinde bize göre, bazı çok iyi insanların hizmet ve fedakârlıkları yanında, bir takım İlâhî yardımlar da söz konusu olmuştur. Bu

yardımlar, yazarından çok eserin asıl sahibinin ve o ailenin Allah'a müteveccih (yönelmiş olan) yüce kullukları ve Allah katındaki çilekeş ubûdiyetleri sebebiyledir. Olayların ve kitaba kaynaklık eden yazıların, eserlerin ve her tür belgenin üzerinden doksan yıla yakın bir zaman geçmiş olması, söz konusu aile büyüklerinin ölüm dahil türlü zorluklara ve dayanılması güç çilelere uğratılarak darmadağın edilmesi, memleketlerini ve sevdiklerini geride bırakarak yurtdışma hicrete zorlanması ve meydana gelen her türlü kötü şartlara rağmen, pek çok eksiği ve telif zaafı olan bu kitabın, yok olmadan kurtulan bu sağlam belgelere dayanması bize göre başlı başına İlâhi bir te'yit, bir Rabbânî lütuftur.

Yıllarca önce ilk karşılaştığımız zaman, bunları doksan yıl yıpratıcı ve yok edici bir aradan sonra sağlam ve canlı halde görünce bizde bir istek daha uyandı; inşallah başka memleketlerde yazılan bir takım hatırata, o günleri yaşayan başka mağdur ve mazlumların da gözyaşlarıyla yazdıkları tarihçelere milletçe kavuşuruz. En azından Allah Teâlâ bize, Abdullah Fevzi Efendi Hocanın kaybolan defterlerine rastlama ve kavuşma imkânı verir de, hâtırât serisi tamamlanır. Başka eserler de gizlendikleri

yerlerden gün ışığına çıkar, gözyaşıyla yazılan başka hatıralar da yayınlanma imkânı bulur. Bunlar olamaz mı? Elbette O (Allah zü'l-celâl) dilerse olur. Böylece ülke tarihine, ilmine ve hakikatlerin apaçık belirmesine bu hatıralar yardımcı olur.

İşte bu satırlarla, okuyucuyu fazla sıkmadan, konu ve kaynaklarıyla ilgili birkaç küçük bilgiyi arz etmek istedik. Kitabın sayfalarda seyri boyunca adları, hatıraları ve başlarından geçen acı olayları zikredilen her mü'min erkeğe, her mümin hanıma, bütün İslâm ümmetine, İlâhî rahmete kavuşmuş iseler bol af ve rahmet dileriz. O günlerde Konya'da yaşayan, Bozkır'da hayat süren dini-bütün

insanların nesillerinden yine aynı vasfı taşıyan insanların yetişmesini Allah'tan niyaz ederiz. Bu defterlerin bir bölümünü kendisine gösterdiğimizde, onlarla birkaç saat başba-Şa olan Kızılözlü bir ilim mensubu bana dönüp; "Ben bu kısa tanımadan şunları anladım; o vakit Bozkır'ın insanı daha Müslüman imiş" demiştir. Bunu duyduğum anda sözün anlamı aklımda ve ruhumda giderek genişledi ve derinleşiverdi. Daha sonraları Bozkır ile ilgili olumlu olumsuz bir şey duymuş isem, mutlaka bu sözü hatırlar ve üzülür yahut da sevinir oldum.

Abdullah Fevzi Efendi'nin Hayat Hikâyesiyle ve Eserleriyle Tanışmamız

Her olayın veya her bilginin insanın "gözüne ve aklına" geliş, görünüş ve giriş tarihi vardır. O olay ve bilgiyi onunla eş görür ve onları birlikte hatırlar durur. Ondan ayrılamaz. Bizim de elinizdeki kitabın anlatmaya çalıştığı çevreler ve muhterem zâtlarla ilgimiz böyle bir takım olaylara ve zamanlara bağlıdır. Olaylar geçmiş de olsa, yılların ardından onlara ne zaman bakarsak bakalım, onları birlikte hatırlar ve birlikte düşünürüz. *Paşadâiresi* adlı kitabımızda da belirttiğimiz gibi biz, "Fahri (Kulu) Efendi, Mustafa Sabri (Kurucu) Efendi, Hoca Ziya Efendi, Zeynelâbidîn Efendi..." gibi zâtların adlarını ve "Islâh-ı Medâris, Piripaşa Tekkesi, Sultan

Selim Camii..." gibi mekân adlarını ilk kez 1940 senesinde duymaya başladık. Bunun da sebebi, annem rahmetlinin halaoğlu Sa-rıyakup Camii imam-hatibi Hacı Hafız Seyit Toksözlü dayımızın, Cânimlerin Mustafa Efendi Hocanın küçük kızı Sare Hanım yengemiz ile evlenmesi olayıdır. Araplar semtinde Büyük Sinan Mahallesinde oturan Seyit Dayı (Toksöz), kayınpederinin evinin bulunduğu mahalleye, yani Sanyakup Mahallesine gelmiş, kayınpederinin arsasına bir ev yaptırmış ve artık orada oturmaya başlamış.

Muhtemeldir ki, Fahri Efendi Hocadedemizi bu sayede tanımıştır. Çünkü kayınpederleri Sanyakup Camii eski imam-hatibi Mustafa Efendi hoca. Fahri Kulu dedemizle, her gün muhakkak görüşen iki ihvan ve dost imiş.

Daha sonra Nehr-i Kâfur Mahallesi'nde, Mescitbaşmda oturmakta olan anne dedemiz Kaplan Hacı Ömer Ağa (Büyükkaplan), Sanyakup Mahallesinden büyükçe bir bahçe almış, oğlu Hikmet Efendi ile birlikte bu yeni evlerinde oturmaya ve Hafız Hikmet Efendi de, Fahri Efendi dedemizin mescitlerinde imamlık etmeye başlamışlardır. Yıllarca fahrî olarak imamlık yaptığı camilerinde Araplardan gelen bu insanlar. Fahri Efendinin yeni komşuları ve mahallenin yeni mensupları olmuşlardır. Bu nakl-i hanenin, Hacı Ömer Efendinin büyük ağabeyi din âlimi ve Hafız yetiştirmekle ünlü Hacı Osman Efendi ve çevresince pek hoş karşılanmadığını, tâ o vakitlerde, henüz çocukluk günlerimizde, ailede duyduğumuz sözlerden ve insanların yüz hatlarından sezerdik.

Bu olaylar 1942 senelerinde olmuştur. Bizim o mahalleye gelişimiz ise, aynı yollarla 1949 senesindedir. 1943-44 yılında Karaciğan Mahallesindeki evimizde olan bir yemekli da-vet/toplantı sonu, komşumuz İsa Dayı'nın faytonla evlerine geceleyin götürdüğü Hocaefeıidilerden birisinin; "Ziya'yı yanımıza alalım" dediklerini hatırlarız. Şimdi öyle zannederim ki. Ziya ağabeyimizin pederi Abdullah Fevzi Efendi henüz o tarihe yakın bir zamanda vefat etmiştir ve arkadaşlarının bu evlâdını yanlarına alma gayreti Fahri ve Mustafa Efendi Hocalarımızın istekleri olmuştur. Benim o gün kendisini görmediğim rahmetli Ziya (Tanrıkulu) ağabey de o tarihlerde muhtemeldir ki, on üç yaşında kadardır, tşte bu Ziya Efendi ağabeyi 50'ler-den sonra aynı mahallenin bir sakini olarak vefatına kadar yakından tanıdım. Kardeşleri Havva Abla'yı ve Nuri Bey'i de. Hatice yengemizin unutulmayan çehresi, zekâ ve görgü fışkıran gözleri ve tatlı

üslubu, vefatlarına kadar bizim için huzur veren bir yüz olarak hep güleç anılacaktır. Diktatör, sert, akıllı, münevver, okumuş bir Hocazade hanım olarak tanıtılan bu annemizin bizim üzerimizde, tanıtılanın aksine merhametli bir etkisi her zaman var olmuştur.

Farsça Sözlük Olayı

Abdullah Fevzi Efendi'nin küçük oğlu Nuri (Tanrıkulu), aynı mahallede her an gördüğümüz, ortaokula giden bir gençti. Bir yaz tatili, Sarıyakup'ta bir ay kadar emanet olarak baktığımız bir bakkal dükkânına kullanılmak üzere bazı kağıtlar getirdi. Bu hurda kâğıtlar arasından, *Gencine-i Güftar Ferheng~i Ziya* adlı Farsça-Türkçe sözlüğün bazı fasiküllerini ayırdığımızı hatırlarım. Dükkâna çerez hunisi yapmak için verdiği bu kâğıtlar için bana Nuri, "lazım olursa, istersen sen al" demişti. Onları aldık, birlikte evlerine gidip kalan fasikülleri sorduk ve bir sandık içindeki kâğıtlar arasından bulabildiğimiz diğer fasikülleri de aldık. Daha sonra ilgimizi çeken bu eserin eksik fasiküllerini Milli Eğitim Yayınevi'nden soruşturup tamamladık. Böylece bu değerli eseri çerez kâğıdı olmaktan kurtarmıştık. Kullandıkça pederlerine rahmet okuruz. Yıllar geçti, Ziya ağabeyi, Nuri kardeşimizi ve aileyi daha iyi tanır olduk.

Abdullah Fevzi Efendi Hocamızın ihtifâ ve ibtilâ hayatını ilk kez, bir gün evinin bahçesinde bağ budamakta olan Fahri Kulu Hocaefendi dedemin ortanca oğlu Faruk Kulu ağadan duymuştum. Bu bağ bizim evlerimiz ile birleşir, müşterek bir geniş bağlık alan oluştururdu. Biz bir vesile ile bahçeye çıkmıştık. Yanımızda bacanağım Taşken tli Muammer Zerenler de vardı. Faruk Ağa onu gördü, zaten tanıyordu. Ailesini, tenekecilikte çalıştığı günlerde ustası olan Muammer Zerenler'in halasının kocasını, yani eniştesini ve genişçe Abdullah Fevzi Efendi'nin ibtilâ hayatından bazı bölümleri bize o gün anlatıverdi. Rahmetlinin hafızası çok

güzeldi, güçlüydü. Pederlerinin ve etrafının hayat tarihçelerini en iyi o bilirdi. Abdullah Efendi'ye ait birkaç menkıbe anlattı o gün. Onları aşağıda arz edeceğim.

Yıllar geçti, defterlerle ilgili olarak, aynı aileden Mehmet Eminoğlu'ndan da bazı bilgiler aldık. Fakat bunları yakından tanımak için vaktimiz yoktu. Nihayet emekli olduk, defterlerle tekrar buluştuk ve biz iki üç yıldır Abdullah Fevzi Efendi'nin o yıllarda tuttuğu defterler üzerinde çalışmaktayız. Faruk Ağa'nın anlattığı o olayların geçtiği bölümleri henüz göremedim. Benzer bir olay dışında onlar henüz yok. Henüz diyorum, çünkü defterlerin devamı her gün bulunabilir. Böyle de bir ümidimiz var.

Faruk Kulu'nun Anlattıkları

Islâh ve çevresini en iyi bilenlerden birisi Islâh'ın öğrenci ve müderrislerinden merhum Fahri Efendi Dedemizin ortanca oğlu rahmetli Faruk (Kulu) Ağamızdır. Bu zât, evvelce dediğimiz gibi çok sağlam bir hafızaya malikti. Herkes onu pek ciddiye almasa da, en sağlam bilgilerin onda olduğunu zaman içinde anladık. Şakacı bir mizaca sahip olan bu ağabeyimiz, zaman zaman pederlerinden ve yetişip gördükleri büyük insanlardan söz ederdi. Aşağıda arz edeceğimiz üç menkıbe-olay, Abdullah Fevzi Efendi ve hayatı ile ilgili ilk duyduklarım olmuştur. Bu olayların Faruk Ağa'nın anlattığı şekilde, şu tarzda cereyan ettiklerini dinledim;

Birinci Olay

Abdullah Fevzi Efendi, Hoca Amcasıyla arazide, dağlarda. Zor şartlarda yaşarlar. Her ikisinde de saç sakal büyür. Bir köye veya bir çobana uğrarlarsa müderris olan Abdülhalim

Efendi onlardan tıraş olmak için ustura ister. Faruk Ağa'nın verdiği bilgiye kadar Abdullah Fevzi Efendi'nin bu amcasını

ve özelliklerini çok iyi bilmemekte idim. Halim Etendi rast geldikleri kişilere aynen şöyle konuşur, "Ağalar, oğullar! Bir baş bıçağı (ustura) verin de tıraş olalım! Yahut bizi tıraş ediverin!" Genç Abdullah Fevzi Efendi, emmisini bir kenara çeker ve konuşur; "Emmi sen ne yapıyorsun? Bizim başımızın istendiği, karşılığında getirene mükâfatlar konduğu bir günde, tanımadığın insanlara nasıl baş teslim edersin, nasıl onlardan ustura istersin?" Yeğeninin haklılığını görünce, Hocaefendi meseleyi münasip sözlerle kapatır.

tkinci Olay

Kuvva-yı Miiliyeciler, Abdullah Fevzi Efen-di'yi aramaktadırlar. Dağ, dere, tepe her yerde müfrezeler onu aramakta. Başına büyük bir meblağ da ödül olarak konulmuştur. Gezerlerken, sivil kıyafetli insanlara rastlar, sohbet ederler. Saatlerce süren bu görüşme sonunda, Abdullah Fevzi Efendi'ye hayran olan muhataplarından biri; "Bakınız! Ben jandarma yüzbaşısı falancayım. Siz de aranmakta olan Üçpınarlı Abdullah Fevzi Efendisiniz. Görüşmelerimizden ve sohbetimizden şunu anladım ki, sizin başınız ortaya konulan ödülden/altından çok çok fazlasına değer. Siz Ümmet için gerekli bir kişisiniz. Biz sizi görmemiş olalım, siz de bizi görmemiş olunuz, lütfen buralardan çekiniz ve gidiniz!" deyiverir.

Üçüncü Olay

Abdullah Fevzi Efendi, ibtilâ ve ihtifâ günlerinde arazide bir takım insanlara rastlar. Bu kişiler ona aç olduklarını söylerler, asker kaçağı olduklarını eklerler ve yakın köyden ekmek getirmesi için ricada bulunurlar. Hocaefendi dereyi aşar, gider köyden ekmeği getirir. Dönüşte yine

tam dereyi aşıp onlara yaklaşırken az önce kendisine aç olduklarını söyleyip ondan ekmek iste*-yen bu adamlar

ateşe başlarlar, onların asker ve jandarma olduğu anlaşılır. Hocaefendi yere yatar, mavzerini çeker, fakat önce ekmek çıkınını onlara doğru fırlatır ve yavaş yavaş bu ateş hattından uzaklaşıp gider. "Ateşe başladıklarında çok uygun bir yerde idim, hepsini öldürmem mümkündü, ama Allah'tan korktuğum için, bu adamları onun adline havale ettim" sözü de bu menkıbede duyduğum mert bir ifadedir.

Bu üç olayı o zamanlar dinlemiş ve Abdullah Fevzi Efendi'ye hayran olmuştum. Yıllar geçti, şimdi bu satırların yazıma başlandığı 2007 yılındayız ve üç yıldan bu yana haftada birkaç gün Ha-*tırât* ile beraberiz. Bu menkıbedeki halkla veya asker kaçakları ile buluşma, çok nadir gerçekleşen bir durumdur. Çünkü dağdaki herkes kaçaktır ve onlar için ilk prensip görünmemek ve iz bırakmamak olsa gerektir. Bunu Abdullah Fevzi Efendi hatıratında zaman zaman açıklar ve buna bir de her an yer değiştirmeyi azimli davranmayı ve Allah'a bağlılığı hiç yitirmeme gibi ilkeleri de ekler. Yalnız Tuzlukçu yolunda Kadınhanı köylükleri civarında başlarına gelen üç soygundan birinde, bu ekmek isteme, tütün isteme bölümü vardır. Kaçarken Hocaefendi'nin ardından ateş edilmektedir, amcasını zaten teslim almışlardır. Bu olay belki nakle-dile nakiedile Faruk Ağa'nm anlattığı şekli almıştır.

İlim ve Ahlâk Ailesi

Konya'nm son iki yüz yıllık ahlâk ilim ve iman hareketlerinde Hoca Memiş (yani Muhammed Kudsî) Efendi hazretlerinin ve onun aile fertlerinin çok etkisi vardır. Bozkır Karacaviran, Üçpınar kökenli bu ailenin bölgenin ve şehrin Müslüman kalmasında, karakterli ve cesur insanlar olarak ömür geçirmelerinde çok yararlı hizmetleri olmuştur. Bir eğitim tarihçisi, Tasavvuf ve tarihini yazan bir âlim mutlaka bu aileyi iki yüz yıllık dönemde izlemeli ve onların ümmet için ibret olan faaliyet ve hayatla-rmdan, hizmetlerinden örnekler vermelidir. Fakat bugün için konu sadece "menkıbe

ölçüsünde" ağızdan ağza, düden dile dolaşmaktadır, o kadar. Meseleyi yazıya dökenler, araştırmalara yardımcı faaliyetler yaparak eldeki belgeleri vererek veya başka yollarla ilgi duyanlar, şimdilik görüldüğü kadarıyla, çok az olmuştur. Ama her an konu üzerinde yeni çalışmaların bulunacağına olan ümidimiz sağlamdır.

Muhammed Kudsî (Memiş) Efendi ve çevresinin belgeli tarihinin yazılması gerekmektedir dedik ve gerekçesini de kısaca ifade ettik. Özellikle *Islâh-ı Medâris* veya kısa söylenişi ile *Islah* adlı öğretim, ahlâk/terbiye ve Allah'a kulluk^ yani sülük mües-sesesinin, oranın hocaları olan, Memiş Efendi'nin oğlu Muhammed Bahaeddin Efendi, diğer oğulları ve torunlarından Zeyne-lâbidîn, Rif'at ve Ahmet Ziyâ Efendilerin hayatları ve faaliyetleri derin ve güçlü araştırmalarla yazılıp belgeye bağlanmalıdır. Devlet bu iş için arşivini açar mı, bilemeyiz. Ama ilgili ailelerden ve onların evlâtlarından, ellerinde olan belgelerin bir yerde toplanmasına ve tarihi yazacak kişilere hiç olmazsa fotokopilerinin ulaştırılmasına yardımcı olmaları, Seydişehir'in Çavuş Beldesi'ndeki 2007 yılı anma programında aile mensuplarından istirham edip, rica ettiğimiz husus bu nokta olmuştur.

Abdullah Fevzi Efendi'nin *Hâtırât'ım* ve eserlerini birer nüshasını görerek nakle çalışmaktayız. Şimdilerde elimizde görünen ve ilk elden yazılı kaynak durumunda tarihî belge olan bu eserler için, Abdullah Efendi Hoca'ya, eşi Hatice Yenge'ye, yeğenleri Emin Eminoğlu'na ne kadar teşekkür ve dua etsek yeridir. Ama bunlar yeterli olmamaktadır. Aradan 90 sene geçmiştir. Bazı noktaların açıklanması için başvurduğumuz kimselerde o günlere ait bilgi olmadığı gibi, dedelerini dahi sağlam bilgilerle tanımamaktadırlar. Hâtırat, o günleri yaşayan acıyı bizzat çeken bir insanın kaleme döktüğü gerçeklerdir. Bu yönüyle dünyalara değer kıymettedir. Burada görülen, o günün siyasetçilerine ve

onlarla işbirliği yapan, bu suretle insanlara zulmü reva görenlere sarf edilen sert ifadeler, günümüz Türkiyesi için yadırganabilir. Çünkü idare değişmiş, herkes yeni idarenin borazanı olmuştur. Kanunlar da ona göre tanzim kılınmıştır. Buradaki ifadelerin, elbette tam tersi inançta olan insanlar, bugün olduğu gibi o gün de vardır. Onların da karşı fikirlerini ve görüşlerini yazmaları halinde, ülke insanı ve tarihçiler, meseleyi daha iyi görüp anlayacaktır.

Blı kitap değişik tarzlarda tanzim olunabilirdi. Biz *Hatırî*fta-ki tesiri güçlü şekilde hissedebilmek için, yer yer hem hayat hikâyesinde, hem kişilerin anlatılışında, hem de eserlerin tanıtımında onlardan nakiller yapmaya çalıştık. Ama şunu söyleyelim ki, Hocaefendi'ye ait yazma halindeki eserlerin basılması ve okuyucuya sunulması gibi mesut bir olay gerçekleştiğinde ancak biz Abdullah Fevzi Efendi'yi, fikir ve ilim dünyası ile başından geçenleribir nebze olsun anlamış olacağız.

Medresemiz ve Öğretim Eğitim Tarihimiz

Osmanlı Milleti ve ona bağlı olan toplumların ilim, eğitim ve terbiye hayatı, özellikle de son yüz yıllık dönemde, haksız olarak birçok iftiraya maruz kalan medrese ve İlmiye mensuplarının kronolojik tarihi, günümüz aydını ve insanları tarafından gösterilmesi gereken ilgiyi göremediği gibi, zamanın aralanması sebebiyle araştırmaların artık çok zor gerçekleştirilebileceği bir alan da olmuştur. Durumun bu hali almasında değişen Maârif ve İlim anlayışı ile, eğitim ve terbiye anlayış ve telâkkisinin rolü de büyük olmuştur.

Ülkede meydana gelen sosyal, idari ve siyasî değişiklikler veya bazı adlandırılmalara göre *inkılâplar,* İlmiye mensuplarını veya geniş ve kapsamlı adlandırma ile medreseyi korkunç ve yanına yaklaşılmaz halde gösterirken, bu sakat ve eksik değerlendirme ve bakış açısı, ciddi ilim

mensuplarına bile etki etmiş, medreseli son yüz yılda; bilgisiyle, emeğiyle, hatıralarıyla ve tarihi ile irfan hayatımızdan, ruh ülkemizden, ilim dünyamızdan, belki de bize biraz sitem ve kahır ederek göçüp gitmiştir. Bu ihmallerin sonucu, söz konusu binlerce yıllık mazi bilinmez ve araştırılmaz tarih olurken, unutulmuş mudur? Bunu iddia etmek mümkün değildir. Hatta belki de medrese unutulmamış, aksine yeni gelen nesillerde merak daha da artmıştır.

Şunu kabule mecburuz, bundan yüz sene önce medreseyi ve medreseliyi tanımak daha kolay, malzeme ve örnek şahsiyet daha bol idi. Bu bol malzemenin bir bölümü zamanla ihmal sonucu ve bazen de kasıtlı olarak yok edildi ve araya yüz yıla yakın bir dönem, "medresenin kötülenmesi ve hicvedilmesi süreci" sokuldu. Bunu her zaman sivil ve askerî bürokratlar yapmadı, bazen bizzat Şeyhülislâmlık makamı gibi, hizmet alanının sahibi olması gereken kimseler ve kurumlar da, düşmanca ve hasetle dolu tavırlarını sürdürerek medrese ve medreseli'yi tarih sahnesinden silmeye çalıştı. Durum böyle mi oldu, bunu kesin ifade etmek zordur. Ama en azından bir bölüm insan, yani medreseli, durumu böyle değerlendirmektedir, ilmiye mensubu bazı insaflı kişilerin ifadesine göre bizzat Meşihat makamı, kendi mensuplarını birinci cihan harbinde korumamış, kanun gereği asker olmaması gereken birçok öğrenciyi askere aldırarak, onların şehit olmalarına göz yummuştur. Bu iddia sahiplerinden birisi de Abdullah Fevzi Efendi'dir.

Türkiye'de, yüz yıla yakın bir zaman diliminde medrese, insanımıza, temeli ilkokula bile dayanmayan, süresi ve müfredatı belirsiz bir "yolgeçen hanı" olarak tanıtıldı. Tembel insanlann askerlikten muaf olma imkânı ve yaşlanma yeri olarak gösterildi. Ama gel gör ki, o hicvedilen günde askerlikten tecil almak, belirli bir kanunnameye ve

maddelerine bağlı, özel şartları taşımak yanında her yıl askeri ilim adamları önünde belirli kademede ciddi sınavlara bağlı iken, güya günümüz ciddiyeti içinde, senede iki kere ilgili askerlik şubesine gönderilen bir belge ile her an, öğrencinin askerliğini ertesi yıla tecili imkân dahiline alınmıştır. Başan şartı aranmamıştır.

Bugün görülmüştür ki, medrese, öğretim süresi 9 veya 12 yıl olan, yıl esasına değil, ders geçme temeline bağlı, tamamen pedagojik öğretim veren, Sıbyan Okulu ve ilk Öğretim üzerine kurulu, mezunlarını ancak 26- 28 yaşlarında görev hayatına bıraka-bilen, en az iki fakülteli yüksek öğretim kurumlan, yani günümüz deyişi ile Üniversiteler imiş. Sadece Türkiye Cumhuriyeti hudutları içinde 1924 yılında, ünlü Tevhîd-i Tedrisât Kanunu ile bunlardan binlercesini bir gecede kapatmışız. Kapattığımız Sıb-yân Okulu sayısı ise, 16.500 imiş. Söz konusu müesseselerin fizik varlıkları, arsaları, vakıf mallan, bahçe ve tarlaları alınmış satılmış, bugünlere gelinmiş, ama hâlâ biz 4-7 yaş grubu için görev yapan 16.500 müessese yerine 300 tane kurum bile kuramamışız.

Şunu ifade etmek durumundayız; bütün bu kısaca anlattıklarımız, bizden çok eğitim tarihçisinin ve sosyologun araştırma konularıdır ve hizmet onun görevidir. Bu meseleler, tarihçinin himmetini bekleyen konulardır. Biz aşağıda, altmış yıla varmayan ömrünün en az kırk yılını; Öğrencilik, öğretim üyeliği, askerlik, ülke savunması, cihad gibi çok şerefli hizmetlere ayırmış ve ömrü yatak yüzü görmeden, arazide, dağlarda geçmiş, tam üç beş gün rahat hizmet edebileceği bir anda memleketi olan Konya'da, cuma namazı vaazı yapmak için hazırlandığı Kapı Camii civarında, yola düşüp ruhunu Rabbine teslim eden bir şerefli medreseli ve şerefli Gâzi'nin çile dolu hayatım, kendi yazıp bıraktığı belgelerine dayanarak, anlamaya ve anlatmaya çalışacağız. Hedefimiz, ülkede sevginin kardeşliğin ve birbirimize

bağlılığın tesisidir. Tarihte hakkı yenilen gariplerin anılması ve tarihin üzerinden az da olsa bir tozun kaldırılıp silinmesine yardımcı olmamızdır. Abdullah Fevzi Efendi Hocamızın değerli hayatına ve hizmetlerine tutulacak küçük ve cılız bir ışık, ünlü eğitim ve öğretim müessesesi Islâh-ı Medâris ve çevresinin veya diğer deyişle Paşadâiresi öğretim-eğitim hareketinin ve Muhammed Kudsî Efendi yolunun, Muhammedi nurunun şehrimiz üzerine tevcihidir. Başarıyı sadece Allah lütfeder ve gariplerin, hakkı yenenlerin, çile erbabının yardımcısı ve miikâfatçısı sadece O'dur.

Medrese ve Kimliği

Hayatını, şahsiyetini ve İlmî kimliğini tanımaya ve tanıtmaya çalışacağımız Abdullah Fevzi Efendi bize, geride bıraktığı eserleri, makaleleri, hatıra yazıları ve dinî ve siyasî hayatımıza ait haklı tesbitleriyle, kendisini meydana getiren unsurları tanımamızı kolaylaştırmakta, bize yardımcı olmakta ve ilk kaynak olarak onun bıraktıklarını iyiden iyiye tetkik etmemizi gerekli kılmaktadır.

Bunlar aile çevresi, öğrenim gördüğü kurumlar ile yaşadığı sosyal ve siyasi çevre olsa gerektir. Onun ahlâkı, ruhanî hayatı ve tefekkür dünyası hakkında tesbitler yapabilmemiz için eldeki kaynak, bıraktığı eserler ve kendisini çevreleyen haber ve menkıbe izleri, seksen yılı aşkın bir zaman sükûtla kaplı kalsa da bu gün için artık açıkta sayılabilir. Onun beden yapısını tarif eden bilgiler bula-masak bile, bu perakende malzeme içinden, hem beden hem de ruh yapısını ve kişiliğini anlamaya ve tasavvur etmeye çalışacağız.

Osmanlı Islâm toplumunun ilim hayatında ve kurduğu medeniyetin kaynağı olan medreselerde yetişenler ve onların geliştirdikleri ilimler ile, bu ilimlere ve tefekkür dünyamıza, ruhanî âlemimize ve irfanımıza yaptıkları

katkılar, ortaya koydukları eserler, yetiştirdikleri insanlar ve âlimler, günümüz Türk insanının pek azının ilgisini çekse de, bu ilginin zamanla artacağını, hatta dünya ölçüsünde yaygınlık arz ederek, bir takım meraklıların gelerek bu ülkede araştırma yapacağını kimse inkâr edemez. Arşivlerimizde yerli âlimlerden ziyade yabancı araştırıcıların çalıştıklarını hep duyarız. Bu demektir ki dünya, tasfiye edildiğini zannettiğimiz bu devletle, toplumla ve onun medeniyeti ve tarihiyle ilgilenmektedir. Çünkü bugün dünya üzerinde bulunan irili ufaklı otuza yakın devletin bu milletle, onun tarihi ile ortak yanı vardır. Bunun da tek ortak kaynağı bizim yani OsmanlI'nın ar-şivlerimizdir. Konya'nın da yüzyıllar boyunca dinî ihtiyaçlarım, İlmî hizmetlerini gören, evlâtlarını okutan, onları terbiye eden binlerce diyemesek bile yüzlerce arif ve âlim hemşehrisi olmuştur. Özellikle medrese'yi kötülemeye başladığımız son doksan sene içinde artık bu kapıya, bu irfan merkezlerine kimseler, tanımamanın verdiği cesaretle iyi nazarla bakmaz olmuştur. Selçuklu dönemindeki gibi sağlam taş binalara sahip olmayan bu yüksek eğitim kurumlarının kerpiç yapıları ve vakıf arsaları üzüntü ile belirtmek gerekir ki, şehrimizde zamanla ve hızla yükselen büyük yapıların, beton binaların altında kalıp gitmiştir. Madde ve ten böyle bir sonuca uğrasa da, fizik yapısı ortadan kaldırılsa, mülkiyetleri bir takım şahıslara geçse de, can ve ruh, yani medeniyetin özü ve bu arada o günün öğretim ve eğitim kurumlan olan medreseler de, manevî ve ruhanî temelimizde; dipdiri ve etkili olarak bu toprakların irfan dünyasında ayakta kalacaktır. Dün olmasa bugün, bugün olmasa yarın bu varlıkların tanınması ve tanıtılması işi gerçekleşecektir. Çünkü ilim ve irfanın kanunu budur; var olanı, şekli bir müddet değişse de, yok etmek mümkün değildir. İşte elinizdeki bu mütevazı ve pek çok yönden eksik çalışma, üzeri nisyan katmanlarıyla kaplanan, unutulmaya terk edilen, örtülmeye çalışılan, hatta diyebiliriz ki, değişik yollarla unutturulan gerçeklerin küçük

bir bölümüne cılız ışığını tutmaya çalışmak niyet ve arzusundadır.

Osmanlı Devlet-i Âliyyesi'nin tarihî kimliğini araştıran eserler yanında, onun Maârif (günümüz deyişi ile Milli Eğitim ve Öğretim) alanındaki gelişmelere yaptığı katkılar, kendi kurduğu, yücelttiği ve mükemmelleştirdiği müesseseler öğretim ve eğitim tarzları ile meşgul olan İlmî çalışmalar da yapılmaktadır. Ama bunların çok sayıda olduğunu söylemek pek de mümkün değildir. Osmanlı Devlet-i Âliyyesi'nin tebaası olarak, sözünü ettiğimiz dönemde ömrünün bir bölümünü yaşamış olan OsmanIIlar, ilim mensuplan, kısaca o dönemdeki adlarıyla İlmiye, artık bu âlemi terk ettiler. Onlar içinde birkaç eser, birkaç iz bırakanlar olmuşsa, sonradan gelenler hep onları tekrar eder hale gelmişlerdir. Özellikle belgeye ve arşiv malzemesine dayanan, donemi tabiî gelişmesi içinde toplumla birlikte bütünüyle işleyen çalışmalara çok muhtaç durumdayız. Çünkü altı yüz yıllık an'ane ve toplum telâkkileri üzerine kurulan yeni idare, yönünü iki yüz yıldır Batı'ya dönmüş olan devlet telâkkisi ve irfan anlayışı, toplumda yerleşebilmek için eskinin dünya devletlerine olan borçları dışında her şeyini reddetmiştir. Kültürünü, dinini, ahlâkını, geçmişini, her tür hamasî birikimini, hülâsa akla ne gelebilirse tamamını yok sayarak, yeni bir millet ve devlet halinde ortaya çıktıklarını seksen senedir tekrardan kurtulamamıştır.

Buna mukabil komşumuz olan aynı dönemin insanları Bolşe-vikler, Çarlık Rusya'sının; din, dil, örf, âdet ve kültür adına neyi varsa hepsini aynen kabul edip bağrına basmış, ama dünyaya olan borçlarını reddetmiştir. İşte iki uygulama ve sonrası. Bugünün Osmanlı tarihçileri ise bu seksen senelik nakaratın aksini söylemektedirler; idare değişse de millet ve devlet aynı devlettir ve bu toplumun, bu devletin öteden beri gelen hayatı, geleceğe doğru sürüp gitmektedir. Yani yıkılan bir devlet, yok olan bir medeniyet bulunmamaktadır,

tasfiye edilen bir millet ve ülke yoktur, süreklilik devam etmektedir. Böyle bir yıkılışın, asla bir tür tasfiye olmadığını bugün daha da iyi anlamaktayız. Çünkü tarihle uğraşanlar, habire yıkılış ve tasfiye tarihi vermekte “Aslında OsmanlI Devleti falan tarihte yıkılmış bulunmaktadır. Tarihçiler falan olayı esas alırlarsa da, gerçek yıkılış için falanca tarihi temel almak gerekir" şeklinde, zaman zaman değişen, bazen de kişilere has olan bu tür özel hükümlerle yıkılıp tasfiye edilmektedir!!)

"Resmî söylemin" baskıcı vasıflı olan ve başka görüşe hayat hakkı tanımayan tazyikinden kurtulmak mümkün olamamıştır. Bu durum ister istemez, "her şeyden şüphe etmeyi" doğurmaktadır. Bugünün okumuş genci, medrese'yi bilmemekte, medreseli aydını bu tahsilli ve okumuş gencimiz *yobaz* olarak tanımaktadır. Harf inkılâbının etkilerini şimdilerde, onu bilen ve tanıyanlar daha acı biçimde duymakta ve çekmektedir. Birkaç meraklı da olmasa, eğitim tarihimizin tamamı hakkında bilgi sahibi olmamız, özellikle sağlam ve birinci elden malûmata ulaşmamız neredeyse mümkün olamayacaktır.

Şu noktayı bir kez daha açıklamak durumundayız; biz Abdullah Fevzi Efendi merkezli olaylar dolayısıyla, yakm siyasî tarihimiz hakkında bir araştırma yapmamaktayız. Osmanlı Devleti ve toplumunu incelemeye almamaktayız. Dolayısıyla bu siyasî hayatın, son İdarî, siyasî, İçtimaî ve İlmî tercih ve uygulamaları, doğru veya yanlış gibi bir ayırım için de kendimizi görevli saymamaktayız. Bizim hedeflediğimiz ölçü, bir ilim mensubunun, yaşadığı kısa hayat içinde karşılaştığı olayları, onun öğretim ve eğitim merkezli kişiliğiyle ilişkili görmekten ve bunu oldukça toplu bir çalışma ile okuyucuya sunmaktan ibarettir.

Bir ilim mensubunun çileli hayatı, siyasetin ona sıçrattığı elem ve keder, öğretim ve eğitimi gerçekleştirdikleri göz

bebekleri mekânlar olan kuramlarının elden gitmesi, Osmanlı mülkünde meydana gelen bütün sosyal olaylar, burada nakledildiği kadarıyla bir noktaya hizmet için iktibas edilmektedir. Bu da öğretim ve eğitimden, insanlara yararlı olmaktan başka hiçbir suçu ve meziyeti olmayan bir öğretim üyesinin, yaşadığı hayata, beden ve ruhuna, toplumun, siyasetin ve sosyal değerlerin atfettiği kıymet ve değerdir. İnsan olarak kudsiyeti yanında, ilim mensubu olarak katlanılmış bu şeref ve meziyetin, seksen beş sene önce tartıldığı değerleri görmeye çalışmak, eserin ana hedefidir. Diğer meseleler, olaylann gelişmesi, taraflar, onların haklı ve haksız oluşu bu kitabın ana gayesi dışındadır. Aslında hepsi öteki âleme göçmüş olay kahramanları, İlâhî mahkemede yargılanacakları şartlara teslim olmuş durumdadırlar. Bizlere düşen, parçalanmadan onları anmak, kendi içimizde birbirimizi daha çok sever ve sayar hale gelmek, onların ibret dolu hayatı sebebiyle daha sağlam bir toplum olabilmektir.

Burada bir noktaya da işaret etmek gerekmektedir. İnşallah *Hâtırat* yayınlana ve ilim dünyamız ilk elden Konya tarihini ve yakın tarihte geçen olayları birinci elden okur. Bu yapılıncaya kadar, burada geçen isimler ve onların torunlarının torunları, olayları günümüze taşımamalı ve sevgiyi, kardeşliği temel almalıdırlar. Doksan sene öncenin şartlarında, birimizin yakını iyi veya kötü bir iş yapmış olabilir. Abdullah Fevzi Efendi de bunu hatıratında zikredebilir. Köylerde, ufak yerleşim merkezlerinde bu tür yazılar okununca, aileler birbirinden soğumamak, aksine daha da yakınlaşmalıdırlar. Çünkü doksan sene öncesinin hesabı bugün yapılamaz. Günümüzde bu bilgiler aramızda sadece "İslâm Kardeşliği" doğurmalıdır.

Konya'da Öğretim-Eğitim

Osmanlı Devlet-i Âliyyesi'nde, bu büyük devlet ve millet içinde Konya'nın da büyük bir irfan, ilim; eğitim ve öğretim tarihi, dolayısıyla köklü bir medeniyet tarihi olduğu muhakkak iken, günümüzde özellikle şahısları, kurumlan, yazılan eserleri, millet üzerinde bıraktığı etkileri tek tek inceleyen olumlu çalışmalar maalesef çok sayıda bulunmamaktadır. Burada eser yokluğu yanında, sayıları az da olsa bu tür çalışma yapanların, meseleye "resmî göz ile bakma" gibi bir tarafgirlikten kurtulamadıkları, tarafsız ve âdil olamadıkları da açıkça görülmektedir.

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinin ilim hayatı üzerinde fazla durulmamakta, özellikle de OsmanlInın son demlerindeki ilim hayatı müphem bırakılmaktadır. Medrese'ye iyi gözle bakılma-maktadır. Çünkü peşin hükümle verilmiş ölçüler, çizilmiş çerçeveler ve yapılmış tahdit ve tavsifler bulunmaktadır.

Sözgelişi, ülkede maarif ve eğitim adına beğenilebilecek ne varsa, bunların tamamı son zamanlarda olmuş, bunlar Batı ölçüleriyle elde edilmiş kabul edilerek, âdeta geçmişteki bin yıllık bir dönem yok hükmünde tutulmuştur. Selçuklu dönemindeki medreselerin binaları taş olduğu için, bunların hiç olmazsa ana parçaları ayakta kalmıştır. Mevlânâ Celâleddiıı Rûmî münasebetiyle, Altunaba (Iplikçi) ve Karatay medreseleri ile İnce Minare Hadis Öğretim Medresesi hakkında kısa bilgiler verilmekte, ama medresenin; okutulan ilimler, öğrenci miktarları, önemli âlimler, hocalar ve bölgeye ve etrafa hizmetleri konusunda hemen geniş bilgiye hiç rastlanmamaktadır. Bu konuda tek kaynak Konya Vilayeti Salnameleri olsa gerektir. Belki şer'iyc sicilleri de bu konuda yardımcı olabilecektir. Çünkü bazen vefat eden bir öğrenci ile ilgili hukukî bir mesele vuku bulmuş, mesela hadise mahkemeye intikal etmiş ise, öğrencinin mâ-melekinin tesbiti arasında mevcut kitaplarının bir listesi de verilebilmektedir. Vakıflar idaresinin de arşivleri

bize bu konularda yardımcı olabilir. Ama Konya bunlardan son yıllarda artık iyice mahrum hale gelmiştir.

Konya'da varlıklarından haberdar olduğumuz Osmanlı dönemine ait, zannımızca kerpiç ve ahşap binalara sahip olduğu için, sayıları elliyi aşkın medreseden sadece, Piri Mehmed Paşa Külli-yesi'ndeki medrese odaları esnaf oturduğu için korunabilmiş ve bugün bazı kısımlarıyla görülebilmektedir. Diğer medreselerin yoğun olarak yer aldığı hükümet binası ve Alâaddin Tepesi arasındaki iki taraflı yolda ve diğer anılmayan birçok yerde enkazı dahi bulunmamaktadır. Buralardaki medreseler yıkılmış, arsaları da şahıslara satılmıştır. Hükümet civarında özellikle Postahane binalarının oturduğu arsalarda da birkaç medrese bulunmakta idi. Iplikçi Camii'nin kıblesinde varlığı bildirilen medrese, karşıdaki Ziyaiyye ve Paşadâiresi Medreseleri, Çukurmektep, Sanha-fızlar, Köprübaşı, Abdülbasir Efendi Medreselerinin bugün en küçük bir parçası dahi mevcut değildir. Karaman Caddesi üzerinde bulunan medreseler, Hacı Fettah ve Karakurt mahallelerinde-kiler hep yek edilmişlerdir. İstanbul Caddesi üzerindeki ismet Paşa İlköğretim Okulu'nun yerinde de medreselerin olduğu bilinmektedir. Hapishaneye uzanan cadde üzerinde, kapatılan çayın kenarında sağda Harput'tan gelen birkaç Hocaefendi'nin medreseleri bulunmakta idi. Bugün kız lisesi arkasında Ali Gâv Medresesinden birkaç parça yıkılmış bina bulunmaktadır. Hüseyin Kö-roğlu ve Caner Arabacı'nın iki araştırması dışında Konya eğitim tarihinin bu safhasında araştırma bilmemekteyiz.

Vaktiyle yaptığımız, iki büyüğümüzün hayatını anlatan bir küçük çalışmanın sonucu *Paşndâiresi* adıyla bir kitap halinde yayımlanınca, karşılaştığımız ve eseri okuyan ilim mensubu insanlarımızdan, insanı kahreden şu sorularla karşılaşmamız mukadder oldu: "Konya'da böyle büyük kurumlar ve böyle iyi yetişmiş âlimler mi varmış?" Bu soru elbette gerçeği

bilememekten neş'et ettiği kadar, az önce sözünü ettiğimiz kötü propaganda ve tesbitlerden de doğmuş olabilir.

Bunu normal karşılamak zarureti de insanı kahreden diğer bir noktadır. "Ne yapalım, bilmiyorlarsa, mazurdurlar" şeklindeki bir hoş karşılama insanın gelecek hakkındaki ümitlerine de zarar vermektedir. Son yüz yıl içinde Konya tarihinde, toplum hayatında gelişen olaylar, ortak olarak cereyan etmekte; dolayısıyla siyasi hayat da, İlmî hayat da aynı vadide akıp gitmektedir. Bunların birbirlerine etkileri olduğu kadar, birbirleriyle birlikte incelenmesi gereken yanları da vardır, ayrılmaları çok güçtür. Yazılıp çizilenlere bakılırsa, Konya tarihi, Konya ilim tarihi için biçilen resmileşmiş hükümler vardır; "Şehrin sakinlerinin isyankâr bir toplum oluşu ve yeni yönetime karşı soğuk bir bakış" Konya'nın son doksan yılında üzerine atılmaya çalışılan bir sıfat durumundadır. Hoş bu durum tarihte de aynı idi. Belirli bir zaman diliminden sonra bu beldeler halkını Osmanlı devleti ve idaresi, "Karamanlu" olarak gördü ve devamlı zayıf ve muhtaç kalmaları için çaba sarf etti.

Bu meyaıida iki tür davranışın şehrimiz Konya'nın ileri gelenlerinde, okumuş zümresinde zuhur ettiği de görülmektedir.

Birincisi, gözü kapalı olarak resmî görüşle birlikte olup, zaman zaman aynı teraneyi, yani isyancı bir cemiyet olduğumuz yalanını, sekiz on yılda bir yenilemek; aynı sözleri bir başka biçimde de olsa tekrarlamak, bu arada peşin fikir gereği ilim ve eğitim hayatına değinmek, medrese'ye ve âlimlere sövmek, bazı büyük âlimlerin ve siyasette vazife alan isimleri tekrarlamak ve bazı olayları papağan gibi ezber okumak. Tahammülsüzlük, başka fikirleri kabul etmemek, hatta dinlemeye tahammül bile edememek bu zümrenin en önemli yaşıtlarındandır. Belgeye müstenit yazmak, gerçeği söylemek, şehrin ilim, irfan ve siyaset

tarihini, sosyal gerçekler içinde araştırmalarda ortak hareket ve birlikte mütalâa ederek peşin hükümleri silmek ve şehir hakkında doğru tesbitlere ulaşmak... Asıl mesele bu iken, Konya için yeni bir imaj geliştirme gibi bir takım tutarsız davranışları da bu büyük projenin küçük unsurları olarak düşünmek gerekmektedir, imaj, ısmarlama alınıp satılmaz ki, onu alıp değiştirelim veya yenileyelim?

Konya ve Konyalı olarak tarihte ve dün nasıl idiniz? Bugün nasılsınız? Bunların tesbiti yapılmalıdır. Birinci için, zor görüldüğü ve bir takım eski fikirlerle boğuşmak gerektiği için insanımızın, özellikle de aydın kesimin hiçbir olumlu çabası ve gayreti bulunmamaktadır. İkinci kanaat, ortak hayat halen yaşandığı için, arzu buyuranlar gelip, araştırıp kendi bakışlarına göre bir tesbit yapabilirler. Şehirde bir müddet kalanın, ikamet edenin, Konya'yı ve Konyalıyı, gerçeğe yakın tanıyabileceği görüşündeyiz. Dolayısıyla bir hayal dünyası yaratmadan, doğru ne ise onun tesbiti daha az hatalı bir iş olacaktır. Yalnız şu unutulmamalıdır; eğer araştırıcı ve gözlemci olarak, peşin fikirle hareket etmişseniz, bir başka söyleyişle gözünüzün önüne mavi bir cam koymuşsanız, kâinatı boz renkli ve solgun görmeniz kaçınılmaz olacaktır. Bunda da gözün bir kusuru, kalbin ve aklın bir eksik hareketi olamaz. Çünkü siz onları tahdit etmiş, mavi renkle sınırlamış olmaktasınız. Mevlânâ Celâleddin Rûmî, benzeri bir konuda, tarafsız olamayanlar için bu tesbiti yapar ve kâinata, meselelere ve varlıklara, temiz ve renksiz bir gözle, beyaz bir camdan bakılmasını öğütler.

Paşadâiresi ve Abdullah Fevzi Efendi

Medrese tarihimiz için, onu tanıtıcı ve kimliğini belirleyici bazı çalışmalar yapılmıştır. Fakat medresede görev alan öğretim üyeleri, şahıslar ve gün yüzüne çıkmamış veya yayınlanmış eserler, kalem ürünleri hakkında bilgimiz çok azdır, tşte pek doğru tanınmayan, ama gününde şehrimizde

büyük isim ve etki yapan bir öğretim-eğitim kurumuıuın Paşadâiresi'ıiin (Islâh-ı Medâris'in) Öğrencilerinden ve aynı zamanda hocalarından birisini, okuyucumuza az da olsa tanıtmak amacıyla bu eser kaleme alınmıştır. Abdullah Fevzi Efendi, gününde kalemi, fikirleri ve cesareti ile çok iyi tanınan, ama bizim nesillerin ve bizden sonrakilerin tanımadığı, tarihin derinliklerine gömülen bu ilim mensubu, ciddi şahsiyet sahibi bir hemşehrimizdir. Onun kişiliğini azıcık da olsa tanıtan bu eser, eğer eldeki malzemenin basımına ve yeni araştırmaların bu kitabı izlemesine sebep olursa, kendisini bahtiyar sayacaktır.

Bozkırlı, daha belirleyici bir söyleyişle anne tarafından Bozkır ilçemizin Karacahisar, Ali Çerçi veya (Üçpınar) Hocakö-yü'nden/kasabasından aile kökenini alan, baba tarafından yine bu ailenin bir kızının Hadim'e gelin gitmesi sonu meydana gelen ve Ebû Saîd Mehmed Hâdınıî Hazretleriyle irtibatlı olan bir diğer ilim ailesinin evlâdı olan ve Konya'da tahsil yapıp, müderrislik (yüksek okul öğretim üyeliği, bugünün ifadesiyle profesör olan öğreticilik) dönemini burada icra eden, uzun bir süre askerlik ve cihad peşinde ömür çürüten büyük âlim, mücahit, müderris fikir ve yüksek düşünce insanı, inandıkları uğrunda her tür eziyeti çeken mücâhede eri, ahlâk ve ciddiyet timsali cesur mü'miıı Abdullah Fevzi Efendi, genç yaşta vefatı ve bazı talihsizlikler sebebiyle öğretim hayatı yarım kalmış ve istediği *ııstmlart yetiştirme* görevi elinden alınmış diğer mağdur müderrisler gibi bir zâttır. İsmini, ahlâkını, ilmini, menkıbelerini, fikirlerini, dağdağalı hayatını sayfalar ilerledikçe göreceğimiz bu zâtın tanıtımını yapan belgeleri biraz tanımamız uygun olacaktır.

Eldeki Belgeler

On yıl kadar önce, çalıştığı Koyunoğlu İzzet Bey Kütüphanesinde ziyaret ettiğim aynı aileden; baba

tarafından Ebû Saîd Hâ-dimî Hazretlerinin, anne tarafından Hoca Memiş Efendi'nin torunları, ayrıca hayatını anlattığımız Müderris Abdullah Fevzi Efendinin büyük bacanağının ortanca oğlu olan, Numanzâde Mehmet Eminoğlu'nun o görüşmede sözünü ettiği ve onun tarafından kütüphaneye hediye edilen defterlerle tanışmamız bu sene, yani 2Q03 senesi nasip oldu. Bu defterler, Abdullah Efendi hocanın eserlerini, çileli hayatını, hatıralarını birinci elden bize taşımış oluyordu. Eminoğlu bu defterleri teyzesi Hatice Ha-nım'dan almıştır. Hatice Hanım merhume de Abdullah Fevzi Efendi'nin eşidir.

Sübhanallah! Bu defterler ne büyük bir emek ve tarihî değer ihtiva etmektedir?! Verdiği bilgilerle, ülke insanını yakın tarihimiz konusunda doğru hüküm vermeye götüren ne yüce değerler içermektedir! Allah, Hocaefendimizin zevceleri münevver Os-manlı hanımı Hatice Yenge'ye, en az kocasına verdiği kadar ecir versin, her ikisinin de makamları cennet olsun. Hoca Abdullah Fevzi Efendi genç yaşında vefat etmesine rağmen, geriye çok değerli eserler, işaretler ve menzil taşlan bırakmış, eşi de onları çok zor şartlar altında koruyarak tarihe emanet etmiştir. "Enîs-i rû-hum" yani "kalbimin dostlan" diye adlandırdığı kütüphaneleri, maalesef vefatlarından yıllarca sonra istenildiği şekilde korunamamış, muhtemelen birçok eseri de bu arada kaybolmuştur. 50'li yıllarda büyük oğulları Ziya Tanrıkulu'dan pederlerinin bazı kitaplarını beğenip alan bir vâizin "şunları şunları ciltle bize getir!" dediğini duymuştuk. Aslı var veya yok, bu tarz bir hitap, o günkü aklımızla kabulü, bize duyduğumuz vakit zor gelmişti. Hem kitapları bağışlayacaksınız, hem de parasız olarak ciltlerini yenileyip vereceğiniz bu muhterem zâta götüreceksiniz? Doğrusu bu bizim aklımızın, terbiyemizin ve insanı ilişkiler telâkkimizin almadığı bir haberdi o zamanlar. Yıllar sonra bu defterlerden elde olanları tarihe emanet eden, Koyunoğlu Müzesi'ne bağışlayan Mehmet Emin Eminoğlu da aynı derecede

teşekküre ve övgüye lâyık bir harekette ve tarihî hizmette bulunmuştur.

Bu meselenin üçüncü bir şıkkı daha vardır, o da şudur; Hatice Tanrıkulu yengenin, Sarıya kup Mahallesindeki ismi ve namıyla "Hocanın Hatçe Hanım'ın" kendilerine kocasının kitaplarından bir bölümünü verdiği ilim mensuplan, Sarıyakup Mahallesinden bir vâiz ve bir imam veya bizim isimlerini bilmediğimiz fakat Abdullah Fevzi Efendinin kitaplarından bazıları kendilerinde bulunan kişilerin, kütüphanelerinde bulunan bu kitapları ve yazılı malzemeyi, her tür defteri tekrar gözden geçirmeli ve Abdullah Fevzi Efendi hocamıza ait emanet neler varsa, bunları kardeşlerinin yanma, yani Koyunoğlu Müzesine hediye etmelidir. Çünkü eldeki defterlerin sıraya konulması, sayfa numaralarının birleştirilmesi sonucu meydana çıkmaktadır ki, bu defterlerden bazıları kayıptır. Bu da, yazılmış eserlerin bazı bölümlerinin —şimdilik— yok olduğu anlamına gelmektedir. Biz bu konuda böyle düşünmüş iken, bir vesile ile kendisiyle görüştüğüm emekli murakıp imam-hatip Bozkır Sanoğlanlı Hafız Haydar Albayrak ağabey, "Hatice Yenge bana bazı kitapları vermişti ama, oğlu Ziya Efendi bunu duymuş, geldi kitapları alıp gitti. Ama yine de bakayım, defter varsa getireyim" dedi. Vâiz efendi ile irtibat kurmak ve ona da aynı meseleyi açmak gerekmektedir. Bu iki zâtın ellerine bir şeyler geçerse mutlaka ilim dünyasına verirler düşüncesini taşımaktayız. Defterlerin bu gün için gerekli koruması da yapılmamaktadır. Tarihî kütüphanelerimizden çalman değerli yazmalar gibi bunların da güvenli bir korunması bulunmamaktadır.

Söz konusu bu defterlerin/eserlerin CD'terinin tanzim edildiğini, hatta bazı tarihçilerin bunları aldığını, Müze-kütüphanenin müdürü Haşan Yaşar beyden duymuştum. Ama benim asıl korktuğum husus; yüz seneye yakın zamandan bu yana Bozkır Olayları veya geniş ve haksız

adıyla "Konya îsyanlan"mn, resmî ve düzmece anlatımlar dışında, araştırmaya bağlı olarak yeniden tanzim ve tesbit olunmamış olmasıdır. Bu konuda vaktiyle bir şeyler yazan ve ittihat Terakki döneminin milletvekillerinden birisinin oğlu ve Sultan Selim Camii imam-hatibi Şükrü Efendi hocamızın damadı olan gazeteci merhum Selçuk Es, gerekli araştırmaları yapmadan, sorumluluk göstermesi gereğini düşünmeden konu üzerinde tefrika edilen uzunlukta yazılar yazmış, ilmiye sınıfına ve medreselilere biraz kötü sözler söylemiş idi. Şimdilerde konu üzerinde araştırma yapmadan yazı yazanlar da, onun bu kuru ve yavan peksimetlerini ıslatarak ve ısıtarak büyük bir neş'e ile insanımıza, sanki yeni bir nimet imişçesine servis etmektedir. Ülkenin ve mevcut idari sistemin, bu tür hatıratı, yani tarihin doğru yazımına yardımcı olabilecek birinci sınıf kaynaklan yayınlatacak cesareti ve müsaadesi de bulunmamaktadır. Bu tür tarihî malzemenin ve hatıratın, değişik usullerle yok edildiğine dair de pek çok şey duymuş ve okumuşuzdur. işte bu yönden defterlerin hemen İlmî usullerle yayınlanması ve çalınma ihtimalinin ortadan kaldırılması gerekmektedir.

2007 senesinin Şubat ayında Mersin'de meydana gelen bir olay, bizim düşüncelerimizi haklı çıkaracak şekilde dikkat toplamıştır. Ülkede sayılarının elliyi aşkın olduğunu öğrendiğimiz bir Kuvâ-yı Milliye Derneği mensubu, Kur'ân-ı Kerim ve silah üzerine yemin ettirdiği mensuplarına, yine doksan yıl önceki nakaratı tekrarlamış ve ülkede emsallerinin hiç de az olmadığı haberini böylece tuhaf bir şekilde vermiştir. Doksan sene sonra o günün insanlarının çektiği acıları hatırlatan yeni kuruluşlar, değişik isimler altında günümüzde de devam etmektedir. Bu kurumların son yirmi yılda yapıp ettikleri ve bünyeleri, kolları ve irtibatlı oldukları kişi ve kurumlar günümüzde bir dava konusu olduğu için, herkes âdil bir hüküm ve sonucu merakla bekleyecektir.

Kimliği

Hicrî 1299-Milâdî 1883 senesinde Hocaköyünde dünyaya gelen, Yusuf oğlu Abdullah Fevzi Efendi, 1943 senesinde genç yaşta Allah'ın rahmetine kavuşmuştur. Kamerî sene hesabıyla yaklaşık altmış küsur sene yaşayan ve toplum içinde musibetlerle dolu, Islâm'a ve Müslümanlara adanan fâni hayatını asker ve ilim mensubu olarak sürdüren, Ankara ve Konya'da resmî görev yapan bir âlimi, münevver, medenî, cesaret sahibi, medreselilerin pek çoğundan farklı olarak sosyal konulara, idari ve askerî meselelere vâkıf, o alanlarda da kalem ürünleri vermiş bir zâtı, bizim zavallı cemiyet ancak yüz yıl sonra tanıma fırsatını bulabilmişse, burada incelenmesi gereken ve toplum-bilim (sosyoloji) kanunlarını ilgilendiren, derinliğine tartışılması ve düşünülmesi gereken, ilim dışı marazı durumlar var demektir.

Böylesi insanlar, niçin 'nisyan perdesi' altında kaldılar? Niçin bunların üzerine sahte tarih kül yorganını serdi? Koskoca, büyük bir dünya devletinin geçirdiği değişim, 10 milyon km^2'lik koskoca coğrafya ve bu büyük toplumun parçalara ayrılması ve her parçanın, aradan koskoca bir 90 yıl geçmesine rağmen henüz daha çocukluktan kurtulamayan gayr-i reşit devletçikler halinde hayatlarını sürdürmeleri; içeride kalanların da, tuhaf ve anlaşılmaz bir şekilde 600 yıllık, hatta daha fazla bir dönemin birikimi olan devleti ve kültürü, dini, an'aneyi çok kötü bir biçimde reddetmeye zorlanması, bir anlamda, bu çok iyi yetişmiş, yerleri doldurulamayan nesillerin tanınmadan tarih kabristanına gömülmesini sağlamıştır. Yüz yıla yakın bu sövgülü-saygılı dönemden sonra bile ülkemizde hâlâ rejim ve Cumhuriyet tartışılmakta, hâlâ millete rağmen milleti yönetme arzusu izhar edilebilmekte, sahte Cumhuriyet koruyucuları, kendilerine durumdan görevler çıkarmakta ve bir takım vasıfsız kimseler, devamlı olarak gündemi işgal

etmektedirler. Nasıl bir ittihat Terakki Partisi ve idaresi imiş ki, askeri kışlasından alarak siyasetin içine sokmuş, sonra da yetiştirdiği kadrolarla her an ülkenin tek halaskarı rolüne soyunmuştur. Nasıl bir hizip, parti ve ayrıştıncı fikir ki, sahipleri üzerinde, nesiller boyu devamlılığını ve tek renkliliğini sağlayabilmiştir?

Aşçı Dedenin Hâtırâtı adlı eserde (IV. Cilt) geçen bir olay, tam da burada anlatılacak vakıadır. İstanbul'da Harb-i Umumî senelerinde, tramvayda gitmekte olan bir meczup yüksek sesle bir şikâyet dile getirir. Sözleri yaklaşık şöyledir; "Altı yüz îlm-i hâl Müslüman'ı ihlasla Rumeli'yi aldılar. Bugünlerde altı yüz bin mektep görmüş kimse o güzelim toprakları verip geldiler." Bunu duyan Dede'nin kulağına orada mevcut yüksek rütbeli bir subay şunları söyler; "Efendi hazretleri sakın korkmayınız, bu zât mazınnedendir ve her şeyi söylemek hakkına sahiptir. Bunu kimse bir yere şikâyet edemez." Bu hesapların artık öteki âleme kaldığı gibi bir inanç da her gün daha yaygın hale gelmektedir.

Burada milletimiz ve insanlığımız adına iki tür acı söz konusudur. Birincisi; çok iyi yetişmiş, sayıları az fakat işlevleri ve tesirleri çok fazla olan bu hiir nesillerin görevlerini istedikleri ölçüde yapamadan söz konusu değişim ve sarsıntı arasında yok olmaları ve İkincisi ise, sanki hiç yaşamamışlar gibi, tarihi yapan, zahmetini çeken bu nesillerin, kendi evlât ve ahfadı tarafından, halefleri tarafından gerektiği ölçülerde tanınmamaları. Dilimiz varmayarak söyleyelim; enkaz haline geldiği ifade olunan — biz böyle düşünmemekteyiz— bu büyük devletin, şayet doğru ise, enkazının altından sahip olduğu paha biçilmez değerlerini çıkarmak, onları araştırmak, tekrar hayatla ve yeni nesillerle tanıştırmak ve onlarla karşılaştırmak, daha sonraki kuşaklara düşen önemli bir görevdir. Kendi benliğini tanımayan, horlandığı için kendisini küçük gören, iki yüz senedir başkalarına, özellikle de kendisine çok az benzeyen

Batı toplumlarına yönelmesi ve her yönden benzemesi istenen millet, eski değerlerini, Ricâl-i ilmi yazılanlardan okudukça; "Bizde de böyle âlimler çıkmış mı?" sorusunu sormakta ve hayretini ifadeye mecbur kalmaktadır. Bu da bir anlamda zavallı miliet fertleri için mazur görülebilir. Çünkü iki yüz senedir bu millete "kendisinin hiçliği, başkalarının hep ve her şey oluşu" yanlış hükmü ve kaziyyesi devamlı telkin edilmiş, kendisinin ilimle ve gerçek bilgi ile tanışmaması için de aradaki irtibatı kesen engeller artırılmış ve devamlı olarak yönü *ağyâr'a* çevrilmiştir. Ama Allah'ın da şüphesiz bir hesabı vardır ve hesapların en doğrusunu O yapar, başka hesapçıların hesaplarını kitaplarım da hikmetli bir tarzda boşa çıkarıverir. Görelim Mevlâ neyler.

Abdullah Fevzi Efendi'niıı şahsiyet, ilim, eser ve fikirlerinin incelenmesi bizce, gerçekleştirmeyi düşündüğümüz *Islâh ve Çevresi* adlı geniş çalışmanın bir bölümünün daha aydınlanması, tanınması ve o çevreyi teşkil eden unsurlardan birisinin daha yerli yerine konulması demektir. Veya Muhammed Kudsî (Memiş) Efendi Hazretleri merkezli ilim ve fikir hareketi ve birikiminin etrafında gelişen ve en az 200 yıllık dönemi kaplayan bir ilim, fikir, kulluk, eğitim, tasavvuf, mücâhede ve ahlâk hayatının bir yönünün daha belirginleşmesi demektir.

Bizler bu ülkede tarihimizin muhtelif dönemlerinde meydana gelen Öğretim ve eğitim hareketlerini sağlam bilgi ve araştırmalarla bilmediğimiz halde, diğer Islâm ülkelerinde daha çok tanınan, daha çok ses çıkaran kişi ve kuruluşlarla ilgili çalışmalar yaparken, kendi öz bünyemizde meydana gelen bu güzel hareketlere —özellikle bizim kendimiz adına — cahil kalmamız, belki de onları ve sahiplerini ilim dışı görerek burun kıvırmamız, izahı güç bir hareket olmaktadır. Halbuki başta Mısır, Suriye (o günlerdeki deyişle Arabistan), Irak, Yemen, Kuzey Afrika, Balkanlar, Kırım, Kafkasya ve Hicaz olmak üzere, bütün geniş ve dağınık bir coğrafya

Osmanlı ülkesi durumunda idi. Anadolu'nun, ülkenin çekirdek toprağının uleması, niçin ilgi çekmiyordu? Maalesef bu ahlâkımız ve tavrımız henüz devam etmekte ve kendi öz değerleriyle ilgili çalışma yapanlara karşı bugün de tereddütle dudaklar bükülmektedir. Dışarıdaki bir kişi veya bir faaliyet, bize içeridekinden çok daha alımlı görünmekte, içerideki daha güçlü ve daha büyük olmasına rağmen ona yönele-memekteyiz.

Türkçe dışında Arapça ve Farsça yazan ecdadın bundan, bu tesbitten hariç olduğunu söylemeye, sanırız ihtiyaç yoktur. Bunda 1920-1950 yılları arasında, önce 1928 senesinde ülkede kullanılan alfabenin değişmesi, sonra da Türkiye'de basılan dinî kitapların yok olması, yenilerinin basılamaması, dinî kitap ihtiyacının sadece dar bir ölçüde Şafiî muhiti olan Mısır'dan teinin edilmesi büyük rol oynamıştır. Bu "dıştan gelen kitap ve fikir baskısı" belirli ölçüde ve belirli yerlerde görülse de hâlâ devam etmektedir, içeride yetişen fikir adamları, bu elli yıllık kesinti sonucu temelsiz kalmıştır. Bunun sonunda talebe-üstat beraberliğine dayanan "Osmanlı ilim an'anesini tanıyan" münevver kişilerin vefatıyla, onlarda görülmekte olan birebir etkiler ve ilişkiler yok olduğu için bir anlamda zorunlu olarak sadece "kitaptan yardım alarak kendi kendine yetişme yolu" tek yol olarak kalmıştır. Böylece ilim muhitlerinde bu yeni yol izlenmiş ve "Osmanlı ilim an'anesine bağlı nesiller yetişememiştir." Böyle nesillerin yetişmesi ancak durumun ciddiyetinin idraki ve özel çalışma ile olabilecektir.
Bu yapılmazsa 60 yıldır devam eden dışa bağımlılık, değişik kıyafetlere hürünse de sürmeye devam edecektir. Dolayısıyla, Türkiye'de dinsizliğin revaç bulması için gösterdikleri çabayı, içteki 1000 yıllık an'anenin yeniden teşekkülü için de göstermelidir. O zaman Islâm'a olan düşmanlıkları daha da azalacaktır.

Abdullah Fevzi Efendi Hocamızın eserlerinin yayına hazırlanması gerekmektedir. Bu hususun gerçekleşmesi bizim ilim âlemi adına en büyük dileğimizdir. Pek tabiî ki yazılış zamanında ve gününde hizmet etmesi için emek çekilerek kaleme alınan bu değerli çalışmalar ve eserler, sadece yazarı tarafından okunması için kaleme alınmış değildir. Dolayısıyla eserlerin bugüne kadar yayınlanma imkânı bulamaması bizler için bir kayıptır. Konya muhitinde yetişmiş, dışarıdan İlmî yardım almamış bir müderrisin "İlmî ve ahlâkî derinliği", eserleri yayınlandığı takdirde belli olacak ve "Konya'da böyle adamlar yetişmiş mi?"so-rusu cevabını bu sayede bulacaktır. Yoksa dışa olan hayranlığımız sürüp gidecektir.

Abdullah Fevzi Efendi merhumun eserlerinin incelenmesi sonucu şu husus belirmektedir; bu konular, o günlerde Müslüman toplumda duyulan ihtiyaçlar ve çözülmesi gereken kördüğümler olduğu için araştırılmış, gününde aktüel olan canlı konulardır. Toplumun huzurunu ihlâl eden bir takım faaliyetlere karşı alınmış tedbirler olarak da görülebilir bu çalışmalar. Eserlerinden hiçbiri toplumla ilgisiz, nazari ve fantezi sayılabilecek ilmi araştırma ve münakaşalar olmayıp, bizzat gününde çok önemli görülen hususlardır. Vehhâbi fikirlerin araştırılması, Osmanlı devletini 200 yıldan bu yana meşgul eden bir dinî ve sosyal hareketin temelinin ve oturduğu fikir ve inanç yapısının haksızlığı veya haklılığının incelenmesidir. Islâm devletinin ekonomik yapısı ve temelleri, günümüz iktisatçısının bilmediği, yönünü çevirip bakmaya cesaret bile edemediği bir konudur. Çünkü dinle ilintilidir. Böyle bir konuyu laik bilim adamlarının çalışması düşünülemez. Nitekim 100 yıla yakın bir dönemdir, Hukuk fakültelerimizde Islâm Hukuku'nun değişik dallarının okutulması bile henüz gerçekleşememiştir. Aynı korku burada da devam etmektedir. "Sübhâne Rabbike-Sübhâne Rabbinâ Meselesi" ise, Konya insanını yıllarca tedirgin eden, dinî, siyasî, sosyal bir bölünmenin

tedavisini amaçlamaktadır. Bizce Abdullah Fevzi hocamızın en önemli çalışması olan "îbtilâ ve Ihtifâ Günleri"ni anlatan eseri, yani *Hâtırat Kitabı* özellikle Konya yakın tarihini, ikinci derecede ise Osmanlmın son günlerini ve dünya siyasetini ilgilendiren yeni fikirler ve görüşler barındırmaktadır. Bu eserin en önemli yönü; birinci elden bir kaynak oluşu yanında, o günün Osmanlı coğrafyasında yaşanan hayatın ekonomik, fizik, ruhî, İlmî her tür yönünü anlatan tabloları içinde barındırmış olmasıdır. Birçok bilim dalı mensubu bu eseri okuduğu zaman, kendi bilim dalı için değerli tesbitler bulacak ve onlardan yararlanacaktır.

Küçük defterler içinde gördüğümüz Arapça ve Türkçe olarak ayrı ayrı kaleme alınan *UsCtl-i Fıkıh* ve *Ahlâk Bilgisi* ders kitabı çalışmaları da yine ihtiyacı gidermek ve öğrenciye kaynak oluşturmak için kaleme alınmış eserlerdir. Daha başka defterlerde yer alan Ahlâk Meseleleri, o tarihlerde ve günümüzde hâlâ, yargı ile fetvâ makamlarının ikiliğinin sürüp gittiği ve Müslümanların ortada bocaladığı cehaletinin kurbanı olduğu hususlardır ve doğrudan aile hayatımız ile alâkalıdır. Onun askerî hayatım anlatan *Minzaratü'l-fcıjlak* ve adını bildiğimiz fakat kendilerini göremediğimiz diğer eserleri de dünün ve bugünün önemli meselelerinin tek kaynağı durumundadırlar.

Bizde bazı tarihçiler veya tarihçi görünen ve geçinenler, — istisnaları hariç tutarsak— ilmin gereği olan tarafsızlık ilkesini izlemek yerine, raylarda gidip gelen katarlar gibi, Türk tarihinin Osmanlı günlerini, yeni idarelerin tutunması adına kötüleyerek, doğruları ters çevirerek tesbıt ettikleri çerçevede çalışmaktadırlar. Yeninin şuursuzca tellallığını da kendilerine biçilen bir tarzda tekrarlamakta ve bu tenkide açık olmayan fikirleri temcid pilâvı gibi her seferinde yeniden servise sürmektedirler. Sözgelişi Konya olayları veya Türkiye'nin yakın tarihi söz konusu ise, Konya'da âyân üyesi Zeynelâbidîn Efendi'ye ve Delibaşına sövmek, olayları

resmî ağızla açıklamak; Türkiye'de ise; hilâfete veryansın etmek, halifeyi, sultanı kötüleyip lânetlemek ve Os**manlI** inanç ve kültürünü inkâr etmekten ibarettir. Artık bu tür bilgileri ve dönemleri daha serinkanlı düşünmek ve tahlil etmek zamanı gelmiştir. Taraflar nasıl davranırsa davransın, ne söylerse söylesin, bunları âdil ölçüler içinde değerlendirme ve ilerisi için bu zamanda ibret ve ölçüler almak durumundayız. Bu da korkaklık ve olayların üstünü kapatmakla gerçekleşmez. Olayların üzerinden 100 yıl geçmiş. Dünya, 25-50 yıllık devlet sırlarını bile açıklayıp yayınlamakta; biz ise, 100 yıl öncesini hâlâ üstü kapalı tutmaktayız. Bu titizliğimiz sonucu olay her an diri ve canlı kalmaktadır. Buna da sebep otorite sahibi devletin değişme kabul etmeyen tavrıdır.

Haydi, sade vatandaş, taraflı bilgin ve aydın sövdü diyelim. Bunların tavırları bir dereceye kadar hoş görülebilir. O günde Şer'iye Vekilliği gibi bir makamda oturmuş olan Hâdim/Gon-gullu Hocaefendi de bu sövmelerin en kabalarını meclis kürsüsünde, gizli celselerde, hemşehrileri olan bu suçsuz insanlara karşı iftiralar düzerek, onlara "münafıklar" , "ülke toprakları kabul etmedi dışa attı" diyerek yapmış ve hasedin en güzel örneğini vermiştir. Abdullah Fevzi Efendi hocanın eseri okununca görülecek ki, Türk tarihinde son 100 yılın olayları tarafsız olarak araştırılmaya ve doğrunun, hakikatin ortaya çıkarılmasına ihtiyaç vardır, idarelere dalkavukluk, tarih fikir ve şuurunu inkâr anlamına gelmektedir. Pek çok söz söylemek yerine, eserin yayın hayatına çıkması fikirlerin berraklaşmasına ve doğruya gerçeğe yönelmesine en büyük katkıyı sağlayacaktır.[1]

Terâcim-i Ahvâl (Biyografi)

Yazımı ve Önemi

Abdullah Fevzi Efendi'nin İlmî ve fikrî kişiliği ile hayatını ve eserlerini konu alan bir çalışmayı yaparken, iki noktayı açıklamak gerekmektedir. Bunlardan birincisi, terceme-i hâl yazma nn'anesi [1] ve yararlan; İkincisi ise, Abdullah Fevzi Efendi ve emsali büyüklerimizin ilmi hayatı ile eğitim ve öğretimdeki yerlerinin belirlenmesi. Söz konusu iki nokta, esefle kaydedelim ki, bizim zaman zaman unutup terk ettiğimiz bir özelliktir, ilimle iştigal edenler bilirler ki, Islâm dininin gelişini izleyen ilk yüzyıldan bu yana, Hadis, Tarih ve diğer dallarda "Rical Kitapları" kaleme alındı. Sahabenin, Tâbiûnun, hadis râvilerinin kısa da olsa hayatlarını ve kimliklerini bu sözlüklerden ve mecmualardan öğrenmekteyiz. Bu ne büyük bir İlmî faaliyet olmuştur! Sayıları 100 bini aşan ilk Müslü-manlardan hiç olmazsa 13 bin kadarının kim olduklarını günümüzde bile küçük bir araştırma ile öğrenmek ve tanımak mümkün olabilmektedir. 1 /10 oranında bile olsa bu rakam çok büyüktür. Çünkü günümüzde bu an'ane tamamen unutulmuştur.
Bizler âhirete göçen değerlerimizin veya günümüze yakın zamanlarda yaşamış olan büyüklerimizin binde birini bile bilmemekteyiz.

Bunlar dışında; fakihler, hadis bilginleri, sanatkârlar, tıp adamları, sûfiler gibi toplulukların yüzlerce ve binlerce sayıda mensubunu yine bu kitaplarda bulabilmekteyiz. *Tabakâtü'l-Ha-nâbilc, Tabnkâtii'ş-Şâfiiyye, TabakiUU'l-Ahmf, Tabakâtii'l-Mâlikiyye, TabakâtiÎ’s-Sûfiyyc, Tnbakâtii'l-Huffâz* ve *Tabakâtü'l-Etıbbâ* türü kitaplar, her meslek, zanaat veya san'at grubu ricalinin kısa da olsa hayat hikâyelerini içeren, onları az çok bize anlatan ve tanıtan kitaplardır. VIII. hicri asırdan sonra insanlarda bu işlerin devamını getirme hasleti sönmüştür. Hele günümüz Türkiye'sinde, OsmanlTdan kalan İlmî mirası ret ve terk edişimiz, büyükleri tanıma an'aneınizi de kökten silip atmıştır. Sonuçta şöyle bir durum meydana gelmiştir, günümüzde Mülkiyelilerin tarihçesini bir eserde bulabilirsiniz. Büyük vezirlerin, büyük şairlerin

hayat hikâyeleri, büyük hattatların serüvenleri iyi kötü ele alınmıştır. Ama 100 yıl öncesi Konya'da yetişen ilim mensuplarının hayat hikâyeleri ve açtıkları ilim kurumlanılın mahiyeti —birkaç müstesna çalışma dışında— bilinmemektedir.

Geçen yüzyılın Konya'sında İttihat Terakki Fırkası'na yakın bir fikrî ve İlmî grubun mümessili olan Aksekili Mehmed Efendi ve onun medresesi ile ona tâbi olan fikir ve eğitim yolunun mensuplarım biz gerekliği ölçüde bilmemekteyiz. Kendisiyle yaptığımız bir küçük konuşmada torunlarından Esat Aksekili-bilgin, "Babam Konya âlimlerini yazdı. Abdullah Efendi'ye kadar hepsini tek tek yazdı, bir nüsha elimizde, onu inşallah bastıracağım" demiştir. Dede ve babalarına ait kitapları kolilere koyup sakladığını ve onları tlâhiyât Fakültesi kütüphanesine vermeyi istediğini söyleyen bu ağabey, kim bilir dede ile ilgili daha ne gibi bilinmezlerin bilmeden muhafazasına çalışmaktadır. Bizim görüşümüze göre, bu fikir gruplarını seven ve onlara yakın olan kişiler, ilim mensupları bu bilinmezleri bilinir hâle getirmek için çalışmalıdır. Kitapları, temizlenip gereken yerlere teslim edilmeli, eğer söylediği gibi telif eserler varsa, onlar da basıl-malıdır. Şehre küsmek, bir takım insanlara gönül koymak, kırılıp bir kenara çekilmek hiç çare değildir.

Diğerleri

Konya'da başka eğitimciler de vardır. Harput'tan, Yalvaç'tan, Seydişehir'den, Beyşehir'den, Karaman'dan gelen birçok .âlimin açtığı, yönettiği ve işlettiği eğitim ve öğretim kurumlanın, medreselerini, kendilerine ilim verdikleri kimseleri ve günümüzde o aile mensuplarım torunlarını bilmekteyiz. Sözgelişi Sarıhâfızlar Medreseleri. Sırçalı Mescit'ten biraz kuzeye gidilince, sol tarafta görülen apartmanların sahipleri olan Hocaefendilerin medreseleri, soldaki sokağa girişte sağda idi. Kırklı yıllarda harabe

halindeki kerpiç medrese odalarında Doğu'dan Konya'ya gelen fakir muhacir ailelerin oturduğunu bilmekteyiz. Bu medresenin de mensupları, tarihçesi, binası, öğretim kadrosu ve öğrencileri vardı. Bunların da yakınları an'ane halindeki bilgileri yazıya dökmeli-dirler. Konya'da sadece medreseler ile ilgili umumî çalışmalar yapıldı, ilim mensuplarının birkaç sayfayı geçmeyen ferdî hayat hikâyeleri yazıldı. Bu merhalenin geçilmesi gerekmektedir.

Sözgelişi, bir eser düşünelim, orada yüze yakın ilim mensubu anlatılsın. Bu eser bir emek ürünüdür ve Konya Milli Eğitimi ve Maârifi hakkında genel bilgi kaynaklığı yapmaktadır, ikinci merhalede, oradaki her âlimin tek tek ele alınıp; kimliği, fikirleri, eserleri, öğrencileri, aile fertleri, hülâsa şifahî bilgi halindeki mevcut an'ane kayda geçirilmelidir. Bu iş bir 50 sene daha geri atılırsa, eldeki şifahî bilgilerin/sözlü rivayetlerin ve menkıbe halindeki malûmatın kaynakları da öteki âleme gideceği için, işler daha da zorlaşacaktır. Bizim öğrenim günlerinde dinlediğimiz, bu alanlardaki pek çok şifahî bilgi, vaktiyle yazıyla ve belge ile zaptedilmediği için bugün uçup gitmiştir. O günleri görmüş olanlar sağken kendileriyle konuşmak, belge alışverişinde bulunmak kolayken, şimdi iş daha da çatallanmış, şahıslar artmış, bilgi ve belgeye ulaşmak imkânsız hale gelmiştir. Eskiden bir kişiye başvururken, şimdi karşınıza on kişi çıkacaktır. Ve hiçbiri de işe yardımcı olamayacaktır. Çünkü onların sizin istediğinizden hiç haberleri yoktur. Ne kadar anlatsanız da onlar konuyu gerektiği önemde ve şekilde hiç anlayamayacaklardır. Çünkü sizin sözünü ettiğiniz âlem ile bu nesillerin hemen hiç irtibatı yoktur. Sadece hamasî birkaç menkıbe bilmektedirler, o kadar. Sözünü ettiğimiz Sanhâfızlar Medresesi hakkında, vaktiyle birkaç cümle sohbet ettiğimiz ailenin yaşayan fertlerinden Sanhâfız Efendi'nin torunlarından mimar arkadaşım Adnan Ağırbaşlı "Dedelerim Karaman'dan gelmişlerdir" demişlerdir.

Evvelce de yazdığımız gibi, Konya bir Karaman mülküdür. Bir tefsir kitabı yazmış olan Nahcivânlı bir âlimin Baba Nimetullah'ın kitabında, onun hayatını anlatan bölümün sonu; "Karaman ilinden Akşehir'de yatmaktadır" cümlesiyle bitmektedir. Yani kabrinin Akşehir'de olduğu belirtilmektedir. Hakkında böyle denilen Baba Nimetullah Nahcivânî, bu ifade ile şimdi Karamanlı mı olmuştur? Hayır. Çünkü Akşehir de bir Karamanlı toprağıdır ama zamanımızın Karaman ili ile ilgisi hiç yoktur. O tarihlerde Akşehir elbette Karaman mülkü sayılmaktadır. Tıpkı Kayseri, Sivas, Alanya, Konya ve civarının Karaman ülkesi sayıldığı gibi.

Şimdi, Sarıhâfızların İlmî şeceresini, elleri kalem tutan evlâtları ülke eğitim tarihine kazandırmalıdırlar. Pederleri Vehbi amcanın, "Kapı Camii imam ve hatiplik belgesini" dükkânlarında asılı görmesek, bundan haberdar değiliz. Eğitim ve öğretim bir

bütündür. Bunun Cumhuriyet öncesi ve sonrası olmamalıdır. Bu misali yüzlere çıkarabiliriz. Köpriibaşmdan Sedirlere, A roplardan Akcâmiye, Uluırmağın yan sokaklarına, Tahta tepenlere ve Gazezlere kadar her yer medrese ve müderris dolu idi, bunların kerpiç binaları yok olup gitti, değerli vakıfları da şahıslara satıldı, yok oldu. Bir yazar Konya'daki medrese sayısını 576 olarak göstermektedir.[2]

Muhammed Kudsî (Memiş) Efendi evlâtlarının da Konya Öğretim dünyasında önemli bir çığır açtıkları ve çok etkili oldukları bilinmektedir. Biz bu eğitim-öğretim, ahlâk ve irşad yolunun tanınması için gayret göstermek isteriz. Geçen yıl Kudsî Efendi evlâtları sözleşmiş, her evden veya aileden bir kişi toplantıya temsilci olarak katılmış, "Bayan olarak tek başına ben vardım, doksana yakın insan katıldı" diyen avukat hanım, dedesi Abdullah Fevzi Efendi ve babaanneleri adına bu toplantıya katılmıştı. Abdullah Fevzi Efendi bu tablonun önemli bir kişisidir. Bu birimler ve unsurlar yerli

yerine oturtulursa, o zaman manzara tamamlanacak ve "Islâh ve Çevresi" kimlerden, hangi eserlerden, kurum ve fikirlerden teşekkül etmişse o belirmiş olacaktır. Günümüze kadar sadece adı ve kısa bir hayat hikâyesi tanınan Abdullah Fevzi Efendi artık meçhul değildir. Kütüphanede, birinci elden bol bol kaynak bulunmaktadır. Bilmekteyiz ki, bizim çalışmamız da çok eksik kalacaktır. Ama bu nevi gayretlerin ardı gelirse, yanlış yere konulan parçalar varsa onlar tanındığı gibi, boş kalan parçalar da ortaya çıkacaktır. Bir harita veya manzara resmi düşünelim. Bunların hareketli parçaları yerli yerine konursa o takdirde manzara veya harita tam belirlenmiş olacaktır. Böylece yıllardır süren "yaz-boz" da önlenecektir. İşte *Abdullah Fevzi Efendi Fikri ve Kişiliği* adlı çalışma bu bakımdan da mühimdir.

Bu eser yayın imkânı bulursa büyük bir hizmet gerçekleşmiş olacaktır. Bize göre bu hizmetin birkaç izahı vardır. Önce, "Konya'da böyle âlimler var mıydı?" abes sorusuna bir cevap verilmiş olacaktır. Bizim insanımızın ve Özellikle de bazı âlimlerimizin görüşüne göre, büyük İslâm âlimi ancak Balkanlardan, Arap ülkelerinden ve özellikle de İstanbul'dan çıkar. Doğudan çıkanlar ise daha büyüktür. Çünkü onların propagandaları daha sistemli ve daha da çok yapılır, üzerlerine methiyeler ve övgüler yazılır, çizilir. Haklarında büyük gürültü koparılır. Ama Konya, Kayseri gibi şehirlerde yetişenler, eğer genç yaşlarında İstanbul'a gidip orada yer tutmamışsa, adlarından söz edilmez. İkinci önemli nokta, son 100 yıllık tarihimizde Konya'ya sürülen lekelerin ve damgaların silinmesi açısından bu eserin yayınlanması bir mühim olay olacaktır. Konya toprağı, ne Selçuklu, ne de Osmanlı gününde millet olarak itibar görmemiştir. Aksine devamlı şekilde bu bölgenin insanı Balkanlara göç ettirilmiş ve şehir sürekli kontrol ve tarassut altında tutulmuştur. Şehirde devlet eliyle yapılan hiçbir sosyal hizmet yapısı, ticarî bina ve sanat yapısı bulunmamaktadır. Birkaç küçük Selçuklu dinî ve sosyal eseri dışında, mevcutlar ya yirminci

asrın başında yeni gelen idareler eliyle yıktırılmış veya aslında böyle binalar hiç de yapılmamıştır. Diyebiliriz ki, "Karamanlu" isminin tarihî yükünü Konya tek başına çekmiş ve muhaceretler başından hiç eksik olmamıştır. Bugün hayatta olan tarihî binalarla ve mevcut çekirdek şehirdeki yapı ile, Osmanlı-Konya alâkası rahatça ve tarafsız bir gözle incelenirse, durumun söylediğimizden pek farklı olmadığı görülecektir. Cumhuriyet hükümetlerinde de durum aynıdır. Konya kendi şehirleşmesini kendisi gerçekleştirmiş, sanayisini özel teşebbüsü eliyle kendisi kurmuştur, Şehir merkezinde 1923 yılından bu yana gözle görülebilecek bir "devlet yatırımı" yapılmamıştır. Böyle bir gelişme bizim ömrümüz boyunca da görülmemiştir.

Üçüncü önemli nokta, "Paşadâiresi eğitimcilerî"nin İlmî seviyeleri ve siyasî kişiliklerinin sağlam ve İlmî ölçülerle belirlenmesidir ki, bu nokta da önemlidir. Aktif siyasetle uğraşmasalar bile, bir mü'min İslâm âlimi olarak "Şer'i siyaseti iyi bilen" kişi-ler-eliyle yetiştirilmiş bu kişiler, doğrusu "yılık tabiatlı emsalleri ve çağdaşlarından çok daha mazbut bir iman salâbetine, kimliğe, kişilik ve şahsiyete mâlik olmuş, çileli hayatları boyunca bunları sergilemişlerdir. Hayatlarında kan ve gözyaşı önemli yer tutmaktadır. Ama bir basımlarının söylediği gibi, "Öteki âlemde kurtulan, Allah'a yarar amel ile huzura giden ve düdüğü çalan onlar olacaktır inşallah". Nihayet pek çok fayda yanında, örnek alınacak bir kişiliğin ve bir İlmî seviyenin insanımız tarafından tanınması, okunması, örnek alınması, hayatının izlenmesi eğer bu kitap sayesinde vukû bulursa, eser hizmetini yapmış, yazar bahtiyar olmuş sayılacaktır.

Abdullah Fevzi Efendi Hocamız ihtifâ günlerinde, özellikle Akşehir ve Tuzlukçu yolunda başlarına gelen soygun hareketini anlatırken, sözü o günün ulemasına getirir ve çok acı tesbitler yapar. Tuzlukçu'da kendilerine yatacak bir oda tahsis eden Hacı Musa ve kardeşleri Emin ve Mevlit

Efendileri ve onların candan komşularını, zaman zaman bir takım dedikodularla ve kötü sözlerle korkutan kişiler yine çevredeki bu tür âlimler veya onların kışkırttığı kimseler olmuştur. İki mağdur ve mazlum insanın, cani kişilerin ve eşkıyanın eline teslim edilmesini tavsiye eden bu âlimler ve hocalar, dinen mazluma karşı çıkmakla mükellef olduklarını unutmaktadır. Ulemanın himmetsizliği, şahsiyetsizliği, dinî emirlerin kendilerine yüklediği görevlerden kaçmaları, eyyamcılıkları, Abdullah Fevzi Efendi ile emmisi Abdül-halim Efendi'yi hayli üzmüş, örselenmiş ruhlarını daha da dâğdâr etmiştir. "Allah böyle imtihanları bir daha bu millete ve özellikle de hayattan kopuk olan ulema takımına göstermesin" diye dua ederek, günümüzdeki durumu sormak ve ortaya getirmek, üzerinde ileri geri konuşmak istemiyoruz.

- Memiş Efendi Ailesi
- Asker ve Dinî Hayat
- Asker'de İtaat
- Komutanlık Emirlerinden Parçalar
- Yaralılar Mahşeri
- Savaş, Ama Ne Savaş!
- Yıkık Dökük Manzara
- Askerin Pozantı'da Toplanışı
- Kelekler ve Özellikleri
- Çanakkale Cephesinde Bir Müderris

1

t Son zamanlarda yayınlanan *Ali Ulvi Kurucu ve Hâlırâlı I-II* adlı eserde de bizim bu sözlerimizi teyit eden pek çok hiiküm ve hatıra bulunmaktadır. Bu eser, o günün Türkiye'si ve Konya'sı açısından mutlaka okunmalıdır.

2

Yaşar Sarıkayn, *Medreseler ıv Mmlcrnleşme,* İz Yayıncılık, İst., s. 80.

Memiş Efendi Ailesi

Bu bölümde Abdullah Fevzi Efendi'yi maddî anlamda dünyaya getiren aileyi, İlmî ve ruhî anlamda yetiştirip geliştiren şartları ve bu ailenin zuhurundan çok daha önce Konya ve havâlisinde yaşanmış İlmî ve ruhanî hayat ve çaba dönemlerini anlatmak gerekmektedir. Bu cümle içinde kullandığımız *maddî* sözüyle şunu kastetmekteyiz; Abdullah Fevzi Efendi nesep itibarıyla, yaşadığı ve görev yaptığı bölgelerde Hacı Memiş Efendi olarak tanınan ünlü Islâm âlimi ve tasavvuf büyüğü, mürşid ve müderris

Muhammed Kudsî e)-8ozkırî hazretlerine dayanmaktadır, Onun kız evlâtlarından birisi Hocaköyü'nde yine bir ilim mensubu ve akrabalarından birisi olan Yusuf Efendi ile evlenmiş ve bu evlilikten Abdullah Fevzi Efendi ile diğer kardeşleri dünyaya gelmiştir. Memiş Efendi hazretlerinin aynı köyde bir kızının daha olduğunu tahmin etmekteyiz. Çünkü Abdullah Fevzi Efendi hoca, hatıralarında köydeki teyzesinden sık sık söz etmektedir. Hatta bu teyzesi, ihtifâ günlerinde onu bir müddet evinde, bir ahırda saklamak durumunda kalmıştır. Yeğeninin ahırda kalmasına rıza göstermeyen ve üzülen teyze ile Abdullah Fevzi Efendi'nin konuşmaları ve onu ikna edişi *Hâtırat*'ta anlatılmaktadır.

Abdullah Fevzi Efendi, eserlerinde dayıları olan, Memiş Efendi'nin büyük oğlu müderris ve sûfî Muhammed Bahâeddin Efendi'den, "muhterem dayım" anlamına gelen "Hâl-i Em-ced'im" sözleriyle bahsetmektedir. O, dayısını her anışında isim vermez fakat bu ifadeyi kullanır. Muhammed Bahâeddin Efendi'nin babası Şeyh Memiş Efendi için de, "Cedd-i Emced'im" yani; "muhterem ve şerefli dedem" ifadesini kullanır. Muhammed Bahâeddin Efendi'nin büyük mahdûmu, Meclis-i A'yân üyesi Zeynelâbidîn Hocaefeıidi'den

söz ederken, "Reşâdet-meâb, re-şâdet-penâh efendimiz, Hâl-i emcedim", "insanları ahlâk ve mânevi hayat yolunda irşâda ehil ve görevli, büyük önder, mecd ve şeref sahibi dayım" terkiplerini kullanan Abdullah Fevzi Efendi, küçük dayızadesi ve hocası Ahmet Ziyâüddın Efendi için de "Üstadımız" sözünü yazar.

Bu yazılı beyanlardan kendilerinin kuşak olarak Zeynelâbidîn Efendilerin kuşağından ama yaşça onlardan küçük olarak algılamaktayız. Rif'at Efendi Hoca dayızâdeleri ve büyükleri için de "şehîd-i maslûb, şehîd-i nrazlûm hâl-i emced'im" sözü onun ifadeleridir. Bu terkip "asılarak ve zulüm ile şehit edilen şerefli dayıcığım" demektir. Aynı zât için, eserinin birkaç yerinde özel bahisler açarak övücü ifadelerde bulunmakta ve meselâ bir yerde, bu zâtın ilmine ve siyasî görüşlerine hayranlığını belirterek, "dâhi-i a'zam" yani "en büyük dâhi" sıfatını eklemektedir. Onun bi-gayri hakkin salbedilmesi, asılarak idamı ve şeha-deti kendisini derinden yaralar. Nesep itibarıyla dayısı, yani validelerinin kardeşi Muhammed Bahâeddin Efendi iken, dayı-oğullarına yani Bahâeddin Efendi'nin üç oğluna da, dayı tabirlerini kullanır. Bozkır'da insanların büyüklerine hitap ederken tercih ettikleri yaygın olan bir kullanım şekli de budur. Bozkırlılar umumiyetle bilmedikleri kişilere, "amca veya ağa'' yerine "dayı" sözcüğünü kullanırlar, Bu ifade bugün de böyle kullanılmaktadır. Ama Abdullah Fevzi Hocaefendi'nin dayılarından söz edişi bu anlamda değildir.

Muhammed Kudsî Efendi'nin soy bakımından Hâdimî Ebû Saîd Mehmed Efendi'ye dayandığı söylendiği gibi, Seydişehirli ünlü alim Seyyid Harun Veli isimli zâtın biraderi kanadına mensup oldukları da belirtilmektedir. Yine verilen bilgilere göre bu zâtın yani Şeydi (Seyyid) Harun Veli Efendi'nin çocukları olmamış, bu sülâle biraderi yoluyla devam etmiştir.

et-Tartkatü'l-Muhammediyı/e ve's-Sfratii'l-Ahmediyyc adlı eserin yazan büyük ahlâkçı ve fakih âlim Birgili Mehmed Efendi'nin kitabına *d-Berîka* adlı güzel bir şerh yazan Hadimli Ebû Saîd Mehmed Efendi'den sonra, ilim zincirinde ona bağlı olan, zannı-mızca daha büyük etkili bir ilim ve ahlâk hareketi, insanlara etki edip onları dindar, bilgili ve ahlâklı kılmada tesirli bir yolu açan Muhammed Kudsî Efendi merkezli bu, İslâmî ilimleri çevreye öğretme, sevdirme ve ahtâk-sülûk konusunda da görev yapma gibi Kudsî ve yaygın faaliyette bulunan, Nakşî-Müceddi-dî tasavvuf hareketini ve Allah'a kulluk üslûbunu anlamak için, Memiş Efendi'den ve evlâtlarından kısaca söz etmemiz gerekmektedir. Bizim bu eserde ve diğer çalışmalarımızda "Paşadâ-iresi Eğitimcileri" olarak adlandıracağımız ünlü zümre, ilim zincirleri .bakımından gelip bu ulvî ahlâklı zâta dayanmaktadır. Onların da kökü arz ettiğimiz üzere Hâdim'dir. Bu ilgi özellikle İcazetnamelerde açıkça görülmekte, kimlerin bu zincirde yer aldıklarına muttali olmaktayız.

H. 1198/M. 1784 senesinde Bozkır ilçesinin Karacahisar köyünde doğan Hoca Muhammed Kudsî, diğer bir ifadeyle Memiş Efendi, H. 13 Muharrem 1269/M. 1852 senesinde öteki âleme göç etmiştir. Hicrî hesapla 71 sene gibi görünen ömrü, milâdî hesapla belki de 68 yıl kadar olacaktır. O tarihlere göre yöre halkının ömrünü düşünürsek pek de kısa müddet yaşamadığını söyleyebiliriz. Ömrü mücadele, ilim irfan öğretimi, ahlâk açısından insanları ıslâh çaba ve gayreti ile geçen bu zât için Abdullah Fevzi Efendi meal olarak "dedem de ömrünü, zamanının kötü insanlarıyla, Cebâbiresi ile mücadele içinde geçirmiş, köy köy gezerek hicret sünnetini yerine getirerek yaşamıştır" cümlesini kullanmaktadır. Bu sözden anlıyoruz ki, Muhammed Kudsî Efendi, İlmî faaliyetleri yanında sosyal yönü olan, hayatın içinde faal kalabilen ve insanlarla münâsebettâr bir âlim imiş. Muhammed Kudsî (Memiş) Efendi hazretlerine ilk ilim

aşkını lütfeden zât, Hâdimî ailesinden akrabaları İbrahim Efendi isimli bir ilim mensubu olmuştur. Bu zâtın kim olduğu hususu da bilinmemektedir.

Bugün türbesinin bulunduğu Seydişehir ilçesine bağlı Çavuş kasabasında, köylülerin "Hacı Memiş Efendi" olarak adlandırdıkları Hocaefendi ile ilgili pek çok bilgi ve menkıbe türü rivayet konuşulmaktadır. Şifahî bilgileri kontrol edebileceğimiz bir kaynak bulunmamaktadır. Daha doğru bir ifade ile söyleyecek olursak, özellikle bu çevrenin tanınması için bir araştırma yapılmamıştır. Biz inanıyoruz ki birçok belge, konu üzerine eğildiğimiz takdirde bulunacaktır. Bunun en yeni örneği Abdullah Fevzi Efendi hocanın İlmî mirasıdır, bıraktığı el yazması eserlerdir. Resmî devlet arşivleri ve nüfus tapu kayıtları, Şer'iye sicilleri incelendiği takdirde birçok bilinmeyen nokta açıklığa kavuşacaktır. Bu menkıbe rivayetlerden birinden öğrendiğimize göre, onu rencide edip küstüren Ali Çerçi Köyü halkının, hatalarının farkına varıp, Höcaefendi'nin büyüklüğünü idrak ettikleri vakit, ondan af ve özür dilemek için Çavuş'a gelişleri, tekrar köylerine imam olarak dönmesi için yaptıkları ısrarlar, Hocaefendi hazretlerinin henüz yeni imam olarak köylerine nakl-i hâne yaptığı Ça-vuşlulara mahcup olmamak için çabalaması ve vâki ısrarlar karşısında iki samimi talep ve isteğin arasında kalması ertesi gün ve nihayet pek çok büyük velinin hayatında vuku bulduğu anlatılan anonim bir rivayeti, "iki boş tabutun getirilip, onlardan hangisi dolarsa o kasaba veya köyde defnedileceği menkıbesi" bu kabil bir rivayettir. Çünkü Memiş Efendi hazretleri Ali Çerçili ve Çavuşlu köylülere "Hele durun bakalım Allah yarın ne gösterir?" demiş, Memiş Efendi veya benzeri menkıbelerdeki diğer âlimler, sabahleyin artık bu dünyadan ayrılmış vefat etmişlerdir.

Memiş Efendi Hazretleri kendilerine görev verdikleri bir halifeleri olan Seydişehirli Hacı Abdullah Efendi'nin; "Madem

Seydişehir'e yakın gelecektiniz, bizi niçin buraya görevli gönderdiniz?" şeklindeki sitemini de biz ihtimal dâhilinde görmemekteyiz. Bütün bu bilgiler, bize öyle geliyor ki, hayatı ve hizmetleri üzerinde pek fazla araştırma yapılmamış olan Memiş Efendi'nin, ehliyetli insanlar eliyle yeniden araştırmasının gerekliliğini belirten hususlardan sadece birisidir. Bu tuhaf rivayette ismi geçen Seydişehirli bir âlim olan Hacı Abdullah Efendi'nin kabri, Seydişehir'in merkezinde, Şeydi Harun türbesine yakın bir yerde bulunmaktadır. 1956 yılında gördüğümüz tek odalı kerpiç türbe, günümüzde aynı büyüklükte ve taştan yapılmış olarak ziyarete açılmıştır. Memiş Efendi ile ilgili en son araştırma iki imam Hatip Okulu meslek dersleri öğretmeninin Dr. İsmail Bilgili ile Ahmet Çelik'in yapmış oldukları yeni yayındır.[1]

Alanya, Kayseri ve İstanbul gibi ilim muhitlerinde öğrenim görmüş olan Muhammed Kudsı Efendi, şöhretli Nakşı Şeyhi Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'nin yanma Bağdat'a kadar giderek orada bir müddet kalmış, ondan tarikat almış ve hilâfetle görevli olarak Anadolu'ya gönderilmiştir. Kaynakların verdikleri bilgiye göre Memiş Efendi'nin Bozkır ve havalisinde temsil ettiği Nakşı terbiye, talim ve tarikat yolunu İstanbul ve civarına yayan kişi, aslen Vidinli olan asker kökenli Hacı Feyzullah Efendi isimli bir zât olmuştur. Bu muhterem zât, askerlik görevinden istifa ederek, Memiş Efendi hazretlerinin görev yaptığı Seydişehir-Ça-vuş beldesine gelerek sülük itmâm etmiş ve söz konusu bölgeye görevli olarak gönderilmiştir. Bu zât da eserleri ve irşadlarıyla görevini ikmal etmiştir. Hacıveyiszâde Mustafa Sabri Kurucu Efendi hocamızın büyük oğlu Hafız Mehmed Kurucu rahmetlinin belirttiğine göre, Hafız Uncu Kemâl isimli bir zât da son yıllarda İstanbul'da aynı görevi ifa etmiştir. Bu zâtlar hakkında araştırma yapamadığımız için meselenin teferruatını bilmemekteyiz. Fakat az önce söz konusu ettiğimiz eserde oldukça geniş yeni bilgiler bulunmaktadır.

Muhammed Bahaeddin Efendi ve Paşadâiresi

Muhammed Kutsi (Memiş) Efendi merkezli ilim ve irfan hareketinin ikinci halkası olan oğlu Muhammed Bahâeddin Efendi hazretlerinin hayatına, ilmi faaliyetlerine ve irşat hizmetlerine dair bilgiler, pederlerine nisbetle biraz daha fazladır. Hiç olmazsa evlâtlarının faaliyetlerini ve Paşadâiresi isimli medreseleriyle onun devamındaki Islâh-ı Medâris'i ve bu mektebin öğretim ve eğitimini yüklenmiş olan ilim adamlarının, ortaya koydukları eserleri, hayatlarını ve müesseselerinin akıbetini bilmekteyiz. Sözünü ettiğimiz ilim ve ahlâk kurumlanılın her yönden tanınmasını sağlayacak araştırmaların, bugün için çok değişik kanallardan yapılması vakti gelmiştir. Bu araştırmaların yapılmasını, yeniden aynı müesseselerin kurulmasını istemek ve onlara ağıt düzmek anlamı çıkarılmamalıdır. Böyle bir düşünce, gerçekleşmesi imkânsız bir arzudan öteye gitmeyecektir. Bu kurumlara muhalif olan nesillerin evlâtları korkmamalıdır. Çünkü tarihin diriltilmesi imkânsızdır. Ama tarihin doğru olarak tesbiti görevine yardımcı olacak bu çalışmalar, insanların vaktiyle yaptıkları hataları ve yanlı yakıştırmaları da ortaya koyacaktır. Bunun ötesinde, o tarihlerde sahip olduğumuz yüksek kültür, ilim seviye ve çizgisi de ortaya çıkacaktır. Bu da azımsanacak bir başarı değildir. Çünkü günümüzde hepimiz, Osmanlı'da ilim olmadığını, çok ilkel seviyede yaşadığımızı 100 yıldan bu yana tekrarlayıp durmaktayız.

Son 100 yıla yakın dönemde, sözünü ettiğimiz muhterem ailenin ilmî ve siyasî faaliyetleri için ciddi araştırmalar yapılmazken, bir yönden de tek yanlı olarak, özellikle ailenin Mülkiye kökenli de sayılan evlâdı Zeynelâbidîn Efendi'nin belirli mahfiller-ce ve yayın organlarınca hep kötülendiği bilinmektedir. Tarihin bağlı olması gereken tenkit zihniyeti ve İlmî araştırma kuralları-na göre her taş yerli yerince konulduğu vakit, olaylar ve kişiler hakkında ortaya atılıp,

tarih olarak yazılan ve yazdırılanların birer iftira ve çekememezlik ürünü olduğu görülecektir. Bulunacak yeni belgeler, araştırmacılara tanınacak yeni fikrî hürriyet, yepyeni bir âlem ortaya koyacak ve bundan da kültür ve medeniyetimiz, özellikle de Konya ilim ve medeniyet tarihi kazançlı çıkacaktır. Bizim şu kırık dökük araştırma ve yayınlarımız bu çalışmalara bir hazırlık olursa görevimizi yapmış olacağız.

İlim hayatında ve âlimler arasında, temas, görüşme ve ortak araştırma azlığı yüzünden kişiler çok kere birbirini tanımaz ve az olan tanışmalar da tahmin ve zan üzerine kurulur. Bu kaidenin istisnaları, birbirleriyle görüşen, ortak çalışan, müzâkere ve mübâhase ile ilim hayatlarını güçlendiren az sayıda ilim mensubu olabilir. Kişileri birbirine yaklaştırmayan ahlâkî ve ruhî engeller ortadan kalksa, o takdirde çok sık görüşen ve ortak çalışan fertler birbirlerini daha rahat tanıma imkânına kavuşacaklardır. Siyaset, ahlâkî zaaflar, belki maddî menfaatler ve dünya çıkarları insanları, bu arada âlimleri de birbirine düşüren unsurlar olarak düşünülebilir. Ama meslektaşlarıyla görüşmeyerek aralarının açılması yerine, onlarla sık sık bir araya gelerek, bir takına yanlışların giderilmesi hem akla, hem de inanç ve ahlâkımıza daha uygundur, tşin en acı yanı, bu görevin yapılmaması veya çok az yapılabilir olmasıdır.

H. 1324/M. 1908 senesinde bu âlemden ebediyet dünyasına göçen Muhammed Bahâeddiıı Efendi hazretlerinden bize iki tane yetmişer varaklık kitap armağan kalmıştır. Eserlerden bir tanesi böyle bir polemiğin, yazarlarının birbirlerini hiç tanımamanın ürünü olsa gerektir. Kitabın giriş cümlelerinde müellif tarafından eserinin yazım sebebi anlatılmaktadır. Bir kişi —isim verilmediği için bu zât bilinmemektedir— Şeyh Memiş Efendi hazretlerinin "Vahdet-i vücut" görüşüne sahip olduğunu iddia etmektedir. Muhammed Bahâeddin Efendi tarafından iddia sahibi kişiye, babaları Muhammed Kudsî

(Memiş) Efendi'nin böyle bir görüşünün olmadığı, onun gerçek anlamda Ehl-i sünnet akide ve ahlâkı üzere yaşadığı anlatılmıştır. Bu sefer yazdığı bir kitap ile mezkûr kişi bu asılsız ve yanlış fikri daha etkili ve yaygın biçimde yaymaya çalıştığı için, aynı yol tutulup iş yazıya dökülmüş ve bu zâtın eserine reddiye olarak *Bâisii'l-mağfi-rah* adlı eser kaleme alınmıştır. Şimdi bir asır sonra biz düşünmekteyiz; bu zâtın yanı Memiş Efendi'nin tanınması o kadar zor bir iş midir? Günümüze göre onların yakınlıkları çok daha fazladır. Araya yıllar girmemiştir henüz. İddia sahibi, onun evlâtlarıyla ve ilim çevresiyle görüşür, gerekli araştırma ve müzâkereyi yapar ve bir fikre varır, yanlış bir kanaat yayılmamış olurdu. Bu yola gidilmemiş, Memiş Efendi'nin de bu akide üzere olduğu fikri yaztlarak, kendi davalarının haklılığı anlatılmaya çalışılmıştır. Babalarını çok iyi tanıyan evlâtlarından yaşça en büyüğü ve irşad makamında oturanı yani Bahâeddin Efendi de, meselenin doğru olan şeklini yazmıştır. Bu durum hemen her devirde böyle olagelmiştir. Meselenin özünde az görüşme, birlikte çalışmama, bir araya gelmeme veya gelememe yatmaktadır. Muhammed (Mehmed) Bahâeddin Efendi hocanın ilmi kişiliği ve eserleri üzerinde Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf bilim dalı araştırma görevlisi Ali Çoban bir yüksek lisans çalışması yapmış olup, konu ile ilgili etraflı araştırmaları devam etmektedir.

Abdullah Fevzi Efendi'nin ruhanî kişiliği de aynı soya bağlanmaktadır. Küçük yaşta büyük ve küçük dayılarınca annelerinden koparılıp Konya'ya getirilen Abdullah'çığın anneden ayrılış acısı daha da artacak, on yıllarca sürecektir. Bu müddet içinde ancak güçlükle ve dört-beş yılda bir Konya'dan anneye gidebildiğini yazıları içinde defalarca anlatır. Yalnız mevcut bazı bilgiler, annenin uzun süre gurbete ve hasrete katlandığı gerçeğidir. Çünkü öğrenimi yıllar sonra tamamlanan Abdullah Fevzi Efendi, aynı öğretim kurumunda müderris olarak görevini sürdürürken, okulları kapatılıp öğrenciler askere alınmış, o da öğrencilerinin

ardından harekete geçerek, —askerlikten hoca olduğu için muaf olmasına ve subay olma imkânına rağmen— er olarak orduda görev yapmayı istemiştir. Burada tek sebep, orduyu tanıma ve çoğu ittihat ve Terakki taraftarı olan Zâbitân grubunun Islâm dini ile olan alâkalarını öğrenme merakı olmuştur. Önce er olarak kıtada göreve başlayan Abdullah Fevzi Efen-di'nin ilmini ve kişiliğini tanıyan komutanları onu önce *mükellef imam*, daha sonra, *tabur imamı,* en sonunda da *alay müftüsü* olarak görevlendirmişlerdir. Bu görevlere nasbedildiği tarihleri tes-bit ettiği defterde, alay müftülüğü yanında "Hücum Müfrezesine verildiğini" de kayıt altına almaktadır. Abdullah Efendı'nin belirttiğine göre *muvazzaf imamlık* denilen ikinci görev, statü bakımından erlikten pek farklı olmamıştır. Bu üç göreve atanma tarihlerini hatıra notlarında Hocaefendi kaydetmektedir. Askerlik dönemi öyle anlaşılmaktadır ki, Seferberlikten sonra da devam etmiş ve belki altı-yedi yıla yakın sürmüştür.

Abdullah Fevzi Efendi askerlik dönüşü Konya'da "yâr-ı enîsim" (yalnızlığımı gideren dostlarım) dediği kitaplarına ve müderrislik yaptığı okuluna kavuşmuşken, İttihat ve Terakki Fırkası okullarını kapatmış olduğu için okulunu "Kuşları gitmiş yuvalar halinde" görmekten üzülmüş, Fakat Konya'da fazla kalamamıştır. Bu ilim yuvası, Iplikçi Camii'nin karşısındaki yolun bir kısmı ile eski sanat okulu binasının atölyeler bölümünün yerinde imiş. Atölyeler benim hatırımda kaldığına göre, kuzey güney istikametinde uzanan ve bugünkü Şeyh Ziya So-kağı'mn, kuzeye döndüğümüzde sağ yakasını teşkil eden yerlerdi. Burada bir mescit de bulunmakta imiş. Mescidin kapısındaki kitâbe, bir zamanlar Mevlânâ Müzesi'nde bulunmakta idi. Sonradan bu kitabeler başka bir yere belki taş eserler ve arkeoloji müzesine kaldırılmıştır. Abdullah Fevzi Efendi'nin *Minza-ratii'l-Feyiak* adlı eserinden öğrenmekteyiz ki, Iplikçi Camii ile medrese muhtemelen arada yol olmaksızın bitişik veya ince bir yol ile

ayrılmış imiş. Bu yol bugünkü geniş yol değildir. Çünkü yol genişletilecek bahanesiyle medreseden arsa alınıp yola katıldığı belirtilir. Demek ki, Alâaddin'e doğru yani batıya doğru giden birinci yol, Islâh'ın binalarından alınarak yapılmıştır. Bu arsadaki Sanat Okulu'nun yerinde bir ara Mekteb-i Hukuk da birkaç yıl öğrenimini sürdürmüştür.

Konya'da hayatın pahalı oluşunu bahane edip annesinin yanında yaşamaya niyet ederek köyüne gitmiş olan Abdullah Fevzi Efendi'yi birinci ve ikinci Bozkır hâdiseleri, İstanbul hükümetinin inhilâlı, Anadolu'daki hâdiseler, Yunan işgali, Kuvva-yı Milliye hareketleri, Konya ve Delibaşı Vak'alan/olayları gibi sosyal ve siyasî hadiseler Bozkır'da da huzursuz bırakmış, anne evlâdının jöne uzun süre yüzünü görememiştir. Çünkü bu arada uzun bir müddet ihtifâ ve ibtilâ ayları ve yılları başlamış, hoca arazide aç susuz yıllar geçirmiş, mücâhedesine devam etmiştir. "Eyyâm-ı ibtilâ" adıyla andığı bu yılları günlük tutarak değerlendirmiş ve bu hatıraların toplandığı eserine ikinci bir isim olarak *Devkt-i Âtiyye'niıı Nizâ'-ı Ahiri* demiştir. Birçok kuşağı, eğitim ve öğretimde hayırlı hizmetler edebilecek nesilleri hay-huy içinde eriten bu olaylar durulmaya başladığı zamanlar artık 50'li yıllar olmuş, dini öğreten eski kurumların yerinde yeller esmiş, yeni teşebbüslerle bir takım okullar devreye girmiştir. Abdullah Fevzi Efendi hocamızın öğrenim, askerlik, hocalık üçgeninde geçirdiği dönemi ve onların öncesindeki çocukluk yıllarını da sayarsak, ömrünün bu safhası; hâtırâtmın tamamından izlendiği vakit görülür ki, ülkemizin, daha doğru bir deyişle Osmanlı Devlet-i Âliyyesi İlmiye sınıfının ve bütün millet efradının bu otuz yılı gailelerle dolu, her lahzası inceden inceye tetkiki gereken yıllardır.

Çok ustalıkla güdülen bir siyaset ve belki dış güdümlü bir program, insanımızın büyük bir bölümünü artık eskiyi tanımaz, eskiye ait hiçbir şeye ilgi duymaz hale getirmiştir. Günümüzdeki durum daha da fecaat arz etmektedir.

Üniversitede hoca olan insanlar dâhil eskiyi bilen ve eskiye ilgi duyan insanımız çok na-dirleşmiştir. Hassasiyetimiz kaybolmuştur. Bir örnekle anlatmak istediğimiz hususu arz edelim; Türkiye'de bugün Osmanlı hayranı aydınlar bile, ecdadın gerçek şahsiyetini, ilmini, medeniyetini, âsârını, yaşanılan eski hayatın mahiyetini tam olarak bilememektedir. Çünkü alfabe başta olmak üzere her şey değişmiş, telâkkiler farklılaşmış, aradaki zaman uzamış ve irtibatlar kaybolmuş, eskiyi reddeden, yönü Batı'ya dönük yeni bir millet ihdasına çalışanlar büyük çapta başarılı olmuşlardır. Günümüzden 10-12 sene önce, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyeleri, yaptıkları bir gezide, Ammân'da aslen Arnavutluk'tan Şam'a sonra da Ürdün'e gelmiş bir ilim adamıyla görüştü. Bu zât Şuayb Bey namında bir tslâm âlimi idi. Sabah kahvaltısında, OsmanlI vatandaşlığını çocukluk senelerinde bir nebze tatmış olan bu zâttan Devlet-i Âliyye'yi ve Osmanlı ihsanını dinledik. Balkanlarda yapılanları büyük bir ilgi ile öğrendik. Doğrusu oradakiler, dedelerinin böylesi hizmetlerini bu kadar derin bilmemekte idiler. Son senelerde Ramazan gecelerinde. Balkanlarda gezen Türkiyeli televizyon yapımcılarının ortaya koyduğu eserler, bizim ecdattan ne kadar uzaklaştırıldığımızın en güzel ifadeleri idi.

Sadede gelirsek, yine medrese ve medreseli/ulema hukukunun korunması adına, yapılması gereken birçok birinci sınıf araştırmaya muhtaç olduğumuzu bir kere daha tekrar edelim. Çünkü yüz senedir sürdürülen; karalama ve güzelliklerin üstünü zulümle ve karanlıkla örtme çabaları bu işi geciktirmişse de yok edememiştir. Yer yer OsmanlI'nın mağdurluğu bir mızrak gibi bu örtülerin altından çıkmaktadır.

Bu işten, yani birkaç kez tekrarladığımız söz konusu çalışmaları yapmaktan korkmaya hiç mi hiç lüzum yok. Bu ülkede kimse padişahlığın geri gelmesini istememektedir.

Hatta hanedan mensubu OsmanlIlar, onların yaşlı mensupları, 100 yıllık mahrumiyet dönemlerini, doğup büyüdükleri ana yurtlarından uzakta, acı tatlı günleri geçirmiş, her biri bir yere dağılmış, kalanlar da içlerinde vatan sevgisi olan, birer Fransız, birer İtalyan, birer Hindistanlı, birer Beyrutlu aydın ve normal insan olarak geri dönmüşlerdir. Onlardan birinin, mesela en büyüklerinin, bir mezarlık bekçisi olarak ömür geçirmesi, ihtiyaç içinde ömür sürmesi, İslâm toplumlarını temsil eden Halife'nin Fransa'nın Nice şehrinde bir paket kötü tütünlü sigaraya muhtaç kalışı ve cenazesinin başına gelenler hep düşünülmesi gereken hususlardır. Bizim için bunlar alelade hadiseler gibi görünür. Halbuki, mesela Şam'da, Osmanlı büyüklerinin kabirlerinin bulunduğu bahçeyi gezdiren türbedarın, Türkçe'yi bilmediği halde, ezber ettiği hürmet ve tekrim kelimeleriyle o kabir sahiplerini bir tanıtışı var ki, insan orada saltanatın hâlâ diriliğine ve dünyaya etki ettiği neticesine varmakta ve bu anlaşılamaz duruma şaşkınlıkla hayran kalmaktadır.

Dünyanın birçok ülkesi kendi devlet başkanlarını ve hanedanlarını korudular, hatta yönetimi bile değiştirmediler. Krallıkla yönetilen İngiltere, yine bir başka krallık türüyle yönetilen ABD ile birlikte, kendi hallerine göz yumarak Islâm ülkelerine demokrasi ihracı ile meşguldür. Milyonlarca insana mâl olan bu meraklarının altında maddî endişelerinin bulunmadığını da zaman zaman ifade etmektedirler. Durum böyle olunca, sosyal ve kültürel anlamda, biz kaybettiğimiz 100 yılın muhasebesini en ince biçimde yaparsak kendimiz kazanmış olacağız. Siyaseti yine ehli yapsın, devlet yönetimi yine belirli kesimlerin elinde devam etsin, meraklılar o işlerle meşgul olsun. Biz yine meselemize kaldığı yerden devam etmek üzere dönelim.

Abdullah Fevzi Efendi, Memiş Efendi ailesinin diğer fertleri gibi, nesep ve ilim bağı olarak Hadimli Ebû Saîd Mehmed

Efendi Hazretlerine dayanmakta, bir rivayete göre de köylerinin temeli Seydişehri'ni kuran Seyyid Harun Veli ve ailesi ile irtibatlı bulunmaktadır. Ödemişli Haşan Kudsî Efendi nâmındaki bir zâtla da küçük bir ilgi kurulmuştur. Haşan Kudsî Efendi'den önce, yöredeki bir kişiye manevî intisabı olup olmadığı bilinmemektedir. Bu zât yani Ödemişli Şeyh Haşan Kudsî Efendi Hazretleri Karaman'da Ketâne Camii'nin içinde yatmaktadır. Mu-hammed Kudsî (Memiş) Efendi'ye ilmen ve ruhen bağlı olanlar bu zâtı da hürmetle anarlar.

Muhammed Kudsî (Memiş) Efendi, doğduğu yer olan Hoca-köyü'nden ilim tahsili için çıktıktan sonra, Konya, Kayseri, Alanya ve Bağdat gibi şehirlerde ilim tahsil etmiş ve sonunda köyüne dönmüş, orada iki yönlü olarak göreve başlamıştır. Biri belde gençliğine ilim öğretmek, İslâmî ilimleri tedris etmek, diğeri ise bütün insanlara ahlâk ve Allah'a ubudiyet (her tür kullukta bulunmak) yollarını belletmek. Hocaefendinin birkaç köyde görev yaptığı anlatılmaktadır. Aşağıda ilgili bahislerde göreceğimiz gibi, Abdullah Fevzi Efendi, anneden dedesi Şeyh Memiş Efendi hocayı, "Zamanının kötü insanlarıyla (cebâbiresiyle) mücâhede ettiği için, sık sık hicrete mecbur kalan hür fikirli ve şahsiyetli bir âlim olarak" tanıtmaktadır. Aynı güzel hasletlerin kendilerinde de en üst derecede olduğu muhakkaktır, çünkü onun da ömrü bu tür mücâhede ile geçmiştir. Onun da zamanın cebbarları ile zalimleriyle arası hiç hoş olmamıştır.

Âbidîn, Rıf'at ve Ziya Efendiler

Üçpınarlı ilim ve eğitim ailesinin üçüncü halkası, aynı zamanda aile fertlerinin çoğaldığı, ilim ve terbiyenin yanma istemeden de olsa siyasetin gelip yerleştiği bu kuşak, üçü de ayrı özellikleri taşıyan kardeşlerin etkili olduğu, tarihe iz bıraktığı bir dönem olmuştur. Bu üç kardeşin hepsi de ulema kisveli olup özellikle Ah-med Ziyâ Efendi, Islâh'ın eğitim ve

öğretim işlerini tedvirle memur kardeştir. Rif at Efendi merhum, ilmi görevleri yanında ailenin maddî ihtiyaçlarını giderecek malî imkânlar için çalışan, mesela köylerde değirmenler kurarak onları çalıştıran ve diğer aile fertlerine yardımcı olan ortanca kardeştir. Abdullah Efendi bu dayısını dâhi olarak vasıflandırır. Nihayet Zeynelâbidîn Efendi, İlmî kişiliği yanında İdarî kişiliği de olan, bir müddet milletvekilliği yapan. Halifeye ve saraya çok yakın, çok akıllı, siyaset bilir ve faal bir zâttır. Zihnindeki projeler hep Devlet-i Âliyye'nin içinde bulunduğu zor durumlara çare olan, ilme ve ahlâka dayalı, insan yetiştirmeyi önplanda tutan faaliyetlerin sahibi bir zâttır.

Bİz bu bilgileri verirken konuyu şöyle tamamlamalıyız; sözünü ettiğimiz ilim mensuplan, sadece Memiş Efeıidi'nin oğullarından Muhammed Bahâeddin Efendi'ye ait olanlardır. Meırıiş Efendi'nin diğer oğullarının da ilim ve ahlâk eğitiminde çevrede, Karamatı'da, Ermenek'te, Hadim'de ve diğer ilçelerde faaliyetleri olmuştur. Biz bu kitabımızda onların çalışmalarını okuyucuya arz edemiyoruz.

Âbidîn Efendi, siyasette tslârn ahlâkını vc şeriatın gereklerinin ümmet fertleri ve Müslüman toplum üzerinde tahakkukunu isteyen bir yapıya maliktir. Yani hoca ve öğrencileri hem İslâm tasavvufu ile, hem de şer'î ilimlerle birlikte eğitilmektedir. Bir müddet için Hürriyet ve İtilâf Fırkasıyla olan beraberlikleri, diğer İlmiye mensupları ile aynıdır. Bu dönem bilinenin aksine çok kısa sürmüştür. Başlangıçta Âbidîn Efendi İttihat Terakki milletvekili iken, oradan ayrılmış, diğer parti ile olan birlikteliği de onları tanıdıktan sonra sona ermiştir. Diyebiliriz ki, onlar siyaset alanında da hür ve müstakil hareket etmekte idiler.

İttihatçılardan ayrılan kişilerin, diğer bir deyişle siyasetle uğraşan bazı askerlerin kurdukları bu fırkanın gidişatı, Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi gibi birçok önemli devlet

adamını memnun etmemiştir. Yani Ulema sınıfının, İlmiye mensuplarının günümüzde siyasî anlamda Itilâfçı gibi gösterilmeleri tamamen yanlış bir tesbittir. Ali Ulvi Kurucu merhumun hatıratından öğrendiğimize göre, Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, Islâh'ta öğrenci yetiştiren bu seçkin insanları "İlim Havarileri" olarak adlandırmıştır. Eserin 5-6 yerinde bu müessese ve hocaları hakkında çok övücü sözler söylenmektedir. Yine oradan öğrendiğimize göre, Topbaşzâde Ahmet Hamdi Bey'in evlâtları da bu medresede tahsil görmüşlerdir.[2]

Konya milletvekili ve a'yân üyesi Bozkırh Hoca Zeynelâbi-dîn Efendi, ülkede harp yılları sonunda meydana gelen ve tamamen İstanbul hükümetlerinin; Padişah'ın ve Halife'nin emirleriyle gerçekleşen olayların Bozkır ve Konya bölümünün sebebi olarak gösterilir. Bunu yapanlar, tarihî malzeme ve İlmî belge kullanmaz, sadece ortada geçer olan siyaseti ve kalıp bilgileri naklederler. Hedefleri Kuvva-yı Milliye'ye ve Ankara hükümetlerine yaranmak ve onlara arka çıkmaktır. Bize göre zamanı gelince tarih düzgün yazılınca, aradan uzun yıllar geçse ve imkânlar azalsa da, gerçek ortaya çıkacak ve mahkûm edilenlerden manen özür dilenecektir,

Zeynelâbidîn Efendi ile ilgili bir diğer önemli nokta da, pederlerinden sonra irşad makamına onun geçtiği hakkındaki bilgilerdir. Muhammed Bahâeddin Efendi'nin, yazılı olarak kendilerine hilâfet verdiği, icazetle irşndla görevlendirdiği halifeleri hakkında bilgimiz yoktur. Sözlü olarak bazı kişilere bü vazifenin verildiğini duymuş bulunmaktayız. Ali Ulvi Kurucu merhum, hatıratında Fahri (Kulu) Efendi Dedemizin, Zeynelâbidîn Efendi'nin ülkeden ayrılışından sonra, tarikatın idaresi işini kendisine tevdi ettiğini yazmaktadır. Zeynelâbidîn Efendi'nin, en küçük biraderi Haşan Kudsî Efendi'nin büyük oğlu Ali (Rıza) Kudsî Efendi isimli bir âlime de böyle bir icazet verdiği, bu icazetin

halen elde bulunduğu Mehmet Eıninoğlu tarafından ifade olunmaktadır. Bu zât Eminoğlu'nun hem dayısı ve hem de kayınpederidir. Ali Ulvi Kurucu merhum da birkaç kez, pederleri Hacı İbrahim Efendi'nin ve Konyalı bazı tüccarların yine Zeynelâbidîn Efen-di'ye bağlı olduklarım zikreder.-"[1] Âbidin Efendi'ye bağlı bir Müslüman olarak tanıtılan Topbaşzâde Hamdi beyin ve evlâtlarının da bu tarikata bağlılıkları değişik sayfalarda zikredilmektedir.

Fakat burada açıklanması çok zor olan veya en azından bizim anlayamadığımız bir nokta bulunmaktadır. Bilindiği gibi İttihatçılar, Abdülhamid düşmanlığı noktasında kendilerinden yararlanabilecekleri bir takım nıeşâyihi, yani tarikat büyüklerini yurt dışından, Dağıstan'dan ve muhtelif yerlerden getirdiler. Tasavvuf Tarihi yazarlarının belirttiklerine göre, Kafkasya, Dağıstan, Irak ve Kuzey Afrika'dan ve Balkanlardan celp edilen, ama Sultan'a düşman olup, onun dönemini istibdat günleri olarak bilen ıneşâ-yihi, İstanbul'daki bir takını kadrolara yerleştirdiler. Bunlardan bir tanesi de İstanbul'daki Kadiri Kelâmı Dergâhı postnişinliğidir. Getirilen Muhammed Es'at Efendi'ye bir Kadiri icazeti temin edilmiş, o da bu lûtfa şükran ifadesi olarak kendilerinde hâfî olarak icra edilen zikirlerine küçük bir cehri zikir bölümü eklemiştir.

Özellikle Konya bölgesinde bu tarikat eliyle devlet, köy köy, kasaba kasaba, ev ev insanları gezerek, onları Muhammed Kudsî Efendi'nin Nakşı Hâlidî yolundan çevirtmiş ve Es'at Efendi'ye bağlamıştır. 100 yıla yakın dönemden bu yana artık bu iş devam [3] edip gitmiş, Bozkır kökenli Nnkşî Hâlidî kolu —Allahu a'lem— kapatılmıştır. Çok tanınmayan bazı kimseler eliyle günümüzde eğer devam ettiriliyorsa, onu da bilmek bizce mümkün olmamıştır. Bugün Es'adîlik, Es'at Efendi'den sonra 30-40 halifesi ilim mensubu postnişinlik beklerken, Sami Ramazanoğlu isimli bir zâta teveccüh etmiş, günümüzde de yine Hamdi Bey'in torunlarından birisinde

karar kılmıştır. Dış görünüşü itibarıyla, biri diğeri yerine ikame edilen bu iki yolun, ilk nesillerdeki ve son nesillerdeki tecelli şekli hayli düşündürücüdür. Hamdi Bey büyük bir mücahit ve İttihatçı düşmanı olarak Düzdağ'ın hatıratında Ali Ulvi Bey tarafından anlatılmaktadır. Birçok hayırlı iş başaran bu ailenin mutlaka bildiklerini, belgelerle tarihe ve günümüz okuyucusuna arz etmesi bizim dileğimizdir.

Kısaca yazdığım bu konuda temel taşı niteliğindeki bir sözü de kaydetmek isterim. Fahri Kulu Hocaefendimizin ortanca oğlu, tenekeci ve marangoz ustası Faruk Ağa'dan birkaç kez duydum, İstanbul'da Zeynelâbidîn Efendi'ye; "Efendim, Es'at Efendi Kelâmî dergâhına postnişin oldu haberiniz var mı? "denilmiş. O zât da; "Yapmayın! Ömür boyu Allah'a istiğfar etse yaptıkları için, Cenab-ı Hak kabul etmez" demiş. İstanbul'un o günlerinin tarihini bilmeırıekteyiz. Es'at Efendi dine aykırı bir şeyler mi yaptı? Bunu tesbit güç. Çünkü onun değerli bir âlim ve şeyh olduğunu herkes yazıp çizer. Yoksa "sadece İttihatçılarla işbirliği" mi onun günahı olmaktadır? Eğer bu ise, o tarihten sonra 50'li yıllara kadar, hatta ondan sonra da Anadolu'da bütün ulema İttihatçı ve CHP'li idiler. Çünkü bu paye "Eşraflık ve üst düzey hemşehrilik" gibi bir imtiyazdı. O vakit günah umumî olmaktadır. Doğrusu nasıldır, bunları bilemiyoruz.[4]

"Bizim dalıa iyi olabilirdi diyeceğimiz bir diğer nokta da eserin çok muhtasar oluşu idi. Sözgelişi bîr Saatçi Osman Efendi, bir Hafız Ze-kâi Sarstlmaz Efendi adlan geçtiği yerde, bu zâtlara ait yine hâtırâtm sınınm aşmadan, özelliklerini koruyarak haklarında çok bilgi verilebilirdi.

Meselâ Zeynelâbidîn Efendi, Ahmet Ziya Efendi gibi zâtlarda ise, bizce Sabri Efendi, Zâhit Efendi gibi bölümler, hatta daha fazla sayfalar gerekliydi. Çünkü Ali Ulvi ağabeylerin vatanı terk edişlerinin müsebbip olayları, merkez şahsiyetleri bu merhum mağfur insanlardı. Onlan biraz

daha anarak, kendilerine karşı bu ülkenin şükran borçlan, afv ve gufran talepleri yerine getirilip, onları terk edişimizden, yüzüstü bırakışımızdan söz edilip, hacâletimiz anlatılabilirdi. Günümüzde bile çektiklerimizin, hep onların ve emsallerinin yüce hukukları olduğu anlaşılabilirdi bir nebze.

Böyle yapılmayınca bizce çözülmesi gereken bir kördüğüm de ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, mesela Erbilli Es'at Efendi, İttihatçılarla olan münasebetleri, Sabri Efendi ve Zeynelâbidîn Efendi ile Es'at Efendi ilişkileri, birbirleri ve faaliyetleri hakkındaki görüşleri, daha sonraki dönemde Şeyh Muhammed Kudsî (Memiş) Efendi'ye bağlı ve öğrencisi olan bir zâtın neslinden gelenlerin, bu İttihatçı birlikteliğini nasıl karşıladıkları, Konya ve civarındaki Memiş Efendi Nakşı yolunun İttihatçılarla ve belirli kişilerin kullanılarak ortadan kaldırılıp yerine burada (hâtırâtta) kendileri çok övülen ve sık sık adlan geçen zevatın getirilmesi, izahı ancak geniş açıklamalarla mümkün olacak, kapalı ve birbirine zıt görünen kısımlar, kişiler, bölümler ve değerlendirmeler."[5]

Evini ve ailesini İstanbul'a götürmeyen Zeynelâbidîn Efendi, Bâyezit'te bir odada kalırmış. Hizmetine de Konya'dan götürdüğü Abdülcebbarzâde Şükrü Efendi adlı öğrencisi bakarmış. Son derece hazırcevap, düşündüğünü söylemekten çekinmeyen bu zeki ve aceleci insanın en büyük oğlu, komşumuz Abdullah

Efendi Amca da öyle idi. Cebbarzâde Şükrü Efendi, Ali Ulvi Bey'in pederine Ali Ulvi Bey hıfza başlarken Kur'ân'ı cüz başlarından sona doğru ezber etme fikrini veren zâttır. Hacı İbrahim Efendi bu yolu tutarak, o güne kadar uygulanan cüz sonlarından ezber yaptırma usulünün aksi bir yol izlemiş ve buna sebep de; "Şükrü Efendi mülhem bir zâttır, Allah ona bu bilgiyi lütfetmiştir, biz buna uyalım" demiştir. Şükrü

Efendi hocasına ve efendisine hizmetten sıkılmamış, ama İstanbul'un siyaset dünyasından, Efendisinin bu âlemde çektiklerinden sıkılıp üzülmüş ve Zeyne-lâbidîn Efendi'ye bir gün; "Efendim, sizden bir istekte bulunacağım. Ama bana lütfen 'neden?', 'niçin?' demeyeceğinize söz veriniz, dileğimi açıklayacağım" demiş. Hocaefendi söz verince, "Efendim, ben Konya'ya gitmek istiyorum" deyivermiş. Şeyhi tarafından sorulan "Neden?" sorusuna da, "Hani sormayacaktınız efendim?" cevabını vermiş. Allah cümlesine rahmet eylesin.[6]

Rif'at Efendi, Kuvva-yı Milliye ile fiilen savaşmanın mümkün olmadığı o günlerde, "Bizim Hisbe görevimiz bitmiştir..." diyerek, ağabeyini daha ihtiyntkâr ve daha geri görevlere çağırırken, bu büyük dâhi insan, ipten başının kurtarılmasını düşünmemiştir. Allah ona ve diğer mazlumlara rahmetini esirgemesin. Bu zâtın kurduğu ticarî sistemin, ailelerin maddî ihtiyaçların gidermede büyük rolü olduğunu öğrenmekteyiz. Bir büyüğe sordum, "Bir değirmen, o günde geliri ile bir aileyi geçindirebi-lir mi idi?" diye, "Evet" cevabını aldım. Abdullah Fevzi Efendi, validesinin geçim sıkıntısı çektiği günlerde, değirmenlerinin taşının tamire muhtaç olduğunu yazar ve eniştesi Molla Mehmed Efendi'ye bu işi yapmadığı için gücenir. Demek ki, Rif'at Efendi hocanın sistemi onların maddî sıkıntılarını giderir bir çaba imiş.

Ahmed Ziyâ Efendi hocanın mana ehli oluşu, tarikat ehli oluşu, müctehidce fikirler taşıması, Konya'da ulema arasında kendisine olan aleyhtarlığı geliştirmiştir. "Sen îmâm-ı A'zam'dan iyi mi bilirsin?" diyen bir muarızına, "Bu meseleyi evet, ondan iyi bilirim" tarzındaki cevabı meşhurdur. İşte mevcut ulemanın Konya'da, Islâh'taki, matematik, fizik, kimya, astronomi, eğitim tarihi, pedagoji, Fransızca gibi yeni derslere olan itirazları, kardeşlerin sabotaja karşı medreselerini nöbet tutarak koruma yoluna itmiştir.

Islâh-ı Medâris-i Islâmiyye ders ve eğitim programı ve yönetmeliği, tetkike değer yeni ve o güne göre hayret verici maddeleri içermektedir. 2007 yılının seçim günlerinde hâlâ Zeynelâbidîn Efendi'nin yayınladığı, milletvekillerinde milletin araması gereken şartlan hâvi kitapçık ellerde dolaşmaktadır. Ne var ki, bugün öyle bir seçim yoktur. İnsanlar "Ben şahsa değil, partiye, daha doğrusu Başbakana oy vereceğim" görüşlerini ileri sürmektedirler. Bu durum konu ile alâkalı olarak iki tür kaybımızın olduğunu göstermektedir. Birincisi, seçeceğimiz milletvekili için, biz değil başbakan ve arkadaşları seçim yapmakta ve karar almaktadırlar. Meşrutiyet gününden de geriye gitmişiz demektir bu durum. İkincisi, Âbidin Efendi Hocanın altın öğütlerini uygulamamız mümkün değildir; "şehri tanıyan kişi milletvekili olsun, uyuntu ve başkasının peyki olmasın, paraya zaafı bulunmasın, salâbet-i dıniyyesi olsun..." gibi ölçüleri biz kime uygulayabileceğiz? Seçim kanunu seçeceğimiz adayları bize liste halinde peşin sunmuş bulunmaktadırlar. 1957 senesinde ilk kez oy kullandım. Beyaz bir kâğıda "Mustafa Runyun" adını yazdım, attım. O zaman buna imkân vardı. Runyun rahmetliyi de tanımazdım. Alatalı imiş, Ezherli imiş dediler, kaşıkçı Ali Rıza Efendi'nin oğlu dediler, biz de öylece attık. 50 yıl sonra, o çizgiden de gerilere düşmüş bulunmaktayız.

Islâh ve Sonrası

Birçok erkek ve kız evlâda sahip olan Muhammed Kudsî (Memiş) Efendi'nin, bilindiği kadarıyla çocukları Karaman, Ermenek ve Konya'da medre-se kurup insanlara ilim öğretmişlerdir. Herkes gittiği yerde, devlete veya şahıslara bağlı bir ilim yu-

hatta bir irşad evi tesis etmiş ve 1918 senesine kadar bu görev devam etmiştir. En büyük oğlu olan Muhammed Bahâeddin Efendi, Konya'da Selçuklu yadigârı tplikçi Cami-i

Şerifi'rtde resmî İmamlık ve cami-i şerifin karşısında bulunan Ebû Bekir Sami Paşa Medresesinde de hocalık ve müderrislik yapmıştır. H. 1324/M. 1908 senesinde vefat ettiği zaman, medresesi oğullan tarafından daha modern bir hâle getirilmiş, oldukça dar olan avluya iki katlı bn derslikli bir öğretim binası yapılmış, ders programı değiştirilmiş, okul Islâh-ı Medâris adını almış, üç oğlu ile onların yetiştirdiği en az on kişilik bir öğretmen kadrosu ülkede pek az örneği bulunan bu ilim ve irşad yuvasında öğretim ve eğitimlerini sürdürmüşlerdir. Bu medrese yörede kısaca *Islâh* adıyla anılmıştır. İşte Abdullah Fevzi Efendi, hem aynı sülâleden, hem de aynı ilim zincirinden gelen bir fert olarak, dayıoğul-lannın yanında çalışmış, onların irşadından yararlanmış, ama onlardan birinin aktif siyasetle uğraşması sebebiyle de ailede büyük zarar görenlerden birisi olmuştur.

Bu konuyu bitirmeden önce, yaklaşık 200 yıllık bir zaman aralığında, Öğretim eğitim ve ahlâk çalışmalarının yoğun tarzda yapıldığı Ebû Bekir Sâmi Paşa Medresesi ile onun devamı olan Islâh'ın, neden ilgimizi çektiği üzerinde durmakta yarar görmekteyiz. Konya'nın ilim an'anesi düşünüldüğü zaman, din eğitim ve öğretimini yapan âlimlerin hep güney bölgeden, yani Hâ-dim, Bozkır, Ermenek gibi ilçelerden çıktıklarını görürüz. Zihnimizdeki harita fikri, küre şeklinde olmaması hasebiyle bizleri çokça aldatır. Bu ailelerin Doğu'dan, yani Türk illerinden; meselâ Buhara ve Semerkant'tan, hatta çok Uzakdoğu'dan geldikleri de menkıbe olarak anlatılır. Bizler bu insanların vatanlarından önce Konya'ya geldiklerini ve sonra da bu dağ bölgelerine gittiklerini zannederiz. Dünyayı küre şeklinde düşündüğümüz zaman, gerek deniz yoluyla ve gerek kara yoluyla Anadolu'ya gelen bu insanların, Adana, Kayseri, Malatya ve Erzincan zincirini izleyerek uygun bir yerde vatan tutmaları veya denizden gelmişlerse, karaya çıktıkları en yakın bölgelere yerleşmeleri normal görülmelidir, işte bu yerler, Torosların kuzeyi olan Konya'nın güneyine rastlayan

bölgelerdir. Biraz da öğretim ve eğitim için, şehirlerin gürültülü ve dağdağalı hayatından uzak, âsû-de yerlerin seçildiği de düşünülebilir.

Yakın tarihlerde bu hâdise şöyle izah edilirdi; Konya'nın söz konusu dağ kesiminin insanı okumak mecburiyetindedir. Çünkü arazileri azdır ve bu arazi azlığı onları besleyemez. Ticaret veya öğretim-eğitim bu bölgeler insanının tek geçim kaynağıdır. "Arazi yokluğu" günümüzde artık izah vasıtası olmamaktadır. Çünkü şurası bilinmektedir ki, bölgenin dağ olmayan düzlük kısımları da mevcuttur. Oraların insanları, yani göç etmemiş olanlar, az da olsa verimli topraklarında ziraatın meyve ve sebzeciliğin en üst seviyesini günümüzde yapmaktadırlar. Avrupa'ya kiraz, Bursa'ya şeftali ihraç eden yöre insanı, demek ki arazisizlik yüzünden okumuş değildir. Çünkü hayvancılık her zaman onun geçim kaynağı olmuş, kendisine yetecek derecede ektiği sebze, üzüm, ceviz ve bal da geçimini daha da kolay kılmıştır. O vakit tek önemli nokta kalmaktadır; yörenin insanı öğretim ve eğitimin lüzumuna inandırılmıştır. Bölgede okuma, tahsilli olma an'anesi çok erken tarihlerde ve sağlam biçimde teşekkül etmiştir. Bunun geçim derdiyle falan —en azından o yüzyıl için— ilgisi bulunmamaktadır.

Niçin *lsiSh ve* çevresinden söz etmekteyiz? Bunun bizim açımızdan iki türlü açıklaması vardır. Birincisi nenemiz/babaanne-miz Hatice Hanım'ın (ailedeki söyleyişimizle Hatış Nene'nin) küçük yaşımızda bize kendilerinden sıkça söz ettiği Şeyhzâdeler (Şıhzâdeler) ailesi ve Islâh-ı Medâris (rahmetli nenemizin deyişi ile Islâmedaresi) haberleridir. Şems Camii'nin civarı yani Konya'daki adıyla Küllükbaşı semti, bu medresenin ve ilgili ailelerin bulunduğu semttir. îplikçi Camii de buraya çok yakındır. Dolayısıyla Ebû Bekir Sâmi Paşa Medresesi/Islâh da bu semttedir. Hatış Nenemiz, buraya sık sık gelmektedir. Çünkü bugün bizim ismini bilmediğimiz dayısının evi

buradadır. İmam Hatip Oku-lu'nda öğrencilik yıllarımızda, bir gün Küllükbaşı'ndan babam ile geçerken, pederim; "Bu amcanın elini Öp, bu nenenin dayısının oğlu Ekmekçi Celâl amcadır" dedi. Biraz kilolu, kırmızı yüzlü, o tarihte belki altmışlık bir kişiydi bu zât. Aradan yıllar geç-tl, ben bu zâtı Şems Camii cemaatinden sordum. Ekmekçi Celâl Efendi'yi kimse bilmiyordu. Cemaat tamamen yakın köylerden gelmiş, yirmi yıl içinde Konyalı olmuş kimselerdi.

Islâh'ın binâsının karşısında oturan bir aileyi tanırım; Ekmekçi Ethem Efendi. Bu zâtı, oğlunu, torunlarını uzaktan tanırım. Bunların Sanyakup'tan ötede bağları da vardı. Sonra, Tuhafiyeci rahmetli Kâsım Gürçınar Efendi'nin ve ağabeyi Ahmet amcanın bu Ethem Efendi'nin yeğenleri olduğunu öğrendik. Babalan, hem kendi yerine hem de amcaları yerine askerlik yaparken şehit düşmüş, dedeleri ise Valilik binasının içindeki Mescidin imamı imiş. Nüfus müdürlüğünün oturduğu odalardan birinde, bu küçük caminin mihrabının Müdür beyin koltuğunun arkasına rastladığını görmüştüm. Mihrap yıkılmamış ama üzeri kapatılmış idi. Ahmet Dede Yediler Kabristanı'ndaki başucu taşında merhumun bu görevi yazılıdır. Allah hepsine rahmet eylesin.

İşte bu mahalleden, dayısına gelip giden Hatçe Nenemizin, büyük Şeyh Efendi Muhammed Bahâeddin Efendi hazretlerini ve evlâtlarını yakından tanıdığını öğrenmiştik. Hasta olan bir Hıristiyan çocuğunu okusun ve şifa bulsun diye Şeyh Efendi hazretlerine annesinin isteği üzerine nenem götürmüş. Okutmuş, evlerinden çıkarken, Şeyh Efendi'nin küçük oğulları Ah-med Ziyâ Efendi kapıda, neneme "Bunları neden getirirsiniz buraya?" şeklinde hitap etmiş ve razı olmamışlardır. Bu zâtlar babalarının vara yoğa rahatsız edilmemesi için böyle davrandıklarını nenem rahmetli anlatırdı. Nenem o tarihte belki Ahmed Ziyâ Efendi'den ve biraderlerinden çok büyüktü, işte kalbı bir

bağ, bizi bu aileyi ve ilim dünyalarını, fikir ve kişiliklerini, yaptıkları eğitimden amaçlarının ne olduğunu araştırmaya sevk etti. Diğer iki önemli husus ise; Hacıveyiszâde Hacı Mustafa Kurucu Hocam ile ve Hocadedemiz Fahri Kulu ile aynı mahallede oturma şerefine kavuşup onları becerebildiğimiz kadar tanımamız olmuştur. işte bu sebepler, bizi Hocaköyü ve o köyün öğretim ve eğitimde feyizli evlâtları ile tanıştırmıştır.

Elbette bu çevreyi tanıma uzun ve tehlikeli bir işti. Çünkü vazo kırılmış, parçalar dağılmış, üzerine siyasetin ve tarihin ateşli külü dökülüp kendi sessizliğine gömülmesi uygun görülmüştü. 2000'li yıllarda Arap dili ve edebiyatı öğrenim yolları üzerinde yapılan bir konuşma sırasında muhatabımız olan değerli bir insanın; "Eğer bu işte başarılı olmak istiyorsanız, Islâh-Mıslâh lâfı etmeyiniz!" dediğini hatırlarız. 1966'da, Konya milletvekili olan, Muhammed Bahâeddin Efendi'nin küçük oğlu Haşan Kudsî Efendi'nin torunlarından Sait Sînâ Yücesoy, yaptığı bir bütçe konuşmasında TBMM'de yaka paça edilmiş, sille tokat dövülüp kürsüden indirilmişti. Oldukça iri vücutlu olan bu kibar insanın, eski ateşe ait külleri deştiğini zannetmemekteyim. Çünkü onun aile ve eğitim ilkeleri konusunda, duyduklarından öteye bir çalışması ve hatta bir kalbi bağı ve ilgisi olamazdı. Ama "Dedelerinin intikamını aldı" diye gazetelere yaygara yazdıklarına göre demek ki, yakın tarihimize ait her şeyin olmasa bile, özellikle bazı şeylerin araştırılmaması ve konuşulmaması gerekmektedir. Öyle uygun görülmüştür. Öyle istenmektedir. Ama bazı olayların üzerinden yüzlerce sene geçecek, hiç kimse ona dair doğru dürüst hiçbir şey bilmeyecek, doğrusu böyle bir durum, böyle utanç verici bir hâl de AB kapısındaki Türkiye'ye yakışmamaktadır.

İkinci önemli sebep, Türkiye'nin öğretim ve eğitim tarihine bakınca, Konya bu uğurda büyük çabaların sarf edildiği büyük ve ileri bir il olarak görülür. Müessese sayısı itibarıyla

da İstanbul'dan öndedir. Burada da birkaç fikir grubu içinde, Islâh ve çevresi, biraz daha parlak bir durum arz eder. Öğretim üyelerinin, hatta orta öğretimde görev yapan öğretmenlerin, her dönemde belli etsin veya etmesin bir fikir grubuna bağlı olması ve bir siyasî kanaati taşıması kaçınılmaz bir durum olmuştur. Her ne kadar orta öğretimde ve zaman zaman yüksek öğretimde siyasî faaliyet ve fikir beyanı yasak da olsa, son elli yılda bir takımları için bu tür faaliyetler serbest olmuştur. Çünkü onlar kendilerini rejimin ve cumhuriyetin hâmîleri ve muhafızları olarak görmüşlerdir. Yani Konya'nın eğitim tarihini incelerken, Muhammed Kudsî (Memiş) Efendi ailesini sükûtla geçiştirmek, kasıtlı bir hareket değilse, en azından bilgisizlik olacaktır. Daha birkaç sebep var ki, onların zikri burada konuyu uzatacağı için söz konusu etmemekteyiz. Islâh ve çevresindeki İlmî hareket vazosunun bir parçası elinizdeki eser olabilirse, daha doğrusu bu parçayı vazoya doğru olarak yerleştirebilirsek elimize geçecek tarihî eserin değeri ve fizik yapısı, biraz daha belirginleşecektir. Korkumuz, onu yanlış veya ters bir tarzda-ana gövdeye takıp, okuyucunun ve tarihin yanlış algılamasına sebep olmaktır. İnşallah korkulan bu noktaya düşmeyeceğiz.

Muhammed Kudsî (Memiş) Efendi Hazretlerinin daha yakından araştırılması, köylerde anlatılan menkıbe ve an'anenin bizzat yerinde dinlenerek yazıya dökülmesi, Muhammed Bahâ-eddin Efendi'nin iki eserinin Türkçe'ye çevrilmesi, Zeynelâbidîn Efendi'nin İlmî ve siyasî kişiliği ile yaptığı mücâhede ve çektikleri, Ahmed Ziya Efendi'nin kitaplarının yeniden basımlarının yapılması, vazoyu biraz daha belirginleştirecek çalışmalar olacaktır inşallah. 2007 senesinde yayınlanan *Ali Ulvi Kurucu Hâtı-râtı* adlı eserde, sayfalarca Zeynelâbidîn Efendi'nin adı ve bazı olayları, sözleri ve cihadı anlatılmaktadır. Topbaşlar ailesi fertlerinin Memiş Efendi'den ders okumuş bir babaya sahip oluşları, ailenin tarikat olarak bu yola bağlılıkları, Ahmet

Hamdi Bey'in oğulları Nuri ve Hulusi Topbaş beyleri Konya'ya Islâh-ı Medâ-ris'e öğrenci olarak gönderip okuttukları, sadece haber olarak bilinen fakat tafsilatı bizce bilinmeyen merak celbedici hususlardır. Yurtdışında Romanya, Mısır, Hicaz ve İtalya arasında mekik gibi gezerek; Hanedan mensuplarına, şeyhülislam ve ders vekiline, Kahire'deki ihtiyaç sahibi öğrenciye, Medine'de Zeynelâbidîn Efendi'ye olan yardımlarını bu hâtırâttan öğrendik. Kaşıkçı Ali Rıza Efendi'nin iki oğlu Mustafa Runyun ile Abdullah Rıza beylerin Mısır'a gönderilmeleri, birer Islâm mücahidi olarak yetiştirilmelerinde, Zeynelâbidîn Efendi'nin büyük himmet ve gayreti, bizzat Ali Rıza Efendi tarafından ifade olunmaktadır.[7] Öyle görülüyor ki, *Hâttrât'm* yayımlanacak yeni ciltlerinde, müstakil bir bölüm olarak Medine Mücavirleri arasında bu konuda yeni ve sağlam bilgilere kavuşacağız.

ABDULLAH FEVZİ EFENDİ ASKERLİK HAYATI

Giriş

Abdullah Fevzi Efendi Hoca'nın çileli hayatının en önemli yılları onun askerlikte ve arazide dağda geçen "kaçaklık" günleridir. Belki onun sürür ve neşe ile geçirdiği iki Önemli dönem daha olmalıdır. Bunlar öğrencilik yılları ile müderris olarak vazife gördüğü ve öğrencileriyle birlikte geçirdiği mesut yıllardır. Biz eldeki belgeleri düşündüğümüz zaman, keşke öğrencilik ve öğretim üyeliği ve müderrislik günlerini de günlükler halinde kaleme alsaydı demeden edemiyoruz.

Öğrencilik dönemlerimizde Paşadâiresi'nin ve Islâh-ı Medâ-ris'İn pek çok değerli mezunu ve Öğrencisi ile görüşmek mümkün oldu. Onlardan şifahi bilgiler yanında yazılı hiçbir bilgi alamadık. Kendilerini ziyaret edip hatıralarını yazmalarını istediğimiz büyüklerimizin, bu işten çekindiklerini gördük ve üzüldük, Şimdi aradan 50 yılı aşkın

zaman geçti. Biz ancak kütüphanelere terk edilmiş birkaç parça ıslah kitabını ve bazı ders notlarını görüyoruz, o kadar. Hele Abdullah Fevzi Efendi'nin öğrencilik yılları tamamen bilgimiz dışındadır. Biz onların öğrenim gördükleri müessesenin iki halini bilmekteyiz. Birinci durum Bekir Sami Paşa Medresesi veya kısa adıyla Paşadâiresi durumudur. Bu dönemde Memiş Efendi hazretlerinin büyük oğlu müderris Mu-hammed Bahaeddin Efendi sağdır ve bu medresenin kadrolu ho-

casıdır. Vilayet salnameleri onun adını Mehmed Efendi olarak vermekte ve okuttuğu dersi de söylemektedir. Bizim bildiğimiz kadarıyla bu dönemde medreseden ilim ve ahlâk alan kişiler ara-] sında; Memiş Efendi'nin en küçük oğlu Haşan Kutsi Efendi, oğlu Ali Rıza Kutsi Efendi, Fahri Efendi, Mustafa Sabri Kurucu (Ha-cıveyiszade) Efendi gibi yaşlan o dönemi tutan ve sonra aynı medresenin yeni şeklinde yani Tslah'ta görev alanlardır. Islah dö- ı nemindeki öğrenciler artık 1305-1309-1311 doğumlu kişilerdir. ;

Askerlik, bir merak sonucu başvurulup gidilen bir şey olmuştur. Özel nizâmnâmesinde belirtildiği gibi, Abdullah Fevzi Efendi diğer arkadaşları gibi askerlikten muaf olabilirdi. Ayrıca evlerinden kardeşi Halis Efendi yedi yıldan beri Yemen'de asker idi.

Bu da askere alınmaması için önemli bir sebepti. Ama o ordunun kendi nazarında daha iyi tanınması için kendisini altı yedi senelik bir çileli hayata atılmaktan geri durmamıştır. Kendi ifadesiyle "ne vesile aramış ve ne de desiseye başvurmuştur."

Askerlik ve özellikle ihtifâ yılları, çok geniş kaleme alındığı için, hayatın en aydınlık dönemleri bu yıllardır. Bizim tahminimize göre bu dönem on yılı aşkındır. Eğer verilen bir bilgi doğru ise bu süre daha da artmaktadır. Bu bilgiden

Akşehir'de "Fevzi Efendi adıyla" on yıla yakın bir ihtifâ dönemi daha bulunmaktadır. Bu dönem belki 1922-1932 yıllarını kapsayabilir. Hocaefendi'nin askerlik günleri yine bir eğitimcinin kaygılarını ve iç dünyasında esen fırtınaları yansıtmaktadır. Öyle görünüyor ki, dine yakınlığı nisbetinde insanları, erleri ve kumandanları değerlendiriyor, dine uzak olanları için onların da iyileşmeleri için Allah'tan dilekte bulunup, muamelelerinde hep bu çizgiyi takip ediyor. Ahlâksız ve Allah tanımaz da olsa bir kumandana, Abdullah Fevzi Efendi ts-lâm dininin müşfik eğitim tarzıyla ve merhametle yaklaşıyor ve birçok kez onların şaşkınlığını ve takdirlerini görüyor. Askerlik hatıralarında kendisinin çok kısa zamanda taktik ve teknik konular dahil askerliği öğrendiğini görmekteyiz. Kumandanların askerliğe uymayan kararlan ve takip ettikleri beşerî muameleler onun yadırgadığı konular oluyor. Çünkü yaşı itibarıyla binbaşılarla eşit, ama erlerden yani yeni celp olunan askerden 10-12 yaş kadar büyük olan bir müderris, gördüğü uzun öğrenim ve değişik alanlardaki birikim, onun belki de çalıştığı alayda, dengi olmayan bir kişi olması sonucunu doğuruyor. Kalem sahibi bir âlim olarak, alaya ve tabura yazdığı yazılar hemen dikkatleri çekiyor ve bir kumandanın deyişi ile "millet meclisinde kanun layihası olacak güçte ifadeler" onun yazılarını süslüyordu.

Osmanlı Mekteb-i Harbiyesinin yetiştirdiği subayın vasıflarını bilmekteyiz. Şahsi kâbiliyetler hariç tutulursa, bir subayın ilimle ve beden riyazatı ile ilgili müktesebatı bellidir. Bunun yanında medresemizin yetiştirdiği kişilerin kazandıkları yapı da bilinmektedir. Bunların gerek o dönemdeki şekliyle gerek bugünkü haliyle birbirine kıyaslanması bizim işlemekte olduğumuz bir konu değildir. Bizim burada üzerinde durmak istediğimiz konu; çok yüksek bir öğrenim yapmış ve bir müddet öğretim üyesi olarak çalışmış kişi veya kişilerin, askerlik sanatı ve meslekiyle tanıştıktan sonra kazandıkları yapıdır. Yani teknik, dinî veya sosyal bilimlerde yüksek öğrenim ve ihtisas görmüş bir fert, subay temelde kazandığı

bilgileri, uygulama alanlarında pratiğe döktüğü takdirde, hele Birinci Cihan Harbinde olduğu gibi uzun bir süre askerlikte kaldığı takdirde, ortaya çıkan insan tipini işaret etmek istiyoruz. Bu asker iki kanatlıdır. Hem sivil ilimle uzun süre aşinalık kurmuş ve hem de askerliği iyi öğrenmiştir. Bu ilgili kuramlara örnek olması gereken bir uygulama biçimidir. Fakat bundan ders alınması yerine çok kere "haset ve çekemezlik" devreye girmekte ve bu yüce kazanımlar boşa gidebilmektedir. Askerlik dönemine ait Arapça hatıraları Türkçe'ye çevirerek burada vermiş bulunmaktayız. Okuyucu bu hatıralardan geçmiş tarihimize ait çok acı bilgiler görecek ve bugünleri yaşayanların ruhlarına fatihalar gönderecektir.

Birinci cildin son bahisleri Abdullah Fevzi Efendi'nin ihtifâ yıllarıdır, ibtilâ günleridir. Bu dönem binlerce sözüyle ifade olunacak günlerdir. Bir tür imtihan anlamında bu döneme Abdullah Fevzi Efendi "ibtilâ Günleri" adını vermektedir. Bu dönemde en önemli hareket gizlenme ve yakalanmadan yaşayabilme olduğu için de "İhtifâ Yılları" deyimi kullanılmıştır. "Dağlar misafiri ol-

duğumuz günler" sözü de hâtırat içinde geçen Abdullah Fevzi Efendi'nin bir deyişidir. Gerçek anlamda Allah'a sığınmış olan bu mağdur zümre, sağ kalıp İslâm dinine ve ülke eğitimine hizmet etmek için bu belalara katlanmışlardır. İhtifâ ve ibtilâ hayatının her safhasında bizler için alınacak pek çok ibret bulunmaktadır.

İnşallah kayıp defterler bulunur, hâtırat tümüyle yayımlanır, bugünün diline çevrilir ve gerekli sözlük yardımları yapılır da, bizim burada veremediğimiz kısımlar da başka eserlerde okuyucunun hizmetine sunulur. Biz bu giriş ve zemin yazısıyla askerlik ve dağ hayatı dönemlerini okuyucumuzun dikkat nazarına sunmaktayız.

Askerlik Günleri

Abdullah Fevzi Efendi'nin kısa ömrünü birkaç bölüme ayırabiliriz. Daha doğru bir ifade ile belirtecek olursak, tarafımızdan konunun araştırılması ve kitaplaştırılması zaman diliminde, tabiî olarak kendiliğinden ayrılmış olan bu bölümlerden, bu eserin planlamasında yararlanmak istedik. Hocaefendi'nin doğumlarının Konya ilinin Bozkır kazasının Üçpmar, öteki adıyla Hocakö-yü'nde olduğunu düşünüyoruz. Burada belki 10 yıl kadar aile muhitinde yaşamıştır. Bu süre 12 sene de olabilir. Pederleri Yusuf Efendi'nin de İlmiye mensubu olduğunu zannetmekteyiz. Çünkü amcası Abdülhalim Efendi de müderris, yani bir tür yüksek öğrenimde öğretim üyesi idi. Pederi, akrabaları ve en geniş anlamda, baba ve anne taraflarından aile çevresi ilim ile uğraştıkları için, Sıbyan okulu ve ilk mektep (İptidai mektep) öğrenimlerini burada (Üçpınar'da) yapmış olmalıdır. Öğrenim için Konya'ya geldikten sonra, dayıları Muhammed Balıaeddin ve Haşan Kutsi efendilerin, hatta Üçpınar'daki dayıları Ubeydullah ve Sıd-dık Efendiler ile ailelerinden diğer büyüklerinin etkisi ve tavsiyesi muhakkak olmuştur. Belki öğrenim döneminde, aynı aileden akrabaları ve tahsil döneminde arkadaşları olan Sabit ve Ali efendilerin ve daha sonra kayınbiraderi olan Ali Kutsi Efendi'nin de

Konya'da ve Paşadâiresi'nde tahsil gördüklerini, orada hocalık yaptıklarını ve Abdullah Fevzi Efendi ile ders arkadaşı ve meslektaş olduklarını zannetmekteyiz. Sonradan kayınpederleri olan, en küçük dayıları Muhammed Kudsî (Memiş) Efendi'nin en küçük evladı Müderris Haşan Kutsi Efendi'nin Konya'da ve Iplikçi Camii karşısında Islah (Paşadâiresi/Bekir Sami Paşa Medresesi) yakınındaki evlerinde oturduklarım ve (kurup işlettikleri medreseleri olan Islâh-ı Medâris, yani) Paşadâiresi'nde en büyük ağabeyleri Bahaeddin Efendi ile birlikte talim ve terbiye ile meşgul olduklarım, öğrencilerine İslâm ilimleri ile beraber İslâm

ahlâkı ve ruhanî hayatını öğrettiklerini bilmekteyiz. Haşan Kutsi Efendi'nin oğlu olan ve Şam'a hicret ederek orada ilimle ve öğretim/ eğitimle, halkı irşadla meşgul olup orada vefat eden Abdullah Fevzi Efendi'nin dayısının oğlu Ali (Rıza) Kutsi Efendi'nin de, Abdullah Fevzi Efendi ile emsal olduğu düşünülebilir. Çünkü o da Birinci Cihan Harbinde/Seferberlik'te askere alınmış, Çanakkale'de Arıburnu'nda, Seddü'l-bahir'de ve Kirte'de gerçekleştirilen savaşlarda bulunmuştur. Harbe katılmış olan Ali Kutsi Efendi'yi Abdullah Fevzi Efendi Arıburnu'nda, yaralılar arasında ve şehitler içinde aramış, sonra kolundan yararlanarak geriye alındığını ve İstanbul'a hastaneye götürüldüğünü orada Konyak birileriıiden öğrenip müsterih olmuştur.

Abdullah Fevzi Efendi Hocanın Konya'daki öğrenim ve öğretim yılları onu 30 -31 yaşına kadar getirecektir. 20 yıla yakın olan bu zaman diliminin 8 yılını öğretmenlik (Müderrislik) kalan 12 yılını da Paşadâiresi'nde (ve aynı medresenin devamı olan Islâh-ı Medâris'te) öğrencilik yılları olarak görmek mümkündür. Bu arada bitirdiği bir yeni tür mektebin olduğunu da eklememiz gerekmektedir. Çünkü Çanakkale'de, tabur komutanı ile tabur imamlığı konusunda görüşme ve konuşma yaparken, tahsilini soran kumandana; her iki ilim yuvasından da diplomasının olduğunu söylemektedir. Medreseden en yüksek icazeti, mektepten de en âlâ diplomayı ve şehadetnâmeyi aldığını söyleyen Abdullah Fevzi Efendi, kendisini bu iki ilim yuvasının ve ağacının meyvesi olarak tanıtmaktadır. Böyle düşünmeye bizi sevk eden, medrese programının, ilkokul üzerine 12 yıl olma-

sidir. H. 1299 doğumlu olan Abdullah Fevzi Efendi Rumi 1331 senesinde askere alınmış ve İstanbul'a gönderilmiştir. 1914-1919 yılları arasındaki zaman seferberlikte geçmiştir, Abdullah Fevzi Efendi terhis günlerinde bizim tahminimize

göre yaklaşık 36 yaşındadır. 1919 senesinde Hemedan'dan Irak yoluyla Konya'ya terhis edilerek gelmiş ve buradan Bozkır'a geçmiştir. 1919- 1923 seneleri arasında Abdullah Fevzi Efendi arazide ve ihtifâdadır. Bir yazısında geçen kendi deyişi ile "Dağlar Misafiri" olarak arazide ne kadar kaldığını bilmemekteyiz. Hâtırâtın dördüncü defterinde, bu sürenin üçüncü yılının bittiğini, Allah Teâlâ'ya yaptığı bir duasından öğrenmekteyiz. Bu bölümde, yani yazdığı birkaç cümlede kendisi ihtifânın ikinci safhasını anlatırken, bu sürenin üç yılı aştığını anlatır ve Allah'a iltica eder, cümlesini dualarla bitirir. Bu arada yani arazideki saklanma ve evden uzak oluş yılları bittikten sonra, evlenen Abdullah Fevzi Efendi, "Fevzi Efendi Hoca" müstear adıyla Akşehir ve Tuzlukçu'da on yıl kadar görev yapmıştır. Bu durumda yine ihtifânın bir on yıl kadar daha ama Akşehir'de devam ettiğini söyleyenler de bulunmaktadır. Yeğeni Mustafa Şevki Şenel'in belirttiğine göre, 1938 senesinde hükümet tarafından çıkarılan genel aftan sonra 5 yıl süre ile Ankara'da resmi görevi olmuş, 1943 yılında Konya'ya merkez vaizliği sınavını kazanarak göreve başlamış bir hafta sonra da vefat etmiştir.

Hal böyle olunca, kitabın planı gereği, öğrencilik ve müderrislik yıllan birinci bölümde işlenecektir. Bu bölüme dair bilgiler de çok azdır. Konya'da yayınlanan *Meşrık-ı ¡rfaıı, İntibah, Öğiit* ve *Babalık* gibi gazetelerin tam koleksiyonlarını elde etmemiz mümkün olamamaktadır. Bu gazetelerin tam koleksiyonlan ele geçse, o günün Konya basınında Abdullah Fevzi Efendi ve diğer âlimlerin yazılarını ve o günün münakaşa konusu meselelerini görmemiz mümkün olacaktır. Yine aynı şekilde Konya Milli Eğitim Müdürlüğü ve Vakıflar idaresinin arşivlerinde de çalışmak mümkün olamamıştır. Buralarda çalışmak mümkün olsa, Paşa-dâiresi ve Islah'ın, Konya Milli Eğitim ve Vakıflar İdaresi ile Meşihat müesseselerinin arşivlere intikal eden ilmi tarihlerinden yine aynı konuları ve şahısları aramamız mümkün olacaktır.
Bu bilgiler arasında, Abdullah Fevzi Efendi'nin öğrencilik ve

müderrislik dönemlerine ait bilgi elde edilebilir. Bir de bizim yaklaşık 55 yıllık konu üzerindeki tecrübemiz, ailelerde ve bazı kişilerde konu ile ilgili birçok belgenin bulunduğu fakat, korku sebebiyle bunların yayınlanmadığı hususudur. Ayrıca İbrahim Hakkı Konyalı'nın kütüphanesinde mevcut bazı gazete nüshalarından, Abdullah Fevzi Efendi'nin gerek öğrencilik ve gerek müderrislik günlerinde yazdığı bazı makalelere atıflarda bulunup, buralardan kitabımızın birinci cildini içeren bilgileri vermeye gayret edeceğiz. Ama şurası muhakkaktır ki, konu her an yenilenmeye ve daha da önemli noktaların aydınlanmasına her an hazır haldedir. Çünkü bulunacak yeni kaynaklar, bize Abdullah Fevzi Efendi ve o günün Konya'sı hakkında yeni bilgiler sunacaktır. Bunlar da belki bir takım kapalı noktaların aydınlanmasında hizmet göreceklerdir.

İkinci bölümde, Yani Abdullah Fevzi Efendi'nin "askerlik ve îlıtifâ hayatını anlatan bölümde" belge ve bilginin en çok olduğu bir hayat dönemi ile karşılaşmaktayız. Çünkü Hocaefendi, gerek askerlik ve gerek ihtifâ yıllarını çok tafsilatlıca yazmış, hatıra olarak bu yazıları sağlam defterler halinde, tarihe ve geriye bırakmıştır, Ankara'daki Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatlarında memuriyet döneminde geçen beş yıllık süre de teferruatıyla bilinmemektedir. Özlük dosyalarındaki bilgiler de mahduttur. Yalnız iki çocuğunun Ziya ve Havva Tanrıkulu merhumların Ankara'da ilkokula ve ilköğreni-me başladıklarını, oğlu Ziya Tanrıkulu'nun arkadaşı ve ağabeyi İbrahim Halil Kulu ağabeyimiz haber vermektedir. Bu bölümü, yani askerlik ve ihtifâ senelerini, kendi kaynakları yanında, ikinci cilt yer alacak olan "Eserleri" kısmından da izlemek durumundayız, Çünkü eserlerinin umulmadık yerlerine serpiştirilmiş bir dipnot veya birkaç satırlık bir bilgi bize bu bölüme ait çok değerli malumat sunuvermektedir. Şunu söyleyebiliriz; bu hayatın her safhası, bulunacak yeni defterler, yani yeni tesbit ve belgelerle her an zenginleşebilir.

Din Âlimi ve Asker Abdullah Fevzi Efendi

Abdullah Fevzi Efendi'nin çoğu savaşlarda geçen uzun askerlik hayatını daha iyi anlayabilmek için, dinî öğretim, kal-bî/ahlâkî terbiye ve eğitim gören bir ferdin, askerlik hayatında nasıl karşılanacağı veya onun o âlemi nasıl karşılayacağı doğrusu önemlidir. Hepimiz aynı durumu iki senelik askerlik müddetimizde yaşamış bulunmaktayız. Biz meseleye İslâm'ın ilk günlerinden başlayarak, Osmanlı toplumunda, yirminci asırda ve günümüz Cumhuriyet Türkiye'sinde nicedir biraz görüşmek istiyoruz. İslâm ilimleriyle uğraşan ve ömrünün uzun bir kısmını bu işe ayıran, belki de cami hizmetlerinde bulunan bir kişi, sivilde olduğu gibi, askerde de resmi görevi olmasa bile "Hoca" olarak tanınacaktır. Günümüzde kırk yıl önce veya altmış yıl önce, kıtalarda namaz kılan kişi, "Hoca" veya "Nurcu" olarak adlandırılıyordu. Sonradan buna bir de "Dinci" kelimesi eklendi. Yani kıtadakiler —subay, astsubay erbaş ve erler— bu kişiyi Allah'la irtibatlı görecekleri için, her konuda ona karşı çekingen davranacaklardır. Askerliğimiz esnasında kıtada nöbetçi kaldığımız bir gece subayların şöyle hayıflandıklarını hatırlarız; "Eyvah! Bugün "Hoca teğmen" var, bizim ücret artacak. Çünkü o seyretmez." Sonra öğreniyoruz ki, 75 liraya kiralanan özel bir filme ödenecek bedel, nöbetçi subaylar arasında bölüştürülür, o nöbet mahallinde küçük bir topluluk tarafından o film seyredilirmiş. O gece hoca teğmen nöbetçi olduğu için sistem bozulmuştur. Ama öyle görülüyor ki, o seyredilen film, askeri garnizonlarda seyredilmesi yasak olan bir filmdir ve zaten nöbet esnasında, gereksiz meşguliyetler, vazifeyi aksatan ilişkiler de yasaktır. Bir tedirginlik söz konusudur burada. Din eğitimi almış bir subayın veya erin yanında hep; Allah, İslâm, güzel ahlâk, dürüstlük gibi faziletler konuşulup görüşülür. Kötü bir şey konuşulursa, söz kesilir ve "Hoca subay"a uygun bir ortam hemen hazırlanır. Bu tür yadırgamalar her birlikte ve her zaman olmuştur.

Bu durum dün daha farklı görünmektedir. Yani Osmanlı döneminde Harp okulunda bu öğrencilere din bilgisi ve eğitimi hiç

verilmez, aksine onlarda dine karşı eğilim görülürse, bazı eylemlere vâkıf olunursa kişi takibata bile uğrar. Hatta yaratılış gereği dindar olmak isteyen, bu isteğini askeri hayatında gerçekleştiremez. Çünkü, ilgililerce haksız yere "dinci" olarak damgalandığı zaman, artık ilerlemesi, terfi etmesi de söz konusu değildir. Kıtanın en ahlâklı ve en iyi askeri de olsanız, Y.A.Ş. kararıyla, "disiplinsizlikten" ordu ile ilişkiniz kesilir. Hoca er veya Hoca teğmen de karşısındakilere ne kadar iyi nazarla baksa da, onun da zaman içinde bu taraf ile olan irtibatları zedelenir; dindar kişileri arar, onlara güveni daha fazla olur. Dinle ilgisi olmayan bir tümen komutanı, karargâhında hesap işlerinin başına getirdiği dindar bir astsubayına, ne kadar ağır şakalarla da takılıp, onunla görüşüp konuşsa da, binlerce kişinin içinde en güvendiği kişi odur, onun "paraf'ı olmadan hiçbir evraka imza atmaz. Bizzat görüp yaşadığımız bu durum küçük birliklerde de aynıdır; kantin, iş ocağı gibi gelir getiren yerler, benzinlik, cephanelik gibi hassas alanlar, ikindi üzeri tanzim edilen nöbet listelerinde, dindar ve ahlâklı, çapkın ve serseri olmayan erlere teslim edilir. Yani "dinin ordu için önemli bir unsur ve dayanak olduğu içten kabul edilip uygulamada yürürlükte tutulurken, dıştan o daima dışlanır" fakat bu da gerçeği değiştirmez. Çünkü "toplumlar, sayılan az da olsa, o birimin dindarlarının sırtında ayakta durur, Allah onlar sayesinde o kurumu korur ve canlılığını sürdürür."

Yeniçeri'nin de dinle alâkası azdı. O, ayrıca bir tarikat ve eğitim kurumu ile de irtibatlı kılınmış veya onlara orduda temsil imkânı tanınmış idi. Bundan kırk sene önce, tümen büyüklüğündeki sınıf okulumuzda, namaza gelen kurslar taburu mensubu subay ve üst subaylar, sınavlarda en üst

puanı alan ve askerliği çok mükemmel olan kişilerdi. Bu sınavların sonuçları listeler halinde herkesin göreceği yerlere asılır, oralardan bizler de görürdük. Ama onların da dindarlıkları kontrollü ve asker olan bir büyüklerine bağlı idi.

Abdullah Fevzi Efendi, gönüllü olarak kıtaya katıldığı ve kimliğini de bir müddet açıklamadığı için, çok kısa zamanda, çok iyi bir eğitim ve öğretim görmüş, üniversite öğretim üyesi muâdili/dengi bir kişi olduğu anlaşılarak, terhis esnasında artık "alay müftüsü" olarak evine gönderilmiştir. Hocaefendi insanları çok iyi tanır, onlarla görüşme, konuşma, muâşeret kurallarını iyi bilir bir âlimdir. Elinde rakı kadehiyle kendisine şöyle hitap edenleri de dinlemiştir; "Hocaefendi! Dicle üzerinde gidiyoruz, emniyet tertibatını al, Fatiha ve Muavvizeteyn (Felâk ve Nâs sûreleri) falan oku! Vazifeni yap!" Bunları yılışık bir bi-, çimde söyleyen üst rütbeli bir kumandanın bile kahrını çeken Hocaefendi, zaman zaman hatıralarında bu duruma üzülür ve Asrısaadet orduları, komutanları ve erleriyle, kendi birliğinde-kileri ahlâk açısından, taktik ve teknik açıdan kıyaslar. Zaten o, hatıratında sadece iki nokta ile ilgilenmektedir; taktik ve teknik hatalar ve askerin ahlâk durumu.

Asrısaadette, yani Peygamber Efendimizin günlerinde ve ondan sonraki birkaç yüz yılda, orduda vazifeli kumandan, aynı zamanda dinî emirlerin yerine getirilmesi konusunda da askerin başıdır. O hem komutan ve hem de imam, müftü ve muallimdir. Görevleri o taksim eder, emirleri o verir, harbin planlamasını istişareler sonucu o yapar. Bütün bu işleri yaparken istişare ettiği "harp şûrası" mevcuttur. Bunlar komutanlardan ve asker temsilcilerinden oluşur. Kur'ân-ı Kerîm savaş esnasında toplu namazı tanzim eder, mücahitler saflar halinde gelir, komutanla birlikte namazlarının bir bölümünü kılar, kalan kısmını da kendi metris veya siperlerinde eda ederlerdi. Abdullah

Efendi, hem medreseli ve hem modern mektepli olarak, elbette en mükemmeli örnek olarak almakta ve ona göre değerlendirme yapmaktadır. İstisnalar hariç tutulursa, Osmanlı ve Türk ordularında din meselesi, ibadet meselesi çok zayıf kalmaktadır.

Burada bir başka nokta daha mevcuttur; komutanlar, kendilerinden çok yüksek tefekkür ve ilme sahip kişileri sevmemektedirler. Onlara yukarıdan bakma gibi bir de yanlış tutumları olmaktadır. Burada da durum aynıdır. Arıburnu'ndan başlayan, ordu içinde dinî hayat çıkmazı, artık Hemedan'a kadar sürüp gitmektedir. Hâtırâtta zikredildiğine göre, Irak ve İran'da askerin dine çok muhtaç olduğu durumlar sık sık yaşanmış, ama beklenen uyanış da olmamıştır.

Günümüzde din adamının, din âliminin kıtada ve askerî her tür garnizonda horlandığını bizler görmedik. Ama iç hizmet ve kanunlara göre de muamele yapılmadı, ilk zamanlarda yaptığımız araştırmalarda, "moral subayı" adıyla bir kadronun varlığını öğrendik. Ama bunu hiçbir garnizon uygulamadı. Bir takım çizimlerde, bu subayın giyeceği pelerin ve sarık gösterilmektedir. Talimnamelerde bu mevcuttur. Hatta elindeki kitap veya Kur'ân-ı Kerîm için yapılmış zarif bir kap da hatırladığımız çizimler arasındadır. Bizler yedeksubay din mensubu olarak saygı gördük. Gece derslerinde de erata istenilen dinî konuşmaları yaptık. Bu arada hiçbir subayın eratın inancına ve bizim söylediklerimize itirazlarını da görmedik. Erlere hakaret ve küfür ettiklerine de ben şahit olmadım. Sonra biz yedeksubaylar olarak zaten günün tamamını eğitim alanında geçiren kişiler idik. Biz eğitim alanında iken, subay, astsubay herkesin yukarıda mutlaka bir işi vardır ve batarya ve bölük odalarında onlar ile meşgul olmaktadırlar. Taburda görevlilerin durumu da aynıdır. Binde bir sınav safhalarında, aşağıya inme olursa olabilir. Bir de toplantılarda ve akşam

şehre dönüşte servis araçlarında görüşme olmaktaydı. Tümen merkezlerinde bizim gidip oturmamız zaten olmazdı, bundan ordu mensupları da memnun idiler. Çünkü, eşleri başı örtülü, kıyafetleri kapalı olan bir subay, onlara göre tümen merkezindeki bahçelere gelmemesi daha iyi olan kişilerdi.

Askerde silsile-i mera tip önemlidir. Fakat buna da pek riayet edilmediği zamanlar olur. Mesela bizler askerlik hayatımızda 1968 nasplı subaylarla beraber olduk. Nasp tarihimiz itibarıyla yedeksubaylar olarak bizler onlardan kıdemli idik. Biz teğmen iken onlar asteğmen idiler. Yalnız, sabah tekmillerinde bu çocuklar bize tekmil vermez, bir yerlere arazi(!) olurlar, bölük ve batarya komutanlarına bizler tekmil verirdik. Sonra bu durumu düzelttiler ve subay temelden çıkan öğrenci subay, üstteğmen olarak orduya katılır oldu. Yalnız bizim görüp öğrendiğimiz ve bize öğretilen askerlikte din vardır ve çok faydalı bir unsurdur.

Bölümün Kaynak ve Belgeleri

Konyall müderris ve gazi, büyük âlim ve eğitimci merhum Abdullah Fevzi Efendi'yi tanımaya ve tanıtmaya tahsis ettiğimiz bu iddiasız ve tenkitlere açık kitapta, eserin telifi öncesi bazı hazırlıkların yapıldığı ilk yıllarda kitabımızın tek cilt halinde çalışıl- i ması söz konusu idi. Aradan 3-4 yıl geçtikten sonra cilt sayısını en J az ikiye çıkarmanın daha uygun olacağı kanaatine vardık. Bir müddet o ölçülere uygun çalıştıktan sonra, yayınlanmasına yakın j günlerde, kendileriyle istişare ettiğim ağabeyim muhterem Prof.

Dr. Hayreddin Karaman Bey birinci şıkkı, yani iki ciltlik bölünmeyi uygun gördüler ve biz de tekrar eski fikrimizi uygulayarak, birinci ve ikinci bölümleri tek cilt halinde birleştirdik. Kitabımıza son şeklini verirken eseri basacak olan tz Yayıncılık yöneticilerinden, mevcut halinin fazla kalın

olmasının insanları ürkütebileceği, bu sebeple Hocaefendi'nin askerlik günleri ile ihtifâ günlerinin müstakil olarak neşrinin daha uygun olacağı önerisi geldi, biz de kabul ettik. Birinci Bölüm, Abdullah Fevzi Efendi'nin kimliği, öğrenimi, görev hayatı, fikirleri gibi daha özel hususiyetlerini içerdi. Bu bölümde biz doğrudan onunla görüşen ve onu tanıyan kimselerden bilgi alma imkânından mahrum idik. Çünkü, onun çağdaşı arkadaşları olan alimler 50'li yıllarda Allah'ın rahmetine kavuştular. Eşi ile bu konuları görüşme imkânımız olmadı. Bizim çocukluk ve gençlik yıllarımız dahil yaklaşık kırk sene Hatice Tannkulu yenge sağ idiler. Aynı mahallede otururduk. Ama bir günden bir güne onunla konuşmak ve Abdullah Fevzi Efendi hocayı sormak imkânı olmadı. Daha doğru bir ifade ile biz sadece onun bir âlimin eşi olduğunu biliyorduk ve "Hoca'nın Hatice yenge" olarak tanıyorduk o kadar. Hocaefendinin Muhammed Kudsî (Memiş) Efendi ile olan kan bağını, uzun yılların ardından bu konu üzerinde çalışmaya başladıktan sonra öğrenebildik. Aradan yıllar geçti, aile mahalleden taşındılar. Evlenen ve mahalleden ayrılan büyük oğulları rahmetli gazeteci ve çok başarılı bir matbaacı olan Ziya Tannkulu, genç yaşında vefat etti, ikinci evlatları Havva hanım abla (Özparlak) da evlenip mahalleden ayrıldı, bir müddet şonra da yine genç yaşta vefat etti, Biz bu işe başladığımız 2000'li yıllarda ailenin bilgi kaynaklan olan Hatice yen-

Ki[1] ve iki kardeş çoktan vefat etmişlerdi. Babası vefat ettiğinde iki üç yaşında yetim kalan Nuri Tannkulu bey ise İstanbul'da olup Konya'ya gelmesi çok seyrek vuku bulduğu için onunla da görüşme mümkün olamamıştır.

Eserin ikinci bölümü olarak gördüğümüz kısmı birinciye ekleyerek burada bizce çok önemli olan, Abdullah Fevzi Efendi hocanın askerlik hayatı ile ihtifâ yıllarına tahsis ettik demiştik. Aslında bu bölümü teşkil eden kaynakların ayrı yayımlanması halinde eldeki malzeme bir büyük cilt

olacaktı. Bu sebeple, ihtifâ yıllarının müstakil başka bir eser olarak neşrini uygun bulduk/** Bu bölüm Hocaefendi merhumun ömürlerinin en az 8 veya 18 yılını almaktadır. Kendisi yazılarından birinde "Harb-i umumi süresince asker idim" dediğine göre bu sürenin askerliğe tahsis edilen bölümü, en az 5-6 yılı kapsamaktadır. Buna Bozkır ve Konya vak'ala-rından sonraki arazide kalış süreleri de eklenirse, genel af senesi olan 1937'ye kadar bu dönem 22 senelik bir zaman dilimi demektir. 1938-1943 arası Ankara'daki görev süresi sonunda, Konya'ya gelip merkez vaizliğine başlamasının haftasında Rabbine kavuşması vukû bulmuş ve koskoca bir ömür hep mücâhede, mücâdele, sıkıntı, ilim tahsili, ilim tedrisi ve Allah'a kulluk ile sona ermiştir. Gerek harp günlerinde, gerek ihtifâ yıllarında başlıca derdi ve düşüncesi, içinde tahsil yapıp okuduğu, öğrenimini sürdürdüğü, sonra da müderris olarak görev yaptığı, çok sevdiği Ma'hedi-ne/Islah adlı medreseye, (Bu kurumun mezunu olan İbrahim Hakkı Konyalı, medrese için Islâm Üniversitesi tabirini kullanmaktadır. Konya'da çıkan bir gazeteye, kendi el yazısı ile bu tabiri yazmıştır. Bu da normaldir. Çünkü medreseler en az 25 veya 26 yaşına kadar hiç sınıfta kalmadan okuyan insanların ilim yuvsa-dır. Bu da üniversite demektir. Bizce en az iki veya daha ziyade fakülteleri de bulunmaktadır), ilmi araştırma kurumuna, oradaki öğrencisine, dostlarına ve kendilerinden feyz aldığı, çoğu aynı zamanda akrabası olan büyüklerine hocalarına kavuşmak ve Konya'da huzur içinde öğrenim ve öğretimini sürdürmek istek ve arzusu olmuştur. Hemedan'da yazdığı içli şiirleri ve nesirleri bunun şahididir. [8]

Askerlikte Abdullah Fevzi Efendi devamlı olarak şunu düşünmektedir; "Ben öğretim hayatından kopanldığıma göre, en azından ona denk veya ondan üstün bir işle, bir kulluk türü ile vazifeli olursam ancak huzurlu olabilirim." İlk olarak katıldığı ve adı "Amele Taburu" olan birliklerinin görevini diğer piyade, topçu, tankçı gibi muharip sınıflara

göre hafif bulduğu için, bir emir gereği bu sınıflardan birine seçildiği gün bayram etmiştir. Çok güçlü bir ilim, fikir yapısı yanında, sağlam bir fizik bünyeye de sahip olunca, askerdeki komuta heyeti ve onların harp taktikleri, böyle yetişkin bir müderrisin fikir ve tabiye dünyası yanında hep zavallı kalmıştır.

Abdullah Fevzi Efendi, tlmiye mensubu olduğu için, kanun gereği belli şartlarda, askerlikten muaf bulunmakta idi. Onun belirttiğine göre, kanun tarafından muaf tutulanlar dışında, "bir vesile veya bir desise ile" askerlikten kendilerini kurtaranlar da pek çoktu. Onu askerliğe götüren en büyük ve etkili sebep, dinimize dost olmayan ve devamlı kötülükleri görünen İttihat Terakki mensuplarının, çoğunluğunun asker olması idi. O, bu zümreyi daha yakından tanımak niyeti ile askere yazıldı. Askere gittiğinde 30 yaşını aşkın idi. *Minzaratul-Feylak* adlı Arapça askerlik hatırası kitabında, Islah'tan (Paşadâiresi adlı medreselerinden) ayrılışını, reşadet-meâb olarak adlandırdığı büyük dayısını, yani a'yan üyesi Zeynelâbidîn Efendi'yi, hocalarını, dostlarını nasıl ziyaret ederek onlara Allahaısmarladık dediğini anlatır. Bu ayrılık çok zor olmuştur. Kısa bir ziyaret, yine aynı şekilde hüzünlü bir ayrılış Çanakkale'den Irak'a giderken, trenin Konya'da kaldığı 5-10 saatlik zaman diliminde olmuştur. Kumandanlarından izin alarak Islah'ı ziyaret eden Abdullah Fevzi Efendi, yine öğrencileri ve hocalarıyla tekrar, yani bir yıl sonra görüşme imkânına kavuşmuştur.

Hatıratın değişik yerlerindeki atıflar yanında, askerliğin bazı yönlerini genişçe anlatan iki kitaba mâlik bulunmaktayız. Bunlardan birisi *Minzaratul-Feylak fi Keşfi'l-Hatai ve'l-Ahlâk* adını taşımaktadır. Dört küçük cep defterinden oluşan bu eser yaklaşık 300 sayfadır. Dördüncü defterde, eserin daha da devam ettiğine dair işaretler bulunmaktadır. Askerlikte gidilen yerler, iştirak edilen muharebeler özellikle iki

noktadan bakılarak anlatılmaktadır; askeri ve stratejik hatalar, zabit ve askerlerin ahlâki özellikleri. Birinci elden tutulan notlan ihtiva eden bu eserler, askerliği hem âlim ve hem de asker gözüyle gören bir ilim mensubunun tesbitleridir. Bu tesbitler, 100 yıla yakın zamandır ağızlarda dolaşan ve yazılan resmî tarihin birçok yönüne uymamaktadır. Ama söz konusu hatıralar doğruyu yazan ve iftiradan sakınan bu müslüman âlimin görebildikleri ve yazdıklarıdır.

İstanbul'da kısa bir talim dönemi sonunda Arıbumu'na gönderilen bir alayın muharebedeki halini anlatır. Aynı birlik bir emirle bir müddet sonra Kirte'ye ve Seddü'l-Bahir'e nakledilmiş ve orada da muharebelere katılmışlardır. Bizim dikkatimizi çeken en önemli husus, askerliği çok iyi anlamış ve tecrübe ile bilfiil 6-8 yıl kıta hayatını ve savaşları görmüş olan bir ilim mensubunun, bize göre erkân-ı harplere/kurmay subaylara bile taş çıkartan görüşleri mevcuttur. Bu tesbitlerin doğruluğu hakkında şüphemiz bulunmamaktadır. Günümüzde doksan yıldır işitilen ve tamamen belge yerine hamasete dayanan resmî tarih tesbitle-ri, Abdullah Efendi'nin yazdıklarından yer yer ayrılmaktadır. Aynı konulardan düşman tarafların yaptığı yayınlar da meselenin birçok noktasını aydınlatmaktadır.

Askerî tarih ve özellikle de harp tarihi, şüphesiz geçmişte olan her çatışmanın bir tahlilini yapmış, belgelere dayalı olarak, savaşların sonuçlarını, başarı ve başarısızlığı tesbit etmiştir. En azından öyle olması akim ve tecrübenin gerektirdiği bir zorunluluktur. Resmî tarihte bir takım söylemler olsa da, işin aslını ordunun ilgili kademeleri bilmesi ve yazması lazımdır. Bu gerçekten hareket edersek, bir kere daha tekrar edelim ki, gerek Arı-burnu, gerek Seddü'l-Bahir ve gerek Kirte'de ve diğer savaş alanlarında, harbin gerçek cereyan tarzını ilgili makamlar mutlaka tesbit etmiştir. Vaktinde verilen raporlar, emir komuta zinciri

içinde, en üst makama kadar gitmiş ve onlar değerlendirilip bir sonuca varılmıştır.

Bir misal ile demek istediğimizi daha rahat anlatabiliriz. Mesela Sarıkamış harekâtını ele alalım. Burada yapılan savaşlar, alınan neticeler, verilen zayiat, izlenen strateji, tabiye ve taktik; eksiklerimiz ve başarılı alanlarımız Genel Kurmayca ve ilgili birimlerce bilinmekte, yıllarca müzakereler edilmekte ve bir sonuca bağlanmaktadır. Bu sonuç yayınlanır veya gizlenir, o ayrı bir iştir. Ama "Sarıkamış'ta Türk Osmanlı ordusu, doğa şartlarına yenilmiştir" hükmünün doğru veya yanlışlığını, yine sözünü ettiğimiz makamlar ve geriye bırakılan izler ve belgeler bilmektedir. Sayıları yüz binlerle ifade olunan bu zayiat ve kırım, yazlık elbiseleri ile savaşa katılma ve kışlıkların henüz günü gelmemesi sebebiyle erata dağıtılmaması gibi, pek de güçlü olmayan bir sebebe bağlanamaz. Burada işin doğrusu bilinmektedir. Bunun yayınlanması veya gizlenmesi ayrı bir taktik olabilir. Bu olaya katılan birisinin geriye bırakacağı tesbitler, günlük ve hâtıralar, sadece kendi birliğini ve etrafını da anlatsa, o olaya katılan birliklerin tamamı hakkında da bir fikir ve en azından şüphe uyandıracak, insanı araştırmaya sevk edecek bir ipucu verebilir. Bu bakımdan *Minzaratii'l-Feylak* önemli bir belgedir. Sarıkamış harekâtına katılan komuta heyetinden hâtıra yayınlayanlar var ise, onların bu bıraktıkları önemlidir. Bu malzemenin "şahsîliği" önplanda tutularak kıymetinin olmadığı da söylenebilir. Ama bu söz, geriye bırakılan bu değerli belgelerin kıymetini hiçbir zaman azaltamaz.

Keşfu'l-ğıta adlı Arapça eser de aynı şekilde bir belgedir. Bu belgenin de yazımında Arap dilinin kullanılması, Osmanlı toprağında özellikle de Konya ve civarında olan, İttihat Terakki iktidarları ve hükümetleri ile onların devamlarının icraatını bütün İslâm dünyasına anlatmayı hedefleyen bir çalışmadır, Bu iki eser yanında *Hâtırat* adlı büyük bir Türkçe

eser de bize o günlerin daha başka yönlerini anlatmaktadır. Dolayısıyla şu hususu kesinlikle bilmek gerekmektedir, bu eserde anlatılanlar, bizzat yaşanan gerçeklerin gününde tutulan notlarına dayanan tesbitlerdir. Şüphelenmek için bir sebep de bulunmamaktadır. Abdullah Fevzi Efendi'nin, bir ilim adamı ve bir tecrübeli asker olarak, komuta heyetlerinin icraatlarını, taktiklerini, ahlâklarını beğenmediği söylenebilir. Bu doğrudur. Ama onlara iftira etmesi, olmamış bir olayı olmuş gibi göstermesi de kesinlikle düşünülemez.

Askerlik yıllarıyla ihtifâ (arazide gizlenme ve ora şartlarında yaşama) senelerinin izlenebileceği tek ve ana kaynak, birinci el bu üç eserdir. Bunlardan *Hâtırat* veya daha uzun adıyla *OsmanlI Devlet-i Âliyycsının Niza'-i Ahîri* adlı eser, kitabımızın birinci bölümünde, Abdullah Fevzi Efendi'nin şahsını ve fikirlerini tanımak üzere, birçok nakilde bulunduğumuz iktibaslar yaptığımız eserdir. Kitabımızın bütün bölümlerinde bu üç kaynaktan yapacağımız alıntılarda, dış görünüş itibarıyla bir tekrar söz konusu olmaktadır. Bu tekrardan kurtulmanın tek yolu, ikinci bölümü bu eserlerden yapılacak iktibaslara ayrılması idi. Mâkul olan bölümleme de budur. Yalnız, gerek Hocaefendi'nin şahsiyetini ve gerek İlmî kişiliği ile fikirlerini tesbit ederken, kullanabileceğimiz tek kaynak da bu eserler idi. Aynı eserlerden, askerlik ve ihtifâ seneleri için bilgi aldık, yine bu kitaplardan (bilmec-buriye) zorunlu olarak üçüncü bölümde de söz ettik. Çünkü üçüncü bölüm, Abdullah Fevzi Efendi'nin eserlerinin tanıtıldığı ve gerekli yerlerde iktibasların yapıldığı bölüm idi. Bu bölüm inşallah ayrı bir cilt teşkil edecektir. Bu üç eserden ikisinin Arap dilinde yazılması belki de istifadenin uluslararası dünyada ses getirmesi arzusuna bağlı idi. Bu düşünce veya müellifin kendi düşüncesi tahakkuk etmemiş gibi görünmektedir. Çünkü eserler 2000'li yıllara kadar, zannederiz ki meçhul kalmıştır. Gören ve okuyanlar olsa bile sınırlı sayıda bir yararlanma söz konusudur. Eserin Arapça

yazılmasını ülke dahilinde bu fikirlerin bilinmemesi gibi bir sebebe bağlayanlara da rastlamış bulunmaktayız.

Abdullah Fevzi Efendi'nin tesbitleri okunduğu vakit, insanda bir ümitsizlik belirebilir. Onun askerden ve komutanlardan beklediği ahlâk ve kişilik çok üst düzey olabilir. Ama günümüz ile kıyas edildiği zaman, Hocaefendinin tesbitlerinde haklılık payının çok yüksek olduğu hususu göze çarpar. O, zaman zaman ordu mensupları için yaptığı tesbitler sonunda —hoş bunlar sadece ordu ve askere ait vasıflar ve tesbitler değildir— cemiyet neredeyse tamamıyla bu durumdadır, sivil hayattakilerin durumu da anlattıklarımızdan pek de farklı değildir, uyarısında da bulunur.

Minzaratü'l-Feylak **Hakkında**

Askerlik dönemini ve ilçelerinin gördüğü zulüm ve soykırım] üzerine canlı kalıp hizmet edebilmek için Allaha sığındığı, arazi- i de/dağlarda geçen ihtifâ ve ibtilâ günlerini/yıllarını anlatan iki eserden tarih bakımından Öncelikli olanı bu kitaptır. Bu eser cep i defteri büyüklüğünde dört defterden meydana gelmektedir. Eser •] incelenince görülür ki bu kitabın devamı bulunmaktadır. Çünkü j Abdullah Fevzi Efendi'nin askerlik döneminde gittiği bölgelerin] sadece bir kısmı bu eserde anlatılmaktadır. Özellikle Balkanlarda i ve Osmanlının harp ettiği Balkan memleketlerinde geçen günler j için ayrıca Türkçe bir eserinden söz etmektedir. *Minzara* çok sık i satırlarla yazılmıştır. Dili Arapça'dır. Sanatlı ve secili bir Arapça • ile kaleme alınmış eserin birinci defterinin bir yerinde "küle mu'arribuh, bu eseri Arapça olarak yazan (*ırıuarribuh*) der ki" ibaresi bulunmaktadır. Bu sözden hareketle belki, eserin bir başka ; şahıs tarafından Arapça'ya çevrildiği düşünülebilir. Fakat biz bu | görüşte değiliz. Bunu şöyle anlamaktayız; bir yazar bir münase- ' bet düştüğünde eserinin bir yerinde kendisinden söz etmek ihti- *)* yacı

duyunca; "fakir derim ki" veya "bu satırların yazarı der ki" gibi cümleler ile meramını anlatır. Kendisinden söz ettiğini böyle-ce tatlı bir ifade ite anlatır. "Kâle mu'arribuh" cümlesinin, "Arapça olarak bu eseri kaleme alanın görüşü şöyledir" anlamında söylendiği ve Abdullah Fevzi Efendi'nin bu ifadeyle kendisini kastettiğini böylece önce belirtmek isteriz. Ama bir başkasının bu yazıları Arapça'ya naklettiği ihtimali yine de her zaman mevcut bulunmaktadır. O vakit bu eserin Türkçe nüshalarını aramak gerekecektir. Çünkü Türkçesi olmalı ki, onu birisi Arap diline çevirsin. Böyle bir eser grubu elimizde bulunmamaktadır.

Yazımında Arap dilinin sarf ve nahiv kaidelerine uygunluk yanında, edebiyatın ve yan dallarının bütün kaidelerine de dikkatle ve titizlikle uyulmuştur. Çünkü eserin yazarı bir müderris, yani günümüz deyimi ile üniversite öğretim üyesidir.

Abdullah Fevzi Efendi, diğer bazı yazılarında, askere sadece kendi isteğiyle, gönüllü olarak, "İslâm'a çokça düşmanlık eden İttihat Terakki Partisinin asker kanadını ve Osmanlı ordusunu.

müslüman askerleri ve kumandanlarını yakından tanımak için" gittiğini ifade eder. Birkaç aya varmadan, hatta ilk günlerinde, duruma bakarak, eğitiminden, öğrencilerinden ve ma'hedinden aynlışı bir tür zulüm olarak görür. Çünkü o, bir İslâmî cihad için yuvasından ayrılmış idi. Bu seçimini de "dünyadaki yaşayışı için bir manevî azık, öteki âlemi için de bir suya kanış, İlâhî rahmete ulaşma vesilesi ve farat; bir tür Kevser havuzuna ulaşma olarak" değerlendirmekte idi.

Konya'dan teşkil olunan Amele hizmet taburu, İstanbul'a oradan da Çekmece'lere intikal eder. Yozdar ve Anbarlı adlı köylere yerleşirler. Askerin karargâhları ve iskân alanları çok elverişsizdir. Aynı halin daha fenasım, 400 yıla yakın

kaldığımız Yemen'de de askerimiz görmektedir. Bir tane kışla mevcut değildir. Hudeyde'ye inen Anadolu ve Rumeli çocuğu, etrafı kamışla çevrili üstü açık arazide, sahil ve çölün sıcağı altında sağlıklarını yitirmektedirler. Ne vakit harekâta katılmış ve dağ ikliminin güzelliğini görmüş ise o zaman kendine gelebilmiştir, işte burada da hayvan ahırlarından bozma yerler, rutubet ve pislik, asker ocağına neş'e ile gelen iştahlı çocukları karşılayan ilk olumsuzluklardır.

Abdullah Fevzi Efendi Rumeli'deki askeri macerasını ayrı bir eserde ele aldığını belirtmektedir: *"Ve ketebtii fî hayâtinâ el-askeriyyeh fî Rûm ili, târihan muhtasarcın ve fîhi eydan âyât li iili'l-eibâbî* bizim Rum îli'deki askeri hayatımızı küçük bir kitap halinde muhtasarca yazmış bulunmaktayım. Oradaki hayatımızda ve yazılanlar içinde, basiret sahibi akıllı insanların bakıp da ibret alacakları pek çok olay ve önemli bilgi (âyetler, alâmetler) bulunmaktadır." Belirttiğine göre Hocaefendi'nin bu çalışması da önemli bir kitaptır. Bu Rum ili seferi de muhtemelen 1912 seneleri içinde vuku bulmuş olmadır. Böylece Kuzey Afrika dışında, Osmanlının savaştığı beş ana cephenin dördünde Abdullah Fevzi Efendi bir mücahit ilim mensubu olarak katılmış bulunmaktadır.

Minzaratii'l-Feylak, "Ordu/Tabur Dürbünü" veya "Batarya Dürbünü" olarak Türkçe'ye çevrilebilir. Ama biz *Batarya Dürbii-*

nü tercümesini daha uygun bulduk. Abdullah Fevzi Efendi, "küçük askerî birlik" anlamına gelen "feylak" sözcüğünü zaman zaman, eserinde ordu, alay ve tabur anlamında da kullanmaktadır. Hatta daha küçük birlik ve timler için de aynı kelimeyi tercih ettiği anlar olmuştur. Bizim sözünü ettiğimiz dürbün de her ne ka- j

dar adı "batarya dürbünü" ise de, onu kullanan komuta kademesi üst subaylardır. Bugün artık bu dürbünlerin yerini daha hassas, adları daha farklı dürbünler almıştır.

"Askerî Taktik Hatalar ve Ordunun Ahlâkı Konusunda Batarya Dürbünü" şeklînde Türkçe'ye çevirebileceğimiz eserinin büyük isminde iki nokta üzerinde durulacağı belirtilmektedir. *Minzaratü'l-feylak (Batarya Dürbünü)* eserin küçük adı olmaktadır. Bazı defterlerde bu cümleye bir de "Müzekkiratü'l-eyyâm" cümlesi eklenmektedir. "Yaşanan hayatın tutulan notları" diye- **j** bileceğimiz bu cümle de küçük ismin bir parçasıdır. Kitabın en j geniş ve büyük adı ile, Arapça kitap isimlendirmeleri tekniğine j göre, yazarın hangi bilim dalında veya ne tür bir konuyu işleyeceği belirtilir. Burada ismin ikinci parçasında, "Fi'l-hatai ve'l-ah- i lâk" cümlesi, eserin iki nokta üzerinde yoğunlaşacağını okuyucuya haber vermektedir. Yazar, eserinde Çanakkale muharebelerindeki gördüğü "taktik hatalar ve askerin ahlâkı" problemleri üzerinde duracaktır.

Abdullah Fevzi Efendi, savaş hatıralarını yazdığı *Minzara'd*a ordunun iki yönüne bakacağını söylemektedir; birincisi taktik ve teknik askeri hatalar, İkincisi subay, astsubay ve er olarak ordu mensuplarının ahlâk durumu. Bu bakımdan, harbin ve günün diğer meselelerini eserine almamış diye ona kötü nazarla bakmamız mümkün değildir. Çünkü o bir eğitimci ve İslâm alimi olarak bu iki nokta ile alâkadardır. Eserinin adı yanında kendisi özellikle iki mesele üzerinde duracağını ifade buyurmaktadır. Aşağıdaki alıntıları bu noktadan değerlendirerek okumakta fayda vardır.

Abdullah Fevzi Efendi bu yazıları harp bittikten sonra yazmış ise, orduyu daha da iyi tanımış olduğu için, verdiği bilgilerin değeri çok çok artmaktadır. Yok, bu yazılar, sahibinin silk-i

askeri'ye ilk intisabgunierinde kaleme alınmış ve zamanla geliştirilmiş ise, olayların tazeliği ve günü gününe tutulan notlar oluşu yazılara bir ayrı değer verecek, ama orduyu iyi tanıdıkça bu görüşlerinin değişip değişmediği şüphesi okuyucuda uyanacaktır. Bizim kanaatimiz bu yazıların hiç olmazsa ana hatlarının küçük hatıralar halinde askerlik müddetince zaptedildiği, hatta Arapça bazı eserlerin o günlerde yazıldığı şeklindedir. Çünkü kitaplarda böyle düşünmemizi gerekli kılan belgeler vardır. "İkisi Türk biri Arap üç zabitle dinî meselelerde yaptığımız ilmi münakaşaları müstakil bir eser halinde yazdım" dediğine göre, bu kitap olayların hemen ardınca veya vukû bulduğu esnada yazılmış olmalıdır. *el-Cihâd ledc'l-cihâd* adlı bugün için elimizde bulunmayan eser bu kitaptır.

Abdullah Fevzi Efendi, *Minzara'nm* birinci defterinde (v. 4)'teıı başlayıp, (v. Vl)'e kadar devam eden bölümde yeni bir konuya temas eder. Burada uzunca "cihad, gaza, i'lâ-yı kelimetul-lah" gibi İslam dininin askerliğe, savaşa ve harp hukukuna ait fikirlerini ve bakışını özetler. Bu arada o günlerde zihinlere ve kalplere yeni girmiş olan Batı kökenli fikirlere; vatan, vatan savunması, vatan toprağı gibi sözlere geniş yer vererek müslüman ordumuzun mensuplarına, taşımaları gereken inanç ve mefkûre ile o günde ordunun kalbinde taşıdığı inancı ve ülküyü anlatır ve mukayeselerde bulunur. Onun niyeti bir yanlışlığı önlemek ve İslâm askerinin taşıması gereken değerleri yitirmemesini temin etmektir. Abdullah Fevzi Efendi ordunun içinde bulunduğu hali, tedavisi imkânsız bir hastalık "dâun idâl" olarak adlandırır. Bu hastalık erlerin ve zabitlerin akima ve ruhlarına nereden indiği ve geldiği belli olmayan bir "nazile" bir manevî imtihan aracı ve şekli olarak tavsif olunmuştur. Beklenmedik bir belâ olarak adlandırılan bu inanç erlere, talim esnasında, söyledikleri marşlarla daha da pekiştirilmekte ve er, vatan ile oturmakta, vatan toprağı ile kalkmakta ve kısa zamanda

müslümanın cihad ve gaza hakkmdaki Allah ve Rasülü'nün öğrettiği ilkeleri ve inançları hemen hemen yitirmektedir.

i. Birinci Defter Üzerine

Abdullah Fevzi Efendi'nin, Birinci Cihan Harbinde katıldığı cepheler ve savaşlar hakkında Arapça olarak yazdığı *Minzara-tü'l-Feylek* adlı hâtıraların birinci defteri burada bitmiş oldu. Türkçeye çevirdiğimiz birinci defterde, yer yer bildiğimiz veya bugüne kadar doğru olduklarına inandığımız bir takım bilgilerin, farklı biçimleri veya yanlışlıkları ortaya çıkmış oldu. Gerçeğin ortaya çıkması adına, bu tür bilgileri içeren hâtıraların yayını ülke ilmi ve tarihi için kazançtır.

Birinci defterde, ilk bilgilerden sonra Osmanlı ordusunun iki noktası üzerinde durulmaktadır; birinci nokta, Cihan harbinde birçok cephede uygulanan ve tamamen kumandanlara ait olan taktik hatalar ve sonuçları, ikinci gözlem alanı ise Askerin ahlâk ve moral durumudur. Bir hâtıra yazarı, değişik noktalardan anlatmak istediği meselelere bakabilir. Abdullah Fevzi Efendi'nin bu eserinde tuttuğu yol bunlardır. Yani o kendilice ordunun yönetimi ile ahlâk yönlerini önemsemiş ve bu iki konuda müşahede ettiklerini kaleme almıştır.

Birinci defter, medresenin kapanmasından sonra, ittihat Terakki fırkasının asker kanadını daha yakından tanımak ve onların Islâm dini ile olan alâkalarını bizzat yerinde görmek amacıyla, biraz da merak neticesi askere yazılan müderris hocaefendi-nin askerlik yılları, Harb-i umûmînin diğer adıyla seferberliğin tamamını kapsamıştır. Onun askere yazıldığı tarihteki yaşı 1299 doğumlu olduklarına göre 35 civarındadır. Kendisinden daha yaşlı insanların da bölüklerinde ve taburlarında bulunduğunu hâtırâttan öğrenmekteyiz. Diyebiliriz ki, durumu itibarıyla Abdullah Fevzi Efendi tahsil ve yaş durumu itibarıyla, Kumandanların

orta yaşlıları kadar hayat tecrübeli ve onlann hepsinden üstün bir tahsile sahiptir. Dolayısıyla, yapılan işler hakkında onun üzülmesi, meselelerin ötesini bazı kumandanlardan önce görmesi normaldir.

Hâtırâtın."subjektif" yanı olabilir. Bunu evvelce de belirtmiştik. Fakat bu farklılıkları, eğer sahiplerine güvenimiz tam ise kabul etmek gerekir. Verilen hükümlerin doğruluğu da ayrıca münakaşa konusu yapılabilir. Bu konularda bizi rahat kılan, çok iyi yetişmiş, kalp tasfiye ve temizliği gibi özel bir eğitim almış, alabildiğine dindar büyük bir âlimin, verdiği bilgilere yalan karıştırmayacağı hususudur. Çanakkale'de küçük bir arazi üzerinde sayıları milyona varan iki üç hatta daha fazla milletin askeri toplanmıştır. Askerî kanun ve teamüllere göre, bu kadar küçük bir arazide, bu kadar çok sayıda birliğin yerleşimi, gizlenmesi, kamuflajı ve hareket kabiliyeti çok kısıtlıdır. Bunun anlamı şudur; daha henüz savaş yokken şu bilinmektedir; buraya katılanlar çok büyük sayıda kayıplar vereceklerdir.

Abdullah Fevzi Efendi, kendi katıldığı taburun ve bölüğün harekâtı, hatta bazen kendi takımının harekâtı hakkında bilgi vermektedir. Dolayısıyla onun verdiği bilgileri, alay, tugay, tümen, kolordu ve beşinci ordu ölçüsünde anlamak için, bizim özel olarak Çanakkale harp tarihi okumamjz gerekti. Burada iki yol izledik; önce katılan milletlerin mensuplarınca yayınlanan hâtıralardan bir şeyler okumak, daha sonra da kendi kumandanlarımızın hâtıralarından bilgiler edinmek ve bunlarla, Abdullah Fevzi Efen-di'nin verdiği bilgileri karşılaştırmak. Biz mesleğimiz olmadığı için, bu muharebelerin ne askerî ve ne de tarihî yönüyle ilgileneceğiz. Bizim yaptığımız, eski bilgilerimize çok ters düşen hususlarda, çevreden bilgi almak ve onlar muvacehesinde hâtırâtı değerlendirmeye çalışmak. Böyle durumlarda, yazarımızdan değil karşı taraftan şüphe ettik, Çünkü, hâtırâtta verilen bilgilerde, haberi veren zâtın iki

yönü özellikle tarih için gerekli, haber için gerekliydi; yazarın dindarlığı ve sorumluluk duygusu, aldığı bilgileri verdiği haberleri anlama zaptetme kabiliyeti ve aklî melekelerinin durumu. Çok sağlam olan bu iki durum ilmi ölçüler gereği bizim nezdimizde hâtırâtın gerçekliğinin garantisidir.

Biz aşağıda, böylesi farklı görülen birkaç noktada, Abdullah Fevzi Efendi'nin verdiği bilgilere, hadiselere katılan diğer şahitlerin de bilgisiyle zenginlik katmak isteyeceğiz. Bu işi yaparken şöyle bir yol izleyeceğiz; hâtıraların satırları arasında geçen, farklı bir durum arz eden noktalarda küçük dipnotlarla açıklayı-

cı bilgiler vereceğiz. Bunun anlamı şudur, bu açıklama Abdullah Fevzi Efendi'ye ait olmayıp, onun hayatını yazan yazara aittir. Tabiî bu açıklamalarda bir birçok kaynak kullanacağız. Fakat bizim yaptığımız açıklama, zaman içinde meselenin aldığı şekillerin izahı ve belki de meselenin "daha yumuşak şerhi" olacaktır. Ama bu şu anlama gelmemektedir; Abdullah Fevzi Efendi'nin görüşü karşısında biz şu fikri ortaya atıyoruz. Böyle bir görüntüden çok müteessir oluruz. Acı tatlı, onun verdiği hüküm, onun anlattığı şekil ve onun sunduğu tercih ettiği tarz, bizce de en doğru olandır. Burada okuyucunun yadırgamadan, meseleyi daha açık zihin ve kalpli görmesini temin dışında bir hedefimiz de bulunmamaktadır. Çanakkale savaşına katılan milletlerden birçok kumandan ve erin, Abdullah Fevzi Efendi'nin eseri gibi hâtıraları yayınlanmıştır. Muharebelerin her safhasını onların eserlerinden izlediğimiz zaman, mağlubiyeti, kumandanların yanlışlıklarını, Türk askerinin ve kumandanlarının başarısını birçok kez abartılı bir şekilde itiraflar halinde görürüz. Bu düşman hâtıralarıyla örülü bir tarih incelendiğinde, onların bu işe başladıktan sonra pişman oldukları sonucunu çıkarmak mümkündür. Yani her iki hâtırat türünün, şikayet, korku, başarısızlıkları kendilerine atfetme yönünden ortak yanları olabilir. Bu benzerlik biraz

da ruh dünyaları yıkılmış insanların halini bize yansıtan en güzel ölçülerden biridir. Şöyle düşünebiliriz: her iki taraf da başarısızlıklarından söz ettiklerine göre, bu muharebelerin galibi kimdir? Buna verilecek cevap basittir: 18 Mart günü takip eden aylarda, memleketlerine dönen insanlar herhalde yenilginin utancını ömür boyu yaşayacaklardır.

Bizim tek taraflı devamlı yaptığımız şikayetlerden birisi de, erzak ve cephane azlığıdır. Halbuki aynı azlık karşı taraf için de söz konusudur. Çektikleri açlığı, cephanesizliği en ince yönlerine kadar anlatan hâtırat sahipleri vardır. Hâtırat ölçeğinde Çanakkale'ye bakınca mesele harp tarihi açısından bakılandan çok daha farklı görülmektedir.

1

Bkz. Hocn *Memiş Efendi Mtılmıılıed Kııdfi et-Bozkır t,* Ekdag Yayınları, Konya.

2

Bkz. M. Ertuğrul Düzdag, *Ali Ulvi Kurucu Hatıralar* I-/İ, İstanbul 2007, II, 30,

51, 63 vd.

3

Bkz. Düzda jf, *Hnlırtılnr,* 11, 3ü, 57 vd.

4

Bıı satırları yazmadan yaklaşık bir ay kadar önce, Konya'da yayınlanan *Memleket* gazetesi için yazdığım bir yazıda aynı meseleye temas etmişim. Birbirinden habersiz, iki ayrı vakitte yazdığım iki kiiçiık bölümden ilkini bu dipnotta

vermek istedim. Okuyucu, iki yazıyı mukayese ederek, konu hakkında belki daha iyi bir kanaate varır.

5

A. Osman Koçkuzu, "Üstad Ali Ulvi Kurucu- Hâtıralar I-Il Üzerine", *Memleket* gazetesi, 18 Haziran 2007.

6

Zeynelâbidîn Efendi'nin vefalını kaynaklar şu şekilde tesbit etmekledirler;

Medine-i Mimevvere'de; V/10Zi'l-Ka'de, 1358. Çarşambayı perşembeye bağlayan gece saat alaturka 09:0ll'da. 20/21 Kânûıvi evvel 1939.

7

Düzdag, *Ali Ulvi Kurucu Hatıralar 1-1!, 1,*273,277.

8

Bkz. *Bir Müderrisin Siirgiin Yılları,* Iz Yay., 2010.

Asker ve Dinî Hayat

Diyebiliriz ki *Minzara'mn* en önemli iki rüknünden birisini bu konu teşkil etmektedir. Bu konuyu kendisinden aylamayacağımız, "asker ve ahlâk" başlıklı bir bölüm daha yazacağız. "Ordu" ve "asker" sözcüklerimizle, belki İslâm'ın başladığı yıllardan, günümüze yakın senelere kadar, askerin dinî hayat ile olan ilişkisinin, bize yansıdığı kadarıyla görünümünü arz edeceğiz. Aslında meselenin, daha geniş ve derin tahlilinin gerektiği açıktır. Fakat itiraf etmeliyiz ki bizim konumuz bu değildir.

Osmanlı ordusunun yüzyıllar boyu izlediği uygulamalarda, özellikle de Yeniçerilik döneminde, ocağın bir tarikata mesela Bektaşîliğe şu veya bu yolla bağlandığı söylenebilir. Böylece ortaya çıkan bir durum, yani Islâm dinini tanıyan, ama onun gereklerini yapma konusunda, pek de dikkatli olmayan bir tatbikat ve uygulama söz konusudur diyebiliriz. "Divan yolunda sarhoş halde gezerken sağa sola sataşan yeniçeri hikayeleri ve onların toplum içindeki durumları" nükte ve fıkra kültürümüz içinde pek iyi bilinmektedir. Bu bölüm boyunca okuyucumuz şu hususu aklından hiç çıkarmamalıdır; ordu mensuplan içinde görülebilecek ferdî, yani münferit doğru ve hatta çok mükemmel dindarlıklar, hâtırâtta veya başka yazılarda anlatılan bir takım "mükemmel kumandanlara" ve kişilere ait dindarca uygulamalar asker için istisna teşkil eder. Bu durum sivil toplum için de aynıdır. Biz daha çok resmi durumdan söz etmek ve oradaki belgeleri işlemek mecburiyetindeyiz.

Çanakkale harbinde ve seferberlikte yedi kıtada kan döken askerin, 100 sene kadar öncesinde Osmanlı ordu teşkilatında "Allah, Peygamber, Halife, Padişah" gibi mefhumlara ve onlara sadakat resmi belgelerde görülmektedir. Mesela Yemen askeri tarihini yazan askerî

erkanın eserlerinde örnekleri görüleceği üzere, yapılan her askerî harekât ve muharebeye ait başkomutanlığın emirlerinde, harekâtın çerçevesi verilirken, mutlaka "Allah, Ra-sülü, Halife-i İslâm, Padişah" kelimelerine yer verilir ve harekâtın zaferle sonuçlanması için onların manevî beraberlikleri ve duaları umulur. Harekâtın asıl hedefinin bu dört değerli mefhum

ve Osmanlı Devlet-i Âliyyesi'nin adaletle hükümran, dünyaya örnek insan ve örnek millet olması hedeflenir. Bugün orduda bunlardan hiçbiri olmadığı gibi, hiçbir emirde ve günlük planda "din" kokusu da maalesef bulunmaz, içten dine yöneliş isteği olduğu halde, sırf "dinci tanınma korkusuyla" insanların kendisini farklı gösterdikleri ve böyle bir damgalanmadan şiddetle kaçındıkları bilinmektedir.

Kıtalarda namaz, mescit, Kur'ân tilaveti, ezan, imam, müezzin gibi kelimelerin rahatça kullanıldığı dönemlerdir bu zamanlar. Yani günümüzden 200 yıl öncesi. Sivil bir askeri memur olan "Ruznamçeci Aşçı Dede" isimli bir Kastamonulu Osmanlı bürokratının, devletin gönderdiği topraklarda, mesela Edirne, İstanbul ve Şam'da ordu bürokrasisinde hizmeti anlatılan eserinde, adlan geçen, olaylarda yer alan yüksek rütbeli Osmanlı subayları çok dindar kişilerdir. Hem kültürlü, hem dini iyi bilen ve hem de kalp tasfiyesi usulünü görmüş, bir büyükten terbiye almış insanlardır bu kişiler.

Harb-i umûmî yani seferberlik yıllarında 1900'lü yılların devamında asker özellikle de Kumanda heyeti, iki büyük dış etki arasında kalarak, dindarlığını yitirmiştir. Bunlar; Fransız inkılâbı ve Rusya'daki gelişmelerdir. Hâtırâtta verilen bilgilere göre, söz konusu zaman diliminde sivilde de durum aynıdır. Bunu şu şekilde de ifade edebiliriz; eğer ailede ahlâk, eğitim, bilgi, muaşeret ve efendilik azalmış ise, onun yerini kabalık, cehalet, usulsüzlük, nobranlık almıştır.

Abdullah Fevzi Efendi de aynı şeyden şikâyet eder. Asker, dinlenme anında ve günlük sohbetlerde birbirlerine, sivilde işledikleri günahları, hataları, kötülükleri, iyi bir iş.yaptık zanmyla anlatırlar. Konuşmaları arasında karşıdakini inandırmak için bol bol küfür ederek, söverek sözlerini pekiştirir ve güçlendirirler. Milletin büyük ekseriyeti ahlâk ve din açısından bu durumda ise, onların teşkil ettikleri askeri birliklerde durumun böyle olması normaldir.

Askerin dinle ilgili görünmemesi, kıtada özellikle de komuta kademesinde eğer yaygın halde ise, o takdirde küçük komutan-

Urın ve erlerin camiye ve namaza gelmemesi normaldir. Bu, tarihte ve günümüzde, resmi yazılarda, emirlerde ve talimnamelerde yazılanlar ile, kışlalardaki uygulama farklı olabileceği gibi, büyük komutanın dine olan ilgisi ile tutumu da aşağıdaki birliklerin mensuplarını büyük çapta etkiler. Dindar olduğu duyulup yayılan bir kolordu kumandanı gününde herkes dindardır. Kışlada dinsiz hiç konuşma yapılamaz. Toplantılardaki yiyecek ve bilhassa içeceklerin türü bile değişir. Din âlimi olan ve yedeksu-bay olarak askerlik hizmeti gören asteğmen ve teğmene yüksek rütbeli subaylar bile, vakit aralarında, molalarda hep dinî sorular sorarlar. "Anneme her sene hatim okuturum, bunu nasıl yapayım teğmenim?" türü sorular veya eğitim alanlarında muvazzaf bir subay veya astsubayın, koltuk altında bir dinî kitabın talim ve eğitim boşluklarında ve mola anlarında herkese göstererek okuması, tümenden sık sık gelen emirlerle, "ikinci kademe hangarların Cuma namazına tahsisi.., eratın oruçlarını tutup teravihlerini kılacak imkânların hazırlanması.." hep alt kademelere emredilir ve uygulanır. "İnsanlar büyüklerinin dinine bağlıdır; *en-nâs alâ dîni mülûkihim"* hikmeti bu olsa gerektir. Verilen bilgilerden öyle anlaşılıyor ki, 1900'lü yıllarda bu kadarına bile müsaade ve erleri dinî konularda bilgilendirme ve tatbikat yoktur.

Normal öğrenim görmüş bir zabitin Abdullah Fevzi Efen-di'ye yönelttiği şu sual, konu ile ilgili bilgilerin, o gün için her kademe askerî okulda olmadığına işarettir; "Hocaefendi, namazı niçin yaptılar?" Bu sorudaki cümlenin şekli ve taşıdığı fikirle ilgili olarak Abdullah Fevzi Efendi şu noktayı özellikle vurgular, zabit, namazın İlâhî kökenli olduğu hakkında hiç bilgi sahibi kılınmamış. Biz bu görüşe katılmakla beraber, şu noktayı da uzak görmemekteyiz; söz konusu olan zâbit, eğer Osmanlı Türkçesini iyi bilemeyen bir kişi ise, mesela Arnavut, Boşnak, Rumeli muhaciri veya Çerkeş asıllı ise, veya Karadenizli bir kişi ise böyle bir cümle ve böyle bir soru normaldir. "Yaptılar" fiilindeki yadırganacak durum, bazı yöre insanının normal sorusudur. Böyle bir cümledeki bu ifade onlann konuşmasını yansıtır. "Yaptılar" sözcüğüyle o kişi iyi niyetle, "namaz niçin farz kılındı?" sözünü kastetmiş olabilir. Bunun örnekleri çoktur.

Özellikle dinin kötülenmesi.o devirde kışlada da yapılmaktadır. Hatırattan bu anlaşılıyor. Ama yine hatırata göre, Arıburnu ve Kirte'de azgınlığın ve dinsizliğin zararını gören subay ve erler, muharebe sonunda akıllanmışlar, dindarlaşmışlar, Allah adım anar olmuşlar ve Seddü'l-bahir'deki üslupları bile değişmiş. îlk iki harpte parola "vur-kes" iken, son savaşta "Muham-med Rasülüllah!" sözleri parola olarak kullanılmıştır. Yukarıda anlattığımız örneklerin ve sözlerimizin devamını getirelim; sözünü ettiğimiz vatan parçasında, Trakya'mızdaki bir büyük ilçede kolordu komutanı değişip, dine dost olmayan bir kişi o makama gelince, alt kademe artık birbirine dinsizlik hikayeleri, içki latife ve nükteleri yapmaya başlar ve ikinci kademelerin hangarları, "zaten ihtiyaç olduğu ve ilk seferinde yanlış olarak cumaya tahsis olunduğu için" geri alınır, kışlada mümkün mertebe dine ait hiçbir unsur bırakılmaz. Bu da aynı personelin ikinci halidir. Bu durum bizzat bu satırların yazannca yaşanmış bir haldir. Bu bahis çok uzun bir konudur. Ama hâtırâttan şunu öğrenmekteyiz ki, o günün

kışlasında durum daha acı ve daha dine düşman unsurlarla doludur. Birkaç kez belirttiği gibi, Abdullah Fevzi Efendi bu durumu Fransız ihtilâline ve Rusya'daki materyalist ve pozitivist fikri durumlara ve toplumdaki anaTŞİk kımıldamalara bağlamaktadır.

Asker'de Ahlâk

Çanakkale savaşma tahsis edilen birinci defterde, Abdullah Fevzi Efendi'nin en çok üzerinde durduğu ikinci mesele - eserin uzun isminde de kaydedildiği gibi- askerin, daha geniş deyimi ile ordunun ahlâk durumudur.

Seferberlik müddeti içinde, çok geniş bir coğrafyada geçen askerî hayatın, oldukça tecrübeli bir dönemini görüp okuyucumuza takdim ettikten sonra artık, Hocaefendi'nin, askerliğinin ilk yılında söylediklerinin değeri üzerinde duracağız. Çanakkale muharebelerinde onun şikâyet ettiği iki nokta vardır; birincisi askerin başsız oluşu, kumandan kadrosunun askerle birlikte, muharebelerin cereyan ettiği sahada ve alanda bulunmayışı, emri verdikten sonra bir daha oralarda görülmeyişi, İkincisi ise düşmanı hiç görmedikleri halde, taktik hatalar yüzünden devamlı ateşe maruz kalıp, koskoca alayın veya alayların, tümenlerin yok oluşu veya bir başka deyişle, gereksiz hücum taktiğinin, askeri tabiye ve taktik kanunlarına uyup uymadığı meselesidir. Burada zikredilen ikinci nokta, yani düşmanı görmeden onlarla savaş, özellikle Anzak askerlerin de şikayet ettikleri husus olmuştur. Onlardan sağ kalıp, uzun müddet yaşayan, hatta 100 yaşını geçmiş olan bazılarının hâtırâtını verirken, onların da aynı şikayeti tekrarladıkları zikrolunmaktadır.

Arıburnu'nda cereyan eden üç muharebede, Osmanlı askerinin, denizden çıkartma yapmakta olan, fakat kendileri hiç görülmeyen Anzak ve Fransız müstemleke birliklerine

hücum emri ile muharebe hattında dışarı fırlayıp, âdeta kendi korunaklarında oturan ve ateş ile meşgul olan, denizden ateşi sürdüren birlikler önünde, resm-i geçit yaptırılarak çocuklarımızın kırdırtması. Bu konuda genel komutan Liman von Sanders de bu taktik hatanın kendisinden kaynaklandığını ve yanlış yaptığını eserinde itiraf ettiğine göre, Abdullah Fevzi Efendi'nin tesbiti doğru demektir. Çünkü askerin bir gün içinde aynı yolu üç kez gidip gelerek kat etmesi ve devamlı ateşe maruz kalması, askerde "kumanda heyetinin satıldığı fikrini" doğurmuştur. Seferberliğe katılan bütün gazilerden, bu sözü duymuşuzdur; "Enver'e her sabah İngiliz'den bir teneke altın gelirmiş." Bu sözü bize söyleyen gazi, emsallerinden sadece bir tanesidir. Böyle bir durum olabilir mi? Bu bizim tesbit edeceğimiz bir mesele değildir. Ama askeri hata özellikle de kumanda mevkiinin hatası her zaman mümkündür, işte Sarıkamış harekâtı, yine böyle hatalar zincirinin sonucudur. Yazlık-kışlık elbise meselesi gibi basit bir uygulamaya yüz binlerce vatan evladının kırdırtmasını bağlamasak bile, hatalar vardır. Yine şu da bir gerçektir, askerin hatası bizim an'anemizde yazılmaz, çizilmez, söylenmez, tıpkı bütçesi gibi, ayakta şak şaklarla alkışlanır o kadar. Bu da yanlış bir şeydir.

Hatıratın sahibi Abdullah Fevzi Efendi, gerek Arıbumu, Anafartalar ve gerek Kirte ve Seddü'l-bahir'de, yani Çanakkale harbinin önemli muharebelerinin cereyan ettiği mevkilerinde, yanlış taktik uygulandığını yazdığı gibi, aynı durumu tarihçi de itiraf eder ve yazar. Biz başta söylediğimiz gibi, meselenin düşman kayıtlarında görünen yüzünü de az da olsa nakle çalıştık.

"Muvazzaf subay ordunun çekirdeğidir, onun muharebede ölmemesi gerekir" düsturu izaha muhtaçtır. Çünkü, askeriyle birlikte savaşan, çocuklarının yanından ayrılmayan ve onlarla birlikte şehit olan kumandanların uygulaması

mevcuttur ve belki de bu en doğru olan şekildir. Diyelim ki, Serdârın elinde kı-lınç ile ilk Serdengeçti birliklerinde .düşmana saldırması devri geçmiştir. Doğrudur, ama, bölüğü çavuş onbaşıya, hatta taburu ve alayı bu insanlara terk ederek, "gidin!", "gelin!" emirleriyle de ordu idare edilemeyeceği bilinen husustur. Çanakkale muharebelerinde erlerin hasretini duyduğu nokta işte budur; yani kumandanın onların yanında olmayışı.

Ahlâk mevzuu askerin maalesef evinden ayrıldığı andan itibaren kaybettiği bir hasletidir. Evde ahlâklı mı idi? O da söz götürür. Ama, "bu boz elbiseyi giydikten sonra insanda ar namus tertemiz/!) oluyor" sözüyle ifadesini bulan bir durum da söz konusudur. insan elbise altında, her türlü ahlâksızlığın mübahlığı-na inanmaktadır. O bu sözleriyle onu ifade etmektedir. Din kaydı, Allah korkusu sivil hayatta kazanılmamış ise, asker ocağının bu kişiye din, ahlâk, utanma hissi, insanlarla iyi geçinme, dürüstlük ve benzeri faziletleri vermesi zordur. Aslında zor değildir, Kışla eğer gerçek görevini yapsa, o takdirde teslim aldığı çocuğu her bakımdan eğitir ve onu mükemmel insan olarak evine gönderir. Kışla böyle bir görevi kabul etmemektedir. Batıya yönümüzü dönmeden önce de bu böyle idi. Laiklik ilkesi benimsenmeden önce de, Topkapı Sarayı'nı basıp, devlet ricalinin başını isteme âdeti ocağın baş vazifesi idi. Yani asker itaatsiz olduğu dönemlerde asıl görevini unutmuştu, halen de unutur. Kendine görevler icat eder. Askerlik dışında ne varsa onunla meşgul olur.

İşte orduların siyasetle olan ilişkisinin bizim bilebildiğimiz bin yıllık macerası böyle başlamıştır. Başkumandanını, Genç Osman'ı öldüren askerdir. Balkanlarda itaatsizlik ettiği bir paşanın, cephanelikle beraber cümlesini havaya uçurup, millet ve devletin hukukunu koruduğu olaydaki kişiler de askerdir. Bunlar hep askerin ahlâk örnekleridir. Dolayısıyla, Çanakkale'ye gelenlerin; "dine, Kur'ân'a, mukaddesata,

Allah'a sövmeleri" beklenen bir husustur. Ataları böyle iken, onların da böyle olması tabiîdir. Ama başta söylediğimiz bir hususu tekrarda fayda vardır; "görevini yapan, şaheser asker olan, memleket ve Allah için hizmeti birleştiren" ocak mensupları bulunmaktadır, işte onlar tebrik ve rahmete layık zümredir.

Çanakkale Harbi

Batıkların "Gelibolu Savaşları" adını verdikleri Çanakkale Harbi, 3 Kasım 1914 tarihi ile 9 Ocak 1916 tarihi arasında cereyan eden birçok muharebenin ortak adıdır. Bu tarihleri biraz daha tafsilatlı verenler şöyle bir tesbit yapmaktadırlar; "Çanakkale'de Osmanlı ordusunun müttefik tngiliz-Fransız ordu ve donanmasıyla yapmış olduğu savaşlar iki safhada cereyan etti. Birinci safhayı 19 Şubat 1915-18 Mart 1915 arasında yapılan deniz savaşları, ikinci safhayı 25 Nisan 1915-9 Ocak 1916 tarihleri arasında yapılan kara savaşlarını oluşturur."[1] Bu tesbite göre deniz harpleri 29 gün, kara savaşları ise 9 ay kadar bir müddet sürmüştür. OsmanlI ordusu Birinci Cihan Harbi boyunca yaklaşık 5 sene, değişik cephelerde uzun ve kanlı günlerde savaştığı için, Çanakkale harpleri de sanki 5 veya 6 yıl sürmüş hissi vermektedir.

Osmanlı Devleti önceleri savaşa katılmamış tarafsız bir devlet İken, zahirde iki Alman harp gemisinin boğazlan geçerek Rusya'ya saldırmak üzere Osmanlı denizlerini aşması ve Sivastopol'ün bombalanması bazılarının iddialarına göre bir "oldu-bitti"

neticesi Devlet-i Âliyye'nin de harbe girmesini ve Almanlar yanında yer almasını sağlamıştır. Göben ve Breslav zırhlılarının Karadeniz'e açılması bu olayı doğurmuştur. Tabiî bu ayrı bir konudur. Savaşın sekiz buçuk ay kadar sürdüğü

yazılır. Ama etkileri bütün seferberlik boyunca ve hatta daha sonraları da sürecektir.

"Çanakkale'ye karşı hazırlanan müttefik donanmasının komutanı Amiral Carden harekât için beş aşamalı bir plan hazırladı.

1. Çanakkale boğazı girişinde Rumeli yakasındaki Seddü'l-bahir, Ertuğrul ve Anadolu yakasındaki Kumkale, Orhani-ye tabyaları tahrip edilecek.

2. Boğazın orta kısmındaki tabyalar tahrip edilip Kepez Burnuna kadar olan mayın hatları taranacak.

3. Kilitbahir-Çanakkale hattında bulunan merkez tahkimat tahrip edilip mevcut mayınlar temizlenecek donanmaya yol açılacak.

4. Tahrip edilen tabyaların yeniden faaliyete geçmemesi için tabyalar hazırlanan kara birlikleri tarafından işgal olunacak.

5. Yolu açılan donanma, Marmara'ya girip İstanbul üzerine yürüyecek"[2]

Müttefik devletler tarafından sadece Rusya'yı köşeye sıkıştırmak üzere, zor kullanarak boğazların aşılması düşünülmüş, bu düşünce denizden mümkün olmayınca, karadan İstanbul'un işgali yoluyla Karadeniz'e ulaşma planlanmıştır. Bütün bu işlerde baş müsebbip Ingiliz deniz kuvvetleri Lordu S.W. Churchill'dir. O tarihte Çanakkale boğazının Rumeli yakasında bir takım tabyalar bulunmaktadır. Bunlar, bir tecavüz anında kıyıları korumak üzere yapılmış, pek de ağır silahları olmayan tabyalardır. Fransızlar ilk olarak Ertuğrul ve Seddü'l-Bahir tabyalarına hücum ettiler. Gemilerden yapılan bu hücumlarla adı geçen tabyaları tahrip ettiler. Kıyıdaki Fransız

donanması bu işi yaptı. Asker olarak Kuzey Afrika'nın Müslüman milletlerinden özellikle Fas

Tunus ve Cezayir'den pek çok Müslüman askeri bu işte kullandılar. Bu harekât üzerine Türk tabyaları savunma ateşini sürdür-dülerse de, 19 Şubat 1915 günü yaptıkları hücumlarla boğaz gerisindeki Türk topçusunun ateşine rağmen Ertuğrul ve Orhani-ye tabyalarımız da tahrip olmaktan kurtulamadı. 500 parçaya yakın tngiliz-Fransız müşterek gemileri boğaza yüklendilerse de 18 Mart 1916 günü birçok kayıp verdiler ve bu işin deniz yoluyla olamayacağını kabul ederek, deniz savaşlarına ara verdiler.

Osmanlı ordu birliklerinden o günlerde başkomutanlığa yazılan yazılarda, Kasım 1914 tarihinden itibaren, kuzey batı Gelibolu yarım adasına, düşman orduları tarafından karadan taarruz emareleri görülmüştür. Bu küçük deneme teşebbüsleri ve yanıltma ve şaşırtma çıkışları ve hazırlıkları nisan ayının sonlarına kadar aralıklarla devam etmiştir, tngilizler kendi has askerlerinden çok Anzak Kolordusu adı verilen müstemleke askerlerini, Hint Müslüman askerleri, diğer müstemlekelerindeki askerleri buraya toplayıp getirmiştir. "Australian and New Zealand Army Corp" kelimelerinin ilk harflerinin birleşmesi sonu meydana gelen Anzak sözcüğü bu askerlerin adı olmuştur. An-zaklar binlerce kişi halinde, karaya asker çıkarttıkları şafak vaktini aynı yerde şimdilerde her sene ibadet ve ayinlerle anmaya gelirler. Rivayete göre onların bu savaşlar sonu İngiliz milletler topluluğu içinde değerleri artmış ve kendileri de şahsiyet kazanmışlardır.

îlkTürk taarruzu Anafartalar'da karaya çıkan îngilizlere kar-ı Arıburnu kesimindeki Türk birlikleri tarafından gerçekleştirildi. Tarih olarak *İ5* Nisan 1915 günü verilmektedir. Bu taarruz bir hafta içinde üç kere tekrarlandı ve her iki taraf da yaklaşık 10 bin askerini kaybetti. Bu

taarruzların yanlışlığını Liman Von Sanders hatıralarında kabul etmektedir. Abdullah Fevzi Efen-di'nin anlatımıyla, Türk tarafı karşısında hiç düşman görmeden muharebe alanına sürülmüş, özellikle de Kirte'de, âdeta düşman önünde, yoğun ateş altında askere geçit yaptırılmıştır. Düşmanı görmeden savaşma iddia ve ifadesi, Anzak er ve kumandanların, İngiliz ve Fransız askerlerin hatıralarında da geçmekte ve onlar da görmedikleri bir düşmanla zaman zaman savaşma zorunda kaldıklarından söz etmektedirler. Denizden ve düşman metrislerinden yoğun ateşin sürdüğü bu savaşa katılan Birinci Alayın, yani Abdullah Fevzi Efendi'nin taburlarının bağlı olduğu alayın savaş sonu yetmiş kişi kadar kaldığı belirtilir. Yeni takviyelerle alaydaki er sayısı artırılır, bu sefer Kirte ve Seddü'l-ba-hir'de aynı alay erir, yeni alaylar tanzim edilir, onlar da yok olur. Ünlü 57. Piyade Alayımızın mensuplarının tamamının şehit oldukları da bilinmektedir.

Türk taarruzu yavaşlar ve bütün gayretlere rağmen karaya çıkmış olan İngiliz'i tutundukları yerlerden söküp atamaz. Karşı tarafın harp tesbit ve hatıralarını okuduğumuz zaman, onlar da Türk ordusundan kendilerine yönelen aynı ateş yoğunluğu ve aynı kahramanca saldırıdan söz ederler. Olaylar sırasında birliklerin içinde bulunan görevli bazı İngiliz gazeteciler eserlerinde Türk taarruzlarının beyhude hareketler olduğunu belirtirler.

Türk ordusu 1 Mayıs sabahı Merkeztepe, Sivritepe, Kanlısırt hattındaki İngiliz kuvvetlerine saldırdı. İngiliz donanma desteği Anzakları yok olmaktan kurtardı. Cevat Paşa'ya 18 Mart Kahramanı unvanı verildi. Bu muharebelerin cereyan yerlerini harita üzerinde izlediğimiz zaman arazide iki savunma ve taarruz hattı görürüz. Bunlardan biri yarım adanın alt burnuna hilal şeklinde içeriden çekilen istihkâmlar ile Kuzey batıdaki geniş hilalin en dar bölgesine paralel yapılan İstihkâmlarımız, Artık kuzey batıdaki çıkıntı, Soğla

körfezi olarak adlandırılmaktadır. Düşmanın buraları bazı harflerle haritalarına işaretlediğini bilmekteyiz. Bunların ilki asıl muharebelerin cereyan ettiği yerlerdir. Yani sivri burnun ihtiva ettiği küçük koyların 5-10 kilometre gerisi. Bu küçük arazi parçası yüz binlerce askerin sıkışıp kaldığı bir yer olmuştur.

İkinci Türk taarruzu 1-2 Mayıs günleri yapıldı. Bu taarruz Seddü'l-bahir'de gerçekleştirildi. Çok kanlı geçti muharebeler. SeddüT-bahir'deki kalede savaşın ne kadar çetin geçtiğinin izleri görülür. Fakat başarı nisbeten az oldu. 3-4 Mayıs günleri aynı harekât tekrarlandı, denizden destek alan İngiliz ve Fransızlar nisbeten geri çekildiler. Vehip Paşa yerine Alman kumandan Weber Paşa Türk birliklerine komutan oldu. Arıburnu bölgesindeki askerimiz, "Kuzey Grubu" adıyla önce Esat Paşa'ya, sonra Ali Rıza Bey'in emrine verildi. 19 Mayıs'ta aynı taarruz Liman V. S. Paşa'nın emriyle yenilendi.

6-7 Ağustos tarihinde düşman Anafartalara tekrar asker çıkarttı. Conkbayırı ve emsali cephelerde başarı olunca düşman 19-20 Aralık'ta Anafartalar ve Arıburnu'ndan, 8-9 Ocak 1916 tarihinde de Seddü'l-Bahir'den tamamen çekildi. Muharebelerde Türk zayiatının 213.882 kişi olduğu resmi ifadelerde belirtilmektedir. Zayiatlar konusunda daha tafsilatlı bilgi verenler de vardır. Bunlardan birinin belirttiğine göre tarafların zayiat miktarları şöyledir[3]; "Çanakkale muharebeleri boyunca her iki taraftan savaşa iştirak eden kuvvetlerin toplamı bir milyona ulaşmıştır.

Bu savaşta Osmanlı zayiatının sayısı:	
Şehit	55.000

Kayıp	10.000
Hastalıktan ölüm	21.000
Yaralı	100.000
Hastalıktan geriye gönderilen	65.000
Toplam	251.000
Müttefiklerin sayısı:	
Ölü:	
İngiliz	41.000
Fransız	15.000
Yaralı:	
İngiliz	72.000
Fransız	32.000
Toplam:	

İngiliz	113.000
Fransız	47.000
Genel Toplam:	150.000

Muharebelerin teknik teferruatına dalmadan, düşman devletlerin hatıratından bazı noktaları kısaca buraya nakledeceğiz. Bu sayede hâtırat sahibi Abdullah Fevzi Efendi'nin verdiği bilgilerle, düşman asker ve kumandanlarının verdikleri bilgiler ve müşahedeler arasında bir irtibat kurmak ve zihnimizde bir sonuca varmak istemekteyiz. Elbette düşman hatıratında, meselenin genişçe ele alınışı yanında, Abdullah Fevzi Efendi'nin sadece bir taburun küçük bir bölüğüne ait tesbitler olduğu unutulmamalıdır. Olaylar bittikten sonra, onlar da bu meseleyi, yani katılmadıkları cephe ve muharebelere ait olayları sadece kulaktan dolma haberler tarzında, kendi alayları ve hatta fırkaları çapında değerlendirmeleri yapılmıştır.

Bizim üzerinde durmak istediğimiz bir diğer nokta şudur, haritadan görebildiğimiz kadarıyla, Türk ordusunun muhtemel iki noktaya yapılacak çıkartmaları biTaz daha içeriden karşılamak üzere hazırladığı siperler, kilometrelerce uzayan bir alana yayılmış değildir. Yarımadanın en dar yerine çok yakın olan iç siperlerde tahminen 10 kilometrelik bir arazi, diğerinde ise 3-4 kilometrelik bir alan görülmektedir. Burada içeriye doğru birkaç kademe siperin kazıldığı var sayılırsa -ki böyle olmuştur-bunların istinat siperleri, ihtiyat ve bekleme siperleri, taarruz çıkış hattı gibi,

belirli aralıklarla olması muhakkaktır. İşte yüz kişilik bir birliğin, bir bölüğün, arazide yayıldığı yer oldukça geniş olursa da, bu askerler, mazgallara, metrislere ve yeraltındaki yollara ve ön, yan, arka siperlere oldukça sıkışık halde girdikleri düşünülürse, bir erin görebileceği alan çok dar olmaktadır. Bu itibarla, harekâtın tümünü değerlendirirken, meseleye bu açıdan bakıldığı unutulmamalıdır. Bu takımın veya bölüğün rastladığı çok kanlı görünümlü bir olaya, ötekiler daha hafif muttali olabilirler. Veya onlar belki de aynı olayın bir başka yüzünü görmüşlerdir. Hatıratta zikredildiği üzere, parola kullanımındaki yanlışlıklar ve aşırı heyecan yüzünden parolayı terk edişler, karanlıkta kendi askerimizin büyük çapta arkadaşlarını öldürdüğü görülmüştür. Topçumuzun koordinat yanlışlığı sebebiyle kendi birliklerinin üzerine ateş açtığı ifade olunmaktadır. Uyarı sonu bu durum düzeltilmiştir. Fakat aynı hallerin özellikle karşıdaki düşman birliklerinde de olduğunu unutmamak gerekir. Çünkü harbin tabiatı budur.

Çanakkale'ye yapılan çıkartma harekâtı İngiliz askerlerince yukarıda ifade ettiğimiz gibi bir takım harflerle belirtilmiş olup, bunların harita üzerindeki açılımları bilinmektedir. Verilen bilgilere göre çıkartma değişik zamanlarda ve yaklaşık beş ayrı noktadan gerçekleştirilmiştir. Olaylara ve araziye biraz daha geniş bakıldığında çıkartma gruplan ve tafsilatı şöyle olmuştur:

"Müttefik ordusunun çıkartma planı şöyle idi;

Seddü'l-bahir ıv civarına yapılan çıkartma:

Çıkartma harekâtının ağırlık merkezini oluşturan çıkartma buraya yapılmıştır. Esas hedefe yani Kilitbahire yürüyecek olan kuvvetler buraya çıkarılacaktı. Bu bölgede beş sayrı

noktaya asker çıkarılması planlandı. Bunlar doğudan batıya doğru:

1. Morto Limanı. (Ingilizterin kullandığı isimle S.kumsalı).

2. Ertugrul Koyu. (V kumsalı).

3. Tekke Koyu (W kumsalı).

4. İkizler Koyu (X kumsalı).

5. Sıgındere sahili (Y kumsalı) idi.

Bu noktalardan karaya çıkacak olan askerler birleşerek ilk günkü hedefleri olan AJçıtepe'yi ele geçirdikten sonra Kilitbahir üzerine -yürüyecekti.

Arıburnu bölgesine yapılacak çıkartına: Kabatape'nin hemen kuzeyinde bulunan Arı-burnu'ıia çıkarılacak olan Avusturalya-Yeni Zelanda kolordusunun, güneyden yapılacak esas harekâta katkısı direkt olacaktı. Buraya çıkarılan kuvvetler bölgeye hâkim konumdaki tepeleri ele geçirip Saros bölgesindeki Türk birliklerinin güney cephesine yardıma gelmelerini engelleyecekti.

Kumkale'ye yayılan çıkartına:

Boğazın Anadolu yakasında bulunan Kumka-le'ye çıkarılacak Fransız kuvvetleri esas harekâta dolaylı olarak yardımda bulunacaktı. Fransızlar Kumkale mıntıkasına yerleşerek bu bölgede bulunan Türklere ait 5. Orduya bağlı 15. Kolorduyu meşgul edecek ve Rumeli tarafına geçmesini ve diğer birliklere yardımını engelleyecekti."[4]

Çobansız Davar Sürüsü

Hatıratta üzerinde çokça durulan bir nokta da askerin komuta heyetinden yoksun kaldığı iddiasıdır. İttihat Terakki Partisinin orduyu siyasete çekmesi sonucunda, zâbitler arasmda hem hiyerarşi bozulmuş ve hem de orduda zâbit sayısı azalmıştır. Çünkü bir takım yanlış ölçülerle epeyden beri yaşlı subaylar ordudan alınmakta idiler. Kumandanlar arası edep ve terbiye sarsılmıştı. Bunda siyasetin rolü büyük olmuştu. Balkan harbindeki kadar olmasa bile, burada da silsile-i merâtibe riayet azalmıştı, iddia edildiğine göre, küçük rütbeli bir zâbit, bir generale olmadık terbiyesizce hareketleri yapabilmektedir. Bunda, siyasetin ve güya iyi yetişmişliğin etkisi büyük olmuştur. Mektepli subayların, kıtadan yetişenleri horladığı yazılmaktadır. Ayrıca Balkan Har-bi'nden sonra, çeşitli bahaneler ile ordudaki pek çok zâbitin işine son verilmiş, birliklerin başına gönderilecek subay kalmamıştır. Dolayısıyla bir Miralayın (albayın) bir kolorduya veya tümene komuta ettiği gibi tuhaf görünümler vardır. Mesela bir mülâzim-ı sânı (asteğmen veya teğmen), bölük komutanlığı yapmaktadır. Alaylarda binbaşıların komutan vekilliği yaptığı sıkça görülmektedir. Halbuki normal zamanlarda bu görevler bu rütbelerin çok üstündeki rütbelerle temsil edilir ve yönetilirdi. Bölük ve bataryalar için kıdemli yüzbaşı kadrosu komuta ederdi. Subay azlığının ve belki de taraftarlığın verdiği bu ayırıcılık, böylesi garip durumları doğurmuştur.

Askerî taarruza kaldırdıktan sonra, kendisi geri dönen ve kışlada bekleyen zabit tipini doğrusu anlamak mümkün değildir. Ama hatıratta sık sık bunlara ve bu nevi iddialara rast gelinmekledir, Saatlerce, yürüdükleri yolu iki üç kez tekrarlayan asker; "bir de ne görelim, bizim tabur komutanı, harap bir evin gölgesinde, bölük komutanlarıyla oturmuş, bizi görünce azarladı ve yanlış geldiniz, geri dönün!" emri verdi sözleriyle karşılaştığı durumu anlatmaktadır. Bunun hiçbir sebeple izahı mümkün değildir. Talimnamelerde belirtildiğine göre, her kumandanın taşıması gereken

silahlar, haberleşme araçları ve arazide duracakları yerler bellidir. Bir teğmen veya üst teğmen eğer topçu birliğinden araziye ileri gözetleyici olarak çıkmış ise, bu kişi askerin içinde ve mermi yolunun altındadır. Bunun saklanma, askeri öne sürüp sıvışma ihtimali yoktur. Bu kişi bir piyade birliğinde topçu irtibat subayı ise orada da arazide duracağı yerler bellidir. Bütün bu kuralları bir kenara iterek, kendi aralarında toparlanıp, çocukları hücuma kaldıran kumandan tipi eğer Çanakkale'de olmuş ise —bu haberi veren dürüst ve doğru bir insandır— çok acı bir gerçektir. Bunun her şeyden önce en hafif tabirle, önce askerlik ile alâkası, asker ahlâkı ile ilgisi, mertlikle irtibatı yok demektir. Abdullah Fevzi Efendi, kumandanlar içinde gerçek anlamda asker ve dindar olanına da ayrıca takdirlerle temas etmektedir.

ii. İkinci Defter Üzerine

İkinci defter harpten ziyade sulh günlerine daha doğru bir deyişle sulha yakın günlere ait tesbitlerle doludur, ikinci defterin ilk sayfalarında anlatılan "tayyare ve hava hücumları" bugünün insanı için alışılmış olaylardır. O günde bu akla gelmediği gibi tahmin ve hayal dahi edilmeyen bir musibet türü olarak görüldü. Abdullah Fevzi Efendi, başımıza gökten gelen bu belanın, tıpkı eski ümmetlerin başlarına gelen bela nevinden olduğunu anlatır. Bu bölümden önce de, belki ilk sefer görüp, tesirini müşahede ettiği "havan topundan" da söz etmektedir. Havan onların alışkın olmadıkları bir silah türü idi. Doğrudan tepelerine mermiler indiği için bu silah onları korkutmakta idi. Öyle zannederiz ki ay-m silah Osmanlı ordusunda da Fatih Sultan Mehmed Han gününden beri bazı farklılıklarla mevcuttu. Normal toplara göre mermi yolu daha yatık olan, deniz topçusunun zararlarından oldukça emin olabilirlerken, Abdullah Fevzi Efendi, Tayyare ile satılan bombalan ve mermi yolu tamamen dik olan havan ile gelen mermilere bir benzetme yapmakta ve işin sonunu ahlâka ve inanca

getirmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de yok oluşları ibret-âmiz bir şekilde anlatılan "geçmiş ümmetler" ve onların üzerine gökten inen musibet ve belalar. Bu belalar ile Osmanlı askerinin üzerindeki musibetleri paralel gören Abdullah Fevzi Efendi, her ikisinin de "insanların elleriyle yaptıkları günahların ve hataların sonucu" olarak değerlendirmektedir.

İkinci defterde muharebe anlatımları bulunmamaktadır. Fakat birinci defterde anlatılan muharebelere ait küçük atıflar bize yeni bilgiler vermektedir. Mesela parola kullanımı bunlardan biridir. İlk parolanın, muharebelerdeki yenilgiler sonu, dindarca bir diğer parola ile değiştirilmesi, askerin ve kumandanların, konuşmalarında Allah sözüne çokça sığınmaları oldukça iyi sonuçlardır. Bu defterde çok önemli gördüğümüz ve içi edebi, ahlâkî ve İçtimaî tahlillerle dolu olan Çanakkale şehir gezisi ve mabetlere yapılan ziyaretlerin anlatımı olayıdır. Sayfalar süren bu geziden, birçok şey öğrenmekteyiz. Her sene Çanakkale zafer günleri kutlanır, olaylar çok sathî olarak anlatılır. Sathî anlatıldığını bu gazi ilim mensubunun tuttuğu notlarda anlatılanlardan sonra daha iyi anladık. Sözgelişi, hiçbir konuşmada düşmanın, sivil hedeflere olan hücum ve cinayetleri anlatılmaz. Halbuki, bu notlardan öğrendik ki, İngiliz ve Fransız donanması, boğaza girdiği andan itibaren, sağlı sollu, bütün yerleşim merkezlerini ve askeri alanları yerle bir etmiştir. Tabyalara gelinceye kadar, Çanakkale şehir merkezi ve civar köy ve kasabaları ile yakın yerler evvela yok edilmiş, sonra ilçelere aynı kötülük yapılmıştır. Özellikle boğazın girişinde, sağ ve soldaki bütün yerleşim merkezlerine insaf dışı hücumlar yapılmış, Kilitbahir ve SeddüT-bahir gibi yerleşim merkezleri yerle bir edilmiştir. Bu noktayı İngiliz gazeteci de raporunda zikretmektedir. Abdullah Fevzi Efendi Hocanın, ziyareti sırasında tasvir ettiği şehir, tamamen bir yıkıntı ve çöküntü alanıdır; insanlar şehri terk etmiş, hatta diğer canlılar bile şehre yanaşamaz olmuşlardır. Bu ziyaret sebebiyle Hocaefendi, gördüğü camilerin içinde bulunan

mihrap, minber gibi yerleri konuşturarak, İslâm toplumuna bazı nasihatlerde bulunmakta ve harbin getirdiği kötülükleri ve Osmanlı toplumuna yaptığı zararları anlatmaktadır.

Bu defterde geçen önemli konulardan biri de Abdullah Fevzi Efendi'nin taburda resmi olarak görevlendirilmesidir. Kendisini iyice tanıyan kumandanlar ona muvazzaf imamlık ve tabur imamlığı teklif etmişlerdir. Hocaefendi, medresesine dönüp öğretim eğitim ile meşgul olacağı günleri sabırsızlıkla beklediği için, muvakkat imam olarak, terhisine kadar görev yapmayı arzu etmiş ve öylece tayin yapılmıştır. Bu olayı anlatan sayfalarda, kumandanlar ile erlere din dersi yapmayı çok isteyen Abdullah Efendi'nin karşılıklı konuşmaları ve hareket tarzları, kumandanların ustalıkla meseleyi sürüncemede bırakması ibret alınacak olaylardır.

İÜ. Üçü ncü Defter Üzerine

Minzara'nm üçüncü defteri hep yolculuk ile ilgili notlardan ve uğranan beldelere ait bilgi ve tasvirlerden oluşmaktadır. Bu defterde geçen Konya'ya birkaç saatlik ziyaret ve Paşadâiresi/Islâh-ı Medâris adlı öğretim kurumunun anlatımı, Konya öğretim ve eğitim tarihi bakımından önemli bir bölümdür. Islâh-ı Medâris ile ilgili çok az b$_r$ilgimiz bulunmaktadır. Abdullah Fevzi Efendi okuyucuya, 11 ay 9 gün sonra ayrıldığı eğitim kurumuna gelişini ve yüksek duygularını bu bölümde anlatır. Burada geçen bir cümleden biz, İplikçi Camii'nin önünden geçen yolun çok dar olduğunu ve bunu genişletmek bahanesiyle İslahın idareci odasının yıktırılıp yola katıldığını anlatmaktadır. Bu dar yol 50'li yıllarda Islah arsasından biraz daha alınarak ikinci bir yolla genişletilmiştir. Şimdi ikişer şeritli iki cadde buradan geçmektedir. Üzerinden binlerce insanın ve vasıtanın geçtiği bugünkü yol, vakıf bir eğitim kurumunun arsası üzerine yapılmış, daha sonra da bir faiz kurumu gelip oraya

yerleşmiştir. Mekteb-i Hukukun güzel sanatlı binası da artık öğretim ve eğitimden alınıp özel idareye tahsis kılınmıştır.

Bu üçüncü defter, Hnlep'e, Şam'a, Bağdat'a gidiş günlerini anlatır. Mevsim kıştır, yolculuk da bazen yaya bazen de tren ile yapılmaktadır. Bu arada uğranan bazı ilçelerdeki Ermeni tebaanın hicretine ait küçük cümleler geçmektedir. Onların kasaba ve şehirlerini imar tarzları ve çektikleri sıkıntılar ve bütün yöre insanlarının yol yokluğu sebebiyle dağlardaki sıkıntılı yolculukları ve ekonomik güçlükler hep bu günlüklerde yazılmıştır. Bu üslup dördüncü defterde de devam edecektir. Dördüncü defter öyle görünüyor ki devamı olan bir defterdir ve biz bunu elde etmekten şimdilik mahrum bulunmaktayız.

iv. Dördüncü Defter Üzerine

Abdullah Fevzi Efendi'nin askerî hayatından bazı bölümleri anlatan *Minzaratü'l-Feylak'm* dördüncü defterinin bitişi, bir eserin tamamlanışı üslubunu taşımamakta, hemen sadece anlatılmakta olan ilgili bölüm sona ermiş görünmektedir. Biz eserin belki en az iki defterlik daha devamının olduğunu düşünüyoruz. Çünkü eldeki defterler, onun askerlik hayatının geçtiği bütün cepheleri kapsamamaktadır. Özellikle Kafkasya ve İran'a ait bilgileri ihtiva eden defterler elimizde bulunmamaktadır. Ayrıca Hocaefendi Balkanlardaki askeri hayatını da yazdığını belirtmektedir.

Bu dördüncü defterde anlatıldığına göre Abdullah Fevzi Efendi'nin birliği olan 1. Alay, Uzunköprü'den Suriye veya Irak'a intikal emri almıştır. Biz alayın hangi tugaya, tümene ve kolorduya bağlı olduğunu ve alayın sınıfını da bilmemekteyiz. Bunlar bizim üzerinde durmamızı gerekli kılan konular olmayabilir. Ama eğer bilgi olsa idi bizim açımızdan askerlik hayatının bu günlükleri daha da değer kazanırdı. Eğer eser yayınlanmca-ya kadar bu alayın

kimliğini Milli Savunma Bakanlığından ve Genel Kurmay Başkanlığı arşivlerinden sorma imkânı bulabilirsek, elde ettiğimiz bilgileri burada okuyucuya sunacağız. OsmanlI toprağı üzerinde geçen bu askeri hayatın, özellikle Kafkasya ve İran bölümleri, günümüze göre vatan dışında cereyan eden seferlerdir. Aslında o günkü idareye göre bu yerler hep Os-manii toprağıdır. Osmanlı ordusunun nakil ve ulaşım konusunda olduğu gibi, tıpkı cephane ve lojistik konularında, insan unsuru açısından düşmanlardan oldukça daha güçsüz olduğunu öğrenmekteyiz. Ama, yine de bütün imkânsızlıklara rağmen ihtiyaç anında insan unsurunun istenilen yere istenilen miktarda hazır edilmesine, dost düşman herkes şaşmaktadır.

Uzunköprü'den İstanbul'a gelen alayın bazı birlikleri buradan Irak'a intikal emri alınca, İstanbul'da ikmaller ve kontroller yapıldıktan sonra, yaklaşık her seferde iki bölük taşınarak Anadolu'ya ve oradan da bazen yaya, bazen katar ile Irak'a varılmıştır. Konya'dan geçecek trenin, burada kalacağı 4-5 saatlik zaman İçinde, Konyalı olan herkes Abdullah Fevzi Efendi gibi anlayışlı bir tabur kumandanı bulamamıştır. Birinci tabur kumandanının ona verdiği birkaç saatlik izin çok önemli sonuçlar doğurmuş, Abdullah Fevzi Efendi yetiştiği ve hocalık yaptığı Islâm Üniversitesini (Paşadâiresi'ni) ziyaret etmiş ve en az kırk sayfalık bir hâtıra notuyla bize kurum ve özellikler i. hakkında, başka yerde bulunamayacak bilgiler vermiştir. Üçüncü defterdeki en önemli bölümlerden birisi bu kısımdır. Islâh-ı Medâris adlı bu kurumun yeri, hoca kadrosu ve o günkü durumu ile fizik yapıya yapılan bir takım tecavüzleri bu bölümden öğrenmekteyiz.

Irak seferi bazen yaya olarak da sürmüştür. Osmanlı mülkünde çok genç olan demiryolunun ulaşmadığı, yolun henüz yapılmakta olduğu bölgelerde asker çok güç şartlarda sefere dayanmış ve bu yolculuklar bize çok şeyler hatıra bırakmıştır. Abdullah Fevzi Efendi'nin güçlüklerini tasvir

ettiği Gâvur Dağı bugün artık birkaç on dakika bile sürmeyen kolay bir yolculuk mahallidir. Ama hâtiratta tavsifi yer alan o günlerin Gâvur Dağı tasviri de bir gerçektir. Suriye o günkü adıyla Arabistan veya Osmanlı Arabistan'ının büyük şehri Halep ve sosyal hayatı ile imkânları hakkında verilen bilgiler, Bağdat ve Musul tavsifleri, keza Bağdat'taki imamlara ait kudsî mahallerin durumu önemli tesbitlerdir.

Dördüncü defterin önemli olan yönlerinden birisi de, burada tutulan günlük notların içinde şehir tasvirlerinin bulunması ve askerin bazı imkânlarının hadiseyi yaşayanlardan birisinin şahitliğinden öğrenilmesidir. Her katann iki bölük istiab etmesi, yaklaşık bir katarın 300 kişi kadar insanı ve onların eşyalarını yüklenmesi demektir. Trenle bir yere gitmiş olan askeri birlik, geçici de olsa, o şehirdeki emsali bir birliğin kışlasında kalması bizce mâkul olan bir uygulama iken, uygun görülen bir yerde ordugâh kurarak bazen bir aya yakın orada kalınması biraz dikkat çekicidir. Burada aklımıza şöyle bir soru gelmektedir; acaba bu şehirlerde askerî birlik ve onların misafirlerini alacak kışlalar yok mudur? O tarihlerde ve öncesi yüzyıllarda Osmanlı Yemen'inde durum maalesef ikinci şekildedir. Yani askerin kalacağı bir kışla 400 senelik müddet içinde sadece San'â şehrinde yani başkentteki küçük bir kışla ile sınırlı kalmıştır. 3 bin kişilik bir askeri birliğin başında giden bir miralay komutan, Hudeyde'de limandan Yemen toprağına indirdiği askerin kalacağı kışlayı; etrafı kamışla çevrilmiş, üstü açık bir arazi olarak tavsif etmektedir.

Abdullah Fevzi Efendi, Irak'ta kaldıkları günleri ve bu beldedeki mâbed ve türbeleri oldukça içten tasvir etmekte ve okuyucuya Hanefi mezhebi, Şiilik ve Sünnilik konularında onların eksiklerini giderici, bilgilerini artırıcı tesbitler sunmaktadır. Bütün bu yazılardan biz, o günün lrak'ı ve Müslüman kitlenin sosyal ve dinî hayatı hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Zaten *Min-zaratii'l-Feylak'm* en büyük özelliği

buradadır; gençlik yıllarını öğrenim öğretim âleminde büyük çabalarla geçiren bir âlimin, bir basın mensubunun, askerlik hayatını anlatırken bize ülkenin her noktasından haber vermesi gayet normaldir. Çünkü onun görüş alanı kendisi gibi olmayan diğer ordu mensuplarından çok farklıdır. Bir asker, gittiği yerdeki mâbedlerle, sanat binalarıyla, şehrin ekonomik hayatıyla, ahlâk ve gidişatıyla pek ilgile-nemez. Çünkü bu saydıklarımız onun ilgi alanının dışındaki olaylar ve vakıalardır. Ama medrese mensubu bir alimde durum daha başkadır. İşte bu sebepledir ki, onun hâtırât ve diğer yazılarından 1900-19*22 Osmanlı ülkesi hakkında ve harpler.sonrasında pek çok noktadan yararlanabiliriz.

v. Genel Değerlendirme

Defterler üzerine genel bir değerlendirme yaparken denilebilir ki, üçüncü defter birinci defterden çok ikinci deftere benzemektedir. Konular daha çok, sanki günlük notlar şeklinde tanzim edilmiştir. Üçüncü defterde anlatıldığına göre, artık 1. Alay Haydarpaşa'dan sefere çıkmaktadır. Ama hiç kimse onların nereye doğru gittiklerini bilmemektedir. Abdullah Fevzi Efendi üç ihtimalden söz etmektedir; İran, Irak ve Kafkasya. OsmanlInın muharebe ettiği bu savaş alanlarının üçünü de bu alay mensupları görecek, ancak Arıburnu, Anafartalar, Kirte ve Seddü'l-ba-hir hicranı ve katliamı bir daha yaşanmayacaktır. Buralarda da muharebeler olmuştur, ama diğerlerine göre daha az insanımız şehit ve yaralı olmuştur.

Üçüncü defterde büyük bir bölüm, Konya'nın öğretim tarihi İle ilgili tesbitleri içermektedir. Tabur kumandanı, Abdullah Fevzi Efendi'yi, Irak'a gitmek üzere Haydarpaşa'dan yola çıktıklainn-da, yanma çağırarak onunla konuşmuş ve trenin Konya'da kaldığı 3-4 saatlik zaman içinde, izinli olarak şehre göndermiş, o da bu kısa zamanda, yetiştiği ve hocalık yaparak ayrıldığı Paşadâiresi yani Islâh-ı Medâris adlı ilim

yuvasını, araştırma enstitüsünü ziyaret etmiş; öğrencileriyle, öğretim üyesi arkadaşlarıyla ve akrabalarıyla hasret gidermiş, sonra istasyona dönerek, yolculuğa devam etmiştir. Burada yer alan yaklaşık otuz sayfalık bölüm çok önemli bilgileri ve tesbitleri bünyesinde barındırır. Bu bölümde medresenin öğretim kadrosunda bulunan, aynı zamanda Abdullah Fevzi Efendi'nin dayıları olan Zeynelâbidîn ve Haşan Kutsi Efendilerle, dayıoğullanndan kendisiyle birlikte Çanakkale'ye giden, Anburnu'nda yaralanıp Konya'ya dönen Haşan Kutsi dayısının oğlu Ali Rıza (Kutsi) efendi de bulunmaktadır. Büyük dayıları, aynı zamanda İstanbul Meclis-i Mebusan'mda âyân üyesi olan Zeynelâbidîn Efendi dayısından çok edebî kelimelerle, hürmetkar ifadelerle söz etmektedir. Onlarla olan görüşmeleri, yine bu müessesede öğrendiği edep dairesinde ve çok kısa sürmüştür. Zaten zamanı çok dardır. Üstelik yolcuları şehre götüren tek vasıta olan atlı tramvayı bekleyemediği için istasyondan yaya Islâh-ı Medâris'e gelmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu sayfalarda kendi-

sinden hürmetle söz ettiği ve görüştüğü Abdullah Efendi isimli; bir dayıdan daha söz etmektedir ki bu zatı bilen olmamıştır.

Konya'nın bugünkü durumu ile 90 yıl önceki durumu dikkate le tetkike değer. Kadmham'ndan çıktıktan sonra Konya'ya doğru yönelmiş olan tren, şehre yaklaşınca, tren penceresinden Alâ? addin Camii'ni yolcu görebilmektedir. Bugün böyle bir tesbit im*.; kânsızdır. Araya soktuğumuz, binbir masraflarla dikip yükseltti- j ğimiz medeniyet ve sanayi abideleri(l) acaba şehir için faydalı olmuş mudur? Bunu biz bilmemekteyiz. Bugün ortadan kaldırılmış olan pek çok tarihi bina da belki o gün mevcut idi. Oruzlunun hanı, dokuzun /Şâdiye köprüsü gibi Selçuklu âbideleri o tarihte belki biraz daha diri idiler. Ovada su kuyuları ve Cıngınklar vardı, i Aslım ve Kmdıralıklar ayakta idi. Onlar kurutulunca,

hidrologla- ' rın deyişine göre 50 yıl içinde yeraltı sularımız çekilmiştir.

İstasyona yaklaşan trenden, İplikçi Camii ve Paşadâiresi adlı ' medrese ve ilim merkezlerini gördüğünü, yaklaşık bir tahminle ; binayı arayıp sonra, binayı çatısından ve diğer akşamından tanıdığını anlatır. Bu tesbit bugünün Konya'sı için inanılması güç bir durum arz eder. Çünkü, bugünün görünümü ile şehre 30 kilometre uzaklıktan bakılınca söylenen yerlerin görülmesi mümkün değildir. Aradaki mesafe çok kötü beton yığınları ile dolmuş ve şehrin mürtesemi (silueti) bozulmuştur. Eski fotoğraflarda Selçuklu yapıları bütün büyüklüğü ve haşmeti ile birden göze çarpıverir-miş. Bir ince minare resmi var, 1907 tarihli. Etrafı hep kerpiç tek katlı yapılarla çevrili. O da perişan ve yıkık dökük halde. Ama o yapıların en az üç dört misli büyüklükte. Aynı yapı bugün etrafındaki beton binalar arasında boğulup kalakalmıştır. Yine o nis-beten kendini korumuştur. Öyle tarihî binalarımız var ki, onların o beton harmanı içinde adı bile okunamaz haldedir.

Bu defterde ve diğerlerinde zaman zaman küçük bir cümle ile yapılan bazı atıflar mevcut. Bunları biraz daha iyi anlamak için, birkaç kez yaptığımız tekrarı burada bir iki sayfalık uzatma pahasına da olsa yine yapmak durumunda kaldık. Çünkü İlmiye mensubu, onun yetiştiği çevre, inandığı ve bağlandığı değerler, oldukça geç bir yaşta gittiği yeni bir dünya, yani askerlik ocağı ve orada karşılaştığı haller. Abdullah Fevzi Efendi'nin bu durumları; fikir, inanç, davranış, ahlâk ve gariplikleri, edep dışı davranışları, İslâm toplumuna yakışmayan halleri görüp, şaşınp değerlendirmesi. Medrese müderrisinin nazarî dünyası ile, yaşanan âlem ve kitabî olanla, amelî hayatın farklılıkları bu defterlerde görülür. Şunu itirafa mecburuz; biz bugün okuduğumuz bu hâtırâtı, hiçbir vakit Abdullah Fevzi Efendi imanı, ahlâkı, fikir ölçüleri, ruh dünyası gibi güzel değerlerle ölçemeyeceğiz. Onun özden

duyduğu bir iç sızısı, bir iman ve ahlâk tedirginliği, aradan geçen doksan yıla yakın bir zamanda, bu güzel ölçüler törpülenerek, farkında olunmadan silinip giderek, bizlerde tabiî bir hale gelmiştir. Öyle zannetmekteyiz ki, dinî hassasiyeti olmayan okuyucuda ve bugünün şartlarında asker olan bir kişide bu tesbitler belki daha da gereksiz ve faydasız görülecektir.

Abdullah Fevzi Efendi, askere alındığı tarihte yaklaşık 31 yaşında, yani kıtadaki arkadaşlarından daha yaşlıdır. Kendisi gibi yaşlı olanlar da orduda o tarihlerde özellikle kumandanlar arasında bulunmaktadır. Çünkü birkaç tertip ve bakaya durumundaki-ler hep seferberlikte orduya alınmıştır. Onun durumu birden asker arasında belli olmuştur. Gönüllü olarak katıldığı ve sivildeki mesleğini kimseye söylemediği halde, günlük yaşayışı onu askere ve komutanlara çabucak tanıtmıştır. Birden eratın içinde gözle görülür hale gelince, hoca ve ilmiye mensubu olduğu için, gerek erlerden gerek kumanda heyetinden zaruri olarak farklı muamele görecektir. Çünkü komutanlardan çok daha üstün bir bilgi ve dünya görüşüne sahiptir ve kısa sürede askerliği de en üst düzeyde öğrenecektir. İşte bu durumda olan bir kişi, elbette içine düştüğü yeni hayatı ve onun cereyan tarzım yadırgayacaktır.

Defterlerde satır aralarına serpiştirilmiş olan, erlere uygulanan "dayak, küfür ve hakaret konusu" aradan 90 yıl geçmesine rağmen bugün yine sü.rmekte ve fakat oldukça azalmış görünmektedir. Günümüzden kırk yıl kadar önce, yaklaşık beş ayn kıtada, beş ayrı askerî birlikte, hatta ayrı muharip ve lojistik ve ikmal sınıflarında askerliğini yedeksubay olarak sürdürüp, teğmen olarak terhis edilmiş bir kişi olan bu satırların yazarı da, yirmi dört aylık süre içinde yaklaşık Abdullah Fevzi Efendi'nin durumunda idik. Biz de İslâmî ilimler mensubu ve yaşlı durumda

idik. Yani normal olarak gitmemiz gereken seneden 12 yıl sonra | askerlik hizmetine gittik. Biz de ayrı bir âleme, ayrı bir dünyaya f mensup kişi olarak o ortamda kaldık. Ama şunu itiraf edelim; bi- [1] zim olduğumuz yerlerde bir komutanın sövdüğünü, çocukları dövdüğünü ben hatırlamamaktayım. Bunun tam aksine bize karşı, subay-astsubay bütün komutanlar daha saygılı ve daha da ; müşfik görünmekte idiler. Diğer hususlardan şikâyet yine var- i dır; astın üste karşı hali, üstün astına merhametsiz, üstüne karşı mutabasbıs davranışı her an mevcut idi. Ama bunlar, bir bakıma ; kişinin "şahsiyeti ve karakteri" ile alâkalı hususlardı. Bunun as- i ker sivil ayırımı yapılmadan, her insan toplumu için aynı olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum bize "İnsanlar emirlerinin yolundan giderler" hikmetini hatırlatır. Dindar olduğu söylenen bir kolordu kumandanı gününde ikinci kademe hangarlar bile Cuma mescidi yapılmışken, ondan sonraki komutan gününde her- | kes ötekine yalan da olsa dinsizliğini, içki ile olan münasebetleri-! ni öğünerek anlatırdı. Birinci komutan gününde bir binbaşı veya yarbay, "Anneme hatim okutmak isterim, ne yapayım teğme- 1 nim?" diye bize sorarken, aynı zamanda kendinin dindarlığını i da işaretle bile olsa anlatmak isterdi. Sonra bu hangarlar yine es-ki haline geldi. Cuma namazına izin vermeyen komutanlar da ister istemez, hukukun asta tanıdığı karşılığı gördü ve kendi otori- j tesini, saygınlığını bilerek veya bilmeyerek sarsmış oldu. I

Abdullah Fevzi Efendi İstanbul'daki bu seçimi müteakip ka- ; tıldıkları birliklerini Samatya'da yerleşmiş Birinci Alay olarak i adlandırır. Tarih olarak da, 20 Mart 1330 gününü gösterir. Bu ta- | rih hicri değil rumidir. Yaklaşık 1914 senesine tekabül etmekte- ; dir. Bu başlangıç 1919 tahinde vukû bulan terhislerine kadar sü- **i** recek bir askerlik hayatının başlangıcıdır. Terhis mahalli ise He- **i** medan şehrinin Hüseyinâbad köyüdür. Çünkü alaylarının son . konuşlanma yeri orasıdır. .]

Amele taburuna Konya'dan katılmış, daha doğrusu bu tabur ' Konya'dan teşkil olunmuş bir hizmet taburudur. Şimdilerde ad- ‘ larına karargâh ve servis bölük ve taburları denilmektedir. Yani] kürek kazma işçisi değillerdir. Bu da olabilir. Çünkü savaşta her;; türlü iş için ayrı birlikler bile ihtiyaca bağlı olarak teşkil olun-■-] muştur. Rahmetli amcam Hafız Haşan Hilmi Osman (1315/de-ğlştirilerek 1310) da, aynı günlerde Ezine'de 58. Piyade Alayında bulunmakta ve 57. Alayın şehit olması sonucunda, muharebe hattına sürülmek üzere bekletilmektedir. Burada, itfaiye Taburunda görevlidir. Genelkurmay arşivlerinde bu görev mahalli, rütbesi ve âkıbeti üe, Kudüs Nablus şosesinin sol yakasında katıldıkları altı sekiz parça savaşın listesi bilinmektedir. Abdullah Fevzi Efendi, gayr-i muharip bir sınıf ve birlikte hizmeti, terk ettiği hizmetle karşılaştırarak üzülmektedir.

Amele taburları trenle İstanbul'a gider. Kemerburgaz, Küçük ve Büyük Çekmece, Anbarh gibi yerleşim merkezlerinde çok da uygun olmayan yerlerde barınırlar. Hayvan ahırlarından bozma çiftlikler ve diğer gayr-i muntazam mahallerde kalırlar. Buralarda bir iki aylık bir talim sonucu ilk kez Arıbumu'na sevk olunan birliğin, savaş gücünü ve Arıburnu'na ait tafsilatı yukarıda birkaç kez geçmiştir. Abdullah Fevzi Efendi'nin belirttiğine göre, bu kısa dönemde, zaten talimin yarısı esas hareketler ve bir erin uyması gereken tabii kurallara, selâmlaşmaya, komutanlarla görüşme adabına ayrılmış, birkaç gün atış gösterilmiş, hatta bazı bölükler iki günlük talim ile Arıburnu'nda savaşa katılmışlardır.

Abdullah Fevzi Efendi gerek burada ve gerek başka kitaplarında iki hususa dikkatimizi çeker: Bunlardan ilki; "Birinci Cihan Harbi'ne katılmamız tamamen bir hatadır", İkincisi ise; "Alman Askerî işbirliği veya Alman askerî

uzmanlar kullanımı, üzerinde düşünülmesi gereken ve pek de sağlam olmayan bir birlikteliktir."

Osmanlı devleti kanunlarına göre bir takım insanlar askerlikten muaf idiler. Bu çok ince ayrıntılara kadar tesbit olunmuş bir kararname ile belirlenmiş ve yayınlanmıştır. İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin özellikle de askerî kesimden Enver Paşa'nın Alınanlara yaklaşması veya yakınlaştırılması sonucunda, tamamen yanlış bir seçim ile ve bir oldu-bitti şeklinde Birinci Cihan 1 larbi'ne katıldıktan sonra, devlet seferberlik ilan ederek herke-Aİ askere almıştır. Bu noktada ilmiye sınıfından sadece; imam, hatip, müftü, müezzin gibi bazı kimseler askere alınmamış diğerleri hep asker edilmişlerdir. Hocaefendi'nin Ma'hed diye adlandırdığı Paşadâiresi Enstitü ve ilim yuvasının, hocalarından bir bölümü ve son sınıf öğrencileri tamamen askere alınmışlardır. Bunun şahsî çekememezlik yanında, öğrencilerinin pratik Arapça'yı iyi bilmeleri de büyük rol oynamıştır. Bu öğrencilerin tamamı Filistin'de istihdam edilmişlerdir. Abdullah Fevzi Efen-di'nin yanında, aynı medresede hoca olan, dayısı Haşan Kutsi Efendi'nin büyük oğlu Ali Kutsi Efendi de asker olmuştur. Arı-burnu'nda ayrı birliklerde harbe katılan bu iki hala-dayıoğlu, birbirlerini harp alanında ararken, bir tanıdık, Ali Kutsi Efendi'nin kolundan yaralı ve sağ olduğunu haber vermiş, Abdullah Fevzi Efendi çok sevinmiş, kısa bir zaman içinde yaralıyı bulup görüşebilmiştir. *Minzaratü'l-Feylak'ta,* irak'a giderken birkaç saatliğine trenden inip Paşadâiresi'nde hocalarını ve öğrencilerini ziyaret eden Abdullah Fevzi Efendi, dayızadesinin çolak kalan yaralı kolundan ve kendisiyle ve dayılarıyla görüştüğünden çok samimi ve hasret yüklü bir dille söz eder. Bu sayfalardan Paşa-dâiresi'nin dershane ve idareci odalarının yerleri hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Buradan öğrendiğimize göre, Paşadâiresi'nin İplikçi Camii ile olan yakınlığı, sonradan yapılan tahminlerin yanlışlığını ortaya koymaktadır. Eskiden bazı öğrenciler, Sanat okulunun

atölyeler kısmını yani bugünkü Merkez
bankasının bulunduğu batı duvarını göstererek okulun orada olduğunu söylerlerdi. Halbuki, Abdullah Fevzi Efendi'nin verdiği bilgilerden şunu anlamaktayız. İplikçi CamİÎ'nin önünden Alâaddin Tepesi'ne uzanan doğu batı istikametindeki cadde o gün hiç mevcut değildir veya Alâaddine uzanan küçük bir yol vardır. Bu da İplikçi Camii'nin önünden geçmektedir. Sonra bu yol, "genişletilme bahanesiyle" Paşadâiresi'nin bazı binaları yıkılarak, oraya iki cadde açılmıştır. Bu açılan caddeler üzerinde, Paşadâiresi'nin idare binaları dışında, Ziyaiye Medresesi isimli bir diğer okul daha mevcuttur. Şerafettin Camimin güneyindeki mezarlık, Valilik binasının batı kapısının 3-5 metre ilerisinde yıkılan iki büyük Selçuklu kümbeti kabir, Merkez Postahane'nin yeni ve eski binalarının bulunduğu yerdeki medreseler hepsi bir arada düşünülünce, belki aralarında küçük sokakçıklar olabilir. Ama bu sokakların da kuzey güney istikametinde olması daha mâkuldür. Çünkü, bugün Şeyh Ziya Sokağı adıyla anılan sokağın yoldan öteki kısmındaki devamı bize bu fikri vermektedir.

Bu teshirimizin daha doğru bir şekilde yapılması ancak, tapu kayıtlarını ve ada pafta yerlerini belirleyen bir çalışma ile olabilir. Şeyh Ziya Sokağı'nın içinde bir mescidin mevcut olduğunu, yakıtı zamanlara kadar Mevlânâ Türbesinin bahçesinde sergilenen kitabe taşından anlamaktayız. Şimdilerde o.taşlar oradan kaldırılmış, belki de bir başka yere taşınmıştır.

İkinci defterde edebî bir bölüm görmekteyiz. Çanakkale ziyareti sırasında gezdiği bir camide gördüğü ve hayli üzüldüğü yıkık dökük durum, Abdullah Fevzi Efendi'yi, Osmanlı toplumunu tahlile sevk etmiş, hatta diyebiliriz ki bütün Müslüman dünyanın İçtimaî, ahlâkî ve dinî durumlarını bu tahlilde gözden geçirmiştir. Burada camideki mihrap, minber, minare ve benzeri bölümleri konuşturmuş, onlara

birer şahsiyet libası giydirip, onların ağzından müslüman dünyaya yol göstermiş, dertlerini söylemiş, devalarından bahsetmiş ve Avrupa ile olan temaslarının Islâm toplumlarına verdiği zarara işaret etmiş ve medeniyet asn olduğu söylenen yirminci asrın gerçek yüzünü, üzerindeki peçeyi açarak göstermiştir. Teşhis ve intak sanatlarını en güzel şekilleriyle temsil ettiği bu konuşmalar sayfalarca sürer. Camiye hayal dünyastnda kendisi gibi garipleri hınca hınç doldurur ve caminin her parçasını dile getirerek ümmetin uyanması için gayret eder.

Abdullah Fevzi Efendi kıtada kısa zamanda tanınmış ve gerçek mertebesi ve İlmî durumu, ahlâkı ve şahsiyeti ortaya çıkı vermiş bir kişidir. O, bırakıp geldiği ilim ve araştırma enstitüsündeki görevine denk düşecek bir iş yapamamanın ıstırabı içinde kıvranır. Askerin cahilliği, kabalığı ve kötü durumları onu üzmekte ve fakat onları suçlamamaktadır. Onları "bilmedikleri için yanlış yapan insanlar" olarak vasıflandırmaktadır. Zabitlerin ilgisizliği ve askerin kötü yönetim ve yanlış taktik sebebiyle kırılması yanında, onların asker ocağından iyi şeyler öğrenmeden gitmelerine de rıza göstermemektedir. Bu yönden, imamlık hizmetinin resmileşmesi ona göre hizmet imkân ve yolunun açılması demektir. Ne yapıp edip, bildiklerini o insanlara öğretmek ve onların perişan haldeki ahlâklarını güzelleştirmek, yanlışlarını tashih etmek arzusu ile yanıp tutuşmaktadır. Çok ihtiyatlı hareket eder. Niyeti iyidir ve çalışmalarından sonuç almak yolunu tutmaktadır. Subayların dine karşı tavırları, ibadet ve nasihat dinleyen zümrenin azlığı, hatta ders saatlerinin başka meşgaleler ile doldurulup, âdeta derslerinin savsaklandığı hakikati onu üzse bile, subaylarla irtibatı koparmadan, akıllıca davranıp, çözüm yolları bulmak onun başlıca emelidir.

Minzâratii'l-Feylak'm elimizde bulunan dördüncü defteri, eserin sona erdiğine dair bir cümle ve işaret vermeden

bitmektedir. Diğer bazı defterlere düşülen notlardan şunu anlamaktayız; bu eserin terhise kadar askerlik günlerini kayıt altına alan kısa da olsa devamı vardır. Çünkü Irak'tan sonra gidilen Iran ve Kafkas sınırlarında iken Abdullah Fevzi Efendi, bazen uygun gördüğü bilgileri ve hatıra notlarını diğer defterlere yazmıştır. Dolayısıyla böyle düşünmemiz normaldir.

Abdullah Fevzi Efendi, *Minznm'daki* bir dipnotta, askerlik hayatını ve savaş günlerini Türkçe olarak da bir eserinde yazdığını söyler. Bu eser bugün için bilinmemektedir, henüz bulunamamıştır.

Hatıratın son defterinin aşağıda kaydettiğimiz son sayfa ve cümlelerinden anlaşılmaktadır ki, yazdıklarının devamı vardır. Çünkü bundan birkaç sene daha sonra, Hocaefendilerin ibtilâ ve ihtifâ olaylarının sürdüğü bilinmektedir. Bu seyahatin sonu ne oldu? Daha sonra nerelerde kaldılar? Akşehir'deki uzun süren ikamet gerçek midir? Amcanın vefatı ne zaman vuku buldu? Kabri nerededir? Bütün bu bilgiler, bulunacak yeni defterler sayesinde aydınlanacaktır. Biz rahmet dileklerimizle bu bahsi her halde açık tutmaya mecburuz; rahmet de yağsın, bilgiler de inşallah gelmeye başlasın.

Biz aşağıda dört defteri sırasıyla Türkçe'ye nakledip, gerekli yerlerde küçük açıklamalarla konuya genişlik getirmeye çalışacağız. Birinci defter 20-24 satırlık 99 varaktan meydana gelir. Eser hamd şükür ve salat ile başlar, ikinci defter varak adedi bakımından birinciden daha azdır.

MINZARATÜ'L-FEYLAK FÎ KEŞFI'L-HATAI VE'L-AHLÂK

r

ASKERÎ TAKTIK HATALAR VE

ORDUNUN AHLÂKI KONUSUNDA BATARYA DÜRBÜNÜ

Birinci Defter

"El-hamdii lillâhillezi ketebe'l-ciluîdc ¡ilâ ibâdih el-müminîn li i'lni kelimâtllı ve izinli men lem yehtedî bi miri Kur'ânilı inin n'dâih. Vessalâlti vesselâmii ala Rnsûliıtâ eliezî edae'i-âlemîne bi aevtıH'i biirbânih ve şiitmhi sultânih. Siimme elâne'l-kulûbe'l-knsiyete ve nlıznalm (ahdn'aha) bi istimeti dînih. Ve nlâ âlihi ve as-lınbihi ellezîne İttim enciitnti'l-biidâ ve ekminetii'ş-şcnati's-sem-Inî. Ve eşiddnii ale'l-ktiffâri ve beynclıtim rulıamâ'. Ve ba'dii."

"İstanbul'da ben amele taburunda kendi kendime üzüntüler içinde şunları içimden geçirir, zihıiünde kurardım: Önemli bir eğitim ve ilim yuvasından, Ma'hed'imizden;[4] muhterem hocalarımdan, öğretim üyesi arkadaşlarımdan ve sevgili talebemden; birer yeni gelin gibi olan eğitimden ve medresemizden ayrılarak buralara gönüllü geldim, orduya katıldım. Benim öyle bir hizmet şevki ve ağırlığı içinde olmam gerekir ki, bırakıp geldiğim işten başladığım yeni işim, Allah katında daha üstün olsun. Halbuki burada bir hizmet (amele) taburunda, silahlı ve muharip bir birlikten uzaktayız. Yaptığımız eğitim ve talim de doğrusu bıraktığımız işle kıyaslamaya değmez, İşte bu üzüntüler ve düşünceler içinde iken, birden içinde bulunduğum askeri birlikte bir haber yayıldı; içimizden talimli ve güçlü kuvvetli olanları harp safhasına göndermek üzere seçeceklermiş." [1]

Anbarh köyünde kaldıkları sırada Hocaefendi'nin kulağına,! yukarıda arz ettiğimiz gibi bir haber erişir: "Gençleri, spor yapa-; bilen, savaşa ve askeri talim ve terbiyeye istidatlı olanları amele] taburundan seçip, İstanbul'a ve diğer

illerdeki muharip birlikle-re göndereceklermiş." Bu habere Abdullah Fevzi Efendi çok se- | vinir. Haber söylendiği şekilde bir iki gün sonra gerçekleşir. Bu seçim yapılır, Hocaefendi'yi de muharip sınıflara gidecekler içi-ne ayırırlar. "Allah'a tevekkül ederek sevinçle; Mütevekkilin fe-rihin" arkadaşlarından ayrılırlar. Fakat bu ayrılık çok zor olur, i Kısa bir sürede dost olan bu insanlar gözyaşlarıyla ve istemeyerek birbirinden uzaklaşırlar. Dört arkadaş olarak 20 Mart 1330 ; Rumi günü Samatya'da Birinci Alay'a gönderilirler. Sonra ora- j dan da değişik taburlara ve mitralyöz birliğine yeni taksimler ; olur. Birkaç hafta bu yeni yerlerinde kalırlar. Sonra Kemerbur- ; gaz'a intikal ederler. Alayları daha önce adı geçen yere gitmiştir. Gidişleri biraz zahmetlice olmuştur; eşya çok, aşırı yağmurlu bir < hava, sırtlarında yük fazla, götürenlerin kaba ve insana hiç değer vermeyen davranışları onlan daha da üzer. Yaşları hayli ileri ve bu askeri garnizonda, komuta heyeti dâhil herkesten üstün bir öğretim, eğitim ve terbiyeye sahip bu insan orada çok sıkıntı ile karşılaşır. Abdullah Fevzi Efendi ömür boyu sıkıntıdan korkmamış, fakat haksızlıklar, kabalıklar ve zulüm onu hep üzmüştür.

Kemerburgaz'da talim ve terbiye, kısaca harbe hazırlık eğitimi başlar. Komutanlarının belirttiğine göre, hazar zamanında üç ayda verilecek eğitim, bir aya sıkıştırılmıştır. Bu bir aylık talim sonu, lüzum görülürse cepheye sevk işlemi yapılacaktır. Abdullah Fevzi Efendi'nin belirttiğine göre eğitim, çok kolay ve zevkli iken, öğretenler bu işi gereksiz yere zorlaştırmaktadırlar. Dayak, kötü söz, aleni küfür, hayvana yapılan muamele, erleri küçük görüp onları asker arkadaşları önünde tahkir, eğitimi biraz daha çığırından çıkaran ve zorlaştıran, askerin ruh haletini bozan şeylerdi. Eğitimden çok ortada; kabalık, edepsizlik, tahkir, tezyif, insana değer vermeme, horlama gibi haller görülmekte idi. Hiçbir subay ve astsubayda; efendilik, zerâfet, kibarlık, merhamet, şefkat ve acıma hissi mevcut değildi. Adeta âyet-

i kerimenin aksine; *"eşiddâü ale'l-mü'mimn ruhotmii alei-kâfirîn"-,* müminlere karşı son

Ji[1] rece kaba ve zalim, kâfirlere karşı merhametle muamele etmekte idiler. Onlara göre kıtada kendilerine emanet edilmiş olan bir vatan evladı, bir er, hayvandan daha değersizdir. Böylece asker ocağında gerekli olan disiplin ve itaati sağladıklarını zannetmekte idiler. Emanet olan bu erlerden bazıları gördüğü bu muameleler sonu ölmüş, kalmış kimsenin umurunda değildir. Hayvana yapılan muamele ere yapılandan çok daha merhametli ve Kaygılı idi. Bazen onjara dayanılamayacak, takat üstü işler buyurul makta ve onları yapamayan çocukların bu derbeder haline kumandanların acımaları gerekirken hakir hakir kahkahalarla gü-lünmekte idi. Bunun sonucu erler de kumanda heyetini âdeta bir akrep ve bir yılan gibi görmekte ve onlardan zarar görmemek ve yara almamak için tedbirli davranmaktaydı.

"Talime çağırılan eratın yüzü buruşmakta idi. Çünkü, o zevkli ve ibadet neşesiyle yapılması gereken işi kumandanlar zorlaştırıyorlardı. Korkan çocuklar, daha derbederleş-mekte ve basit işleri bile yapamamakta idiler. Erlerin şaşkınlıkları, onların başarılarını olumsuz yönde etkilediği gibi, ruh dünyalarına da tesir etmekteydi. Çocukların talimdeki bu beceriksizliği, kötü sözü, dayağı, küfrü, hakareti daha da artırıyordu. Sonuçta erler; "keşke daha önce ökeydik de, unutulup gitseydik" der hale geliyorlardı. (Bu söz, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen. Hz. Meryem'in Hz. İsa aleyhisse-lâmı doğurma anındaki dar ve sıkıntılı anında söylediği bir hasret sözüdür)."

"Bu durumdaki korkmuş çekingen erler, isteksizce, ürkerek talime başlayınca ister istemez hatalar yapıyor. Bu sefer dayak ve hakaret daha da artıyor. O kadar ki çocuklar hayattan ümitlerini kesiyor, yaşamaktan bıkıyorlar, ye'se düşüyorlardı."

"Bana gelince Allah beni onların ellerinden ve dillerinden korudu. Ben de aynı beden hareketlerini yapmakla mükellef idim ve yapıyordum. Bazı zor hareketlerden, duvara tırmanmak, çukura atlamak, çukurdan çıkmak, halatta yürümek ve tırmanmak gibi bir takım güç talimden mümkün mertebe yumuşak davranarak, tatlı dille ortalığı yatıştırmaya çalışıyor, güçlükleri biraz daha hafif atlatıyor-

dum. Bu yolla pek çok arkadaşı komutanların dayaklarından ve azaplarından korudum."

"Eğitim dünyasında şu kesin bir kuraldır; öğretmen ve mürebbi, yani eğitimci eğittiği öğrettiği varlığın, burada erlerin iç dünyalarını, ruh hallerini ve yapılarım iyi bilmek ve ona göre bir metot takip etmek zorundadır. Ferdi tanımadan onu eğitmek mümkün değildir. Eğitici yumuşak davranarak, merhametli ve şefkatli olarak eğittiği kitleyi kendine bağlamak onların ruhlarını ve kişiliklerini kazanmak zorundadır. İyi ve başarılı bir sonuç almak için bu şarttır. Onların kabiliyet ve istidatlarını bilmeden onları eğitmek mümkün değildir. Yetenekleri iyi tanındıkça başarı artacaktır. Bu noktada eğitimci aynen bir hekim gibidir. Tedavi edeceği hastayı tanımayan hekimin tedavide başarısı düşünülemez. Hastasının mizacını, huyunu tanımadan tedavi imkânsızdır. Eğer bir doktor hangi tür olursa olsun cehaleti, kabalığı, vahşeti tedavi etmekte ise, bu durum daha da önem kazanır. Halbuki kıtada yaşlı başlı kumandanlar, eğittikleri erlerin ruh dünyaları konusunda hiç mi hiç bilgiye sahip değildiler. Bu durum çok önemli iken, maalesef ona hiç dikkat etmiyorlardı. İnsandan geçtik hayvanın bile huyunu hünerini bilen insanlar değildiler. Hangi canlı olursa olsun, eğitimde şiddeti kabalığı ve fena muameleyi sevmez. Ondan nefretle kaçar. Hayvanlar üstelik idrakten yoksundur. Yaratıkların en kıymetlisi, değerlisi, düşünen ve konuşan, devamlı olarak hür olmayı isteyen insan, elbette kabalıktan, fena muameleden ve şiddetten

tabiî olarak daha çok kaçar ve nefret eder. Yaratılışı gereği iyilikten hoşlanan ve kötülükten kaçan bu varlık, iyi olmayan davranışları beğenmeyecek, onuruna yakışmayan hallerde kendisini bir yolunu bularak koruma altına alacaktır. Muktedir değil ise içten içe isyan edecek, kalben buğzda (mevcut hali öfke ile ret durumunda) bulunacaktır. Bu durumlar onun eğitimindeki başarıyı azaltacaktır."

"Orduda komuta heyetinin durumu aynen bir Arap atasözündeki gibidir; insanları tedaviye kalkışmış, ama kendisi hasta bir tabip; *"tabıbün yüdâvi'n-nâs ve hüve mert d."*[1] Burada tedaviye muhtaç olduğunun farkında bile olmayan, ama "en yüksek komutan, en değerli lider kendisi ol-

duğuna inandırılmış bir kitle" söz konusudur. 25 gün kadar bu eğitim ve talim sürdü. 22 Nisan 1331 Rumi günü, henüz kararlaştırılan talimi bitiremeden İstanbul'a geri döndük. Öğrendiklerimiz ancak göğüs göğse süngü muharebesinde yararlanılacak hareket ve teknikler idi. Ateş usullerini ve kurallarını bize göstermediler, tek bir mermi bile atmadık. Birkaç küçük bilgi ile yetinildi. Bunlar harpte ve çatışma anında insana lazım olmayacak şeylerdi. Bu halde bile bütün birlik mensuplan Anburnu'nda'düşmanın üstün silahlarına karşı etten duvar olmaktan başka bir şey yapamamış idik."

Abdullah Fevzi Efendi katıldığı savaşlarda, kendilerine verilen emirlerin düşüncesizce, hatta orduyu yok etmek için, kötü fikirlerle verilmiş emirler olarak niteler. Çünkü erat ne için hücuma kalktıklarını bilmemekte, hücum sırasında hem üstten uçaklardan, hem denizdeki harp gemilerinden ve hem de karşı siperlerden kendilerine yoğun ateş edilmektedir. Sanki iki tarafın komutan ve üst kademe subayları, belki başkomutanları anlaşmış, OsmanlI askerini yok etmek için; "biz buradan hücuma kaldıralım, siz de karşıdan ve üstten ateş ederek birlikte bu Islâm askerini yok

edelim" gibi bir işbirliği söz konusu olmaktadır. Böyle bir anlaşma söz konusu olmasa bile askerde kumanda heyetine karşı güvensizliğin bulunduğu muhakkaktır. Bu güvensizlik, onların erlere karşı davranışlarından ileri gelmiş de olabilir. 5CKİİ yıllarda bu erlerden yani Çanakkale'yi ve Irak'ı Filistin'i yaşayan ve gören bazı eski erlerin Konya'da bulunanlarından şunu duymuştuk; "Neden hücuma kalktığımızı bilmezdik. Hatta bize göre bu emirler yanlış idi. Meğer İngiliz'den Enver'e her gün tenekeler dolusu altın gelirmiş." Böyle bir durum var mı îdi biz bilemeyiz, ama yaygın olan görüşe göre askerin inancı böyle idi. Abdullah Fevzi Efendi de bu taktik hataya zaman zaman işaret etmektedir.

"İstanbul'da bir hafta kadar kaldıktan sonra 30 Nisan 1331 (Rumi) Çarşamba günü bizler, Çanakkale'ye Anbur-nu, Seddü'l-bahir ve Kirte'de savaşa katılmak üzere savaş alanına intikal ettirildik. Bu savaşlara dair ileride tafsilat verilecektir."

Abdullah Fevzi Efendi'nin hâtırâtta verdiği bu tarih Çanakkale'ye çıkartmanın yapıldığı ilk haftaya denk düşmektedir. Muh-; temel ki Hocaefendi'nin alayı, kendilerinden önce savaşa katılan ve büyük kayıplara uğrayan başka birliklere takviye için getirilmiş ve hemen bekletilmeden savaşa sokulmuştur. Alayın sadece "Birinci Alay" olarak adı verilmekte, fakat bağlı olduğu tugay, tümen ve kolordu belirtilmemektedir. Biz Beşinci Ordu adı altında bir ordu tanzim edilerek bir takım tümenlerin burada görevlendirildiğini biliyoruz, fakat bu alayın hangi tümenin birliği ol-; duğunu bilmemekteyiz. Burada dikkati çekmek istediğimiz bir durum daha söz konusudur. Bir binbaşı bu günlerde bir tugayın veya bir yarbay bir tümenin kumandanı olabilmektedir. Yeri gelince ifade olunacağı gibi, 1912 yılında vukû bulan Balkan Harbi sırasında ve daha sonra, siyasî ve başka sebeplerle ordudan büyük bölüm kumandanlar emekli edilmiş ve kıtalara, kendi rütbe-sine uygun kumandanlar

tayin olunamamıştır. Dolayısıyla bugüne kıyas ederek bir takım yanlış düşüncelere varmamak gerekir. ;

Abdullah Fevzi Efendi gibi, ö günlerin hâtıralannı yazan pek | çok Osmanlı asker ve zabiti vardır. Bizim bu eserde asıl işimiz bu j konulan genişçe işlemek ve Gelibolu savaşlan tarihi yazmak de- j ğildir. Abdullah Fevzi Efendi'nin harp hâtıralarını başka eserler-j den de izlemek istedik. Niyetimiz hâtırâtın doğruluğu konusun- j da okuyucuya kıyas imkânı vermektir. Bizim bu maksatla kendi-] sinden birkaç alıntıda bulunacağımız birkaç eserden biri *Çanakkale Raporu* adlı eserdir. (Halis Ataksor, *Çanakkale Raporu Binbaşı Halis Beyin Savaş Notlan,* İstanbul, 2004, 304 sayfa ve ekleri). Bu ese- i rin orijinal ifadeleri, yani binbaşının yazdığı kendi Osmanlı Türk-çesi ile olan metin aynen yayımlanmamıştır. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış asıl metin maalesef büyük ölçüde bozularak verilmiştir. Bu eser okuyucuyu, özellikle savaş öncesi İttifak devletlerinin yarımadaya yaklaşarak altı ay içinde birkaç kez çıkarma teşebbüsünde bulunduğu ve Gelibolu'ya gelişlerinin ani olmadığı konusunda bilgi sahibi kılmaktadır. Bu husus çok önemlidir. Çünkü Binbaşı Halis Bey'in ilgili üst makamlara yazdığı kısa kısa raporlarda kıyının gözetlendiği ve bazı kimselerin çıkarma tatbikatı yaptıkları hep bilgi olarak verilmiştir. Bize anlatılanlardan hare-

ketin hemen bir an içinde oluverdiği fikri çıkarılmakta, herkes öyle bilmektedir. Halbuki bu çıkartma olayının hemen bir yıla veya Pli az altı aya yaklaşan bir hazırlık ve deneme safhası, şaşırtma uygulamaları bulunmaktadır.

Bir diğer eser, savaşın başından sonuna kadar arazide İngiliz ordusunun yanında bulunup, İngiltere basınına ve devlete raporlar gönderen yarı resmî görevli bir Ingiliz gazetecinin yani, Biliş Ashmead Bartlett'in eseri olan *Çanakkale Gerçeği* adlı kitaptır. Bu eserin özellikle sekizinci bölümü bize bu

günleri anlatır. S*kizinci bölümün başlığı şöyledir; "Seddü'l-bahir'e asker çıkarılması: 30 Nisan." Abdullah Fevzi Efendi'nin üzülerek anlattığı, hiçbir zaman göremediği düşmanla olan kapışma işte tam bu günlerde cereyan etmiş, taraflar büyük kayıplar vermiş, Alman başkumandan Liman von Sanders Paşa da bu hücumların yanlışlığını sonradan hâtıralarında yazmıştır. Sözünü ettiğimiz gazeteci bu hücumlar için eserinin yedinci bölümünde, Nisanın don haftasında gerçekleşen ve karada ilk yer tutma ile sonuçlanan çıkartma harekâtını anlatır ve bu bölüme şu başlığı verir; "Müstemleke Askerleri Üzerine Türklerin Beyhude Hücumla-rı/28 Nisan." Abdullah Fevzi Efendi'nin uzunca anlattığı muharebeler, Ingiliz gazeteci tarafından beyhude olarak nitelendirilmektedir. Abdullah Fevzi Efendi de aynı görüşe yakın fikir belirtir ve gerekçelerini de eserinde anlatır. Tarihçi İsmail Hami Danişmend ise bu hücumları Enver Paşa'nm bir nevi tutkusu olarak anlatır ve o da olumsuz düşünür. Ama meselenin haksız görünen yanları vardır, fakat böyle bir durumda bir başkumandan bir takım gerekçelerle hücum yolunu seçebilir. Erlerin yapacakları işleri iyi bilmesi, arazi hakkında bilgilendirilmeleri elbet önemlidir. Fakat karşı taraftaki düşman askerleri de kime karşı ve nerede savaştıklarım bilmemektedirler. Yalnız burada Fransız ve tngilizler kasıtlı olarak böyle davranmışlardır. Çünkü Uzakdoğu'dan getirdikleri askerlerin içinde çok sayıda müslü-man asker bulunmaktadır. Keza Fransız birliklerinde de Cezayir Tunus ve Faslı birçok er mevcuttur. Bunlar Halife'ye ve müslü-man kardeşlerine karşı çarpıştıklarını bilmemektedirler. Eğer bilseler birliklerinden firar ederek karşı tarafa iltihak ederler.

Ama bizim askerlerin bilgilendirilmediği hususu bir gerçektir ve bu da yanlış bir tercihtir.

Bu resmî görevli İngiliz gazeteci çıkartmanın ilk haftası cereyan eden altı muharebenin, yani üç Seddü'l-bahir ve üç

Kirte muharebelerinin cereyan tarzını anlatır, Anzak güçlerini ve has İngiliz askerlerini öğer bu arada bu hücumlara karşı cesurca dayanan Osmanh askerinin de hakkım vermekten çekinmez. Bu gazetecinin başbakanlığa ve ilgili devlet kademelerine yazdığı ve Çanakkale'deki son aylarda Müttefik ordularının kötü durumunu anlatan raporlar, düşmanın Çanakkale'yi terk etmesinde rol oynamış ve çekilme sonunda da bu raporların münakaşası İngiltere'de uzun süre devam etmiştir.

Batıda yaygın olan adıyla Gelibolu Savaşları birçok kitabın, hâtıranın ve değişik türde yayının neşrini doğurmuştur. Savaşa katılan ve yukarıda kendisinden söz ettiğimiz İngiliz gazetecinin Türkçe'de yayınlanan bu kitabından bazı bölümleri almayı uygun gördük. Bu bölümlerden bazı başlıklar şunlardır:

- Birinci Cihan Harbine Doğru, Hareket Hazırlığı: 9 Nisan

1915

- Müttefiklerin Büyük ve Ağır Vazifesi: 12 Nisan 1915
- Bir Savaş Gemisinin savaşta Bulunuşu: Nisan
- Heybetli ve Muhteşem Bir donanma: 15 Nisan
- Hareket Emrini Beklerken 21 nisan 1915
- Çıkartma Harekâtının Tafsilatı: 27 Nisan ,j
- Müstemleke Askeri Üzerine Türkleri Beyhude Hücumları)

28 Nisan **ij**

başlıkları eserin ilk yedi bölümün teşkil etmektedir. Bu yedi bifc lümden önemli birkaç cümleyi almak isteriz. Bu

cümlelerden bîl ri şöyledir: "Avrupa'da büyük devletler arasında bir statükl vardı. Çatışsalar da birbirlerinin hakimiyet sahalarına müdahaj le etmeyen bir denge politikası izleniyordu." "Aralarında en bil) yük çekişme ve rekabet Osmanlı topraklanndan alınacak payıı büyüklüğü ile alâkalı idi.... 19. yüzyıl başında Napolyon bu dti rumu: 'Büyük soru şu: İstanbul'a kim hâkim olacaktır?' sözlerijj le özetlemişti.'' (s. 21.) İşte İstanbul'a sahip olmak veya dahj

farklı görüşlerle ve belki Rusya'yı olduğu yerden etrafa dağıtmamak için bu birleşme ve dünyayı birbirine katan kanlı savaş tanzim olunmuş, sonunda da Osmanlı Devlet-i Âliyyesi'nin tasfiyesi düşüncesi ortaya gelmiştir. Fakat milletin tasfiyesi mümkün olamadığı için, bugün bile Osmanlı nüfuzu birçok büyük devlet tarafından kullanılmaktadır.

"Balkan Harbi sonunda iktidara gelen İttihat ve Terakki hükümeti, ordu ve halk üzerinde büyük bir şok etkisi meydana getiren Balkan Har-bi'nin yaralarını sarmaya çalıştı. Önce ordunun ıslahı ve yeniden düzenlenmesi yoluna gidildi.

Bunun için Almanya'dan askerî bir heyet getirildi. Ordu kadrolarında revizyona gidilerek liyakatsiz görülen yaşlı subaylar emekli edildi ve pek çok yüksek rütbeli subayın haksız terfi ettikleri gerekçesiyle rütbeleri düşürüldü, Birinci Cihan Harbi arefesinde yapılmış olan bu revizyon, savaş başlayınca orduda bilhassa yüksek rütbeli subay kadrosunun yetersizliğinden dolayı kolordulara albay, tümenlere yarbay ve alaylara binbaşt rütbesindeki subayların komutan olarak tayin edilmesine sebep oldu."[2]

Ordu içinde yapılan bu değişikliklerin temelinde siyasî parçalanmanın olduğu muhakkak idi. Çünkü ordu, mektepli ve alaylı kavgasını o zamana kadar pek bilmiyordu. Bunun

sebebi de şu idi: alaylı olarak görülen kişiler, uygulama içinde gelişmelerini sağlamakta idiler. Onların nazarî bilgiden yoksun olduğunu söylemek de yanlıştır. Her iki grupta da önemli olan nokta şu idi; meslekte uzman olmayan, gelişme göstermeyen, kısa deyişle hak etmeyen kişiye terfi verilmemekte idi. Terfilerin de belirli kuralları vardı. Ama asker arasına ve ordu kumanda heyetine siyaset sokulunca, hiyerarşi denilen üst-ast münasebetlerindeki ciddiyet ve nezaket de zedelendi. Bir yarbayın tümen kumandanlığı gibi, eskiye göre yadırganan durumlar bu arada meydana geldi. Ordudan ayrılan kimselerin, ehliyetsizlikten çok, hasından tarafından —çok kıymetli asker de olsa— ordu ile ilişkilerinin kesildiği bilinen bir husustur. Aynı hareket bu tarihten sonra da her on yılda bir tekrarlanarak devam etmiştir. 1960 ordu eliyle gerçekleştirilen hükümet darbesinin ardından en az 10 bin kişilik bir subay tasfiyesi olmuş, EMİNSU (Emekli İnkılap Subayları Birliği) gibi bir takım meslekî ve siyasî dernekler teşekkül etmiştir. Şimdilerde bu hareket yılda 50-1Û0 arası değişen sayılarda yine devam etmektedir.

içeride durum böyle iken, Batı Avrupa'da mevcut kargaşa genişleme ve dışa açılma istekleri, gruplar halinde devletlerin birleşmelerini doğurdu. Ingiltere bir grup devletin lideri ve müttefiki olarak başrolde idi. Birçok milletin toprağını müstemleke olarak zaptetmiş Ingiltere ve emsalleri şöyle düşünüyorlardı:

"Ingiltere güçlü bir donanma ile Çanakkale Boğazının zorlanması durumunda Türk ordusunun fazla mukavemet edemeden yenilgiye uğrayacağını ve Boğazı geçip Marmara'ya giren donanmanın Osmanlı Devleti'nin kalbi sayılan İstanbul'u tehdit etmesi halinde Osmarilı'nın teslime zorlanıp savaş dışı kalacağını hesaplamıştı. Böylece tarafsızlığını koruyan Balkan Devletlerinin (Bulgaristan, Yunanistan, Romanya) İtilaf devletleri safına katılarak

Avusturya-Macaristan üzerine yüklenecekleri ve bu devletin de yenilerek savaştan çekilmesiyle yalnız kalan Almanya'nın daha fazla mukavemet edemeden teslim olacağı ve savaşın kısa sürede bitirileceği var sayılmıştı."

"Müttefik donanması Çanakkale'de hiç ummadığı bir mukavemetle karşılaştı. Türk topçusu hem zırhlı savaş gemilerine hem de mayın taraması yapan gemilere karşı olağanüstü bir savunma yaptı. Müttefik donanması komutanı Amiral Carden'in rahatsızlığını ileri sürüp görevden affını istemesi üzerine yerine 18 Mart'ta Amiral De Robeck getirildi. Amiral De Robeck

İngiltere Bahriye Nazın Churchill'in baskısı sonucunda ikinci aşama için planlanan netice alınmadan üçüncü aşamaya geçmeye, yani boğazın en önemli mukavemet merkezi olan merkez tahkimatını tahrip etmeye karar verdi ve saldın günü olarak da 18 Mart tarihi kararlaştırıldı."[2]

18 Mart tarihinde ise beklenmedik durumlar meydana geldi. Allah'ın hesabı ötekilerinin hesaplarını alt üst etti. Temizledikleri mayınlar yerine yeni mayınlar döşendi, yok ettiklerini zannettikleri tabyalardan ateşler yükseldi, düşman harp gemilerinden batan battı, batmayanlar da bu işin deniz yoluyla olamayacağını anladı ve karadan tazyike başlamak üzere zaman kollamaya çalıştılar. Mart ayında sahada deniz savaşların olurken, insanın aklına bu kişilerin niyetlerinde kara hücumu da vardı gibi gelmektedir. Çünkü, bir önceki yılın Ekim ayından itibaren bu milletler, Gelibolu'da aldatmaca da olsa çıkarma harekâtı denemeleri yapmakta idiler. O dönemde bölgede görevli askerlerin, bölüklerine ve taburlarına, alayların da tümenlere ulaştırdığı bilgiler arasında, Saros Körfezi civarında ve SeddüT-bahir ve Anafartalar bölgelerinde kımıldamalar, gemilerle toplanmalar, kıyıya küçük birlikler çıkartma denemeleri olduğunu bildirmişlerdir. Hatta Os-manh topçusu gerek

müstahkem mevkilerden yani tabyalardan ve gerekse civardan onlara ateş ettiği de olmakta idi. Bu küçük çalışmalar çıkartma ve işgal denemeleri böylece yavaş da olsa, gizli ve açık da yapılsa yine de altı ay kadar sürdü. Sonra karadan taarruz planı kuvvet buldu. Müttefik düşmanın deniz için ümitleri pek kalmamış idi. Ingiliz gazeteci bu durumu devlete şöyle rapor etmektedir:

"Merkez tahkimatını tahrip etmeden ve mayınları temizlemeden yeni bir saldın yapmanın beyhude olduğunu anlayan Müttefikler bu hususu, karaya asker çıkanp Kilitbahir platosunu ele geçirdikten sonra buraya yerleştireceği toplarla her iki yakadaki tahkimatı tahrip ederek gerçek-

(eştirmeye karar verdi. Bu karar üzerine karaya çıkarma yapmak üzere hazırlıklara girişildi,

Saros körfezine yapılan gösteriş çıkarması da yine bölgede bıılunan iki tümenlik Türk kuvvetlerini meşgul etmeye yönelikti. Esasen Liman von Sanders'in de düşmanın yapacağı çıkarma harekâtını en fazla beklediği yer Bolayır sahili idi. Bolayır'a yapılacak bir çıkarma ile 5. Ordunun Trakya ile bağlantısı ve ikmalinin kesilmesinden çok endişe ettiği için çıkarma günü bizzat Bolayır'a gitti ve çıkarma yapılan diğer bölgelerdeki Türk birliklerini kaderiyle başbaşa bıraktı. Saros körfezine giren Müttefik savaş ve nakliye gemileri bütün gün çıkarma yapacakmış gibi hareketler yaparak buradaki Türk kuvvetlerini oyaladı.

Esas darbenin vurulacağı ve çıkarmanın ağırlık merkezi olması planlanan Seddii'l-bahir'de beş ayrı noktadan çıkarma yapıldı. Ertuğrul Koyu (V kumsalı), Tekke Koyu (W Kumsalı), İkizler Koyu (X Kumsalı) ve Morto Koyu (S Kumsalı) yine savaş gemilerinin karadaki siperleri bombalayarak yaptıkları hazırlıktan sonra asker çıkarıldı. Çıkarma yapılan

bu noktaları, bir taburluk Türk kuvveti karaya çıkarılan 12 bin Müttefik askerine karşı kendini feda edercesine savundu. Seddü'l-bahir'i ele geçirmeye çalışan düşmanı 36 saat boyunca çok etiz'i takviye kuvveti alarak durdurmaya çalışan bu kahraman tabur 26 Nisan öğle vakti kuşatılma tehlikesi baş gösterince verilen emir üzerine geri çekildi.

Müttefik ordusu Seddü'l-bahir Cephesinde ilk günkü hedefi olan Alçıtepe'yi ele geçirmek için 28 Nisan Birinci Kirte Muharebesi, 6-8 Mayıs İkinci Kirte Muharebesi, 4-6 Haziran Üçüncü Kİrte Muharebesi, 21 Haziran Birinci Kerevizde-re Muharebesi, 28 Haziran Sığındere Muharebesi ve 13 Temmuz ikinci Kerevizdere Muharebesi isimleriyle bilinen taarruzlarda bulunduysa da

Türk Ordusunun kararlı ve fedakâr savunmasını geçemediler. 25 Nisan-15 Temmuz arasında tedrici olarak ilerleyebildiyseler de savaşın sonuna kadar, ilk günün hedefi olan Alçıtepe'ye ancak 1.500 metre yaklaşabildiler.

Arıburnu cephesinde denize bakan yamaçlara yapışıp kalan Anzak kuvvetleri Ağustos ayma kadar ilerlemek imkânı bulamadılar. Bu cephede Türk askerinin devamlı tazyiki altında savunma durumunda kaldılar. Burada Ağustos ayma kadar yaşanan en önemli hadise 19 Mayıs'ta yapılan Türk taarruzudur. Bütün cephe hattında baskın tarzında yapılan bu saldın, düşmanın uçaklarla yaptığı keşiflerle durumu anlaması ve hazırlıklı olması sebebiyle akamete uğradı. Altı saat devam eden hücum neticesinde vahim zayiata uğrayan Türk ordusu 3 bini şehit olmak üzere 19 bin kayıp verdi."[3]

"Türkler Nisan'm 26. gecesi tamamen yerlerde sürünerek ve avcıya yayılmış oldukları halde Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerine ateş ederek hattımızın her noktasını rahatsız ettiler. Fakat sahilde bulunan askeri kuvvetlerimize her halde sayıca üstün oldukları halde bile hücuma bir türlü cesaret

edemediler. Hattın bir kısmında göstermiş oldukları cüretin karşılığını tamamen buldular. Çünkü Yeni Zelandalllar bunlara süngü hücumuyla karşılık vererek bozgun halinde ricat ettirdiler."[4]

Abdullah Fevzi Efendi 27 Nisan günü bu cepheye intikal ettiklerinden söz etmektedir. Tarihlerde belki bir kayma da söz konusu olabilir. Ama biz söz konusu muharebelerin bu günlerde ve bu arazide cereyan ettiğini düşünmekteyiz. İngiliz gazetecinin tesbitleri çok daha geniş bir bölgeyi, hatta diyebiliriz ki söz konusu beş çıkarma bölgesini kapsadığı için, Abdullah

Fevzi Efendi'nin katıldığı bu muharebelere ayırdığı sayfalar çok azdır. Ama o kişi bu sayfalarda hep kendi ordularının, Fransız ve Anzak askerlerin başarısını anlatır. Biz özellikle Türk kelimesinin geçtiği birkaç cümleyi bir fikir vermesi amacıyla nakletmiş bulunmaktayız. *Çanakkale Gerçeği* adlı kitap tamamen okununca görüleceği üzere, kendi kuvvetlerini taraf tutarcasına övse de, bir yandan da Osmanlı ordusunun sonuçta elde ettiği başarı takdir edilir ve gazeteci Ingiliz hükümetine bu bölgeden çekilip gitmelerini tavsiye eder.

"Türkler yığmış soldukları büyük bir piyade kuvvetini durmaksızın şarapnel ateşi açan toplarıyla da takviye ederek bizi denize süriip atmak emelini açıktan açığa hissettiriyorlar ve karaya çıkarma günündeki zayiatımızla ondan sonra yapılan hücumlarda uğramış olduğumuz kayıplardan dolayı gayet zayıf bir savunma hattı kurabileceklerini ümit ediyorlardı"[5]

"Bugün yarım dairevi bir mevkii elde tutmaktayız. Siperler güzel ve sağlam bir tarzda yapılmış ve üzerleri lüzumu derecesinde örtülmüş ise de başınızı siperliklerden bir

saniyecik olsun gösterecek olursanız bir Türk kurşununu alnı-nızdan yediğiniz andır.

Türklerin bu daimi avcılığı siperlerde bulunan askerlerimiz için en karışık ve anlaşılmaz bir iş olup, bu anda halline uğraşılacak bir büyük davadır. Hatta bazı hâkim noktaların tutulması için ileriye sürülen karakol askerlerinin arkasında saklı kalan Türk avcıları bunların ya dikkatsizliklerinden veyahut kendilerini lüzumu derecesinde ko-rumayışlanndan istifade ederek birer birer avlayıp onları mahvederler. Gönüllü olarak ayrılanlar, geceleyin siperlerden çıkarak Türk avcılarını öldürseler de bugüne kadar onlardan bir türlü yakayı sıyırmak mümkün olamamıştır."[6]

"Gelibolu yarımadasının güney tarafında karaya çıkıldığı zaman ortaya çıkan zorluklar daha kuzeyde Avustralyallların büyük bir başarıyla karaya çıkarılmalarından bambaşka bir şekil ve mahiyette idi.

Kirle köyü civarında bulunan bir Türk bataryasının ateşiyle de kayba uğradılar, fakat bataryanın mevzii anlaşılır anlaşılmaz İmplacable'ın top ateşiyle burası tahrip olundu.

Türkler her bir yere siperler yapmış, bunları tel örgüler ile muhafaza altına almış ve bundan başka asker ile de takviye etmiş olmakla beraber bir yandan da arızalı ve sarp arazide ve deniz sahilinin her bir karış mahallinde ölümcül ateş açan avcılarını gizlemişlerdi. Buraya ölüm tuzağından başka bir isim vermenin imkânı yoktur.

Askerlerimiz düşman avcılarından etrafı temizleyip de açık araziyi elde edinceye kadar köy harabesi içinde pek kanlı ve benzeri görülmemiş şiddetli bir savaş oldu. Açık araziye giren askerlerimiz bu sefer de karşılarında 141 numaralı tepenin üstündeki toprak istihkâmlar ile tel örgüleri buldular.

Sabahleyin saat 11.00'de 141 numaralı tepe üzerinde bulunan Türk siperlerine kesin bir hücum yapıldı. Burada uğradığımız zayiat hakikaten pek müthiş olmakla beraber, öğle vakti tepeyi işgal ve Türkleri firara mecbur ettik.

Bunca sıkıntı ve zorlukla dolu mesainin sonunda V kumsallığı da diğer kumsallıklar gibi elimize geçmiş oldu ve daha içerilere doğru ilerlemek üzere.serbest kalmış olduk.

Seddu 1-bahir harabesi pek acıklı bir manzara arz etmektedir. Kasır, kaleler ve köy bir taş yığıntısından başka bir şey değildir. Kalelerdeki toplar parça parça olmuş yerde yatıyor ve tahrip mermilerinin patlamasından ileri gelen büyük bir tazyik ile sehpalarından birkaç yarda öteye

beriye atılmış duruyordu. Kümelerle kullanılmamış cephane ve mühimmat toplann yanında yatıyordu. Kasrın eski kuleleri kısmen yıkılmak-sızın yerlerinde ise de donanma toplarının mermileriyle kalbur halini almışlardı. Arka tarafta bulunan kışlalar mermilerin tesiriyle yanıyor ve halen alev ve duman sütunlan yükseliyordu.

Arkada bulunan köyde ise sokakların istikametini tayin etmek imkânsızdı. Haneler, meyvelikler, bahçeler sanki büyük bir kazana atılıp hep bir arada kaynatılmış gibi bir hale gelmişti. Her bir karış arazi üzerinde bu nefret edilesi harbin enkazı dağılmış duruyor; mermi parçaları, etrafa saçılmış mezarlar ve mezar taşlan, taşların üzerinde büyük büyük kan lekeleri, asker çanta-lan, asker kaputları, kırılmış tüfekler, eğrilmiş süngüler, asker şapkalan ve başlıkları, paçavra haline gelmiş yığınlarla asker elbiseleri manzaranın sefalet ve perişanlığını artırıyordu.

Etrafta avare bakıp gezen birkaç asker ile eski hanelerin enkazı arasında dolaşan aç kedilerden başka köy içinde tek bir canlı mahlûk kalmamıştı. Hanelerin içerileri ve damlan

çökmüş ve döşemeler, yatak takımları, ocaklar ve mutfak edevatıyla karmakarışık bir hale gelmişti. Hülasa burası, harabiyet ve perişanlığın numunesiydi"[7]

Türk metrislerinin ve siperlerinin Abdullah Fevzi Efendi'nin birkaç yerde takdir ve çok yerde şikâyet ettiği kadar kötü olmadığını bu cümleden anlamaktayız. Arazinin elverişsiz oluşu yanında, oldukça masraflı olan bu siper ve mazgalların nisbeten korunaklı olduğu sonucuna varabiliriz. Birkaç kez tekrarladığımız gibi, çok dar olan bir bölgede sayıca çok olan iki taraf askerlerinin bu dar arazide yerleşmeleri ve yayılmaları aklın alacağı bir husus değildir. Trakya'daki üç ilimizin toprağı bu Bolayır ve Gelibolu arazisinin batı ve güney kısmının en az 10-15 misli ka-

dardır. Askerlik hizmeti yaptığımız günlerde şahit olduğumuz bir husus vardı; yaz aylarında tatbikat sebebiyle ordugâha çıkan birkaç tümenin arazi üzerindeki yayılması, bölgeyi o kadar aske-rîleştirirdi ki, bu durum insan zihninde sanki sivil bölgeleri de asker istila etmiş manzarası vermekteydi. Nihayet 30 bin kadar bir asker yoğunluğu böyle görülürse, çok küçük bir arazide en az iki tarafın 600 binlik asker yoğunluğu akıl almaz bir manzara ortaya koyacaktır. Burada intikaller yerleşmeler, araziye dağılmalar, kapanma ve gizlenmeler mümkün olduğu nisbette uygulanacaktır. Çünkü arazi çok dar ve elverişsiz, asker ise çok fazla sayıdadır. Bir albay öğretmenin 45 sene önce derste ifade ettiği gibi, günümüzde bir mekanize piyade tümeninin araçları, Trakya'daki sınırlarımızın üzerine dizilse o kadar bir yoğunluk elde edilecektir. Yani ip gibi dizilen her araç, ancak sınırların tamamını dolduracaktır. Bu araç parkını o günün Osmanlı ordusundan beklememiz mümkün değildir ama orada da at, merkep, deve, katır, mekkâre kolları az kalabalık yapmıyordu. Bunlar da bir ordunun yoğunluğu artma unsurları idi. Belki tank yoktu ama, koşulu top bataryaları vardı ve onlar da büyük yer tutmakta idi."

"Gelibolu Yarımadası üzerinde yerleşmek bize pek pahalıya mâl oldu ise de donanma subay ve erlerinin kahramanca yardımlarına dayanarak Avustralya, Yeni Zelanda ve saf kan İngiliz askerlerinin 25 Nisan. Pazar günü yapmış oldukları cesur ve yiğitçe hareketler kadar tarihimizi süsleyecek hiçbir olay olmamıştır. Kumkale'ye asker çıkararak 500 Türk'ü esir eden Fransızlar tarafından oynanılan rolü de asla unutmamaklığımız gerekir. Önceden tertip edilmiş plana uyularak Fransızlar Kumkale'den çekilmişlerdir. Birçok subay ve erin bizzat yapmış oldukları nice cesurca hareket ihtimal ki ebediyen tarih sayfalarına geçmeyerek unutulacak ve Victoria Cross nişanını hak etmiş olan nice kahramanlar da kara topraklar altında ebediyen uyuyacaktır."[8]

Az da olsa yabana yayınlardan aldığımız bu bölümler bizi# iiullah Fevzi Efendi'nin, sadece kendi birliğiyle sınırlı kalalİj işlerinin isabetli olduğu ve ordunun tamamı hakkında az dâ jibir fikir verdiği ve Çanakkale harekâtının genel yapısını an* gaktadır, ileride Abdullah Fevzi Efendi'nin bölgedeki ilçe **ve!** iökkale'yi ziyaret ederek gördüğü manzarayı genişçe anlata* iiir. Bu yazılardan düşmanın merhametsizce sivil hedefleri ve pirleri yok etmek için çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır. Halbu* jüzim Mart aylarında duyduğumuz konu ile ilgili çok sathî! ilerde bu sivil katli bulunmamakta, olay sadece birkaç kişi*, ¡ive bir belirli fikrin telkini ve belirli resmi görüşlerin tekrar* jnası için verilmektedir. Dolayısıyla bu sivil katli, şehir ve kar ¿i tahribi önemli belgeli bir tesbit olmaktadır.

1

Eski adıyla Enşadâiresi, yeni ismiyle Islâlı-ı Medâris, Yüksek tslâmi İlimler Enstitüsü veya bu okuldan mezun olan İbrahim Hakkı Konyalı'nın deyimi ile Islâm Üniversitesi.

2

EHis Aslımead Barflett, *Çmmkknle Gerçeği,* Tere. Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınları, İstanbul, s. 23.

3

Bartlett, *age,* s. 30-34.

4

Bartlett, *age,* s. 119.

5

Bartlett,

6

Bartlett, s 124.

Asker'de İtaat

"Orduda kaba hareket sadece talim yapan ve yaptıranlara mahsus değildi. Bu her fertte yaygın idi. Astlarını ezmek ve onlara her tür eziyeti yapmaktan çekinmemek ve şahıs olarak askerleri yani erleri horlamayı reva görmek sanki disiplinin ve itaatin bir şartı idi. Eratın itaati ve emirlere boyun eğmesi sevgi ve saygı ile değil, kaba hareketlerle, dayakla ve küfürle sağlanmaya çalışılıyordu. Dışta sureta ve göstermelik bir itaat ve büyüklere bağlılık görünüyorsa da, içte insanlarda bir nefret ve itaatsizlik vardı. Bu bir manada isyana hazır oluş hali, kül altındaki kor ve ateş parçası gibi her an dirilmeye ve canlanmaya hazır, aınâde ama gizli idi. Orduda göstermelik bir saygı ve suri itaat bulunuyordu. Dışarıdan yapılacak bir atf-ı nazar, dikkatli küçük bir bakış durumu anlamaya yeterdi. Bu itaat ve bağlılık kalpten gelen, samimi saygıya bağlı, karşılıklı güven üzerine kurulu bir itaat ve disiplin değildi. Hele hele bir baba-oğul ilişkisi hiç olamamıştı. Bir hoca-öğrenci münasebetine ise hiç benzemiyordu. Devamlı olarak kamçı gölgesinde oluşan bir itaat, eğitimde hiçbir zaman iyi sonuç veremezdi. Bu hal de aynen öyle idi. Savaş günlerinde erler üzerindeki baskı ve kamçı ortadan kalkınca, yerini karışıklık, di-

siplinsizlik, şaşkınlık, derbederlik alıverdi. Bu da orduya pahalıya mal oldu. Çarpışmalarda erler komuta heyetini saymadan, onlara itaat göstermeden kendi başına hareket ediyor ve böylece üstlerinden bir tür öç alıyordu. İrtibatsızlık gittikçe daha da arttı. Görünüşte ordu tek vücut zannediliyordu, ama insanlarımızın her birinin aklı ve kalbi başka bir noktada idi."

"Bu tahlile eklenecek bir diğer önemli husus, zaten erlerin bir ay gibi kısa bir sürede talim etmiş olmaları idi. Erler ellerindeki silahları tanımamakta, bir erin öğrenmesi

gereken bazı protokol, selâm, dönüş, emir tekrarı gibi hareketleri öğrenmiş idiler. Onun dışında askerlik mesleki ile ilgili hemen hiçbir şey yoktu. Yani bilgiler pekişmemişti. Savaş başlayınca bu nokta kendini hemen gösterdi. Bilgisizlik ve sevgisizlik, 'sağ kalsam zaten bu sevmediğim adamlarla birlikte olacağım' fikri onları derbederliğe ve 'başına buyruk hareket' etmeye sevk etmiştir."

Çok Belirgin Diğer Bir Hata

"Askerin ve kumandanların kalbine tedavisi imkânsız onulmaz bir dert halinde gelip başlarına musallat olan beklenmedik bir hata daha vardır. Bu onulmaz derdi ve hatayı şöyle anlatabiliriz; asker ve en geniş manada ordu, cihad-daki asıl gayeyi ve hedefi şaşırıp başka yollara sapmıştır. İslâm dininin gazadaki hedeflediği asıl sebep unutulmuş, bunun yerine dünyada bile çok az istifade edilecek, ama ahirete hiçbir faydası olmayan bir yola girilmiş, vatan hissi ve sadece vatan mefkûresi gazaya ve cihada asıl sebep ve hedef gösterilmiştir."

"Ordu mensuplan bu konularda şöyle demektedirler: 'Biz doğduğumuz toprak için çalışır, çabalar ter döker, vatanımız için savaşırız ancak. Gerekirse kanımızı bu uğurda akıtırız. Bütün değerlerimizi ve varlığımızı bu yola feda ederiz.' Onlar böyle söylemekle yetinmiyor, bunu âdeta kendilerine yird ediniyor, gece gündüz tekrarlıyorlar. Otururken, kalkarken, toplulukla birlikte veya yalnız iken, evde, sokakta aynı şeyleri tekrarlayıp durmaktalar. Bir tür

gösteriş olarak çevreye sunduktan bu hallerini her yerde tekrarlıyorlar, fakat bu sevinç ve tarap, t>u coşkun hal hep millete karşı oluyor. Ama savaş başlayınca, iki ordu karşı karşıya gelince, insanları bir korkudur alıyor, artık o dudaklar kımıldamaz oluyor. Bir çift söze bile muktedir olu-namıyor. O atıp tutanlar, kahramanlık gösterenler hep

susuyor. Bu anda insanlar buharsız kalmış tren gibi sessizleşiyor. Ne vatan konuşan var, ne de vatan toprağı konuşan."

"Evet, insan vatanını arar ve düşünür. Çünkü cihad sonu gelip yaşayacağı yer orasıdır. O hatırlanır, gereğinde savunulur. Ama ümit ortadan kalkıp da iki ordu birbirine girince, diğer bir tabirle harp kızışıp da ortalık ana baba günü olunca, insanlar ölümü, ahireti ve savaş sonrası şehadeti görünce, ne vatan düşüncesi kalıyor, ne de mefkûresi ve vatan toprağı. Böyle bir hal ne ülkeyi korur, ne de vatan sevgisi burada iş görür. Yani askeri ileri atılıp, düşmanla bu unsurlar sayesinde yüz yüze gelip güçlenmez. Bu duygular askeri güçlendiremez. Çünkü vatan toprağı arkada, ölüm ise göz önünde ve yakındadır. Gazi eğer sağ kalırsa döneceği yer vatanıdır. Yok dönmez şehit olursa o sevgiden ve o bağlılıktan ebedî olarak ayrılacak ve kendi haline kalacaktır. Böyle bir anda kuru kuru vatan hissi ve vatan sevgisi askeri ileri atılıp cihad etmekten çok, bir yolunu bulup firara, savaş alanından kaçmaya sevk eder. Çiinki o ruh haleti içinde hemen vatandakiler akla gelir, nefer önündeki sert gerçekten kaçmak ister. Böyle durumlarda, askeri ve cihada katılan mücahidi çarpışmaya teşvik edecek, ayağını savaş alanında sabit kılacak, onu ileri atılmaya zorlayacak bir başka manevî sevgi ve bağlılık gerekmektedir. Dolayısıyla vatan hissi ve vatan sevgisini cihad için tek ve yegâne itici güç olarak görmek yanlıştır. Böyle kısır bir fikri ve hissi efrada (erlere ve subaylara) aşılamak da apaçık bir başka hatadır. Aksine, erlere telkin edilmesi gereken, mücahidin kalbinden her türlü ilinti ve bağı keserek, onu âhiret nimetlerine Allah'ın her türlü lütfuna yöneltmek, Allah'ın adını ve dinini yüceltmek için savaştığı fikrini ona aşılamak, bütün gücüyle ve üstün/samimi içten gelen bir arzu ve istekle harbe katılmasını sağlamaktır. Bu manevî emel ve güç onu şehâ-dete (şehitlik mertebesine) ve zafere kadar götürecek

müeyyidedir. Yoksa mücerret vatan sevgisi ve vatandaki hayata

yöneliş, sadece onun için dövüşmek ve canını gerekirse feda etmek, mücahidi hem korkaklaştıracak ve hem de aklının geriye takılı kalmasını doğuracak, onu başarısız kılacak, zaferini engelleyecektir."

Bu fikrine örnek olarak Abdullah Fevzi Efendi, Çanakkale'de •iperlerde harbin kızıştığı bir anda, Allah'a yalvaran bir çavuşun hullni, kendisine olayı görenlerin anlattığı örneğini vermektedir. Çok darda kalan bu çavuş, "Ya Rabbi! Üç evlat babasıyım, beni İMümden koru!" cümlesiyle candan dua etmektedir. Diğer bir ; Herinde ise çavuşun; "Ya Rabbi! Üç çocuk babasıyım, beni on-Itra bağışla!" diye yalvardığını söylemektedir, işte evlat sevgisi, VAtandakilerin endişesi bu mücâhidi korkaklaştıran unsur haline gelivermiştir. "Halbuki bu an, her türlü ilintinin kesilip, Al-lâh'a yönelip, cihada daha bir içten sarılması gereken andır."

"Peygamberimiz buyururlar ki; 'insanın evladı bazen onun pintileşmesine ve korkaklaşmasına sebep olabilen bir değer haline gelir. (Mecbene ve mebhale olur). Yani evlat yüzünden insan, hiç de gereği olmadan pintileşir ve önünü arkasını düşünerek korkaklaşır.' Bu durum Türkçe'de yaygın olan deyişle; *'Viran olast hanede evlâd ii iyâl var!'* mısra-lyla ifade olunur. Fert aslında cömerttir ve pek cesurdur. Ama şartlar onu evlat yüzünden pintiliğe ve korkaklığa doğru iter. Böyle durumlarda cesur ve eli açık olacak babaya, evlat bir nevi ayak bağı olmaktadır. Aslında vatan evlatla ayalle, akraba ve komşularla ve diğer yüksek inanç ve değerlerle kıymet kazanır ve içi boş olan bu mefhumun içi bunlar ile dolu hale gelir. Yani vatanın kuru toprağı, dağı taşı için değil, içindeki yüksek varlıkları ve kıymetleri korumak için savaşılır."

Abdullah Fevzi Efendi burada sevginin diyar'a değil, diyar sakinlerine yönelik olduğunu ifade eden bir Arapça beyit de verir. Çünki insanın kalbini heyecanlara sürükleyen, aşın sevgi yüzünden dayanılmaz sarsıntılar yaşatan diyarın özü ve kendisi değil, ora sakinlerinin sevgisi ve bağlılığıdır. Mesele böyle düşünülmez ise, o takdirde mücahit olan asker, Allah'a ve onun yoluna, onun dinine ait görevini yaparken, diğerlerini arkasına atamaz, devamlı olarak onları düşünür. Yüksek düşünceleri, daha alt değerdekiler yüzünden terk eder. Bu arada, vatan fikrini ve toprak sevgisini cihadda ön planda tutanlar
Hocaefendi'nin belirttiğine göre çoğu kere şu itirazı ileri sürerler;

"Düşman bir Müslüman ülkeye girerse, orada yaşayan insanların mallarını yağmalar, çoluk çocuğunu öldürür, esir eder, kadın ve kızlarının, gelinlerinin iffetlerini yerlerde sürür, namuslarını hiçe sayar, ülke sakinlerini yok eder, camileri, okulları yakar yıkar, ata kabirlerine hakaretler eder; hülasa ülkeyi târumar eder. Altını üstüne getirir, pis çizmeleri ve ayaklarıyla, kanlı elleriyle sizin kutsal saydığınız, uğruna öldüğünüz her şeyi pisler ve sizleri de köle haline getirir, hürriyetinizi elinizden alır."

Abdullah Fevzi Efendi'ye göre bu doğrudur, ama her zaman düşman bu yola başvurmayabilir. Vatanı ve toprağını ön planda tutan bir propaganda ve ateşli konuşma, sadece ikna ve telkin amacına yönelik olup, askeri ileriye atılmasını sağlamak için yapılır. Fakat iyi netice de alınmaz. Bu konuşma, iman, İslâm, ahlâk, din, namus, Kur'ân üzerine yapılırsa netice alınabilir. Mesela düşman eğer Ingiliz ve avanesi gibi ise, güdülen siyaset sonucu bu insanlar önce girdikleri ülke halkını kendilerine çekmeğe, onların kalbini kazanmaya çalışır, bu uğurda emek sarf eder, istilacı emel daha sonraya bırakılır. Ülkede açları doyurur, yıkık yerleri onarır, para pul dağıtır ve neticede halk bunlara inanır

ve gelenleri, eskilerden yani kendi idareci ve askerlerinden daha iyi insanlar olarak görmeye başlar, işte bu zamanda artık, halkın köleleştirilmesi ve manen yok edilmesi, kültürünün elinden alınması sırası gelmiştir.

Uygulanan bu politika ve yumuşak davranış, halkı gaflete düşürür, aradan uzun bir zaman geçer, halk ve istilaya uğrayan millet uyansa da artık fayda vermez. Abdullah Fevzi Efendi'nin dediği doğrudur. Ama Ingiliz'in de öldürerek, yakıp yıkarak girmeye çalıştığı ülkeler de vardır. Mesela Çanakkale'ye hücumları böyledir. Gerçi orada birçok devletin ortak politikası sonucu bir hareket vardır, aynı adamlar Hindistan'a böyle girmemişler.

Abdullah Efendi'nin belirttiği gibi girmişler, Arap ülkelerinde de aynı yolla yıllarca kalmışlardır. Günümüzde kültür emperyalizmi denen şey bu olsa gerektir. Millet uyansa da iş işten çoktan geçtiği için boyun eğme büyük çapta gerçekleşmiştir, hem de yakıp yıkmadan.

"İngiliz girdiği yerde önce barış ilan eder, dostluktan dem vurur. İnsanlara zulmetmez. Aksine onlara para pul verir, açlarını doyurur. Beliren ve haber alınan ihtiyaçları anında giderir. Hizmet ve yardımını ta uzak yerlere kadar götürür. Camiler açık, okullar çalışır vaziyettedir. Beldenin örfüne, yaygın âdet ve an'anesine dokunmaz, hatta onları kabul eder, onlara uygun harekette bulunur. Yeni okullar ve mâ-bedler açar. Okullarda kendi dili ile eğitim ve öğretimi başlatır. Daha önceden okul açmış ise onlan takviye ederek genişletir, yaygınlaştırır. O ülke âdeta onun vatanı ve yeni toprağı, halk da kendi vatandaşı olmuştur. Bir bölümünü ve özellikle de eşraf çocuklarını Londra'ya tahsile yollar. Bu siyaset Hicaz'da Irak'ta ve Bağdat'ta uygulanmıştır. Bu siyaseti gütmüş olan İngiliz milletler topluluğu, istiladan sonraki yüz yılda, bu ülkelerin aydın ve idareci kesimi hep İngiliz kültürü ile yetişmiş, Londra'da öğrenim görmüş; hatta

askeri öğrenim veren okullarda okutulmuş, idareci ve asker eğitimi görmüş kimseler haline gelmiştir. Dün böyle idi bugün de böyle olmuştur. Dolayısıyla kumanda heyetlerinin 'ülkenizi istila ettiklerinde...' sözleri her zaman tutmayabilir. Böyle bir insan avı da vardı ve her zaman da olabilir. Buna karşı inançlı, Allah yolunu esas alan mücahit gereklidir. Bu kişi de vatan toprağını ve sevgisini ikinci planda tutar ve Allah'ın dinini yüceltmek, dünya dinleri arasında en üst mertebeye ulaştırmak yaygın adıyla *i'iâ-yı kelimetullah* onun asıl hedefi ve cihadda itici tek gücüdür."

"Siyasi entrikalarla iş yapan dünyadaki en büyük insan avcıları İngilizlerdir. Mesela Osmanlı ordusu ve askeri bir yere girdiğini düşünelim. Hiçbir siyasî incelik uygulamadan, tamamen bu adamların yaptığının aksini yapmaktadır. Çekirge sürüsü girmiş bir ekin tarlası ne hale gelirse, askerimizin girdiği toprak parçası da aynen o hali alıyor, işte bizim Birinci Cihan Harbinde Seferberlikte İran'a girişimiz ay-

nen böyle olmuştur. Mesela Hemedan'a girdik; yemyeşil, ağaçlık, bahçelik bir ülke. İnsanın içini açan güzellikte bahçelerle ağaçlıklarla donanmış bir şehir bulduk. Ama oradan çıkarken duru[111] hiç de böyle değildi. Şehir baştan başa harabeye dönmüş» güzelim köprüleri yıkılmış, çökmüş, yolları tarumar edilmiş bir halde idi. Görenlere ürküntü veren bir manzara, bir görüşe-göre orada icra edilen askeri işgal sonu böyle olmuş idi şehir. Halbuki şehirdeki bu tarihî eserler o ülkenin güya medeniyetin uzak olduğu dönemlerde inşa edilmiş, ama yirminci asırda medeni(!) dönemde medeniler eliyle harabeyi döndürülmüş idi."

"Ruslar bile işgal ettikleri topraklara bu vahşeti yapmadılar. Sözde müttefikimiz ve silah arkadaşımız olan Almanlar, siyasî irfanlarının kıtlığı, aşırı kahalıklan ve kötü siyasetleri sonucu» nihayet aşın azgınlıkları neticesi, savaştıkları bir tek

ülkeye bile bunları yapmamışlardır. Onlar da girdiği yerin halkını kendine çekmeğe, müttefiklerini kazanmaya gayret etmiştir, ileride ne olur bilinmez ama, en azından bugün için Ingiliz ve Alman'ın davranışları böyledir.''

"Biz yine anlatmakta olduğumuz asıl meselemize dönelim; vatan toprağı ve vatan sevgisi, savunanların ileri sürdükleri şekilde hizmet göremez. Eğitilmemiş bir halk için bunlar tek başına cihadda ve savaşta müessir bir müeyyide olamaz. Zira halktan, vatan fikrini daha ötelere götürecek, bir ruhi kemal beklenemez. Şu söylenebilir; askerini damarım ve ayrarıhğmı kabartarak savaşa sürülmeyi temin etmek belki bu yolla bir dereceye kadar mümkün olabilir. Bu onların hamasi duygularını tahrike yarayabilir. Dini yüceltmek Allah'a kulluk, dinî duyguları cihadda en büyük vesile ve muharrik güç saymak ameliyesi, zaten vatan, vatan sevgisi ve vatan toprağı gibi değerleri içine alır. Cihadın hakiki adamını bilip ona göre savaşan mü'min bunların tamamını göz önüne alır. Onları korur. Bunlar da ülkede İslâm dini hükümranlığını temine matuf değerler cümlesindendir. Vatan fikri ve dinî endişeler, aynı zamanda İslâm diyarında ecnebi hâkimiyetini kabul etmez, ikisini de şiddet reddeder.

"Bu açıklamalardan şu husus ortaya çıkmaktadır. Müslüman ve akıllı bir savaşçı, vatan fikir ve sevgisini, cihadda

önemli bir sebep, şer i bir gaye olarak kabul edemez. Vatan sevgisini önplanda tutan fikrin sahipleri, yerine göre vatan mefhumunu tevil de ederler. Fakat sözleri ile fiilleri bir değildir. Yaptıkları, fikirlerini yalanlamaktadır.
Attıkları adımlar izlenecek ve peşinden gidilecek güzel adımlar değildir. Çünkü apaçık, İslâm dininin beğenmediği ve istemediği yollara sapmışlar, kendileri gittikten başka başkalarını da oraya çekmek ve doğru yoldan ayırmak ve saptırmak istemektedirler."

"Bahsimizi özetlemek istersek diyebiliriz ki; Müslüman savaşçının (dinimize has tabirle mücahidin) uyması gereken en büyük savaş sebebi, illet-i gâiyye, cihadın ana hedefi ve gayesi, kişinin dünyasına ve âhiretine faydalı olacak bir hedefin gösterilmesi ve böyle bir emelin içte inançla birlikte bulunmasıdır. Müslümanlığın tavsiye edip mücâhidin gözünün önüne diktiği bu kudsî hedefin getireceği güzelliklerin, nimetlerin büyük bir bölümü öteki âleme ait olacaktır. Dünyada faydası varsa da bu geçici fayda yanında ebedî muhalled nimetleri de mevcuttur. Bunun karşılığı Allah Teâlâ ile bir alış-veriş ve doğrudan cennettir. İslâm mücahidi işte böylesi bir hedefe gözünü ve gönlünü diker, savaş günü bu uğurda ayağını sağlam basar, geriyi düşünmez, firan, harp alanından kaçmayı hiç mi hiç aklına getirmez, gözü daima ilerde, zaferde ve cennettedir. Gerekirse kanını ve canını bu yüksek değerler ve hedefler uğrunda feda eder. Çün-ki onun ulvî ve uhrevî bir emeli ve yapmast gereken bir vazifesi vardır. Çünkü inandığı din, cihaddan kaçışı haram kılmıştır. Bu din, mücahide öyle bir inanç ve ruh hali telkin eder ki, o bu sayede çabalar, Müslümanlığın bütün dinlerden daha yukarıda, hâkim mevkide, en üstün hükümranlık alanında olmasını ister. İslâm dininin ilk asırlarında, Peygamberimizin gününden ileriye doğru bu böyle olmuş, Doğuya ve Batıya aynı ruh hali içinde gidilmiştir. İşte gerçek saik, hakiki hedef ve cihadda asıl olan gaye; Allah'ın adını yüceltmek (i'lâ-yı kelimetullah) ve Müslümanlığın şerefini artırmak (Ta'zîzü'l-lslâm) ve diğer dinlere karşı onun hükümranlığını üst düzeye çıkarmak, hürmetini ve saygıya layık halini artırmaktır. Bu sağlam hedef, hem akıl ve hem de insanlığı karanlıktan kurtaran nurlu Islâm şeri'atinin gereği ve isteğidir. Yani hem ma'kul ve hem de meşru'dur."

Abdullah Fevzi Efendi bu sözleri ile İslâm fıkhının tanzim et* tiği harp ve sulh hukukunun temeli olan noktayı işaretlemektedir. İslâm şeriatı ölümü değil yaşamayı, yani

hayatı ön planda tutar. Barış yanlısıdır, savaşı istemez. Çünkü dinimizin adı Islâm, yani Sulh demektir. Peygamberimiz bu konuda şu önemli uyarıyı yapmışlardır: "Sakın ha düşmanla karşılaşmayı (savaşı) arzulamayın. Ama savaş da gelir size çatarsa, artık harbin bütün sıkıntılarına katlanınız. Zafere kadar bu şartlara göğüs gerip direniniz!" Kısaca söylersek Islâm savaşçısı olan mücahide gösterilen temel hedef ve onu zafere kadar savaş alanında tutan güç, onun inancı, eylemleri, kişiliği, ahlâkı ve her iki dünyası ile ilgili olan niyetidir. Yöneldiği gaye gerçekleşir ise buradan düşman dâhil, bütün âlem yarar görür.

Bütün bunları anlattıktan sonra Abdullah Fevzi Efendi, sorulabilecek bir suali ve yapılabilecek bir itirazı bir cümle halinde ifade eder sonra, ona cevap olan ilave görüşlerini belirtir. Tasavvur olunacak, mukadder söru şudur: "Birçok Avrupa ülkesi, vatan hissi ve ülke toprağı fikriyle savaştılar ve başan da kazandılar, zafere ulaştılar. Dolayısıyla, sadece vatan fikri askerlik için yeterlidir." Bu mukadder soru ve itiraz, vatan fikrinin ve hissinin savaşta yeterli olacağını savunan bir yapıdadır. Örnek isterseniz, işte Avrupa devletleri denilmek istenmektedir. Bu hayalî soruya cevap olmak üzere söze başlayan Abdullah Fevzi Efendi, "Ben derim ki..." cümlesiyle cevaba başlar. Mukadder soruyu veren Hocaefendi, bu devletlerin hepsinin, aynı zamanda -belki de vatan fikrinden daha çok- din fikri ile savaştıklarım belirtir ve bu fikri savunur. Onun belirttiğine göre, dünyada asılsız bile olsa her millet bir dine inanır. Dinsiz bir millet bulmak mümkün değildir. Bu itibarla herkes, vatan fikri ile savaştığını iddia etse bile, zahirde görünen bu fikrin yanında asıl güç din gücü olarak belirmektedir. Bunun istisnası belki materyalist ve maddeci düşünen bir millet veya askeri bir grup olabilir. Onlar da bu fikirlerine dine inanır gibi inandıkları için, o da onlar için âdeta din halindedir ve bunlar da istisna teşkil edemezler. Hatta bunlar, ittifak halinde oldukları bir inançlı millet ile, siyaset gereği paralel

hareket eder, âdeta dindarlar gibi davranırlar. Harb-i umûmîde Alman,

Ingiliz ve Fransız birliklerinde başkomutanlıklarca yayımlanan günlük emirlerde dinî unsurları bol bol görürüz.

Burada bu satırların yazarı, seyrettiği bir filmdeki bir tesbiti-ni vermeyi uygun bulmaktadır. İtalya'ya bir gece yarısı sabaha karşı taarruz edecek birliklerin kumandanı bir deli general, gece yarısı birliğin papazını çadırına çağırıyor ve kendisi gibi asker olan binbaşı papaza aynen şöyle söylüyor: "Bu gece Hz. İsa'ya bir mektup yaz, yağmur iste, yarın arazi pekişmiş olsun ve çocuklar rahat hareket etsinler!" Papaz bir şeyler söyleyecek oluyor, general gürlüyor: "Defol!,. Çık! Dediğimi acele yap!" Papaz binbaşı mektup yazdı mı yazmadı mı bilinmez ama, o gece araziye çok mükemmel bir yağmur yağıyor, sabah kararlaştırılan taarruz oluyor, zafer kazanılıyor. Gazetecilere başkent Roma'da beyanat veren bu general, zaferlerindeki Hz. Isa faktörünü gazetecilere anlatıyor, mahviyetkâr bir üslup ile bir ara oradaki bir köpeğe karşı havlıyor, yere yatıyor ve hayvan ile oynaşıyor. Yine tarihte bir İngiliz generali bir savaş öncesinde askerlerine şöyle diyordu: "Allah'a inancınız tam ve barutlarınız da muhakkak kuru olsun!" Bu sözden, her iki noktanın da gözden ırak tutulmaması gerektiğini anlamaktayız; maddî güç hazırlığı, ihtiyat ve iyi inanç, yani manevî ve moral zindelik ve güçlülük.

Abdullah Fevzi Efendi'nin belirttiğine göre asker, inancı sayesinde savaş alanında sebat eder ve iki güç birbirine karıştığı anda onu ileri iten güç sadece dinî duygular olur. "Bunlar nazarî olarak söylenmiş sözler olmayıp bizzat harbe iştirak sonucu görülen durumdur," diyen bu büyük gazi Hocaefendi meseleye bir de şer'î yönden, yani İslâmî bilgiler noktasından bakar:

"Nurlu İslâm şeriatı, (eş-şer'u'l-enver) dünya üzerindeki en büyük düstur ve kanun olan Islâm şeriatı, insanlara önce maddî güç tedarikini yani daha barış günlerinden itibaren savaşa iyi hazırlanmayı hizmet olarak verir. Bunu birçok âyette beyan ettikten sonra, çok daha sorumluluk yüklenen ve yükleten bir kanun ve kural (namus) diliyle der ki: 'Eğer siz Allah'a yardımda bulunursanız o da size yardım eder, ayaklarınızı sabit tutar ve sizi zafere ulaştırır.' Yani karşılıklı yardımlaşma esastır. Kul Allah'a, Allah da kula

yardımda bulunmalıdır. Buradaki kuvvet ve güç hazırlığı İ iki yönlüdür; birisi günün şartlarında maddî silahlanma ve | harp teknik ve taktiklerini öğrenme, uygulama ve ondan evvel manevî ve dinî hazırlık; askerin manevî cihazlarla donatılması; inanç, ahlâk, kişilik, Allah ve din sevgisi vb." |

"Meselede unutulmaması gereken bir nokla daha bulunmaktadır; maddî açıdan en büyük ve ağır silahlarla ■, donatılmış bir orduda, eğer din hissi, moral güç ve kendi-¸ ne güven ve şahsiyetli duruş mevcut değil ise, maddî güç tek başına sonuç almakta gerekli görevi yapamamaktadır.

Bu durum tarafımızdan İngiliz'in Bağdat, Küt (el-Amara), 1 Basra işgal ve ihtilallerinde yaşanmıştır (11 Şubat 1333 Ru-i mi). Özet olarak şunu söylemek mümkündür; Allah'a ve Peygamberine inanan ordular, aklen ve dinen şu görevle görevlidirler: sadece Allah için savaşmak, sadece onun di-nini üstün kılmak niyetiyle dövüşmek." . j

Abdullah Fevzi Efendi bu bilgileri verdikten sonra, Peyganii berimizin gününde savaşmış olan Kuzman isimli bir kişinin dıi rumunu örnek olarak verir. Kuzman bir muharebede son dereci kahramanca savaşır. Bunu gören dostları Peygamberimize du4 rumu anlatırlar, fakat Efendimiz; "O

cehennemliktir" buyururj Bu birkaç kez tekerrür eder. Bir sahabi Kuzman'ın haliyle eferil dimizin sözü üzerinde hayretle durur ve olaydaki hikmetin izi-Î ni sürer. Kuzman'ı gün boyu izler, Kuzman savaşta nihayet ya^ ralamr. Yaranın acısına dayanamaz, kargısının üzerine karnırtij dayayıp intihar eder. Olayı izleyen o sahabi Peygamberimize bıilj haberi getirince efendimiz, sadece Allah adına yapılacak cihadıı^ ecir ve sevap ve cennet sebebi olacağını tekrarlar. Buradan man* tıkî bir netice çıkaran Hocaefendi'nin sözü şöyledir:

"Aralarında umum husus mutlak vardır. Yani her din sevgisi, aynı zamanda vatan hissidir ve vatan sevgisidir. Ama her vatan sevgisi ve hissi aym zamanda din sevgisi değildir. Çok nadir durumda vatan sevgisini taşıyan nadir kişide bu sevginin yanında din hissi de olabilir."

"Vatan ve insanın ömrünü geçirdiği ve yaşadığı kendisine bağlı olduğu yuva hissi nasıl üstün olabilir ve zaferi do-

gurur. Bu his en yoğun olarak vahşi hayvanlar ve kuşlarda bulunur. Onlar yuvalarına ve inlerine müştak ve bağlıdırlar. Nerede kaldı insanın üstünlüğü ye mükerrem oluşu? Hülasa din hissi insanı cihadda en sağlam tutan histir. Akıl ve şeriat bunu böyle söyler. Dinin ve aklın söylediğinde de mutlaka pek çok yararlar, hikmet ve maslahat mevcuttur."

Orduda Ahlâk

Abdullah Fevzi Efendi savaş hatıralarını anlatırken yukarıdaki başlıkla bir bölüm açar ve üç varak kadar izahat verir. Bu bilgileri, Çanakkale savaşları sırasında Büyükçekmece ve Küçükçekmece'deki ikâmeti esnasında gördüğü birliklere ait bir değerlendirme olarak, veya o günde mevcut yedi Osmanlı ordusunun tamamına bu hükümleri teşmil etmek yollarının

ikisini de tutabiliriz. "Abdullah Fevzi Efendi bunları görmüş; başka birlikler daha farklı olabiliri' hükmüne varabilmek için, askerde iyi örnekleri veren tesbitlere ve belgelere ihtiyaç vardır. Bunun aksini düşünmek de mümkündür.

Bir diğer değerlendirme şöyle olabilir; "Parça bütünün özellikleri ve vasıfları hakkında insana bir fikir verebilir. Dolayısıyla, bazı kıtaları gören kişi, ötekilerini de bunlara kıyasla bir sonuca varır." Bu da doğrudur, çünkü çok önemli bir zamanda pek çok birliği hem de savaşın içinde, Allah'a en yakın ve muhtaç olunan bir zamanda görmüştür, dolayısıyla tesbitleri doğrudur.

Diğer yandan aklımıza şu da gelebilmektedir; köyden kentten gelen, çoğu ihmal edilmiş efrattan, İslâmî anlamda kemâl ve ahlâk beklemek doğru mudur? Bu tesbit de yanlış olabilir. Çünkü, erat için doğru olan bu tesbit zâbitler için geçerli olamaz. Onlar ciddi öğrenim görmüş kimselerdir. Dolayısıyla "asker ocağında din ve ahlâk olamaz" yargısına varmak da insanın istemediği bir husustur. Zira az da olsa dinî hayatı düzgün olan, namazına devam eden erlerden ve subaylardan da söz edilmektedir. "Azm da azı; *ekaUü'l-kalİl”* de olsa, demek ki asker arasında iyileri de bulunmaktadır.

Abdullah Fevzi Efendi, Çanakkale'den sonra Irak ve Kuzey batı İran ile Kafkasya'ya ve oradaki askeri birliklerimize de katılmış, oralarda da savaşmıştır. Asker hakkmdaki bu tesbitler, terhis sonu ele alındı ve o zaman yazıldı ise, değerlendirme daha da kapsamlı olmak durumundadır. Bu defterler, harp sırasında günlük şeklinde tutulmuş ise, o daha farklı bir sonuç verecektir. Çanakkale, henüz askerliğe yeni giriş aylarına ait tesbitleri taşır. Defterlerin devamında Hemedan, Halep, Irak ve İran günleri gelecektir ki, oralarda tutulan notlarda, Abdullah Fevzi Efendi askerliği ve orduyu daha yakından ve genişçe tanımış olmaktadır. Hemedan ve Halep günlerinde tutulan notlarda, askerin ahlâkı ve dinî

hayatı ile ilgili tesbitler de bulunmaktadır. Biz nasıl düşünürsek düşünelim, verilen bilgiler "Peygamber ocağı ordu" fikrine aykırı, inanana çok ters durumlar söz konusudur. Abdullah Fevzi Efendi bu bölüme şu sözlerle başlar:

"Vâ esefâ ale'l-ahlâk fî ceyşi'l-Islâın fî hâze'l-asr! 'Yaşadığımız yüzyılda, İslâm ordusu ve askerinde mevcut ahlâka yazıklar olsun!' O güzelim İslâm asker ahlâkı, câhiliyet ölümü ile ölmüş olup, kıtalarda o güzel ahlâktan çok az işaret ve iz görülebilir. Peygamberimizin veya onun aziz dostları olan Sahabenin gerçekleştirdiği askeri harekâta katılan bir mücahit kabrinden kalksa, gelip bu Müslüman Osmanlı ordusunun halini görse, o günkü askerin ahlâk ve âdabına dâir bu insanlarda hiçbir işaret bulamaz. Onların hali, inkâr olunacak ve asla beğenilmeyecek kötü bir durum olarak görünür bu Sahabi Mücahide. O hayırlı selefin böyle şerli evlat ve ahfadı elbette böyle bir durumu ve bu sözlerle değerlendirilmeyi hak eder. Hatta o mücahit şöyle konuşup onları sertçe azarlayabilir; Sizler Müslüman ordusu mensubu musunuz? Yoksa başka bir milletten misiniz? Müslüman olmakta ve güzel ahlâk taşımakta niçin atalarınızın yolunu tutmadınız da gittiniz eğri ve yanlış yolları tuttunuz? Komutanlarınız berbat, erlerin hali daha fena. Nerede size miras bıraktığımız; bilgi ve güzel ahlâk? Nerede züht ve takva hayatı? Aradan uzun zaman geçince mi onları unutuverdiniz? Yoksa cehalet sizi boğazlayıp yok etti de bu güzel değerleri zayi mi ettiniz? Bu durumda siz bugünkü perişanlığı ve denâeti çoktan hak ettiniz ki ona gömülüp kaldınız. Selefinizin; güzel ahlâki; edebi, salih amelleri, takvalı halleri, savaştaki güzel tavırları, itaat ve inkıyatları size yetmez mi idi? Size ne oldu da bizleri bırakıp başkalarını örnek aldınız? Biz size üsve-i hasene; güzel ve ihtişamlı bir örnek olarak yeterli değil mi idik? Bizi bırakıp Avrupa'nın izini takibe başladınız? Yazıklar olsun size! Daha ne vakte kadar azgınlıkta ve sarhoşlukta bocalayıp duracaksınız?.."

Abdullah Fevzi Efendi Sahabe-Mücahit ağzından bu azar işini birkaç satır daha sürdürür. Bu cümlelerde başka milletlere uyup onlar gibi olmaya çalışmanın kötülüğü anlatılır ve bu hal zemmedilir. Bu kör taklidin doğurduğu fenalıklar sonu Avrupa'ya lokma olduğumuz ve yutulduğumuz belirtilir. Başarılı bir silkiniş, uyanış ve kendine dönüş eski ahlâk ve imanı kazanış tavsiye edilir. Takvalı bir sabit duruş vurgulanır. Çünkü Allah Teâlâ ancak bu sayede Osmanlı Müslüman ordusuna zafer nasip edecektir.

"Size hiç; *"i» teıısımıllafıe yensurktim ve yilsebbit akdetmektim"* âyet-i kerimesi okunmadı mı? Siz Allah'a yardım etmemiş, yolunca gitmemiş iseniz haliniz nice olur? Uyanma vakti hâlâ gelmedi mi? Daha ne vakte kadar gaflette uyuyacaksınız? İslâm ufkunda uyanma vakti geldi artık. Eğer gözlerinizi ovuşturup yeniden açmazsanız, perdeleri ve körlüğü gidermezseniz bu meskenet ve zillet değirmeni sizi öğütmeye devam edecek, yok olacaksınız! Avrupa ile irtibatınız da gücünü yitirdi. Hatta tamamen çözülüp yok olacak bir derekeye düştü. Silkinip kalkar kendinize gelirseniz kötülüklerden ve dertlerinizden daha çabuk kurtulmuş olacaksınız."

Abdullah Fevzi Efendi askerde güzel ahlâkın yerini kötü ahlâkın aldığını, bu durumun da efrat arasında ve hatta yalnız onlarda olmayıp komutanlar içinde de çok yaygınlaştığını yazar.

"Yapılan konuşmalar, günlük muaşeret, görüşüp anlaşmalar çok berbattır. Aynen câhil ve dinsiz Arap toplumu-nun binlerce yıl önceki hareketleri gibi hareket ve davranışlar orduda yayılmış haldedir, (v. 13). Asker, dinimizin yasak kıldığı ve hoş görmediği işlere (el-menâhi ve'l-münkerât), her türlü câniliğe alışmış durumdadır. Onlar bu ahlâksızlığa boğazlarına kadar batmışlar, hâlâ da batmaktadırlar. Hırsızlık, çapul, yağma, dövüş, yaralama,

dövme, içki, onun bunun ırz ve namusunu kirletme gibi pek çok yasağa bulaşmış durumda idiler. Bütün bu kötülükleri, dine uymayan fiilleri açıktan irtikâp eder, kimseden de çekinmezler. Sanki dağda, vahşi hayvanların içinde doğmuşlar, insan görmemişler, medeniyetle alâkaları olmamış gibi. Veya bir başka deyişle Müslüman ülkede değil de, küfür diyarında yetişmişler, hiç İslâm ahlâkından nasipleri olmamış. Konuştuklarında müstehcen ve utanç verici kelimelerle konuşmalar yaparlar, yârenlikleri ve sohbetleri hep küfürleşme, anlattıkları zinâ, fuhuş ve eşcinsellik hikâyeleri. Şaka yaparlarsa birbirlerini küçültür yererler. Kaba kaba hitapta bulunurlar, birbirlerine kötü adlar takarlar ve bütün bunları da öğüıierek, açıktan açığa yapmaktan da gurur duyar, çekinmezler,"

"Sanki bu neferlerin ar damarları kurumuş, kıskanabil-me melekeleri yani asabiyetleri ve hamiyet hisleri ölüp yok olmuş. Birbirlerinin iffet ve ırzına edepsizce saldırır, birbirlerine kötü adlar takar, utanmadan alaycı tavırlarla konuşurlar. Birbirlerinden öğüt ve nasihat almaz ve dinlemezler. Edep ve hayâ tavsiyeleri hiç olmaz. Nasihat etsen pek azı müstesna hiç tesir etmez. Nasihat tutmazlar. Vaaz etsen, bu vaazdan istifade edip yola gelmezler. Aksine başkası onların bu zavallı hallerine bakıp onlardan ibret alır. Hülasa, hepsinin kalpleri taşlaşmış, hatta taştan daha da katı hale gelmiştir. İslâm ahlâkının yüce âdabı bunların üstüne çağlamamış, o güzelim şelâleler edep ve hayâ Fırat'ı bunları asla ıslatmamış, yumuşamamış ve güzelleşememişler."

Abdullah Fevzi Efendi'nin bu tesbitleri, birlikte oldukları, aralarında rütbe farkı bulunmayan erlerle ilgilidir. Burada abartma ve yalan olmadığı gibi, kötüleme ve iftira da yoktur. Aradan 100 yıla yakın bir zaman geçmesine ve erler bir takım öğrenim görmelerine rağmen, yine anlatılan manzara yaklaşık aynıdır. Bütün bu çoğunluk içinde, sayıları çok az da

olsa iyi yetişmiş, aileden güzel ahlâk almış erler de bulunurdu, bugün de bulunmaktadır. İşte umumi manzarayı görüp de kahrolarak bir asker-

İlk dönemi geçirmek bunlara daha da zahmetli gelmektedir. Bu tasvirler bize Osmanlı sivil toplumu hakkında da bir fikir verir. Yani anlatılanlar sadece askere mahsus sıfatlar ve nitelikler delildir. Sivilde taşıdığı ahlâkı, asker ocağında biraz daha pervasızca yaşamak durumu bu hale getirmektedir.

Çocuklar gerekli dinî terbiye ve eğitimi ya aileden veya okuldan alacaklardı. Bu ikisi görev yapmayınca, iyi ahlâklı bir asker ocağı olsa idi burada eksikler tamamlanırdı. Ama burası da toplumun bir parçası olarak aynı çizgileri ve deseni taşımaktaydı. Abdullah Fevzi Efendi başka sayfalarda erlerin konuşmalarına da temas eder. Onlardaki dinî yapı hakkında bir fikir verecek olan şu paragraflar önemlidir:

"En kötü konuşmaları da karşılıklı sohbetlerinde dîn-i mübîn-i İslâm'a küfretmeleridir. Allah korusun, biri diğerine kızınca ilk işi onun dinme küfretmek olmaktadır. Bu âdetin kötülüğü, günahlığı onlara vız gelir. Bu çok yaygındır. Hatta normal konuşmalarda, küfür medâr-ı kelâm, yani konuşmanın rahatça akıp gitmesi için bir alışkanlık halindedir. Asla küfürsüz konuşmazlar. Bu ahlâksızlık ile o kadar iç içe olmuşlardır ki, artık kötü söz ve iş ile kucak kucağa yaşamaya alışmışlar, o kadar pis sözleri ve kötü işleri vardır ki, bu ne fena ahlâk, ne büyük günahtır hiç bilmezler, akıllarına bile getirmezler."

"Güzel ve dinî olanı hiç istemezler, dönüp bakmazlar bile. Hevâ ve heveslerine, nefislerinin isteğine uymak, bu ölçüsüz ve azgın hislerin, sanki din imişçesine ardından gitmek âdetleri olmuştur. Allah'ın 'yapınız!' dediğini yapmaz, 'yapmayın!' dediklerini ise seve seve yaparlar. Allah'ın emrinden kaçarlar. Mekârim-i ahlâka, güzel amellere

ve davranışlara hiç yanaşmazlar. Dinin verdiği ve öğrettiği güzelliklerle güzelleşmek istemezler. Takva gibi sağlam bir ipe/kulpa asla yapışmazlar. Müıkerâttan kaçınıp, ulvi ve dinî ahlâka ve amellere yönelme âdetleri hiç yoktur (v. 14)."

"Yine askerlerde yüce İnsanî vasıflara yönelme, şeref ve şanın zirvesine tırmanma ve yükselme isteği yoktur. İslâm'ın ilk dönemlerindeki askerî, İnsanî ve dinî yüce yolları tutup, onlarla gelişme isteği bu efratta bulunmamaktadır. Askerin hevâ ve hevesi böyle âdi şeylere yönelik olun-

ca, onlarda ilme, fazilete, kemâle yöneliş ve istek olmadığı gibi, âlime ve ahlâklı insana rağbet ve yöneliş de bulunmamaktadır. Dindarlık ve din onlar arasında daima kimsesizdir, garip bir yabancıdır. Kezâ, fazilet hissi de öyledir. Onu da kendilerine yabancı bilmektedirler. Bu adamlar Allah'ın hakkını gözetip îfâ etmedikleri gibi, kendi aralarında kul haklarına da saygılı değildirler. Birbirlerinin eşyasını ve malını gizlice ve ustalıkla alıyor (çalıyor), aralarında kumar âdeti yaygın olarak cereyan ediyor, haram ve bâtıl yollarla arkadaşlarının malını yemekten de hiç korku duymuyorlar, buna aldırış bile etmiyorlar. Halkın malmı kanunsuz yollarla, bâtıl usullerle, gaspla, hırsızlıkla, kumarla elde edip yiyorlar. Bu hali biz özellikle İran'da ve lrak'ta sayılamayacak örnekleriyle görmüş bulunmaktayız."

Asker'de Namaz

"Bilindiği gibi namaz dinimizin direğidir. Askerin de maneviyâtının özü ve ruhu namazdır. Hazarda olsun seferde olsun namazı asker tamamen boşladılar, âdeta unuttular. Onlara göre bunun mahzuru ve tehlikesi de yoktur. Allah korusun askerin bir bölümü namazı kötüleyerek, inkâr ederek bıraktı, bir bölümü de bir gün kıldı, ertesi gün kılmadı. Bazılan da kabul edilemeyecek özürler ileri

sürerek namazla ilgilerini ve alâkalarını kestiler. Su yok veya suyumuz az dediler, yahut da elbiselerinin temiz olmadığını mazeret olarak ileri sürdüler. Bazen namazsızlık hali büyük komuta kademelerinde fark edildi ve namazın kılınmasına dair emirler gönderildi. Fakat erat, başka emirleri koşarak tuttuğu gibi namaza sarılmadılar. Çünkü onlar 'namaz kılınız!' emrini diğer emirlere denk görmüyorlardı, tşin tuhaf yanı, emirleri veren kumandanlar kendileri namaz kılmıyorlardı. Onlar kılmayınca da emirleri ve sözleri geçerli olmuyordu. Bu emir ve sözler, bizzat uygulanmayınca nasıl tutulabilirdi ki?"

"Kumandanlar, yasakladıkları kötülükleri kendileri de yaparken başkalarından yapmamalannı istemek durumu söz konusu idi. Böylece önce kumandanlar yoldan ve meş-

ru çizgiden dışarı çıkmış halde idiler, Vah vah! İslâm dinine. Ona bağlı olduklarını söyleyen Müslümanların haline! Bu kişiler askere baş ve kumandan olmuşlardır.
İnsanoğlu sözden çok fiilden ve uygulamadan etkilenir. Kulağından çok gözüyle gördüğünün ardından gider ve ona uyar. Namazı kumandan kılarsa, erler ondan görür, ibret alır ve onlar da yaparlar. Böylece fiil, sözden çok daha tesirli olur. Evet sayıları az da olsa, bazı kumandanlar namazlarını kılarlardı. Fakat bunların sayısı, simsiyah at sürüsündeki beyaz tek tük at gibi kalmaktaydı."

Kumanda Heyetinde Namaz,

Garip Bir Yabancı Gibidir

"Buradaki garip sözü, yalnız ve kimsesiz demektir. Mü’minin miracı ve müslümanların göz aydınlığı olan namaz, zâbitler ve kumandanlar arasında hiç tanınmayan, gurbette kalmış, vatanından ayrı ve uzakta bir garip gibidir. Halbuki İslâm'ın ilk asırlarında (Asrısaadette ve Sadr-ı İslâm'da) ordudaki

kumandanlar ve idareci emirler namaz ve diğer ibadetler konusunda da insanlann reisi ve başı durumunda, aynı konularda da onların komutanı ve başı idiler. Onlar ne derse o olurdu. Aynı zamanda orduda namazını terk edenlere ta'zir ve uyarı cezalarını yine onlar verirdi. Bu insanlar askerî konularda orduyu görüp gözettikleri gibi, dinî vazifelerde de askerin üzerinde söz sahibi idiler. Yani onlar gerek dünya ve gerek dîn konularında insanlann izleyip arkalarından gittikleri söz sahipleri idi. Ordu onları her konuda örnek olarak görüp peşlerini takip ederlerdi. Sanki aralannda bir mıknatıs gücü ve çekiciliği mevcut idi."

"Ordu mensubu erler kalpleriyle ve bedenleriyle bu komutanların cazibesine kapılırdı. Söz dinleme, itaat edip baş eğme askerde âdeta ikinci bir tabiat, bir fıtrat gereği idi. Kimse bunun dışında istese de kalamazdı. Bu itaat gönüllü, candan ve içten gelen bir duygu seli ile olurdu. Yoksa mazlumun istemeyerek zâlime itaati, koyunun kurda ve canavara teslimiyeti cinsinden elde olmadan gerçekleşen bir itaat ve baş eğme hali değildi."

"Bizim, kumandanların namaz kılmama sebepleri, birçoklarından duyduğumuz şu gerekçe idi; Namaz İslâm dininde zaten beden eğitimi ve spor yoluyla insan sağlığı ye temizliği için meşru kılınmıştır. Bizler, her zaman sürekli olarak bu işin içinde yoğrulup gitmekteyiz. İşimiz gücümüz beden eğitimidir, spordur. Her gün elimizi yüzümüzü sabunla yıkarız. Ayaklarımızı yıkadığımız zamanlar da olur. İmkân bulduğumuz anda gusül de yapar, yıkanırız da. Dolayısıyla namazla yorulup, onunla vakit zayi etmeye ihtiyaç yoktur."

"İşte onların namaz hakkında, namazın teşrii ve kullara emredilmesi (teklifi) hakkında, namazdaki esrar hakkında bildikleri ve hissettikleri bunlardan İbarettir. Yazıklar olsun arzularımn esiri olan bilgisiz kaba mülhitlere

(ilhat ehli olan, dinle alâkasız kişiler) ve dinsizlere! Namaz onların bu sözlerinden apayrı, onların idrak ve bilgilerinin çok ötesinde, zannettiklerinden daha da/yararlı (v. 16) onların temizlendikleri tarzlardan çok çok faydalı, nezâfet anlayışlarından kat kat üstün temizleyici, arıtıcı, ahlâkı güzelleştirip arındıran, tasfiye eden, insanı âdi İşlerden, aşırılıktan ve münker-den alıkoyan, devamlı iyiliğe bağlayan yüce bir kulluk türüdür. Müminlerin kalplerini birleştiren ancak namazdır. Onlara Miraç hazzı veren, onları ruh olgunluğuna eriştiren, takvalı müstümanlara doğru hidâyet yollarını açan odur. Ancak namazdır. Namaz yüceler yücesi Rabbimizden gelen Allah Teâlâ'nın bir buyruğu olup, Nebiler Efendisi Peygamberimiz ve tslâm ordu komutanlarımı! cümlesi tarafından uygulanan bir ibadettir. Dinimize, dünyamıza ait, her konuda yol gösterici yıldızlar mesabesinde olan Sahabe tarafından dikkatlice kılınan, her çağın müslümanlannca eda edilen bu ibadet, yani namaz ile kulluk, bu yalancı Avrupa medeniyeti ortaya çıkıncaya kadar böyle sürüp gelmiştir. Bu yalancı medeniyet dalgası belirince; akıl, mantık, şeriat, fikir, doğru ve isabetli görüş yerine; şekavet, şehvet, heva ve heves azgınlığı ordu mensuplarına her kademede hâkim olup bu insanları güder hale gelmiştir."

"İşte bu sebepten kendileri yoldan çıkmış olan ve askeri de saptırmaya gayret eden bu insanlar İslâm ordusuna kumandan ve baş olmuşlar, mülminlerin bölük ve taburla-

rınm, alay, tugay ve tümenlerinin, kolordu ve ordularının başına geçmişlerdir. Vah vah İslâm'a! Vah müslümanların acı durumlarına! 'İnsanlar meliklerinin emirlerinin ve baş-kanlarının dini ve gidişatı üzerinde olmayacaklar mı?' idi. Eğer karga bir toplumun kılavuzu ise, onları mezbelelik yerlere götürür. (Veya Türkçe'deki söyleyiş ile; kılavuzu karga olanın burnu.... kurtulmaz.) Biz niçin kumandanları namaz kılarken görmüyoruz? Neden onlar

Sadr-ı İslâm kumandanlarının izinde değiller? Neden ordular, onların ardından gidip zafere erişip düşmanları tepelemiyor, habire gagalanıyorlar. Onlar 'namazın müslümanlara beş vakit farz kılınmış bir ibadet ve bir vazife olduğunu' bilmiyorlar mı? Bunu kabul edip inanmıyorlar mı? Yoksa onlara şeytanları kendi fikir ve fiillerini iyi gösterip aldattı mı? Bu sayede orada burada savrulup yok olmalarını mı istedi? Dinsizlikleri bu sebepten midir? Doğru yoldan bundan dolayı mı ayrıldılar? Namazı kabul etmedikten ayn, bir kısmı dini Hak olan İslâm'ı kabul etmiyor, din olarak ona bağlanmıyor, İslâm'a ve müslümana hakaretle; küçümseyerek bakıyor. İçlerindeki kötü düşünce ve inançlar, erlerin yanında dışa vurduklarından çok daha fazla ve fenadır. Eğer ümmi askerin ayaklanmasından çekinip korkmasalar, dini kötülemek üzere içlerindekini dışa dökecek ve hepsini kusacaklar. Bereket Allah kalplerine bir korku veriyor da susuyorlar. Fakat yine de fırsat buldukça bu âdi fikirlerini askere aşılamaya çalışmaktan da geri durmuyorlar."

"Bunu yaparken dinî hakikatleri, şer'î ahkâmı da araya karıştırıp, hile ile dinleyenleri aldatarak erata veriyorlar, (v. 17) Gerçek ile yalanı katıp kararak, mesela askeri harbe teşvik için eğer biri konuşacak olursa, tıpkı sağlam müttaki bir müslüman gibi ifade-i meram ediyor ve onlara aynen şöyle sesleniyor; Düşmana saldırmaz ve cihad edip iyi savaşmazsanız dininiz elden gider, İslâm'ın ne kadar alâmeti ve şiarı, kudsî alâmet ve işaretleri var ise hepsi ülkeden silinir gider. Camileriniz kiliseye döner, minareleriniz çan kulesi olur!... Ve daha neler neler. Dine ait olumlu ne sözler, ne benzetmeler. Bu sözler ile erlerdeki dindarlığı ve İslâmî gayreti harekete geçirirler. Halbuki bu sözleri sarf eden kumandan, Allah'a kulluk ve ibadet kastıyla yönünü Kâbe cihetine hiç döndürmez. Allah için namaz kılmak üzere bir mescide ve

bir camiye girmez. Onlar kalplerinde olmayan şeyleri böy- 1
'ece dilleri ile —ihtiyaç gördükçe— söylerler. Tamamen
| münafıklara ve dine inanmayan mülhitlere ait olan bu yol
I ve bu ahlâk ne kadar iğrençtir. Dili kalbine tercüman olma-
‘ sı gereken ve yakışan bir müslüman için bu âdi ve rezil ah-
j lâk ne kadar kötü ve insanın değerini düşürücüdür. Halbu-
j ki tercümanın sadık ve emin olması içtekini olduğu gibi dı-
\ şa vurması ve değiştirmemesi gereklidir, işte bu ikili du-
j rum, bu aldatıcı müdara ve yaltaklanma hali bize şunu an-
j latmaktadır. kumandanlar, biraz saf ve aklı az olan,
zayıf eratı ve insanlan gördükçe, böyle aldatıcı ve kendilerini
j dindar gösterici cümleler ve sözler söylemekte, ama
kendi aralarında —Kur'âıı ifadesiyle, şeytanlarıyla baş başa
kaldıkları vakit— 'bu saf, ahmak ve ebleh insanlara karşı
böyle konuşalım, onlan davar gibi güdelim, aldatalım,
emirlerimize kayıtsız şartsız râm edelim, dilediğimiz
istikamete onları sürüp baş eğmelerini sağlayalım'
demektedirler. Düşünce ve tatbikatları aynen böyle cereyan
etmektedir."

"Bu hal sadece büyük kumandanların tuttuğu bir yol değildir.
Yani bunu kendileri düşünüp, isteyerek yapmıyorlar.
Yaptıkları bu işler ve taşıdıkları bu inançlar, siyasette
arkalarından gittikleri AvrupalI mülhitlerin ve dinsiz millet ve
zümrelerin âdetidir, işte bu kötü ve topal ah-lâk/çolak huy,
beceriksiz düşünce tarzı (v. 18) Islâm ülkesi olan bizim
diyarlara da geldi. Fakat bizde bunun meyve verebilmesi için
tohumun iyi olması, milletin de dinsizliğe azimle yapışması
gerekir. (Bu da inşallah olmaz)."

"Böyle bir düşünce ve uygulama, bizim dinimize uymadığı
gibi, içtimâi hayatımızla da ünsiyet kuramaz. Bu hal bizim
hayata bakış üslubumuza uymadığı gibi, doğru dürüst
insanlara has olan tavır ve hareket tarzımızla da asla
bağdaşmaz. Bizler AvrupalIlar gibi değiliz. Dinimiz ayrı,
onları dini ayrı. Ahlâkımız başka onların ahlâkı başka.

Bizim âdet, an'ane ve gidişatımız farklı, onlarınki daha da farklıdır. Bizim çalışma ve gayretimizin hedefi ise onlarınkini hiç tutmaz, Bizdeki hedefler ayrı, onlarda ayrıdır. Toprak ve iklimimiz ile onların toprak ve iklimi bambaşkadır. Her iki insan toplumu ve cemaat birbiriyle asla bağdaşamaz. Kıyasla-namaz. Onlar bir millet, biz ise apayrı bir ümmetiz. Onlara

benzemek ve onları taklit bize fayda yerine zarar getirir. Teknoloji, sanayi, fabrika v.b. konular ayrı şeylerdir."

Sırrın Açığa Çıkışı veya Konunun Tahlili

"Namaz hakkında kendileriyle yaptığım konuşma ve münakaşalarda farkına vardığım ve tesbit ettiğim, komutanların fikirlerini açıklama ve tahlil edebiliriz. Niçin bu büyük komutanlar namazı terk ediyorlar? Aslında mesele çok açık. Keşfe falan hiç ihtiyaç yok. Birazcık olsun düşünen kişi meseleyi hemen kavrar. Geçen izahlardan şunu öğrendik; birliklere en üst komuta kademesinden 'namazların kılınmasına dair' emirler gelebilir. Bu emir silsile-i merâtib yoluyla en küçük zabite, ondan da erlere intikal eder. Fakat emri veren makam sahipleri kendileri namaz kılmazlar. Peki bu meselenin sırrı nedir? Şimdi bu sırrın üzerindeki örtüyü açığa çıkaralım; komutanlar hem emrediyor, hem de kendileri namaz kılmıyorlar. Bu durum ya onların iki yüzlülüklerinden (nifaklarından) neş’et ediyor veya kalplerindeki şekâvetin azgınlığı onları bu harekete sevk ediyor. Yahut da gözlerini dinsizlik (ilhat ve irtidat) perdesi bürümüş de Islâm dininin temiz harimini terk edip çıkıveriyorlar. Üçüncü bir durum daha var ki biz bunun ihtimal dâhilinde olmadığını zan etmekteyiz. O da şudur; komutanları namazdan uzaklaştıran en büyük sebep, namazı onlara kötü gösteren en etkili âmil —kendi ifadelerine göre— tembelliktir. Fakat bize göre ilk iki ihtimal daha galip gelmektedir. Çünkü onların tembellik için ileri

sürecekleri meşru bir özürleri de yoktur (v. 19). Namazın terkini gerektirecek bir durum hiçbir zaman söz konusu olamaz. Her türlü meşakkate göğüs geren erler için bile bir özür yok iken, zabitler haydi haydi hiçbir özür ileri süremezler. Çünkü hazarda ve seferde zabitler son derece rahattırlar. Açlık çekmezler. Susuzluk nedir bilmezler. Nimet içinde yüzerler. Yolculukta eğer bir yere konulursa, erler onlann çadırlarını kurar, çeşit çeşit yemeklerini pişirir, önlerine getirirler. Erat ister ise arpa ve ot yesinler, zâbitler için umurlarında bile değildir bu durum. Hatta açlıktan ölseler bile.

Onları bu durumlar hiç ilgilendirmez ve rahatsız etmez. Çadırlarda karyolaya varıncaya dek konforları tamdır. İçinde pamuk veya kıtık dolu çok güzel yatakları mevcuttur. Erler bazen kuru bir toprak zemin bulamazlar. Subayların yük taşımaları, angarya ve nöbet tutmaları da söz konusu değildir. Seferde yol istediği kadar uzak olsun, erler yaya giderken, en güzel atlar subayları taşır. Erlerin ayaklan kabanr, su toplar, postallar ayaklarını vurur, yürüyemez hale gelirler, hasta olurlar. Zabitlerin ayaklannda sağlam çizmeler, soğuğa ve suya dayanıklı ayakkabılar vardır. Erler çarık ve dolakla yürür, subay takımının elbiseleri kavi, yağmurluk ve muşambalan mevcuttur. Onlar suya ve yağmura karşı korunaklıdırlar. Gerek savaş ve gerek sulh zamanında erlere göre onlann durumları daha emniyetli ve daha rahattır. Tehlike onlarda daha azdır. Birçoğu askerlerin çok gerisinde ve en emin yerlerde kalırlar. Bu bölgeye çarpışma ve savaşın aksi çok zor erişir. Fakat onlann sadece uçaklara karşı emniyetleri yoktur (v. 22)."[1] [2]

(v. 18)'°

"Hatta kumandanlar top mermilerinin tesir sahasından da uzakta olurlar. En rahat yer onların mevzileridir. Gerek sefer, gerek hazarda en rahat kesim onlardır. Hal böyle olunca,

namaz kılmamaları için hiçbir meşru engel ve ma* zeret bulunmamaktadır. Hatta kum ve toprak bulamadıkları vakit, yani yağmurlu havalarda bile at üstünde ima yoluyla ibadet yapabilirler. Onlar için ibadette asla güçlük yoktur. Namazı bırakmalarını gerekli kılan bir hal kesinlikle mevcut değildir."

"Hülasa isimli fıkıh kitabında şöyle yazılıdır; "İmam Muhammed'den nakil ve rivayet olunmuştur; o şöyle demiştir; bir insan yolculuk yapıyor ise, yağmur yağmış, na-

de başıma geldi. Yine hizmet erim çadırımı kumandan çadırlarına yakın kurmuş. Aslında bu yere çadır kurmamızı yaver; kumandan yardımcısı olan zabit emretmişti. Hemen ilk olayı hatırladım. Ama meselenin üzerine de gitmedim. Bilmezlikten geldim. Niyetim durumun iyice belirmesi isteğim idi. (Hatta yesbüte'l-huccetü'l-bnliğnh fiyhim merraten uhra; tekrar bir daha aynı olayın cereyanını ve onlar hakkındaki kanaatimi temellendirmesini bekledim). Subay baktı çadırımı yakın görünce dedi ki; 'Hoca efendi! Çadırı yakın kurmuşsun. Sen sabahleyin erkenden Kıır'ân okuT, beni rahatsız edersin..' Kendimi zor tuttum. Mazeret olarak dedim ki; bu çadır yaverin emriyle oraya kuruldu..' 'İsterse ... emri ile kurulsun.' Hizmet erime söyledim, 'çadırı kumanda heyetine çok uzağa kur. Bunlardan uzak oluş, Allah'a ve rahmetine yaklaşmanın ta kendisidir.' Çocuk çadırı aldı çok uzak bir yere kurdu." Üçüncü olay;

"Bu olay da yine Irak'ta benimle bir zabit-tabip arasında vukû buldu. Fakat bunun oluş şekli daha farklı idi. Söylenen sözler de doğruydu. Tabip subay bana aynen şunları söyledi: 'Üstat! Bize yakın bir yerde rahat edip oturup dini enemezsin. Neye? deme sakın. Çünkü senin tam bir serbestlik içinde namaz kılıp Kur'âıı okuman lazım. Bize yakın olursan eziyet çeker, üzülürsün. Senin rahatın, hürriyet içinde ibadetin ancak bizden uzak olunca tam gerçekleşir'. 'Evet' dedim. 'Doğru efendim, teşekkür ederim.'

Çadırı başka uzak bir yere taşıttım. Fakat ona da bu yeri tabur kumandam emri ile kurduğumuzu söylemeden geri durmadım. Niyetim şu idi; işaret edilen yere çadırı kurmak, engel olunmak istenirse, o takdirde durumu anlatmak ve sonra da uzağa kurmak. Çünkü haklı olmak ve emirle hareket ettiğimi bildirmek istiyordum. Aslında ben onlara yakınlığı hiç sevmiyordum. Onları görmek ve duymak istemezdim. Şunu kesin olarak bilmelerini de isterdim; onlardan ne kadar uzak olursam Allah'a o kadar yakın olurum. Kim onlara yakın olursa Allah'tan uzaklaşır. Sebebi ise onların içinde bulundukları şekavet, sefahet halleridir. Devamlı içki kullanıyorlar ve sürekli kumar oynuyorlardı. Söz ve sohbetleri hep adi şeyler idi. Onları gören, orada akıllı insanlar olduğuna inanmaz, Çünkü deliler topluluğu (şirzimetü'l-mecânin) görmüş olurdu. Onlar da benimle yakın olmaktan hoşlanmıyorlardı. Hem ezanımdan, namazımdan eziyet çekiyorlardı. Hem de hallerini görmemi istemiyorlardı. Ayrıca bundan çok korkuyorlardı (v. 21)."

maz kılmaya yarar kum bir yer de bulunamazsa, o, biniti üzerinde kıbleye yönelerek durur, îma yoluyla namazını edâ eder. Eğer binitini durdurabilirse böyle yapar. Değilse, ardını kıbleye dönerek, binitinin yöneldiği cihete doğru namazını kılar. İmam Muhaınmed'in sözü sona erdi. *El-Kebir*[1] *dc* de böyledir. (*Hâşiyelii'l-Halebi*)."

"Bu fıkhı meseleden şu husus anlaşılmıştır; Müslüman bir zabit, binitinden inmeden namazını hayvanının sırtında ima yoluyla kılabilir. Çünkü yer namaz kılmaya müsait değildir, yaştır."

"Fakat askerin namazını kılmaması tamamen odların dindarlıklarının zayıf olmasından ileri gelmektedir. Bu da meşakkate katlanmak istememekten neş'et eder. Eğer isteseler, güçlükle de olsa namazlarını kılarlar, (v. 21) Öyle anlaşılıyor ki Allah katında onları mazur görecek ve

gösterecek hiçbir sebep bulunmamaktadır. Özellikle erler toplu olarak namaz kılmaya istekli olsalar veya yalnız kılmak isteseler bu isteklerini de subaylara bildirseler onları namaz kılmaktan kimse alıkoyamaz. Çünkü, zabitler erlerin bir konuda ittifak ve fikir birliği edip harekete geçmelerinden Allah'tan korktuklarından daha çok korkarlar. Fakat Şeytan onları tıpkı onlardan öncekileri aldattığı gibi aldatmış (Hakkın zikrini unutmuşlar)'dır. İnsanlar iyi olsalar, onları yöneten ve başlarında bulunan zümre onları nasıl bozabilir? Asla bozamaz. Tebe'a iyi olsa, idareciler ve komutanlar da iyi olur. Onlar kötü olursa, yönetenler de kötü olurlar. Nebi aleyhisselâm şöyle buyururlar; Sizler nasıl iseniz başınıza da aynen sizin gibi olanlar yönetici kılınırlar."

Ordu mensuplarının 1912-1919 seneleri arasındaki durumlarını anlatan ve özellikle namaz üzerinde duran bölümler bizi ister istemez şu noktalarda düşünmeye sevk edecektir: Agcaba bütün askeri birliklerde namaz ile ilgili durum böyle mi idi? Askerdeki durum sivilde nasıldı? Günümüzde askerde ve orduda durum ne haldedir? Sivil kesimde durum nasıldır? Abdullah Fevzi Efendi'nin anlattığı birlikteki durum yaklaşık bütün kıtalarda aynıdır. Sivildeki durum ise daha farklıdır. Yani ülkenin bazı bölgelerinde durum daha iyi, bazı bölgelerinde ise daha kötüdür. Askeri birliklerdeki durum, gittikçe daha kötü bir hal almaktadır. Bizim çocukluk yıllarından yani 1944 senesinden itibaren gördüğümüz durum şöyledir: Konya merkezinde bütün camiler kapalı, sadece şehrin ortasında iki büyük çarşı camii açık, mahalle mescitleri de tamamen açık.
Okumuş zümrenin, devlet memurlarının, yüksek dereceli memur ve öğretmenlerin çok azı müstesna namazla ilgileri bulunmamaktadır. Okullarda dini tahkir eden konuşmalar yapılır, toplumda dindar öğretmene çok az rastlanırdı. Üstelik bu şehir namazıyla ünlü bir şehrimizdir. Bazı askerî kışlaların içinde bulunan camiler de kapalı idi. Depo olarak kullanılır, fakat içine fazla bir eşya da konulmazdı.

1968 yılında altı ay kaldığımız Yedeksubay okulumuzda büyük bir cami vardı, yedek subay taburunun yani 1050 kişinin bir küçük bölümü namaza ve teravihe gelirdi. Kurslar taburundan gelen binbaşı ve daha küçük rütbeli subayları da aynı camide görürdük. Bunlar belirli bir fikir ve inanç grubunu seven, yani asker kökenli kanaat önderlerine bağlı kişilerdi. Meram'da mevcut yüksek okulumuz ordu kumandanı ve bazı askeri birlikler ile karşı karşıya olduğu için, 70'li yıllarda caminin ilk iki safında ast ve üst rütbeli subay, erbaş ve erleri görürdük. Her vakitte en az 40-50 kişi namaza gelirdi. Şimdi bu sayı sıfırdır. Resmi devlet memurunun camilerde görülmesi ve özellikle üniformalıların oraya girmesi günümüzde de azdır. Sivil ahalinin bir bölümü eskiye göre daha dindardır. Resmi istatistiklere göre Türkiye'de cemaatle namaz kılanların sayısı nüfusun yüzde 10'u kadardır. Askerde özellikle büyük komutanın dindarlığı, ait kademe üzerinde büyük etkiye sahiptir. Ahlâk, muamele, konuşma, edep, terbiye ve muaşeret o günkünden daha da geriye gitmiştir. Önünden hızla geçen bir motosikletliyi, dar sokaklara kıstırıp, dövmeye çalışırken elinden kaçıran bir sivil edepsizin; "senin Allah'ının...." sözlerini bizzat duydum. Bu sözüyle Allah zül-celâlı insan olarak tavsif eden bu adamın emsalleri zannedildiğinden daha çoktur.

İnsanın, Asaletine Rağmen Hürriyetten Mahrum Kalması ve Asaletten Tamamen Soyunması

"Yirminci asırda, Medeniyet çağmda(i) asil Islâm askerine zillet ve meskenet (kendi yüce değerini bilememe ve horlanmaya katlanma) ârız olmuş. Yüce yaratan; Fâtır-ı Hakim tarafından kendilerine giydirilen, diğer mahlukât arasından da sadece onlara uygun görülen hürriyet libası vücutlarından sökülüp atılmış, asker istibdat arsasında çırılçıplak kalakalmış. İslâm'ı rahatsız eden her tür haşere ona dadanmış, onun değerli bedenine saldırmış ve onu

rahatsız etmiş, her türlü haram işlerin kurtları onların çıplak bedenlerini kuşatmış, subaylar onları hakaretle zelil eylemiş, hatta onları köle olarak, hatta sığır olarak görmüş, hatta insanın bütün yüce sıfat ve değerine rağmen onları daha da aşağıda sayarak kö-leleştirmiştir. İnsanları dilsiz hayvanlardan da aşağı gören bu telakkilere dur denilmemiş, subaylar askere her türlü eziyeti reva görmüşlerdir. İsterse bu erler sivil hayatta ülkenin en önemli alimleri, dâhileri olsun durum asla değişmemiştir. Eğer ordu içinde rütbeli, arkalı ve hatırlı değil iseler artık en fena muamelelere uğramışlardır. Çünkü zabitlerin çoğu nazarında bu değerli kişi; ilim ve kemâl sahibi insan, faziletli fert, insanoğlu bilmediğine düşman kesildiği için hor ve hakir görülür, değersiz telakki olunur. Özellikle günümüzde ordular âdeta bir ilim*mezbahası, sanat ve teknolojinin boğazlandığı ölüm evleridir. Fazilet bu yerlerde kabre konur. Kemal burada boğazlanıp öldürülür."

"Erler en fena şekliyle dövülürler. Organ lan ve bedenleri zarar görür ve yaralanırlar, hasta olurlar. Bayılırlar. Haklarına riâyet olunmadığı gibi, ırz ve namusları da güvence altında değildir... onlar bu hakaretleri ve horlanma-lan görünce, halini kimseye arz edemez, gizli gizli bir köşede ağlar, esirler ve yetimler gibi matem tutar, kazara bir hâini bulursa ona dertlenmeye çalışır. Fakat heyhat! Onlara kim acır, onları kim bu dayanılmaz durumdan kurtarır? Eğer birisi azıcık acıyarak, merhamet ile onların halini düşünse, onları tıpkı yok edilmek üzere yırtıcı hayvanların, aç kurtların önüne atılmış, istedikleri yöne sürülüp giidülebi-len koyun ve davar sürüleri olarak görür. Fakat bu kurtlar

ve yırtıcı hayvanlar yaptıkları bu zulümlerden hiçbir zaman sorumlu olmazlar. Onlar daima serbestirler. 'Herkes sorumludur, çobandır, gözettiklerinden önündekilerden ınes'uldür,..' mübarek Ölçüsü, dinimizin ve şeriatın bu kıstası ve çizgisi böyle iken kimse bunu

düşünmez, buna boyun eğmez. Nebiler efendisi sallallahü aleyhi ve sellem Efendimizin dilinden bu gerçek böyle ifade olunmuştur."

"Şurada hiç şüphe yoktur;, nurlu aydınlık ve nur kaynağı İslâm şeriatı (eş-şer'u'l-enver) emir altındakilere ve ordu içinde asker takımına başlarındaki emirlerine ve kumandanlarına itaati emreder. Bu itaat Müslüman askerin taşıdığı yüce niteliklerden ve ona has özelliklerdendir. Bu noktayı hiçbir fert ve hiçbir toplum (ümmet) inkâr edemez. Buna milletler tarihi şahittir. Fakat gerek İslâm şeriatı ve gerek askeri kanunlar komutanlara erlerin hukukuna karşı düşmanca eylemde bulunmaya cevaz vermez. Bunu mübah göstermez. Ve yine komutanlarına, hürriyet ve insanlık onurlarını onlardan sakınıp onları bu iki özellikten asla mahrum etme imtiyazını veremez. Yani hiçbir müslüman subayın erlere olan muamele ve davranışlarında onları hor görme, hakir ve değersiz telakki etme hakkı yoktur. Onların taşıdıkları insanlık onurunu (el-Kerameh el-insaniyye)'yi asla hafife alamaz. Bu sebepten kumandana itaati İslâm şeriatı sınırlayıcı bazı şartlara bağlamıştır. Yüce şâriin yani peygamberinin dilinden bunu şöyle ifade buyurmuştur; '(büyüğe ve yöneticiye) itaat maruf, meşru ve mâkul emirlerde olur. Sonu yaratıcıya, Allah'a itaatsizliğe varan bir emre itaat edilemez."

"Bu husus *Bûstânii'l-Ârifîn* adlı kitapta şöyle anlatılır: Musa b. Ubeyde Eyyub b. Halid'den rivayet ettiğine göre Peygamberimiz aleyhisselâm şöyle buyurmuşlardır: 'Benden sonra başınızda öyle emirler bulunacak ki onlar, kötülükleri (münker) yaparlar, kendilerinin yapmadığı şeyleri de sîzlere yapmanız için emrederler. İşte onlara itaat gerekmez.' Yine Nâfi, Abdullah b. Ömer'den —Allah ondan ve babası Ömer'den râzı olsun— şunu rivayet etmiştir; Müslüman kişi ister sevsin ister sevmesin kendisine verilen emre uymakla yani itaatle görevlidir. Ama bu görev, veya bu

verilen emir masi-yet ve günahı mucip bir emir olmamak kaydıyla kayıtlıdır. Eğer emreden kişi karşıdaki emri tutacak müslümana, Allah'a karşı gelmeyi ve meşru olmayan bir şeyi yapmayı emrederse (emr bi'l-ma'sıyeh) o zaman o emre itaat edilmez."

"Orduda kumandan ile erler arasındaki şer'î, hukukî ve dinî alâka ve bağ, aynen oğul ile baba ilişkisi gibidir. Bu ilişkide dört ayak mevcuttur: büyüklerden küçüklere, üstten asta acıma ve merhamet, asttan üste küçükten büyüğe hürmet ve saygı, her iki tarafa ve diğerlerine şümullü bir adalet uygulaması, tam bir insaf ve orta yolu tutuş. İnsaflı hareket. İfrattan ve tefritten, aşırılıklardan uzak bir muamele."

"Peygamber Efendimiz, ölüm ile sonuçlanan hastalıklarında cemaatine şöyle bir hutbe irad etmiş, şöyle bir konuşma yapmışlardı; 'Ey insanlar! Kime bir değnek vurmuş isem, işte sırtım gelip vursun. Hakkını alsın. Kimin ırzı ile alay edip ona sövmüş isem, işte ırzım, gelip hakkını alsın. Kimin (haksız yere) malını almış isem, işte malım gelsin alsın. Adaletin gereği ne ise o yapılır. Düşmanlık yoktur. Çünkü bu benim huyum değildir."

"İşte bu değerli ifadelerle Peygamberimiz efendimiz ümmetine insaf (yani hayatta tutulması gerekli orta yol) esaslarını ve temellerini koydu. Belirledi. Adaleti ve ast ile üst arasındaki irtibatın en güzel yolunu çizdi. Hürmet, saygı ve merhameti aralarında kural haline getirip temellendirdi. Hürmet ve merhamet gibi faziletler ve yüce vasıflar içtimai bayatın anahtarıdırlar. İnsanlığın biitün işlerini bu kaideler ve esaslar tanzim eder, düzene koyar. İşte, aşağıda vereceğimiz Peygamberimizin mübarek sözleri ve talimatları, inci gibi ifadeleri arasında bu temel esaslar yer almaktadır; Küçükleri büyüklerine saygı gösterdiği, büyükleri küçüklerine acıdığı sürece ümmetim hayır

üzerinedir. İşleri iyi gider. Büyüğümüze saygısız davranan, küçüğümüze de acımayan insanlar bizden değildirler."

İstitrat

"Şurası muhakkak ki, ortada görülen ve devam etmekte olan; zulüm, i'tisaf (hak çiğneme, hor görme, insan hürriyetini ayaklar altına alan bir yönelim biçimi), gadr, istibdat ve bütün hürriyetleri yok etme keyfiyeti, sadece orduda görülen bir durum olmayıp bütün insanlara ve Osmanıı toplumuna

şamil idi. Darlık ve maddî sıkıntı, asayişsizlik ve huzursuzluk; küfürle, hakaretle, dövüp çarparak, çalıp çırparak, gasp ederek, sürerek, asıp keserek, ağır ve uzun süreli cezalar vererek yönetmek, özellikle de cemiyetteki faziletli insanları ve lider durunıundakileri ağır cezalara maruz bırakıp, yaşamakta oldukları memleket ve yurtlarında dışarı uzak diyarlara sürerek, mallarım müsadere ederek, çocuklarını öldürüp onları sindirmek yaygın bir halde uygulanmakta idi. Ülkenin birçok mıntıkası tahrip edilir, zulüm devam eder, din binası ve müesseseleri yıkılır, medreseler kapatılıp tahrip edilir, ilim merkezi ma'het ve enstitüler yok edilir, sahipleri hapse atılır, sürgüne gönderilir, mütevellileri ise yerle bir edilirdi. Bütün bu zulüm çeşitleri Osmanlı cemiyetinde vardı. Her gün yeni bir zulüm ve kahır ateşi yakılır ve durmadan bu yangın artar giderdi. İnsanlar buna seyirci kalıp boyun eğerler, hiç sesleri çıkmaz, susup sineye çekerlerdi. (Bunları yapanlar kimler, zulme uğrayanlar kimler bunlar üzerinde eskiden olduğu gibi günümüzde de durulmazdı.)"

"Halbuki bu fitne vc imtihanlar meydana gelmezden önce, Osmanlı toplumunda, topluma doğru gelmekte (ve süratle yaklaşmakta) olan ahlâkî, İçtimaî, malî ve hayatî kötülüklerin emâreleri ve işaretleri çoktan belirmiş ve yaygınca görülmüş idi. Gelecek yıldırımların ve tufanların parıltılı ve gürültülü

şimşekleri, Osmanlı toplumunun semasında çoktan çakmış, insanları uyarıp, aklı başında olanların, yöneticilerin tedbir almaları için 'Tedbirinizi alınız! Çaresine bakınız! Yakında pişman olacaksınız ama fayda vermeyecek bu zamansız pişmanlığınız, kendinize geliniz!' İkazları ve uyarıları çoktan görülmüş ve verilmişti. İnsanlar meseleyi hafife alıp bu nasihat ve uyarılan kaale almamışlardı. Onlar geçmiş milletlerin başına gelen hallerden emin durumda mı idiler acaba? Aym olaylar, işaret ve emareler bizden önceki toplulukların da başlarına gelmişti. Onları ibret alınacak hali bizim için ibretlik misaller olması gerekir idi. Ne zaman ki belâ başımıza geldi, kapımızı çaldı, biz başladık feryada, figâna."

"(Vakit geçip, tövbe kabul olunmaz bir zamana gelince) yaptıklarımıza pişman olduk, yuh olsun akıllı uslu uyarıları yalanlayarak gözardı eden ve tedbirde kusuru bulunanlara! Çoktan bu belaları musibetleri hak etmişti bu toplum.

O da başlanna geliverdi. Bela üstüne bela halini aldı. Bu değirmen onları öğütürken uzanan kurtarıcı bir imdat eli de ortada yok, böyle bir halaskâr eli ve İlâhî bir teyit de bulunmamaktadır. Ufukta hiçbir kurtancı da görülmemektedir. Bir teselli edici lisan ve gönül de bulunmamaktadır. Üstelik bu acınacak halimize ağıt yakıp ağlayanımız da ortada görülmemektedir. La havle ve la kuvvete illa billahi Güç kudret, yardım ve kurtuluş ancak Rabbimiz, o ulu ha-laskârımızdan olabilecek ancak."

"Fuzulî seçilen, lüzumsuz işlerle meşgul olan mebuslarımıza yani milletin vekillerine gelince, onlar sadece alkış tutarlar, mecliste bu halleri istekle sevinerek, belki de bilmeden sefihçesine alkışlarlar. Yalancı şarkıları dinleyerek, marşlarla avutularak ümmetin başına gelen belâların üstünü örterek, millete onları yanıltarak başka bir görünüm altında tanıtan asılsız sözleri dinleyip inanarak. Bu ciıâyetlerin baş

sorumlularının çıkarttığı gürültüye pabuç bırakıp onlara kanarak. Hayır! Onlar da aynı cinayetlerin irtikâbında ortak durumundadırlar. Milletin özeğine çökenlerin hempası ve ayaktaşı ve arkadaşıdır onlar. Böyle değilse nerede millet adına ortaya atılıp işe müdahale etmek ve vekâlet vazifesini hakkıyla yerine getirmek? Nerede iş yapmak? Nerede milleti yönetmedeki meşveret sünneti?! Zalim vezirleri, vekilleri denetlemek, murakabe etmek vazifesi nerede? Nerede yetkili ve vazifelilerden hesap soran münakaşalar? Nerede ülke için tartışmalar? Nerede milletin malını koruyup gözetme? Nerede Osmanlı yönetim ilke ve kanunlarına uygun hareket olunup olunmadığına dair ilmi münazaralar? Bu harp neden yapılıyor? Niçin seferberlik ilan olundu? Niçin dünya harbine biz de katıldık? Sebepleri ve gerekçeleri nelerdir? Kimse bunları alâkalılara sorup sual etmiyor. Düşmanlar, vilayetlerimizden birisi olan Irak'ta olmadık melanetleri işlediler, orayı işgal ettiler bunlar niçin sorulmuyor? Kafkasya'daki ahval neden meclislerde bahis mevzuu edilmiyor? Askerin oralardaki hezimeti, yeniliş sebepleri, kaybedilen silah cephane, top tüfek ve diğer malzemenin hesabı neden sorulamıyor? Arıburnu'nda, Seddü'l-bahir'de faydasız ve art arda yaptırılan hücumlar sebebiyle askerin kırılışı, birliklerin kökten ka-zınışı sonucu sorgusu yapılan ve ceza alanlar neredeler? Ni-. çin bunlar soruşturulmuyor? Bu hücumlar düşman mermilerine karşı etten siper olmaktan öteye, bile bile vatan evladım yok etmekten öteye bir sonuç vermemiştir. Buralarda uğradığımız yoğun ateşe karşı, âdeta anlaşmalı olarak vatan çocuktan hedef tahtası kılınmış, alaylar, taburlar yok edilmiştir; bunların araştırması ve soruşturması niçin yapılamıyor? Bu mermiler ve yoğun ateş sonucu bütün metrisler ve mevziler allak bullak oluyor, arazi tanınmaz başka bir arazi halini alıyordu. Nerede bunların sorumluları? Düşman siperlerinden atılan makineli tüfek mitralyöz[11] mermileri,denizden gelen mermiler, bataryalarımıza yapılan

hücumlar hepsi üzerimizde sanki bir cehennem gibi. Her yerde mermi yağmuru, uçaktan, yerden... 35'lik mermiler denizden atılıyor ve onlar tabyalarımızı dövüyor, sayıca az olan harp gemilerimizi, toplarımızı ve kıyıdaki bataryalarımızı vuruyordu. Böyle üstün bir ateşe karşı bizim hücuma kaldırılışımız ancak cinnet eseri veya kötü niyet sonucu, ümmetin yok edilmesine matuf bir hareket olabilirdi ancak."

"Milleti idare eden ve bakanlar kurulunu oluşturan bu bakanlar ve meclisteki vekiller, ümmetin genç yaşlı bütün evlatlarını harplerde yok ettiler, düşmanın ateşiyle topunu birden öldürdüler. Vatan topraklarını bomboş, insansız hale getirdiler. Orada sadece köpekler dolaşıyor, kimseler yok. Bu yerler kurtların uluduğu örenler haline getirildi. Ülkeyi baykuşlar ve kargaların üzerinde öttüğü bir ören yeri yaptılar. Bu ıssız yerlerde ancak baykuş ve kargalar sakindirler."

"Şüphesiz ümmet üzerine çöken seferberlik belası ve bu şerir kâfirlerin vatan toprağında üzerimize tasallutu, sonucu itibanyla ümmetin işlediği günahlar neticesi başa gelen şeylerdir." [3]

Abdullah Fevzi Efendi meseleyi böyle değerlendirmekle, lâm ahlâk prensiplerinden birine göre hareket etmek istemiştir,|

"Kur'ân-ı Kerîmde; 'Sana gelip çatan kötülük, senin kendinden dolayı olmuştur' buyurulmaktadır. Bu görüşe göre Allah Teâlâ iyiliklerin sahibidir, bize dokunan iyilik onun eseridir. Fakat yaratma ve külli kudretin eseri olma bakımından hepsi Allah'tandır. Âyetin devamında bu husus peygamberimize belirtilir. Bu telakki, insanların bir savaşın sebeplerini irdelemesine ve ekonomik, askerî, beşerî bir takını sebepler bulmasına da engel değildir. Kul olarak bizler azgınlaştık, savaş da başımıza geldi düşüncesi

ferdi ve toplumu uyanmaya ve azgınlıktan kurtulup ahlâklı olmaya sevk ederse çok iyi bir teşhis olmaktadır. Diğer türlü düşünüşlerde insan, kendine ait hiç kusur ve düşük hareket tesbitine yanaşmayarak, işi sadece başka sebeplere bağlamışsa, bu da tehlikeli bir avunmadır."

"Dinî vazifeleri hafife alıp, onları önemli görmeyerek umursamadıkları için bunlar ümmetin başına gelmektedir, siyasî haklarımızı gününde ve zamanında, tabiî ki etkili biçimde savunmadığımız için böyle bir zillet başımıza çökmektedir. Ama gelecekte vuku bulacak belâlar önlenebilir. Onlar daha doğmadan, doğmuş ise gelişmeden boğazı sıkılıp yok edilebilir. Dinimiz bu konularda ferde ve ümmete çok güzel önderlik etmekte ve yol göstermektedir. Şimdi onlardan bazılarını dinleyelim: (...)"

Abdullah Fevzi Efendi mesleği gereği, hatıratında bu tür tesbitlerde bulunur. Dinî, ahlâkî, fıkhî eserlere başvurur, âyet ve hadisten yardım alır, meseleye bir Müslüman âlim olarak bakar. Gerektiğinde bir kurmay subaydan çok daha ihatalı olarak askeri tahlillerde bulunur.

Şeriatın Uyarıları

"el-Cevab el-Kâfi adlı kitapta şunlar yazılıdır; tbn ebi'd-Dünya Fudayl b. tyaz'dan şunları nakil eder; Fudayl der ki; Allah Teâlâ hazretleri peygamberlerinden birisine şöyle vahiy buyurdu; 'Beni bilip tanıyanlar (bana inanan zümre) bana karşı geldiklerinde onların başına beni tanımayan, bana âsi olanları belâ olarak gönderirim!' Aynı zat Abdullah b. Ömer hazretlerinden naklederek Peygamber Efendimizin şöyle buyurduklarını belirtmektedir: Allah yalancı emirleri (idarecileri) insanlara hâkim kılmadıkça, ahlâksız vezirleri göndermedikçe, hâin ayaktaşları topluma yollamadıkça, zâlim arifleri, fâsık Kur'ân-ı Kerîm kârilerini (okuyucularını) onlara göndermedikçe bir toplumun kıyametini koparmaz.

Ancak bunlar meydana geldikten sonra o toplumda artık kıyamet kopar. (Çünkü kıyametin vukû-unun bütün şartları toplanmış, emareleri ise görülmüştür).

Bu Kur'ân okuyucularının, ariflerin yüzleri nurlu fakat kalpleri leş gibi kokar. Her birinin hedefi, hevâ heves ve gayesi ayrı ayrıdır."

Abdullah Fevzi Efendi, bu konuda bazı hadis-i şerifler nakleder. Bu hadislerde Peygamberimiz, ümmetin bozuluş sürecini unlatır. Hadislerde belirtildiğine göre bu bozulma yavaş yavaş olmakta, toplumda her gün bir İslâm şiarı yani insana dinini hatırlatan bir işaret ve alâmet yok edilmekte, yıkılış ve yok oluş Adeta düğme çözer gibi yavaş yavaş tahakkuk etmektedir. Bundan sonraki safha ümmet için daha da feci olacaktır; ortalıkta Müslüman kalmadığı gibi Allah diyenler de kalmayacaktır. Peygamberimiz bu duruma düşmemenin yolunu da göstermektedir; toplum hayatında vazife alarak, insanları iyiye yönlendirmek, kötülüklerden onları vazgeçirmek ve sürekli "emr bilma-ruf nehiy aiii'l-münker" ile meşgul olmak. Bu vazife bütün müs-lümanlara verilmiştir. Toplum kendi bünyesinde bu temizliği ve kontrolü terk ederse, artık kötü insanlar onların başlarına musallat olur, onlara olmadık kötülüğü ve azabı reva görürler. Böyle bir zamanda, toplumdaki iyi insanlar Allah'a dua edip, toplumun ıslahını da isteseler, iyi netice alamazlar. Zira Allah, onların kötülüğe engel olmadıkları günler ve zamanlar sebebiyle dualarını kabul edip isteklerini yerine getirmez.

Toplumun kendisini devamlı kontrol etmesi ve kötülükleri önlemesi şarttır. Bu yapılmazsa, artık merhametsiz ve saygısız kimseler başa geçecek ve cemiyet kötü âkıbetine doğru süriik-

ienecektir. Abdullah Fevzi Efendi Taberânî'nin *eî-Mu'cem* adlı, eserinde zikrettiği bir hadisi de bu arada nakleder. Bu

hadiste; belirtildiğine göre, toplum insan canına ve hayatına saygıyı, kaybeder de ölümler ve adam öldürmeler artarsa, Allah o kav-me ve topluluğa düşman olanları gönderir ve başlarına musallat olurlar. |

"Peygamberimiz bir keresinde minbere çıktılar ve Al- j lah'a hamd ettikten sonra şunları söylediler; "Ey Nâs! Al- i lah'tan korkunuz! Allah sîzlerden kötülüğü önleyip, iyilik- } lere koşmanızı ve onları emretmenizi istemektedir. Eğer ! bunu terk ederseniz, öyle bir zaman gelir ki, benden bir şeyler istersiniz fakat ben, vazifenizi terk etmeniz sebebiyle isteklerinizi yerine getirmem. Benden yardım istersiniz, ben de size yardımda bulunmam. İstediklerinize de cevap vermem."

"Bu hadisler gösterir ki, cemiyetlerin başına gelen belalar, musibetler ile onların ahlâklarıyla görevlerini terk edip yapmamaları arasında irtibat vardır. Vazifeyi terk etmek, Allah'ın gazabını çekmek ve belayı istemek olmaktadır. Hocaefendi burada önemli bir konuya da temas eder; herkes kendisiyle meşgul olursa, kendi ahlâkını güzelleştirmek ve eksiklerini gidermek için uğraşırsa, kötüler iyi insanlara zarar veremez fikri. Peygamberimiz bu düşüncenin yanlışlığını zaman zaman ümmetine anlatmıştır. Bir gün Halife Ebû Bekir hazretleri minbere çıkmış ve 'Ey iman edenler, siz kendinize bakın! Siz doğru yolda olursanız, yoldan çıkanlar size zarar veremezler, topunuz Allah'a varıp döneceksiniz. Yaptıklarınızı da o bir bir size anlatacak ve haber verecektir!' Bu âyeti yanlış anlıyorsunuz. Ben peygamberimizin bu konuda şöyle konuştuklarını duydum; İnsanlar eğer zâlimin cemiyete yaptığı kötülükleri seyreder, ona engel olmazlarsa —veya münker ve çirkin işleri görür de önlemeye çalışmazlarsa— artık Allah'ın azabı umûmî olarak gelir (iyi kötü ayınmı yapmadan) her ferde zararlı olur." (v. 27)

İnsanların Osmanlı/Islam Ordusu Hakkında Şüpheye Düşmeleri

Abdullah Fevzi Efendi bu başlık altında verdiği uzunca bir bölümde, İslâm askerinin yirminci asırdaki dış görünüşünden tutalım, giyim kuşamı, ahlâkı ve görev yapış gücüne kadar her şeyini vukufla tahlil eder. Bu tesbitler.sadece kendi şahsî görüşleri olmayıp, Osmanlı İslâm askerinin girdiği Islâm ülkelerinde müslüman millet fertlerinin askeri görüş tarzlarını da anlatır. İlk bakışta insanların "bunlar İslâm askeridir" diye hükmedecekleri hiçbir dış görünüş unsuru bulunmamaktadır. Mesela Halep ve Irak'a girişlerinde millet gelenleri yabancı askerler sanmışlardır. Çünkü sakal ve bıyıkları kazınmış, elbiseleri tamamen Alman ordusu elbiseleri, tek-tük bıyık bırakan da bıyığını kazıtmaya yakın derecede bırakılmış kişi. Bu durumda gelenleri Halepliler ve İraklılar Alman askeri sanmakta haklı görülmüşlerdir. Ayrıca çarşı pazara dağılan bu insanları hareketleri ve fiilleri de müslümana hele de bir mü'mine yakışan hareket ve eylemler değildir.

"Neredeyse Araplar şöyle dediler: 'Bu gelenler Alman askeri midir, yoksa Müslüman Osmanlı ordusu mudur?' Asker ve zabitlerin başlıkları da Müslüman ordu başlığı değil, ellerinden tamamen zulüm, kötülük, adi işler gelmekte ve hile, hud'a, sahtekarlık ve içki İle kumar ditmektedir."

"Irak'ta nerede çalgı çığırgı, içki, kumar ve zina mahalli görmüşler ise asker oraya âdeta uçarak gitmiş, ama bir mâbede, bir camiye veya mescide ibadet için giren görülmemiştir. Islâm'ın beğenmediği fuhşa ve menhiyata (Dinin yasakladığı, ahlâk dışı işlere) o kadar gümüş ve altın para sarf ettiler ki bu israfa insan acır. Bütün bunlar frak yolunda yirmi günlüğüne uğradığımız Halep çarşılarında meydana geliverdi. Subaylar bu şehirde içkiye düşkünlüklerini (idman) bir kat daha artırdılar. Düşmanın

karşısında bile sarhoş halde idiler. Haftanın savaş olmayan istirahat günlerinde bu pis işlere hücum daha da artmakta idi,"

"Hemedan'da Hüseyinâbad köyünde iken ahlâkî düşüklükler, geçiri evlilikler (mut'a) daha da arttı. Asker ve zâbitler cezalara ve diğer emirlere aldırış etmez oldular.

Asker arasında kumar aldı yürüdü. Parasına kumar oyna- ^ makta idiler. Para bulamayan artık para temin yollarına başvurmakta, arkadaşlarının ve milletin parasını ve eşyası-nı çalmakta idiler. Kumar artık bazen birinin bazen de öte- * kinin kazançlı çıktığı bir durum sergilemekte idi. Şeytan onlara bu yaptıklarını iyice güzel gösterip, boğazlarına ka- ,^ dar bu kötülüklere battılar. Sonuçta ordu içinde münakaşa, ; kavga, hırsızlık ve düşmanlık arttı, huzur bozuldu." 1

"Kumar illeti toplumda iktisadi ahlâksızlığı da körükle- . mekte idi. Bu şehirden orduya, ordudan da tekrar şehre sıç- •' radı. İslâm dini kumar hakkında çok kötüleyici ve yasakla- yıcı bir tavırdadır. İçki, her tür kumar, fal okları, putlara ' adanan kurbanlar dinimizin pislik olarak adlandırdığı ve j kesinlikle kendilerinden uzak durmamız gereken ahlâksız- ’ lıklar ve haramlar olarak belirtilmiştir. Bu pislikler yoluyla ‘‘ müslümanlar arasına şeytan düşmanlık, öfke, kin gibi dü- ; şük ahlâklar sokmakta, İslâm kardeşliğini zedeleme imkânı ı bulmaktadır. 'Beleşten, emek çekmeden, alnı terlemeden kim bir mal ve para kazanırsa, Allah o kimsenin kişilik güzelliklerini giderip cehenneme koyar' gibi hadis-i şerifler de, çalışma dışında değişik kötü yollarla kazanılan para ve mallara yol vermemekte, onları kesin haram bildirmektedir. Toplum İktisadî ahlâkı ve kişilerin huzuru bozacak bu nevi ahlâksızlıklardan Islâm'ın emirleri sayesinde masun tutulmakta iken, İslâm askerleri irkilmeden bunların hepsini yapıyorlardı." (v. 29).

Abdullah Fevzi Efendi kumar ve içki konusunu birkaç sayfa halinde üzerinde önemle durarak işler ve birliklerin halini anlatır. Kumar, toplumda yaptığı tahribatın benzerini, askerî birliklerde de yapmaktadır. Herkes çalışma yerine, gayret etmeden ve ter dökmeden mal ve para sahibi olmanın yollarını arar hale gelmiştir. Abdullah Fevzi Efendi'nin yazdığına göre bazı zâbitlerin kötü ahlâkı ve vazifeyi yapmaması yüzünden, birliklerde kumar, belirli kişilerin yönettiği, menfaatlandığı bir sektör haline gelmiştir. Askeri bundan kurtarmak mümkün olamamıştır. Bu yüzden herkesin elinde ve avucunda bulunan para çabucak bitince, kumar da bir ahlâk ve hırs halini alınca, oyun için para ve mal bulmak gerekmekte ve bu yüzden birliklerde ve şehirde hır-nı/.lık olayları artmaktadır. Erler kendi arkadaşlarının malını çalılığı gibi, bulundukların şehrin halkının malını parasını ve im-kAnlannı da çalmakta gerekirse zor kullanarak ellerinden almaktadır. Çünkü kumar para ve mal gerektirmektedir.

Kumarın toplum hayatında bozduğu noktalardan birisi de dostluk, kardeşlik ve ahlâk olmuştur. Sevginin yerini zorbalık ve nefret almakta, insanlar arasında buğz, kin ve öfke gibi duygular gelişmekte bunun sonucunda da kavgalar görülmektedir. Komutanlık makamına şehirden ve erlerden şikâyetler artmış ve komutanlık sık sık emirler yayımlamıştır. Aşağıda Abdullah Hfendi'nin verdiği emirlerin bazılarını Türkçe'ye tercüme ederek vermek istedik. Bu parçalar bize durumu ve ciddiyetini kolayca anlatacaktır.

1

"Avrupa'da idarecilerin ve siyaset erbabının durumlarını yazan bir tarihçi şöyle der: 'Avrupa'da asker, sivil idareci zümre bir dine inanmaz. Onu yaşamaz. Duruma uygun davranırlar. Gerekirse dindar görünür. Dindar âvâıria karşı çok dindar gibi fikirler ızlıar edebilirler. Savaşa dair pek çok

hurafeye ve aslı olmayan inançlara bağlı görünürler. Bütün bunlara siyasetin hatırı gereği katlanırlar. Halkı bunlarla güderler, yönetirler. Özellikle de savaşa sebep oluşları ve halkı harbe sürüşleri, bu saçmalıklara inanmaları sebebiyledir. Güya Hıristiyanlığı böylece koruduklarını göstermiş olurlar.'"

2

"İlk iki ihtimalden başkası değildir. Aşağıda anlatacağım olaylar bizi böyle düşünmeye sevk etmektedir. Birinci olay; taburumuzda bir subay vardı, şimdi ismini hatırlamıyorum. Erenköy'e geldiğimizde, tabur komutanının emri ile çadırımızı onun çadırının yakınma kurmuştuk (v. 19). Bu yakınlık sebebiyle tabur komutanına şikâyette bulundu. Çadırımdan onun şikâyetini ve söylediklerini duydum. Şöyle diyordu; 'Komutanım! İmamın çadırı benim çadınn yanına kurulmuş. O, sabah erken namaz kılıp Kur'ân okuyor. Sabahın köründe kalkıp ezan ve Kur'ân okuyunca beni tatlı uykumdan uyandırıyor. Beni rahatsız ediyor. Bu iz'ac ve rahatsız ediş özellikle de sabah erken saatlerde daha da artıyor. Emir buyur daha uzak bir yere kursun çadırını.' Ben bu sözleri duyar duymaz, tabur kumandanına çıktım, izin istedim, o emretmeden ben daha çabuk davranıp çadır yerini değiştirmeyi arzu ettim. Böyle yapmasa idim, kumandan ile aramızda münakaşa olabilirdi. Ben bunu istemiyordum. Müsaade etti, yardımcım ve hizmet erime söyledim, vadide onlardan çok uzak bir yere çadırımı kurdu. Bu yer o kadar uzak idi ki, oıilarezanı, çağnyı, felah nidasını, hidayet söz ve davetlerini duyamayacakları bir yerdi burası." "İkinci olay; Birinci olayın benzeri aynen irak'ta el-tmam el-Mansur bölgesin-

3

Makineli tüfek veya mitralyöz yeni bir savaş silahı olup, o da bir tür mermi atar, fakat ateş kabiliyeti çok süratlidir. Dakikada altı yüz elli mermiyi bulan bir ateş gücü vardır. Mermileri oluktan su boşalırcasına atar. Silahın ağzından merminin çıkışı sanki fıskiyeden suyun çıkışı gibidir. Veya körükten hava üfürülüşü gibidir. Onun gece atışlarını birisi görse, sanki ateşe üfüren bir körük ağzının çıkardığı alev topluluğunu görür, ateş körüklenir zanneder (v, 25). Adeta testere gibi nereye yönelirse orayı biçer. Her yöne çevrilmesi mümkündür. Bir tür bıçkı gibidir. Allah şerrinden bizleri saklasın, onun şerrinden ve zararından hiçbir varlık veya eşya kurtulamaz. Onun ateşine maruz kalan bölge artık tam bir tehlike alanıdır."

Komutanlık Emirlerinden Parçalar

"Haber aldığıma göre cephane taburu komutanı Mümtaz Efendi bir acem kadınla evlenmiştir. Birinci evliliği Kirmanşah'ta ve İkincisi ise Hemedan'da Tâzekent köyünde vukû bulmuştur. Bu evlilik geçici nikahla olmaktadır. Üç mecidiye karşılığı ve üç aylık süre için yapılan bu evliliği yüzünden; Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarına mahsus olmak üzere üç aylık tahsisatını kestim. Bu para kesimi, bu fiilleri karşılığı ceza olmak üzere uygulanmıştır. Birinci görevinden aldım ve sıhhat ve sağlık biriminin başına getirdim. Eğer bu fiilini bir sefer daha görürsem, askerlikle ilgisini keseceğim....."

"... eğer bu kötü ahlâksızlığı alenen zabitler ve birlik emirleri işlerse, erler haydi haydi yaparlar. Hatta bundan daha kötülerini de yapmaya cür'et gösterirler. Yolda belde ve şehirde gördükleri bütün kadınlara saldırırlar; onların iffet ve ırzlarına taarruz edip onlan hetk ederler. Bütün zâbitleri ve komutanları böylesi evlilikten şiddetle men ederim... Evet ben de biliyorum, vazifesini yapan kimselerin de telezzüze, oyuna ve eğlenceye ihtiyaçları vardır. Fakat açıktan herkesin gözü önünde yapılan bu tür işlere as-

la müsaade etmem. Gayr-i meşru ve daimi böyle bir evlilik olamaz. Fakat ayda yılda bir kez ve edeple, itidalle gizlice yapılan bir eylemin sahibi mazur sayılabilir."

"Bu eseri (yazanın) Arapçalaştıranın notu; Zannımca şu son sözler, erleri ve zâbitleri fuhşa teşvik konusunda, onları cesaretlendirici ifadelerdir. Onları geçici evliliğe karşı uyarı ve yasaklama yerine aksine onlan teşvik ve tergib anlamlarına gelen bu cümleler, ancak mut'a nikâhının ordu içinde daha da yayılması ile sonuçlanır. Nitekim böyle olmuştur. Böyle bir küçük kapı aralanınca herkes oradan

girmiştir. Çünkü şehvetin nerede duracağı belli olmamaktadır."

"Halit Efendi mut'a yoluyla evlenince, tahsisatını kestim. Ceza olarak Kânûn-i sâni maaşı gitti. Hemedan'daki başkomutan bu kadını ülkesine/memleketine gönderecektir. Boşandıklarını da kendisine söyleyecektir. Kolordudan iki cüneyh alarak kadına yol harçlığı olarak verecektir."

"Olaylar arttıktan sonra İmamları, din görevlilerini, bilginleri uyarma ve tehdit sırası gelmiştir. Eğer bu adamlardan birisi böyle bir nikâh kıyar veya olaya karışırsa, OsmanlI ordu komutanlığı bunların isimlerini teşhir edecek ve onlardan evvel kendi bağlı oldukları makamlar onları şiddetle cezalandıracaklardır. ... Sol cenah komutam. Âdil Efendi (geçici) nikâhı yüzünden cezalandırıldı. Âdil Efendi zâbit vekili idi, onu evlendiren kişi bir ay süreyle ceza aldı. Sol cenah dağ topçu taburu komutanı olan bu zat sekizinci bataryada görevli idi." (v. 30).

"Orduda en sert emirler yayınlansa da bunların hiçbir faydası görülmemekte idi. Çünkü emir verenler önce kendileri bu emirlere uygun yaşamalı idiler. Ayrıca askerin kalbinde, onları ahlâklı tutacak bir Allah korkusu ve dine bağlılık şarttı. Bunlar ancak komutanların emirlerini geçerli kılacak ana unsurlardı. Bu durumda ahlâksızlık arttıkça arttı."

"Bu emirlerdeki olaylar gösteriyor ki, asker arasında, başkomutanlığın da meseleyi yavaştan alması sebebiyle ahlâk açısından büyük bir düşüş yaşanmıştır. Askerin bir müddet kendi halinde bırakılması belki de girilen memlekete bir gözdağı verilmesi ve askerin rahatlaması anlamında komutanlıkça uygun görülmüş olabilir. Ama durum öy-

le göstermektedir ki, olaylar yaygınlaşmış ve ahlâk açısından problem halini almıştır. Bu ahlâkta olan askerin, savaşta daha başka problemlere sebep olacağı muhakkaktır. Kıtalarda uygunsuz ve meşru olmayan evlilik ve zina olayları artınca, kısa zamanda birliklerde frengi illeti görülmüş ve çabucak yaygınlaşmış, askerin ahlâki durumu yanında, sağlık ve moral durumu da böylece bozulmuştur."

"Suç suçu artırır, günah yeni günahları çeker getirir insanın başına. Bir tek insan olan başkumandanın da etkisi bir yere kadardır. Onun da bu tür ahlâksızlıklara engel olması mümkün görülmemektedir. Osmanlı ordusunun İran'a girişi, müslüman olan bir ülkenin, yine kardeşi olan bir müslü-man ülke eliyle zabtı demektir. Burada yerli ahlâksızlıklar karşısında dayanamayan ordu mensupları, güçlü bir inanç ve ahlâkları olmadığı için çabucak göçüvermişlerdir. Abdullah Fevzi Efendi bunları niçin yazdığını anlatmak için sayfalar ayırır ve niyetinin sadece bir fikri konsültasyon; fikirlerin tartışma ve çatışması keyfiyeti olduğunu söyler. Onun hedefi hakikat kıvılcımının ve yıldırımının belirlenip ona uyulması isteğidir. Askere verilen tahsisat nakit olarak 5-10 kuruş civarında idi. Asker bu parayı alıp zinaya yatırıyordu. Bunun da bir gerekçesi vardı; mut'a. Yani Şia'ya (Şiî inançta olanların fıkıh anlayışına göre) göre bu askerlerin yaptıkları zina olmayıp geçici nikahla şer'i bir evlilik idi. Bunun böyle olmadığını ve İslâm'da mut'anın durumunu ileride müstakil bir kitap halinde açıklayacağım, ayrıca İran'daki durumu da ona ekleyeceğim."

"Sonra ne oldu? Bu işlere sebep olan askerler sivil idareciler ne gibi cezalar aldılar? Bu cinayet karşısında vekillerin bakanların vazifeleri ne idi? Onlar sanki sadece mecliste toplantılarda alkış tutmak için oraya seçilip gönderilmişler. Her cinayetin ve kötü gidişin programını tasdik için seçildiler. Yazıklar olsun o ümmete ki, acınacak haldedir o ümmet ki, sorumlu vekilleri ve bakanları onları

rezil ettiler. Onları açlıkla ve kötü idare ile idamlarının fermanını yazdılar."

"Ben bunları niçin yazıyorum onu arz edeyim; benim niyetim, ahlâkın bozuluş sebeplerini açıkça yazıp bir konsültasyon imkânı hazırlamaktır. Başkalarının düşüncelerine kendi görüşümü ve gördüklerimi eklemek suretiyle bu

kötülüklerin önünü almaya çalışmak. Niyetim halistir. Ya- | nn bu ahlâksızlık daha da artar ve önü alınamazsa durum j daha da kötüleşecektir. Şimdiden tedbir almak gerekir, i Peygamberimiz buyururlar; 'Fâcir ve günahkârın, ahlâksı- ,•] zın durumunu açıktan ilan ediniz ki, insanlar ona yanlışlık- j la bilmeden tutulup kalmasın, kendilerini bu kötülükten ve I kötü kimseden korusunlar/ Askerimizin içinde bu kötü- 1 lükleri olduğu gibi yazmamın sebebi sadece meselenin önünü almaktır, yoksa kötülükleri teşhir etmek asla değil."

Savaşıii En Şiddetli Günleri (Yevmu'l-batar li'I-heyca')

Bu bölüm yaklaşık 17 sayfa kadar süren muhtelif başlıklardan kurulu bir dizi hatıratı içerir. Bunların tamamı Çanakkale hâtıralarıdır. Arıburnu, Kirte ve Seddü'l-bahir savaşlarında, Ho-caefendinin taburu ve onun içinde bulunduğu birlikte tesbit olunan olaylara ayrılmıştır. Bunu sadece kendi taburuna has olarak görmemek de gerekir. Çünkü gün olmuş Abdullah Fevzi Efendi, eserlerinde ve gazete sütunlarında, ordu içindeki çok daha geniş kıtaların durumunu ve hatta savaşın, devletin İdarî yapısının meselelerini yazmıştır. Evvelce de söylediğimiz bir hususu tekrar edelim; bu tesbitler şahsî görüşler ve kanaatler olarak nitelenebilir. Bu doğrudur. Yalnız dindarlığı ve aklî melekeleri çok üstün olan bir ilim adamının ve askerin tesbitleri olarak, doğruluk ihtimalleri yanlışlık

ihtimallerinden yüzlerce kat fazla ve şahsîlik (sübjektiflik) üstünde -bizce- değeri vardır.

ikinci husus, Hocaefendi bu eserinde sadece önemli gördüğü iki nokta üzerinde duracağını ifade etmektedir; savaş sırasında komutanların yaptıkları taktik ve teknik hatalar ile ordu mensuplarının ahlâkî durumu ile dindarlıkları. Dolayısıyla bizim "bu orduda ve savaş sırasında, hiç mi iyi bir şey olmamış?" gibi bir soru sormamız abes olur. Çünkü eserin sahibi, olaylar sırasında nerelere bakıp, hangi noktaları notlarına ve hâtırâtına yazacağını eserinde açıkça belirtmiştir.

Bu hatıratta yazılanlardan farklı durumlar olmuş mudur? diye tarihi kaynaklara başvurduk. Bunun için Batıdan Türkçe'ye çevrilmiş ve Osmanlıca olarak kaleme alınmış birçok eser okuduk, Gördük ki onlar da yaklaşık aynı tesbitleri yapmaktadırlar. İHtnail Hami Danişmend, Enver Paşa'nın şahsiyetini ve özelliklerini anlatırken aynı görüşleri ifade eder. Mesela Arıburnu, Kirle ve SeddüT-bahir harplerinde yapılan "gereksiz hücumların"; tamamen Enver Paşa'dan kaynaklandığını ve onun hücum ettirme hastası olduğunu belirtir. Birinci Cihan Harbine oldu-bitti ile katılışımızı o da tenkit etmektedir. Buna rağmen, Kazım Karabe-kir "girmemiz zaruri idi" görüşündedir. Savaşın Alman başkumandanı Liman von Sanders de Türkçeye çevrilen eserinde bu hücumları kendi emrettiğini ve sonunda yanlış olarak gördüğünü anlatır. Bu Alman başkumandanın Çanakkale ile ilgili düşünce ve tesbiHerinden bazı cümleleri kitabımızın değişik yerlerinde vermek istiyoruz. Liman Paşa'nm şu küçük cümlesini verdikten sonra, bu hücumlar öncesi ile ilgili birkaç paragrafı nakletmekte de fayda vardır. Cümle şudur;

"Bununla beraber bu taarruzun benim tarafımdan yapılmış bir hata olduğunu kabul ederim. Bu hata düşmanın kuvvetini

iyi takdir edememekten ileri gelmiştir. Sayı olarak az olmakla beraber, bir de cephaneyi idareli kullanmaya mecbur olan topçumuzla bu taarruzun başanlı olamayacağını hesaplayamamıştım."[1]

Bu ayrı bir konudur. Bizim görüşümüze göre, hedef Osmanlı mülküne çıkartma yapmakta olan bir grup Batılı askerin, oraaya ayak basmamasını ve girip yerleşmiş ise oradan atılmasını temin için yapılacak hücum ve savunma savaşlarından her ikisinin de uygulanmasını savunabiliriz. Önemli olan icraatın planlanması ve alınması istenen sonucun iyi teshiridir. Hücumu kınayanlar eğer fazla zayiat verdiğimizi sebep gösterirlerse bu da itibari bir söz olur. Çünkü, Seddü'l-bahirideki ilk savaş, yani ilk hücumda

Osmanlı 13 bin kişi zayiat vermiş iken, düşmanın zayiatı da aynı miktardadır. Her iki hücum eden birliğin ortak zayiatı budur. Üstelik onların, denizden büyük ateş destekleri vardı. Silah, mühimmat ve yetişmiş asker ve kumandan gibi noktalardan çok üstün durumda idiler. Bizce Osmanlı kendi topraklarını savunurken, İngiliz ve Fransız, çoğu müslüman ülkelerden olmak üzere Gelibolu'ya getirdiği, yabancı müstemleke askeriyle savaşm» Anzaklar, Hintliler ve Kuzey Afrikalılar, müslüman olmalar rağmen, çok kere kiminle ve hangi din mensubu ile harp ettiklerini bilmeden, kahramanca direnip hücum etmişlerdir. j

Düşmanın çıkartma harekâtı ile ilgili olarak Liman von Sanders'in bazı tesbitleri ise şöyledir:

"Düşmanın çıkarma hazırlıklarının cidden takdire değer olduğunu kabul etmek gerekir. Bir kusur vardıysa o da planın fazla eski keşif ve gözlemlere dayandırılması ve Türklerin inatçı mukavemetinin tamamen takdir edilmemiş olmasıydı. Bundan dolayıdır ki arzulanan yok edici başarı ilk günlerde sekteye uğramış ve geniş çapta tertip edilen bu hareketin

kısa bir sürede bitecek kesin sonuçlu bir muharebe mahiyetini alması mümkün olmamıştır."[13]

"Bu sıralardaydı ki Saros körfezindeki İngiliz gemileri Gelibolu şehrini ağır gemi toplarıyla en-direkt ateş altına alarak özellikle limana yakın olan birçok evi yerle bir ettiler/'[14]

Bu ifadeden anlıyoruz ki Abdullah Fevzi Efendi'nin Çanakkale ilini ziyareti esnasındaki şehir tasviri ve şehri baştan aşağıya harabeye döndürülmüş olarak anlatışı doğrudur. Yani düşman, sivil ve asker ayırımı yapmadan, bölge insanını ve onların mal varlıkları ile ülkelerini tahribi temel almıştır.

"Çıkarmayı takiben Enver Paşa İstanbul'dan gönderdiği bir telgrafta Seddü'l-bahir, Tekke-

13 *Age,* s. 88.

14 *Age,* s. 91.

burnu, Morto limanı taraflarında karaya çıkan çok sayıda İngiliz askerinin derhal hücum edilerek yarımadadan atılmasını talep ediyordu. 5. Ordunun emeli de buydu. Fakat bu emelin gerçekleşmesi için mevcut kuvvet çok yetersizdi.

Düşman gemileri karaya çıkan birlikleri kelimenin tam anlamıyla himaye ediyorlardı. O günlerde bizim elimizde yalnız sahra topçusu vardı. Ancak bunlardan —düşmanın karadaki hücumlarım durdurmak için çok ihtiyaç duymamıza rağmen—daha şimdiden az olan cephanelerini idareli kullanmaları yüzünden yeterince faydalanamıyorduk. Bunlar düşman savaş gemilerine karşı koymak için ne tesir ne de menzil bakımından hesaba katılamazlardı.

Karaya çıkan birlikleri denize dökmek için denenecek tek çare olarak gece taarruzu kalıyordu. Bu deneme de 5.

ordunun emir ve tertibi ile Albay von Sodenstern tarafından üç gece devam etmek üzere yerine getirildi. Bu sarıda İstanbul'dan peyderpey gelmeye başlayan takviye kuvvetleri de bu harekâta katıldı. Her üç taarruz da karanlıkta başarıyla neticelendi. Hatta birinde Seddü'l-bahir köyünün yanına kadar yaklaşıldı.

Fakat arzu edilen gayeye ulaşılamadı. Çünkü her defasında gün ağarmasıyla başlayan yok edici bir gemi ateşi Türk birliklerini eski mevzilerine çekilmeye mecbur bırakıyordu. Hatta birçok kere düşmandan ele geçirilmiş olan makineli tüfekler ancak kısmen geriye naklolunabiliyordu"[2]

Başkumandanın bu ifadelerinden şu anlaşılmaktadır: savaşın durumunu İstanbul'dan izleyen ve zaman zaman araziye çıkarak bizzat bölgede bulunan Osmanlı Erkan-ı Harbiye Reisi Enver Paşa ve Kurmay Heyeti, Liman von Sanders ve etrafı ile istişare sonucu "gece baskın ve taarruzlarının" yararlı olacağına karar vermiş ve bunu uygulamaya koymuştur. Ne var ki, Istan-bul'dan takviye olarak araziye henüz gelen efrada bu bilgiler ge*^ nişçe verilmemektedir. Askerlikleri zayıf olan bu insanlar hattal hatıratın yazarı Abdullah Fevzi Efendi, girişilen harekâtı bilme-: dikleri için, kumandanlarının da yanlış emirleriyle, bir here ü) merc yaşamışlardır. Ama zayiat çok olmakla beraber gece taar- ı ruzları tamamen anlamsız ve başarısız da kalmamış, birçok muvaffakiyet de elde edilmiştir.

Enver Paşa problemi günümüzde de aydınlanamamıştır. Bu konuda tarafsızlığın korunduğunu söylemek mümkün değildir. Birçok meselede olduğu gibi, insanlarımız bu konuda da siyasî ve peşin fikirle düşünmekte ve kararlarını ona göre vermektedir. Bu teshillerden sivillerin anlayamadığı bir nokta da şudur; bir asker için insan zayiatı büyütülecek bir husus değildir. Önemli olan savaşlann ve muharebelerin sonucudur. Onlar, yetiştikleri fikir yapısı itibarıyla maliyet

üzerinde pek durmazlar. Kumanda heyetinin kendisini koruması meselesi de bu noktaya dahildir. Zaten Abdullah Fevzi Efendi de taktik hatadan ve başsızlıktan şikayet etmektedir. Bu da kumanda heyeti için tabii bir haldir. Enver beyin, saraya yakınlığı ve imparatorluk üzerindeki nüfuzu diğer İslâm ülkeleri için de örnektir. Birçok yerde o devletin tensibi ile görevler almıştır. Dışarının yani İslâm alemindeki kardeşlerimizin, konuya uzak bile olsalar, kendileri açısından meseleyi değerlendirmeleri bize ışık tutabilir. Aşağıdaki alıntıyı bu gözle görmek ve anlamakta fayda vardır:

ltalyanlara karşı Derne'de vc bugünkü Libya topraklarında gönüllü savaşan Osmanlı zabitleri arasında, o günün gözde askerlerinden Enver Bey’in mahalli idareler vç yöre müslümanlarınca büyük değeri bulunmaktadır. Senüsilerin ve Ömer Muhtar'ın mücahitlerini organize eden ve ortaya büyük bir ordu teşkil eden bu Osmanlı ve Mısırlı subayların oralardaki hizmetleri şükranla yâd edilmektedir. 1911 senesinde İtalyanların Libya'daki Müslümanlara saldırmasını haber alan birçok kişi oraya yardıma koştu. Bunlardan biri de 54 yaşında olmasına rağmen Sibirya'dan,

Tara şehrinden kalkıp Derne'ye kadar gelen ünlü

ağır ceza reisi, İslâm âlimi, gazeteci ve seyyah Ab-dürreşit İbrahim Efendi idi. O bu konuda bize askerin farklı bir yönünü de anlatan şu sözleri söylemektedir; "Enver Paşa Hızır gibi herkesten önce yetişti. En büyük vazifeyi o gördü. Yoktan bir ordu teşkil ederek büyük ve şanlı milletimizin namus ve şerefini bütün cihana tanıttı. Milyonlarca Arab'ın gönlünde paşalık ünvanını aldı....." Ayrı

ca ileriyi düşünen Enver Paşa seçtiği bedevi şeyhlerin çocuklarından 365'ini daha sonra Sireneyka ordusunda görevlendirmek üzere tstanbul'a gönderdi. Enver Paşa bir

gazete röportajında ; "buraya geldiğimde 900 çöl savaşçısı bulmuştum. Şimdi ise elimin altında 16.000 talimli asker var" diyerek durumu ortaya koymaktadtr.[3]

Aynı komutan hakkında ülkemizde farklı tesbitler bulunmaktadır. Abdullah Fevzi Efendi'nin kanaati, özellikle siyasi, İdarî ve askeri yönden Paşa'nm düşünce ve hareketlerinin hatalarla dolu olduğu şeklindedir. Nitekim o girdiği savaşlarda verilen hücum emirlerini, bir nevi "İslam askerini bile bile yok etme taktiği" olarak değerlendirmektedir. Bu konuda evvelce söylediğimiz gibi bazı tarihçilerin kanaatları da menfidir. İsmail I lanri Danişmend'in verdiği bilgilere göre Arıburnu, Kirte ve Seddü'l-bahir'de en az üçer kez çarpışma olmuştur. "En iyi savunma hücumdur" düsturuna göre hareket eden Enver Pa-şa'mn, unuttuğu nokta şudur; asker araziyi tanımamakta, hücumlar geceleyin yapılmakta, üstün ateş gücüne karşı etten duvarlarla ve siperlerle karşılama durumu hasıl olmaktadır. Böyle bir durumda yapılan hücum isabetli görülmemektedir. Anbur-nu'nda ilk hücumda Osmanlı zayiatı 13 bini aşkındır. Bu istiklâl Harbi zayiatının beşte üçüne muadildir. Üç gün gibi kısa bir zamanda bu gerçekleşmiştir. Çanakkale savaşlarının en önemli mevzileri bu üç yerdir. Bunlara sonradan bir de yeni cephe olarak Anburnu eklenmiştir.

Bu hâtıralarda, günümüzde tekrarlanan ve tarih kitaplarında yazılı bulunan resmî devlet söyleminin(!) dışında ve hatta aksi istikamette olan tesbitlere bol bol rastlanacağından, şimdiye kadar duyup belledıklerimizin yanında bunları da birinci elden bir tesbit olarak düşünmemiz yararlı olacaktır. Abdullah Fevzi Efendi'nin notlarını kısaltarak ve bazı tasarruflar da yaparak meâl halinde vermeye çalışacağız. Hocaefendi diyor ki:

"Kemerburgaz'dan İstanbul'a geldik. Bizi Ali Paşa Camii'ne yerleştirdiler. (Burası muhtemelen Karaköy Tophane'deki Kılıç Ali Paşa Camii'dir-A.O.K.) Orada yaklaşık bir hafta kadar kaldık. Sonra bize savaş bölgesine gideceğimize dair emir ve haber geldi. Haber gelince herkes coştu, asıp kesmeye ve düşmanı yok etmeye başladı. Lafla nasıl vurup kıracağını büyük bir coşkunlukla söylüyorlardı. Caminin bahçesi demek olan hazire kısmında kabirlerin üstünde asker davul zuma ile bayram havası estirmeye kalkıştı. Akıl ve mantık dışı konuşuyorlar, ne dedikleri belli değildi. Kimi düşmanı nasıl boğacağını, kimi nasıl tepeleyeceğini, kimi onları nasıl Akdeniz'e dökeceğini büyük bir neşe ve tarap içinde yüksek sesle belirtiyordu. Onlara göre düşman, bir sivrisinek dağı, davar veya tavşan sürüsü, al al kes istediğin kadar. Düşmanı hiç kale almıyorlar, aldırış ettikleri de yoktu. Düşmanı hakir görüp küçümsüyorlardı. Hatta bazen düşman bizden korkup daha biz gelmeden kendisini denize atıyor. Bizimkilerin azgın atıp tutmaları hep devam etti; kimi düşmanı hezimete uğrattı, kimileri de onları ayaklan altına alıp ezdi ve öldürdü. Ama bunların hepsi birer kuruntu ve birer arzu idi. Fakat savaş günlerinde bu tür tahminlerin hepsi boş çıktı, zanlar hiçbir zaman sökmedi. Kuruntu ile düşmanı öldürmek, esir etmek marifet değildir. Kendimizi demir bilekli zannediyorduk. Kimse bizim bileğimizi bükemez kıramazdı. Eğitimimize talimimize hep güveniyorduk. Bunun da müddeti iki ayı bulmamıştı. Kendimizin düşmanın başına büyük bir bela olacağımız zannı mevcuttu. Karşıda dağlar gibi bilekler, demir pazılar da olsa onlar bize bir şeyler yapamazlardı. Karşımızdaki İngiliz'in askeri ödlek ve talimsiz. Harp başlayınca taarruz hattından firar eder. Sebatsızdırlar,

Subayları .da. Biz onların üzerine atılacağız, öldüreceğiz, istediğimiz kadarını yok edeceğiz, hatta etlerini yiyeceğiz. Bizimkiler içinde şöyle bir manzara tasavvur edenler de vardı, bölgede düşman kız erkek, yaşlı genç hep bir arada

esir ve ölü, yaralı halde, bizimki ortada muzaffer bir eda ile kasılmakta. Düşmanın hali böyle kimi güler kimi ağlar vaziyette olacaktı."

"Herkes böyle iken ben bir köşede olacak olanları tahmin ediyor ve düşünüyordum. Allah'a tevekkül etmeyen bu azgın topluluğun, gafil askerin sonu çok kötü olacaktı. Aklıma birden Bedir harbi geliverdi. Hazırlıklar, istekler ve harbin sonucu gözümün önünden geçti. Dedim ki; 'Haydi Ku-reyş azgındı, ama kâfir idi, bizimkiler müslüman asker değil miydi? Bunlara ne oluyordu. Neden bunlar müşriklerin tuttuğu yanlış ve eğri yolları benimseyip oralara giderler?' Sonra Uhıid'u hatırladım. Sahabenin bazı davranışları aklıma geldi, Efendimizin emirlerini düşündüm, sonucu hatırladım. Üzüldüm. Sonra birden Efendimizin şu mübarek emirleri aklıma geldi; 'Sakın ola düşmanla karşılaşmayı istemeyin, ama karşılaşırsanız da çabalayın, harbin güçlüklerine göğüs gerip, zaferle sonuçlandırmaya çalışın harbi, Allah'ı unutmayın, onu çokça zikredin, hatırlayın!' Savaşa giderken subaylarımız daha da kibirli davranış içinde idiler. Sanki azâtnet ve kibriyada - haşa- Allah Teâlâ'ya ortak olmuşlar gibi bir halleri vardı. Kalbime şunlar geldi; 'Allah bizim azgın askerleri bir tutacak ama sağlam tutacak ve hadlerini iyi bildirecek' dedim. Hüzünlendim, içlendim, ama düşündüklerimi kimseye de açmadım. 'Bekle bakalım işin sonu ne olacak, nereye varacak?' dedim."

Savaşa Çıkış Sabahında

Burada kendisinden söz edilen savaş "Çanakkale Savaşları" adı verilen bir seri savaştır. Batıdaki milletler bu savaşlara "Gelibolu Savaşları" adını vermektedirler. Yaygın görüşe göre bu savaşlar sekiz buçuk ay kadar sürmüştür. Ama tarih olarak 3 kasım 1914-9 ocak 1916 arası verilmektedir. Bu tarihe göre süre biraz daha uzamaktadır. İlk hücumlar Fransızlar tarafından gemi-

lerden atılan mermilerle Ertuğrul ve Şeddü'l-bahir isimli Türk tabyalarına gerçekleştirilmiştir. 19 Şubat 1915 günü boğazın ge risindeki Ertuğrul ve Orlıaniye tabyalarına yapılan bu yoğun topçu ateşi tabyaları tamamen tahrip etmiştir.

Çanakkale boğazından geçerek İstanbul'u tazyike niyet] eden İttifak güçleri, harbe yeni girmiş olan Osmanlı ordusunu Alınanlardan ayırmak ve Rusya'ya yapılabilecek olan saldırıla- **i** rı ber taraf etmek üzere yapılmıştır. Çanakkale'ye ilk çıkartılan birlikler de ANZAC kısa adıyla ifade olunan Avustralya ve Yeni Zelanda askerleri olmuştur. Osmanlı ordusundan da 57. ve 27. piyade alaylarını ilk günlerde savaşta görev almış olarak görmekteyiz. Aşağıda Abdullah Fevzi Efendi'nin de belirttiği gibi. 30 Nisan 1331 günü savaş mahalline varan Türk birlikleri îngilizlere karşı ilk taarruzlarını 1-2 Mayıs günlerinde yapmışlardır. Düşman Anafartalar mevkiinde karaya çıkmaya ve tutunmaya çabalamış, Arıburnu'nda ilk savaş olmuştur. Bu savaş Türk taarruzu şeklindedir. Öyle görülüyor ki bu taarruzları Liman von Sanders adlı başkumandan emretmiştir. Abdullah Fevzi Efendi bu savaşlarda Osmanlı askerine bir Alman generalinin kumanda ettiğini belki de bilmemektedir. Çünkü o, kıyıya çok yakın olan Türk cephelerinden, gelmekte olan düşmana karşı müdafaa harbi taraftarıdır.

27 Nisan günü boğazdaki İngiliz gemileri çıkartmanın yapılacağı yerdeki Türk birliklerine ve araziye çok yoğun ateş etti ve ardından Anzak kolordusunu kıyıya sürdü. Kıyıda işaretlenen bölge yerine yanlışlıkla daha dik ve sert olan bir alana askerini indirdi ve ilk yanlış hareketini burada yaptı. Denizden yapılan yoğun takviye, Türk taarruzunu yavaşlattı ve çok zayiat oldu. 1 Mayıs sabahı Merkeztepe-Sivritepe-Kanlısırt hattına taarruz eden Türk kuvvetleri buradan İngiliz Anzak güçlerini söküp atamadı. İngiliz donanma desteği sayesinde Anzaklar yok olmaktan kurtuldu. Tarihçilerin verdiği bilgilere göre bu ilk taarruzda her iki tarafın da on bin

kaybı vardır. Yaralıların ise haddi hesabı bilinememektedir. 18 Mart'ta denizdeki kapışmada Müttefik güçlerin pek çok deniz gücü saf dışı edildiği için, bu dönemde Türk

kuvvetleri kumandanı Cevat Paşa "18 Mart Kahramanı" olarak adlandırılmıştır.

İkinci Türk taarruzu Seddü'l-bahir'de olmuş ve kanlı cereyan etmiştir. 1-2 mayıs günleri olan bu taarruzun ilk günü belki de iki ayrı cephede başlamıştır. Başarı az olmuş ve aynı taarruz 3-4 Mayıs günlerinde de tekrar gerçekleştirilmiştir. Böylece ilk haftada üç Türk taarruzu görülmektedir. Zayiatın çok fazla olduğu bu savaşlarda ünlü 57. Alayın tamamının şehit olduğu acı gerçeği tesbit olunmaktadır. Denizden büyük destek alan Ingiliz ve Fransız güçleri bu üçüncü taarruzu takiben geri çekilmiş arazi kaybetmişlerdir. Bu arada kumanda kadrosunda küçük bir değişiklik olmuş, Vehip Paşa isimli Türk kumandan yerine Weber Paşa isimli bir alman görev almıştır. Arıburnu bölgesi artık savaşta en önemli harekâtın olduğu bir mahal olarak ün yaptı. Buraya "Kuzey Grubu" da denilmektedir. Önceleri Esat Paşa isimli bir zat komutan iken daha sonra buradaki güçlerimiz Ali Rıza Beyin emrine verilmiştir. Askerimiz Liman von Sanders'in emriyle 19 Mayıs'ta taarruzu tekrarlamıştır.

Üç ay kadar sonra düşman 6-7 Ağustos'ta bu sefer tekrar Anafartalara asker çıkartmaya teşebbüs etti. Conkbayırı ve benzeri yerlerde Türk kuvvetleri çıkartmayı durdurdu, hatta püskürttü. Düşman uzun ısrarından sonra, sonuç alamayacağını anlayınca nihayet 19-20 Aralık günlerinde Anafartalar ve Arıburnu'ndan, 8-9 ocak tarihinde de Seddü'l-bahir'den kendi ifadelerine göre "sakin bir tarzda ağırlıklarını da alarak" çekildiler. Savaşlarda verilen zayiat için Türk Genelkurmayı 213-882 rakamını vermektedir. Bunlara yaralı ve kayıplar dahil değildir.

Çanakkale ve Seferberliğin diğer muharebelerine ait pek çok eser yazılmış, eski ve yeni harflerle basılmış, Batıdan tercüme edilmiştir. Muharebelerin tafsilatı bizim bu kitapta üzerinde durmak istediğimiz bir husus değildir. Zaten mesleğimiz de buna elvermemektedir. Bizim birkaç kitaba münhasır kalan nakillerimiz, Abdullah Fevzi Efendi'nin hâtıralarına bir tür ışık tutması için verilmiştir. Bunların birbirine uyanı da vardır uymayanı da. Son yirmi yılda birçok kişinin Çanakkale ile ilgili hâtıralarını kendi ağzından tesbit eden birçok televizyon belgeseli vardır. Özellikle Anzak, İngiliz ve Fransız asker ve kumandanlarının anlattıkları,ile Abdullah Fevzi Efendi'nin tesbitleri bize harbe iştirak edenlerin aynı şeylerden şikayet ettiğini ve aynı hislerle dolu olduklarını, daha belirgin ve içten., ferdi olarak anlatmaktadır.

Fevzi Efendi Hocanın Çanakkale tasvirlerindeki acı manzarayı, düşman kendisi de anlatmaktadır, tngiliz gazeteci şehrin sivil mekânlarının ve binalarının, hisar ve tarihi güzelliklerinin kendileri tarafından nasıl tahrip edildiğini anlatırken gurur duymaktadır. Diyebiliriz ki, sivil asker farkı gözetilmeden, bu işler insafsızca gerçekleştirilmiştir.

"O gün gemiye bindik. Yani çarşamba günü. Tarih 30 Nisan 1331'i gösteriyordu. Denizde başımıza gelenleri hiç sorma. Bir taraftan savaşın, düşmanın üzerimizde bıraktığı kötü etki, diğer yandan seferin uzadıkça uzaması bize kötü tesir etti. Gemi çok yavaş seyir ediyordu, çünkü aşırı derecede yüklü idi, haddinden fazla yük ve insan almıştı. İnsanlar heyecanlı ve rahatsızlardı, çok asker binmiş, ama zaruri ihtiyaçlar yeterince gemiye alınmamıştı. Harpten sonra yapılmış olan Akbaş adlı limana yaklaştık. Oraya indik. Bir küçük gölceğizin, su birikintisinin yakınında konuşlandık. Ağaçların ve yaprakların altında gizlenerek bir

iki gece kadar orada kaldık. Sonra Arıburnu'na geldik ve yerleştik. Bu seferimiz birkaç gün kadar sürdü."

Arıburnu'nda üç kez savaş olmuştur. Abdullah Fevzi Efendilerin birliği olan 1. Alay acaba onlardan hangisine katıldı, bunu kestirmek güçtür. Ama anlatılanlardan bu savaşın Birinci Arıburnu Savaşı olduğunu zannetmekteyiz. Çünkü her iki taraf da on üçer bine yakın Ölü vermiştir. Yaralıların sayısı bunun üç mislidir. Bir büyük sayıda da kayıp vardır. Savaşın taktik bakımdan en kusurlu görülen yanı bu harptir. Çünkü burada hücum ön plandadır ve gerekçesi de mevcut değildir. Asker arazinin yabancısıdır. Kendi siper ve metrislerini bile bilmemektedir. Başlarında kumandanları yoktur. Herkes birbirine girmiş, hatta kendi dost birliklerine ateş açmıştır. Abdullah Fevzi Efendi'nin ileride anlatacağı gibi, çılgına dönmüş bir subay, elinde bir altılı tabanca, kendi eratını, kaçıyorlar gerekçesiyle vurmaya başlamış. Bu muharebe tam bir hezimet olarak anlatılmaktadır. Ama bunun intikamı alınmış, "bu iş artık biti-rilsin, ne olacaksa olsun" gayretiyle yapılan ve haklı ve iyi planlanmış bir hücum, zaferi getirmiştir.

Baskına Hazırlık

"Baskın günü artık ayrılık sabahıdır. Neşenin, gösterişin ve şuursuz azgınlığın sona erdiği gündür. Artık vedâ zamanıdır. Askerin birlikte oluşunun son günüdür. Bu akşam şehitlerin son akşamları olacaktır. Bugün Allah'ı ve Rasûlünü bir kenara bırakarak, askeri hazırlıklara, talime ve eğitime, spora ve jimnastiğe güvenen, bunlarla kendini avutup aldatan, bunlara ve maddî sebeplere bel bağlayan azgın askerlere hiç fayda vermeyen gündür/'

"Anburnuna yakın bir vadiye/dereye inmiştik. Vakit sabahın ilk vakti idi, çok erkendi. Gerekli mevzileri kazdık. Üzerlerine ağaç dallan ve yapraklan örtüp, hava sal-dınsına karşı

oralarda gizlenme (kamuflaj) yaptık. Uç beş saat kadar orada kaldık. Anbumu siper ve hendeklerine giriş vakti gelince askeri iyice doyurup yedirip içirdiler. Komutanların kötü hazırlık ve yönetiminin, yanlış taktiğinin kurbanı olacak askere bu yemekler en son yemekti. Sonra askere hazırlık yapması için zaman ve izin verildi. Savaşa girme vaktinin yakın olduğu da söylendi. Askerin durumu birden değişiverdi, moraller bozuldu. Ortalık bambaşka bir hale bürünüverdi. Bütün yönler, Hayy ve Kayyum olan Allah'a yöneldi artık. Evvelki neşe, azgınlık ve coşkudan eser kalmadı. Herkes başladı yakınındaki arkadaşı ve dostu ile helalleşmeye. Herkesi bir dehşet ve şaşkınlık aldı. Herkes kendini, nefsini düşünür oldu. Bazılarının yüzünde ağlamak emareleri belirdi. Gözler sulandı. Bir bölümü sahiden gözyaşı dökmeye başladı. Ağladı coştu. Fakat üzüntüsünü gizlemeye durumu belli etmemeye

çalışanlar da eksik değildi. Bir bölümü ise abuk sabuk sözlerle düşmana haddini bildireceğinden dem vuruyor, şecaat ve cesaret gösterisinde bulunuyordu. Fakat ne yaptığı$_T$ nın da pek farkında değildi."

"Sonra askerlere 'toplan!' emri verildi. Savaş vaziyeti aldık. Mülazım-ı sâninin (teğmenin) etrafında halka olduk. Bu subay bize, siperlerde, hendek ve mevzilerde nasıl hareket edeceğimizi hücum ve baskın zamanında yapacaklarımızı ve baskın tarzlarını anlattı. Heyecan ve korkudan dili kurumuş, konuşurken dili dolaşıyor ve gayet zayıf ifadelerle bize şunları açıklamaya çalışıyordu: Şimdi siperlere ve hendeklere girip mevzi tutacağız. Düşman karşısında vaziyetimizi, yerimizi alacağız. Sizler ne yapacağınızı bilmiyorsunuz. Size bunları anlatıp öğretmemiz gerekmektedir. Susunuz iyi dinleyiniz. İyi belleyin ki mevzilerde ve hendeklerde hata yapmayasınız. Baskını ve hücumu bilerek ve güzelce yaparak düşmana karşı zafer kazanabi-lesiniz. Öncelikle şunu biliniz; düşmanın gizlendiği

siperler, hendek ve çukurlar bizimkilere çok yakındır. Aramızdaki mesafe çok azdır. Bu mesafe bazı yerde yüz metre, bazen yetmiş metre bazı kere de yirmi metre kadardır. Düşmanı görür görmez, sessiz davranıp kendinizi gizleyiniz. Siperlerinize girince yerinizi iyice belirleyiniz. Yavaş ve sakin hareket ediniz. Heyecanlanıp her şeyi birbirine karıştırmayınız. Ateş emri verilmeden ateş etmeyiniz. Bütün işlerinizi emirlerden sonra yapınız. Hücum öncesi *"silah, kasatura hazırla!"* emri verilince, bildiğiniz gibi kasaturalarınızı çıkarıp, silahlarınızın ucuna usûlüne uygun takınız. Emir verilince hendeklerden, mazgallardan yıldırıp gibi atlayarak çıkın. En çabuk şekilde hareket ediniz. Hepiniz aynı anda bir çizgi halinde fırlayın. Tam bir sessizlik içinde ve gayet sakin davranın. Heyecansız olun. Hizaya ve mesafeye dikkat etmek için sağınıza solunuza ve ön ile arkanıza dikkat edin. Sakın ola biriniz öne geçmesin, arkaya kalmasın. Hizayı ve mesafeyi asla bozmayınız. Aralarınızı açmayınız. Herkes yakınındaki ile irtibatlı olarak hücuma kalksın. Birbirinizi kaybetmeyin. Bulunduğunuz yeri şaşırmayınız. Eğer dağılırsanız gücünüz azalır. Aman sabırla hareket edip, tehlikelere ve güçlüklere sabırla göğüs geriniz. Yılmayınız. Süngü muharebesinde başarı ve zafer için bu söylediklerime riayet etmeniz şarttır. An-

cak bunlarla düşmana galip gelip onu tepeleyebilirsiniz. Bu kaideler savaşın en önemli yönleridir. Yükseklere çıkınca hepiniz bir tek ağız halinde ve yüksek sesle, en gür sesinizle candan bağırarak, hücumu bir kat daha artırarak *Allah! Allah!* deyiniz. Büyük bir uğultu, etkileyici yüksek bir çığlık dağı taşı inletsin.[4] Düşman siperlerine on beş yirmi metre kalınca bombaların fitilini çekin. Bunları düşmanların üzerine fırlatıp atın. Üzerine yoğun tarzda ateşle onları bunaltın. Düşmanla göğüs göğse gelince süngüleri boğazlarına saplayacak şekilde hedefleyip saldırın. Onlar bunun üzerine baygın düşecekler. Bu manzarayı gören ve süngü yemeyenler dönüp kaçacaklar, onlara da arkadan

ateş edin. Ye-tişebildiklerinizi süngüleyin. Böyle böyle düşmanı süpürerek denize kadar ulaşın. Bir tek sağ asker bırakmayın. Son erine kadar düşmanın hepsini öldürün. Eğer sizin süngü ve mermilerinizden kurtulan kalmış ise, onlar da kendilerini denize atıp orada boğulup öleceklerdir. Sonra geri dönün, düşmanın siper ve hendeklerini tarassut edin. Eğer karşınıza dikenli tel çıkarsa, mevziler bunlarla çevrili ise, bu tel örgüleri size dağıtılan keskilerle, makaslarla kesin, sakın yavaşlamayın, hızlı hareket edin. Yıldırım gibi çabuk davranın.' dedi."[5]

"Subay sonra sözlerine devam etti; Aranızda kullanacağınız parola 'Vur! Kes!' kelimeleridir. Bu sözleri birkaç kez tekrar etti ve 'iyi belleyin!' dedi. Bu parolayı kullanın, ondan daima yararlanın. Böylece hata yapmaktan kurtulur, bilmeden birbirinizi öldürmezsiniz. Sonra zabit bizlere hakkınızı helal ediniz, dedi. Biz de hakkımızı helal ettik. Sonra bölük kumandanı yüzbaşı geldi ve erlerin ortasında durdu, ilk zabitin sözlerine çok az şey ekledi. 'Benim söyleyeceklerimi ... Efendi tamamını anlattı, ifade etti. Bunları

yeniden bir daha tekrara gerek yok. Fakat ben onun söylediği birkaç hususu düzelteyim; kimse sakın gürültü yapmasın, konuşmasın. Hiç ses çıkartmayınız. Sakın ola biriniz bir ses veya fısıltı dahi yapmasın. Sanki ağızlarınız bağlanmış gibi davranın. Bu nizam ve düzen dairesinde gayet yavaş gidiniz. ... Efendi'nin belirttiği gibi, yerde debelenir gibi yürüyünüz. Gerekirse ayak uçlarınıza basarak yürüyünüz. Sakın düşman sizin hareketinizi duyup, bir şeylerden şüphelenmesin, bir şey anlamasın. Bazen sıçrayın, bazen da yerde sürününüz. Ama düşmana baskın ve hücuma kalktığınız asla sezdirmeyiniz. Bu vaziyette düşman siperlerine 10-15 metre kadar yaklaşınca, hepiniz bir ağızdan *'Allah Allah!'* diyerek dağları taşları sesinizle inletin. Düşman sizden ve sesinizden korksun. Sonra ... Efendi'nin dediklerini bir bir yapınız. Bu da size kolay gelen bir iştir.

Şuna iyice inanın; zafer sîzindir. Eğer tarif ettiğimiz şekilde gider saldırırsanız siz onları yenersiniz. Yoksa düşman durumunuzu haber alırsa size baskın yapar, hücum eder. O vakit de mahvolursunuz. Size ne söylemişsek onu yapınız. En ufak bir noktada ayrı bir iş yapmayın sakın. Evet bazılarınız şehit olacak, bir kısmınız yaralanacak, yere düşecek. Bu haller sizin azminizi bozmasın. Aksine daha da şevkle düşmana saldırınız. Bu halleri görünce hırsınız ve öfkeniz artmalıdır.' dedi."

"Konuşma bitince yanımızdan ayrıldı, askere; 'eşyalarınızı burada bırakın. Sadece, silah kaput ve ekmek torbanızı alın. Kaputları simit yapıp boynunuza ve koltuk altınıza geçirin' denildi, Daha önce abdest almamız söylenmişti. Fakat çoğu arkadaşlar su bulup abdest alamadı. Ben onlara teyemmümü tarif ettim ve sözle anlattım. Alay imamı rahmetli de söylemişti. Azgın ve katı kalpli birkaç kişi hariç erler teyemmüm ettiler (v. 38). Baktım teyemmümü bilemiyorlar, hem anlattım ve hem de karşılarında göstererek teyemmüm yaptım. Derken mevzilerimize (el-meka-min) girme zamanı geldi. Tabur imamı vadinin en üst tarafında zafer ve İlâhî yardım için el açıp dua yapıyordu. Ordu saf halinde dizilmiş idi. Hepsi artık inanmış, mü'min vaziyetinde idiler. Dua bitince harekete hazır halde saf tutmamız emredildi. Mutat şekilde saf tuttuk. Sonra vadi tabanında istihkâmların ve siperlerin yolunu tuttuk. Yani

güvercinlik sulağı denilen yere doğru yöneldik. Yarım saat sonra gün batmaya başladı. Etraf iyice karardı. Ay üzerimizde doğmuştu. Ayın çok zayıf bir ışığı vardı. Sanki o da bize yas tutar gibi idi. Asker Batı tarafa doğru, sanki hayatın batıp yok olduğu yöne doğru yöneldi. Ölüm sulağına gidiyorlar gibi idi. Askeri tamamen bir dehşet sarmıştı. İlk öncü erlerdeki bu hal zamanla herkese sirayet etti. Allah'ın koruduğu ve güç verdiği çok az bir grup ise gayet sakindiler.

Herkes kendi derdine ve nefsinin kaydına düşmüş haldeydi. Kendisini düşünüyordu. Herkes suspustu. Hepsi seslerini kesmişlerdi. Bütün askerler sanki geçirdikleri hayata ve yaşadıkları günlere hayıflanır gibiydiler. Bu geçirdikleri değerli ömürlerinde yaptıkları hatalara, taşkınlıklara, banş zamanındaki gafletle geçirdikleri zamana, her tür sapıklıklarına ve azgınlıklarına yanar gibiydiler. Başları sağken, kendileri huzurluyken yaptıkları çılgınlıklara, alenî olarak işledikleri kötülüklere ve günahlara hep esef eder gibiydiler. Askerin yüzüne bir baksan yüzlerce pişmanlık işareti, emaresi görülürdü. Bu işaretler onların üzüntü, keder, pişmanlık, korku ve benzeri pişmanlıklarını anlatıyordu,"

Güvercin Koyağında (veya Hamam Külhanında)

"Hendeklere ve siperlere kurşun vızıltıları ve silah nağmeleri altında büyük bir izdihamla, karışıklıkla girdik. Gökyüzü mermi sesiyle dolmuştu. Sanki bu sesler bizleri şöyle karşılamakta idiler: Hoş geldiniz! Ey günahları yüzünden karşıma gelenler, Allah'ın bana gönderdikleri, merhabalar! Bana da size de bu haller ve bu savaşlar helal olsun ehlen ve sehlen. Afiyetle buyurun."

"Siperlere girdikten sonra her birlik ve kıta yerini belirledi. Bir sürü kargaşa görülmekte idiyse de sonuçta herkes yerine yerleşti. Orada öylece üç beş saat bekledik. Kurşunlar, mermiler (v. 39) bazen azalır, bazen artardı. Sesler âfa-kı tutmuştu. Dereler tepeler bazen artan, bazen de eksilen bu gürültülerle dolu idi. Biz sağımızdan mı gelir bu sesler.

solumuzdan mı bilemezdik. Düşman önümüzde mi idi yoksa ardımızda mı haberdar değildik. Aslında biz düşman siperlerinin yerini, yönünü, aramızdaki mesafeyi tam olarak bilmemekte idik. Arazi hakkında da bilgimiz yoktu. Halbuki savaşta, özellikle de göğüs göğüse süngü muharebesinde

araziyi tanımak, iki düşman gücün yer ve imkânlarını bilmek savaş teknik ve taktiği açısından şarttır. Ama bizde hiçbir bilgi mevcut değildi. Sormak için kumandanlarımızı da göremiyorduk etrafımızda. Barışta yüksekten atıp tutan, cesaret ve şecaat gösterisi yapan kumandanlar ortada yoklardı ki onlara sorarak bilmediğimizi onlardan öğrenelim. Hoş olsalardı, silsile-i merâtipten ve kibirlerinden ve kabalıklarından yanlarına yanaşmak kâbil mi idi? Gerçi onların bildikleri de bizden bizimkinden farklı değildi bu konularda. Böyle bir bilgi alabilmek için çok zamana ihtiyaç vardı. Ama şimdiki zaman da sulh zamanındaki vakit ve zaman değildi."

"İşte böyle şaşkın ve hayretler içinde kalmış bir halde iken birden bir haber geldi. Bu haber sağdan mı, soldan mı bilmemekteydik. Haber şöyle idi; düşman ayın göründüğü tarafta; yani önümüzde imiş. Bu haber azıcık cehaletimizi (yön hakkmdaki bilgisizliğimizi) giderir gibi oldu. Sonra emirler ve yasaklar birbirini kovaladı. Ama bunlar bazen çelişkili de olmakta idiler, (v. 40) Sağdan soldan haber akışı ve emir akışı artmaya başladı. Fakat hâlâ şunu bilmiyorduk; emreden kim, yasak koyan kumandan hangisi? (v. 40) Sonra emirler birbiriyle çelişmeye ve çeşitlenmeye başladı. Korktuğum endişeler ve sıkıntılar kalbimi iyice kapladı. Kumandanlar ve askerler arasında meydana gelecek kör döğüşii ve karmaşayı sezer gibi oldum. Sonra bize ateş emri verildi. Ateşi çok ve yoğun yapmamız ısrarla söylendi. Asker başladı havaya rasgele ateş etmeye. Herkes belirli bir hedefe değil nere olursa olsun ateş etmekteydi. Bu emir nereden ve kimden geldi? Onu da doğrusu bilmiyorduk. Tam böyle yoğun ateş devam ederken, topluluk içinde birden 'Ateşkes! Size kim emir verdi de ateş ediyorsunuz?' sesi yükseldi. 'Siz askeri emirlere karşı gelen başıbozuk takımından mısınız? başınızda kumandanınız yok mu? sorumlunuz başınızda değil mi?' Herkes bu sözleri sağına ve soluna nakletti. Fakat silah ve

mermi gürültüsünden duyup anlaşma ve haberleşme mümkün olmuyordu. Ayrıca hendek ve siperlerin hali ve aradaki gürültülü ortam da haberleşmeyi engelliyordu. Sanki savaş kendi siperlerimizde ve kendi aramızda, büyük bir şaşkınlık, büyük bir gürültü ve çaba halinde kendi kendimizle olmakta idi."[6]

"Biraz sonra ateş kesildi. Bu da çok zor temin olundu. Ne ise ortalık biraz sakinleşti. Fakat asker verilen bu çelişkili emirler konusunda kalben rahatsızlaştı. Bunlar doğru mu yoksa yanlış emirler mi idi? Fakat düşman bu hareketlerimizden bir hücum olacağı anlamı çıkartmış ve üzerimize ateşi daha da artırmıştı. Hendeklerde ve siperlerde başımızı kaldıramıyorduk. Hep ateşin kesilmesini, ortalığın sakinleşmesini, düşmanın gafil bir anını yakalamayı bekleyip durduk. Düşmanın halini ve durumunu öğrenmek, gözetlemek ve aramızdaki mesafeleri tayin için, defalarca ileri gözetleyici ve casuslar çıkarıldı ise de bu arkadaşlar da katiyen düşmana yanaşamadı. Ateş yoğunluğundan bilgi alamadılar. Geri dönenler olduğu gibi, şehit düşen ve yaralananlar da oldu. Bu belirsiz durum bir saat kadar sürdü . Derken bizim düşmana karşı hücum yönümüzü belirleyecek olan ay da battı, gitti. Ortalık daha da karardı. Hatta düşmanın siperlerini ve yerini tayinde güçlük çeken ve bilemeyen askerler bile oldu içimizden. Derken düşman yine ateşe başladı. Dakikada iki-üç mermi üzerimize gelmekte idi. Birden 'süngüleri çıkarın' emri geldi. Ardından; 'süngü tak!' emri onu izledi. Bize nasıl emretmiş ve öğretmiş iseler öylece yaparak süngülerimizi yerlerine taktık.

Elde silah sıçrama ve hücum vaziyeti aldık. Kana susamış olan süngülerimiz artık düşmana saldın emri bekler haldeydi. İşte beklenen saldırı ve hücum zamanı geldi çattı. Çok geçmedi bizim kumandan «onbaşı» birden hendekten dışarı fırladı ve bize de 'Ardımdan gelin!

düşmana saldırın!' dedi. 15 kişi kadar bizler mevzilerden ve çukurlarımızdan sıçradık, onbaşıyı izledik. Bir de ne görelim arkamızdan bir tek asker gelmiyor. 10-15 adım gitmemiştik ki ardımızdan bir ses duyuldu; 'Geri dönün! Emir verilmeden nasıl hareket edersiniz?' Onbaşı durdu şaşırdı, biraz bekledi ve geri döndü. Biz de birlikte çukurlarımıza geri döndük. Başladı herkes münakaşa ve mücadeleye, bir kısmı bu hareketi tenkit edip onbaşıyı suçladı, bir bölümü de onun ve bizim hareketimizi yerinde görüp takdir ettiler. Ben hep askerin âkıbetini ve halini düşünüyordum. Onları çöle veya ovaya atılan çobansız davar sürüsü olarak görüyordum. Onlara düşünceli bir bakışla bakıyor ve her şeyi ibret nazarı ile görmeye çalışıyordum. Bu orduya Allah'ın başarı yerine perişanlık ve yenilgi vereceğine inanıyordum. Çünkü her şeyde düzen yerine karışıklık ve anarşi hakim idi." (v. 42)

"Askere söven, onları döven, onları küçük ve hakir gören ve daima ezen, onları kaba ve zorba hareketlere layık bulan, Allah ve Rasülüne dayanıp güvenme yerine askeri eğitime talime ve beden eğitimine spora bel bağlayan kumandanlar hani neredeler? Gösteriş için hareket örnekleri verenler, kahramanlık taslayanlar; sırf mürailik olsun diye hareket icra edenler, bunları da harp tekniği ve savaşta sebat ve ayak direme olarak takdim edenler hani neredeler? Evet onlar riya malzemesinde yapılmış birer heykeldiler. Taklit köpüğünden imal edilmiş şeylerdi onlar. Yani yapmacık ve suni idiler. Harp bütün dehşeti ve gerçeği ile ortaya çıkınca onlar, o âdi ve değersiz imal olundukları ham maddeye dönüştüler."

"Bu olay bana şu hakikati öğretti; ben inandım ki bu saldırının sonu çok kötü olacak. Hatta bizim birliğin sonu da bu saldırıda gelecek. Sulh zamanında iken bu gerçeği görmüş idim. Yukarıda bir nebze açıkladığım gibi, üzülerek ve kalbim sızlayarak rahatsızlanarak birliğimizin kötü

sonu ve mağlubiyeti benim içime açıkça doğmuştu. Her erin kumandanına karşı duyması gereken güzel hisler, güven ve kumandana dayanma, yaptıklarına itimat ve gönül yatkınlığı ortalıkta hiç görülmüyordu. Bunlar, arz ettiğim bütün alanlarda Rahman'a güven ve itimat gibi yüce sıfatlardan çok uzakta idiler. Allah Teâlâ bana kâfidir ve o ne güzel vekildir dayanaktır, ne sağlam yardımadır! Hasbü-nallahü ve ni'me'l-vekil! Ben bu hava içinde sabahı ettim. Başkaları ise ayrı bir havada oldular. Beni saran hisler ayrı, onlarınki ayrı idi. Onlarda Allah'a tevekkül yok. Onun yerine firar şamata gibi hisler var. Hepsini şeytan aldatmış idi. Hepsi topu topu iki aylık talime bel bağlamıştı, Ona ve beden eğitimine ve sporlarına aşırı güvenleri vardı. Bir de sayıca çok oldukları onları aldatıyor, gurura sevk ediyordu. Fakat bunlar savaşta hiç faydalı olmadı. Şiddeti ve zoru gördükleri zaman, harbin yeni taktiğiyle karşılaştıkları an bütün uzmanlıkları dehşete ve şaşkınlığa dönüşüverdi. Ye's ve ümitsizliğe düşüverdiler (v. 43). Yine de bir bölümü fıtratları gereği aslî cibilletleri sonucu «Allah» diyordu ağızları. Lâkin çok câhil oldukları için Allah'a yalvarıp yakarma yollarını bilmiyorlardı. Bir bölümü sus pus kalakalmış Allah'ın zikriyle dilleri alışkın ve canlı değildi. Vatan türküleri ve marşları da terennüm edemiyorlardı. Halbuki sulh zamanı, yatarken kalkarken toplulukta ve yalnızken, rahat ve asude günlerinde ağızlarında hep bu marşlar vardı. Bazıları da kendi kendine bir şeyler mırıldanıyor, ama ne dediğini de pek bilmiyordu. Bunlar ise ortada kalan takım idi. Ne zikrediyor, ne de marş v.s. söylüyordu. Bunların hali daha da acı idi. Çünkü ne yaptıklarını bilmez haldeydiler. Allah'ın yolunu bilmedikleri gibi, onun adına cihad etmekten de habersiz idiler."

Hücum

"Asker bu halde iken ansızın hücum emri verildi. 'Kalkın! Saldırın, Hücum!' denildi. Herkes sıçradı ve hendeklerin mevzilerin siperlerin duvarlarını aşıp tepeye çıktı. Bir bölümü

biraz yavaş, bir bölümü âdeta yıldırım gibi hareket ederek tepeyi bulduk. Bazıları da çıkacak bir yol bulamadı. Toprağa açılan merdivenlerden giderek veya başka bir yolla çıkışı beceremedi. Sağa sıçradı, sola sıçradı, çıkmaya gayret etti, hendeğin kenarına varmıştı ki askerin çoğu parçalandı. Düzensizleşti ve dağılıverdi. Büyük bir grup da birbiri üzerine yığılıp kalakaldı. Askerin içinde bir dalgalanmadır gitti. Bölükler birbirine girdi. Başında çobanı olmayan davar sürüleri halini aldılar. Bir grup asker en tepede Allah Allah! diye bağırıp hücıım eder, alttakiler de bu sese katılır. Bando takımı, mızıka ise hücum marşı vurur, davulcular da hücum marşı ve ezgisi çalarlar. Bir kısım asker elindeki piyade tüfeği ile ateş eder. Önde ve arkada ateş sürekli halde görülür. Halbuki verilen emir böyle değildi. Yapılanlar emre aykırı davranışlar idi."[7]

"Asker bu here ü merc içinde iken, savaş davulları zurnaları çalınırken (v. 44) düşman bizim hücuma kalktığımızı, kendilerine baskına ve saldırıya geçtiğimizi anladı, farkına vardı. Başladı üzerimize kurşun yağdırmaya. Mitralyözlerle ve piyade tüfekleriyle yoğun ateşe başladılar. Bu atış her cihetten, hatta hiç umulmadık yerlerden üzerimize gelmekte idi. Sanki mermi fırtınası üzerimize esiyor, sanki kurşun yağmuru üstümüze ve tepemize yağıyor. Ortalık bir mermi ve kurşun fırtına halini aldı. Mermi tepemizde kapanmış gökyüzü gibi idi. Makineli tüfekler testere gibi etrafı biçti.[8] Eğer bir kişi yerden azıcık başını kaldırıp hedef haline gel-iniş ise, onu mutlaka delik deşik ediyor, harman gibi savuruyordu. Gerek bizim ve gerekse düşmanın attığı mermiler, gökten aşağı düşen yıldırım gibi her yeri kasıp kavuruyor, yakıp yıkıyordu. Topların ve tankların gürültüsü yeri göğü titretiyor, gökyüzünü feryat figanlarla dolduruyordu. Gök yere kapanıyor, tepeler düzleşiyordu. Dersiniz ki kıyamet kopuyor. Büyük bela ve musibet (ct-Tâmme) başa geliyordu. Kim bu beladan kurtulabilirdi? Bu kör bela, tufanından kim halas bulur, bu

görülmedik musibetin insanı sıkıp su eden âfetinden kim kurtulurdu acaba? Allah Teâlâmn koruduğu, her şeyi kuşatan emanı altındaki kimseler dışında, bu insanı un ufak eden (Müdemmirat) beladan kim sağ çıkabilir? Evet bu güçlü asker, bu ateş tufanından bir avuç kalarak kurtulabilirdi? Ateş artarak devam ediyordu. Sağımızdan bir şiddetli ateş daha belirdi. Biz; 'Herhalde düşman bize karşı hücuma kalktı. Korkup yok olacaklarını anlayınca kurtuluşu hücumda buldular' dedik. Bizim arkamızda mevzile-ııen ihtiyatlarımız da bizi korumak için düşmana ateşe başladılar. Buna sebep, bizim sol kanadın yanlışlıkla ateşe başlaması ve zamansız ateş etmesi idi."

"Yukarıda makineli tüfeklerden, mitralyözlerden biraz söz etmiş idik. Düşmanın elindeki makineli tüfekler mevzilerde dizi halinde hendeğe tesbit olunmuş halde idi. Onla-

rın yoğun ateşi düşmanı yok etmeye yeterdi. Ayrıca başka silaha ihtiyaçları da yoktu. Birlikleri bu ateş darmadağın etmeye kâfi idi. Halbuki bizim birlikler İstanbul'da iken düşmanı koyun sürüsü gibi görüp hafife alırdı. Onları mevziden davar sürer gibi sürüp atacaklardı. Zanların, tahminlerin bir bölümü vardır ki sırf hata ve günahtır âdeta."

Abdullah Fevzi Efendi'nin uzunca bir tesbitle anlattığı bu ilk Arıburnu harekâtı hakkında eldeki kaynaklarda buna yakın bilgiler bulunmaktadır. Fakat Arıburnu'nda böyle üç hücum olmuştur. Birinci harekâtta Abdullah Fevzi Efendi'nin bahsettiği gibi bir hücum olmuş, yaklaşık 10 bin asker şehit olmuştur. Yaralı ve kayıp sayısı bunun iki katı kadardır. Yalnız aynı sayıya yakın kayıp karşı taraf için de söz konusudur. Komuta Osmanlı kumandanların elinde değildir. Denizden çıkartma yapan İngiliz birlikleri ANZAC kısaltması ile ifade olunan bir derleme birliktir. Askerlerimiz, kendilerinin yanlış bir taktikle "kırdırıldığı" fikrindedir. Bu konuda Enver Paşa'yı suçlamaktadırlar. Muhtemeldir ki o günde bu fikirler erat

arasında dolaşmaktadır. Sahipsizlik vardır. Yani komutanlar birliklerin başında bulunmamaktadırlar. Bu yanlışların kumandanların hepsi için söylenmesi bizce mümkün değildir. Çünkü bu fikrin aksine erlerinin başında ileri atılıp şehit olan zâbitler de söz konusudur. Denizde bizim topraklarımıza girmekte olan birliklerin, bir müddet ilerlemelerine- fırsat verip sonra onları püskürtmek de taktik olarak düşünülebilirdi. Ama süngü harbi ile gelenleri karşılamak, bizim görüşümüze göre onların, karada bir toprak parçası tutmamaları için yapılmıştır. Eratın heyecanı ve dağılmaları normaldir. Bunların aza indirilmesi, kumandanların harekâta katılımı ile ancak mümkün olmaktadır. Sulh zamanlarındaki manevra ve tatbikatlarda da aynı durumlar söz konusu olabilmektedir. Biz zaman zaman, Abdullah Fevzi Efendi'nin katıldığı üç harekât olan; Arıburnu, Seddü'l-bahir ve Kirte savaşlarıyla ilgili, OsmanlI ve düşman zabitlerinin hâtırâtlarım da kısaca nakledeceğiz. Bizim hendek ve çukurlarda olup bitenlerin, karşı taraftaki yarattığı durumu da görmeye çalışmak, harbin daha tarafsız ve rahat bir gözle tesbit ve değerlendirilmesine yardımcı olacaktır.

Düşmanın Gelibolu'ya gelmesi ve çıkartmayı gerçekleştirmesi uzun zaman almıştır. Osmanlı birliklerinde kumandanlığa gönderilen günlük raporlarda, 1914 senesinin Ekim ayından itibaren çıkartma için Çanakkale önüne Fransız ve İngiliz donanma birliklerinin geldiği belirtilmektedir. Sahte veya gerçek, aldatıcı veya doğru küçük çaplı da olsa çıkartma, bu ekim ayından itibaren yapılmıştır. Düşmanın fikrince İstanbul'un baskı altına alınması, işgali ve bu yolla da Rusya'nın sulha zorlanması için bu harekât lüzumlu görülmektedir. Çıkartma harekâtı, bizim yıldönümlerinde anlatıldığı gibi sadece bir noktaya olmamıştır. Yarım adanın en uç noktasındaki araziye ve onun kuzey batısındaki içerlek yay biçimindeki körfezin beş ayrı yerine çıkartma planlanmış ve tatbik edilmiştir. Yoğun

çıkartma teşebbüsleri Nisan ayının 25'inden itibaren başlamış, 30 Nisan'da bu en üst düzeye erişmiştir. Ama yukarıda ifade edildiği gibi bu çıkartma uygulamaları 6 aydır devam etmektedir. Abdullah Fevzi Efendi'nin alayı da 30 Nisan'da bu araziye gelmiştir. Fransızlar ayrı bir bölgeye, Ingiliz müstemleke askerleri, yani Anzak kuvvetleri ayrı bölgeye Fransız askerleri de ayrı bölgelere çıkartma yaptılar.

"Geri döndük ve bir de baktık gördük ki, bizim mevzi-lerimiz insan dolu. Bu yeni askerler bizim tanımadığımız birliklerin mensuplan idi. Hendekler, mevziler, çukurlar, sıçan yollan ve her tür mekân ağzına beraber sıkışık vaziyette ve dopdolu idi. Onlar da aynı bizim yaşadığımız heyecan ve karışıklık içinde idiler. Onlar da bağırış çağırış, karışık bir halde süngüleri takmışlar, parıl parıl silahlarının uçları ışıldamakta idi. Onlara bizden sonra mevzileri savunma görevi verilmişti. (Hocaefendilerin kalan arkadaşlarıyla ricat kararı alıp, mevzilere dönmeleri doğru bir harekât imiş). Biz bu kalabalığı görünce, düşman askerleri mevzi ve hendeklerimizi bastı sandık. Biz onlara hücum edince, onlar da bizi defetmek için karşı saldınya geçip, buraya kadar geldiler zannettik."^[1] [9]

"Düşman bizi bozguna uğrattı, birçoğumuzu öldürdü, bazılarını yaraladı, esir aldı nihayet buraları zaptetti/ kararma vardık. Öyle değerlendirdik. Bu yeni askerlerin ayakları altında şehit cesetleri dopdolu idi. Hendeğin tabanına yuvarlanan yiğitlerin sayısı pek çoktu. İnleyen, ah eden, ağlayan, anasını anan erler hep üst üste yığılmışlardı âdeta. Onların bu dertli haline ne bir yürek dayanabilir ve ne de bir ciğer yanmadan durabilir. Fakat ortalıktaki ahval, dehşetli korku, kalpleri karartmış, katılaştırmış, ciğerleri de ka-vurınuştur. Ciğerler âdeta kurumuş kalmış. His yok hiçbirinde. Asker, gençleri ihtiyarlatıp kocatan bir sıkıntı ve dehşetin içinde kalmıştı. (İki cümle kaldı burada. Muhtemeldir ki, Arapça bir deyimden yararlanılarak

yapılmış bir cümle. Yaklaşık şu anlam çıkmaktadır: "Herkesi bir korkudur sarmış iken, kim bu havayı dağıtıp onlan kucaklayabilir"). Neticede düşman bizim tasavvur ettiğimiz saldırıyı bize karşı yapamadı. O sadece kendi köprü başında müdafaa vaziyetinde kaldı."[10]

v. 47'den:

"Düşman askeri müdafaada kalıp, değişik türde güçlü silahlan kullanarak bizi hücumdan caydırmak ve yok et-

d üşündü m. Muhtemelen bizim birlikten değildi. Bizden önceki hücumda vazifeli biri idi, şehit düşmüştü. Çünki bizim boynumuzda kaputlarımız yoktu. Onları bırakmamız emredilmişti. Sonra sağıma ve soluma dikkatle baktım, her taraf şehit, yaralı dolu. Sanki biçilmiş ekin desteleri gibi. Sayılmayacak miktarda pek çok. Nereye baksak orada ya bir şehide veya bir yaralıya basıyoruz. Mutlaka bir ceset çiğneniyordu, {v. 47 haşiyesi devam etmektedir). Bazı cesetler kokmuş halde idi. İnsanın burnu ve gözü bu manzaraya dayanamıyordu. Aklı ve diğer duyuları da bundan kamaşıyor ve üzülüyordu. Böyle bir sipere girdiğim ve gizlenecek bir yer bulduğum için her tür yaratığın şerrinden Allah'a sığındım. Bütün ıne'sur duaları okudum. Bağırarak veya gizlice içimden. Allah'a en kâmil anlamda yalvarıp yakardım. Kabul olduğuna inanarak candan dua ettim. Sonra derin bir düşünceye daldım. Islâm askerinin eski dönemdeki halleriyle şimdiki durumunu esefle göz önüne getirdim. ister istemez aklım ve düşünce dünyam, içinde bulunduğum olaylara rağmen dostlarıma, kardeşlerime, ma'hedime ve araştırma enstitüme mektebime öğrencilerime kayıp gitti. Tıpkı bir babanın evlatlarına yanarak onları andığı gibi ben de onları hatırladım, andım. O eski şa'şaah öğretim ve eğitim günlerimizi düşündüm. O günlerin tadını cephede duydum. Sonra vehmim beni şu düşüncelere alıp götürdü;

acaba dostlarım ve kardeşlerimin başına benim başıma gelenler gibi musibetler geldi de -Allah göstermesin- Enstitü kapatılıp hizmet aksadı ve öğrenime ve öğretime ara mı verildi acaba? Üzerimizdeki belalar (el-ezemat) arttıkça aklıma gelen ilk zaruri düşünce kalbimin ilk ziyaret yeri ma'hediıniz ve oradaki arkadaşlar ve dostlar olurdu. Oradakilerin kandilleri hayal dünyamıza misafir olurlardı."

"Kalbimi sadece ülke toprağı kuşatmıyor.

Asıl beni rahatsız eden şey oradaki oturanların durumu ve halidir, onların sevgisi ve dostluğudur."

(v. 48) "Orada öylece birkaç dakika kalakaldım. Nisbeten emniyette ve korunmuş bir yerde gibi idim. Kalbim biraz sükûnet buldu. Gönül ve aklım bir parça dinlendi. Üstümüzde mermiler kurşunlar yağmur gibi yağıyor. Ablan malzemenin verdiği ışık ve meydana getirdiği yangın, öldürücü mermilerin gürültüsü etrafı dolduruyordu. Allah Teâlâ, Rabbimiz beni eğer korumasay-dı, korku beni bir yılan gibi zehirler ve sokar yok edebilirdi. Ama Rabbim korudu beni."

"Allah'ın yardımıyla ben, askerliğin öldürücü güçlüklerin katlanmayı ve ona sabrı, talimlerine güvenenlerden daha iyi yaptım ve atlattım. Onlar bu imkânlarına çok güvenip düşmanı küçük görüp alaya almışlardı. Onların sahip oldukları yeni imkân ve silahlardan gafil davrandılar. Sonuçta işte bu hücum gecesi görülmedik bir varta'ya düştüler. Sonra bu yerde uzun süre kalınanın zararlı olacağım düşündüm. Gerideki hendek ve çukurlara gitmek istedim. Fakat bu yoğun ateş altında oralara kadar gitmek de kolay değildi. Bu ikinci şıktaki tehlikenin, yani burada kalmaya devam etmenin daha tehlikeli ve ateş altında da olsa oralara gitmenin daha ehven olacağı kararına vardım. Kalktım, Allah'a tevekkül ederek ve kadere teslim olarak

hareket ettim. Süratle geri geldim. Sağdan, soldan, üstten, alttan ve her yerden gelen mermiler al-

mek yolunu seçmişti. Niyeti, bizim atağa kalkan muharib ve muhacim sınıfımızı yok etmekti. Çünkü karşımızdaki düşman akıllı ve gayet soğukkanlı idi. Dengesiz, çılgın ve ne yaptığını bilmeyen takımından değildi. Ama bizimkiler, etten duvarlarla, düşman tarafındaki ağır silahlara hücum emreden, bu suretle içlerindeki asker düşmanlığı ateşini söndürmeye çalışan, rahatlama yolunu böylece tutan kişiler idiler. Yoksa, ne yaptığını bilmeyen takımından asla değillerdi. Karşı tarafın güçlü ateş yoğunluğuna sahip olduğu gerçeği bilinmesine rağmen biz böyle onlar ise öyle idiler.

tında bu işi yaptım. Bu belalardan ve şerlerden adeta görülmemiş bir tarzda

---

hiçbir isabet almadan korundum (v. 49 dipnota devam). Verdiği nimetler ve , gösterdiği lutuflar sebebiyle Allah'a hamd olsun. Görünen görünmeyen; za- i hir ve bâtın her türlü bol bol nimetlerine de keza çokça şükürler ye hamdler | olsun. Çok zaman geçmemişti ki kendimi hendeklerin kenarında buluver- **i** dim. (Evvelce de yazdığım gibi) hendek ve çukurlarımız metris ve siperleri-] miz tıkabasa tanımadığımız askerlerle dolu. Ellerinde tüfekleri, silahların i ucunda süngüler. Parıl parıl parlamakta, bizim geldiğimiz yöne yönelmiş [1] haldeler. Eğer kendimi dikkat etmeden hendeğe atsaydım, mutlaka onların süngüleri üzerine düşecektim. Bedenim süngülerle yaralanacaktı.
Hendeğe inişim de öyle kolay olmadı doğrusu. Aşağıya yavaşça sarktım. Öylece duvarlarına sürünerek indim. Salimen hendeğe inmiş oldum. Her yer ölü ve yaralı dolu. Bütün erler ağıt figân. Fakat ağıta, iniltiye, figâna kim kulak verir, kim bakar? tns ve Çin'den bu insanlara bu askerlere

acaba acıyan var mı? Her biri savaşın meşakkat ve aşırı korkusuna boğazına kadar batmış bu insanlara kim bakar, kim çeker?"

"Hendeğin kıyısına geldiğimde bir başka tehlike ile karşılaştım; hendekteki ■ askerler ve rivayete göre hücuma katılmayıp da geride çukurlarda oturan er- [1] ler ile ilgili olarak bir subay, elinde bir altıpatlar tabanca oradan oraya koşu- ! yor ve sağlam yaralı önüne gelen askere ateş ediyor, kendi erlerini öldürüyor yaralıyor. Güya onları hücum gecesi kaçmakla ve hezimete sebep olmakla [1] suçlayıp kurşun ile ceza veriyor. Allah Teâlâ özel olarak yardımı ve koruma-
, sıyla beni bu kurşundan da korudu. Adam bizi yaralı zannederek üzerimize ateş etmedi."

"Yine bana olayı bizzat görenler tarafından anlatıldığına göre, zâbitlerden biri i hendekteki erlere, savaştan kaçan veya hendeğe geri dönenlere süngülemeleri (için emir vermiştir. Bu emir üzerine erler, yaralı veya sağlam hendeklere gelen j pek çok askeri, 'kaçtı, geri döndü, ricat etti' gibi suçlamalarla süngüleyerek öl- ^ dürmüş veya yaralamışlardır. İşte bu azgın ve ne yaptığını bilmeyen kuman- ; danlar, hücumda yaptıkları askerî yanlışlıkları ve bulaştıkları siyasî hataları ve s işledikleri askeri taktik hataları sebebiyle İslâm askerinin kökünü kazıdıktan j yetmiyormuş gibi, içlerindeki kinin bu yolla söndürülmesi mümkün olamadığı için, geri kalan birkaç zavallı İslâm askerini daha bu yolla yok etmeye çalışmakta idiler. Böylece askeri kırıp bitirmiş olacaklardı. Arzularım yerine getirmek içlerindeki kini söndürmek için başladılar elleriyle kendi zavallı yavrula- ; rımızı süngületmeye, yaralamaya ve öldürmeye. Ancak içlerindeki kin bu yolla dinecek ve öfke ile düşmanlık yangını böylece sönecek idi."

Onlar şu noktayı çok iyi bilmekte idiler; harpte galip gelmenin ana üssü ve esası, zaferi kazanmada en büyük

âmil, silah yoğunluğu ve malzeme/teçhizat üstünlüğüdür. Zafer için Allah'tan korkmak, ondan yardım beklemek, ona güvenip dayanmak, savaşın tehlike ve zorluğuna sabretmek..v.s. gibi sebeplerle pek ilgileri de yoktu."

"Bu gece sabah olup ortalık aydınlanmıştı ki, her iki tarafın topçusu az da olsa atışla diğerini yoklamaya başlamıştı. Dakikada iki üç mermi atıyorlardı. Derken bizim toplar, yanlış tevcih sonucu kendi üstümüze ateş yağdırmaya başladılar. Bazen yakınımıza bazen da çukur ve hendeklerimizin üzerine mermiler düşüyordu. Hatta bizim bulunduğumuz yerlere de isabet ettiği için, ortalık allak bullak oluyor mermiler hendekleri kullanılmaz hale getiriyor, pek çok insan da bundan zarar görüyor, ölümler ve yaralanmalar oluyordu. Bazen mermi yerine onun sarsıntısı bu işleri yapmaya yetiyordu. Bazen mermi üzerimize düşünce, hendeğin iki yakasını birbiri üstüne kapatıyor ve arada erler kalarak toprağa gömülüyorlardı. Bu durumu gören asker çok korktu. Tedirgin olmaya başladı. Herkes mermi geldi gelecek korkusuyla titremeye ve huzursuz olmaya başladı (v. 48). Çünkü onların tek korunakları içinde bulundukları bu hendekler ve çukurlar idi. Onlan da kendi topçumuz uzaktan yaptığı bu yanlış atışlarla tahrip ediyordu. Askerler bundan sonra nereye sığınacaklardı? Ya muharebe sahasından çıkıp kaçacak veya faydasız bir savaş uğruna manasız bir şekilde ölüp gidecek idiler. Bu her iki durum da İslâm askerine uygun olmayan ve yakışmayan haller idi. Birkaç zaman böyle geçti. Harp bizim toplar ile bize yapacağını yaptı. Asker biraz sakinleşti. Askerimiz bu atışları, düşmana hücum ettiğimiz için karşı taraf topçularının yaptığını zannediyordu. Topçumuz yapacağını yaptıktan sonra hata fark edilince, bazı komutanların telefonla durumu bildirmesi üzerine onlar da ateşi kestiler. Derken birliklerimiz biraz rahat nefes aldılar."

Bu durum maalesef Çanakkale'de önü alınamayan bir durumu belirtir. Yanlış tevcih sonucu kendi birliğini ateş altına alma korkusu, birliklerin günlük emirlerinde ve "vukuat raporlarında" zikri geçen bir husustur. Kumandanlar böyle duruma düşülmemesi için sık sık uyarılmaktadırlar, Bir diğer önemli nokta, sağ ve solundaki arka ve önündeki askeri birlikle iyice irtibat kurulamaması, hava muhalefeti ve karanlık gibi durumlar sebebiyle, dost kuvvetlerin birbirine ateş açması durumu. Bu da Çanakkale'de vukû bulan üzücü durumlardan birisidir.

Harpte böyle bir tevcih hatası olabilir mi? Akıl noktasından böyle bir hatanın olabileceği düşünülebilir. Fakat burada başka hususlar devreye girmektedir. Topçunun tevcihi değişik yollarla kontrol edildikten ayrı, ileri çıkartılan gözetleyiciler, ilk mermileri düşmesini bekledikleri koordinatta görmedikleri zaman hemen ateş idare merkezine bildirecek ve tevcihin yanlış olduğu belirecektir. Çünkü topçu düşman hattına yakın yere ileri gözet-leyici çıkarttığı için böyle bir hata bir iki mermiden öteye geçemez. Topçu üç grup halinde çalışmaktadır. Son yenilikleri ve elektronik yönetimi bilmemekle beraber, elli yıl önceki sistemde; ileri gözetleyici, ateş idare merkezi ve topların bulunduğu top başı bölümleri koordineli olarak çalışır. Bunlardan birinin hatası, diğerlerince hemen sezilir.

Savaşın başından beri askerin haklı olarak güvenini kaybeden birkaç nokta bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, erlerle kumandanların arasındaki İnsanî olmayan muamele biçimidir. İkinci nokta subayların çok fazla siyaset içine bulaşmış olmalarıdır, Bu nokta böyle bir ihanete müsaade ve yol verebilir. Asıl önemli nokta ise, kumandanların kötü yönetimi ve belki de karşı tarafa satılmış olmalarıdır. Bu noktanın tesbiti ise zordur. Yalnız, asker arasında, "Enver'in İngiliz hesabına çalıştığı fikri" yaygındır. 50'li yıllarda hayatta olan bu gazilerin birisinin sözünü hiç unutmak mümkün

değildir. Savaşı anlatan bu Haşan Efendi amca, Çanakkale ve Irak'ta bulunmuş bu rahmetli gazi aynen bize şöyle söylemiştir; "Hafızım! İngiliz her gün Enver'e bir teneke altın gönderirmiş, o da bizi kırdırırmış." Askerde bu fikrin oluşu, kendiliğinden değil, olaylar sonucu zihinlere per-çinlenmiştir. Şuyûu vukuundan da beter sözü böylesi durumları anlatır. Aradan 100 yıla yakın bir zamanın geçmesi bu işleri özel olarak araştırmayı gerektirir. Ama yine de ele bir şey geçmez. Seven sevmeyen bugün bu kumandanları vatansever, dürüst ve işinin ehli olarak anlatır. Son Amerika-Afganistan harekâtında baş vurulan yollardan birisi, harpten çok dolarla kumandan avlamak idi, bu artık gazetelere kadar duyulup, yazılan bir husus olmuştu.

Ertesi Sabah ve Bu Harbin Sonucu

"Kuşluk vakti güneş bir iki mızrak boyu yükselince, düşmanın yoğun ateşi Müslüman savaş kurbanlarını yok edince —ki bu olay sadece Osmanh kumandanlarının kötü yönetimi ve kötü siyaseti sonucu bu hale düşmüştü, onların umursamazlıkları ve gereksiz gurur ve kibirleri yüzünden başka bir hale dönmüştü— yeryüzü başka bir hale dönünce ortalık azıcık sükûnet bulmuştu. Her tarafta bu sakinlik hissediliyordu. Artık güneşin doğuşu ile ortalıkta gizli, perdeli ve peçeli bir nokta kalmamıştı ki, bu şaşkın hücumun bütün kötü sonuçlan ortaya gün aydınlamasıyla birlikte çıkıvermişti. Maalesef o muazzam ordu kısa bir zamanda yok edilmiş ve kaybolmuştu. Bu husus açıkça belli oldu. Ortalık aydınlanınca her şey meydana çıktı. Gece esen o korkunç hücum fırtınası, askerimizi kökünden kazımış, hiç ummadıkları yerlerden bu azap gelip orduyu vurmuştu. Sanki düşman tarafından öldürücü ve zehirli bir yel estirilmiş, ya onları aklı ermez hale koyup bayıltmış veya askerin madenini, cesaret kaynağını eritmiş yok etmişti."

"Bu adi ve alçakça planlanan yenilgi ve uğranan bu talihsiz hezimet, sadece kumandanların kötü yönetimi eseri ve askerin ahlâksızlığının, günaha batmışlığınm, azgınlığının bir sonucu idi. Başka hiçbir şey değil. 'Sana ve başına gelen kötülük senin kendi fiillerin yüzünden gelmiştir...' ayet."

"Evet güneş aydınladı, bilinmeyen hiçbir meçhul da kalmadı ortalıkta. Hücum sebebiyle başa gelen durum, gerçeğin ufkunda beliriverdi. Gaflet uykusundakiler uyandılar. Artık aradan perde kalktı, gözleri çok keskince ortadaki hakikati gördü. Ama karanlık varken, gaflet uykusun-daydılar bunlar. Son derece şiddetli bir gaflet uykusunda.

(v. 50). Gece saldırıya geçen ordu, sabahleyin üç kısım halinde idi;

1. Ölüler grubu,

2. Yaralılar bölümü,

3. Çok az bir kısım harp sonunda sağ kalanlar. Dördüncü zümre hücum sırasında kaybolan askerlerdir. Bunlar esir mi oldular, yoksa hücum sırasında karşı taraftaki askerî birliklere mi katıldılar bilinmemektedir. Çünkü bunların bir bölümü Yahudi veya Hristiyan idiler. Şöyle bir durumda kalmış da olabilirler; vadilerden birinde bu askerler ölüp kaldılar, kimse onların haline vukûf peyda edemedi. Orada Öylece sahipsiz kaldılar.

Ölenlerin çoğu vuruldukları yerde düşüp kaldı, (Abdullah Fevzi Efendi, ölenler tabiri kullanmaktadır. Yanlışlıkla şehit kelimesi ile tercüme etmişsek o bize aittir—AOK).

Hıristiyan ve Yahudi erlerin karşı tarafa geçmiş olabileceği düşüncesi bize bir önemli noktayı hatırlatmış oldu. O nokta şu husustur; İngiltere Gelibolu savaşlarında hep müstemleke

askeri kullanmıştır. Yani kendi adasından harbe katılan belki birkaç subaydan ibarettir. Hindistan ve benzeri Müslüman nüfusun bulunduğu müstemlekelerinden topladığı askerler Çanakkale'de ve Osmanlı mülkünün diğer cephelerinde bol bol istihdam olunmuştur. Bu insanlara, İslâm adına cihada götürüldükleri fikri işlenmiş, bazı cephelerde bu askerler, karşıdâkilerin müslüman olduğunu fark edince başkaldırmışlardır. Burada da durum aynıdır. Gelen Anzak kolordusu içinde Uzakdoğulu müslüman askerler vardır ve onlar Osmanlı toprağında halifeye karşı İngiltere saflarında savaştıklarım bilmemektedirler. Bu durum tarih boyunca hep böyle olmuştur.

"Bazı ölüler de iki tarafın arasındaki arazide kaldılar. Bir takım ölüler ise, evvelce sözünü ettiğimiz gibi, kendi hendeklerimizde ve askerimizin ayakları altında yatmakta idiler. Bu zümre hücum sırasında yaralanıp mevzi ve hendeklerimize geri dönen ve burada ölüp kalan askerlerdir."[23]

23 Belki de az önce anlattığımız gibi, kendi kumandan ve askerimiz bunları, kaçıyor zannıyla öldürdüler.

"Yaralıların çoğu geceleyin bizim çukur ve hendeklere döndüler. Yaralanınca, hücumu bırakıp geriye gelmeye çalıştılar. Çok az bir bölümü, yaralan ağır olduğu için, kendi mevzi ve hendeklerine geceleyin dönemediler. Öylece baygın veya inleyerek, bağırıp çağırarak harp sahasında sabahı buldular. Diğerlerinin, yani hücum sırasında ölen ve yaralanan askerlerin durumunu da inşallah ileride anlatacağız. Harpten arda kalan sağlamlar dört bir tarafa dağıldılar (v. 51). Herkes yolunu kaybetti, bilmediği bir yolu tutup gitti. Başka başka yerlere yönelip kayboldular. Ya korktular veya diğer bir birliğe iltihak etmek ve oraya katılmak için bu yolu tuttular. Bana gelince; ben çukurlar ve hendeklerin, yani askerin sol cenahında idim. Sabaha kadar

yerimden ayrılmadım. Evvelce anlattığım gibi, ateş altında kalsam da, ateş etrafı yakıp yıksa da ben hep yerimde kaldım. Heyecan ve tedirginlik artsa da, top atışları yoğunlaşsa da bulunduğum yerden hiç ayrılmadım. Diri ve sağ kalan arkadaşları aramaya başladım. Tesadüf olacak bizim çukurlara giden yolu da buldum. Fakat çıkış yerini bilmiyordum. Kuzeye doğru yol aldım. Garip, yalnız ve kederli bir şekilde yürümeye ve aranmaya başladım. Çok yorgun ve bitkin bir halde idim. 3-5 dakika gitmiştim ki, derin vadiden dışan çıktım. Burası pek çok mevzi, hendek ve çukurların giriş ve yolların taksim olunduğu bölüm idi. Bazı erleri gördüm. Ama bunlar benim birliğimin çocukları değillerdi."[11]

"Sonra hayatta olanlar birer ikişer bu yere gelmeye başladılar. Birçok kişi birikti oraya. Hatta aramızda kumandanlar da vardı. Rivayete göre bu adamlar, hücum sırasında hendeklerde kalmış ve askeri hücuma kaldırıp düşmana karşı gönderdikleri halde kendileri saldırıya katılmamışlardı. Kıdemsiz başçavuş rütbeli bir kumandan toplananları saydı, 50-60 kadardık. Ellerimize birer silah verdiler ve bizi ihtiyat askerlerinin birliğine götürdüler. Gelemeyenler de oraya gelecek, gelenler de orada dinlenecek idiler."

"Benim za'fiyetim ve takatsizliğim, hastalığım iyice artmış idi. Hele son hücum olayından sonra daha da bitkin bir hale geldim. Arkadaşları yaralı, bitkin, yüzleri ağlamaklı halde görünce, kıtadaki birçok arkadaş dost ve tanıdığın geri dönmediğini hatırlayınca beni bir ağlamadır aldı. Kalben kendileriyle uyuştuğum dostların yokluğu beni yalnız bıraktı, yalnız kalmanın verdiği üzüntüyü yaşadım (v. 52). Hâsılı eski ve yeni bazı durumlar beni bu vadide iyice kuşattı, onları ne anlatmaya kudretim var, ne de açıklamaya. Durmadan; bu harbi çıkaranlara, bu mağlubiyete sebep olanlara, Müslümanların faydasız yere telef olmasına göz yumanlara

bazen içimden, bazen de bağırarak lanet okuyordum. İşte ben bu halde ve dehşet içinde iken, eski dostlardan biri yanıma geldi, bana bir su verdi. Allah da onu suvarsın. Benim savaşta korktuğumu yüreğimin kalktığını veya korkuya benzer bir hal yaşadığımı düşünmüş ve bana su getirdi. Ama ben onun düşündüğü gibi korkup dehşete düşmüş değildim. Benim endişem ve düşünce sebebim ayrı idi. Ne ise Allah onu bu hareketi sebebiyle mükafatlandırsın. Ona lütuflarından ihsan buyursun. Durumumu, hasta olduğumu bir kumandana söyledim ilgilenmedi. Çünki ortalıktaki korku ve dehşet sebebiyle adamda kalp katılaşmış, merhamet edemez hale gelmiş. Sonra sıhhiye görevlilerine ve hastabakıcılara gittim. Bizim birlikten oldukları için, beni tedavi etmelerini veya bir hekime göstermelerini istedim. Sıhhiye onbaşısı olan bir kumandan bana siyah acı bir ilaç verdi, zorla yudumlayarak içtim onu. Allah'ın izniyle bu ilaç bana fayda verdi, o ilaç sayesinde Allah bana şifa lütfetti. Onbaşı tanıdık birisi idi. Bana dedi ki; 'Hocam! Bizimle birlikte burada kal, hastalığın iyileşsin. Yara sarılırken, yaralı nakledilirken, taşınırken bize yardım et. Aşağıya vadideki doktora yaralı ve hasta götürdüğümüzde bize yardımcı ol. İyileşinceye kadar yanımızda kal. Görüyorsun çok yaralı askerimiz var, sayısız miktarda. Hastabakıcı ve sağlıkçılar da sayıca çok az. Yara sarmada, pansumanda ve nakil işinde yetmiyor sayıları. Bizim sizin gibi yardımcılara çok ihtiyacımız var. Sen okur-yazar adamsın. Münevver birisin. Hastaya yaralıya acır, merhametli davranırsınız.' Sol pazıma beyaz bir bez bağladı, Hi-lâl-i ahmer ve sıhhiye işareti idi bu. Dedi ki; zannımca bu

vazife de dinî bir hizmettir. Bir yardımlaşma ve görevdir. Müslüman kardeşlerimize bir yardımdır. Evet, dedim; 'Onda şüphe yok.' Düşündüm, kendi kendime şöyle söylendim; İşte bu en zor iş. Bana göre askerlikte en zor vazifelerden biri, hele hele bu zamanda. Çünki ben (v. 53) çelimsizdim,

güçsüzdüm. Askeri hizmetler, kahirler, kederler, üzüntüler beni bu hale getirmişti."[12]

"Hizmet ederek sevabına nail olacaktım. Herhalde bizim bölükteki kumandanlar benim bu yeni işimi duyarlarsa burada kalışıma gönülleri razı olmaz. İzin vermezlerdi. Ya beni geri alırlar, yerime dönerim, bu da benim için iki iyilikten bir iyilik (ihde'l-hüsneyeyn) gibi olurdu. Sonra aklıma bir ihtimal daha geldi. Eğer beni kıtaya tekrar istemezlerse, burada sıhhiye bölüğünde bırakırlar ise, o zaman benim durumum ne olacak? Bu düşüncelerden sonra hastabakıcı olarak kalmayı hayırlı buldum. Düşünüp taşındıktan sonra en az zararlı olan durumu bulmaya gayret ettim. Askerin evvelini, şimdiki halini, yaptığı işleri düşündüm. Akıbetini tefekkür eytedim. Kendi kendime dedim ki; Böyle bir birlikte benim bulunmam, benden sonra onlarla savaşa katılmam hayırlı bir amel olamaz. Bu asker böyle şaşkın, başsız oldukça, düzensiz kaldıkça, Alman komutasında bulundukça, dinimize inanmayan Alman kâfirinin (Limaıı von Sanders ve diğer Alman ve Avusturyall görevli subayların) emrinde bulundukça, namaz kılmadıkça, ahlâksız yaşamaya devam ettikçe, son perişanlığım devam ettirdikçe, kibir ve azgınlığını sürdürdükçe, benim burada kalmam hayırlı olmayacaktır. Nitekim bu ordunun son kapışmasında bu sonuç apaçık görüldü ki, benim burada kalmam asla hayırlı olmayacaktır. Sonra kumandanlar dinsiz, kaba ve azgın adamlar.

Sanki Avrupalı materyalistler veya Natüralistler (Tabiatlılar) gibidirler. Evvelce tanışıp dost olduğumuz birliğimizdeki arkadaşların da hepsi öldüler (v. 54). Alay ve taburumuz yeniden teşkil edilirse, gelen yeni efrat ile anlaşmak mümkün olabilecek mi acaba? İçimden geçirdiğim bütün bu zihnî münakaşalar sonucu, bu fırsatı değerlendirmeye karar verdim. Bunun üzerine içten gelen bir arzu ile yani isteyerek, candan yaralıların yanma gittim. Sargı ve bakım

istasyonuna vardım. Hastalığıma rağmen beni acele ettiren husus, arkadaşların özellikle de dayımın oğlunun (Ali Kutsi Efendi'nin) durumunu araştırıp sormak ve onları, yaralılar arasında aramaktı. O korkunç ve uğursuz gecede başlarına neler geldi öğrenmek istiyordum, içimi kemiren, beni cidden huzursuz eden, göğsümü daraltan, beni rahatsız kılan durum, dayı oğlunun (Ali Kutsi Efendi Hoca'nın) durumuydu. Onun için çok korkuyordum. Çünkü ordu içinde tanıdığım pek az insanı daha sonra sağ görebildim."

[1]

Liman von Sanders, *Tiirkn/ede Beş Sem,* **Yeditepe** Yayınları, **İstanbul 2006, s.**

102.

[2]

Liman von Sanders, *nge,* s. 94-95.

[3]

Bkz. "Son Asırdnki Büyük Yürüyüşler", *Rilıle Dergisi,* sayı, 1, Nisan-Haziran 200S, s. 96.

[4]

''Zabitin bu sözlerini duyunca kendi kendime şöyle söylendim; şimdi Allah'a inanıyor ve ondan yardım ve medet umup istiyorsunuz. Daha önceleri Allah'tan gafil idiniz."

[5]

"Hatip teğmen bunları söylerken benim aklımdan şunlar geçti; Düşman uyuyor mu? Güven içinde rahat yataklarında ve gaflet döşeklerinde midirler? Elleri ve kolları demir

prangalarla ve bukağılarla mı bağlıdır? Yoksa kendilerini savunamayacak durumda mıdırlar? Biz zincirleri, tel örgüleri rahat kesebilelim?! Onlar karşımızda sus pus otururken bizim süngülerimiz boğazlarına girsin? Bu iş madem ki bu kadar kolaydır, düşman neden büyük bir ateş gücü İle saldırıyor bize? Askerimize hücum üstüne hücum ediyor?"

6

İV "Halbuki bizimle konuşan ve son emirleri ve öğütleri veren her iki kumandan da konuşmalarında bizlere sakin olmamızı sessiz kalmamızı ve susmamızı, ateş etmememizi, emirlere uymamızı, adeta hareketsiz gibi kalmamızı tembih-lemişlerdi. Bu konuşmaları yukarıda arz etmiş bulunmaktayız. Halbuki daha savaş başlamadan başıbozukluk emareleri askerde görülmeye başladı. İtaatsizlik, düzensizlik kısmen onları izledi. Evet, orduda düzen ve itaat maalesef bu esnada bozulmuştu. Sulh günlerinde ise, hayvani bir itaat ve sevgiye dayanmayan zoraki bir baş eğiş vardı o kadar. Yukarıda işlediğimiz bahislerden birinde, kumandanların askere karşı olan kaba ve zalimce hareketlerinden dolayı zahirde görülen itaat ve inkıyadın türünden söz etmiş idik. Savaş günlerinde bu itaatin hiç faydası ve asker üzerinde olumlu hiçbir etkisi görülmedi. Aksine tam tersi bir hale dönüşüverdi bu itaat. Halbuki doğru ve faydalı bir 'söz dinleme ve itaat', sulh günlerinden çok harp zamanında lazımdı."

7

"Nizam nerede kaldı? Kumandanların tavsiye ve emrettiği hareket biçimleri nerede kaldı? Mevzilere girmeden önce baştakilerin tavsiye ettiği hücum tarzları nerede kaldı? Nerede sükûnetle ve ağırbaşlılıkla hücum ve hareket? Hiza nerede, mesafe nerede? Yardımlaşma nerede? İşbirliği nerede? Birlikte hareket nerede? Sessizlik nerede, gizlilik

nerede? Düşmana varıncaya kadar bunlar titizlikle uygulanıp, karşı taraf ansızın vurulacak bastırılacaktı güya? Ne oldu? Hani belirli zamana kadar ateş edilmeyecekti? Sakince ve gizlice ilerleıiecekti. Bütiin bunlar neden yapılmadı? Hani kendisine çok güvenilen talim ve terbiyenin etkisi nerede? Durumu böyle olan askerin sunu hakkında ne düşünülebilir ki?"

mizdekiler de öyle, gittiler geri gelmediler. Bizden öncüler de gitti, geri gelen olmadı, hiçbir haber de yok onlardan."

"Sonra beraberimd ekil ere şöyle bir baktım, kimi ayakta iken ölmüş, yere yığılıp kalmış, kimi yaralanmış, zorla güçlükle bizim siperlere ve hendeklere gitmek için çabalar. Kimi birkaç yerinden yaralanmış, takati ve gücü kalmamış, konuşacak durumda değil. İnleyerek sızlayarak savaş alanında duruyor. İmdat istiyor, yardımına koşan yok. Herkesin kendi başında ona yetecek musibet ve kederi var. Bir zaman böylece kaldık. Herkes kanını akıtarak siperlere dönmeye gayret etti. Yıivnrfana yuvarlnna mevzileri bulmaya çalıştık. Bir bölümü öldü, şehit oldu, fakat yasını tutan biri yok. Sonra civarımdaki çok az arkadaşın sağ kalıp bir bölüğünün de hendek ve çukurlarımıza dönmekte olduklarını görünce, durumdan delil ve emarelerden inandığım şu sonucu çıkardım; bizim ordu, bu hücum ve saldırıda yenildi, sonuç çok fena oldu. O vakit geri dönenlerle birlikte ben de geri dönmeye (ricate) karar verdim. Kalan azıcık askerle birlikte geri siperlere dönmeyi uygun bulduk. Çünkü böyle durumlarda ricat dışında hiçbir mukabil harekâtın faydası olamazdı. Geri döndük yeniden güçlenmek ve toparlanmak için. (v. 4ü). Yeniden toparlanıp siperlerimizde ve hendeklerimizde savunma harbi yapalım hiç olmazsa dedik. Mevzilerde ve siperlerde kendimizi korur, düşmana karşı dururuz. Hiç yapamazsak

süngü harbi ile onları kovarız Allah'ın izniyle; ölürüz fakat suçlu değil mazur oluruz... çabucak sıçrayıp atlayarak yerimize kadar geldik."

9

Hocaefendinin yukarıda geçen tesbitleriıı hatırlayalım; hiç kimse düşmanın mevzilerinin yönünü bilmemektedir. Aradaki mesafe meçhuldür. Hangi asker nereye saldıracağından haberdar değildir. "Aya doğru saldıracaksınız, düşman oradadır" gibi bir garip emir, ayın ufûlü ve batışı ite izmihlale uğrayınca her tarafı karanlık basmış ve herkes şaşkınlık içinde kalakalmıştır. (AOK)

10

"Denizdeki düşman lıarp gemilerinden, destroyer ve muhriplerden gelen mermiler artınca, diğer silahlar sürdürdükleri kesif ateşi kesmeyince bizde şehit ve yaralı sayıcı gittikçe artmakta idi. Bir adım ilerlemek mümkün olmadı. Bir ara hemen yere kapanmamız emredildi. Bunun üzerine yere yattık ve hepimiz yüzüstü kapandık. Güya ateş kesilecek ve biz ilerleyecektik. Düşüncemiz böyle idi. Fakat heyhat! Ateş arttıkça artmakta idi. Bizim beklediğimiz ve ümit ettiğimiz sükûnet hiçbir zaman olmadı. Daha yoğun bir atış başladı. Harp değirmeni dönüyordu ve gürültüsü de her an artmakta idi. Sesi ve dönüşü artan bu harp değirmeni durmadan her iki taraftan da insan öğütüyordu. Aslında herkes ansızın ölüvereceğini ve ölümün tırnaklarının hemen boğazına saplanacağını düşünmekte idi. Hepimiz yüzüstü yere kapanmış iken sağımızdan veya solumuzdan canhıraş bir ses duyuldu; 'Ah anam! Vah anam!' diyordu. Tıpkı başına bir bela ve bir musibet gelen insanın, olayın ilk anında elinde olmadan anasını çağırışı gibi idi bu sesler. Baktım erin birisi yüzükoyun yatmış, ya uyuyor (...) Ben yakınımda bir çukurun (vehdeniıı) kenarında idim. Küçük ve derin olmayan

bir yerdi bu. Kenarında bir er ters yatar vaziyette idi. Bu yatışından dolayı ne ben ne de o o yerden; çukurdan ve metristen (vehdeden) yararlanamazdık. Ona seslendim; 'Hemşehrim! Çukura iyice gir (Vehdeye iyice soku! da) veya az müsaade et de ben de sokulayım, gireyim.' Bana sözle veya fiille bir cevap veremedi. Bir daha bağırdım, yine cevap veremedi. Elimi uzattım, azıcık devindirip dokunup onu kımıldatmak istedim. Kendi kendime de 'Her halde gürültüden ve korkudan dediğimi duymadı' diye de içimden geçirdim. Bir de baktım askeri kaputu simit yapılmış boynunda asılı. Boğazına geçirmiş. Hiçbir hareketi olmadı. Canlılık işareti de mevcutdeğildi. Birden benim dokunmam ve hafif titretmemle, yılanın deliğine kayarak girdiği gibi çukurun tabanına iniverdi. Şehit olmuştu. Oraya çöktüm ve düşünceye datdırn, bu şehidin halini kendi kendime uzun uzun

11

"Kuşluk vakti birinci alayın falan taburundan sağ kalanlar falan yerde toplansın! Diye bir ilan bir emir duymuştum. Bizim taburu da bir yere işaretlemiş idiler. Bu yer bizim toplantı yerimiz demekti. Bu emir ve ilan etrafa yayılınca, hendeklerde ve asker arasında haber ve emir duyulunca millet harekete geçmişse de, benim nedense haberim olmamış. Nihayet benim de haberim oldu, o yeri arayıp buldum ve oraya vardım. Tesâdüf bu ya orada onları görüp birliğime dahil oldum."

12

"Üzüntülerimden biri de, eğitim ve öğretim kuruntumuzdan, araştırma enstitümüzden (Ma'hedimizdeıı) ve oradaki görevli büyüklerimizden ve dostlarımızdan ayrılmış olma durumum idi. Her gün artan askerî talim ve terbiye de bana zor geliyordu. Denizde ve karada günlerce uykusuz kalmak da

beni zayıflatmıştı. Biz erlerin sırtında ağır yükler var idi. Taşımakta merkeplerin bile taşımakta zorlanacağı yük vuruluyordu sırtımıza. Sonra Anbumu hücumu bizi ansızın yakaladı. Onun ateşi bizi dayanılmaz şekilde yakıp dağladı. Sıhhiye onbaşısının teklifini ve yüklediği yeni vazifeyi son derece üzüntülü olduğum bu günde bana acıyıp iyilikte bulunduğu için, zor da olsa teklif ettiği iş, bu işi kabul ettim. Yarma kadar bu hizmeti yapmayı içimden geçirdim. Buna karar verdim."

Yaralılar Mahşeri

"(v. 54) Yaralıların toplandığı yere varınca gördük ki, bütün bir vadi baştan başa yaralı dolu. Sanki âlem yaralılardan kurulu bir mahşer halini almış. Vadiye bir kulak verecek olsan, orada dikkatlice bir etrafı dinleyip derince düşünsen, ta vadinin dibinden gelen bir uğultuya, insanı ürperten ve ürküten bir acı sese şahit olursun. Yaralıların iniltisi ve yardım isteyen çığlıkları mı dersin, son nefesini verenlerin son istekleri ve arzuları mı dersin, hepsi orada vadiyi sanki arı kovanlarının toplantı alanı gibi yapmış, hep duyulan aynı üzüntülü ve ürpertici korkunç ses. Fakat bu ses arı kovanlarından çıkan sese göre bu korkunç ses, insanı hayattan koparan, fecaat anlatan bir ses idi. Orada elem, acı ve her türlü derdin vızıltısı duyulmaktaydı. Arılarınkinde tatlı bir nağme ve bir mûsikî mevcuttu. Kendi içinde çok hoş bir havası olurdu bu sesin, insan onu dinleyince açılır, neşeye gark olurdu, berikinde ise hüzne, kedere ve üzüntüye. Arı kovanlarının ahenkli ve tatlı nağmelerinin tadı ve lezzeti beyana ve anlatmaya sığmaz iken, vadiden gelen korkunç ölüm sesinin ne tadı ve ne de türü tam olarak anlatılabilir. Onu ancak Hakkın kalbim ve kişiliğini arındırdığı kullarının diliyle ve Allah'ın seçip beğendiği Hak âşıklarının lehçesiyle anlatabiliriz. Doktorlar, sağlıkçı erler, hastabakıcılar durmadan yara sarıyor ve durmadan hastalara bakıp tedavileri ile meşgul oluyorlardı. Burada ilk yardım ve ilk tedavi uygulanıyordu. Buna da gereği gibi yetişemiyorlardı. Hasta çok, onlar ise sayıca az idiler, (v. 55). Sargısı yapılan yaralılar buradan alay ve tugaylardaki aynı görevi yapan yerlere, birliklere ve oradan da devletin başkentine İstanbul'a gönderiliyor idiler. Yaralılar hiç tükenmiyorlardı. Nasıl tükensin ki? Ön hatlardaki hendekler çekirge üretir gibi merkeze yaralı gönderiyorlardı. Bu insanlar merkeze âdeta bir sel gibi akıyorlardı. Kafile kafile, dalga dalga geliyorlardı. Bir grup sırtta taşınan bir alet ile hastabakıcıların

omuzlarında getiriliyor, diğerleri zar zor yuvarlana düşe kalka kendi güçleriyle gelmeye çalışıyor, inleyerek, ağıt figân geliyorlardı. Dikkatlice vadi tabanındap hendeklere kadar uzanan bölgeye bir baksan, ta ön saftaki hendeklere kadar, koca vadinin ağır ağır akan, üzerinde tahta taraba gibi ahşap malzeme taşıyan, önüne geleni sürükleyen, cesetleri yürüten, dalgalarıyla öndeki bir takım ağır malzemenin taşınmasını sağlayan, bir akan yavaş akan sel görürsün âdeta. Bu dalgalar, bazen vadinin sağma, bazen soluna bazen de yatarak gelmekte. Bazen dosdoğru ileri akan bir yavaş sel. İlk göze çarpan varlıklar yani selin önünde taşınanlar, yaralılar ve hastalar, İkinciler ise kendi güçleriyle ilerlemeye çabalayan, yerde güçlükle ve acıyla debelenenler. Eğer sen bakışını ve görüşünü, hendeklerin giriş kısmına, vadinin en ucuna varıncaya kadar diker bakarsan şunu üzülerek görürsün; yaralılar az önce anlattığım gibi burada kaynıyorlar."

"Girişte geniş araziler ve etraflarında insan yığınlarından oluşmuş tepecikler göreceksin. Çünki bu yerler, yaralılar kervanının ilk, konak yerleri olmaktadır. Bu insan yığınlarını biçilmiş ekin şaplan destelerinin toplandığı harman yerlerine yani köylünün deyişi ile "halkalara" da benzetebilirsin. Yahut bunlara ölü yığınları ölü höyükleri de diyebilirsin. Sanki bu yerler birer tren istasyonu, katarlar gelip yüklerini bu yerlere indirmektedirler. Bu tepecikler, üzerleri al kanla boyanmış höyükler. Veya bu koca arazi davarların yayıldığı, kurtların yaşadığı geniş bir otlak. Kurtlar sahipsiz

koyunlar sürüsünü parçalamış, onları birbirinden ayırmış, sürüyü bölmüş, bir bölümünü parçalayarak öldürmüş, kalanları da adeti üzere üst üste yığıvermiş gitmiş. Sağ kalan sürü mensuplan öteye beriye dağılmış, birbirini yitirmiş, çünki kurtları onları fırlatıp öteye beriye atmış. Bir bölümü henüz hayatta, daha canlı, fakat yaralarından kan fışkınyor. Bir bölümü âzâlarmı ve hayatını yitirmiş, ölü halde

vadide yatıyor. Vadi tabanı olan o geniş düzlük ve toprak kıpkırmızı, al kanlara boyanmış vaziyette. Yer yer bu kızıllıklar bölünmüş, yaralı kanlarıyla kanşmış bir halde. Öyle yaralılar var ki, kendinden geçmiş, hiçbir şeyden haberi yok baygın vaziyette yatıyor. Kımıldayamıyor. Ne konuşabiliyor ve ne de bir iş yapmaya takati ve gücü kudreti var. Bir kısmı ise yattığı yerde acıyla kıvranıyor ve derdini çekiyor. Bir kısmı var ki, var gücüyle 'Ah anam!' diye çığlık atıp bağırıyor. İmdat istiyor. Bir kısmının dili damağı kurumuş bir yudum-cuk, bir damlacık su istiyor. Bir kısım kımıldamak ve bir yere nakledilmek için imdat çığlığı atıp, yardım istemeye çabalıyor. Birçokları, 'Yardım eden yok mu? İmdat!' diye bağırıyor. Hepsinin yaralarından kan akıyor. Diyebiliriz ki kan denizinde yüzüyor bu insanlar. Öyle bir halde ve durumdadırlar kİ, görenlerin kalbi bu manzaraya dayanamaz, ciğeri parçalanır. Yaralarının durumunu anlatamıyor, yazacak kelime bulamıyorum. O hali ne yazabilirim ne de onun tasvirine gücüm yetebilir. Sizler de ne okuyabilirsiniz, ne de anlatsam dayanıp dinleyebilirsiniz. Bu noktada en son şunları diyebiliriz; Düşmanın attığı kurşunlar 'donıdom' kurşunu türiin-dendi. Bunlar zehirli mermiler olup, yaranın içinde ayrıca patlar ve çıktığı yerde oldukça büyük bir delik açar, yarayı onulmaz halde genişletirdi. Bunların terkibinde ayrı maddeler vardı. Domdom kurşunu ile yaralanan erin yarası çok nadir iyi olmakta idi. Eğer kurşun Allah etmesin bir kemiğe değmiş ise onu un ufak edip parçalıyor, kemik de ya hiç iyileşmiyor, ya da tedavisi çok zaman alıyordu. Hülasa, şehit olup ölmüş veya yaralanmış halde yerde yatanların durumları, yaralıların halleri, o upuzun vadide o geniş arazide, görenleri korkutan, şaşırtan, ürküten bir acıklı manzara teşkil ■ediyordu. İnsan oraya iyi bir bakacak olsa, olayın dehşetinden içi acıyla dolar, korkup oradan uzaklaşır ve kaçardı. Neredeyse aklını bile kaçıracak hale gelebilirdi'' (v. 57)

Hayat Haberi

"Yaralılar arasında bir zaman dolanıp durdum. Vadiyi baştan sona gezdim. Yatanların arasında dayıoğlumu ve diğer dostlarımı aradım. Tek tek herkese dikkatle baktım. Çünkii savaş sonu yüzler değişmiş/ bet-beniz bambaşka oluvermişti. Vücut ve yüzdeki işaret ve alâmetler de başkalaşıvermişti. Harp şeytanı askerin vücuduna değince kıyafeti, işareti, siması değişmişti. Neredeyse insan öz kardeşini tanıyamaz hale gelmişti. Yüzümde gözümde bir hüzün bir keder belirmişti. Ne yapacağımı şaşırdım. Yaralılar arısında aradığım kimsenin olmayışına, 'herhalde sağlar arasındadır' diyerek sevineyim mi? Yoksa 'şehit olmuştur belki de?!' diyerek, yaralılar arasında göremeyi-şime üzüleyim mi? Bu iki fikir ve düşünce arasında kalakaldım. Derken dayımın oğlunun taburundan Konyalı bir arkadaşı görüverdim. Ona dayıoğlunun durumunu sordum. Bana sevinçle; 'Üzülme! Ben onu sağ olarak gözlerimle gördüm' dedi. 'Pazısında küçük bir yarası vardı, önemli değil. Ondan başka da zikre değer bir şeyi yok.' Hatta 'biz seni taşıyalım' dedik, kendisi 'ben giderim' diyerek gülerek sargı istasyonuna kadar geldi, burada yarası sarıldı aynı giiler yüzle buradan ayrıldı. 'Sabah erkenden tugay merkezine gitti, oradan da herhalde İstanbul'a sevk edildi. Dayıoğlunuz katan diğer yaralılar ile başkente (Der-i saadete, İstanbul'a) gitti herhalde.' Dayıoğlunun hayat haberine çok sevindim. Keder ve üzüntüm biraz olsun azaldı. Şehit olmadığını düşünüp, yaralı oluşuna razı oldum. Ölebilir veya daha da fena yaralanabilirdi. O hücum gecesi benim gibi sağ kalan veya dayıoğlu gibi hafif yarayla sabahı bulan askerlerin sayısı çok az, âdeta nadir idi. (v. 58). Bizim durumumuz için *'Hariku'l-âde'* denilebilirdi. Allah Teâlâ'ya bu nimeti ve ihsanı sebebiyle hamd ve şükürler ederiz."

"Sonra hastabakıcıların çadırına gittim. Onlar vadinin üstünde, daha yukarıda idiler. Bir hastabakıcı ile

yardımlaşarak hasta ve yaralıları taşıdık. Güneş batıncaya kadar bu işe yardım ettim. Sonra ben de hastalandım yine. Fakat sabrediyor, hastalığıma pek önem vermiyordum. Böylece o günü ve onu izleyen geceyi orada geçirdik. Ertesi sabah

kuşluk vakti 'başçavuşumuz razı olmadı bu işe' haberi geldi. Beni azarladı ve ben de özür beyan ettim. Sonra savaştan sağ kurtulan arkadaşların teşkil ettikleri yeni birliğe gittim. Bu kıtanın bir bölümünü de savaşa katılamayan kişiler oluşturuyordu. Fakat bunların sayıları da çok azdı. Savaş öncesi miktarın ancak onda biri veya daha azı idi. Bunlar da düşman kurdunun canavarının parçalayamadan bıraktığı sürünün küçük bölümü idi."

Ateşkes Anlaşması

"Savaşın ertesi günü düşman ile aramızda bir veya iki saat süreli bir musalaha yapıldı. Bu sayede herkes savaş alanındaki yaralı ve ölülerini toplayabilecekti. Veya ölenlerini gömebilecekti.[1] Düşman musalaha yaparken şart koştu; 'ölü ve yaralıların eşya, para ve diğer malları, üst başları soyulup çalınmayacak, aletleri ve silahları olduğu yerde kalacak, ganimet ve mal toplama, talan derdine düşülmeyecek/ Bizim sıhhiye birliklerimiz savaş alanına gittiler. Ellerinde beyaz bayrak ve Hilâl-i ahmer işaretli bezlerle. Başladılar ölüleri taşımaya. Ölüler ekin başağı desteleri gibi düzgün sıralar halinde yığılmışlardı. Ölüler arasında çok az sayıda diri asker çıkabildi. Siyah at sürüsünde tek tük beyaz at gibi. Silah bırakma süresi bir veya iki saat kadar sürdü. Bundan sonra barış bozuldu. Karşı taraf yani düşman şöyle itirazda bulundu; 'Siz anlaşmayı bozdunuz anlaşma şartlarına uymadınız. Derhal savaş alanını terk edin, yoksa ateş açacağız!' dediler, (v. 59). Musalaha böylece ortadan kalktı. Tekrar düşmanlık ve savaş durumu geldi, tki taraf da yeniden, birbirine ateşe başladılar.

Bu duruma sebep şu idi; bizim sıhhiye erleri dışındaki bazı askerler savaş alanında ganimet ve talan, yani kendi şehit ve yaralılarımızın üstünü başını soyup eşyasını almaya gitmişler. Bizim sıhhiye erleri ve kumandanları de bu işe katılmış, biraz soygun

biraz ihtilas ve çapul yapmışlar. Bunu da düşman mevzilerinden görmüş."[2]

Birliğin Hali ve İstenmeyen Durum

"Birinci alayın, özellikle de Plevne Taburu olarak tanınan bizim taburun halk arasında yaygın bir şan ve şöhreti vardı. Askeri talimleri iyi bildiği ve güzel jimnastik ve spor yaptığı için harbe yatkınlığı, kahramanlığı, harpte ataklığı gibi vasıfları sebebiyle tanınıyordu. Yöneticiler, hükümet, Darü'l-hilafe bu tabura aşırı derecede güvenirlerdi. Sanki Allah'a güvenip dayanmaktan daha çok bizim tabura itimat ederlerdi. İşte bu şöhret, bu övgüler, bu güven ve itimatlar zerre kadar faydalı olmadı. Savaşta bu tabur tamamen yenildi. Perişan oldu. Öyle ki, hiçbir ordu böyle bir hata yapmamıştır, (v. 60). Öyle rezil oldu ki, hiçbir askeri birlik böyle bir aşağılanma ve böyle bir hezimeti hiç görmedi. Hiçbir askeri birlik, bir ordu böyle bir hızlan ve böyle bir alçalmaya şahit olmamıştır, Dünyada hiçbir ordu böyle bir nekbet yaşamamıştır. Birkaç saat içinde, hatta birkaç dakikada tuzun suda eridiği gibi bizim tabur

eriyiverdi gitti. Düşmanın yüzünü bile görmedi taburumuz. Göğüs göğse açıktan mertçe savaşamadı bile. Bir tek kâfir bile öldürüp içinin ateşini söndüremedi. Osmanlı askerinin tamamen düşman silahlarıyla değil, kendi müslü-man kardeşlerinin, kendimizin mermi ve kurşunlarıyla; sağdan, soldan, önden, arkadan gelen hedefsiz rastgele atılan kör kurşunlarla şehit oldular. Sanki onlar ateş üstünde et gibi dağlandılar. Kaçacak ve sığınacak bir yer de bulamadılar. Bu

ateşle dağlanma ve közlenme işinden kurtulan bir avuç insan, yani Allah'ın koruduğu, sıyanet ettiği kişiler, tıpkı ateşe girip çıkan 'yakut' parçası gibidirler. Bir Arap şairi öyle der:

Bazen yakut ateşe düşer ve dağlanır, kavrulur.

Sonra ateş yanar, biter yok olur gider.

Ama o değerli taş yakut, değerinden hiçbir şey kaybetmeden yine yakut olarak kalır. Kıymeti asla azalmaz." (v. 61)

Askeri Yürüyüş Gösterileri

"Bu muazzam ordu, İstanbul caddelerinde talimli gösteri yürüyüşleri yapar, eğitim için şehir dışına çıkar, bazen harp manevra ve tatbikatları gerçekleştirirdi. Bu sırada onları gören herkes, özellikle de askerî talim ve terbiyeyi bilenler onlara imrenirlerdi. Bu ordunun askerlikteki ustalığına herkes vurulur, onları seyir için insanlar caddelerin iki yakasına dolarlardı. Kadın, erkek, çoluk, çocuk hep onlara bakarlardı."

"Gerçekten onların askeri yürüyüş ve tavırları insanı hayrete düşürür, herkes gözlerini açarak bu insanları seyrederlerdi. Bu orduyu düşman görse, ondan korkar kaçar, onu seyredenler de haz duyarlardı. Bu böyleydi. Çüiiki ordu yürüyüşünde, taliminde, spor ve jimnastikte artık iyice ustalaşmıştı. Aynı işleri çok sık yapa yapa diyebiliriz ki onlar da Ebû Dücâne hazretleri gibi çalımlı ve kostak gider gelirlerdi. Ebû Dücâne hazretleri Peygamberimizin verdiği kılıcı aldıktan sonra harp meydanında öyle bir yürüdü ki, daha sonra kıhncın hakkını vermiş ve gerekeni de fazlasıy-

la yapmıştı. Efendimize söz vermiş idi. Kılıncı kâfirlere karşı çekti, sıyırdı. Onların boyunlarını bu kılıçla vurdu. Kılınan ağzı körelip küt oluncaya kadar onu gerektiği gibi kullandı. Fakat bizim asker (v. 6662) kendisinden beklenen kahramanlığı gösteremedi. Ne mükemmel icra ettiği talimin ve ne de ustalıkla ortaya koyduğu terbiyenin hakkını verebildi. Beden eğitimleri ve sporlar onların sadece gurur ve kibirlerini artırdı, öldüler, yaralandılar ve rezil ve rus-vay oldular o kadar."[3]

Sonuç ve Hezimetin Sebepleri

"Ey akıl sahipleri! Biliyorsunuz ki bu ordu talim, terbiye, idman ve maddi yapı bakımlarından en iyi askerlerden, ordulardan birisi idi. Savaşın güçlüklerine, askeri sıkıntılara en iyi sabreden bir ordu idi. Zorluklara ve sıkıntılara aldırış bile etmezdi. Sayıca ve teçhizatça düşmandan da çok üstündü. Kumandanlar onları beğenir ve istedikleri gibi hareket ederlerdi. Saygılı, kendine güvenen, kendini beğenen, aynı zamanda gururlu olan, kibirli ve cahiliyet dönemi hamasetine sahip, azgın, çılgın insanlar idiler. Bu sıfatların çoğu bir Müslüman askerin ve ordunun şiddetle kaçınması gereken kötü huylar ve hallerdi. Bu askere ne oldu da böyle aşağılanarak yenildiler? En feci şekilde hezimetle karşılaştılar? Kendilerini küçük düşüren bir zararlar yığınını yüklenip neden yüz üstü düştüler? Düşmanın galip gelişinin sebepleri, birçok yanlış değerlendirmeciye göre sayısız denecek kadar çoktu. Biz ileri sürülen bu iddiaları açıklayacağız.

Evet bu yenilgi ve hüsranın birkaç sebebi vardır;

Birinci sebep: Ordunun yukarıda arz ettiğimiz sıfatlara ve özelliklere sahip olması. İşte bu özellikler onları aldattı. İhtiyat, hazim, ağırbaşlılık gibi güzel hasletleri elden bırak-

tılar. Öyle ki, düşmanın sayısına ve üstün hazırlığına hiç önem vermediler. Değişik silahlarına kulak bile asmadılar. Sonra asıl önemlisi Allah'a tevekkülü, ona güvenip dayanmayı kökten terk ettiler. O hücum gecesi onları kimsenin yenemeyeceğini ve eldeki mevcut gücün ve askerin, düşmanı yenmeye ve zafere ulaşmaya kâfi geleceğini zan ettiler (v. 63) ona inandılar. Ve bu hava onları aldattı. Bu rüya ve bu arzu onları harp havasına bu yanlış düşüncelerle girmelerine sebep oldu."

"İkincisi: Hücumda komutanların kötü hazırlığı, yönetimi ve erata kötü davranışları. Çüıiki onlar askeri savaş anında yalnız bıraktılar. Başlarında ve yanlarında bulunmadılar. Savaşta askerin yakınında bulunup onları zapt ve rapt altına almadılar. Daha hücum başlamadan birbirine zıt, çelişik emir ve yasaklar ortalıkta gezdi durdu. Bunları, o geceyi anlatırken yukarıda vermiş bulunmaktayız. Düşman, bizim bu hâlimizden kendisine hücuma ve baskına kalkacağımızı, biz daha hücuma ve baskına kalkmadan anladı. Hemen savunma için ne gerekiyorsa onları eksiksiz yaptı. Bizi yok etmek ve bizi yenmek için ne icap ediyorsa onları yerine getirdi. Sonuçta da bizim askerimizi büyük çapta kırmayı başardı. Hem de çok az bir zamanda. Savaş sanatının komutanlara yüklediği sorumluluğun gereği şu idi: kumandanlar askerleri ile birlikte, hücumdan bir iki gün önce hendeklere ve taarruz çıkış hattmdaki siperlere gelip oranın girdisini çıktısını, yükseğini alçağını, önemli yerlerini, düşman ile aradaki mesafeleri, alandaki dağ tepe ve diğer engebeleri, hülasa o mahal ile ilgili her şeyi çocuklara bir bir gösterip öğreteceklerdi. Harp sahasının coğrafî özellikleri asker tarafından önceden bilinmiş olmalıydı, Her silaha uygun olan yeri, makineli tüfek yuvalarını, rahatça gidilip gelinecek yolları, erlerle birlikte gezmeli ve askerler o yerlere alışmalı idi. Asker bu birliktelikte kumandanına güvenip ünsiyet peyda etmeliydi. Hep beraber hücumdan birkaç gün önce bu yerlerde erlerin başında yatmalı idiler.

Bu harp tekniği ve sanatı gereğidir. Bu sayede morali yükselen asker ve ordu nereden girilip nereden çıkıldığını tatbikatıyla iyice öğrenip, düşman siperleri hakkında bilgi toplar ve hücuma bilgi ile, basiretle kalkar ve düşmanı ezeceği, yeneceği ve üzerlerine çökeceği yerleri, kendi imkânlarını ve eksikliklerini böylece daha iyi tanımış

olurdu. Hiç olmazsa kumandanlar en azından bunları bilmek gerektiğini erlere öğretmeli idiler. Meşhur sözdür; duymak başka gözle bizzat yerinde görmek elle tutmak, farkına varmak başka bir şeydir. Kumandanlar bunları bilmeli idi (v, 64). Eğer bilmiyor idiyseler, böyle gözüpek, cesur bir askere hiçin kumandan oldular? Niçin hücum emrini kabul edip 'başüstüne!' diyerek sorumluluk yüklenip o mevkileri doldurdular. Ne onu yaptılar ne de bunu. Sonuçta işte böy-lece perişan oldular."

"Üçüncüsü: Bu yenilgi ve küçük düşüş Allah'tandır. Çünki, ne kumandanlar ve ne de ordu Allah'ın vereceği başarı ve yardımı hak etmişlerdi. Bunun sebebi evvelce anlattığımız halleri ve özellikleri idi. Özellikle de kumandanların iç dünyaları; inanç ve kişilikleri, içlerinde gizledikleri şeyler savaş ve cihadın gayesi konusunda besledikleri inançlar ve kanaatler düzgün ve İslâm şeriatına uygun nesneler değildi. Bunu evvelce yazdık, inşaallah ileride aynı konu yine gelecektir."

"Evet, cihad konusunda şeriatın isteklerine uygun hareket ve ona uygun bir vasat ve yapı olsaydı, cihadda: Allah'ın dinine yardım, Allah'a yardım, insanlığı saadete yüceltme gibi hedefler olsa idi, ayrıca kumandanlar ve asker, Peygamberimizin ve Sahabilerinin sahip oldukları takvaya, ihtiyata, hazme, güçlü şahsiyete, sabra, sebata sahip olup savaşta ayak direselerdi, Allah'ı zikretselerdi {sonuç böyle olmazdı). Ordu ve asker ona dayanıp güvenseydi, sadece ona itimat etseydi, zaferi ondan

dileseydı, kesin zafere ulaşacağına samimi olarak inansaydı, ahlâkını ve şahsiyetini düzeltip ikmal etseydi, kendi asılsız arzularına bel bağlamayı bırakıp, sadece Allah'ın şehitlere vadedip hazırladıklarına inanıp, öteki âlemi esas alsaydı, şehitlere ve gazilere hazırlanmış ahiret yurduhu düşünseydi keşke (gerekli olanlar bunlardı). Ayrıca ordu, Allah'ın askerlerden bu niyetlere ve sıfatlara sahip olmayanlar için hazırladığı azabı ve cezayı bilerek ondan korksaydı {savaşın sonu daha başka olurdu). Bir orduda bütün bunlar mevcut olsaydı İslâm askerinin azlığı, malzeme ve teçhizatının eksikliği ve yokluğu gibi saydığımız bütün düşman üstünlükleri asla müs-lüman bir orduya bir zarar veremezdi."

"Nitekim Allah Kur'ân-ı Kerîm'de buyurur; ‘Nice az sayıdaki asker, çok sayıdakini Allah'ın izniyle yendi, Allah sabreden ve harbe dayananlarla beraberdir. Bu beraberlik onlara yardım ve zafer vermesi yoluyla olur; *kem min fietin kalîletin galebet fieten kesîmten bi-izıiillalı'(v.* 65). Bir diğer ayette de şöyle buyurulur: 'Bir Müslüman, iki kâfire karşı savaşta ayak diremeli. Karşı durmalıdır. Eğer sizden dayanan yüz mücahit olursa iki yüz kişiyi yener onlar. Eğer bin kişi olurlarsa iki bin kişiyi Allah'ın izniyle yenersiniz. Allah, sabredip harbin sıkıntısına göğüs gerenlerle beraberdir. Onlara yardım ederek; *ve in yekiitt minkimi mietün sâbi-ratiin yağlibii mieteyn, ve in yekûn minküm elfün yağlibii elfcy-ni bi-iznillah vallahü mea's-sâbirîn' (Celâleyn Tefsiri*). Bu olayların benzerleri sağlam siyer kitaplarının rivayet edip anlattığı gibi pek çok örneği ve pek ziyade tecrübe edilmiş örneği olan bir husustur. Sebebi ise şudur: Allah'ın yardım vd gücü her tür gücün üstünde, kudreti her kudretin fevkin-dedir. O, kulları üzerinde hükümran ve kahhar, onları dilediği şekilde kullanır ve yönetir. Onlan dilediği biçimde yönlendirir ve onlarda her tür tasarrufa kadirdir. Bir örnek verecek olursak; Allah zü'l-celâl düşmanın kalbine bir korku salar, onlar ruhen Islâm askerinden çekinir ve korkarlar. Görünüşte düşman güçlü, İslâm askeri zayıf bile olsa düşman bu gücünü gereği gibi

kullanamaz. Hazırlıklarını cephane ve teçhizatını İslâm askerine yöneltemez. Bu korku sayesinde Islâm askeri eliyle (bu düşmanlar) en kötü hezimetlere uğramaktan da kurtulamazlar. Sebebi, onların kalbini saran ve onları korkutan, Allah'ın verdiği haşyettir, korkudur. Evet, onları çok ve fevkalade güçlü ve hazırlıklı olmalarına rağmen göğüslerini ve kişiliklerini titretip teslim alan İlâhî sarsıntıdır, zelzeledir. İmdi İslâm askerinin kumandanlarına düşen 'manevi silahlarla silahlanmak' ve bu teçhizatı kuşanmayı bilmektir. Mümkün olan en üst derecede bu silahla silahlanma ile birlikte olmak, askerine o ruh ve teçhizatı vermek ve maddî silahlanmadan önce bunu gerçekleştirmektir. Çünki birinci silahlanma olmadan maddî silahlanma hiçbir iş göremez, maddî silahlanma tesirli olabilmesi için de manevî silahlanma şarttır."[29]

29 "Nitekim Efendimiz sallallahü aleyhi ve sellem şöyle buyurdular; 'Düşmana korku salarak Allah bana zafer lütfetti ve askerimize yardım etti."

Yolculuk Sabahı ve Dostlara Özlem

"Hücum ve hezimetten sonra henüz iki üç gece geçmişti ki bize yine yol göründü ve hazırlık yapmak için emir aldık. Böylece sağlam ve sağ olan eratın adedi de ortaya çıkmış oldu, şehit ve yaralıların sayılan da. Ayrıca cesaret göstericileri, kendi fikrini beğenenler, talim ve terbiye bilgiçleri (v. 66) ne kadar azgın ve mağrur var idiyse hiçbirinin adı sanı, izi esamisi yok. Sesleri ve fısıltıları bile duyulmuyor artık. Geri kalan neferler toplanmaya başladı. Herkes eski dost ve tanıdıklarını ve yarenlerini başladı aramaya. Herkes büyük bir hüzünle arkadaşını sorup izini sürmeye çalıştı. Sordu soruşturdu. Her hemşehri kendi şehirlisini soruşturuyordu. Sağ mı? Yaralı mı? Yoksa şehit mi? Veya baygın bir köşede yatıyor mu? Bütün kalpler onlar için yanıp üzülüyor. Gözler çağlayıp

gözyaşı akıtıyor. Diller onların menkıbelerini abartarak anlatıyor. Herkes mahzun, dostları için yanıp tutuşuyor. Fakat onlara nasıl ulaşılabilir ki? Çünkü şehit dostlar ten kafesinden kurtulup, tutsaklıktan azade kaldılar. Cennete, istedikleri güzel yerlere; bahçelere, bağlara uçtular. En güzel ve havadar mesire yerlerine indiler. Onlara hüzün ve kederle ağlayıp sızlayan bizler, hayat zindanında sıkıntı ve keder zinciri altında bulunuyoruz. Beden kafesleri içinde, Allah'a kavuşacağımız, şehit arkadaş ve kardeşlerine mülaki olacağımız gün ve anı beklemekteyiz. Acaba uçarak onlarla buluşabilir miyiz? Nerede! Boş yere ağlayıp inleme, boşa akan gözyaşı..."[4]

Gizli Ric'at ve Geriye Dönüş

"Sonra bizi gece boyu yürüttüler, derken savaş öncesi hücum ve baskına kalkmadan önce gelip eşyalarımızı bıraktığımız yeri bulduk. Sanki bu vadi ölüm treninin ilk istasyonuydu. Oradan asker Menhelü'I-Hamam'a (Hamam Külhanına veya Güvercin Koyağına) gidiyordu, (v. 67) Savaş trenine binecek olan fazla eşyalarını bu istasyonda bırakırdı. Sağ kalanlar tekrar trenden burada iner, bıraktıklarını alırdı yeniden. Vadide bir veya iki gün kadar eğleştik. Herkes kendi eşyasını aldı. Yaralı ve şehit kardeşlerinin eşyalarını da verilen izin üzerine herkes yağmaladı. Sonra bir semt-i meçhule yürüdük. Biz geride sağ kalan birkaç kişi nereye sevk olunuyor ve nereye komuta ediliyorduk? Belli değildi. Kalanlar kendi aralarında 'gülünç bir yalan' uydurdular. Hücumdan arda kalanlar divan-ı harbe verilip en şiddetli cezaya çarptırılacaklarmış. Kalanları bir tedirginlik ve dehşet aldı. Akbaş limanı civannda bir köye kadar geldik. Orada bir müddet eğleştik. Yukarıda anlattığımız divan-ı harp yalanı eratı tedirgin etmişti. Bu günlerde bu biraz azalır gibi oldu. Geceleyin yine büyük bir vadiye ulaştık. Burası yüksek bir tepenin başında, birdenbire inişe geçen eğimli bir yerdi. Bir düşey satıhtı.

Geceleyin çadırları bu yere kurduk. Orada sabahladık. Ben son derece bitkin ve yorgun halde idim. Hastalığım da sürmekte idi. Sabahleyin 'yürüyüşe devam' emri geldi. Bu yeri düşman çok iyi gördüğü için güvenli görülmedi. Tıpkı Anburnu'ndaki gibi, düşmanın denizden ateş eden harp gemilerinin menzili dâhilinde idi. Aynı zamanda düşman silahları için de uygun bir yerdi. Burası gerek deniz ve gerek karadan yapılacak düşman atışları için iyi bir hedef teşkil etmemizi sağlamakta idi. Orayı terk ettik. Bir başka vadiye daha indik. Çadırlarımızı buraya kurduk. Burası son derece engin ve alçak bir vadi idi. Bura yerleşir yerleşmez bir haber yayıldı; Güya habere göre asker burada bir müddet kalıp, dinlenecek, üzerindeki bitkinliği atacak, yüklerinin fazlalarını evvelki gibi burada bırakacak, daha sonra birliğe yeni askerler katılacak ve böylece alay bu acemi askerler ile tamamlanacak." (v. 68)

Sıtma ve Ölüm Deresi

"Bu dere derin ve korkunç bir yerdi. Yıllar boyu üzerinden akan sular ve seller zamanla derenin toprağım yalayıp akıtmış, taşlık bölüm asılı olarak kalmıştı. Yer yer vadinin iki yakasında asılı kalan bu taşlar korkunç bir görünüme sahiptiler. Diğer bir bölümü derenin tam tabanında yine toprağı gitmiş halde. Böylece bu koca derin vadi, bir yırtıcı hayvanın parçaladığı; etini, kaslarını, derisini, sinirini alıp götürdüğü bir davar gövdesi gibi, sadece kemikten ibaret bir iskelet halinde kalakalmış. Buradaki taşlar öyle korkunç görünüyorlar ki, âdeta bir gulyabaninin açık kalan ağzı ve korkunç dişleri halindedirler. Bu ağız ve dişler bir takım varlıkları dişlemek, yeni ve eski bir takım cesetleri parçalayıp midesine indirmek için hazır, bekler halde görünüyor. İşte bu vahşet yurdu olan korkunç dereyi biz kendimize barınak ve mesken yaptık. Sanki eski devirlerin mayara ve taş kovuklarında yaşayan iptidai insanlar gibi. Vadinin kenarları aşağı doğru indikçe daha da

çıplaklaşıyordu. Vadinin tabanında kuzeydeki bir yeri birazcık düzledik, tesviye ettik. Sık da olsa çadırlarımıza yetecek kadar bir yer açtık. Tabii bu yerler yukarıdan aşağıya kademeli oldu. Hazırladığımız bu yere çadırlarımızı kurduk. Koparıp topladığımız ağaç dalları ve yapraklan ile de üstlerini örttük. Çadırları gizledik. Bunlan üstümüze gelecek tayyare korkusu ile yaptık. O kadar güzel kamuflaj yaptık ki, yukarıdan bakan kişi burası çadır mı, yoksa ağaç mı fark edemez. Zaman zaman düşman tayyaresi üstümüzde uçuyor, bizim gökyü-zümüze gelip giderken rahatsız ediyor, fakat işin farkına varmıyordu. Eğer bilse ve tesbit etse üzerimize çoktan mermi yağmurunu yağdırırdı. Adeti hep böyle idi. (v. 69). Hazırlık sırasında tabur komutanı şu emri verdi; 'eğer tayyare gelirse, kimse olduğu yerde kımıldamasın. Orada öylece kalsın, tayyare oradan ayrılıncaya kadar yüz üstü yere yatsın.' Ordugâhın değişik yerlerine tayyareleri gözetleyecek gözcüler konuldu."

"Bu gözcüler tayyarenin sesini duyar veya kendisini görürse oldukları yerden; 'Tayyare geldi!' diye bağırıp askere haber vereceklerdi. Onların bu sözünü duyan diğer erler de birliklerini durumdan haberdar edeceklerdi. Tepelerdeki

gözcüler, yerdeki gözcüler herkes görevini yapıp, gelen tayyareden birlikleri haberdar edince, vadide bir curcuna ve bir gürültü başlıyor, her yerden sesler yükseliyordu. Bu seslerin aks-i sadaları vadide ugulduyordu. Bu sesler taşlara ve iskelet kayalara da çarpıyordu. Bu ortak sesin verdiği yeni ses dalgası ve gürültüleri kulakları dolduruyordu. Bu anda ortalık bir başka âlem halini alıyordu."[5]

"Tayyare tepemize gelince, tam başımızın üstünde iken bir takım zayıf tabiatlı askerler gözünü oraya diker, gözlerini ayırarak tayyareye bakar. Başka yere hiç dönüp baka-maz. Heyecanlanır, sinirleri gerilir, geçici ölüm sanki onlara gelip

çatar. Hatta bazıları, 'yer yarılsa da içine girsem' diyecek hale gelir, (v. 70). Sağa sola sığınmaya çalışır. O koskoca vadi ona daracık bir yer gibi gelir âdeta. Hele tayyareden mermi atıldığını zannettiren bir ses bir kımıldama duyarsa, sabrı tükenir, aklı başından gider. Böylece şu bir gerçek ki, belanın en zorlusu bu gökyüzünden gelendir."

"Geçmiş ümmetler, azgın ve itaatsiz toplumlar, gökyüzünden gönderilen bir azapla, bir rüzgar ve fırtına âfetiyle yok oldular. Günümüz ümmeti de aynen onlar gibi yine gökten gelen bir âfet bir belâ ile yok ediliyorlar. Fakat bu belâ, yerde yapılıyor ve insanların amelleri sonucu başlarına gökten gelip çatıyor. Güya onlan göklere kadar yücelten sanayileri eseri olarak meydana getiriliyordu. Bu yükseliş sonunda, o bela bir zelzele gibi insanlığın tepesine düşüyor ve onlan yok ediyor. Köklerini kazıyor. Sübhanallah! Şu ümmetin şekâveti ne kadar arttı (mutsuzlukları ne kadar çoğaldı). Allah kendi katından gönderdiği bir cezâ ile onla-n cezâlandınyor."

"Bu vadide yirmi küsur gün kaldık. Tenezzüh yapmaktan ve istirahat etmekten geçtik, hastalığımız daha da arttı. Hastalar ve alillerimiz çoğaldı. Çünki vadi sanki veba deresi, havası da öldürücü, boğucu idi. Suyu gayet az, yiyecek içecek de pek az idi. Hatta vadinin suyu vücuda zararlı olup

içmeye elverişli de değildi. Bulanık, gömük halinde sızıntılardan ibaretti. Gürül gürül akan pınar suyu değildi. Küçük küçük oyuklarda birikmiş, durgun ve pis sular halinde idiler. Bu sular içilince, susayan erlerin susuzlukları daha da artıyordu. Suları içemiyorduk, içenlerin de kannları şişip hastalanıyorlardı. Ben ise içlerinde en duTgun ve hasta halde olanları idim. Takatsizdim. Zaman zaman hayattan usandığım bile oldu. Bıktım yaşamaktan, (v. 71). Bazen de sıtmaya tutuluyordum. Sıtma olanca gücüyle beni yakalayıp

sarsıyor ve bu sırada iniltilerim eninlerim ahlarım bir takım ordular halinde beden ve ruhumu çepeçevre kuşatıyorlardı. Beni kendine çeken hastalık, hayal âlemine, Konya'ya ve oradaki ilim ve ahlâk merkezi medrese ve ma’hedime götürüyor, beni hasretle dolduruyordu. Beni şifaya kavuşturacak, bağrımdaki susuzluğumu ve yanan ateşimi ve dertlerimi giderecek hiçbir haber de alamıyordum. Susuz kaldığım harp vadilerinde, hemen hayal dünyamda memleketime Bozkır'a Uçpınar'a gidiyor, çağıldayan gürül gürül akan ve coşan pınar başlarına varıyor, derelere ve gözlere misafir oluyordum. Oraların suyu kardan ve buzdan da soğuktur. Havadan da daha berraktır. Pırıl pırı! tertemiz hayat veren sular. Işıktan ve ziyadan da tertemiz sular. Hayal dünyamdan sıkılınca hemen his ve gerçeklik âlemi bir anda beni hakikate ve gerçeğe çekiyor, ayaklarımı yere indiriyordu."

"Sıtma nöbeti sırasında garipliğim ve kimsesizliğim üstüme çökünce, hemen kendimi çok şerefli ve iyi insanların yurdunda, Konya'da, bir grup iyi insanın arasında olarak düşünürdüm. Sıtmanın verdiği bu yalnızlık ve ünsiyetsiz-likte, bu kerem sahibi insanlar —hayalimde— bir arada toplanmışlar; ya medrese ve ma'hedimizdeki ilim mensupları heyeti veya akrabadan bazı büyükler ve seçkin samimi dost ve ahbap. Diğer yanda en zeki talebelerimiz, vefakâr hoca arkadaşlarımız. Hayalimde hep onlarla oturur kalkar, birlikte olur vahşetimi ve yalnızlığımı gideririm. Vakar ve se-kinet, sevgi, merhamet, edep, ağırbaşlılık ve görgü, cemal, kemâl, istikrar, kudsî iins, kudsı beraberlik ve kalp huzuru gibi güzel sıfatlar ve hasletler hep o toplulukta ve o fertlerde idi. Onlar daima yücelerde bulunmakta idiler. İlâhi ve lâ-hutî feyiz herkesin yüzünde ve alnında parıl parıl parıldamakta, görülmekte, simalarda bu feyiz ırmakları taşıp coşmakta; bilemiyorum bu ırmaklar nereden gelmekte ve nere-

lere akmakta? Ben öyle hayal ediyorum ki bu kudsî insanlar medresemizde önemli bir iş için toplanmışlar, Islâm'ın bu araştırma ve ilim enstitüsünde, bu kudsî yuvada ve yurtta bir İslâm meselesini görüşüyor, müzakere ve münakaşa ediyorlar. En yüksek derecedeki bir edep ve terbiye dairesinde, tam bir söz hürriyeti ile 'evet' veya 'hayır' diyerek meseleyi incelemekteler. Ben bu hayal dünyamda da olsa, kendim uzaklarda da bulunsam, onlarla şevkle, sevinçle birlikteyim, onları izliyorum ve onları merakla gözlüyorum. Gönlüm neredeyse aydınlıktan uçup gidecek, kalbim yanıp tutuşacak (?) Onlarla gönlü rahatlayan kişiler daha da yücelecekler. Onların kudsî beraberlikleri (hazretleri) parıl parıl yanmakta. Onların yaydığı ve neşrettiği temiz ve hoş kokuları bana kadar geliyor. Böyle bir kokuyu o güne kadar ne gördüm, ne de kokladım. O kudsî toplulukta bütün yüzler sanki birer ay, parıl parıl ışık saçıyor etrafına. Benim yüzüm ise, bu mes'ut seyredişten sevinç ve neşeye gark olmuş bir halde (v. 72). Ne vakit beni bu rahatlayışım titreyerek beni kendime getiriyorsa, ne zaman içinde kaybolduğum inşirah neşvesi beni en yüksek heyecanlara ulaştırıyorsa o vakit işte birden sıtmanın baygınlık ve sarsıntısından içinde bulunduğum halden çıkıyor, uyanıyorum. Zira ben bir yalnızlık ve vahşet döşeğinde iniltilerimle başbaşa kalıyorum artık. Çünki hayal âlemi artık sona ermiş, sıtma beni tekrar bu aleme getirmiştir. Gurbet toprağına bulanmış olarak o sırada içimden bir ses bana aynen şöyle hitap ediyor; Ey hayal dünyası, ey onun ışıkları ve ziyaretçileri, mensupları! Size binler kez kurban olayım! Tekrar tekrar kurbanınız olayım! Binlerce gerçek barındıran bu âlemde ne kemâl var ne de rahat. Halbuki benim gördüğüm ve içine düştüğüm hayal âlemi, asılsız gibi-gÖrünse de, gerçek denilen şey binlerce kez görülse de asla bu kemâl ve ruh dinlendirici özellik ve vasıf asla yok. Allah için ey hayal tayfı, görüntüsü! Beni eğlemek için ne olur tekrar tekrar teşrif et! Yine gel! Yok sık

sık gelemezsen, ara sıra bari beni ziyarete gel! Beni hiç unutma!"[6]

"Hülasa şunu diyebiliriz; bu içinde bulunduğumuz vadiye hastalık, veba vadisi diyebiliriz. Onu böyle adlandırmak daha uygun olacaktır. Asker arasında hasta olmayan, sıtmaya yakalanmayan çok nadir insan vardı. Kumandanlar için ne dersiniz? Bu durumdaki askere nasıl davrandıklarını umarsınız? Hiç aldırış bile etmiyorlardı. Erlerin halini ve durumlarının perişanlığını hatırlamamakta idiler. Azıcık canı başında olup, biraz hareket edebilen erleri, cebirle, zorla ve hakaret ederek geceleyin yürütüyor ve bir saatlik uzaklığa hendek ve çukur kazmaya gönderiyorlardı. Bu iş sabaha kadar sürüyordu. Sabah belirip ortalık aydınlanmadan, henüz karanlık halde iken asker geri dönüp, yorgun halde, düşman tayyaresi korkusu altında geldiği aynı yolu yürüyüp birliğine yorgun ve bitkin geliyordu, (v. 73). Ertesi gece bu yorgun erler yerinde kalıp talim, angarya ve benzeri diğer hizmetlerde tekrar birliğinde yoruluyor, bu arada diğer bir grup hendek ve çukur kazmaya gidiyorlardı. Bu mesele böyle nöbetleşe yapılmakta idi. Gerek talimde ve gerek kazma kürek işinde askere çok sert davranılıyordu. Onlara hiçbir acıyan kimse yoktu. Herkes hasta ve yorgun halde, hayattan, yaşamaktan usanmışlardı. Kendilerine böylece zulüm yapan komutanlara lanet okuyorlardı. Birlik doktoru hiç kimseye bir gün olsun istirahat vermezdi. Binde bir dinlenme alan insan görülürdü. Talim esnasında yeni bir şey Öğrettikleri de yoktu. Hep bilinen şeyleri tekrardan ibaretti talimler. Erata evvelce bildikleri şeyleri öğretiyorlardı. Bazen de aynı talim şeklinin, aynı hareketlerin adlarını ve ifade şekillerini değiştirerek yeni imiş gibi öğretmeye çalışırlardı. Eski ifade ve tabirleri beğenmediklerini de erlere göstermek isterlerdi. Özellikle öğreten ve talim yaptıran kumandanın üslûbuna ve tercihine göre, bazı talim şekillerini arzu ettiği biçimde yaptırırlardı. Bu hareketleri tamamen keyfi bir tavır idi. Mesela, erlere

öğretilen, göğüs göğüse süngü ile yapılan muharebeleri öğretmek üzere mübareze vaziyeti adıyla tek üslupta yaptı-

nlmazdı. Bu konuda her kumandanın ayrı bir tarzı vardı. Biri ötekinin öğrettiğinin aksini ve tersini yapar ve erlere öğretirdi. Bu konuda kanaatler ayrı, istekler başka başka idi. Bu farklılıkların askerleri yormaktan başka bir faydası da yoktu • doğrusu. Asker yorulmuş, asker bitkin hale gelmiş, kimin umurunda? Askerin yorgunluğu, bitkinliği subayın üzerine çökmüyor, yorgunluğun tozu toprağı kumandanın üstünde birikmiyor ki. Çörek otu tanesi kadar da olsa askere acımıyorlardı. Şaka veya ciddi olarak devamlı söyledikleri sözler şunlar idi; 'Asker yorulmaz, güçsüzlük nedir bilmez, Asker acıkmaz, susamaz. Asker soğuğa ve sıcağa karşı, hastalığa karşı aldırmaz, asker asla hasta olmaz. Asker asla rahat arzu etmez, asker hiçbir zaman uzanıp yatmaz.' İşte bu muameleler ve sözler onların askeri eğitirken, onlara talim yaptırıp, yürütür ve savaşa sokarken takip ettikleri üslupları ve hareket tarzları idi. (v, 74)"

"Evet, asker âtıl ve boş yatmamalı. Talim ve terbiyesi miî-kepımel olmalı. Güçlüklere ve meşakkatlere dayanıklı olmalı. Ta ki, muharebenin getireceği her türlü zorluğa göğüs gerip başarılı ve muzaffer olabilsin. Fakat bu güzel hedef ve istek için, askere karşı yapılması gereken öncelikli görevler bulunmaktadır. O görev ve vazifeler sorumlu kişiler ve makamlar tarafından ilk önce ve tam anlamıyla yerine getirilmelidir. Bunlardan birincisi sağlığın korunması erlerin sıhhat içinde yaşamalarının teminidir. Tıbbın gerekli kıldığı gıda ve diyet rejiminin dikkatlice uygulanması esastır. Temiz hava, temiz su ve içecek, yeterli gıda ve her türlü yiyecek, yeterli giyecek ve barınak, yeterli uyku ve istirahat. Bunlar insana dikkatle tatbiki gerekli olan asgarî hayat şartlarıdır. Özellikle askerin güçlü ve hizmete elverişli olması için ona güçlü gıda, Allah'ın izniyle ona gerekli kuvveti ve gücü temin

edecek şartlardır. Asker bu sayede dik durabilecektir. Talime ve savaşa hazır ve dayanıklı olacaktır, asker için temiz çevre, sıhhat gıda, barınma, moral şartlar gereklidir. Bunlar temin edilir ve şartlar en azından böyle olursa hastalık karşısında asker güçlü olur, harbe hazır ve dayanıklı kalır. Bu şartlar yerine getirilir ise her türlü kötü duruma ve şarta göğüs gerebilir. Talimden, bilgiden ve öğretilenlerden yararlanıp, kendisi faydalı olur. Asker talim sonucu yorulup zayıf kalırsa, kazma kürek işi sebebiyle de halsizleşirse, boyundan bacağına kadar kan ter içinde kalırsa, haliyle uyku ve islirahate muhtaç

hale gelir. O kadar çok uyku ve istirahatc muhtaç iken, onu paltosuna (kaputuna) sarınıp uyuyup istirahat etmeye bırakmazlar. Aksine yorgun haldeki çocukları şu emirle yeniden yorarlar; 'Uyumayın sakın! Her zamana harekete hazır olun! Yolculuk var! Her an düşmana karşı yürüyebiliriz! Kaputlar olduğu gibi dalda asılı dursun. Onları çözüp bürünüp sarınıp kullanmayın sakın! Bırakın öylece hazır dürülü olarak kalsın. Biz size kaputları çözüp, yorgan gibi kullanacağınız, üstünüze örtüneceğiniz zamanı haber veririz.' Aradan nice günler ve geceler geçer ama bize 'Kaputunuzu çözün, yorgan gibi üstünüze örtün!' emri bir türlü gelmez idi. (v. 75) Derken vakit hayli ilerledi, gece yarısına yaklaştı. Bazen de bu emir beklenerek erler sabahı buldu. Ordu ve asker yine titreyerek, soğukta geceyi üstleri örtüsüz ter içinde geçirdiler. Çalışan herkes kan ter içinde, çalıştığı içinde yorgun durumda, üstelik bölge aşırı derecede geceleri soğuk olmakta. Hatta bazen yaz sıcağında yapılan bu kazı faaliyeti ve gerçekleştirilen askerî talimde terleme sonucu giysiler ıslaklaşır ve erler o vaziyette yatarlardı. Birçok nefer sabrederek gözü--nü kırpmadan sabahı eder, uykusuz, terli ve ıslak elbiseli bu durumda bir şey yapamazdı. Bu kişi, uyuduğu takdirde terli vücudunun zarar görüp zayıflayacağına inandığı için, uykusuzluğun vereceği zararları sineye ister istemez çekerdi. Fakat tabiîdir ki,

sabahleyin sıtma nöbetleri ve hastalık belirtileri bu eri kuşatmıştır; Ama Allah'ın korudukları hariç. Bu da âdetin hilâfına harikulade denilebilecek bir haldir. Haydi diyelim ki bu asker bir iki gece uykuya dayanıp sabretsin. İki gün sonra o da uyuyanlar gibi hasta olmuştur. Biz bu vâdidc yirmi günden fazla kaldık."[7]

"Erlere bu 2ulmü ve eziyeti revâ gören, onları zorla hastalığa teslim eden kumandanlar, onlar karyolalarında ve üzerleri örtülü olarak yatarlar, uyurlar ve istirahatlarını mükemmelce yerine getirirler. En nefis yiyecekleri yerler, içecekleri içerler, en iyi elbiseleri giyinirler. Onların yaşayış düzeni ayrı, erlerinki apayrıdır. Onların durumu başka, er-lerinki ise bambaşkadır. Erler, hayatın en kötü ve rezil bölümünde, darlık ve kıtlık içinde, muzdarib, titreyerek yaşarken, ötekiler, son derece refah içinde, en güzel şartlarda, dinlenmiş, şen şakrak hayat sürerler." {v. 76)

"işte bu erlerin hayat tarzları böyle, idi. O vadide geçirdiğimiz gecelerdeki yaşayış üslûbumuz bu idi. Gündüz hayatı geceye hiç mi hiç benzemezdi. Çünki Allah'a kulluk, namaz, niyaz gibi mefhumlar dürülüp bükülüp bir köşeye atılmıştı. Askerin istirahatı da aynı şekilde, diğer bir köşeye fırlatılmıştı. Askere uyku ve istirahat hiç yoktu. Kuvvetlerden kaybolanın yerine yenisi konulamıyordu. Tam aksine asker her gün güçsüz ve zayıf düşüyordu. Eğer susamış isek susuzluğumuzu giderecek, kana kana doya doya içeceğimiz bir su yoktu etrafımızda. Aşağıda genişçe anlatacağımız gibi, eğer acıkmış isek, bizi doyuracak bir yiyecek ve sıcak bir aş yoktur. Eğer birimiz çadırdan azıcık hava alıp ferahlamak için dışarı çıkarsa; 'Derhal çadırınıza girin! Dışarı çıkmayın! Aman çadırda eğleşin ha! Uçak gelebilir!' denilir ve herkes bu ikaz üzerine süratle koşarak çadıra girer. Onlar girer tayyare de tepelerine gelir. Yine aynı işler ve hareketler, koşuşturma, aynı emirler uyarılar... ne uyku var ne de istirahata benzer bir durum var. Gece böyle

gündüz böyle. Harpsiz bir sulh gününe ve anına erişsek, azıcık boş zamanımız olsa, doyarak uyuma ve istirahat imkânı yok. Çünki yattığımız yerler, çadırlarımızın altı rutubetli ıslak zeminlerdi. Oyulmuş toprak içindeki bu yerlerde asker yatmaktadır. Bazen yatak altından, yanından yöresinden küçük sızıntı halinde sular da akabilir. Özellikle eğimli yerlerde, dağın kenarında isek, yatılacak yerlerde uykuya elverişli bir alan bulmak da mümkün olmuyordu, insanın sinirlerine ve dimağına ıslağın ve rutubetin vereceği zararlar ise malumdur. Askerde za'f ve arıklık had safhadaydı. Pek çok arkadaş hastalanıp hastahaneye kaldırıldılar. Kalanlar ise ilgisizlikten kurudu gittiler; perişanladılar. Bir-

îikte neredeyse savaşacak kimse yok. Biz de doğrusu savaş istemiyorduk. Vehimlerine kul olan kumandanlar da aynen, yan şaka yarı ciddi bizim halimizi konuşuyorlardı. Orada 25 günden ziyade kaldık. Seddü'l-Bahir'e gidinceye kadar hep bu sıtma deresinde idik. Seddü'l-Bahr insanı öğüten harp değirmeninin taşının olduğu yerdir. Asıl kanlı savaşlara, tafsilatını, hikaye ve kıssalarını ileride okuyacağınız gibi orada başlayacağız." (v. 77)

"Bunlar öyle olaylar ve kıssalardır ki, benzerleri ancak yirminci asırda, medeniyet çağında(l) görülebilir. Bu olaylar bütün insanlığın, özellikle de Müslümanların başına geldi. Büyük ve azâmetli bir bela, bir musibet olarak. Sizler yaşlı gözlerle, üzgün ve bu fecaati seyreden yıkık bir kalp ile, yanan yüreklerle görüp durmadasınız."

Seddü'l-Bahir'e Doğru

"Bir gün bize hareket emri verildi. Yol hazırlıkları için emir geldi. Zaten âdeta yolcu gibi her an sefere hazır; seferber idik. Yemeklerimizi yedik. Yanımıza biraz yiyecek alıp Seddü'l-Bahir mıntıkasına doğru yürüdük. Bütün asker

şu kanaatta idi; Biz yine savaşa,, yani Çanakkale'ye gidiyoruz. Halbuki askerin çoğu, 'Artık biz savaşa falan katılmayız' fikrinde ve inancında idi. Artık Anburnu ilk ve son savaşları olacaktı. Ama bazılarının içi de —evvelce yazdığım gibi— divan-ı harb-i örfîye verileceklerine dair bir kuşku ve şüphe bulunuyordu. Her iki düşünce de direkleri ve sütunları evham olan, zan üzerine kurulmuş binalardı."

"Gün bitimine doğru yine bir vadiye vardık. Bu seferki vardığımız vadi, Seddü'i-Bahr'in kuzey batısına düşüyordu. Soğan Deresi denilen yerin azıcık üstünde idi. Vadi, aynen Arıbumu'nda yerleştiğimiz vadi gibi idi. Yani aynen Arıburnu'nda yerleştiğimiz, ölüm treninin ilk istasyonu olan bir ikinci vadi. Aynı şekilde ateş ve sıcak su denizinin bir limanı. Henüz savaş yüzü görmeyen acemi yeni askerler, savaşan birlikleri takviye olarak buraya gelenler, bu ölüm katarına binecekleri zamanı burada bekliyorlar. Bu vadide biraz kaldık. Sonra savaş alanına gitmek üzere ha-

zırlık yaptık. Yine önceki gibi, ekmek torbası, silah, kaput hariç neyimiz varsa onları bu yerde bıraktık. Geceleyin savaş alanına doğru yürüdük, (v. 78) Derken Kirte'ye[34] vardık. Sabaha bir saat veya daha az bir zaman kalmıştı. Geceleyin düşman karşısına yerleştirildik. Özellikle yeni gelen savaş görmemiş efrat, biraz korku ve biraz dehşet içinde idiler. Bizim savaşa katılan arkadaşlar, yani eski askerler durumu hiç kaale almıyorlardı. Fakat bir taraftan da 'Yazıklar olsun! Ah vah!' sesleri, gece karanlığında duyuluyordu. Usta asker Anburnu'nda savaşla tanışmıştı. Daha beterini bizzat görüp yaşamıştı. Daha feci şartlan kalbi yanarak bizzat görmüştü. Fakat yine de ihtiyatı, ağır başlılığt, kork-masş da elden bırakmıyordu. İstirahat için teşehhüt miktarı (yani az bir zaman) orada kaldık. Kimimiz diz çöktü, kimimiz bağdaş kurdu, kimimiz de yere boylu boyunca uzandı. Asker azıcık dinlendi, çünkü çok halsizleşmişti. Savaş yerine kadar

zaman zaman koşarak, bazen de normal cebri yürüyüşle yürüdük, ateşin merkezine geldiğimiz de artık iyice yorulmuş idik. Neredeyse yenilip tükenen, ön saftaki muharip ve mücahit askerlerin hendeklerine kadar ; vardık. Onları takviye edecek ve değiştirecektik." J

"Yalnız oraya can havliyle erişebildik. Son gücümüzü de kullanarak ihtiyatla ilerliyoruz. Zira yolumuza bol bol düşman mermi, fişek ve şarapnelleri düşmekte idi. Savaş alanına giden yol, hendek halinde fakat, derin kazılmamış çukurlar şeklinde yer yer alçalıp yükselerek devam ediyor, düşman da bizi görebiliyordu. Hatta bazı yerleri düpdüz, ne hendek var ne de çukur. Sabahla birlikte, fecir daha he-nüz yeni sökerken, başımızı eğerek, ihtiyatlı ve ürkek hare-

34 "Kirte {bugünkü adıyla Alçıtepe köyü) harap bir köydür. Bu haraplığı gerçek leştiren, köyü harabeye çeviren, denizden ve karadan yapılan yoğun düşman ateşi olmuştur. Eıı ağır mermiler köydeki nirengi noktalarını ve binalar) yıkıl mıştır. Köy halkı köylerinden çıkıp gittiği için burası boşalmıştır. Köyde hiç kimse yoktur. Sanki burada evvelce hiç kimse oturmamış, yaşamamış bir haldedir Kirte. Hatta sokaklarında havlayan köpekleri, gezinen kedileri bile kalmamıştır. Onlar da harp gemilerinin çıkardığı gürültüden tehlikeli bombaf dımandan kaçıp köyü terk etmişlerdir. Belki de dağlara sığınmışlardır. Veyi köy halkı ile birlikte köyü boşaltmışlardır. Bu hal de çok ürkütücü ve insali ağlatan bir durumdur. Sanki Kirte'ıiin bu hali, ortalıktaki görülen ve sezil« bu acı durum, oradan geçmeye dahi mani oluyordu. Her şey secdede, kendi lerine zulmeden zalimlere gadr edenlere beddua etmekte."

ketlerle, bazen yatarak, bazen eğilerek, sürünerek yürüyüşümüze devam ettik. Menzile yaklaştıkça düşman ateşinin etkisi, sıklığı tepemizde hissedilmeye devam etti. Her türlü musikasıyla bizimle âdeta oyun oynuyordu

mermiler. Sağdan, soldan, üstten hep mermi yağmuru artarak devam ediyordu. Birkaç dakika sonra yine hamam külhanına; Güvercin koyağına (Menhel el-hamama) vardık. Artık şüphemiz kalmadı. Yine aynı yerde idik. (v. *79)* Derken gün ışıdı. Şafak iyice üstümüze çöktü, etraf tanınmaya başladı. Biz tıpkı kuş yavrularının yuvalarına girişleri gibi mazgallara, metrislere ve siperlere girdik, yerleştik. Vadinin sağ yakasında ve oldukça korunaklı bir yere gizlendik. Çok düzgün hazırlanmış, kereste ile ağaçlarla takviyeli bir siperdi buralar. Fakat yine de bir manada müstahkem ve muhkem değildiler. Fakat sığınan için bir siper, güzel bir gölgelik teşkil etmekte idi doğrusu. Şafak vaktine kadar sıkış tıkış bu dar mekânlara sıkışarak yerleşmeye çalıştık. Asker korku ve tedirginlik içinde idi. 'Düşman burada olduğumuzu öğrenir, bizi tarar ve ateş altına alırsa halimiz ne olur?' demekte idiler. 'Erler eğer bir olay olursa, son nefere kadar bizi yok ederler, denizden de ateşleri devam ederse bu yerler o tür bir ateşe karşı, askeri koruyacak halde değildir' şeklinde düşünüp konuşuyorlardı."

Yine Kötü Taktik, Yine Sû-i Tedbir

"Asker bu ızdırab ve tedirginlik içinde bocalarken; sığınacak ve başını sokup kendini himaye edip koruyacak bir yer ararken, birden bir emir geldi; 'Geldiğiniz yere geri dönün! Yine geldiğiniz Kirte köyüne, geldiğiniz yoldan, sıçrayarak dikkatlice geri gidin!' Biz bu emrin sonucu gerçekleştirilecek geri çekilme ve ricale kimin karar verdiğini ve emrin nereden geldiğini bilmiyorduk. Nereye götürülüyoruz? Fakat bu yeni emri tutacak ne gücümüz ve ne de takatimiz vardı. Emre uygun hareket etmek üzere koştuk hepimiz. Geri dönüş yolundan ricat öyle kolay değildi. Çünkü artık ortalık gündüz idi. Ricat yolu da düşmanın görüş alanı üzerinde bulunuyordu. Eğer düşman bizi görürse, yolu yoğun ateş açarak keser, geri dönüşümüzü engelleyebilirdi.

Lâkin bu tehlikeli ihtimaller, içten geçen düşünceler (v. 80) askerin emel ve hedefine ulaşma azmine engel olamazdı. Çünki onlar artık bir işe teşebbüs etmiş bulunuyorlardı. Adeta uçarcasına; eğiterek, ihtiyatla Allah'a sığınıp ona tevekkül ederek, bazen sürünerek, bazen ayakta giderek dö nüşü başlattık. Tepemize yoğun kurşun yağmuru her an artıyordu. Allah'ın izniyle ve onun koruması sayesinde hiçbirimize bir isabet olmadı. Öylece Kirte köyüne geldik. Bir de ne görelim, bizim tabur kumandanı, yanında bölük kumandanları olduğu halde, harap bir evin gölgesine oturmuşlar. Bizi görünce tabur komutanı askeri azarlamaya başladı; Gerisin geri dönün! Geldiğiniz yere dönün bakayım, yolu şaşırdınız!' Geldiğimiz yere geri döndük. Öfkelenerek, kızarak, süratle yerimizi bulduk. Evvelkinden daha da çabuk gittik. Herkes Öfkeli, kızgın halde korunaklara girdi, kendine bir yer bulmaya gayret etti ve buldu. Yoğun ateş yine devam ediyordu. Biraz durduk durmadık, yeni bir emir daha duyuldu; 'Vadi tabanına, muharebe sahasına inin! Sıçrayarak, birer ikişer koşun! Mümkün olduğu kadar çabuk davranın! Aralıklı gidin! İki kişinin arasında 20-30

adım mesafe olsun!' Vadinin tam orta yerinde bir yolu tuttuk, ormanda kükremiş öfkeli arslanlar gibiyiz. Kızgın, kükreyerek gitmekteyiz. Öfkemiz, ne yaptığını bilmeyen j çılgın ve basiretsiz kumandanlara yönelikti. Bütün askerde, benim gibi bir düşünce ve endişe hakimdi. Kumandanların askere karşı sû-i niyeti, kötü davranışları ve emirleri ise düpedüz onları yok etmeye yönelik birer sû-i kasıttı.

35 " Biz işimizle meşgul iken ansızın bir şarapnel yakınımızda patladı. O kadar yakın idi ki, Hâfız-ı hakiki (gerçek koruyucu Allah Teâlâ) dışında bizi bu şarapnelin zararından ve şerrinden kimse koruyamazdı. Bu şekilde üstümüze şarapnel yağmuru hep devam etti. Zaman ve sığındığımız yer ikisi de çok dar. ve yetersiz olmasına

rağmen, her er bulabildiği bir korunağa, bir sipere sığıştı ve yerleşti."

"Bana gelince... ben, etrafımda sığınmaya elverişli bir yer bulamadım. İster bir çukur, iste bir hendek, beni alabilecek etrafta bir yer yoktu veya geç kalmıştım aramakta. Bir sath-ı mâil/yalım bir yer gözüme ilişti. Pek de derin olmayan bu yeri bulabildim ancak. Üst tarafına bir asker sığınıp yerleşmiş, benim dışımda o da aynı yerde. Alt tarafımızda da bir şehit cenazesi aynı yerde uyumakta. Hemen çukura iltica ederek sıçradım. Kendimi biraz büzüp küçültüp o yere sığmak için büyük çaba gösterdim. Çukur kısa olduğu için üç kişiyi alamadı. Zorla ikisi arasına büzülüp girmeye mecbur oldum, yine de sırtım yer seviyesine göre dışarıda kaldı, hedef teşkil etti. Bu derin olmayan çukur bizi düşman mermi, gülle ve şarapnellerine karşı koruyamazdı. Düşündüm, taşındım, biraz çabaladım. Görünürde bir çare ve çıkış yolu da bulamadım. Artık ya diri askerden, yukarımdaki neferden veya altta yatan şehitten yardım isteyecektim. Çarem kalmadığı gibi, sabrım da tükendi. Görünüşte sığınmam gereken bir yer, yapmam gereken bir iş vardı. Bu zahiri sebepler de hemen hemen bitmişti, çarem yoktu. Bir yandan hâfız-ı hakikimiz olan Allah'a kalpten ve samimi güven yanında, şunu da yapmalıyım diyebileceğim, bir zahirî sebep ve çare de tükenmiş, kalmamıştı. Yine birkaç kez tekrarladığım gibi, askerin üzerine her tür silâ-hin attığı şeyler yağmur gibi iniyordu. Büyük çaplı, küçük çaplı her tür mermi bütün şerrini üstümüze boşaltıyordu. Erler düzenli kazılmamış ve damı da olmayan bu siperlerde korku, tedirginlik içinde ne yapacaklarını düşünüyorlardı. Bağırış çağırış bir durum, panik ve tedirgin davranışlar mevcut idi. Bu kötü şartlardan ve musibetten kurtulup, yerin altına erleri çekecek, rahatça girebilecekleri korunaklar istiyorlardı. Benim durumum ya şehit askere veya diri olan üstümdeki ere başvurmaya bağlı idi. Durumum aynen Anburnu'nda başıma gelen ve evvelce

anlattığım halde idi. Evvelce de böyle bir olay yaşamıştım. Ö gün ne halde isem, bugün de aynı halde idim. Harp kızışmıştı. Diri olan üst tarafımdaki askere bağırdım, gerçi o da bu durumda bir ölüden farksız gibi idi. 'Yahu! Şu başını, gövdeni biraz toparlasan da ben de bu yere sığışsam olmaz mı? çünkü sen çukurda çok yer kaplamaktasın, daha da derin kıs-mındasm çukurun. Bize göre yerin ve siperin çok iyi!' Bü-

tün bu sözlerimi sadece sağır gibi bakarak dinledi o kadar. Bir sefer daha bağırdım, aynı şeyleri söyledim. Yerinden kımıldayıvermedi bile. Öylece bana baktı dudu. Kendi kendime 'Ey Allah'ın kulcağızı (Ya ubeyd!) bir kez daha bağır ona belki duyar, içinde bulunduğu halden uyanır, dediğini yapar!' dedim. Yapmazsa da senin gönlün, istediğini bu askere dediğin için katlanır diye düşündüm. Son defa aynı şeyleri yüksek sesle söyledim. Ayağını çok tatlı ve yumuşak bir şekilde dürtükledim. Birden âdeta uykudan uyanır gibi uyandı ve galiba dediklerimi de duydu. İstediğim ölçüde toparlanmadı ama birazcık kımıldadı. Yine de asker, sekerat halindeki bir hasta gibi idi. Dedim ki: 'Toparlan hemşerim! Ben de senin gibi bu yere sığmayım olmaz mı?' Asker bana hususi yer açma şöyle dursun, en ufak bir hareket dahi etmeden 'Gel, gir, sen de sığın!' diyebildi. Asker sanki akıl ve şuurunu, basiretini kaybetmiş, bir durumda idi. Veya sinirlerine, asabına hâkim değildi. Çok korkmuştu. Veya fazla bencil davranıyordu. Yahut insanlığı hiç kalmamıştı. Veya çok cahil idi; yardımlaşma, böyle dar zamanlarda birbirine omuz vermeyi bilmeyecek kadardı. Baktım bu diriden fayda yok, ümidimi kestim, kendi kendime: 'Bugün bana diriden fayda yok, herhalde sen beni korur, bana yanında yer verirsin ey şehit!' diyerek şehitten yardım talep ettim. Yavaşça iki ayağımla ona dokundum. Birden harekete geçti, bana güzelce bir yer açıverdi. Açılan boylu boyunca bu yere girdim, rahatlayıverdim. Tam gizleniyordum artık. Ama çukura tam

da gömülemedim. Fakat bu haliyle siper beni yine şarapnel ateşinden ve sağlı sollu gelecek mermilerden koruyamazdı. Ben yine de bu yerin beni kör bir kurşundan veya kasıtlı bir atıştan koruması için yeni yerimde iyice toparlandım. Yere âdeta kapandım. Bu halimde Allaha tazarru ve niyazdan, duadan kalmıyordum. Çünkü maddî hiçbir çarem, zahiri bir tutunacak sebebim bir koruyucum kalmamıştı. Tek çarem vardı, olanca samimiyetimle ve ihlâsla Allah'a sırtımı vermek ve sadece ona güvenmek. Kendimi, düşüncelerimi hepten bıraktım ve şöyle haykırdım; 'Bugün Allah'ın acıdıkları hariç, Allah'ın kaza ve kaderinden kimse kimseyi kurtaramaz; *lâ âsime'l-yevme min emrillahi illâ men rahim!'* ayetini okudum. Bu arada ağzım durmadan Peygamber Efendi-

mizden gelen me'sur duaları okuyordu hep. Okumam daha da arttı. Vaktiyle bolluk ve huzur ve sürür günlerinde devamlı olarak okuduğum bir me'sûr duayı bu dualar arasında hep okudum. Allahım! Yüzümü ve bütün varlığımı sana döndüm, sana teslim ettim. Bütün işlerimi ve akıbetimi de sana ısmarladım. Sırtımı sana dayadım. Bunları seni severek ve senden çekinerek seni sayıp senden korkarak yaptım. Senden ancak sana sığınılabilir. Sığınak ve barınağımız sadece sensin. Allahım! gönderdiğin kitaba inandım. Allah'ım gönderdiğin Nebi aleyhisselâma da inandım; *Al-lahiimme eskmtii vechî üeyk. Ve fevvaztii emri ıleyk. Ve eice'tii zahrî üeyk. Rağbeten ve rahbeten üeyk. Lâ meîcee velâ menca minke illâ ileyk. Âmentil bi kitâbike'Uezî enzelt. Ve nebiyyike'lle-zî erselt."*

"Büyük hadis âlimi tmam Muhammed b. İsmail el-Bu-harî'nin verdiği bilgiye göre, Peygamberimiz Efendimiz müslümanlara bol neşeli zamanlarında, darlık ve keder anlarında okumalarını öğrettiği bir yalvanş türüdür bu güzel dua. Orada epeyce öylece kaldık. Sonra kalktık. Ben vadinin tabanında sağa ve sola baktım; yaralılar, şehitler ve

ölüler. Yolun iki yakasına savrulmuş, âdeta biçilmiş ve düzenle konulmuş ekin desteleri başak huzmeleri gibi. İnsan o yerde, ya ölmüş şehit olmuş yatan bir ere veya nerede ise kokmaya başlamış bir cesede, veya yarasından henüz kan damlayan bir askere rastlar. Bu şehitler hep garip ve yalnızlar; onlara acıyan ne bir diri var, ne de ihtiyaçları ile ilgilenen kişi var. Üzerlerine bir cenaze namazı kılan bile yok. Yaralarına bir parça bez veya pamuk koyan hiç yok. Ölülere bu hengâmede hürmet de yok. Zaman olur üstlerine bile basılarak geçilir. Veya bir kenara atılıvermiş, öylece terk edilmiş haldeler. Yaslarını tutan da yok. Yaptıkları hizmeti öven, onlara teşekkür eden de yok. Haklarında; 'Falan asker şehit oldu!' diyen de yok. Fatiha okuyanları da yok. Eğer bir Fatiha okuyanları olsa, Allah o Fatiha ile onların ruhlarını dinlendirir. 'Allah'tan geldik, yine ona gideceğiz; inna lillah...' diyenleri de yok. Onlara bakıp 'Bu şehitler o yiğitler mi, yoksa yaşlı ihtiyarlar mı? Hangileri bunlar?' diyenleri de yok. Yoldan geçenlerin neyine bu şehitler. Herkesin başında kendisini meşgul eden, etrafına baktırmayan bir gâile var. Onunla meşgul iken, etrafını nasıl düşünebilir ki?"

(v. 81) "O yerde bir davar sağacak kadar zaman oturduk. Sonra ardımızdan biri bağırdı; 'Kalkın! Yola çıkın! Evvelki gibi sıçrayarak yürümeye devam edin.' Dediklerini yaptık yine tepemizde şarapnel yağmuru yağmaya devam ediyordu. Üstelik evvelkinden daha da şiddetli bir şekilde mermi ve şarapnel yağmaya devam ediyordu. Evvelce nasıl korunur idiysek yine öylece sığınarak, korunarak yürüdük. Bir yerde durduk. Fakat bu duruş daha uzun oldu. Buna sebep ise, şarapnellerden yürümeye fırsat bulamayışımız idi. Bir ara ateş az durur gibi olmuştu ki öteden gözcülerimizden biri bağırdı —bu'er sağ taraftaki aynalara bakan kişi idi—; 'Sıçrayarak koşun, öndekiler arayı açtılar. İleri fırlayın! Acele arayı kapatın onlara ulaşın! Aranızdaki irtibat ve yakınlık kaybolup kesilmesin!' Arkadakiler önde-kileri, öndekiler de arkadakileri terk edip göremeyince bu emir verildi. Çünkü

gerek vadi ve gerek aynalar sağlı sollu birbirine bakıyor, bu beraberlik bu sayede kuruluyordu. Hemen koştuk, öndekiler ile arayı kapatmış olduk. Üzerimize ateş devam ederken, hem sıçrar, hem fırlar hem de evvelki üslup üzere gizliliği de ön planda tutardık. Derken daha da alçak bir vadiye vardık. Üstelik düşmana doğru da meyilli bir arazi idi burası. Gökyüzünden gelecek şarapneller bize pek zarar vermese bile, vadinin orta yerinde ve yukarıdaki bir infilakta birçok asker zarar görebilirdi. Fakat bu durum, düşman için çok zor ve tesadüfe bağlı bir durumdu. İşte bizler de bu yüzden bu ateşe aldırış etmiyorduk. Öndekiler bizi az beklediler. Biz de geldik, böylece asker toparlanmış oldu. Asker çok susuz bir durumda idi. Etraftan su aramak için dağılır gibi oldular. Onların susayışı biraz da öfkeden mütevellit, olayların onların ruhlarına verdiği sıkıntılardan neşet ediyordu. Harp alanına yaklaştıkça herkeste bir suskunluk ve ağırbaşlılık görülmekteydi. Gittikleri bu ölüm istasyonunu kabullenen kişi yoktu. Asker için en zor durum, karşıdaki düşmanı öldürüp yok etmeden, (v. 82) şehit olmaktı. Herkes bu yeni savaşında Arı-burnu'ndaki gibi olmasını istemiyordu. Göğüs göğüse mertçe muharebe arzuluyorlardı. Beni en çok kızdıran ve öfkelendiren husus, komutanların kötü taktik ve ta biyeleri sonucu, bütün badirelerin başımıza gelmesi, azgın ve ne yaptığını bilmeyen kumandanların bu ahlâksız, bu sefih in-

sanların yüzünden, sırf onların arzuları sebebiyle kurban olmamız, ölüp gitmemiz idi. Çok fazla zaman geçmemişti ki arkadan bir emir geldi: 'Gerisin geriye geldiğiniz yere dönün! aynen evvelki gibi sıçrayarak, gizlenerek, korunarak, gerekirse sürünerek gidin!' Asker bu emre hayret etti, şaştı kaldı. La havle çekti, innâ lillah okudu. Herkes öfke ile haykırıp şu sözleri söylüyordu: 'Müslümanları beş paralık eden bıi ahlâksız heriflere yuh olsun!' Acele ile bu alçak ve Çukur vadiden çıktık. Artık tam düşmanın karşısında seyyar ve açık bir hedef halini aldık. Düşman

denizdeki gemilerden her türlü silahını üzerimize yöneltti. İlkinden daha kesif bir makineli tüfek ve top ateşine başladı. Top mermileri ve diğer silahlardan atılan mermilerle ateşi bir kat daha artırdı. Hiçbir silah hedefini şaşmıyordu. Karşılarında ölmeye hazır halde âdeta sergilenmiştik, insanı kuşatan korku orduları, bazı kalpleri bozdu. Erlerin inançlan ve yönleri değişti. Bu durumda gideceğimiz yolu yarıladık. Âdet olduğu üzere giderken lüzumlu gizlenmeye de riayet ettik. Bu sefer ön tarafımızdan yeni bir emir daha geldi: 'Herkes gizlendiği yerde öylece kalsın! ikinci bir emri beklesin!' Yarım veya bir saat kadar bir zaman öylece bekledik. Sonra yeni emir geldi: 'Haydi yürüyün, öne geçin!' Yürüdük ve duyduk ki öndeki ve arkadaki bazı erler şarapnel yağmuruna tutulmuş, sırf kötü yönetim ve kumandanların hataları yüzünden (v. 83) körü körüne şehit ve kurban olmuşlar."[8]

"Sonra vadinin yukarısında belirlenen yere vardık. Bize: 'herkes şu sağdaki çukurlara ve gizlenecek yerlere girsin!' denildi. Yoğun ateş altında o yerlere girdik. Yol ortasında bir cenazeye rastladık. Her tarafı parçalanmış, yaralarından henüz kanlar akıyor. Başı kırılmış, karnı yarılmış, beyni sokağa fırlamış, bağırsakları hep dışarıda. Göreni üzer ve korkutur bir halde ölü. Onun üstünden atladık. Çiğnememeye çalıştık. Dehşet içinde istihkâma girdik. Ortalık biraz yatıştı. Etrafıma sordum, bu şehit cenazesi kimdir, diye. 'Merhum evvelce de yaralanmış, tedavi edilmiş

olan falan onbaşı' dediler. Yarası azmıştı, bu yoldan hastaneye gitmek istiyordu. Birden bir şarapnel geldi, şehit oldu, bu hali aldı. Dedim ki: İyi arkadaştı, Allah rahmet eylesin. Birkaç gün önce bize rastlamıştı. Anburnu'nda da yaralanmış, İstanbul'a tedavi için gönderildi. Tedavi oldu, sonra kıtaya yeniden geldi. Yani iki kez yaralandı, üçüncü seferde şehit oldu, Allah rahmet eylesin."

"İçlerine girdiğimiz bu istihkâmlar, bizden çok düşmana hizmet eden belâ ve musibet yerleriydi. Düşmanın denizdeki harp gemilerinin her Ölçüdeki toplarının hedefi ve her tür merminin âdeta hedef tahtası gibi idi bu hendekler ve istihkâmlar. Bu yerde birkaç saat eğleştik. Gözüm içine girdiğimiz çukurun duvarlarına ilişti. Burada her tür mermi izi olduğu gibi, patlamamış mermiler de mevcuttu. Bu mermiler duvarlarda kuş yuvası veya arı peteği ve kovanı gibi değişik izler yaptığı gibi, bazıları ise patlamadan birkaç yere sapmış oralara izler bırakmış ve styırdığı bu yerlerde âdeta sel yatağının açtığı oluklar gibi oluklar meydana getirmiş. Yukarı kısımlarda ise mermi mermi üstüne patlamış, bu duvarlar askerin sulh zamanında atış yaptığı poligon duvarlarına benzemiştir. (v. 84) Duvardaki bu delikler, izler, mermi sıyrıkları içindeki erin nazar-ı dikkatini celp eder ve onu ruhen rahatsız eder. Bu duvarları gören erler, tedirgin ve dehşete düşmüş hale gelirlerdi. Buralar öyle yerler idi ki, bu manzaralarıyla birlikte üstümüze bir tek mermi gelse tamamen askerin hepsini yaralar ve öldürürdü. Çünkü bu hendekler askerlik ve harp tekniği kanunlarına uygun hazırlanmamıştı. O kanunlara göre eğimli, bükümlü, kırık çizgiler halinde tanzimi gerekirken buralar düz ve tamamen düşmana hedef teşkil edecek yapıda idiler. Kumandanlar ise, bu kanunlara dönüp bakmaz, düşünmezlerdi bile. Çünkü tehlike içine düşenler onlar değildir. Bu tehlike tamamen asker ile alâkalıdır. Asker buralara bu anda gereksiz yere sokulmuş, yani askeri taktik gereği yapılmış bu gizlenme ve bekleme değildi bu hal. Yanlış yapılmış, asker zarar görmüş, onların umurunda bile değildir."

"İşte asker, arz edilen şartlar sebebiyle tedirgin ve heyecanlı iken, bir yeni emir daha geldi: 'ilerleyin! Sekizer onar-lı gruplar halinde sıçrayın, ileri atılın! İki grup arasında on metre mesafe olsun!' Hendeğin sonundan hemen ilk grup

fırladı. Çok uzaklaşmamışlardı ki birden üzerlerine bir şarapnel geldi, hepsi yere yıkıldılar, bir anda pek çoğu parça parça oluverdiler. Sadece birisinin 'Ah anacığım!' dediği duyuldu. Başka bir ses ve bir soluk işitilmedi onlardan. İçlerinden bir ikisi de yaralı kalabildiler. Herkes alenen gözler önünde işlenen bu faciayı görünce, atılmaktan çekindiler. Gözleri ileri atılmaya, sıçramaya cesaret edemeyip yıldı. Adeta oldukları yerde donup öylece kalakaldılar. Buz kesildiler. Derken bir yeni emir geldi; 'İleri atılmayın! siperlerinizde bekleyin!' Biraz bekledik, yerlerimizde gizlenerek durduk. Sonra o yerden grup grup çıktık. Koşarak, korunarak telaşla orayı terk ettik. Ellerimizdeki silahlardan ayrı, orada bizi koruyacak bir silah daha vardı."

"Gecenin sonunda başlayan bu yeni yürüyüşümüz ertesi gün öğle sonunu buldu. Hep ateş altında gitmekteyiz. Şarapnelin her tür belası üstümüzde. Oldukça yorulduk. Daha evvelce anlattığımız sebepler yüzünden kanlı canlı, sağlıklı da değildik hepimiz. Gücümüz kalmamış, üstelik çok da zayıf düşmüştük. Perişan, bitkin bir halde Kirte köyüne ulaştık."[9]

"(v. 85) Bombalar, mermiler durmadan arkamızı takip ediyordu. Sanki bu silahlara ait bir çalgı ve okuyucu mûsikî topluluğu var. Ud, davul vesâircleriyle çalıp çağırarak bizi izlemekte, bize veda nağmeleri çalmaktalar. Köyde az durduk. Sonra bu mûsikî topluluğuna biz de veda ederek ayrıldık. Mûsikî, mermi kurşun ve şarapnellerin çıkardığı devamlı ve nağmeli seslerden ibaretti. Sonra bir istihkâm yolundan yürüdük. Bu yol bizi derince bir vadiye götürdü. Burası köyün batı kuzeyine düşen bir vadi idi. Gün batımına kadar yürüdük. Sonra vadinin geniş bir yerine vardık. Artık düşman bizi, biz de onu daha iyi görüyorduk. Çok geçmedi üstümüzde kurşun ve mermi nağmeleri başladı. Bize 'burada durun, istirahat edin!' denildi. Gece oluncaya kadar orada dinlendik. Gece henüz birkaç saat ilerlemiş idi ki, bölük

komutanı geldi. Dünden beri yüzünü sadece bir kez görmüştük. Öteden bağırdı; 'Kalkın! Eşyalarınızı alın!' Eşyaları alarak, teçhizat kuşanarak kalktık, nereye götürülüyoruz bilmiyorduk. Yolun ortasındaki zirveye bizi çıkarttılar. Tepeye varınca bir emir geldi; 'Başınızı eğerek yürüyünüz! mermi değmesin!' Rükû ve secde vaziyetleri alarak, bazen de yüz üstü sürünerek ilerledik. Çünkü zirvede mermiler ortalığı kasıp kavuruyordu (v. 86). Yolunu şaşıran her bir mermi, yayasıyla atlısıyla (bi hayliha ve raciliha) tekrar tepemize dönüyordu. Birkaç dakika geçer geçmez ihtiyatların sığınağına vardık. Ardımızdan onlardan birkaçını gördük. Biraz da sohbet ettik. Birden asker arasına bir haber yayıldı; "Deminden beri geldiğimiz sıçan yolunda bir arkadaşımız isabet almış, yaralanmış, arkadaşlarından kendisine ait birkaç eşya istemiş, onu gönderdiler. Sonra buradaki ihtiyat neferleri bize şunu söylediler; 'Zannedersek biz bu hendekleri size bırakıp çekilecekmişiz. Biz de istinat hendeğine veya doğrudan harp sahasına gidecekmişiz.' Derken bizimle vedalaştılar. O hendekleri de bize bırakıp gittiler. Sonra kumandanımız bize, bu yeni yerde duran askerin görevlerini anlattı; 'Siz bu yeni yerde gece gündüz düşmanı gözetleyeceksiniz. Eğer düşmanlar önümüzdeki siperlere veya bize hücuma kalkacak olur iseler, biz de öndekilere yardıma ve düşmana hücum ve baskına kalkacağız.' Sonra hendek erler arasında bölüştürüldü. Herkes bir yeri aldı. Biz sayıca çok azdık.

Azın da azı. Harpten kalan bir avuç insan idik. Halbuki biz vaktiyle koskoca azametli bir alay halinde idik. Arıburnu kapışması bizi yedi bitirdi. Bu kadar kalabildik ancak. Kalanları da Kirte'ye birkaç kez gidiş geliş esnasında düşman mermileri ve ateşi tüketti. Bu son gidiş gelişimiz tamamen kumandanlann kötü idaresi ve bilgisizliği sebebiyle oldu. Taburumuza ait diğer bölüklerimiz neredeler? Başlarına neler geldi? Hiçbir haberimiz yok."

"O gece gözetlemede kaldık. Sabaha yakın ağaçların arasından aşağıya doğru bir baktım, bütün savaş alanı olduğu gibi gözler önünde. Sanki her şey ayağımızın altında. Fakat özellikle savaş anında, başımızı çıkarıp aşağı sarkıtıp bakmak da son derece tehlikeli idi. (v. 87) Çünkü mermiler üstümüze âdeta dolu taneleri gibi düşüyordu. Düşmanın denizde pek çok harp gemisi vardı. Karadaki silahlarla beraber onlar da üzerimize ateş yağdırıyorlardı. Denizden ve karadan ahlan her gülle ve mermi, dağlardan atılanlarla hepsi birkaç koldan üzerimize her türlü şerlerini atıyor, âdeta kusuyorlardı. Bizim, bataryalarımız ile düşmanın arasında kalışımız da aynca tehlikeyi bir kat daha artırıyordu. Düşmanın kruvazörleri etrafımıza her tür mermi yağdırıyor, atışa hiç ara vermiyorlardı."

"Sabah oldu. İstihkâmları biraz tamir ve ıslah etmeye gayret ettik. Pek uydurma ve gayr-i müstahkem idiler. Ancak cephemizden gelecek küçük mermilere karşı bizi biraz koruyabilecek halde idi. Şarapnellere karşı yapacağı bir şey yoktu. Bu yerleri, yani savaş alanına bakan yüzleri biraz onardık. Biraz daha derinleştirdik. Adeta böylece herkes kendine özel bir lahit ve bir kabir yapmış oldu. Ne zaman tepemizden ve etraftan mermi yağmuru artar, savaş kızışır, etraftan ve tepemizden şarapnel yağmuru sıklaşırsa, herkes kendi yaptığı kabirdeki lahde sığınırdı. Başımızdaki su sıkıntısını sorma gitsin. Keza yiyecek ve diğer ihtiyaçların durumu da aynı idi. Cephane desen hemen hiç yoktu. Burada, hayat için yaşamak için zaruri olan ne varsa, bu istihkâmlarda hiçbiri mevcut değildir. Bu istihkâmlarda iki veya üç gün kaldık. Sonra buradan ayrıldık. Evvelce eşyalarımızı bıraktığımız savaş ve ölüm istasyonuna geri döndük. Bizim geri geldiğimizi görenler, savaştan döndüğümüzü zannetti. Biz

savaşmadan, bir tek düşman askeriyle kapışmadan, hatta onları gözle görmeden tükendik. Bizim topal akıllı

kuman danlarımız, çolak ve çocuksu olan yönetimlerini, harp siyasetlerini yanlış uyguladılar. Sonunda bizler düşmana göre göre kırdırıldık. Onların bu rastgele tutumları bizi savaşsız yok etti. Bizim bölüğümüz taburumuzun üçüncü bölüğüydü. Diğer birliklerimiz düşmanla göğüs göğse çarpış ttlar, harp ettiler ve şehit oldular, (v. 88) Onların haline ı olunmaz. Asıl esef olunacak asker bizlerdik. Onlar da biziu gibi aynı günde Arıburnu'ndan ric'at ettiler. Bize, 'buradi bir müddet dinlenelim' denildi. Araziyi düzelttik, çadırlar kurduk. Arıburnu bizim sayılarımızı azalttı. Sadece bir bö lük haline geldik. Bu aradaki harekâtta da kalanlar şehit oldu, gitti. Biz 'bir takım' halini aldık. Şunu da işittik; bizim diğer iki taburumuz, yani bizim alayımıza bağlı iki tabur, aynen bizim gibi erimiş, kırılmış ve sayıları azalmıştır. Bu tarihte bir alay üç taburdan ibaretti. Herkeste bizim Birinci Alayın ilga olunacağı dedikodusu mevcuttu. Ya bir başka alaya ilhak olunacaktık veya başka bir çare bulunacaktı. Bu dedikodular gece gündüz eratın konuşma konuları idi. Bizi askerliği pek iyi bilmeyen, savaş görmedik bir yeni birliğe verdiler. Her birimizi de oranın bölüklerine dağıttılar. Böy-lece ortaya yeni bir birlik çıkmış oldu. (v. 89)"

38 (v. 87) ve (v. 88)'de iki küçük dipnot daha var. Fakat Arapça kelime tahlili) yapmaktadır. Lisan bilenleri ilgilendiren bu dipnotları Türkçe'ye çevirmeyi',! yararlı bulmadım, (v. 88)'de geçmekte olan, (27- 28) numaralı dipnotlar, yani] üç yarını sayfalık dipnot şudur: "Son günlerde hastalığım daha da arttı, bir J türlü iyileşemedim. Karnım devamlı şişkin, ayrıca bir tür sıtma ve şeker has-.] talığı da başımda. Sıhhiye erlerine ve birlik doktoruna hasta olduğumu söy-j fedim, bir ilaç verdiler, içtim fakat fayda vermedi. Son derece zayıf ve bitkin ’ bir haldeyim. Öyle ki, hayattan yaşamaktan hiçbir lezzet alamıyorum. Tam böyle acı bir hayat yaşarken ben, birden sefer emri çıktı. Bütün eşyalarımızı da buradan taşıyacak idik. Bende eşya taşıma bir yana, yürüyecek takat bile yok. La *havle ve*

la kuvvete illa l'/Valı dedim. Sefer ve hareket günü gelince 'Hendeklere tekrar gidilecek' denildi. Askerin yüzü ekşidi. Canı sıkıldı. Herkes eşyasını yüklendi, istihkâmlara doğru yöneldik. Artık düşmana doğru gidiyoruz demekti bu. Hepimiz Allah'tan yardım diliyorduk. Tik birliğimizdeki erlerde görülen azgınlığı, taşkınlığı hatıra getirme sen. O halleri Arıburnu'nda her şeyle birlikte kabre koyup gömdük. Üstünü de kapattık. Şimdi herkes Allah'a sığınıp ondan yardım istiyor."

"Düz yoldan değil vadiden diğer bir vadiye geçerek, bir tepeden diğerine aşarak gidiyoruz, (v. 89). Ben yine çokça yoruldum, asabım da çok bozuk. Bazen erler ayakta bir süre bekliyorlarken, ben dayanamayıp yere çöküyorum, takatsizim. Gece bazen erler sürünüyor, ben bunu da zor yapıyorum. Onlardan ge-

"Bu artışlarla taburun sayısı biraz arttı. Her ne kadar eski sayısına varmadı ise de yine kısmî bir artış sağlanmış oldu. Yeni erlerin eğitimi de uzun sürmedi. Aşağıda ilgili bahiste anlatacağım gibi onlar da harp sahasına sevk olundular. Birliklerdeki bu yeni teşkilatlanma Arıbumu'ndan sonra ne ilk ve ne de son oldu. Geri kalan biz erler, artık, çavuş ve onbaşı arasında kalan varlıklar halini aldık. Birkaç kocadan boşanmış karılara döndük. Bu da bizler için ayrı bir musibet oldu. Bu hal bana imamlık görevi verilip, ben kendimi emniyette hissetmeme kadar böylece sürüp gitti."

iki e kalıyorum. Zori.ı gidiyorum. Ama acıyan kim? Hani? Dostun dosta acımadığı bir ordu içindeyim. Bir sıhhiye onbaşısı bana acıyor, beni seviyor, bazen silahımı alıp taşıyor, beni böylece dinlendiriyor. Daha külfetsiz yürümemi istiyor. Allah, ona bol bol ecir versin. Aynı zat, Anburnu'nda beni tedavi etmiş, beni kayılmıştı. Kıtada benim durumumda olan pek çok er vardı halsiz, takatsiz, hasla. Bu zor şartlar altında gece yarısı ihtiyatların hendeğine ulaştık.

Yerlerimize girdik. Düşmanı oradan gözetledik. Bu iş birkaç saatimizi aldı. Sonra daha sahalı olmadan oradan ayrıldık. Ben yolda daha da hasta oldum. Zaman zaman bayılacak hale geldim. Birliğimden gerilerde kaldım, (v. 90 dipnotu devam ediyor). Üstüm başım, askeri işaretlerim, ait üst oldu. Silahım bir yana elbise ve eşyalarım öte yaıia fırladı. Yüküme sahip olamadım. Eğer üst baş ve eşyaya çeki düzen versem, birlikten daha da gerilerde kalacaktım, Gerek gecikme ve gerek üst başlaki dağınıklık her ikisi de bizim azgın ve sefih kumandanları öfkelendiren şeylerdi. Haklı ve meşru bile olsa bu insanlar mazeret kabul etmezlerdi. Matta bu sırada çavuş beni uyardı ve azarladı, bana ağır ağır sözler söyledi. Çünkü beni o halde görüvermişti. Küçük rütbeli kumandanlar, azgın büyüklerinden aynen böyle terbiye, edep ve muamele örneği alıyorlar; küçüğe acımadıkları gibi, büyüğü de asla saymazlardı. Küçüğe merhamet, büyüğe saygı ve hürmet, İslâm dininin muaşeret ve muamele ahlâkından en önemli iki temel haslettir. Beni azarlayıp bana karşı kötü konuşan bu çavuş, askerin kendisine öfkelendiği, emsallerinden çok kızdığı birisi idi. Katı kalpli ve kaba olduğu kadar da korkak ve zalim birisi idi. Hendek içinde herkese iltifat eden, cana yakın davranan, yaltaklanan bu insan, dışarıda o kötü huylara sahipti. Hendekte üstüne varsan da kuyruk sallar, bıraksan da *(in tahmil aleyhi yelhes ev fctnıkhii yetilen).* Dışarı çıkınca, istirahat anında (v. 91) en küfürbaz, en kaba, en çok hakaret eden kumandan odur.- Eğer Müslüman iseniz sizi daha çok döver ve tazyik eder (Dipnot devam ediyor). Kumandanların en alçaklarından biri bu idi. Cahillik timsali, adilik örneği, ne okul görmüş, ne de medrese. Edep terbiye pınarmdan bir avuç su bile avuçlamamış. Ona göre ne ilim, ne de fazilet diye değerli bir şey vardır. Dinden bî-haber, en kötii ahlâka sahip. Ama alabildiğine kibirli, kendini beğenmiş, havalı. Evet, bu adamla aynı rütbeye sahip birçok çavuş ve onbaşılar vardı ki, o adamlar yumuşak huylu iyi insanlardı. Fakat hepsi şehit oldular, Allah onlara rahmet eylesin. Geniş geniş bol bol rahmet.

Şiir; Hakkın rahmeti peş peşe onların üstüne insin. Güzel kokulu, faydalı rahmetler halinde."

1

“Savaş alanında düşmanın ne yaralısı vardı, ne de ölüsü. Çünkü saldın gecesi bizim asker onlara saldırdı, ötekiler mevzilerinde savunma harbi yaptılar. Mazgallarından ve çukurlanndan dışarıya çıkanları hiç olmadı."

2

"Bazı kimseler de muahedenin ve musâlahanın bozulma sebebi olarak şunu anlattılar; bizim sağ ve sol cenah birliklerimizden bazı askerler, kasıtlı olarak düşmana ateş açmışlar. Veya durumu bilmeden bizim birliklerden ateş açılmış. Bunun üzerine düşman da anlaşmayı bozmuş. Bize karşı ateş açmak durumunda kalmış. Bu bir iki saatlik zamanda savaş alanına giden birisi anlatmış; ‘Düşman bizim askerlerimizin kendilerine yaklaşmaması için, bizim ölü ve yaraiılnnınızı toplayıp bizim tarafa yığmış. Onlar bizim yaralı ve ölülerden soygun yapmamışlar, bizimkiler de muahede bozuluncaya kadar yığılan bu ölüleri taşıyabildikleri kadar taşımışlardır. Bu anlatılana göre bizden birçok kişi o gece düşman hendeğine ulaşmış oraya diri olarak girmiş (savaşmış) sonra orada şehit edilmiştir.' Bunları anlatan kişi sözlerine 'Ben alay müftüsü olan bizim tabur imamızın sarığını düşman hendeklerinde yerde atılmış olarak gördüm. Ölüler arasında bu sarık duruyordu. Fakat hocaefen-diyi cesetler arasında görüp tanıyamadım. Çünkü askerlerin ölü yüzleri tamamen değişmiş idi, insan o halde iyi bildiği bir dostunu ve arkadaşını tanıyamazdı. İstanbul'da yayınlanan askeri bir gazete elime geçti. Orada büyük küçük birçok kumandan ve askerin şehit olduğu haberi ve resimleri vardı. Adları rütbeleri hep veriliyordu. Hatta savaşta yaptıkları işler ve gösterdikleri yararlıklar anlatılıyordu. Bizim

şehit alay müftüsünün adı ve resmi orada yoktu. Halbuki o ilk hücum birliğinde idi ve en önde gidiyor, tekbir ve tehlil-ler ile askeri coşturup cihada teşvik ediyorlardı.' diye devam eder.

3

"Hazreti Ebû Dücâne radıyallahü anlı, Peygamber efendimizin huzurlarında, hamasi bir şiir de söyleyerek çalımlı yürüdü. Peygamber efendimiz bu yürüyüş üzerine şöyle buyurdular; 'Allah'ın öfkelendiği ve sevmediği bu yürüyüş şekli burada gereklidir. Ve iyidir. Bu meydan savaş meydanıdır. Burada bu tavır geçerlidir' Siyer ve tarih kitaplarında da böylece yazılıdır bu olay."

4

"Şehitlerin ruhları kuşlanır kursaklannda yer almış, cennette istedikleri yerlere onlarla birlikte uçarlar. Bir hadis-i şerifte böyle anlatılır. Evet öyledir ama bir şartla; şehit Allah'ın dinini güçlendirmek için, yani Allah adına savaşacak. Böyle değilse durumu dünyadakilerdeıı daha bağlı ve hapis halinde kalacaktır. Sıkıntısı da pek çok olacaktır: Bizlere yakışan, onlar hakkında iyi düşünüp hüsn-i zanda bulunmaktır. Çiinkü Allah'ın rahmeti çok geniştir. Affı da çok yaygın ve kapsamlıdır. Ona şirk koşanlar hariç. Allah bütün şehitlerimize rahmet ve mağfiret buyursun."

5

"Aks-i seda, hava dalgalarının ve ses titreşimlerinin sert bir engele çarpması sonucu yoğunlaşan ve geri dönen sestir. Söylenen söz veya çıkartılıp bağırı-lan ses birkaç saniye sonra aynen geri döner. Dağlar, tepeler ve vadi değil bağıran kendi sesini yine kendi duyar. Ses o engele kadar titreşim halinde gidip geri aynen döner. Nitekim fizik

derslerinde, ses konusu işlenirken bu aks-i seda bahsi de öğrenciye anlatılır ve öğretilir."

6

çok büyük Muhacir Sahabi de Mekke'den Medine'ye göçtüklerinde hastalandılar, onları da sıla rahatsızlığı ve sıtma tuttu. Çünkü Medine'nin havasına ve suyuna alışamadılar. Hatta sıtma nöbetleri gelince, hüzünle Mekke'yi anan yanık şiirler söyleyip, hasret belirttiler. Mekke'deki bazı yerleri isimlerini tek tek sayarak andılar bu şiirlerinde. Alıştıkları şeyleri bir bir hatırlattılar. Evet, sonra Efendimiz sallallahü aleyhi ve seltem onlara dua buyurdular, bu sefer Medine'ye oranın havasına ve suyuna alıştılar, hatta Allah Medine'yi onlara Mekke'den daha çok sevdirdi. Medine-i Tâhire'ye ünsiyet peyda ettiler."

7

"Şöyle denebilir; asker tedbirli ve ihtiyatlı olmalı. Sağlığını gözetmeli. Her an muharebeye hazırlıklı bulunmalıdır. İstirahata ve gaflete dalıp kendini tedbirsizliğe kaptırmamak. Ben de derim ki; durum böyle olmalı. Eğer asker ön mevzilerde, taarruz çıkış hattında ilk saftaki hendek ve korunaklarda ise, bu sözler doğrudur. Hatta o yerlerde mümkünse istirahat bile düşünülmemelidir. Burada ise tamamen düşünülmemekte, askerin dinlenmesi söz konusu bile olmamaktadır. Habuki istirahat ordunun bel kemiği ve hayatın zaruri şartlarından birisidir. Ama bir kıta böyle bir yerde olmayıp da, çok uzakta ve müdafaa hattında ve ihtiyatta ise, ateş hendeklerinden uzakta bulunuyorsa, o takdirde, hangi ilim kanunu ve kaidesi, hangi fen böyle bir mihnete, yorgunluğa gereksiz olarak iz.in verir? Bu hareketin bir gerekçesi, faydası da şüphesiz yoktur. Sadece askeri hastalığa teslim edip, tehlikenin kıyısına getirip onları kırdırmaktan, yok etmekten başka."

8

"Bu vadinin iki yakasındaki yaralı, şehit sayılanın ve eski ve yeni kurbanları belirlemek için sekseninci sayfaya yazdığımız dipnot sayfalarına bakmak ve •onları tekrar okumak gerekir. Aynı şekilde eklediğimiz sayfayı ve onlardaki dipnotları da okumak gerekir."

9

"Ben askerin en arığı ve güçsüzüydüm. Çünkü hastalık ve devamlı sıhhatsiz-lik beni perişan eylemişti. Özellikle de kamımdaki devamlı şişlik. Pek çok sabırla, güçlüklere dayanarak, zorlukla, ben de arkadaşlarımla birlikte köye vardım. Köyün alt başında bir evin gölgesine kendimi attım. Tepemizdeki yoğun ateşe rağmen birkaç arkadaşla beraber bu gölgeye azıcık uzandık. Dinlenir ve yorgunluğu atarız diye düşündük. Diğer askerler de aynı şekilde yakınımıza gelip durdular. Sonra kalkıp yürüdüler. Bu arada başçavuş bana seslenerek şunları söyledi; 'Hoca kalk! Korkma! Aciz davranma! Yürürsen korku kalmaz!.' Ona cevap olarak şöyle konuştum: 'Asla ve kel la! Ben senin zannettiğin korkaklardan değilim! (v. 85). Allah'ın izniyle içinizde en korkusuz ve kahraman kişi benim! Benim çektiğim hastalığı, ruhî sıkıntıyı içinizden biri çeksey-di eğer, kesinlikle bir iş yapamaz, yürüyemez, hareket dahi edemezdi, işte kalktım, en atik, güçlii ve çabuk olanınız yine sadece benim! Senin yüzümde gördüğün üzüntü alâmetleri, öfke ve sıkıntı izi ve işaretleri, sadece bu haller yüzünden oluşmaktadır. Benim hakkımda iyi düşün! Davranış ve hareket tarzını düzelt! Gerçeğe uymayan bir durum olursa bile, husn-i zanda bulun!' Bu konuşmadan sonra biz de köyden ayrıldık. Aynı başçavuş döndü bu sefer dedi ki: 'Hocam! Allah'ın koruması, himayesi, insanı tedbir alıp korunmayı kat kat artırmaya ihtiyaç bırakmaz. *Vikâyetiitlnlıi nfııet <m ınuznnfeiin* duasını veya ve şiirini biliyor musun?

Eğer biliyorsan oku da Allah'a sığınalım bu dua ile.' Ona dedim ki; 'Onu da bitirim, başkalarını da. Ona benzer nice dua ve niyaz hafızamda. Benim hafıza ve hatırımdakileri sizier bilmez, aklınıza bile getiremezsiniz!' Buıiun üzerini ikimiz de sustuk."

Savaş, Ama Ne Savaş!

"Bir gün bir haber yayıldı; 'Bu gece ön saflardaki muharebe hendeklerine gideceğiz. Oradaki askerlerden o mevzileri teslim alıp onlan değiştireceğiz.' İnsanoğlunun yaratılışı ve tabiatı gereği olacak, asker bu haberden biraz ürktü, hiç hoşlanmadı, dişi kamaştı. Vakit biraz yaklaşınca haberin doğru olduğuna delâlet eden alâmetler görüldü. Bu durum askeri üzdü haber onların hiç hoşuna gitmedi. Özellikle de yüzlerdeki ifadeler, yeni erlerde daha çok belirginle-şiverdi. (v. 90). Eskiler ne de olsa bu tür çalkantıya, savaşa, debdebe ve dağdağa'ya alışkın insanlar idiler. Güneş batarken; 'Eşyalarınızı alın, falan yere gidin!' emri verildi. Herkes eşyasını yüklendi; çantalar, eşyalar oraya yığıldı. Sonra herkes kaputunu simit yaptı, boynuna takti. Mangalar öbek öbek silah çatıp ayakta yeni hareket emrini beklemeye koyuldular. Ben de aynı şekilde iken, ardımdan biri-. si; 'Hocam!' diye bağırdı. Pek de kulak vermedim bu çağrıya. Zira taburda benden başka birkaç hoca daha vardı. Sonra ses daha da yükseldi ve aynı şekilde bağırdı. Döndüm baktım, başçavuş bana 'Buraya gel' dedi. 'Deminden beri seni çağırırım.' Hemen ona koştum. 'Buyurun kumandanım!' dedim. Bana: 'silahını al, eşyaların bırakıldığı merkeze git. Sen emin bir adamsın, eşyanın başında bekle muhafızı ol. Biz buraya dönmedikçe eşyaların başından sakın ayrılma!' dedi ve yanıma bekçi olarak bir er daha verdi. Biz o yerde eşyayı bekledik. Bu arada çok kanlı savaşlar, çatışmalar (v. 91) azgın kapışmalar oldu. Asker yine kırıldı, arkadaşlar tükendi, pek çok zarar ve ziyan vukûa geldi."

İstitrat

"Arıburnu'nda tabur imamımız şehit edilince[39] asker sanki diyanet konusunda çobansız bir sürü haline

geliverdi. Ordugâhta ezan okunmaz, asker ezanla felaha çağırılmaz.

39 "Bu zat alay müftüsü ve imamı idi. Askeri usule göre bizim birinci taburda bulunurdu."

namaz kılınmaz, Kur'ân okunmaz, bir nasihatçı çıkıp din diliyle askere nasihat etmez. Asker baştan başa dalâlete bırakılmış, kendi istek ve arzularının, hislerinin, hevâ ve hevesinin zebunu bir hale gelmiş, kumandanlardan bu işe hiç aldırış eden yok. Özellikle de askerin bu şekilde başsız, din ahkâmına bağlı ve kayıtlı olmaktan kurtulmuş, her şeyi meşru ve mubah gören bir inanç ve anlayışta bırakılıverili-Şi, kumandanların en azından arzulayıp, istedikleri bir durumdu. Fakat peşpeşe gelen musibetler, belalar, başarısızlıklar ve askerin çöküşü, onları uyardı ve biraz da korkuttu. Kriz ve problemlerin askerin yakasını bırakmayışı, onların ilhat ve dinsizliklerini bir parçacık olsun gevşetti. Maneviyat kalelerine sığınmaya mecbur kaldılar. Bu durum bir anlamda, Allah'ın varlıkları yarattığı fıtrat ve kabiliyetin zorunlu gereği idi. (v. 92) 'Denizde bir gemiye bindiklerinde, gönülden samimi olarak Allah'a yalvarıp yakarırlar. Onları denizdeki korkudan ve batmaktan Allah kurtarıp kendileri karaya çıkınca, bir de bakarsın ki Allah'a şirk koşmuşlar; *Fe izri rakibû fı'ifiilki... yüşrikûn-* Ayet.' Onların dine ve maneviyata dönüşleri, biraz da ülkedeki yeni siyasetin zorlamasıyla, halka dindar görünmek, şeriat yanlısı tanınmak gibi bir kaygı da söz konusuydu. Allah affetsin tabur kumandanının inana vardı, bu sahada diğerleri gibi değildi en azından. Harekâttan üç gün önce bölük kumandanlarına sormuş; 'Askerleriniz içinde Kur'ân okuyabilen, imamlık yapabilen kim var, sojun!' demiş. Beni ve diğer bölükten de bir başka arkadaşı haber vermişler. Çavuş beni çağırdı ve 'Tabur kumandanı seni istiyor!' dedi. Dehşete düştüm, 'İnşallah hayırdır!' dedim. Bu davet görülmemiş bir şeydi. Bizi kumandana götürdüler. 'Buyurun

kumandanım!' dedik. Kumandan bana dedi ki; 'Sen hoca mısın? Kur'ân okuyabilir misin?' Ben 'evet' dedim. 'Bu halim için Allah'a hamd ederim' sözünü içimden mırıldandım. 'Ben iki ilim ağacının; medrese ve mektebin mezunu ve meyvesiyim. İkisinde de okudum, ikisini de tamamladım. İkisinden de diploma aldım. Medreseden en yüksek icazet, mektepten de a'lâ dereceli şehadetnâme aldım.' Yanımda gelen ere döndü, 'Sen nasılsın peki?' dedi. Oda; 'Ben medresede bir parça sarf nahiv okudum, azıcık, o kadar' dedi. Kumandan sonra bana döndü ve 'Sen imamsın' dedi. Öteki arkadaşa da; 'Sen de müezzinsin' dedi. Ben kumandana dedim ki; 'Efendim, ben

aynı zamanda yazar, çizerim. Matematik ve hesap bilirim. Güzel defter tutarım Allah'ın izniyle. Hem kompozisyonum güçlü, hem de hesabım. Allah'ın yardımıyla ikisini de çok iyi yaparım. Taburda bir hizmetiniz olursa eğer; yazışma ve hesap türü, ben onlan ücretsiz, şerefle sizin için yaparım.' (v. 93). Bana dedi ki; 'Sana başka bir görev gerekmez, hakkıyla yaparsan imamlık sana yeter. Beş vakit müezzin ezan okusun, sen cemaate namaz kıldır, Yasin ve Fetih sûrelerini oku!' Ben, 'Başüsttine efendim!' dedim. Bizi götürenlere döndü; 'Benim adıma kumandanlarınıza söyle, imamlık dışında bu ere askerî görev vermesinler, ama sadece talime çıksın, talim ona yeter' dedi. Sonra bana dönerek; 'Günümüzde talim her müslüman için gerekli' dedi. Huzurundan çıktık. Ertesi gün göreve başladım erkenden. O müezzin olarak görevlendirilen eri bir daha görmedün. Kendi başıma ezan okur, askere namaz ktldırırdım. Cemaat de pek azdı."[1]

Rabbimin Lütfettiği Bir İlham Nimeti

"Hastalıktan henüz tamamıyla kurtulamamış idim. Askeri hizmetler bana çok ağır geliyordu. Hastalık beni iyice kuşatmış ve beni zayıf düşürmüştü, işte böyle sıkıntılı

günlerimde zaman zaman aklımdan şu düşünce geçerdi; 'Oturup tabur kumandanına bir dilekçe yazıp ona halimi anlatayım. Sıhhatime, durumuma ve tahsilime uygun bir iş isteyeyim ondan.' İsteyeceğim iş, benim halime ve taburdaki durumuma da uygun olsun. İsteyeceğim bu görev; yazıp çizmek, hesap ve imamlık görevleri gibi işler olabilirdi. Hiç olmazsa bu sayede biraz dinlenirim, meşakkatlerin pençesinden biraz kurtulurum, insanı yıpratan hizmetlerin tamamından olmasa bile, hiç olmazsa bir bölümünden azade kalırım diye ümit ettim. Yani yüküm bu sayede hafifler. Bu istek zaman zaman içimden geçer sonra kaybolur giderdi. Derken bu düşüncem.

beni tabur kumandanının çağırdığı güne dek sürüp gitti. O gün kalktım, bir taşın kenarına çekildim, kışlanın uygun bir yerinde, kâğıt kalem alıp bir dilekçe yazdım. Dilekçem önce müsvette halinde idi. (v. 94). Niyetim hemen temize çekip kumandana vermekti. Kendi kendime dedim ki; 'Artık bugün vakit geç oldu, yann erkenden, dilekçedeki hataları düzeltir, temize çeker, kumandana götürür veririm. İnşallah bu dileğim yerine gelir. İhtiyacım görülür.' Sonra kışlaya geldim. Arkadaşlarla beraber iken, iki saat geçmemişti ki, kumandanın beni çağırma olayı oldu. Sonra da yazdığım hadiseler meydana geldi. Sanki benim dileğim kumandanın kalbine ilham edilmiş. Kumandan dileğimin bir bölümünü yerine getirdi. En büyük yük, en büyük askeri iş ve meşakkat böylece nisbeten üstümden kalkmış oldu. Artık epey hafifledim. Bu ilham Rabbimin bir nimeti değil midir?"

Dördüncü Savaş

"Bu savaş için, 'Savaş ama ne savaş!' demiştik. Böyle denmeye lâyık bir savaş. Bu savaş, bir orduyu kökünden kazıyan bir İlâhî azaptı sanki. Yukarıda yazdığım sebepten dolayı bu dördüncü muharebeye katılamadım. Ama şunu gördüm, nice büyük birlikler, ordular bu harbe

katıldı, geri kışlalarına aynı sayı ile dönemediler. Üç-beş kişi hariç hepsi neredeyse yok oldular. Tek renkli at sürüsünde, alnı sakar, el ve ayaklan sekili atlar gibi üç-beş kişi."

"Ben şimdi anlatacağım bilgileri, bu harbe katmanlardan dinledim, bilgiyi onlardan aldım. Yazacaklarım müte-vatir bir haberdir. İçlerinde bir bölümü ise, kendilerine güvendiğim askerlere aittir. Onlardan dinlediklerimdir. Olayın başlangıcını evvelce yazdım, tekrarına hacet yok."

"Yazdığım gibi kumandanlar beni ve bir eri eşyaların başına nöbetçi bırakıp, onlar savaşa gittiler. Birkaç gün ihtiyatların beklediği yerde bizimkiler beklediler, (v. 95) Bu günde umumiyetle ortalık sakin idi. Gerek düşman ve gerek bizler, küçük yoklama ve taciz atışları dışında bir atış yapmıyorduk birbirimize. Bu savaşlarda böylesi yoklama ve taciz atışlarına da aldırış bile edilmezdi. Derken en ön-

deki metris ve hendekleri bizim arkadaşlar başka askerlerden teslim aldılar, nöbet değiştirdiler. İşte bu yeni yerler en ön siperler, yani ateş hattı idi. Küçük kıyamet burada koptu. Mesele ciddiyet ve önem kazandı. Ve savaş artık kızıştı. Düşman baskın ve hücumlarını artırdı. Geceleyin veya kuşluk vakti saldırıyordu. Bazen gün ortasında, bazen gün batarken süngü harbi de yapıyor, yoğun ve Öldürücü ateş de ediyordu. Zehirli mermi de kullanıyordu. îlk zamanlar bizim askerler buna pek aldırmadı. Çünkü onların da süngüleri vardı. Üstelik bizim askerler daha cesur, atılgan ve süngüleri daha parlak ve iş görür idi. Askerimiz bu duruma iyi dayandı. Karşıdaki düşmanı bazen silahla, bazen de süngüsü ile defetti. Fakat yerlerini hiç terk etmediler. Bazen de göğüs göğse sahada çarpıştılar. Düşman pek fazla yaralı ve ölü verdi. Devamlı olarak birlikleri yenilemeye, kendisi de gerilemeye başladı. Fakat şu bir kaide idi ki, saldıran tarafta zayiat ve yaralı miktarı çok daha fazla olur. Düşman yaptığı harp şeklinin yanlış ve zararlı

olduğunu aklı kesince, zaman geçirmeksizin savaş taktik ve üslubunu değiştirdi. Taarruz ve hücumu bıraktı, kendi istihkâmlarında savunma vaziyeti aldı, (v, 96). Sonra yeni bir iş daha başlattı; önce yoğun ateş ile bizim metris, korunak ve hendeklere hücum edip, üç beş gün böyle devamdan sonra, bizim her tarafımızın yıkılıp yok edildiğine kanaat getirince, bu işe daha da hız verdi. Artık her çukur oturulamaz hale geldi. Kimse bu yerlere sığmamazdı. Öyle bir hal oldu ki, bir bomba, bir mermi gelince, çukurları gökyüzüne savuruyor, bu arada şehit cesetleri paramparça havada uçuşuyordu. Bazen bu parçaladığı şehitleri, kaldırdığı toz, duman ve toprakla birlikte çukurlara gömüyor, cesetler ortalıkta görülmez oluyordu. Artık her yer düpdüz oluyordu. Bunun sonunda sığınak ve barınağı yok olan askerimiz, daha da rahat avlanan bir av ve kurban halini alıyordu. Böyle olunca da karşı tarafın ekmeğine yağ sürülmüş oluyordu. Reis de kârlı, millet de kârlı. Kumandanlar da kârlı, güdülen asker de."

"Bu durum sadece düşman için böyle idi tabii. Deniz topçusu, kara topçusu, piyade atışları bu şekilde bize çok büyük zarar verdi. Üç gün üç gece bu hal devam etti. Derken toplar sustu, (v. 97). Düşman piyadesi, bizim kalan bir

avuç askere gizlendikleri yerlere baskın ve hücuma geçti. Bu bir avuç asker küçük manevralar yaptı, ileri atıldı, geri çekildiği de oldu. Düşman, terk ettiğimiz birçok istihkâmı zabtetti. Düşmanın yeni planı şu idi: bu yerleri zapt ettikten sonra askerimizi kırmak, atışları artırarak kalan yerleri de kalbura çevirdikten sonra piyadesi ile gelip, bizim bir avuç askeri yok etmek."

"Düşman bu fikir yanında bir yeni şeytanî düşünceye daha ulaştı, o da şu idi; savaş üslûbunu değiştirmek, yeni bir hareket tarzı uygulamak. Bu yeni tarz da şöyle idi: düşman

biraz yenik düşünce, Çanakkale'den İstanbul'a kolayca gidemeyince —halbuki bunların çok kolay olacağı fikrine sahipti— zafer elde edemeyince, içindeki düşmanlığı ve kini gideremeyince, bizi yok etmek ve dünya üzerinden silmek yollanm tuttu. Yeni bomba türleri icat etti. Bunları bu harpte denedi üzerimizde. Daha sonra çok tahrip malzemesi getirdi. Onları da tatbik etti. Ortaya koyduğu bu silahlardan insanı ve ülkeyi ancak Allah Teâlâ koruyabilir. Allah'ın emânı muhafaza edebilir. Görünüşte eski bomba ve mermilere göre daha da tahrip gücü fazla olan türlerini yaptı. Bunlar 30-60 kg. arası değişen top mermileri idi (v. 98). Fakat bunlar barutsuz ateş alabilen türden bombalardı. Onun ayrı patlatıcısı vardı. Metrislere ikisini birlikte atıyorlardı. Bunun yanında havan topu denilen bir türü de çokça kullandı. Bu topun mermi yolu çok dik idi. İstediği yere yukarıdan inen bir yol izlemekte idi bu mermi. İşte bu yenilikler bizim askere tatbik edilince çok büyük hasar ve tahribat oluyordu üzerimizde."[2]

"Zannedersem askerimiz bu ihtiyat hendeklerinde ilk saf metrislerinde bu savaşta şu tarihler arasında kaldı:[3]

(v. 98'den metne devam)

"Düşman taarruzu bırakınca biz de aynı şeyleri bıraktık. Ama savaş aramızdan pek çok kıdemli becerikli arkadaşımızı aldıktan sonra. Günlerce her iki taraf da hafif ateşler açarak yerlerinde kaldı. Bu durum, düşmanın hırsının susuzluğunu giderip, kinini soğutamamış olacak ki, bu arada yine de boş durmadı, baskınları artırdı, aldatıcı hücumlara, gizli bir takım işlere başvurdu. Bizim hendeklere bu yeni iki silahı ile hücum etti. Bir anda binlerce insanımızı helaka sebep oldu. Böyle azar azar öldürülmek, onu doyurmadı, maazallah savaş âdeta bir veba salgını ve bir kolera halini alıp yayıldı."

ı

Nasıl Yaptı Bunu?

"Düşman bu yeni patlayıcıyı aleti havan topuyla gökyü- **-i** züne atıyor (v. 99), ansızın mermi gökten bizim hendeğin tam üstüne düşüyor. Büyük bir infilak ve parçalanma olu yor, etrafı en feci tarzda paramparça eyliyor. Ondan çok az kişi kurtuluyor. Kurtulanlar da yaralanıyorlardı. Bir grup askeri de küçük küçük parçalara bölüyor, onların vücutlarını böylece havalarda uçuruyordu. Kalanları da hendekle birlikte yıkıntıda, taş toprak içinde gömüyordu. Sonra onları toprak kabre koymuş gibi yerin kucağına alıyordu. Âdeta insanları diri diri gömüyordu. Bu medeniyete, tıpkı cahiliyet devrinde gömülen kız çocuklarının öteki âlemde gömenlere 'Hangi suçtan dolayı gömdünüz bu çocukları?' şeklinde so-

benim İlmî kişiliğim ile, irşad ve va'z görevim ile tamamen alâkasız hizmetlerdir. Size anlattığım gibi, benim istediğim hizmetler; her tür yazışma, hesap, askerin öğretimi, eğitimi, irşadı ve nasihati idi. Benim vazifelerim bunlar' olmalıydı. İşte bu vakit tam da bu hizmetleri isleme zamanı idi. Dileğimi tam vaktinde ümit toprağına ektim, Allah da o ekini bitiriverdi. Fakat bu imam İlk hizmeti henüz resmi değildi. İleride bahsi gelince anlatacağım, inşallah o da olacak." j

42 2. Şaban 1333 gününden 14 Şaban 1333 gününe kadar. Diğer bir deyişle, 2 Ha-î ziran 1331 gününden, 14 Haziran 1331 gününe kadar. Bin üç yüz otuz bir,] Hicret Sahibi Şerefli Peygamberimizin tarihleridir.

rulacağı gibi sorulmayacak mı? Elbette sorulacaktır. Aynı şekilde ateş gücüne sahip diğer bir silah gemilerdeki toplardır. Bunlar da en şerli silahlardır. Bunların ateşi, baştan sona bizim gizlendiğimiz yerlerde bir kartşlık boş yer bırakmayıp her tarafı yakıp yıkıp yok ediyor. Böyiece düşman, askerimizi âdeta havanda döver gibi un ufak

ediyor. Bir er, merminin birinden kurtulsa, diğeri gelip onun vücuduna isabet ediyor. Mermi yağmuru başlayınca, sığınağtn bir yerine bir gülle veya mermi isabet edince veya bir top mermisi denizden atılınca, kime değerse onları yok ettikten ayrı, asker korkudan sağa sola kaçışıyor, bu sefer meydana gelen dalgalanma üzerine düşman, sağa ve sola yaptığı yeni atışlarla, kaçanları da oralarda avlıyordu. Bu usûl hendekler boyunca titizlikle uygulanıyordu. Bu durum, zarar ve ziyanın son haddini bulması demekti. Bunun anlamı şu idi; artık yıkılmadık, tahrip edilmedik hiçbir İstihkâm ve gizlenme yeri kalmayacak, hepsi yok edilecek. Bu bu demektir açıkça. Bu ise bir sığmak, bir barınak, bir gizlenme yeri, bir iltica mahalli bırakılmayacak anlamına gelmektedir."[4]

"Böyiece vakit hayli geçti. Gökyüzü âdeta toz duman bulutu ile kaplandı. Süngüler kana iyice susamış, bir bedene girince sakinleşip susuzluğu ancak o zaman son buluyor. Her yeri kıpkırmızı kan kaplamış. Bağrış çağrış dışında işitilen ve anlaşılan bir konuşma yok ortalıkta. Silahların çıkardığı müthiş gürültü ortalıkta tek hakim. Her yer paramparça toz duman içinde. Savaş alanı kanla al renge boyanmış

durumda. Yaralı ve ölüler bunun üzerinde halı gibi yerlerde yayılı. Gökyüzünde barut ve zehirli gazların doğurduğu kesif ve siyah bir duman. Millet heyecanla birbirine girmiş durumda. Ortalık bir here ü merc. Bizden öyle süngü harbi yapan erler var ki, yıldırım gibi önüne gelen düşmanı yere se rip boğazına süngüyü saplıyor. Bu çocuklar böyle böyle pek çok kâfiri öldürdüler. Sonra da kendileri çok kere şehit oluyorlardı. Öyle askerlerimiz de vardı ki, girmediği hiçbir çarpışma yok. Derken savaş yapacağını yapıyor. Onları da böylece alıyor. Niceleri de atılan mermilerle yere çöküp kalıyor, oracıkta hemen şehit oluyor. Yaralananlar, arkadaşlarından yardım bekliyor. Onlardan bir yudum su istiyor. Onlar da hem harp edecek ve hem de bunların

yardımına imdadına koşacaklar. Onlara yardım edecek, bir damla su verecek ortalıkta kimseler yok, herkesin kendi işi başından aşkın. Böylece yaralı, bir damla suya hasret giderek şehit oluyor. Bir kısmına ise bir mermi isabet ediyor, vücudunu , parçalıyor ve onu bir kenara atıyor. Harp iki ordu arasında ortada idi. Bazen biz, bazen düşman üstün oluyordu. Derken sonuç bize güldü, zaferi kazanan biz olduk. Düşman tamamen çöktü, rezil, perişan firara kaçmaya başladı. Biz de durmadan arkalarından gittik, Düşmanın elimizden aldığı metrisleri tekrar işgal ettik. Hatta onların elinde olan bir kısım yerleri de kazandık. Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattık. Göğüs göğüse dövüştük, açıktan açığa harp ettik ve Anbumu'nda başımıza gelen yenilginin öcünü böylece almış olduk. Artık ölenlerimize şehitlerimize de yanmıyoruz. Kendimizi de ayıplamıyoruz. Süngümüzle Allah'ın izniyle j bu sonuca ulaştık. Kılıcımız düşmanın boynunda idi. Bu j muharebe Arıburnu'nun tam tersi oldu. Biz değil artık düş- j man üzülsün, gamlansın."[44ı45] ş

44 "Hendeklerde düşmanın, dürbünden ayn uzun uzun aynaları da vardı. Onlar vasıtasıyla bizim hendekleri gözetliyorlardı. Tabit olarak hareketlerimizi ve yaptıklarımızı da görmekte idiler. Bizi ve hareketlerimizi gören bu inşanlar, istediği şekilde ateşe muvaffak oluyorlardı. Sonraları bu aynalardan bizlere de verildi. Yeni yeni el bombalan da geldi ama ne yapalım ki Basra harap olduktan sonra geldi bu yeni malzemeler. (Vaktinde yapılmayan bir işi anlatan bir atasözüne işaret edilmektedir—*Bıı'de hnrâbi'l-Bnsra.Y'* 1

45 "Evet, 20. medeniyeti!) asrı, çok yüksek mertebelere ulaştı, insanları toptan felaketlere sürükleyerek. İnsanların mâbedlerini, iş yerlerini, göz açıp kapatıncaya kadar bir zaman içinde yok etti. Hatta "Hiç olmamışlar; haline getirdi. En büyük ve en bariz vasıflan maalesef bu asrın bunlar oldu."

ikinci Defter

Bir Diğer Musibet ve Bela

"Müslüman Türk askerini yok edip bitirmek için mevcut silahlan, mermileri, bombalan patlayıcıları yetmiyormuş gibi, düşman üstümüze bir bela daha sevk etti. Allah onlan kahretsin, bunu yapanların ellerini ve güçlerini kurutsun. Bu yeni musibetin adı 'Havacılık ve hava askerliği'dir. Bu isim altında yeni bir askerî sınıf ihdas ettiler. Tayyare birlikleri kurdular. Bu uçakların içine, insan türü şeytanlar biner, bu birlikler tepemizde uçuşur, metris ve barınaklarımızın üstünde gezinir, gözetleme yapar, aşağıda bize ait bir topluluk veya üç-beş kişilik bir kalabalık görünce başlar onların üstüne bomba yağdırmaya ve ateş etmeye.

Bu adamlar ayrıca yeri delebilen malzeme de fırlatmaktadırlar.[5] Bazen de yukarıdan rastgele atılan patlayıcılar, askerimize değmese bile arazide ve metrislerde önemli hasarlar meydana getiriyor. Yani en azından bizim sığınakları yıkıp tahrip ediyor. Peki, bundan nasıl kurtulacağız? Nereye iltica edip sığınacağız? Böylece ordumuz, yerden kaynayan, gökten inen bu kör-sağır musibetlerden, zararı yaygın kıyametten nasıl kurtulacak? Erler metristen başlarını kaldıracak olsalar veya azıcık dışarıya çıksalar, mermi mermi üstüne makineli tüfekler ve diğer silahlar bu askerin üzerine ölüm yağdıracak. Bir er dışarı çıkmasa, daha da acı ve daha da tehlikeli durumdadır. Bu sefer tepesinden bela üstüne bela gelecektir. Çünkü her üç halde de silahların ve patlayıcıların ateşi onu yakıp kavuracak, yok edecektir (v. 1/1). Bu ateşler sanki 'Sakar cehenneminin bir parçası.' Herkesi yutsa, az yutsa çok yutsa, birlikleri boğazına geçirse askeri tamamen yiyip

bitirse yine de 'doydum' demiyor, 'daha yok mu?' çığlığı atıyor. Askerin kaçma imkânı ve şansı da yok. Farz edelim firara niyetlendi, hatta biraz da teşebbüs etti, korunak, metris ve istihkâmların arka tarafından kaçsa yine düşman ateşine karşı gelip onlara açık hedef teşkil edecek. Önden istinad ve ihtiyat hendeklerinden kaçmaya çalışsa, yine tam düşman ateşi ile yüz yüze gelecek. Metrislerin ve istihkâmların içinden birer ikişer kaçmaya yeltense veya toplu olarak firar girişiminde bulunsa, bu sefer gözcülerin süngülerine hedef olacak. Hülâsa, askerin dört bir yanı ateşle çevrili ve her yanında tehlike hazır. Zira ateş sanki yerden kaynıyor. Çünkü denizden ve karadan üstümüze gelen her mermi ve her bomba, atılan lağımlar ve patlayıcılar, sanki volkanik[6] birer patlama doğuru-

yorlar. Gökten de sanki yıldırım yağıyor. Tayyare mermileri, şarapneller (v. 102) hep bizim askerin üzerinde ateş olarak alevleniyor, onu dört yönden açılan ateş ile kuşatıyor. Sanki, hayatı kökten yok eden bir fırtına, her yer bir ateş çemberi halinde. İster sabretsinler, ister feryat etsinler fark yok. İster kaçma girişiminde bulunsunlar, ister ayak direyip savaşı sürdürsünler. Her iki durumda da onlar harp harmanında terleyeceklerdir. Ya şehadet şerbetini içerler veya savaşın kaynar suyunu. İki tercihten birisi içilecektir. İşte bu yüzden bizim birinci alay, koca bir birlik, bu feci harbe kalabalık olarak girdi, sonuçta bir avuç kişi geri dönebildi ancak. Sadece bizim alayımız yok oldu sanma. Çünkü başkaları da eriyip aynı muharebede yok oluyorlardı. Bir taraftan yeni asker geliyor, hatta bu iş birkaç kez tekerrür de edebiliyordu. Hiç savaş görmemiş bu acemi yeni erler, bu ölüm treni istasyonunda, bu vadide bir müddet dinleniyorlardı. Sonra savaşa giriyor, çok geçmeden bir-iki gün sonra onlar da tükenip, eriyip yok oluyorlardı. Bu sefer onların yerlerine başkaları geliyordu. Nice kalabalık birlikler, nice sağlam ve azametli ordular (v. 103) bu kaynar harp alanına girdiler, dönüşlerinde üç-beş kişi ancak kalabildiler. Çanakkale

savaşında, Anafartalar ve Anburnu gibi yerlerde, hatta boğazın tamamında süren harp, âdeta bir değirmen gibi insan öğüttü, gece gündüz insanoğlunu bu yerler un ufak etti. Şiddet, sıkıntı ve yorgunluk, kitleleri bitirdi, yok etti. Değirmene girip de sağlam çıkan tahıl tanesi olur mu hiç? Adet budur ki, sağlam çıkanı olamaz. Hepsi ezilir un olur gider."

Gazilerin Geri Dönüşleri

"Metrisleri ve hendekleri başka askerlere teslim ettikten sonra, muharebeden sağ çıkan bu gaziler, erler, 1333 yılının Şaban ayının ortalarında, geri döndüler. Aynı vadide ço-bansız davar sürüsü gibi birçok gün kaldık. Kumandan olarak başımızda sadece alay kumandanı vardı. Bu tek kişi üç tabura, birkaç çavuş onbaşı ile nezaret etmekteydi. Bir de mekkâre kumandanı vardı başımızda o kadar. Gelenlere 'gazanız mübarek olsun!' diyerek onları tebrik, yaralıları da teselli ettik. Yakın arkadaş şehitlerimize de Allah'tan

bol bol rahmet diledik. Gözlerimizden yaşlar boşandı, doya doya ağladık, akraba ve eş-dosttan ayrılık, yani gurbet ateşi de aynca bizi sarmıştı, bunun verdiği hüzün de fazladan içimizi parçalıyordu." (v. 104)

İki Savaş Arasındaki Büyük Fark

"Şüphesiz Arıburnu ile bu son çatışma arasında büyük fark vardır. Sonuç itibarıyla çatışma şekli ve muharebeye katılanlar noktasından arada bariz farklar mevcuttur. Bir kere bu son savaş daha acı ve daha kanlı oldu. Gaziler bu muharebede daha çok gözyaşı döktüler. Sanki gözler birer pınar kesilmişti. Çünki hayatta kalan gazi erler şöyle diyorlardı; 'Gördüğünüz gibi şehidimiz pek fazla, fakat hiç olmazsa Anburnu'nun intikamını bir parça olsun

alabildik. Düşmanı görerek karşılıklı harp ettik. Çoğu kere süngümüzü onun boynuna sapladık. BÖylece kınında duran süngüleri kanla suvardık, susuzluklarını gidermiş olduk. Biz de düşmanı doğradık.' Gerçekten gaziler doğru söylüyorlardı. İlgili yerlerde genişçe anlattığım gibi, olay aynen böyle oldu. Savaşa katılan asker ve gaziler bakımından da şöyle bir fark vardır; Arıburnu'nda savaşan askerimiz, cahilce ve azgınca bir hava içinde harbe girdi. Çokluğumuza ve talim-terbiyemize, gördüğümüz beden eğitimine ve spora aşırı güveniyorlardı. Ona itimat ediyor, evvelce anlattığımız gibi, vatan sevgisi ile hareket ediyorlardı. Çünki öyle öğretilmiş, öyle terbiye edilmiş ve öyle inandırılmışlardı. Fakat Arıburnu'nda bunların hiçbirisinin faydası görülmedi, muharebede bunlar kendilerini asla korumadı. Şehit oldular çokça. Yaralandılar, düşmana çok az zarar verebildiler." (v. 105)

Parola ve Tanıtım Kelimeleri

"Anbumu savaşında askerin tanışma ve kendini tanıtma parolası 'Vur!-kes!' idi. Bu parola, ordunun o gün içinde bulunduğu ruh halini bize haber vermektedir. Ama Kirle muharebesinde bu parola 'Muhammedün Rasulullnh!' idi. Aynı parola Seddii'l-Bahir muharebesinde de kullanıl-

dı zannedersem. Veya buna yakın bir kelime parola idi. Yani kendisi ile Allah'tan hayır umulan bir dinî tabir idi. Bu parola ile insan bir 'hayırlı kısmet ve bir fal' umabilirdi. Elbette asker için parola kullanımı şarttır. Özellikle çatışmalarda bu çok gereklidir. Bilhassa süngü harplerinde, meydan savaşlarında özellikle de geceleyin, ateş etmeden karşıdakine bu parola ile kim olduğunun sorulduğu haller olabilir. Bu sorulup karşıdakinden kendisini tanıtması istenecektir. Bu sayede kişi yanlış bir iş yaparak, kendi askerini öldürmekten kurtulmuş olacaktır. Dediğimiz gibi Özellikle gece baskınlarında, hatta gündüz bile askerler

savaşta bu kelime ile tanıtma ve tanınma yapabileceklerdir. Bazen ele geçen bir düşman, eğer parola kullanılmaz ise anmda elden kaçınlabilir. Anbumu'nda karşımızda bir tek düşman bile görmedik. Çünkü onlar gizli ve kendi siper ve metrislerinde güvende bizi tarassut ediyorlardı. Böylece onlar müdafaa vaziyetinde kaldılar. Bizim asker siperlerden, çukurlardan dışarı çıktı, hücumda bulundu. Önden bizi rahat gören düşman askerimize her türlü ateşi açtı. Arkadaki bizim askerler de düşman ateş açınca onlara karşı ateş açtılar. Bu arada hücuma kalkanlar iki ateş arasında kalabildiler. Sağdan, soldan arkadan önden açılan ateş açıldı, birliklerimiz sabaha kadar, 'Düşman geldi, bize hücum etti' zan-myla kendi arkadaşlarını öldürdüler. Parolayı bu arada kim duyar? Bu sayede karşıdakının kim olduğunu hangi er tanır? Hiç kimse parola kullanamadı. Düşmandan çok Islâm askeri düşman zannıyla kendi askerimizi vurup öldürdü. Bunları yukarıda uzunca anlattık. Bu hengâmede parola da iş göremedi. Kirte Muharebesine katılan mücahitler, Anburnu'ndan geriye kalan bir avuç gazi idi. Onların gözlerini bu muharebeler ve bu sıkıntılı buhranlar basiret gözlerini açtı. Gaflet perdesini sıyırdı, önlerindeki azgınlık engelini çekti, olaylardan iyi ibret dersi aldılar, uyanık ve müteyakkız davrandılar. Evvelki savaştaki niyet ve icraatlarının fenalığını fark ettiler, tevbe eylediler, 'Allah!' der oldular. Evvelce marşlarla ve türkülerle vakit geçirirlerdi. Hatta birlik kumandanları bile aynı halleri kazandılar, onlar bile Allah dediler, ağırbaşlı müslüman gibi davrandılar. Hayfa ki 'Basra harap olduktan sonra?!' Akılları ancak şimdi başlarına gelebildi. Bu değişikliğe şu husus en büyük

işarettir; parolalarını değiştirip, 'Muhammedün Rasulül-lah!' dediler. Her halde bazıları şunu da iyice anlamış oldular; güvenilecek tek varlık, kendisine tevekkül olunup bel bağlanacak tek dayanak (v. 107) sadece Allah Teâlâdır. Vazife ise. Onun dinine sığınmak ve yapışmaktır. Onu anarak dilini canlı ve yaş tutmak ve ona kalbini bağlamaktır.

Sadece onun şu vadini hep göz önüne almaktır; 'Eğer siz Allah'a kullukla yardım ederseniz, o da sizi muzaffer kılar, ayaklarınızı sabit eyler: *iti tensııruUahe ycnsurkıtm ve uiisebbit aktiâ-meküml'* Azgınlık, kendine aşırı derecede güven, insanın içine atılan bir şeytan dürtüsü ve verdiği kötü bir havadır. Gençlerin, gönlü heıiüz olgunlaşmamışların gönlüne üfü-rüp hahladığı bir kötü nefestir. Talim-terbiye, bedeni hareketler, hep ortada geçerli, 'adi sebepler'dir. Bunlar başarıda tek başlarına faydalı olamazlar. Ancak bu faaliyetler Allah'a itimat, dine güvenme ve kalbi Allah'a bağlama ile birlikte faydalı olabilirler."

"Onların deyişi ile vatan hissi, din hissinin bir parçası ve ona bağlı, ona tabi küçük bir bölümüdür. İslam inancına göre vatan hissi eğer insanda temel unsur olan din hissine bağlanmaz ise, dinin mücahide vereceği güzel şeyleri içinde duyamazsa, cihad edilmediği takdirde müslümamn uğrayacağı cezalara dayanmazsa bu his, böyle bir mücerret vatan hissi faydasızdır. Dine bağlı vatan hissine sahip mücahit, Allah'ın vaadini yani mükâfatını umduğu kadar vaî-dinden, yani cezasından da korkar. İşte bu mükâfat ve ceza imanı oiiun kalbine yerleşir ve onun niyetini ve hareketini yönlendirir. Artık mücahit Hakla beraber dimdik, Hak adına cihada şevkle katılır. Bu hal tahakkuk edince, yani bu ulu ilkeler mücahidi kuşatınca, kalbinde bu iman ve bu güzel duygular yerleşince, yerleşmekle de kalmayıp meyvelerini verince çok hoş sonuçlar elde edilir. Gelişme ve meyvesini verme, din ile vatan hissinin birleşmesiyle, daha doğrusu vatan hissini şahsiyet kazanmasıyla, doğru yolu bulmasıyla olur. İslâm tarihinde bunun pek çok doğru ve âdil örnekleri görülür."

"Şöyle de düşünebiliriz: Vatan hissi bir nurdur. İşığını 'din hissi' güneşinden alır. Bu din hissi güneşi gazilerin kalbine vurur (v. 108) orayı iyice aydınlatır. Eğer orada mevcut olan vatan hissi bu güneşi görür, ona doğru yöne-

lir ve ondan aydınlanırsa faydalanır. Zİyâsı daha da artar. Sahibi de zafer ve kurtuluş yolunu bu sayede bulur.
Yok böyle olmaz da araya 'inkar ve dinsizlik, yani ilhat bulutu' girerse veya cahillik, kabalık, azgınlık ve dinden ve imandan sapkınlık arada bulunursa, vatan hissi ışığını alamaz, kaybeder o vakit 'ay tutulması' olayı olur mücahidin kalbinde. Böylece sahipleri de hüsran karanlığında kalır, hizlan karanlığında ve zulmetinde kaybolur gider."

"Evet, gerek er ve gerek kumandan olsun, ne yaptığını bilmeyen bu azgın insanlar, sözünü ettiğimiz muharebede bu inançta ve tavırda idiler. Yanlış inandıkları ve yanlış yaptıkları nokta şu idi; onların vatan hissi dedikleri duygu, papağan gibi durmadan tekrarladıkları nesne, talim ve terbiyenin kendilerine verdiği aşırı özgüven, resmi bir takım uygulamalar ve gösterişli kurallar, zahiri gösteriler, itaat Örnekleri, yani askerliğin ilk göze çarpan yönleri idi. Bunlar orduda sadece öğünmeyi, azgınlığı, gösterişi ve dış görüntü güzelliğini artırıyor, ama iç hali kapatıyordu. Bütün bunlar iyi günlerde, sullı zamanında geçer akçeler idi. Bir tür göz boyama ve kendini aldatma tatbikatları idi. Fakat baş dara gelince, bu sefer düşmanın gösterdiği güç kuvvet gösterisi ve yaydığı hava, ortalığın birden bire toz duman oluşu, o zahiri güzel görüntüleri hepten unutturdu. Böyle durumlarda kuvvet ve cesaret gibi görünen bütün adetler ve uygulamalar, unutulur, ışık söner, ortalık zifiri karanlık kesilir, hiç kimse etrafını ve gerçeği göremez olur. Ortalık simsiyah, herkes kör, derken hüsran ve yenilgi artık baş gösterir. O koca dev gibi birlik neredeyse arkasını dönüp kaçmak ister. Fakat vatan hissi, dinden nurunu alan bir ışık kaynağı halinde ordu fertlerinin kalbinde parıldarsa, o takdirde din ve şeriatın kandilinden ışık deryasından bu kalp beslenirse, vatan hissi sürekli ışık verir, görev yapar, İslâm mücahidi de yapacağı işi ve önünü iyi görür, aydınlanır. Ortalıkta hiç karanlık kalmadığı gibi her göz de kör değil, mükemmel görür hale gelir, (v. 109). Mücahit

inancı ve ameli yardımıyla çalışır, durumu iyi kavrar, değerlendirir, asla taşkınlık ve gösteri yapamaz. İşte gerçek nur ve vatan hissi budur. Allah bu nuru, bu şartlarda İslâm mücahidinin kalbine yerleştirir. Bu anlamdaki din ışığı ile beslenen 'vatan hissi' de asla sönmez, şartlar ve ortalıkta esen rüzgâr

zararlı yönlerden de esse, başına musibetler de gelse, aykırı rüzgârlar ve yeller de esse, kandili sönmediği sürece hiçbir şey onu hedefinden saptıramaz, önüne geçemez, durduramaz. Çünkü onun, din hissi ve Allah'a olan bağı asla kopmamış, sönmemiştir."

Seddü'l-Bahir Gazası

"Ordumuzdan Seddü'l-bahir gazasına katılan askerler, Arıburnu ile Kirte'ye katılan erlerin bakiyeleri gazilerle, Kirte muharebeleri sonunda bizim birliğe katılan yeni askerler idi. Bunların çoğu talim-terbiye ve diğer askeri hizmetleri görmemiş kişilerdi. Çok az bir kısmı biraz beden eğitimi, azıcık da talim görmüştüler. Ama bu kadarı yetmiyordu. Yukarıda anlattığımız vadide eğitime ve jimnastik hareketlerine başladılar. Fakat iki veya üç gün geçer geçmez hepsi savaş alanına götürüldüler. Talimsiz ve beden eğitimsiz idiler, öylece gittiler. Fakat bu askerler azgın ve dengesiz olmayıp, Allah'a dayanan, ona tevekkül eden insanlar idi. Ellerinden geldikçe Allah'ı zikredip, namazlarını da kılıyorlardı. Evet, günümüzde talimli ve eğitimli olmak askere çok yararlı, aksi ise bir savaşçı için çok zararlıdır. Ama bu hükümler, az önce açıkladığımız şartlar dâhilinde doğrudur, (v. 110) Gördüğümüz şu üç savaş, talim ve terbiyenin fayda vermediği, çok da iş görmediği muharebe türleridir. Eğer bu savaşların cereyan şeklini, anlattığım tarzda düşünür ve incelersen, söylediklerimin doğruluğunu kabul eder ve bana hak verirsin,"

Yeni Kumandan ve İmamlığımın Tekrar Pekiştirilişi

"Askerler insanları öğütüp yok eden savaştan döndüğünde, başlarında kumandanları yoktu. Birkaç gün sonra taburun başına bir yeni kumandan geldi. Bu zat çok sert birisiydi. Birkaç günde taburun dağınıklığını toparladı, tabura yeni bir düzen verdi. Ordugâhı temizletti, düzene soktu. Sonra taburdaki Hocaları sormuş, arkadaşlar beni söylemiş-

İcr. Ben o sırada tabur imamı olduğumu yeni kumandana yazılı veya sözlü olarak haber vermeyi düşünüyordum. Kumandan beni çağırdı. Benimle beraber küçük zâbitlerden (astsubaylardan) biri de gitti. Kumandan bana savaştan önceki görevimi sordu. Meseleyi anlattım. Cevabım aynen, Allah rahmet eylesin şehit olan kumandana söylediğim ve vaktiyle ilgili bahiste açıkladığım şekilde oldu. Kumandan bana şöyle cevap verdi; 'İyi, öyle ise sana sormayı arzu ettiğim bazı dinî ve şer'î soruları sormama gerek kalmadı. Sen taburda ezan oku, beş vakit namazı kıldır. Namazlardan sonra askere vaaz et. Onlara namazın sıhhî ve tıbbî faydalanın da anlat. Namazın niçin meşru kılındığını onlara izah et (v. 111). Namazı ıiiçin kılmaları gerektiğini onlara açıkla ve öğret.[7] Tabura yakın bir yeri Musalla ve Cami olarak belirle, yanına birkaç kişi al, orayı tesviye edip düzelttir!' dedi. Ben 'başüstüno' dedim ve sevinçle huzurundan ayrıldım. Bir yer belirledik, düzelttik. Allah'ın yardımıyla ben görevime başladım. Her ne kadar geçen sayfalarda ahlâkını ve şahsiyetini tanıttığım çavuş ve benzeri bazı kişiler bize engel olmaya çalışsalar da, biz verilen vazifeyi sürdürdük."

"Engel olanlar güya beni sever görünüp, benim iyiliğim için vazifeme engel olmaya çalışmaktaydılar. Evet, ben yumuşak başlı davranıp, aldanır gibi görünmeye gayret ediyordum. Fakat bir müslüman, bir keler deliğine elini iki kez sokarak yara almaz. Allah onları mahcup ve beni başarılı kıldı.

Arzularına erişemediler. Çok perişan oldular. Hüsrana uğradılar. Zaten kanundur; hâinler her zaman hüsrana uğrar."

Sefer Günü

"Yeni musallada askere bir gün namaz kıldırdım, ertesi gün Anadolu sahiline, yani Çanakkale'ye taburumuzun nakledileceği haberi yayıldı. Savaşta zayıflayan asker Çanakkale'de dinlenip istirahat edecek, tabur yeniden teşkil olunacak ve eksikleri ikmal edilecekmiş. Bu haber üzerine

askerin yüzü birden gülüverdi. Gözler parıldıyor, sevinç gözlerden dışarı taşıyordu. Herkes birbirini kutlayıp tebrik ediyor, âdeta zincirden kurtulmuş gibi, zalim bir hükümdarın (v. 112) zindanından çıkmış şekilde, her biri memleketine ve evine dönüyor, sevdiklerine, özlediklerine kavuşuyor gibi sevinç içindeler."

"Herkes böyle sevinç ve neşe içinde iken sefere izin verildi. Birkaç saat sonra da yola çıkıldı. İlkin Geyiklik limanına ulaştık. Henüz karanlık orduları, gündüze veda bayramı yapmamışlardı. Tek başıma akşam namazını kıldım, gemiye bindik. Gemi hareket etti. 'Allah'ın adıyla; sefere başladığı yerden varacağı yere kadar: *bismillah mecrâhâ vc miirsâlıâ.'* Mehtaplı ayaydın bir gecede Çanakkale'ye doğru denizi geçtik. Vakit daha gecenin başlangıcı idi. Dalgalar sakin ve ağırbaşlı, birbiriyle sarmaş-dolaş oynaşıyorlardı. Gemi Çanakkale limanına kısa bir müddet içinde varınca, limana durup demir attı. Gemiden indik. Asker, şehrin duvarları dışında bir ağaçlığı ordugâh yapıp oraya yerleşti. İnşallah bu yeri tanıtacağım. Asker orada yattı. Ben de birkaç arkadaşla birlikte, limana yakın yerdeki tabur eşya ve ağırlıklarının başında muhafız ve nöbetçi olarak geceledim. Sabah oldu, biz de askerin yanma ordugâha kadar gittik.

Çok güzel bir yerle karşılaştık, bu yer hoş bir orman ve ağaçlıktı. Ağaçlar birbirine girmiş, her yeri kaplamış. Ağaçların yapraklarının çıkardığı sesle, kuşlar ayrı ayrı nağmelerle terennüm etmekte, her yer âdeta cıvıl cıvıl. Yapraklar ve dallar öyle birbirine girmiş ki, her yerde bol gölgelik var. İnsanın içini açıp, sıkıntılarını unutturur bu güzel yer. Dertlerini alır. Ruhunu dinlendirir, buradaki manzaralar âdeta ferahlık verir insana. Derken gözüm bir medrese kalıntısına takıldı. Eski bir müs-lüman namazgahı, mihrabı ve mihrabında oldukça iri yazılı kitabesi var. (v. 113) Neredeyse bir insan boyuna yakut yükseklikte bir mihrap. Bir de minberi var, çok sanatlı ve gösterişli yapıda, üçgen şeklinde mahruti tarzda yukarı doğru kapanmakta. Önce genişçe başlayan minber, yukarıda sivrilerek tatlı bir üçgen halinde son buluyor. Duvarları ise kademeli olarak değerli taşlarla bina edilmiş. Çok güzel görünümlü bir yer. Medresenin tam orta yerinde bir küçük havuz var. Birkaç yerinde fıskiyeleri mevcut. Çok hafif bir su sızdırıyor o kadar. Havuz ve fıskiyeler tamamen harap hal-

de, delikleri tıkanmış. Neredeyse hepsi yok olup, ortalıktan silinecek bir haldeler. Hepsi birden tamamen bir harabe-zâr görünümündeler. İnsanı korkutan bir sessizlik, yalnızlık ve çöküntü içindeler. Tıpkı pisliklerle dolu olan asrımız miislü-inanlarının kalpleri gibi. Hiçbir güzellik ve keramet kalmamış orada. Güzel yontulmuş mermerler eğilmişler, neredeyse yere yatacaklar. Tıpkı bazı müslümanlarm doğruyu terk edip başka yönlere kaymış kalpleri gibi. Minberin o güzelim taşları birbirini terk edip ayrılmış, neredeyse her biri bir yana dağılacak haldeler. Birbiriyle olan bağları ve irtibat çivileri kopmuş, tıpkı müslümanlarm aralarında bulunması gereken kardeşlik bağlarının, sevgi iplerinin kopup yok olması gibi. Halbuki Nebî-İ Ekrem sallallahü aleyhi ve selem efendimiz şöyle buyururlar; 'Mü'minler birbirlerini destekleyen, biri ötekine bağlı olan yapı taşları gibidirler. Bu taşlardan biri ötekini tutar.' Bu gün

nerede bu yapı? Hani kardeşlik binası? Müslümanlar arasında sevgi bağları ve irtibat noktalan hani nerede? Havuzcuktaki su azalmış ve kuruyacak hale gelmiş. Tıpkı bugün yaşayan nesillerin kalplerinden ahlâk güzelliklerinin pınarının yok olduğu gibi, kuruduğu gibi. Dindarlık ırmaklarının verdiği bol tatlı suların azaldığı, yok olduğu gibi. Bize yazıklar olsun! Bize sadece acınır! Vahlar olsun bize! içimizde kim selefimize ve o kudsî nesillere muvazi yaşamakta, onların çizgisini izlemekte? Ecdadımızın ilim ve iman yuvaları bize âdeta bir çöplük halinde devredilmiş. Bakınca burası bir müslüman namazgahı mı, yoksa şehir çöplüğü mü belli değil (v. 114). Vah Islâm'a! Vah ki vah müslümanlara! Asker bu ağaçlıkta az bir zaman kaldı, sonra Erenköy yoluyla Akdeniz kenarındaki Beşiğe limanına intikal etti. Bana gelince, ben yine birkaç arkadaş ile eşyaların başında muhafız olarak aynı yerde kaldım. Çünki hasta idim, hâlâ iyileşmemiştim. Dermansızlık ve hastalığım iyiden iyiye artınca, bu yerde bir hafta kaldım. Sonra eşyalarla Beşige'ye ben de gittim. Bu bir hafta içinde, askere benim vekilim olarak imamlık etmesini bir arkadaşa yazıp rica ettim. Onu vekil tayin ettim. 'Eğer tabur kumandanı beni sorarsa, hastalığımı ve eşya başında muhafız olarak kaldığımı ona söyle' diye yazdım. Aynen öyle yapmış, Allah ona bol bol ecirler versin, mükâfatlandırsın."

Çanakkale

"Bir müddetten beri Çanakkale'yi düşünür, onu görmeyi merak ederdim. Çünkü güzelliği ve eşsizliği ile ün yapmıştı. Çanakkale limanına varıp, gemiden inince, içimden: 'Haydi istediğine kavuştun!' dedim. 'Yarın şehrin eşsiz güzelliklerini, güzel caddelerini, önemli yerlerini, camilerini, mâbedlerini, liman ve denizini iyice ziyaret edersin. O deniz ki nazlı nazlı dalgalanan, insan ruhunu dinlendirip heyecanlandıran bir yapısı var. Bekâr güzel bir kız gibi alınıp salınarak gezen: eteğini sürüyerek, giysilerini görenlerine arz ederek yürüyen

bu şehri, Çanakkale'yi artık iyice gezersin' dedim kendi kendime içimden, (v. 115). Sabah oldu, erkenden kıtanın kaldığı ordugâha biz de vardık. Limana gelen başka bir yoldan giderek, o güzel ağaçlığı yeniden bulduk. Yolda yürürken hep sağıma soluma bakarak gittim. Niyetim az da olsa şehir hakkında bir şeyler görüp öğrenebilmek idi. Gidip gelen ve dalgalanan, günlük işlerinin, ihtiyaçlarının ve rızıklarmm peşinde olan insan kalabalıkları şehirde pek yoktu. Sokağın âdet olan o gürültüsünü de duyamadım. Halbuki çarşıya da çok yakın idik. Ortalıkta âdeta çıt yoktu. Caddede yürürken bir de sağıma baktım ki, bir yıkık dökük belde, bir başka âlem burası. Ürkütücü bir harabe-zâr burası. Sadece duvarları ayakta kalabilmiş, bir zenci köle gibi veya kimi oturmuş, kimi hâlâ ayakta duran zenci köleler gibi. Şehrin haline üzülerek birliğin bulunduğu ordugâha vardım."

Ziyaret

"Hasta olmama rağmen şehri gezmek istiyordum. Kendi kendimle bir müddet çekiştim. Nihayet bir sabah erkenden kalktım, şöyle bir evleri ve duvarları görecek kadar ordugâhtan ayrıldım ki, şehir âşıkına kendini arz eden bir sevgili gibi karşımda parıldayıverdi. Gözüme ilk takılanlar her tarafı yıkık dökük, köşkler, evler oldu. Karşıma mâmur bir şehir yerine her tarafı harap ve bomboş bir şehir çıkıverdi. Beni bir dehşet kapladı. Düşmana öfkelendim, onların

şehrî bu hale getiren vahşetine kızdım. Kendi kendime şöyle mırıldandım: 'Vah vah bu şehrin insanlarına! Düşman onların tırnaklarını sökmüş, bu zilletten nasıl kurtulacaklar?' Denizden ve karadan en büyük mermileri ve patlayıcıları şehrin ve insanlann üzerine atmış, ortalığı yakıp yıkmış. Sonra şehre girdim (v. 116). Caddeleri şöyle gözetliyor, araştırıyorum. Ortalıkta insanı üzen, yüreğini yaralayan kötü kötü manzaralar var. İnsanın bunları görüp de ağlamaması,

bu matem havasını duyup da dizlerini dövmemesi imkânsız. Nice güzel evler, iyi yapılmış binalar, baygın düşüp *yere* secde eylemiş. Öylece bırakılmış, kalanları da rüzgâr uçurup gider. Nice burçlar, kaleler, şehrin ziyneti olan yapılar, âdeta kül yığınına dönmüşler. Rüzgâr onları alıyor, savuruyor. Onlardan kalan ne varsa, yün gibi, tüy gibi oradan oraya götürüyor. Nice fukara evleri, yoksulların barındıkları kulübeler, çıkan bir yangına, ateşe küçük birer lokma oluvermişler. Neredeyse izleri bile yakında yok olacak hale gelmiş. Şehirdeki her eve mutlaka bir zarar erişmiş. Ya düşman mermileri veya çıkan yangınlar orada büyük hasarlar yapmış. Binaları ya yere yatırmış veya tamamen yok etmiş. Şehirde bu tür zararlardan korunmuş üç-beş bina kalmış âdeta. Onlar da şehir hastanesi, birkaç atölye, deniz kıyısındaki bazı dükkânlardan ibaret. Çanakkale'ye göre doğuda kalan, yarımadanın ve boğazın üzerindeki Kilitbahir'in yukarısında olan yüksek arazi sebebiyle bu saydığımız binalar isabet almamış. Ateşle binalar araşma bu yüksek arazi engel olarak girdiği için korunmuşlar. Böylece bu tepeler, gerek Kîîitbahir'i ve gerek Çanakkale'nin bu kesimindeki evleri korumuş. Demek ki Allah, tayyarelerin belâ ve şerrinden buraları muhafaza buyurmuş (v. 117). Şehrin sayfiye kesimindeki bir takım evler, azıcık uzakça olan diğer bazı mıntıkalar, olduklan gibi güzelce duruyorlar. Göz alıcı halleri, düşman eli değmemiş manzaraları devam ediyor. Fakat oralar da bomboş; giren çıkan, öten çağıran yok. İnsan kısmı oralan terk etmiş, oralar cinlere teslim edilmiş. Caddeler ve ara sokaklar, kül tabakası altında kalmışlar veya üstlerine yangınların ortaya çıkardığı kömürlerin kapladığı elbiselere bürünmüşler. Kül ve kömür elbisesi. Buraları dehşet içinde gezip incelerken, mahallelerde bir tek oralı insana rastlandım. Çarşıda

da ne esnaf gördüm, ne satıcı, ne tüccar. Pek az insanla karşılaştım. Ne alış var, ne veriş. Dükkânların ve iş yerlerinin çoğu, ticarî mekânlar, ticarî eşya depolan, ithalat ve

ihracat işleri yapan yerler hep harap vaziyette. Tamamen yıkıma uğramışlar. Bunların pek azı mamur, onlar ise kapalı haldeler. Çok az sayıda; fırın, kasap, sütçü, aşçı dükkânı gibi yerler açık, onların da sayıları pek az. Bunlar da sokakların dip ve bucaklanna gizlenmiş halde. Oralarda az da olsa alış-veriş devam ediyor. Fakat onlar da korku içinde ve istikrarsız açılmakta. Tepelerine bir tayyare gelse, neredeyse açık dükkân kalmıyor, alış-veriş tamamen duruyor. Herkes yeraltı sığınaklarına istihkâmlara ve özel yerlere kendilerini atıyorlar. Şehirden kaçıp tenha ve korunaklı yerlere iltica ediyorlar (v. 118). Kaçamayan ve tedirgin gidip gelenler ise, ya şehre gelen muhacirler, ya askerler ve emniyet mensuplarıdırlar. Bunlar da Çanakkale halkından olmayan kişilerdir. Şehir halkı tamamen köylere veya daha uzak yerlere, düşman istila eder korkusuyla gitmişler. Hepsi bir sığmak, bir iltica mahalli aramışlar. Kimi koca koca evlerini, saray gibi köşklerini terk etmişler, kale ve burç gibi hanelerini bırakmışlar, süslü konaklarını, güzel bağ ve bahçelerini, akar sularını, ağırlıklarını, pınarlarım, güzelim kuyularını, ev eşyalarını, ticarî mallarını, dükkan ve tezgâhlanm, renk renk kumaşlarını öylece olduğu gibi bırakıp can derdine düşmüşler, buraları terk etmişler. Şehir köpeklere vatan olmuş âdeta. Ortalıkta dolaşan kedilere teslim edilmiş."

Kediler Kongresi

"Bu savaş görmüş şehrin köpekleri, nzık aramak için, avlanmak için şehri terk edip gurbete çıkmışlar. Oralarda avlanıp karınlarım doyurup tok olarak şehre geliyorlar veya oralarda kalıp yalnızlığa mahkûm olarak yaşıyorlar. Fakat şehrin kedileri öyle değiller. Onlar şehirde oturmaktadırlar. Rızık endişesiyle bile olsa bu şehri terk etmiyorlar. Kim bilir belki de şehre çok alıştıkları veya çok vefalı oldukları için devamlı olarak şehirdeler. Ölecek derecede aç bile kalsalar Çaıiakkale'deler. Bir köşede

takatsiz kalıyorlar, sesleri de duyulmasa nerede ise görünmeyecekler. Çünki ak-

şam aç, sabah aç duruyorlar. Hatta bellerini doğrultacak üç-beş lokma bulamadan günlerin geçtiği vâki. Fakat onlar bu açlık ve musibete rağmen söz tutup, belirli yerlerdeki top* lantılarım sürdürüyorlar, (v. 119) Bu toplantılar, kasabın dükkânının önünde, ekmekçinin önünde, bir diğer grup sütçünün civarında, bir diğer kongre ise lokantanın karşı-sındadır. Her gün erkenden bu toplantılar açılır, herkes gelir, oraya diz çöker, atılan yiyeceklerin başına toplanır. Her an hepsi bir şeyler bekler ve umar haldeler. Getip geçenlere de göz ucuyla bakarlar. Yiyecek bir şey olursa, bütün vahşetleriyle âdeta köpekleşirler, bu toplantıda herkes sadece kendini düşünür, başkasını yemesine asla rızaları olamaz. Herkes ölümün pençesinden, açlığın köpek dişlerinden kendi başını kurtarmaya bakar. Gelip geçenlere yüzlerini sürerek yaltaklanırlar. Son derece içli ve üzgün sesler çıkararak bu işi yaparlar. Onların o hali, bir parça gıda için yaptıkları bu düşkünce hareketler, görenlerin gözlerini yaşlara boğar, yüreklerini de ağızlarına getirir. İnsan olanca sevgi ve merhametini onlara taşırmak ister. İki halleri çok acınmaya değer; iki belâ başlarındadır, eşleri dostlan hiç yoktur ve gece gündüz hep açtırlar. Ben kendimi bu toplantılarda, başlarına gelen belâlar ve Allah'a hallerini arz edişleri yönlerinde aralarında, onlar gibi garip, yaralı ve üzgün hissederim. Onlarla beraberiz. Ama ne yapalım ki, onların dillerini bilmiyoruz. Konuştuklarını anlamıyoruz, Biz de onlar gibi şikâyetlerimizi sadece Allah'a sunuyoruz, Bu belâları başımıza getiren, bu fitneyi uyandıran ve ateşini yakan ve körükleyenlere yönelik şikâyetlerimizi de." (v. 120).

Camiler

"Çanakkale'deki Müslüman mâbedlerinden birkaçının, bu hazin 'savaş ve yangın sonu' hallerini gördüm. Bir bölümü

yıkılmış, diğerleri yıkılmak üzere. Ayakta kalanların İse civarları yanmış, bahçeleri harap olmuş, havuzları yıkılmış durumda. Yangınlar ve alevler mâbedlerin dış yüzlerini sarmış, oralan karartmış, taşların özünü almış, onları simsiyah ve korkunç, insanı görünce ürküten bir hale getirmiş. Üzerleri bir kül tabakasıyla örtülmüş. Yangınlar belki'

mâbedlerin içine girememiş fakat etrafını tahrip etmiş. Minareler öylece durmakta. Fakat onlar da garip, mahzun ve kimsesiz haldeler."

"Bir başka cami, büyükçe bir mâbed, ibret alanlar için çok şeyler ifade etmekte. Onun da civar binaları, hazıre kısmı yanmış, abdestlikleri, kuzey tarafındaki hücreler ve odalar, onlara komşu olan mahalle evleri hep yanıp yıkılmış, gölgelikleri, saçakları mahvolmuş. Yangın onlann da dış yüzünü yakmış, hatta cami kapısından bir bölümü de alevlerden nasibini almış, o da yanmış bile. Alevler caminin içine saldırmış, bazı pencereleri yakmış, duvarlara yer yer zarar vermiş. Bina görünüş itibarıyla hayli çirkinleşmiş bir halde, insana çok hüzün veriyor. Cemaatsizliği ve garipliği de bir ayrı üzüntü kaynağı. Minaresi de cami gibi garip. Sanki bütünüyle varlığı 'gurbeti ve yalnızlığı' andırıyor, çağırıyor, insanlara (v. 121) gurbet türkü ve kasideleri okuyor olanca yanık sesiyle. Minber de garip ve kimsesiz. O da gurbet hutbesi irat etmekte, kimsesizliği konuşmakta, sanki bizlere diyor ki: 'Bu yüce din garip geldi, garip gidecek, gariplere ne mutlu! Onlara tebrikler.' Minber aynı anlamda bir başka hadis daha rivayet edip söylüyor: ‘Ümmetim öyle günler görecek ki, İslâm dininin sadece adı, Kur'ân-ı Kerîm'in ise sadece yazılı metni kalacak ınüslü-man toplum içinde.' Mihrap gurbette olduğumuzu, yalnızlığımızı daha edebi bir dil ile ve daha da açık şekilde belirtiyor. Bütün bunları, önüne gelip duran, garip kardeşlerimize garip cami ziyaretçilerine, mihraba

uyanlara, ona yönelenlere yani minbere, kürsüye, minareye, müezzin mah-feline (bütün bunların remzettiği Müslüman topluma, burada olsun veya olmasınlar) içten ifadelerle anlatıyor. Çün-kı mihrab âdeta onlara imamlık ediyor. Namazda mihrab açıktan Fatiha-i şerifeden sonra şu âyet-i kerimeyi okuyor: *'Ve izâ eradnâ en niilıtike karyeten emernâ miitrafîlui fefesekû fî-hâ fe hakka aleyhi'l-kavlii fe demmernâhâ tedmîrâ;* eğer biz bir kasabayı yok etmek istersek, önce oradaki azgın ve şerli takımına görev veririz, onlar orada fısk ve fücuru artırırlar, derken bütün topluluk hepsi birden azabı ve helaki hak ederler. Biz de onlann altını üstüne şehirleriyle birlikte getiririz', *'İmliahe lâ yüğayyirıı mâ bi-kavmin hattâ ynğayyirû mâ bi-enfüsihim;* Allah, bir topluluk kendi ahlâk ve inançlarını

kaybedip, değiştirip bozulmadığı sürece, onları bozup değiştirmez. Bozulma önce Müslüman toplumun içinde ve benliklerinde başlar. Onlar kalplerini, kişiliklerini İslâm dışına taşırlar, Allah Teâlâ da onları değiştirip bozar', *'Ellczî-ne uhricû min diyârihim ve üzû fi sebili ve kâtelil ve kutüû le ükeffiranne anhüm*Ülkelerinden çıkarılanlara, benim için belâ ve eziyete katlananlara, ölen ve öldürenlere; şehitlere ve gazilere... ben onların günahlarını bağışlar, altlarından nehirler akan bahçelere, cennetlere koyarım', *'İn tensurulla-he yensurküm ve yüsebbit akdamekiim*; eğer siz Allah'a yardım ederseniz, o da size yardım eder ve ayaklarınızı harp alanında sağlam bastırır, firarı kaçmayı düşünmezsiniz bile!', *'Ve leviâ defullahi'n-ıtâse ba'znhüm bi-ba'zm le hüddimet savâ-miu ve biyeım ve satevattin ve ınesâcidii yiizkeru film's-mnllahi kesîra...-,* Allah Teâlâ insanların bir bölümü yardımıyla diğerlerini yola getirmeseydi, kiliseler ve içinde Allah'ın anıldığı manastırlar, ve mescitler yıkılır harap olurdu. Allah kendine yardım edene yardımım gönderir, Allah izzetlidir, şereflidir ve hikmet sahibidir.'

"Kürsü gariplerin kumandanı ve reisleridir. Mâbeddeki bütün garip unsurların imamıdır. Hiç ara vermeksizin, durmadan gariplere, yalnızlara, kimsesizlere samimi dindarlığı ile davranır, onları öğütler onlara hep vaaz ve nasi-hatta bulunur (v. 122). Caminin duvarları, damı-çatısı, sütunları hep sussalar da, ibret alan insanlara çok şeyler söylerler. Çok şeyler ilham ederler. Bunları şimdilik insan türü olarak sadece ben duymaktayım. Zira ben camide en son cemaatim. Yani âhir zamanın cemaati."

"Kürsü, vaazına şu ayet-i kerimeyi okuyarak başladı *'Ve mâ aleynâ ille'l-betâğ*; bizim vazifemiz sadece bilgiyi sadece ulaştırmaktır.' Hemen ardından Efendimiz sallalla-hü aleyhi ve sellemin şu mübarek sözünü ekledi; *'ed-DÎ-nii'tı-nnsih lillahl,* Temiz ve hasbî dindarlık Allah adına yapılır; din vaaz ve nasihat ile kaimdir.' Bu sözü ve mübarek hadisi birkaç kez tekrarladı ve sonra Allah'ın şu ayetini okudu; *'Fezekkirfe inne'zzikra tenfeu'l-Mümimn*; onlara vaaz et, vazifelerini hatırlat ve Öğret. Çüıiki bu öğretme ve hatırlatma müslümanlara fayda verir.' Kürsü bunları ve mihrabın okuduğu âyetleri ilk müfessirlerin açıkladığı tarz ve anlamda açıkladı ve tefsir etti. Sonra da şu iki âyet-

i kerîmeyi okudu; 'E *hasibe'n-nâsii en yütraku en yekûlu amenna ve lifim lâ yüftenûn?;* İnsanlar kendilerinin «İslam'a inandık» deyince, imtihana çekilmeden bırakıvereceklerini mi zannederler? Onlardan öncekileri de biz imtihan ettik. Allah, kim yalancı, kim doğru özlü ve sözlü olduğunu bilmek için böyle imtihan eder muhakkak.' *'Ve le neb-lüvcnneküm bi-şeyiıı mine'l-havfi ve'l-cûi ve naksin mine'l-em-vâli ve'l-enfüsi ve's-semerât ve beşşiri's-sâbirîn ellezîne izâ esâ-bethiim musibetiin kâlû innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn;* sizi bazen korkuyla, bazen mal ve insanınızı azaltarak, bazen de meyvelerinizi dar vererek imtihana çekeriz. Müjdele o Müslümanları ki, başlarına bir dert geldiğinde Allah'a ai-tiz ve O'na döneceğiz derler.'"

"Sonra da yüksek sesle şu iki âyeti, âdeta bir ilan yaparcasına okudu; 'Allah'a itaat edin, Rasülüne uyun, sizden olan idarecilerinize de serkeşlik etmeyin: *etînllahe ve etîur-Rasûle ve üli'l-emri minküm',* 'Kavmini itaate davet etti, onlar da ona itaat edip ona baş eğdiler. Onlar aslında fâsık bir topluluk idiler: *fe'stehaffe kavmehu fe etâuh intıehiim kânû kaymen fâsikin.'* Sonra meselenin biraz derinine daldı: Müslü-manlar kime itaat etmeleri gerekir? Hangi yönetici ve emirlerin sözünü tutmalıdırlar, gibi meseleleri o güzel düiyle, o açık burhan ve delilleriyle vazıh bir tarzda ortaya koydu, (v. 123). Bu işi yaparken, senet bakımından sağlam bildiği hadis-i şeriflere dayandı. Delil olarak onları ortalık yere koydu. Sonra da sözlerini şöyle sürdürdü: 'Dikkat edin! Bakın ha! idarecilere itaat öyle mutlak ve başıboş değildir. Bilgi ve hikmet zincirleriyle bağlıdır bu mesele. Nâfi', Abdullah b. Ömer radıyallahü anhüma'dan şunu rivayet etti. O da Peygamberimiz Efendimizden nakil buyurdu. Efendimiz şöyle buyurdular dedi, «ister sevsin, ister sevmesin bir Müslüman, emirin verdiği her buyruğa boyun eğmelidir. Ama emirin buyruğu, din dışı olmamalı, günaha yol açmamalıdır. Eğer emir Müslümanları masiyete ve günaha yöneltiyorsa, o kişi emirini dinlemesin, duymasın. Ona itaat etmesin.» Yine Abdullah b. Ömer'den Allah babasından ve ondan razı olsun, şöyle rivayet olunur: Efendimiz sallallahü aleyhi ve selem şöyle buyurmuşlar: «Yaratan Allah'a karşı günah işlemeyi emrediyorsa bir yetkili kişi, ona itaat olunmaz.» Hz. Ali ise —Allah ondan razı olsun — Peygamber

Efendimizden şunu nakleder: Rasiilüllah buyurmuş ki; «Allah'a isyan söz konusu ise, onun yaratıklarına itaat olunmaz. İtaat, meşru ve ma'ruf emirlere edilir.» Bu hadisin vü-rud ve sudur sebebi bilinen şöhretli bir kıssa ve vak'adır. Musa b. Ubeyde Eyyub b. Halid'ten rivayet eyler. Efendimiz sallallahü aleyhi ve selem şöyle dediler: «Benden sonra başınıza öyle devlet başkanlar! gelecek ki, sevilmeyen

işleri yapacak, yapmadıkları bir takım işleri de sîzlere emredip, sîzlerden onların yapılmasını isteyeceklerdir. Onlara itaat gerekmez. Şunu iyi bilin ey Müslümanlar! İdarecilerinizin ve emirlerinizin sizin ve malınızın üzerindeki hüküm ve tasarrufları hikmet ve maslahat şartına bağlıdır. Maslahatsız ve hikmetsiz tasarrufları, körlüktür. Meseleyi ya bilmemektedirler veya kendi arzularmın, heva ve isteklerinin peşinden gitmektir bu hareketleri ve emirleri.» (v. 124) Sonra kürsü vaizi çağırdı, o da Garipler cemaatine imamlık etti. Son sözü soran ve cevap veren Allah'a hamd idi. Allah Teâ-lâ'nın soru ve cevabı da şu ayette idi: *'Lııneni'l-mUlkü't-yevın!;* bugün saltanat ve hükümranlık hakkı kimindir? Tek olan, Kahhar olan Allah'ındır sadece!' Oradan dehşetle çıktım, ibret alarak, hayret ederek işime gittim."

Umumi Vaaz

"Bu birinci garipler toplantısı benim hoşuma gitti. Pek beğendim. Bana çok etki etti. Özellikle cemaate yönelik vaaz ve hutbede söylenen sözler dikkat çekici idi. Bunlar içime işledi. Ben bunların etkisinde kalarak tekrar böyle bir toplantıyı ister oldum. Ertesi gün erkenden aynı yere yine gittim. Baktım garipler o yeri dünkünden çok doldurmuşlar. Herkeste üzüntü var. Herkes ötekiyle bir şeyler konuşuyor. Ortalıkta bir bezginlik ve matem havası mevcuttur, Gurbet artınca, herkes eş-dosttan uzun zaman ayrı kalınca, ara da uzayınca gurbette, herkesi bir keder, bir üzüntü ve elem sarmış, ruhlar coşmuş, gözler de ruha bağlı olarak yaşlara boğulmuş. Minare, müezzinlere ağlayıp onların yasını tutuyor. Müezzinlerin yapması gereken vazifenin yasını da o tutuyor. Müezzinlerin davetine gelmesi gereken cemaatin yasını da tutuyor. İman ailesinin yasını da o tutu-

yor, onlar adına 'innâ lillah' diyor âdeta. Minber de aynı şekilde gözlerinden yaş döküyor. Üzerinde konuşan, mü-

'minlere hitap eden olmadığı (v. 125), kendisini dinleyen müslümanlar bulunmadığı için ağlıyor. O müsliimanlar ki, bu hutbeleri ve konuşmaları dinleyip, onları belleyip, onların gereğini yapıp, onlardan kendileri için dersler ve ibretler alıp yararlanacaklardı. Şimdi onlardan hiçbiri ortada yok. Minber işte buna yas tutuyor. Mihrap ise daha da perişan halde durmaktadır. Çünki orada görev yapan imam, yani mihrabın dostu olan bir kişi mevcut değil. Cemaat dersen gece gündüz beş vakitte hiç mi hiç yok. Kürsü gözyaşları dökerek matem tutmaktadır. O da bu umumi mateme katılmaktadır. Çünki onu süsleyen, üstünde konuşan, âdeta bülbüller gibi şakıyan 'Ümmet Mürşidi' âlimler kalmamış. Bu kürsüden canlılığını sürdüren, buradan susuzluğunu gideren, buradan doğruyu öğrenen, buranın rahmet pınarından kana kana sulanan, irşada susamış cemaat yok. İşte ona ağlıyor. Tam bu anda, yani her yerin kendi ağıdını tuttuğu ve matemin iyice nazik bir safhaya vardığı sırada kürsü birden ayağa kalktı, topluluğa olanca gücüyle bağırdı, ağladı, mateme katıldı, sonra garipler cemaatine şu sözlerle hitap etti; Kardeşlerim! Ben ayıldım. Siz de uykudan uyanın ve ayılın! Ey garipler artık uykuyu bırakın. Şu matemi terk ederek, toplantınızı düğün ve bayram havasına çevirelim. Düşünün bir kere! Şu yirminci asır insanı başımıza ne kadar bela açtı. Yaptığı cinayetler sayılmayacak kadar çok. Bırakın onları, yaptıkları kötülüğün kesin ve kat'i cezasını çeksinler. Düşünün vc etrafa bakın! Babalarımız, dedelerimiz ne kadar yüce bir medeniyet, ne kadar büyük bir ülke inşa ettiler. Sonra yine bakınız! Evlatları yani bu nesil onları, o ülke ve medeniyeti nasıl yıkıp yok etliler. Babalarımız dedelerimiz bu eşsiz medeniyeti bin bir meşakkatle, kerpiç kerpiç üstüne koyarak, alın teriyle kurdular, binlerce lira sarf ettiler. Gece ve gündüz görevlerini, bizim için ifa ettiler (v, 126). O güne göre kul hakkı neyi gerektiriyor ise ona çok dikkat ederek, vazifelerini bihakkın yaparak bu ülkeyi, bu medeniyeti tezyin ettiler. Şu evlatlarına gelince, günümüz yirminci asır insanı, bu garip ve vahşi zamanın ricali, bu hukuku ihlal etti, hiçe

saydı ve ülkenin her yerinde örümcekler bayram etti, yuva yaptı. Her yanımızı, güzelim binalarımızı kurtlar, bö-

çekler, şahsiyetimizi kemiren kemirgenler aldı yürüdü. Başladılar tahribe ve özümüzü emdiler. Kabuğumuzu kemirdiler, bizi manen yok ettiler. Göz açıp kapayıncaya kadar bir zaman diliminde de, dedelerimizin yaptığı değerli binayı, o güzel emaneti mermilerle, gökten attıkları malzeme ile yok ediverdiler. Ey İslâm Minaresi! Artık doğrul. Ayağa kalk, matemi bırak ve uyan! Yirminci asır insanlığına, topluma, onların madde ve ruhlarına, doğudakine, batıdakine bu acı feryadı ile seslendi. 'Gelin buraya toplanın! Tefekkür kongresine, mahşerine, ibret panayırına gelin! Ders alma, uyanma, akıllanma arsasına toplanın!' dedi ve boylece o, Müslüman-lara en son vaaz ve nasihatini vermiş oldu, inşallah müslü-manlar ibret alır, bu vaazı tutarlar. Zira vaaz ve tezkir onlara, mü'minlere fayda verir ve biz de bu toplantıda bulunduk boylece. Şehrin içinde bulunduğu hazin manzarayı bu toplantı sayesinde gördük. Müşahede ettik. Bu İslâm diyarının halini İnsanlar ve ruhlar hep gördüler. Diriler de gelsinler burayı görsünler, günümüz insanları yeni nesiller hep gelip görsünler, ibret almak için burayı ziyaret etsinler. Çanakkale'de evladı olup, kendileri bu dünyadan öteki âleme göçmüş olanlar da gelip görsünler burayı. Ruhlarıyla buraları ziyaret etsinler. Suçsuz diriler, ölüler, bu medeniyetin ahlâksızca cinayetinden tamamen beri olan, günahsız insanlar, onlar da bu şehre gelip buraları görsünler. Eğer gelip bakmaz ve ibret almazlarsa, giden nesiller nasıl yok oldu iseler, yeni nesiller de aynen onlar gibi yok olur giderler (v. 127)."

"Minare bu çağrıyı kabul edip *Lebbeyk!* dedi. Aynı sözleri en üst perdeden bağırdı ve âleme ilan etti. Elinden geldiği kadar gayret etti, sanki elinde bir boru, bu gerçekleri âleme haykırıyordu. Veya elindeki sur'a üfürüyordu da diyebiliriz. Bütün tevhid ehline bunları duyurdu. Bütün

dünya ve ahi-retteki mü'minlere duyurdu bunları. Bu mahşer onların ezanlarının İkincisi, yeni bir tekrarı idi. Herkes oradaydı, bu ibret arsasına muntazamca dizildiler. O geniş mahşer alanı öylece doldu âdeta. Herkes sessiz ve saygılı bir şekilde yerlerini aldılar. Toplantının korkunçluğu herkese etki etmiş; herkeste aşırı bir korku, tam bir sükûnet, yaptıklarından mahcup bir halde başları öne eğilmiş, başları, boyunları, alınları, yüzleri kan ter içinde. Veya ortaya koyduğumuz işlerin mahcubiyet ve ağır yükünden utanıp terlemektedir."

"Bu sefer söze ‘Vaaz Kürsüsü' başladı. Sözü besmele ve hamd ile açtı. Oradakiler gözlerini dikkatle ve dehşetle açmış pür-dikkat onu dinlemekte. Besmele, hamd sonu Allah zü'l-celâli övdü, ona senada bulundu ve ölenlerin ruhlarına, sağ kalanların bedenlerine, karşısında duranların kendilerine, açık ve güzel bir Arapça ile hitap etti. Çünkü bu dil, bütün Müslümanların umumi dili ve anlaşma vasıtaları idi. Hutbede kağıda bakmadan irticalen şunları söyledi; "Ey iman edip sonra cehalet dolu yataklarında uzanıp yatanlar! Bu yataklarda gaflet uykusu çekenler! Ey tembellik döşeklerinde uzanıp yatanlar! Siz uyudunuz, cahil kaldınız, düşman geldi sizi burada basakladı, yağmaladı, öldürdü ve yok etti. Neredeyse kökünüzü kurutacak hale geldi (v. 128). Ey İslâm dini mensuplan! Ey büyük kitle! Size ne oldu? Neden bu rezilliklere boğazınıza kadar gömüldünüz? Halbuki sizin dininiz böyle âdiliklerin ana damarlarını keserek toplumu bu rezaletten temizlemişti. Siz dininizin tuttuğu yoldan ay-nldınız, onun emirlerini omzunuzdan aşırdıntz. Ne oluyor size? Niçin gaflete daldınız? Niçin gaflet uykusundasmız? Tertemiz, pırıl pırıl, kar gibi ak İslâm şeriatı, hep bu âdiliklerin, rezaletin doğup geliştiği ana noktaların kapısını kapatıp, oralara çıkan ara sokakları tıkamadı mı? Size en büyük düsturunuz, ana kanununuz Kur'ân-t Kerîm: *Huzû hizrnkiim fe'nfirû sübaten ev'infirû cemi'w,* sizler daima hazırlıklı olun, savunma tertibatınızı alın, tek tek veya

toplu olarak askeri yürüyüşler yapın! demedi mi? Peki size ne oldu da yeryüzüne çakılıp kaldınız? Yoksa şekaveti alıp, yerine saadetten mi vazgeçtiniz? Savaşa ve güç günlere hazırlanmayı terk edip, insanlık özellikleriniz, havas ve şuurunuz mu yok oldu? Cehalet ve şaşkınlık sizi düşünemez ve doğruyu göremez mi yaptı? Sonunda şeriatın emir ve yasaklarım tanımaz hale geldiniz? Neden sus pus oturuyor, aklınızı neden kullanmıyorsunuz hâlâ? Siz içten hep düşmanlarla kuşatıldığınızı bilmiyor musunuz? Ve düşmanların en amansızı bunlar olduğundan haberiniz yok mu? Dışarıdaki düşmanın da, kötülük ve adiliğinin apaçık belirgin olduğunu, sizi devamlı gözetip üzerinize çullanmak, başınıza gaile açmak için çabaladığını anlamıyor musunuz?"

"Ey müslümanlar! İçinizdeki dininize düşman olan kurdun ve haşerenin çok güçlendiğini bilin artık. Bu kurtçuk

bizzat kendi evlatlarınızın arasından türeyip hâsıl oldu. Durmadan dinin cizünü ve tohumunu yiyip kemirmekle meşgul. Sizi tam kalbinizden kemiriyor. Vücudunuzun merkezinden beyninizden bilgiyi söküyor. Uzuvlarınızdaki iş yapabilme melekelerinizin iliklerini emiyor. Sinir sisteminizin merkezini bu kurt tahrip ediyor. Sonunda sizi en zayıf, yeryüzünde en güçsüz ve beceriksiz millet haline getiriyor. Siz ise bunlardan gafil veya vurdumduymaz veya aldırış etmez bir haldesiniz. Şimdi ise bomboş ve içi kupkuru bir hurma kütüğüne döndünüz, (v. 129) Son derece feci bir şekil aldınız. Bütün bunlar, harp rüzgârı esmeğe, fırtına üzerinize çullanmaya başlayınca belli oluverdi birden."

"Şunu iyi bilin! Bu kurt, bu haşere sizin milliyet damarlarınızı da, dinî ahlâk damarlarınızı da kemiriyor ve sizi tehlike uçurumunun kıyısına getirip terk ediyor. Siz ise çaresiz, eli kolu bağlı, onlara itaat halinde çırpınıp duruyorsunuz veya bu duruma razısınız. Kendinizi rehin olarak vermeyi uygun

görmüş bir haldesiniz. Ne zaman ki ortalığı fitne ve savaş kanadığı kapladı, en fena bir tarzda bu karanlık sizi sardı. Toplumunuzu bu belalara uğratıp, milletiniz bu musibetler içinde debelenip durmaya başladı. Artık yolunu en çok şaşıran bir toplum halini aldınız. Hayatınız saadetten yoksun kaldı. Perişan oldunuz. Aslında 'halinize uygun bir karşılık' olan bu cezalan çoktan hak ettiniz."

"Ey mü'minler! Şu hususu iyi biliniz! Sözünü ettiğimiz böcek ve kurt her ne kadar sizin tarlanızda yetişmiş ve bitmiş gelişmiş olsa da, sizin kucağınızda güçlense de, bu size Avrupa kıtasından geldi, başınıza düştü. Her tür kötülüğüyle, rezaletiyle, bilim ve sanat adı altında, onun kabuğunu taşıyarak içinize girdi. Aslında ne ilimden ve ne de sanattan onda bîr öz, bir behre yok. Giren bütün kötülükler ilimsiz ve sanatsız şeylerdir. Avrupa bu tohumlan gençliğinizin akıl ve ruh topraklarına saçtı, onlann düşünce tarlalarına ekti. Bunu da hile ve desise ile avlayıcı bir üslup ve sanat kullanarak gerçekleştirdi ve icra eyledi (v. 130). Avrupa bu gençlerinize ne ilim öğretti, ne de sanat öğretti. Onlara verdiği âdeta bir seraptır. Bu su gibi görünen serabı çok uzaktan gören susuz insan buna aldanır, bunu sahiden su sanır. Gençliğin toprağı da böyle bir ekime hazır ve kabiliyetli idi. Hemen onu alıp kabul edecek tavda idiler. O

kadar ki, Avrupa gelip bu tohumu *ekmese de,* bizimkiler hemen onu kabule hazır idiler. Sizler de hemen bu öldürücü tohumu kabullendiniz. O tohum zihinlerinizde pazarını ve borsasını kuruverdi. Bütün bu temessül zilletini kabullendiniz vesselâm. Öyle ise şunu diyebiliriz; bu kurt sizin temiz neslinizden gelmedi. Sizi ve dininizi sevmeyen, onları inkâr eden milletlerden geldi. Materyalistlerden, Avrupall pozitivistlerden ve tabiat-perestlerden geldi."

"Sapkınlık ve dini inkâr aşısı gençliğinizde tuttu. Üstelik bu iş Islâm hastanesinde oldu. Bürhanî, hatabî ve cede-lî deliller

ilaç olarak elinizde ve nekâhet-hânenizde bol bol bulunduğu halde durum yine de böyle oldu, hastalık devam etti, sirayeti de gerçekleşti. Çocukların mizacı hangi tür delile müsait ise, onlara o yolla bu tedavi pek ala yapılabilirdi. Yine şurası şüphe götürmez; bu hastalığın devası bu üç delil ve bürhanla gencin akıl ve ruhunu şifaya kavuşturmaktır. Tek yol budur. O değerli gençliğinizi Allah'ın izniyle yine sözü geçen bu devalarla tedavi ediniz. Bu tedavi aynen şu tedaviye benzesin; vaktiyle babalarınız, dedeleriniz yol bilmez iz bilmez kişilerdi. Peygamberimiz geldi, Efendimizin —Allah peygamberlerinin sonuncusu ve Ra-süllerin mührü efendimize salât ve selâm eylesin— hicretine kadar dinden, diyanetten habersiz idiler. Allah onları tedavi etti, din-diyanet sahipleri haline geldiler. Şüphesiz ben size şimdi Kur'ân-ı Kerîm'inizden bir âyet okursam ey mü’minler, sizler o âyeti yeni inmiş, bugün için gelmiş sanacaksınız. Çünki siz Kur'ân-ı Kerîm'i tamamen unutup hatırdan çıkardınız. Onun emirlerini yaşamayı bütün bütün terk ettiniz. Bu işi farkında olmadan yaptınız belki, (v. 131) Onu sadece matemlerde, düğünlerde ayetlerini terennüme ve teganniye ayırdınız, onu da belki ucuz bir bahaya satarak geçim aracı yaptınız, işte o âyet-i kerîme budur: *'Üci'u ilâ sebîli Rabbike bi'l-hikmek..... bi'l-Miihtedîn;* Rabbinin yoluna ve dinine insanları hikmetle, güzel güzel öğütlerle çağır, onlarla mücadele etmek gerekiyorsa, mücadeleyi en güzel yolla ve üslupla yap.' Hani sizde davet? Hani hikmetle irşad? Hani ortaya delil ve belge koymak? Bürhan getirmek? Hani güzel fikir kavgası? Hiçbiri yok!"

"Ey Müslüman tabipler, filozoflar, hakimler! İnsanın bir organı onulmaz müzmin bir derde tutulsa, hasta olsa,

doktorlar *bu dışarıdaki* derdi ve hastalığı tedaviden aciz kalsalar, tedavi netice vermese, diğer organlara sıçrama tehlikesi belirse, Allah'ın yarattığı bu sağlıklı organların da hastalanması durumu ortaya çıksa, size göre

bunun çaresi nedir? Ya o organı ateşle dağlamak, yahut da kesip sirayeti önlemek ve onun zararından ötekileri kurtarmak değil midir? İşte içinizdeki dinden sapanlar, dini inkâr edenler, çaresiz bir derde düşerek müslüman iken dinden çıkanlar, cahilliklerinden veya birinin saptırmasıyla dinlerini bırakanlar, din ve akıl yoluyla tedaviyi mizaçları kabul etmeyenler, aklın üç metoduna da sırt çevirenlerin taşıdıkları bu hastalıkların, diğer sağlam fertlere geçmesini önlemek için vaktiyle Kureyş kafirlerine uygun görülen metotla ancak hastalıkların önü alınabilir. 'Fitne ortadan kalkıp, din Allah'a has kılmmcaya kadar onlarla savaşınız; *ve kâtilûhüm hattâ lâ tekûne... littalı'* ilacıdır. Peygamber Efendimiz; 'Ateşle tedavi en son çaredir' buyurmadılar mı? İşte bu tür hastaların tedavileri ateş tedavisi ve kılıçtır. Onları çoktandır kitaplarınızda ihmal ettiniz, 'irtidat hükümleri' tatbiki, onları uykudan uyandırıp ayağa kaldıracaktır. Böylece, örümceklerin üstüne yuva yaptıkları 'ceza hukukunuz' da, örümcek yuvası olmaktan kurtulup dirilecektir. Çünkü o hukuk maddeleri sanki yürürlükten kalkmış, neshe uğramış gibi düşünülmektedir. Böyle yapılmazsa eğer, (v. 132) o hasta unsurların durumu, onların rezil ahlâkı temiz nesillerinize de geçecek, aranıza topluma fitne ve nifak zehirleri girecek, sizin İslâmî olan düzeninizi bozacak, ortada bir münafık grup türeyip, dindarlara karşı sûret-i haktan görünecektir. Fakat bu hasta organlar zararlıdır, onulmaz hastalıkları vardır, Islâm toplumunda bu hasta uzuvlar sökülüp veya gövdeden kesilip ayrılmalıdır."

"Ey Islâm cemaati! Keşke ceplerine altın ve gümüş servetler koyarak Avrupa'ya gönderdiğiniz gençleriniz, sanayi ve teknik bilgiler öğrenerek yurda dönselerdi. Keşke onlar bu tenlerle, sanatlarla mücehhez ve bu alanlarda uzman olarak memlekete avdet etselerdi. Fakat onlar, sanayiye ve fenne aç ve susuz olarak, oranın ilim yuvalarından mezun olacakları yerde, Avrupa sefahatinin kaynar sularını içtiler.

Pislikleri tercih ettiler. Sonra oradan aldıkları, vücutlarına doldurdukları şerleri kötülükleri, dinsizlikleri getirip burada

temiz ülkede kustular. Zındıklık tohumunu ülke toprağına ektiler. Hani ülkenizde, Islâm başkentinde küçüklü büyüklü savunma silahı yapan, top döken, zırhlı üreten fabrikalar? Hani harp gemileri inşa eden tezgâhlar? Hani tank, top, makineli tüfek üreten atölyeler? Hani denizaltıları? Hani Avrupa'ya bunları öğrensin diye gönderdiğiniz, bu fabrikaları kurup orada çalışacak gençler? Hani ağır silah, tayyare, bomba, mermi ve diğer tahrip edici ve yıkıcı silah yapan fabrikalarınız? Hani bunlara yol yapacak mühendisleriniz? Nerede elektriğiniz? Nerede enerji kaynaklarınız? Hani müsbet ve menfi güç kaynaklarınız? Neredeler? Ağır yük kaldıran alet-edevat hani nerede? Nerede geometrisyeıileriniz, hafriyat alet ve elemanlarınız, bunları yapan yerleriniz nerede? Nerede yeraltı zenginliklerini istifadeye arz edecek alet, edevat, personel? Hani ziraat, hani bahçecilik, modem aletlerle ama eski faydalı usullerle niçin ziraat ve bahçıvanlık yapılmıyor? Şimdi siz tam uçurumun, yarın kenarında bulunmaktasınız. Büyük büyük toplarınız, zırhlılarınız yok ki onlarla düşmana karşı kendinizi savunabilesiniz. Çanakkale boğazına düşmanlar saldırdıklarında onları oradan alıp öteye atabilesiniz. Karadan ve denizden siz de onlara saldırarak, onları defedebilesiniz. Şüphesiz onlar sizin boyunlarınıza bir boyunduruk vurarak bedenlerinizi tamamen köleleştirmiş, sizi baştanbaşa kendisine bağlı hale getirmiştir. Düşman Çanakkale boğazını zabtedip, siz gaflette iken orada tutunmuştur. Allah'ın acıması, rahmet ve merhameti, özel koruması yetişmeseydi, oradan size hâkim olacaktı» Sizi tamamen yok edecekti. Boğazın iki yakası âdeta müslümanların biçildiği birer harman yeri oldu. Mü'minlerin kabristanı haline geldi bu topraklar. Mâbedlerinizi, ilim yuvası okullarınızı yok ettiler. Ülkeyi âdeta çöl haline getiriverdiler. Müslüman kardeşlerimizin perişan hallerini

hep görmektesiniz. Camiler, mihraplar, minareler, medreseler ve onların bu hallere ağlamasını düşününüz. Ülkedeki öteki acınacak durumları da siz bunlara kıyas ediniz. Kayıplarınızı, insan, eşya ve mal olarak elden çıkan değerleri, bütün savaş ve hayat hazırlıklarınızı bitirip tükettiler. Bunlarla siz işe yaradıkları ölçüde ülkenizi savunmaktasınız."

"Evet, aziz müslümanlar! Kurtuluş ve felah ümit ettiniz, yüksek bir hayat ve yaşama seviyesi beklediniz ama yerin-

den bekleyemediniz. Güya Avrupa'ya gönderdiğiniz gençleriniz size bunları kazandıracaklardı. Ama onlar Avrupa'dan sadece ilhat; yani İslâm dinini inkârı getirdiler. Ahlâkınızı bozacak mikroplar ve kurtlar getirdiler. Bu mikroplar ve kurtlar uygun ortam bulup toplumun bünyesine yerleştiler. Siz gaflet uykusunda iken, onlar sizi oyaladılar, sizi kandırdılar. Kürsülerden yapılan uyarı ve nasihatlere kulak vermediniz. Derken Allah bu huzurlu günlerde yattığınız için, başınıza bu halleri getirdi. Bu gaflet sizi avuttu, asılsız bâtıl fikir ve sözlerle, sapık fikirlerle sizi meşgul etti. Şimdi gördünüz mü başınıza geleni? Vaatlerin sonuçlarını gördünüz mü? Şu anda gözünüzün önündeki perdeler kalktı, gerçekle yüz yüze kalakaldınız. Bugün doğruları daha keskin bir gözle görmektesiniz. Fakat iş işten geçti, ibret alınacak tav uzaklaştı. Yahut size doğruyu gösterecek mürşit kalmadı. Acaba siz ibret alıp söz dinler misiniz? Bilinmez."

"Sonra kürsü kaşlarını çatarak, ciddi ciddi haykırdı: *'Kürıtüm hayra ümmetin uhricet Ihı-nâs..!* Siz, insanlığa yararlı olmak üzere yaratılmış en hayırlı bir ümmetsiniz! Marufla, aklın ve dinin uygun gördüğü güzel şeylerle emir etmeli, kötü şeyleri insanlardan uzak kılmalı, Allah'a inanmalısınız..' içinizden kim şu iddiada bulunabilir: 'işte Allah'ın tarif ettiği bu ümmet biziz!' Nasıl oldu da siz böyle bir kavim olmaktan

taassubunuzla uzaklaştınız? Sonra parmağı ile medrese odalarını gösterip dedi ki; 'İçinizden insanları hayra çağıran, marufu emreden, münkeri nehye-den bir topluluk yetişsin veya hepiniz toptan öyle bir ümmet olun!' Cami haziresindeki odalara işaret ederken ulemayı, orada okutan ve okuyanları anlatmak istiyor ve onlara bu azarları ve suçlamaları yöneltiyordu. İnsanlara ne vakit ma'rufu yollu yolunca anlattınız? Münkerden, fahşa-dan onlan en açık biçimiyle ne zaman menettiniz? Ne vakit belgeleriyle, delil ve hüccetleriyle bunları insanlara anlattınız? Tam aksine sizler önce nasihate ve irşada muhtaçtınız! Başkalarından önce sizin uyarılmanız ve irşnd edilmeniz gerekiyordu. Çünkü gaflette idiniz. Uykuda idiniz. Tembellik döşeğinde rahat rahat yatmaklaydınız. Aklî olsun, nakit olsun ilmin pek az bir bölümü ile yetiniyordunuz. Birçok fenni ve tekniği de daha bilmiyordunuz. Bu konularda dinsizlerle mücâdele ediyordunuz, başka şeylerle

gönlünüz zebun olmakta ve onları istemekteydiniz. Hırsı nız sizi nereye sürüklemişse en çok onunla ilgileniyor ve üstelik güzel olmayan şeylere meyletmekteydiniz. Millet olarak zalimlere, dinsizlere bel bağladınız. Allah'ın emirlerini unuttunuz. Sanki onları omzunuzdan arkanıza aşırıp, dinin bütün isteklerine ilgisiz kaldınız. Allah zü'l-celâl da size lütfettiği ilim heybetini ve vakarını sizden alıverdi. İlmin yüce değerini takdir edemez oldunuz. İlmin insan benliğindeki yüce tesirini, Allah kalbinizden alınca, zalimler, cebbarlar sizi küçük görmeye başladılar, sizi hafife aldılar, kolay sandılar. Bütün şerli güçler hep birlikte üzerinize çullandılar. Artık bugün kendi günahınızın sonucuyla karşı karşıya geldiniz. Sanki siz dünyada yoksunuz. Herkes sizi öyle görmeye başladılar (v. 136): Allah bir topluluğu, onlar kendi hallerini ve ahlâklarım bozup değiştirmedikçe asla değiştirmez, bozmaz onları; *¡nna'liahe lâ yiiğayyiru mâ bi-kavrnin hattâ yıtğayyirû mâ bi-cnfiisihiın."*

"îslam'ın ilk halifesi Sıddık-i A'zam Ebû Bekir hazretlerinin ve diğer bazı sahabilerin rivayet buyurdukları şu haberi siz hiç duymadınız mı? Bu haber size ulaşmadı mı? 'Ma'rufu emretmeyi terk edip, münkerden insanları sakın-dırmayı bırakırsanız, toplulukta bozulma ve pis işlere (el-. Fahşa) bulaşma artar. Bu zaman Allah azabı ümmetin tamamının üzerine gönderir veya başlarına onların en şerli olanları geçir. Bu durumda ümmetin iyileri dua etseler, Allaha yalvarsalar da Allah onların dualarını kabul buyurmaz.'[8] Ey âlimler! İşte bu gün şerli kesim size şelmesini attı. Birliğinizi parçaladı. Aranızda mevcut bulunan ittihadı çözdü. Medreselerinizi ve ilim yuvalarınızı yok etti. Allah'ın korudukları dışında her müesseseniz perişan oldu. Namınız, şanınız, şi'annız yok oldu. Artık kendi yaptıklarınızın cezasını, ellerinizle işlediğiniz cinayetlerin öz suyunu için, azabı tadın. Ayıplanacak kişiler sîzsiniz, levm okları sîzedir. Başkalarını suçlamayın, kendinizi suçlayın, artık iyileriniz devamlı ıslahınız için dua etse de Allah o duaları kabul buyurmuyor demek ki."

"Kürsü sonra yönünü döndü ve herkese hitap etti. Konuşmasını şöyle sürdürdü; Evet ilim kervanı sizden ayrıldı, sizden bütün unsurlarıyla uzaklaştı. Diyanet de ümmete sırtını döndü, ilim kervanına katıldı. İlmin peşine düşüp o da gitti. Bütün alâmet ve şiarlan ile sizin bu elemli halinize ah edip üzülüyorlar. Hiçbiriniz ilim ve dinin peşine takılmıyorsunuz. Sonra bunların ardından, züht ve takva kafileleri de sizi terk etti. Fazilet, asalet, din gayreti ve İslâm'ın yüce haslet ve sıfatları da bir bir kayıplarınız arasına girdiler. Şimdi bir kısmınız bu kayıplara üzülüp ağlarken, diğerleri seviniyor, kayıpların tekrar ümmete dönmesinin yolunu aramıyorlar. Veya gafil oldukları için ortadaki büyük zarardan haberleri yok."

"Sonra ülkenizi terk eden bu fazilet kervanlarının yerine başkaları girdi, bu şerefli yeri cehalet doldurdu. Bu yeni kötü

ve inatçı kervan, artık başınıza idareci kesildi, sizi her türlü belanın kıyısına kadar getirip bıraktı (v. 137). Sizler ise nereden nereye taşınıp nakledildiğinizden habersiz ve bilgisiz bir haldesiniz. Mutluluk ülkelerinin bahçesine mi, yoksa sapıklık çukurlarına mı taşınıyorsunuz? Birinde mutlu olacaksınız, diğerinde ise şekavete batacak, bahtsız, şakiler olacaksınız veya zelil bir hayatın kötü arazisine düşüp orada zelil ve perişan yaşayacaksınız. Bunu hiç bilmiyordunuz. Bu nakil ve taşınma işi bitince görüldü ki, cehalet ve dinsizlik, fazilet ve takvasızlık sizi en sefil bir yere, çukurların dibine attı. Ateşin ortasında, rezalet içinde gelmiş geçmiş bütün bir insanlığa örnek ve ibret oldunuz."

"Muhterem dinleyiciler! Lütfen beni mazur görünüz! Ben canlı olmayan ölü bir ümmete seslendiğimi, kalkınma ve silkinip kendine gelme vakitlerinin geçtiği bir topluma hitap ettiğimi ayıplamayın. Biliyorum onların sözlerimden ibret almaları ihtimali de yoktur. Ben onlara seslendim, onları ayıpladım, gelecek nesiller bari duysun ibret alsınlar diye. Yoksa bunlar değil. Genç nesil belki duyar da bunların çizgisinde yaşamaktan kaçar, doğruyu bulur. Ey yeni nesiller! Gençlik sîzsiniz. Benim bu nasihatlerimden yararlanın, ibret alın, ta ki babalarınızın başına inen bela ve küçük görülme istiskal musibeti size de gelip çatmasın."

"Kürsünün bu umumi konuşması bitince, ortalığı korkunç bir sessizlik kapladı. Öyle ki, oradakilerin yüzlerinde

ve alınlarında, değerli hayatlarını boşa geçirdikleri için derin pişmanlık izleri, ışıkları görülüyordu. Topluluk, üzgün olarak geldikleri yere gittiler. Cemiyet dağıldı. Ben de, pek çok ibret çiçekleri topladığım bu toplantıdan veda selâmı ile ayrıldım." (v. 138)

"Kumandanlar, açıktan söylenen hamd ve şükür gibi sözleri, inşallah gibi ifadeleri sevmezlerdi. Söyleyene de kızarlar. Ben de hamdı bunun için, içimden söyledim. Dinimize göre bunda bir beis yok. Hatta müsaade bile vardır. Çünkü bu zaman başka zamandır. İhtiyaç görme, yaltaklanmadan arzuyu elde etme zamanı ve günüdür bu gün. Allah'ın bu nimetini de hamd ile anmak vaktidir."

2

"Ben askerî hizmetlerin bir bölümünü herkes gibi yaptım. Hem de ciddi ola

3

rak. İyisini, kötüsünü, şereflisini, âdisini. Talimleri, beden eğilimlerini ve jimnastiğin her türlüsünü. Bütün bunlara herkesle birlikte katıldım. Kanlı savaşlara girdim. Az bir zaman da olsa, bir sıhhiye eri gibi sağlık hizmetlerinde bulundum. Karavana ile nöbetleşe mutfaktan yemek taşıdım. Nöbet tuttum. Gözcülük ettim. Gece gündüz hep bu vazifelerde bulundum. Arkadaşlarla birlikte yoruldum, yolda çalıştım, onlarla birlikte dinlendim, istirahat ettim. Elbette bunları gücüm nisbetinde ifa ettim. Arkadaşlarım gibi ben de sakalımı tıraş ettim. Benden büyükleri de tıraş ettiler. Şunu söylemek isterim: ben İri ufak hiçbir askeri görevi terk etmedim, sıkıntılı hizmetleri hep yaptım. Bazen tam, bazen de gücüm kadar. Fakat dikkat olunursa bütün bu hizmetler

4

"Savaşa katılan biri bana anlattı. Dedi ki: Denizden, karadan yoğun ateş açılınca, diğer silahlar da onlara katılınca pek çoğumuz şehit oldu. Bunun üzerine aramızda şöyle konuştuk: 'Düşman tabyalarına ve sığınaklarına hücum edelim, onlarla karşılıklı dövüşelim. Ya öldürelim, ya en son

neferimize kadar ölelim. Bu işi artık bitirelim. Burada eli kolu bağlı ölümü beklemek, mermi yağmuru altında korku altında, sanki özürlü gibi, eli kolu bağlı gibi durmayalım. Kadere teslim olarak onlara saldıralım. Bakalım olan olsun. Biz onlara ansızın, habersiz baskında bulunalım.' Öylece yaptık. Üzerimize her tür silah, makineli tüfek mermisi düşman eliyle boşaltılıyordu. Ölen, şehit olan ve yaralananların sayısını sorma. Aynı anda bizim silahlarımız da atışlarım sürdürdüler. Düşmana o kadar yüklendik ki, düşman gizlendiği yerlerden dışarı çıkmaya mecbur kaldı. Kimi kaçıyor, kimi korkudan bir yere sığınıp oturmuş o halde akıbetini bekliyor. Öyle bir hücum ettik ve saldırdık ki, aklımızda korku falan kalmadı, iki birlik birbirine girdi, her iki tarafın topları ortalığı birbirine kattı. Havada mermiler patlıyor, insan parçaları uçuşuyor, süngüler parıldıyor, sanki birer şihap, birer yıldırım düşmesi gibi yeryüzü aydınlanıyordu."

5

Burada numara verilmiş fakat dipnot yazılmamış. Galiba Abdullah Fevzi Efendi bu mermiyi tanıtacaktı. (A.O.K.)

6

"Volkan ve yer patlaması jeoloji bitiminde birer terim, birer ıstılahtır. Bu olay bir arz olayıdır. Jeologlara göre yeryüzü başlangıçta bir ateş ırmağı veya akıcı bir ateş halinde idi. Sonra devirler boyu soğudu, büzüldü, üzerinde dağlar, dereler, kabuklar oluştu. Kendi özel şartları içinde tekâmülünü böylece tamamladı. Günümüzdeki halini aldı. Elbette geçen bu çok uzun zaman parçasında bütün bu olaylar vukû buldu. Bugün yeryüzünün merkezinde yine lav denilen ve akıcı halde olan bir ateş mayii birikimi mevcuttur. Bazen bu malzeme bulunduğu yerde daha da genişler, bulunduğu yer ona dar gelir, oradan fırlar dışarı çıkar. Arzın

zayıf bir yerinden fışkırma otur. Bu mayi bu lav etrafa bir ırmak şeklinde akar. Etrafı kül tabakası içinde bıraktr. Bu feverandan dolayı meydana gelen toz duman, bazen köylerin kasabalann üzerini bile örtebilir. Bu fışkıran malzemeye lav ve bu arazi türüne volkanik arazi adı verilir. Dünyada ara ara indifa eden bazı dağlar bulunmaktadır. Coğrafyada bunlara yanardağlar adı verilir. Jeologların bir bölümüne göre zelzele türü olaylar bazen bu hareketler yüzünden vukua gelir. Yani bir patlama, bir genişleme bu zelzele olayım doğurabilir. Sebep, arzın merkezindeki sözünü ettiğimiz erimiş aşırı sıcak malzemenin genişlemesi, dışarı çıkmaya mecbur kalmasıdır. Fakat günümüzde bu ilmin mensuplan bu görüşü kabul etmemektedirler. Bu âlimlerin bir bölümüne göre zelzelenin sebebi henüz keşfedilememiş olup, bunu insanlık hiçbir zaman bilemeyecektir. Bütün bunlar zan ve tahminden ibarettir. Tam olarak bu olaya uymayan bir takım noktalardan hareket edilen bir istidlalden başka bir şey değildir. Ama bu istidlaller inkâr da olunamaz. Çünkü kâinattaki her hadise bir sebebe bağlıdır. Bu âleme 'sebepler âlemi' adı verilmektedir. Sebepler de onları yaratan Allah'ın eserleridirler."

7

"Kumandan namazın teşriini anlatırken şıı cümleyi sarf etti; 'Namazı ıiiçin yapmışlar?' Va bilmediğinden veya öyle inanıyor, namazın Allah katından bir emir olduğu konusunda kalbinde şüphe var, yahut bilgisi bu kadar."

8

"Furkaıı-ı mttbin, Kur'ân-ı Kerîm size şöyle demiyor mu? O fitneden sakının! O fitne sadece içinizden zulüm edenlere gelmeyecek, hepinizi saracak o fitne. Ondan sakının! Bilin ki Allah, cezalandırma şekli en çetin olan kudret sahibi bir zattır."

Yıkık Dökük Manzara

"Çanakkale ve etrafının bu yalnızlığına ve garipliğine bakıp, oradaki acınacak manzarayı müşahede edip gözden geçiren sana, bütün kalıntılar, işaretler ve her tür nesne, cılız bir dil ile üzüntülü bir konuşma üslûbu içinde, işi kadere bağlamış bir tevekkülle şöyle fcryad eder görür ve öylece kabul edersin. Ey insanoğlu! Durumunu görmektesin, işte bu durumda sana diyorum ki; size her gün şöyle seslenen bir ülkeniz var; 'Ölmek için doğun! Harap olmak için imar edin, yapın bakalım!' Söyleyin durum böyle değil mi? Bizim şu yıkık dökük halimiz, sana ibret ve vaaz için acaba yetmez mi? Şehir, sonra sizi azarlayarak, men ederek, üzgün bir dil ile şunları mırıldanır; Evet, evet ey insan! Sizler dünyaya geldiniz, sizlerden de çocuk ve torunlarınız doğdular. Onları ailenin kucağında besleyip, büyütüp, terbiye ettiniz. Binbir naz ve niyaz içinde bu işleri gördünüz. Nice yüksek binalar, kasırlar, köşkler yapıp ortaya koydunuz. Bin bir meşakkat çekerek, yüksek miktarda paralar harcayarak ve hatta şöyle inanarak bu işleri yaptınız; 'Bu binaları yaparak medeniyete hizmet ettim.' Halbuki gerçek şu idi; siz görülen şu yirminci asır medeniyetini ortaya koymuştunuz. Bu medeniyet, ecdadınızın geliştirip insanlığa sunduğu güzel ve ileri medeniyet asla değildir. Halbuki siz kendi medeniyetinizi üstün görüp, nefsiniz onu beğenip, 'biz ecdadımızı geçtik' dediniz. Gelecek nesilleri de minnet altına soktunuz böyle demekle, (v. 139) Sonra bu yirminci asır medeniyeti size, öldürücü aletler yapmanızı, akla gelmeyecek, havsala almayacak top, tüfek ve harp gemisi inşa etmenizi emretti, öğütledi. Büylece bu asır bu özellikleriyle imtiyaz kazandı. Ağır silah sanayi ve diğer bazı fenler çok ilerledi. Derken göklere hükmederek yücelere çıktınız. Balonla, tayyare ile gökte geziyorsunuz. Denizaltılar yaptınız. Denizin

derinliklerine dalabiliyorsunuz. Sonra bu malzemeyi kanlı harplere uyguladınız, yeryüzü size dar geldi. Sonra bu yaptıklarınızı, 'üstün medeniyet, yüksek bir hayat tarzı' olarak kabul ettiniz. Yanıldınız ve tamamıyla aldandınız. Çünki insanlığı süsleyen güzellikler, dindarlığın verdiği güzellik, güzel ahlâk ziyneti, asâlet, kötülükten sakınıp iyi işler yapmak, karşılıklı olarak iyi işlerde bulunmak, Hakkı savunup başkalarına da onu tavsiye etmek, iyilikte yardımlaşmak, adaleti güçlü kılmak ve benzeri şeylerdi. Üstün medeniyet dediğiniz şey bunlarla meydana gelirdi. Sanayi, medeniyetin kabuğu, saydıklarımız ise medeniyetin özüdür. Şairiniz ne güzel söylemiş: Milletler, bıraktıkları eserlerdir. Onların ahlâkı bozulur ve kötüleşirse, millet de yok olur."[1]

"Görünüşte göklere ve yükseklere çıkıp, sanatta, hirfet ve marifette gök tabakalarını delip, atmosfere girdiniz. Ama gerçekte esfel-i sâfilin'desiniz. Ahlâkınızın fenalığı, uydurduğunuz, dine aykırı yeni inanç ve âmeller, sizi habire yerin altına çekmekte, oradaki kaynar ortama ve karanlığa erişmektesiniz. Körkütük, gözü kapalı şaşkınca yerin dibine girmektesiniz.[2] Bu rezil medeniyet size birkaç gölgelik sundu. Tepenizde, onun bazı sanayinin serinliğini ve himayesini görünce hepiniz birden; 'işte bize rahmet getiren bulut!' diyerek altına toplandınız koşarak. Halbuki o, (tıpkı eski ümmetlerdeki gibi), 'içinde elem verici azabı barındıran bir fırtınaydı, bir rüzgârdı.' Fende terakki ettiniz. Bazı yeni buluşlarınız da oldu. Pek çok gökyüzü ve yeryüzü biniti olan araçlar yapıp, icat ettiniz. Bunları, medeniyetinizin size rahmet yağdıracak bulutları sandınız. Bunlar gökte uçarken siz, sevinçten coştunuz. Bu bulut, 'barış ve bolluk, refah ve mutluluk' getirdi sandınız. Bir de gördünüz ki gelen azap yağmuru, cezanın en şerlisi, en büyük mermiler ve en öldürücü bombalarla gelmiş. Medeniyet gelişip azınca, hırsı ve kini

çoğalınca, size çarpışmayı ve harbi emretti, ölüm ve savaş ateşini tutuşturdu. Size ayrıca en büyük azabı tattırarak aranıza ayrılık ve fesat ateşini yaktı. Birbirinizi en fena yollarla yok etmeye teşvik etti." (v. 141),

"Sizin kabul ettiğiniz medeniyet öyle gayr-i meşru pis işler ortaya koydu ki, hiçbir çağ bunu yapamamıştı. Beşerin hayatında hiçbir devir böyle başarılı olmamıştı. İşte ben ve görünen şu harabe durumundaki manzara, sizin medeniyetin, yirminci asır medeniyetinin ürünleri ve onun pençesinde kalan varlıklarız. Ülkelerin tahribi, insanların yok edilişi, göçleri, bütün bunlar hep şeytan uğruna yapıldı."

"Ey insan! Böylece hem bu dünyada, hem de ahrette rezil ve rüsvaysınız. Dünyadaki perişanlığınız şöyledir; bu medeniyet sizi Allah'tan son derece uzaklaştırdı. Nesilleriniz yok oldu. Hanımlarınız dul kaldılar. Birikimleriniz ve servetleriniz yok oldu. Sonra mâbedleriniz, mektepleriniz, ilim yuvalarınız yakılıp yandı. Yetimlerin sığındıkları barınaklar yok oldu. Dul kadınların, temiz hanımların ve kızların sığındıkları yuvalar, ihtiyarların, yoksulların, düşkünlerin barınakları hep yok edildi. Onlar şimdi şaşkın bir halde musibetlerin içinde kıvranırlar. Fakirlik, yokluk ve yoksulluk içinde, bu haller, yırtıcı tırnaklarını o gariplerin boğazlarına geçirmiş halde, gözyaşları içinde yaşarlar. Yürekleri yaralı, sızı içinde. Barınakları, korunakları yurt ve yuvalan, hamileri hiç yok. Teselli edecek, onlara kucak açacak bir makam mevcut değil. Ey bu medeniyetin evlatları! Sîzler şu dünyada artık insanların en şerlisi ve en şakisi oldunuz. Öteki âlemdeki perişanlık ve hüsranınıza gelince (v. 142) o da şu suretle olacaktır; Siz birbirlerinizi sırf şeytan yolunda olmak ve ilâ-yı kelimetullah ve Hak için olmamak üzere bu işleri yaptınız. Niyetinizde insanları mutlu kılmak hiç yok. Aksine bu yalancı medeniyet sizi azdırınca, bu adi insanlar sizi yoldan çıkarınca, eski dinsizlik günlerinin ahlâk ve ölçülerine döndürünce, ortaya çıkan bu rezil durum sîzleri

köpekleştirdi, İnsanlıktan çıkardı. Bravo o şairlerinize ki ne doğru ve ne güzel demişlerdi;

İnsanoğlu, yüce mertebelere ulaştığı cehaleti ile değersiz olan/kabalık ve bilgisizliği göklere çıkardı. Birbirlerine saldırdılar./ Tıpkı köpeklerin kemiğe olan saldırışı gibi;

Diğer bir zat da yani Allah zül-celâl da 'Biz bir karyeyi yok edeceğimiz zaman.,, yerle bir ederiz.' çok doğru buyurdular"

"Burada insanı şaşırtan nokta şudur; vaktiyle yaşayan azgın ümmetler, gökten gelen belalarla yeryüzünden silinip gittiler. Bu azaplar, bir tufan veya kuvvetli ve öldürücü bir fırtına idi. Yani azap vasıtaları insan yapımı değildi. Bir ses, bir zelzele hep onlardan sâdır olmayan azap türleriydi. Fakat bu çağın insanları, başlarına gelen bela ve musibetleri yine gökten ve yerden görüyorlar, birincisi yani gökten geleni daha acı ve öldürücü olmaktadır. Bütün bunlar (v. 143) ne yazık ki, onların arzularıyla, bile bile yaptıkları, kendi ellerinin ürünü olan belalardır. Bombalar, mermiler, denizden ve karadan atılan öldürücü malzemelerdir. Bu asır öteki asırlardan daha vahşi ve daha feci bir asırdır. 'Medeniyet Asrı' yerine 'Vahşet Asrı' denilse daha uygun olacak. İnsanlar her ne kadar medeniyet asrı deseler de, bu asra vahşet asrı denilmek doğrudur, Bu medeniyetin top-lumlanna, yarın hesap günü, bombalar altında, mermiler altında toprağa gömdükleri canlar, tıpkı cahiliyet günlerinde toprağa verilen kız çocuklarının sorulduğu gibi sorulacaktır. 'Bunların suçu ne idi de toprağa gömüldüler?' Bu asırda işlenen kötülükler, insanlıktan, medeniyetten yoksundur. Bu asır faziletleriyle geçen asırlara karşı öğünüp böbürlencmez. Tam tersi, yaptıklarından özellikle insan yiyen şu harp sebebiyle öğünemezler. Bu harbin tahribatı yüzünden öğünemezler. Utanmalıdırlar. Bu medeniyeti doğuran Avrupa, bütün fitneyi koparan, yeryüzünün tamamında harbi körükleyen, fitneyi dünyaya

yayan, savaş ateşini her yerde yakıp, âleme harbi yayıp sıkıntılarını getiren tek topluluk bu Avrupa'dır. Harbi başlattığını övünerek yirminci asırdan sonra anlatacak olan ve yapmadığını da söyleyip, eski sözlerini inkâra sapacak yine odur. Bütün bu işleri yaparken hedefi, Muhammedilcrin Kur'ân'ını yeryüzünden kaldırmaktı (v. 144). Kur'ân'a karşı ikiyüzlü davranarak, asıl niyetini gizlemekte ve bazen elinde olmadan, hatta bazen bile bile bunu açıktan ilan etmek onun tuttuğu yoldu. O diyordu ki; 'Bu Kur'ân insanların elinde olduğu sürece onları cihada ve savaşa sürüklemektedir. Bu böyle iken insanlık asla barış yüzü göremez. Sulh kokusu kokla-

yamaz. Hiçbir zaman rahat döşeklerinde, sulh ve sükûnda yaşayamazlar. Çünkü Kur'ân onları devamlı olarak savaşa ve cihada kışkırtmaktadır. Bütün bunlar, bu söylenen sözler tamamen yalandır ve iftiradır. Çünki Kur'ân-ı Kerîm, mü'minleri Hakkın, Hak sözün yüceltilmesi için onları cihada çağırır, insanlığı yok etmek için değil. Kur'ân, insanlığın değerini yüceltmek, insanlar arasında fesadı yok etmek, nifak ve dinsizlik hareketlerinin liderlerini ortadan kaldırıp, etkisizleştirmek[3] için cihadı tavsiye eder. Eğer bunlar yapılırsa, «Hak ve barış» ortaya çıkar vç insanlık sağlam bir hayat tarzı ve yolu tutar, böylece doğru yolu da bulur."

"Onlarla fitneyi yok etmek üzere savaşın."

"Eğer bu görevleri yapmazsanız o vakit yeryüzünde büyük bir bozulma (fesat) ve insanları birbirine kırdıran bir fitne ortalığı alır."

"Eğer ahitlerini tutmaz, verdikleri sözlerden cayarlarsa, sizin dininize kötü söz ve iftira ile ta'n ve teşni'de bulunurlarsa, küfür liderleriyle savaşınız. Onların güvenirlikleri yoktur.

Verdiği yeminleri boştur. Eğer siz onların üzerlerine varırsanız, o zaman belki kötülükten vazgeçerler."

"Yeryüzünde fesat ateşi söndüğü, nifak ortadan kaldırıldığı, insanlık barışa ve sulha kanat açtığı, ona yöneldiği zaman, Kur'ân mü'minlere barışa doğru kucak açıp koşmalarını emreder."

"Eğer sulhu isterlerse, siz de harbi bırakarak barışa koşun, Allah'a dayanıp güvenin."

"Öteden beri Avrupa'nın fikir dünyasında dolaşan, göğsünde yer eden varlık, 'bir grup şeytandan' ibarettir. Veya ona hakim olan güç, 'heva ve heves'tir. Ona Hak, iyi niyet, insanlığın refahı ideali gibi şeyler hüküm etmemektedir. Şurası da şüphe götürmeyen gerçeklerden biridir; Avrupa, son yüzyılda hayat, yaşayış ve siyasette yeni bir yol benimsedi. Bu yol şudur; şahsî çıkarlarını, Allah'tan da

önde bilmek ve öyle tutmak. Bu şahsî menfaati önde tutuş ona, eğer bir şeyi emrederse, isterse yeryüzündeki bütün insanlığı yok ederek o düşünceye ulaşsın, bu yolu tutar, bu kötü fikre uyar. Onun tek düşüncesi o şahsî çıkarı elde etmektir. Avrupa insanlığın zararına olmuş, olmamış bu noktayı hiç düşünmez, aramaz bile. İşte, son yüz karası ve insanlık ayıbı olan cihan harbi bunun en iyi örneğidir."

"Hâsılı, gerek Avrupa, gerek onun ortaya koyduğu medeniyet, insanlık için onulmaz bir ayıptır. Bu konuda Allah'ın buyruğu ne kadar doğru söyler; işaret ve alâmete erişseler ona inanmazlar. Hak yolu görseler, o yolu yol edinmezler. Sapıklık yolunu görseler o yola girerler. Onu yol olarak benimseyip tutarlar."

"Onlar öyle bir güruhtur ki, 'Allah onların kalplerini temizlemez, onlar dünyada rezil ve rüsvadırlar. Öteki âlemde

ise onlara büyük bir azap vardır/ Harabelere bakan insanın konuşması burada sona erdi." (v. 146)

Diğer Bir Safha;

"Çanakkale'de işim bitince kıtama gittim. Beşigc'deki taburuma iltihak ettim. Akdeniz sahilinde yer alan, ilk hendeklerdeki bölüğüme vardım. Bölük komutanı ile aramızda biraz münakaşa ve karşılıklı sözlü atışma geçti. Konu benim imamlığım ile ilgili idi. Bilindiği gibi benim görevim henüz resmî değildi. Bugünlerde bölük komutanı dedi ki; (burada 9 numaralı dipnot verilmiş, fakat boş bırakılmış, bir şey yazılmamıştır) 'imamlık ve diğer benzeri vazifeler, askerlikte müstakil bir görev olamaz. Bu vazife için özel olarak bir kişi ayrılamaz. İsteyen yalnız kılar, dileyen de ötekilere imam olarak namazını kılar.' Bölük komutanına İlmî bir cevap vermedim. Sözünü biraz hileli ve kurnazca, gayeli buldum. Aynı zamanda kumandanı, dinî ve siyasî konularda cahil olarak gördüm. Konuyu değiştirerek ona dedim ki; 'Biliyorsunuz imamlığı ben kendiliğimden almadım. Tabur kumandanı beni bu hizmete tayin etti. Falanca zaman, şöyle şöyle konuşarak.' Sonra bölük kumandanına; izin verirseniz meseleyi size genişçe anlatayım, dedim. 'Söyle' dedi. Ben de meseleyi ona biraz açıkladım. Tahsilimden, mektep ve medrese mezunu olduğumdan, diplomalarımdan, sırf Allah'ın lütuf ve nimetlerini hnmd ile sayıp dökmek niyetiyle söz ettim.

Kumandana biraz da kibarca serzenişte bulundum, ama anlayabileceği orta bir seviyede deliller serdettim. (v. 147) En son söz olarak da şunları dedim; «Resmi veya özel OsmanlI devleti gazetelerinde, seferberlik öncesi günlerde, gerek hükümetin, gerek şahısların ağzından bazı sözler yayınlandı. Devlet resmi olarak şunları beyan etti, Ulema ve tahsildeki öğrencilerle ilgili askeri kanun ayrı bir hüküm koymadığı için, onları müstesna tutmadığı için şöyle

emretmektedir: bu kişiler askerle birlikte bulunacaklar, onları okutacak, irşnd edecek, dinî konularda askeri aydınlatıp, cihadın faziletini anlatacaklardır. Böylece askeri 'manevi silahla teçhiz' edeceklerdir. Bu silah düşman üzerinde bombalardan, şarapnellerden, en büyük mermilerden, patlayıcılardan çok daha etkili olmaktadır. Sözü edilen mürşitler, makamlarına ve ilmi kişiliklerine uygun bir takım vazifeler alıp onları yerine getiriyorlar, askeri birliklerde bu görevlerini icra ediyorlar. Hatta üniversite hocaları demek olan 'Müderrisler' hâki renkteki sanklan başlarında taşıyıp, asker içinde bu kıyafetiyle onlardan ayrılıyorlar. Onlan kimse hafife almıyor ve hukuklarım kimse ihlal etmiyor. Hani bugün o gazetelerde yer alan vaatler yerine getiriliyor mu? Yoksa o vaatler bir takım asılsız vaatler mi idi?» Söylediklerimi dinleyen muhatabım, meseleyi bilmezlikten gelerek dedi ki; 'Nizami kıtalarda senin söylediğin gibi özel bir durum yok. Âlim, cahil burada eşittir. Burada imtiyazsız, rüclıansız herkes eşit bir haldedir.' İçimden şöyle diyerek sustum: 'Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Mel *yestcvülezîne ı/n'lcmCtne veltezîne !â ya'lemûn* (v. 148).' Beni, kendilerini ucuz fiyata satan gazetelerde yayınladığı haberlerde hükümetin ilmiye sınıfı hakkında içinde sakladığı asıl niyetini biliyordum.. Bu konuda kumandana bu yayınlanan makaleleri söyleyerek, haberlerin onun üzerinde yapacağı etkiyi yakından görmek istedim, Ta ki kıyamet günü gerekçesiz ortaya çıkmayayım, ortada kalmayayım yarın kıyamette; 'Ey Mazlum ilim mensupları! Sizler de askerî makamlara başvurup haklarınızı aramadınız' denmesin. Tabur kumandanına, imametten alındığımı söylemedim. Sabrettim, resmi olarak Allah imamlığı bana verinceye kadar şikâyetlerimi onun dergâhına arz ettim, Birkaç gün sonra bizim yerimize yeni bir bölük geldi. İlk saftaki hendek ve metrisleri onlara devir ederek

biz talim ve istirahat için tabur karargâhına çekildik. Bir gün atış talimi ve dersi yapıyorduk. Hedeflere ateş hizmeti gerçekleştiriyorduk. Bu zâbit de orada idi. Bana bakıyor ve bize atış dersi veriyordu. Derken ateş sırası bana geldi. Atışımı yapmak için yanına vardım. Beni görünce bana iltifat etti. Ben de ona gereken saygıyı ve ilgiyi gösterdim. Atışımı yaptım, dönerken, hiç görülmemiş biçimde bana: 'Sen de diğer askerler gibi şimdilerde asken işlerde çalışıyor musun?' dedi. (v. 149) Ben 'evet, arkadaşlar gibi ben de çalışıyorum, neden çalışmayayım?' dedim. Bana dedi ki; 'Sen bölüğünde sadece imamlık yap, ona devam et o kadar. Bunun dışında sen diğer askerî işleri yapma, yorulma.' Ben evet veya hayır demediğim gibi, üzüntü veya sevinç emaresi de göstermedim. Sebebi şu idi; onun bu söz ve davranışı kendi tercihi ve sözü değil, bana acıdığı için, gönlünden böyle gelerek ko-nuşmamıştı. Öyle zannederim ki, tabur kumandanıyla benim hakkımda konuştu veya başka bir zabitle görüştü, sonra bu sözleri söylemeyi uygun buldu, söyledi. Artık o günden sonra bana askerî görev vermediler, günlük rapor vc gözlem sonuçları kaleme alıyordum. Düşmanın denizdeki faaliyetleri hakkında edindiğimiz bilgileri bir rapor halinde üst makamlara yazıyorduk. Çüıiki biz, denizi gören en öndeki metrislerde idik. Benim yazdıklarımı bizim çavuş bölük kumandanına, o da tabur kumandanına arz ediyordu. Usûl böyle idi. Yazılanların ifade biçimlerini ve kaleme alınış üslubunu ve şeklini çok beğendiler. Benden her gün için iki rapor istediler. Ben de sabah akşam ikişer sayfa rapor yazıp gönderiyordum. Düşman gemileri nc haldeler, denizde neler görüldü, onları bildiriyorduk."

"Artık askerlik hayatım çok rahatlamıştı. Ne emreden âmir ve ne de işveren kumandan vardı başımda. Her saat, sabahtan akşama bir ağaç gölgesinde, Akdeniz'e bakan küçük bir tepecikte gözlem yapıyordum o kadar (v. 150). Okuyor ve yazıyordum, mütalaa yapabiliyordum.

Yakınımızda karşıda Merkep adası vardı. Orada düşmanın ağır silahları, metrisleri, makineli tüfekler, zırhlı gemileri bulunuyordu. Orası müstahkem bir yerdi. Hatta bu ağır silahların bazıları her gün bizim metrislere hendeklere en ağır mermileri atarlardı. Bu atışları Seddü'l-bahir'e yönelik yaparlardı. Boğazın sağ ve sol tarafındaki bizim topçu birliklerini devamlı

ateş alttnda tutmaktaydılar. Düşman atışları çok etkili idi. Korkunçtu. Bomba ve mermiler düştüğü anda, hem güçlü bir sarsıntı yapıyor ve gökyüzünde büyükçe bir gürültü dc oluyordu. Bu iki tesir bana çok ağır geliyor, dayanamıyor, kulaklarımı tıkamak zorunda kalıyordum. Mermiler bize yakın düşmüş ise bu etkileri yapıyorlardı. Biz bunları hep görüyorduk. Bomba yere düşünce, birkaç metrelik bir çukur açıyor, yer bu düşmenin verdiği gürültü ile paramparça oluyor, birden ortalığı taş-toprak ile birlikte bir ateş alıyor. Ardından siyah, bazen de sarı kesif bir duman ortalığı bürüyor, bir öldürücü sıcaklık peyda oluyordu çevrede. İşte bu çolak medeniyetin, mermileri gören insanları ürküten bir manzarası. Tepesine mermi düşenlerin, başlarına bu bela ve musibet erişenlerin halini artık sen düşün." (v. 151)

İmamlığın Resmîleşmesi

"Küçük ağacın altındaki mutlu hayatımız ancak birkaç gün sürebildi. Derken bir gün bir er geldi ve bana; 'Seni başçavuş bölük merkezine istiyor" dedi. Hemen koştum. Selâmlaştıktan sonra beni görür görmez; 'Hocaefendi müjde imamlık resmileşiyor, kardeşim az önce telefon ile haber verdi. Sana müjde veriyor ve seni tebrik ediyor. Kardeşim diyor ki; İmam tayini için tabura emir gelmiş. Komutan seni (Abdullah Fevzi Efendi'yi) imam tayin edecek.' Onların müjdelerine teşekkür ettim ve Allah'a hamd ettim. Sonra bölük komutanı beni çağırdı. Çabucak yanına

gittim. Bana dedi ki; 'Tabur komutam seni merkeze çağırıyor. Herhalde seni imam tayin edecek,' Yanından çıktım, tabur merkezine gittim. Meseleyi ve kumandam sordum; 'Çadırında' dediler. Çadıra vardım, mutad edep üzere izin istedim. Sonra çadıra girdim, selâm verdim askerlikteki usul üzere hazımla geçtim. Bana gülümseyen bir yüzle baktı. 'Rahat ol! Merhaba, hoş geldin' dedi. Sonra söze başladı ve şunları söyledi; 'Hocaefendi! İmamlığa seni atayacağını, ben seni biraz tanıdım,[8] senin ilmini ve faziletini takdir ettim' deyince ben; 'Estağfirullah, teşekkür ederim, bana hüsn-i zanda bu-

8 "Bunu söyleyince ben işkillendim, biraz da korktum. 'Nereden beni biliyor acaba?' dedim." (v. 152)

lunuyorsunuz, teveccüh ediyorsunuz aecıım. 'Birazdan inha yazısını yazarım, onu alır alaya götürürsün, kumandana verirsin, bakalım ne yaparlar. Zannedersem alay kumandanı sana bazı sorular sorar, sen de onları cevaplarsın, gerekli açıklamalarda bulunursun' diye ilave etti. Ben dedim ki; 'Evet efendim, emrettiğiniz gibi söyler, bilmediğim konularda da susarım. Fakat kumandanım, eğer siz beni devamlı imam nasp ederseniz, yani harp sonu burada görevli olmak üzere, böyle bir görevi kabul edemem. Eğer benim muhayyerlik ve seçim hakkım varsa, terhisime kadar görevde olursam emriniz başüstüne, bu takdirde teşekkürlerimle size minnet borçlusu olarak kabul ederim. Benim tırnaklarım çıktığı günden (yani çocukluğumdan) itibaren dinî ilimler öğrenimine gönderildim, o işe verildim. Orada geliştim, orada büyüdüm. Bu öğrenimde yükseldim. Kalbim bu yolda hayat buldu, dirildi. Ruhum onunla adım atar. İnşallah kesinlikle ondan ayrılmam. Buraya gelirken öğrencilerimi ve öğretim üyesi arkadaşlarımı, o irfan yuvasına bıraktım. Gözüm ve aklım orada ayrıldım. Öğrenciler, ayrılışıma âdeta annelerinden ayrılmış gibi bana karşı sevgi dolu olarak üzüldüler. Gözyaşları sel olup aktı

âdeta. Ayrılık onları da beni de yaktı. Oraya tekrar dönmem vefa gereğidir. Onları üzüntü hapishanesinde ve ayrılık cehenneminde nasıl bırakabilirim. Bence —zannedersem sizce de öyledir— insana en çok azap çektiren şey, dostlarından ve mesleğinden ayrılmak, alışkın olmadığı yeni bir iş tutmaktır. Kumandanım! Efendim lütfen beni böyle bir azapla azaplandırmayınız' (v. 153), Zat-ı âlinizin malumudur ki, Müslümanların hepsi çalışmakta, hizmetle dinine yardım görevlisidir. Dünyada dinine, vatanına hizmet ile yükümlüdür. İş bölümü kanununa göre, değişik meslek sahipleri böyle bir vazife ile memurdurlar. Ben kendi mesleğimde dinime ve vatanıma karşı vazifelerimi yaptım, çalıştım. Özellikle de imam olarak. Çünkü ben ömrümün yarısını bu mesleğe adadım ve burada harcadım. Bu konuda çok geliştim, tecrübe sahibi oldum. Hizmetteki işlere alıştım. İnşallah çalışma okum hedefinden şaşmaz, istenildiği şekilde görev yaparım. Ülkeyi yüceltmek, mutlu etmek, dini aziz kılmak konularında görevimi yaptım. Dedelerimizin kemiklerinin istirahat yeri olan vatanıma, İslâm'ın övünç

kaynaklarına karşı güvenim, ölümsüz izlerine karşı vazifem hedefine ulaşır."

"Kumandan açıklamalarımı kulak verip dinleyince zahiren de olsa beni tasvip etti ve şöyle konuştu; 'Artık seçim şenindir! inha yazısını yazayım, muvakkat imam olarak seni teklif edeceğim, istediğin gibi olsun.' Kumandana teşekkür ettim. Bana tekrar şunları söyledi; 'Az sonra yazılacak kağıdı alırsın buradan.’ Onu yalnız bırakarak yanından ayrıldım. Mennan olan Rabbime hamdimi şu sözlerimle yaptım; Allah bize yol açıp, doğruyu göstermesi idi, biz gerçeği bulamazdık. Bizi doğruya ileten Allah'a hamd olsun" (v. 154).

"Orada az bekledim. Vakit gelince söylenen yazıyı aldım. Yazı hazırdı. Çok sevindim. Teşekkür ettim. Alay karargâhının yolunu tuttum. Çok zor da olsa yürümeye ko-yuldüm. Çünkü

çok sevinçli idim. O uzun yola zor da olsa katlandım. Aç susuz yürüyerek yolu yanladım. Ortalık çok sıcak, mevsim ise mübarek Ramazan idi. Öğleye doğru ortalık daha da ısındı. Güneş olanca kıvılcımlarım üzerime gönderiyordu. Güneşin batışına yakın hararet hâlâ devam ediyordu. Derken bir gölgelik buldum, yoldan ayrılıp, biraz istirahat için oraya geldim. Güneş biraz batıya dönünceye dek orada dinlendim. Sonra kalktım, yanımda ne su vardı, ne de ekmek. Oruç idim. Ecrini Allah'tan bekliyordum. Açlığa ve susuzluğa da pek aldırış etmiyordum. Çok güzel bir orman içinde yer alan alay karargâhına ulaştım. Kumandan çadırında yoktu. Onu birazcık bekledim. Sonra geldi, gerekenleri yazdı ve tugay (fırka) komutanlığına yazıyı havale etti. Bana da konu ile ilgili olarak beklediğimiz sorulan sormadı. Sonra tugay merkezine, az ileride karagâha gittim. Orası çok daha hoş bir ağaçlık ve orman idi. Kumandan yoktu. Bir zabite nerede olduklarını sordum, bana dedi ki; (v. 155) 'Kumandan birkaç gündür Pınarbaşı köyündedir'. Ben; 'Vekili veya yardımcıları yok mu?' deyince o zat bana; 'Hayır yok, sen yazıyı kendisine köye götür, işini orada bitir' dedi. Ben de köye gitmeye mecbur oldum. Tugaya iki-üç saatlik yerde idi bu köy. Köye gitmeden işi burada hal edecek başka bir çözüm yolu da bulamadım. Yorulmayayım dedim ama olmadı. Yola koyuldum. Sıcak çok, yol uzun, güneş yakıyor, ormanda in cin ses seda yok. Sanki kı-

yamet kopmuş da ortalık ondan sükut içinde. Bütün arazi haşir halinde gibi. Bana gelince Allah'ın izniyle bu sıkıntılı şartlarda, ona sığındım ve yürüyorum. Devamlı olarak içimden; *'Kul tıâru cehenneme eşeddii harra',* De ki ey Muham-med onlara; cehennem ateşi daha da sıcaktır, yakıcıdır ey ahali!' diyordum. Köye yaklaştım, baktım ki bir Pınarbaşı, koca bir kaya ve tepenin yanında su var. Hoş bir su kaynıyor. Etrafı kumlarla ve renkli taşlarla çevrili. Beyaz, siyah, kırmızı, sarı. Yer yer bunlar suyun etrafını süslüyor. Sanki o yeri bu taşlar renklendirmişler. Su çok berrak, gümüş

erimiş de buradan büngüldemiş, kaynamış gibi. (v. 156). Bu erimiş madde, fışkırıp yeryüzüne tatlı bir su kaynağı halinde delinip yarılmış, sonra da orada bir gölet oluşmuş. Su, bu çakıllar ve renkli taşlar üzerinde bir ipekli kumaş narinliğinde yayılmış veya mercan gibi, akik gibi parıldamış. Yalnız nakışlar, bu güzel ipek kumaşın dışından çok içinde tezahür etmekte. Onun dış yüzüne bakanlar içini de aynı zamanda görüyorlar. Çünkü su o kadar çok temiz ve berrak ki, insana şu düşünce gelmekte; bu su toprağın içinde bir gümüş sürahi veya bardak halinde idi. Sonra eridi, şimdi burada pınar olarak kaynıyor. Tatlı bir su halini alıyor. Işıktan daha berrak ve temiz, havadan daha ince ve narin, susuz kalmış bir canlı bu pınarı görse, iştahı daha da artar ve daha da susuzlaşır. Hele hele bu canlı oruçsa, etraftaki kor gibi sıcak Ramazan mübarek günde onu susuzluk kuşatmışsa hali nice olur? Canım çekse de ondan bir yudum dahi içmedim. Ellerimle onu avuçlayamadım. O ısrar etse de. Boynumu ve boynumun yan taraflarını, başımın arkasını ıslatmakla yetindim. Parmaklarımı içine soktum, o ıslaklık ile boynumu boğazımı serinlettim. Çünkü bedenimdeki bu yerler daha susuz kalmışlar idi. Çünkü yüzüm ve vucudum son derece Iıalsizleşmişti. Bedenimi bir ter kaplamıştı. Beni o anda görenler sanki ölü sanırdı. Kabrinden yeni fırlamış bir ölü. Beni böyle zannedenler hatalı da sayılmazlar. Zira ben sağ iken ölmüş, toprağa gömülmüş görünümde idim. Yorgunluk kabrinde ve takatsiz bir halde gömülü idim. Birden Allah zülcelâl beni ağızlı yüzlü bir insan ve bir imam olarak yeniden hayata kavuşturuverdi. Aynen beni ilimle, bilimle, kerem ve lutfu eseri olarak süsleyip ziynetlendirdi-ği gibi. Ona nimetlerini sayıp döken bir kul olarak varlıklar

içindeki nimetler sayısınca hamd etmekteyim. Evet Rabbtm bendeki bitkinliği ve sevgisizliği zahirde, şu tertemiz su ile (v. 157) temizledi. Asıl önemlisi bana âb-ı hayat lütfederek manevî dünyamı pâk ve berrak eyleyiverdi.

Evvelki yorgunlukların, bitkinliklerin ve her türlü üzüntünün kiri ayıldı temizleniverdi. O pınarın başından, kalbim orada kalarak ayrıldım. O pınarın aşk ağına yüreğim takılı kalakaldı. Çok fazla yürümemiştim ki köye vardım. Kumandanı buldum. inha yazısını onayladı ve tabura 'erzak ve iaşe bedelini nakit olarak verin' emrini ve maaş olarak da yetmiş üç kuruşun da birlikte tediyesini emretti. Yazıyı alaya havale etti. Evrakı aldım, geri döndüm, niyetim yine o subaşma varmaktı. İkindiye yakın oraya ulaştım. Bu tertemiz su ile güzel bir abdest aldım, ikindi namazını orada eda ettim. Son derece huzur ve huşû içinde bir namaz kılmış oldum. Ben orada sadece ikindi namazı kılmadım, geçen hayatımın cenaze namazını da orada böylece kılmış oldum. Ben artık yeni bir canlı idim ve yeni bir hayata başlıyordum bu andan itibaren. Gizli ve açık verdiği her nimeti için sadece Allah'a hamd olsun. Sonra çabucak alay merkezine geldim, onlar da yazacaklarını yazdılar. Bunları da alıp tabur kumandanına verdim. Hemen güneş batınıma yakın bu iş de bitti. Ufuk yavaş yavaş kararıyordu. Kumandan yerinde yoktu, muavinine yani yavere verdim. Yerime gitmek üzere yola düştüm (v. 158), bir de ne göreyim, tabur kumandanı at üstünde tabura doğru geliyor. Onu selâmladım. Gülerek selâmımı aldı ve dedi ki; 'işin sonu ne oldu?' Yazıda yazılanları kısaca anlattım, 'zat-ı âlinizi makamınızda göremeyince yazıyı yaverinize verdim' dedim. 'Yazıyı yarın erkenden bana getir!' dedi. Ben de; 'Başüstüne kumandanım!' cevabını verdim. Oradan ayrıldım. Yürüdüm ve yerime geldim. O gece gönlü rahat olarak uyudum. Sabahleyin çok canlı olarak kalktım. Bölüğümüz gece tabur merkezine intikal emri aldığı için, sabah erkenden kumandanın emrettiği şekilde yazıyı vermeye gidemedim. Ertesi günü gittim, görüştüm, olayı anlattım, özür beyan ettim. Sonra bana bazı öğütler verdi ve dedi ki; 'Erlerle birlikte oturup kalkma, onlarla fazla senli benli görüşüp konuşma. Onlara karşı biraz resmi davran. Şimdi sen vazifen

icabı onlardan daha üstün durumdasın. Makamının vakarını tanı. Bizim yanımıza gelince, resmi

davran (v. 159), fakat erlerinki gibi olmasın bu davranışın. Konuşmak ve birlikte oturmak istediğinde büroya git. Oradaki yazıcılarla beraber otur. Sana bir er vereceğim, o senin hizmet erin olacaktır. Bir de çadır vereceğim, bize yakın bir yere kurdur onu. Çadınn erlere yakın olmasın. Başına hâki bir sarık koy. Ezine'ye git, benim hediyem olarak onu al. Askerlere namaz kıldırırken cübbe giy. Sana bir cübbe bulalım, bu eski bir cübbe de olabilir. Alaydaki diğer imamlardan temin edelim. Zannedersem onların fazla cübbeleri vardır. Birini sana verirler."

"Kumandan bana daha sonra şunları söyledi; 'Her ay sana seksen üç buçuk kuruş erzak bedeli vereceğiz. Ayrıca yetmiş üç kuruş da maaşın olacak. Yemekleri istersen bizimle beraber tabldottan yer, masraflara sen de katılırsın. İstersen erzak bedelini nakit olarak alır, kendin ayrı yersin yemeklerini. Fakat yemeklerini kendinin pişirmesi ve ayrı yemen daha da zor olur senin için (v. 160).' Ben; 'Biraz düşüneyim sonra size cevap vereyim emrederseniz' dedim. 'Düşün istediğin zaman cevap ver' dedi. Son derece temiz ve saf bir gönülle kumandana teşekkür ettim. Yüzüm sevinçle aydınlanarak yanından çıktım. Sonra onlarla birlikte tabldottan yemek yemeye karar verdim. Bir zaman yemekleri bu usulle yedim. Tabldota erzak bedelini verdiğim gibi, biraz da maaştan ödemeye katkı yapıyordum. Gönlüm rahat ve memnun idim. Fazla paraya zaten tamahım yoktu. İstemiyordum. Ben bölük şartlarında çok aç kaldım. Yani açlık günlerinden geliyordum. Açlık ateşini vücuduma elbise olarak uzun süre giydim. Ekmek az, katık hiç yok. Çok kere mutfakta pişen er yemeğini yiyemedim. Aç olarak sabahlar, aç olarak akşamlardım bazı günler. Erata çok zaman ekmek gelmez. Onlar kuru peksimetlerini yerler.[4]

Bütün erler bundan bıkmış ve usanmışlardı.[5] Çünki âdeta kiremit gibi,

saksı parçası gibi idi bu peksimetler. Sanki demir makas bile onları bölemezdi. Para ile ekmek ve katık almak istesen, hatta pahalı bir bedelle de olsa atmak istesen, ölsen bile satın alınacak bir yer yok. Biz köyde idik (v. 161) deniz kenarında, şehir bize yakın, civar köyler ise daha uzaktı. Komşu köyler vardı evet ama, düşman tayyareleri onlara bomba atıyordu. Yahut denizdeki harp gemilerinden üzerlerine bombalar yağıyordu. Köylüler köyleri boşaltmışlardı. Köyler insansız ve harabe halinde idi. Haydi köy sağlam ve insanla dolu olsa ne değişir? Gidip oradan azık ve meyve almak imkânsızdı. Erler gece gündüz gözcüler ve sıhhiye askerlerince gözetleniyorlardı. Tabur merkezi ve diğer ordugâhlar da aynı durumda idiler. Alış-verişe izin yoktu. Erler ağlasa inlese dahi köylere izin verilmezdi. Evet, çok para dökersen belki bir şeyler alabilirdin, hile yollarına başvurursan köye gidebilirdin. Fakat bu da çok tehlikeli idi. Her an zâbitlerin pençesine düşme tehlikesi ve ihtimali vardı. Hele ben ve arkadaşlarım gibi, her an öfke ve azarlarına maruz kalanlar için bu iş daha da zordu."

"Bu tarihte zâbitlerin durumu nasıldı, dersen, onlar çok iyi durumda idiler. Yemek, içmek ve hayat onlar için gayet hoştu. Bir kere erzak ve gıda yönünden üzerlerine toz konmazdı. Sabah ve akşam onlara aş kaynar, en lezzetli yemekler pişer, en iyi ekmekler gelir, beyaz ve has yufkalar bol bol bulunurdu. Erzak ilgili birimde depolanır, mevsime göre en güzel meyveler, çeşitli yiyecekler onlar için kıtaya gelirdi. Elma, armut, erik, salatalık, üzüm, karpuz, kavun, her şey sofralarında bulunurdu. Söylediklerim sadece küçük bir örnektir. Günümüz Osmaıılı ordusundaki 'rahmetli adalet(l)' ve Anka kuşu misali adı var ama kendi yok 'eşitlik.' Bu örnek size birçok konuda ölçü verir. Askerde açlık, zabitte ise refah."

Birliklere Vaaz ve Nasihat

"Resmî olarak imam olunca her tür meşakkat ve yorgunluktan artık kurtuldum. Nisbeten rahata kavuştum, huzura erdim. Uzun süre sıkıntıda yaşadıktan sonra bu nok-

taya ulaşabildik, Sabah akşam mütalaa yapabiliyor ve okuyup yazıyordum. Farz ve nafile namazlarımı kılıyordum. Ezan okuyorum, bazen yalnız, bazen de birkaç kişi ile cemaatle namazımızı kılıyorduk. Bazı kere de sadece emir erimle ikimiz kılıyoruz. Zira cemaat taburda cidden çok azdı. Siyah atın yüzünde ve ayaklarındaki sakar ve beyazlıklar gibi. Bu arada beni bir rahatsızlık ve düşüncedir aldı; tabur kumandanına bir gün müracaat ettim, 'bana vaaz ve ders için bir zaman, bir saat ayırınız, belki erler vaaz,ve nasihat dinler ve namaza devam ederler' dedim. Kumandan dedi ki; 'Namazlardan sonra konuş.' 'Efendim namaza gelmiyorlar ki onlara konuşayım' dedim. 'O zaman bir ders saati belirle. Çünki eratın talimle ve hendek kazımı ile meşguliyetleri var. Namaza veya vaaza gelemiyorlar. Namazın dünya-ahiret değerini de bilemiyorlar' dedi. (v. 163) 'Ders ve vaaz askerin görevini aksatmasın, vaaz ve nasihat da mühimdir. Fakat erler bunun değerini bilmiyorlar' dedi. Benim bu cevaptan gönlüm kırıldı, öfkelendim ama belli de etmedim. Kumandan da benim özel zaman isteyişime kızdı, ama o da belli etmemeye çalıştı. Sonra ben işi kendi haline bıraktım, üzerine gitmedim. Fakat içim rahat olmadı. Sanki kalbim parçalanacaktı. Günler, geceler geçti, benim rahatsızlığım öfkeye ve kine dönüştü. Çünki taburda eli boş, işsiz güçsüz duruyordum. Ne namaz vardı burada ne de vaaz ve nasihat. Ben dünyada bu işlerle yükümlü idim. Öyle inanıyorum ki, ahirette de mes'ulum."

"Askerler namaza, cemaate çok muhtaç idiler. Ben bölükte iken onların durumunu gördüm, biliyorum. Bu insanlar çok bilgisiz ve şaşkın idiler. Ahlâkları da çok kötü idi. İslâm

edebine ve kurallarına dikkat etmiyorlardı. Din kardeşliğine de dikkatsiz idiler. Ben evvelki bahislerde bu durumu anlatmıştım. Onların bu hallerine rastladıkça onlara çokça acırdım. Çünki cahil bir topluluk idiler. Kötülüğü, gaflet ve cehaletleri yüzünden yapmakta idiler. Üç-beş ay böyle geçti. Ben hâlâ tedirginim, (v. 164) İçim daralıyor, ama sabrediyorum. Sonra biz Çanakkale'den Rumeli'ye intikal ettik. Dereköyü adlı bir köye yerleştik. Bu köy Uzunköprü civarında idi. Yerleşmeden sonra biraz daha zaman geçti. Ben tabur kumandanına bir yazı ile tekrar başvurmayı düşündüm. Bu sefer beni, yazıyı hangi üslupla yazayım düşüncesi aldı; edebî ve fasih bir şekilde, delilli bürhanlı mı yazayım, yoksa çekici ve ikna edici bir kompozisyonla mı? Beklentim de şu idi; bu yazı zâbitlerin dikkatini üzerine çeksin, onları bu konuda ikna etsin, âdeta sihir gibi onları tesiri altına alsın, onların nefsini gemlesin, Akıllarını bend etsin. Dışı yazının zâbitin istediği gibi, ama içi ve ruhu bizim taleplerimize uygun oldu. Bana izin verdiler. Artık belirli zamanda ders ve nasihat yapabileceğim. Korkmadan ve şüphelenmeden bunu kabul ettiler. Çok korkuyorlar, bir gölge ve bir hayal onları korkutuyor. Çünki niyetleri hiç iyi değil. Dine karşı hıyanetleri de pek fazla. Fakat bereket versin şu huylan var; bir işin dışıyla daha çok ilgilenirler. Bâtınıyla ve ruhuyla alâkadar olmazlar. Ben böyle düşünüp dururken Allah işi kolaylaştıracak bir imkân ve bir vesile verdi. Maskeleri ve yüzlerdeki peçeleri sıyıran bir fırsat lütfetti. Takririmde açıkladığım gibi Allah dileğimi yerine getiren bir durum yarattı. Ben de o fırsattan yararlandım ve bir 'ders örneği ve takriri' yazdım. Gerekçelerini de genişçe belirttim Ne usandıracak ölçüde uzun ve ne de hedefimi açıklayamayacak derecede kısa bir ölçüde yazdım (v. 165)."

"Örnek dersi üçe böldüm, kısaca şöyle belirttim: Birinci bolüm dinî bilgiler; Bu başlık altına, akâid, inanç esasları ve bütün ibadetleri aldım. İbadetlerin teşrii hikmetlerini ve sağlık açısından yararlarını, insan ahlâkını geliştiren,

güzelleştiren etkilerinden, ıslah edici vasıflarından söz edeceğim."

"İkinci Bölüm; Bu bölümde ahlâk meselelerini konuşacağım. Dersin müfredatı içinde muaşeret, üstlere itaat, maruf tarzda idareci kesime bağlılık, istikamet ve takvanın önemi gibi konular izah edilip işlenecektir."

"Üçüncü Bölüm; Bu bölümde tarihî meseleler ve askerin manevî donanımını ilgilendiren konular işlenecektir. Cihadın hakikati, fazileti, ecdadımızın bu alandaki hizmet ve gayretleri, ülke fetihlerinin sebebi ve gayesi, ecdadın cesaret ve kahramanlıkları, güç ve kuvvetleri gibi bahisler."

"Yazdığım takriri tabur kumandanına arz ettim. Kumandan bütün zâbitlere karşı yazımı ve takririmi okudu. Üzerinde görüştüler. Takririmi çok beğendiler. Tebrik ettiler. Bana ders verme izni verdiler. İçlerinden bir zâbiti ders ve hutbeyi dinlemek üzere ayırıp görevlendirdiler. Niyetleri içlerindeki endişeyi gidermek ve beni yakından gözlemekti. Benim söylediklerimi öğrenip, ona göre hareket planlıyorlardı. Nihayet bir gün belirlediler dere için. Ben kumandana gittim (v. 166) baktım diğer zâbitler de hep oradalar. Benim dersi aralarında müzakere ediyorlardı. Ders hakkındaki fikirlerini sordum; 'Yaptığım plana göre mi anlatayım, yoksa konuyu her gün siz mi belirlersiniz? Bütün tabura mı konuşayım, yoksa her bölüğe ayrı ayrı mı?' Sorularımı münakaşa ettiler, sonra her bölüğe ayrı ders vermemi kararlaştırdılar. Plandaki usûl uygun görülmüştü. Sonra tabur kumandanı dedi ki; 'Önce bir âyet veya hadis okursun, eğer konuyla alâkalı açık bir âyet Veya hadis bulamazsan, bu âvâm takımını ikna etmek için bir âyet veya hadisi kendin uydurursun.' Kumandanın bu sözüne kızdım, ama yapacağım görevin hatırı için belli etmedim, Sustum. İçimden dedim ki; 'Yazıklar olsun sana dinsiz ve cahil adam.!' Tıpkı Allah'ın büyük Rasüllerinin yaptıkları gibi yaptım, onların yolunu tuttum,

sabır gösterdim. Benden bekledikleri cevabı düşündüm. İçimden böyle bir cevap hazırladım, ama onlara bunu söylemedim. Eğer hemen buna karşı cevap verse idim, benden şüphelenirler ve vereceğim derslere engel olurlardı. Vaazımı ortadan kaldırırlardı. Tamamen susmuş olsa idim, konuşulması gereken yerdeki sususumu bu adamlar, bir nevi söyledikleri sözleri tasvip olarak anlayabilirlerdi. O takdirde bu apaçık yanlış ve kötü sözü benimsediğime bile kâni olabilirlerdi. O sözü reddeden, ama daha orta bir yol tutan şu sözleri söyledim; bu sözün dış yüzü onları memnun eder, iç yüzü ise bizi sevindirir. Bu sözden onlar, gerçek niyetimizi anlamasa-lar bile, sevinirler. Çünki hüsn-i tevili kabul eden bir cevaptı bu cevabım (v. 167). Bu cevaptan dolayı başka bir konuya da dalabilirler. Cevabın iç yüzü şeriatta ve ilim dünyasında geçerli bir kuralı anlatır ve takrir eder. Onların hatasını düzeltip, bir hüsn-i zanla, bir usul-i hadis bahsi öğretir. Ben dedim ki; 'Evet, eğer hadisin lafzını hatırıma getiremez isem, manasını anlatırım erlere. Bazı ilim muhitlerinde, hadisin mana olarak nakli ve anlatımı, rivayeti ve nakli caizdir.' Kumandan cevabı beğendi ve şöyle konuştu; 'Ne demek istediğini anlıyorum.' Ötekiler de kumandana güvendikleri için —sözümle ne demek istediğimi anlamasalar bi-

le— birlikte sözü tasdik ettiler. Daha derine de dalmadılar. Çünki bu insanlar, dinî konularda, şer'î bu gibi meseleleri anlayacak durumda değiller. Sonra programa göre derslere başladım. Henüz her bölüğe daha ikişer ders bile yapmamıştım ki, birden askeri namaza ve cemaate teşviki için bir vesile ortaya çıkıverdi. Bu olay şöyle oldu; bir gün bir mevlit cemiyetinde bulunduk. Kumandan bana yanm ağız dedi ki: 'Bakın bakalım kimler cemaate gelmiyor ve namaz kılmıyorlar!" Sustum ve güldüm.'[6]

Üçüncü Defter

"Bu tuhaf duruma içimden güldüm, bir taraftan da çok sevindim.[7] Bu fırsatı ganimet bilip hemen değerlendirmeye karar verdim. Çadırıma çekildim, namaz hakkında uzunca bir takrir kaleme aldım. Orada namazın önemli esrarını sayıp döktüm. Diyeceklerimi dedim; teşvik ettim, bazı kişilere üstü kapalı tenkitte bulundum, tik çağlardaki İslâm askerinde namazın durumunu anlattım. Bu orduların dinî salâbetlerini,

namaza olan alâkalarını sayıp döktüm. Müslüman orduların ve askerlerin, 'İslam dininin kopmayan sağlam kulbuna yani namaza, yani el-urvetü'l-vüskâya' nasıl sarıldıklarını açıkladım. Onların doğudan batıya fetihlerini ve namazın mü'min-lere olan dinî ve dünyevî yararlarını izah ettim."

"Kumandanın, 'Namaz kılmayanları tesbit edin' sözüne niçin sevindiğimi arz edeyim; ben namaz konusunda tabur kumandanlığına yeni bir takrir vermek için öyle bir fırsat gözleyip dururdum. Kumandanın ağzından bu söz gayr-i ihtiyari de olsa çıkınca çok sevindim ve kendi kendime; 'işte bir fırsat ve vesile ele geçirdin!' dedim. Allah beni başarılı kılsın. Kumandanın bu yanm ağız emrini 'bir önemli istek' saydım ve ona gerekli ilgiyi göstermek için takriri yazdım."

"Takriri yazıp bitirdim, şöyle bir okudum. Subaylar bundan pek hoşnut olmazlar kanaatine vardım. Hatta belki de bu takririm onları öfkelendirir dedim. Çünkü bu takrir, içinde barındırdığı manevî hava itibarıyla zâbitlere bir mermiden daha etkili olacaktı. Bunu önemsemedim ve 'Ne olacaksa olsun, aldırmayacağım, en azından vazifeye ait vebalden kurtulurum, hesap gününde mesul olmam, böy-lece içimdeki sızı da gider, her zaman beni rahatsız eden, içimi kemiren ve

bana ağır sorumluluk yükleyen düşünceler böylece zail olur. Onların öfkesi, inşallah Allah’ın öfkesinden ve gazabından beni kurtarır' dedim. Takriri götürdüm tabur kumandanına sundum. Meselenin sonucunu beklemeye koyuldum."

"O günlerde çok kar yağmış, soğuk artmış, etraf çamurla dolmuştu. Askerin meşgalesi ise pek çoktu. Askerler çadırlarda kalmakta idiler. Bir gün beni tabur kumandanı çağırtmış, gittim, buyurun kumandanım dedim. Bana, 'Senin yazıp istediklerin aklımda, unutmuş değilim. Ama bu isteklerin yerine getirilmesi biraz gecikecek. Askerin hali, karları ve çamurları görüyorsun' dedi. Ben; 'Olabildiği kadar efendim" cevabını verdim. Sonra şunlan ekledi: "tik takririni sevip beğendik, hatta onu bir kanun layihası demeye layık gördük. Böyle değerlendirdik. Fakat bunu çok uzun olarak yazmışsın. Pek çok değişik konuya değinmişsin. Sonundaki özet bölümü olmasa, neyi kastettiğini, dileğinin ne olduğunu doğrusu anlayamayacaktım. Kumandanın işi bilmezlikten ve anlamazlıktan gelişi karşısında ben

de, yazıda yaptığım gibi meseleyi uzunca anlatmamayı, kısa kesmeyi tercih ettim, benim için yeterli olacak ve onların içlerinde, yazımda atılan mermiler ve açılan yaralarından duydukları ıstırabı artıracak, içimi rahatlatacak kadar kısa ve veciz konuşarak dedim ki: 'Benim takririmde istediğim husus apaçıktır. Bu da şudur; namaz kılmayanları kumandanlık olarak tazir etmek ve ceza olarak onları hafifçe dövmektir. Bu dayak da, ısrarla namazı terk etme durumlarına has olmalıdır. Çünkü ısrarla namazı terk edenlere, gerek dinen ve gerek kanun gereği hafif dayakla uyan cezası verilebilir. Buna müsaade mevcuttur.' — Kumandanın kendisi de namazı terk edenler arasında idi.— Sonra öfkeli tarzını, sözlerimden duyduğu şaşkınlığı gülümseyerek gizlemeye çalıştı ve şöyle devam etti: 'Dayak atmamı mı istiyorsun? Birini döverim bakarsın oluverir!'

Onun bu sözünü beğenmedim. Yüzümü ekşittim. Durumu anladı ve sözlerine şöyle devam etti: Bu askerler ve bu millet, döversin, aman öldüm! der, sen inanır dayağı bırakırsın, ama bırakmamak gerekir. Onlara acımak doğru değildir. Gerçi sen takrirde diyorsun ki; bu tazir, namaz kılmamakta ısrar edenlere uygulanmalı ve sınırlı ve hafif olmalıdır. Aşırı ve yaralayıcı ölçüde olmamalıdır.[8] Çünkü bu darp ve dayaktan beklenen sonuç, erlerin namazsızıiktan kurtulmalarıdır. Dayak bunu temin etmeye yönelik olmalıdır. Yoksa onları öldürmek, uzuvlarını yaralamak ve yok etmek için asla değil." (v. 3)

"Ben şunun farkına vardım; yazdığım takrir tabur kumandanını yaralamış, öfkelendirmiştir. Haberi benim meseleyi fark etmemi isteyerek görüşüp susturmak istiyor.. Ben de anlamazlıktan gelerek yanından ayrıldım. Ona da hislerimi belli etmemeye çalıştım. Kadere kendimi teslim ederek, meseleyi kendi haline öylece bıraktım. Çok geçmedi Irak seferi çıktı. Irak seferine Pazartesi 26 MuharremüT-haram 1334; 22 Teşrin-i sâni 1331 günü geceleyin çıktık. İlk merhalede Tarsus'a kadar geldik. Orada günlerce istirahat için kaldık. Bekledik. Tabur kumandanı bir gün beni çağırdı. Şu emri verdi: Araziyi düzeltin, büyükçe bir namazgah ve bir cami yapın!"

"Yerleri düzelttiler. Bu^dmir kesin bir emirdi. Topluca büyük bir cemaatle namaz kılındı. Hatta özel olarak namaz için hazırlık yapıldı, bütün asker namaza koştular. Bu çok geniş namazgah tamamen doldu. Pek çok cemaat oldu. Birkaç gün böyle büyük cemaatlerle beş vakit namazımızı kıldık. Ders için izin istedim, eski usûl üzere ders yapayım dedim; kumandan; 'Dersi unutmuş değilim, onun vakti var, şimdi o sıramız değil, bana az müsaade et!' diyerek meseleyi erteledi. Böylece savsaklamış oldu. İşte bu günlerde Alay kumandanı Memduh Bey alaydan ayrıldı. O çok iyi bir insandı. Namazına devamlı, muttaki bir kimse idi. Askere de

namazı emreder, hatta onları bu konuda sıkıştırırdı. Böylesi bir zabit ender bulunurdu orduda. Günümüz zâbitleri arasında böyle istikametli bir kişi sanki horoz yumurtası gibi azdı. Memduh Bey savaşta da kahraman ve ileri atılmaktan çekinmeyen bir kişiydi. Hiçbir şeyden korkmaz, geri çekilmez, hakikaten ismiyle müsemma bir zattı. Allah onu iki âlemde selâmette kılsın. O kumandam bizim alaydan aldılar. Biz de Tarsus'tan ayrıldık. Namaz da ayrıldı, iyilikler de ayrıldı, ders de, nasihat de. Hepsi taburu terk ettiler. Sanki eski bî-namaz günler geldi çattı askere. Ben de bu konuda bir başvuruda bulunamadım. Çünki başvurularım hayırdan çok şer doğuruyordu."

Irak'a Yolculuk

“Ordumuz Rumeli'den Irak'a harekât emri aldı.[3] Bu gidiş günü; pazartesi, 26 Muharremü'l-haram 1334 günü oldu. Şeref ve şan sahibi Peygamberimizin Hicretinin 1334. senesinin Muharreminde vukû buldu. Harekât gecesi çok karanlık ve ortalık karlı İdi. Hava soğuk ve ortalık çamur deryası idi. Yolculuğun verdiği meşakkatler askerin belini büküyordu. Bu gecenin sabahı asker Uzunköprü'ye gelebildi. Uzunköprü'de vatan şarkıları ve milliyetçi nağmelerle uzun süre gösteri yapıldı. Bir beldeyi terk ederken veya oraya yeni gelirken âdet bu idi, ister isteyerek gelsin ister kerhen gelsin, geldiği yerde ve gittiği yerde bu marşlı gösteri yapılırdı. Bu gösteri sadece bir gösteriş riyakârlık ve gövde gösterisi idi."

"Asker istasyonun yakınma indi, orada biraz dinlendi, sonra yine sabaha yakın vakitte trene binildi ve biraz uyur biraz uyanık halde yola devam edildi, (v. 5) İstanbullu olan zabitler hepsi sevinç içinde idiler, sevinçten içiyor ve neşe içinde idiler. Sabaha doğru Makriköy (Bakırköy) istasyonuna vardık. Asker istasyona indi ve çadır kurdu. Bakırköy'de yolculuğun eksikleri ve gereken levazım

tamamlanmaya çalışıldı. Askerin eksikleri tamamlandı. Giyecek ve diğer ihtiyaçlar alındı, ikinci gün yani ayın yirmi sekizinde yaya olarak Taksim'e Harbiye Nezaretinin önüne gidildi. Orada Alman ve Türk subaylar kıtaları teftiş etti. Sonra birliğimiz yaya olarak Kabataş iskelesine indi. Orada gün ba-tımına kadar bekledik. Bu bekleyiş, düşman denizaltıları-nın Marmara denizindeki gezinmeleri ve gemilerimizin vurulma korkusundan dolayı oluyor idi. Gemiler gündüz değil geceyi tercih ediyorlardı. Akşam olunca bir gemi ve bir mavna bizi gece karanlığında Üsküdar'a çıkardı. Çok dikkatli, sakin ve tedbirli hareket ederek, oradan da Haydarpaşa iskelesine vardık."

.1 "Biz askerin nereye sevk olunacağını bilmiyorduk. Haydarpaşa'ya varınca iş belli oldu. Ya Irak'a, ya Suriye'ye, yahut da Kafkasya'ya gideceğiz."

Haydarpaşa'da

Yirmi Dokuzuncu Muharrem Günü j

"İstasyonda düşünceli düşünceli dolanıp duruyordum, ;

Birden beni tabur kumandanı çağırdı. Bana dedi ki; 'Sen | Konya'nın içinden misin?' 'Hayır' dedim. 'Kazasındanım, 1 fakat Konya benim kendi memleketim gibidir. Çünkü ora-ı da yetiştim, akrabalarım var, dostlarım var, öğrencilerim var, kardeşlerim var.' (v. 6) Sonra dedi ki; 'Sana izin verece- j ğim, ilk kafileyle bizimle birlikte Konya'ya git, Konya istas-] yonunda iner, ziyaretlerini yapar üç veya dört saat sonra j döner gelirsin, ikinci kafileyi istasyonda bekler onlarla yola **ij** devam edersin. İkinci kafileyle bize katılırsın. Bu kesindir, l sakın geç kalma vakti geçirme, işi dedikoduya bırakma!' i 'Başüstüne, teşekkür ederim efendim!' dedim. Yüzüm gülü- ! verdi, sevindim. Geceleyin trene bindik[9], ben artık sevinçten uçuyorum. Dostlarla görüşeceğim için,

onların türküsüyle artık neşe içindeyim. Dostlarla ve büyüklerimle vuslat hilali doğuncaya, sevgi pınarının başına varıncaya, irfan yuvası, ilim ve araştırma merkezi medresemizin, insana can bahşeden hayat ırmağına varıncaya dek, kerem sahibi dostların toplantılarına katılma anı yaklaştncaya kadar, benim çoktan beri devam eden susuzluğum sürdü gitti. Tren âdeta kendi süratine göre uçuyor, yeryüzünü dürüp büküyor, ben de onun üstündeyim ama ben bu sürati fark edemiyor, geç kaldık, neden gitmiyor bu tren diyor ve ne vakit kavuşacağız? Sorusunu hep soruyordum. Şevk ve sevinç bülbülleri, kalbimdeki Ban ağacının üstünde ötüşürler, durmadan nağmelerini sayıp dökerler, yanık yanık nağmeleriyle şu neşideyi okurlar; (v. 7) Ey ülkenin kerem sahibi büyükleri!

Ne zaman sizi gözlerim görecek, buradan mübarek seslerinizi nidanızı ne zaman duyacağım?" !

"Saatler geçiyor ama bana göre çok yavaş işliyor saatler. Zaman içinde saatler, hızla hareket yerine yavaş ve hantal hareket ederek, eteklerini sürüyorlar âdeta. Derken sabah yaklaştı. Saferü'l-hayr ayının ilk gününün sabahı aydınlandı, ben trenin sağından solundan etrafa bakıyor ve arazinin, kalelerin ve evlerin gülümseyen yüzleri, arayan ile aranılanın bakışlarının iyice dikkat kesildiği bir an. Bir de baktım ki bildiğim bir arazi, Akşehir'in bahçeleri geliverdi hemen. O güzel yeşillikler. O güzellikteri görünce canım sanki oralara uçmak istercesine hareketlendi. Kalbim oraya olan sevgi ve aşkımdan neredeyse yanıp tutuşacak durumda. Evet, birden gönlüm oralara, eski günlere uçup gitti, gözlerim yaşla doluverdi. Bu nimetlerle dolu toprakta, bu temiz yerlerde geçirdiğimiz o mutlu günleri hatırlayıverdim. Tren istasyona gelince, duruşuna yakın çaldığı düdüğünü çalınca ■ hemen trenden indim, sağı solu araştırıyorum, bir tanıdık, bir dost görür müyüm diye. Bahtsızlığıma bak ki, bir tek tanıdık çıkmadı, rastlayamadım.

Sonra hükümette çalışan bir memur gördüm. Nereli olduğunu sordum, Akşehirli imiş, (v. 8) Bütün tanıdıkları ve dostlan sordum, hepsini bildi ve durumlarını anlattı. Akşehir'e dair pek çok haberler verdi. Onunla dostlara en güzel hediyeleri, selâm ve hürmetleri gönderdim. Şehirdeki dostlarımdan, bildiklerimden ve kardeşlerimden söylediklerimin hepsine. Kendimi de ona tanıttım, dostlara selâmı söylerken beni tanıtsın diye. Tren düdüğünü çalınca, gariplerin vedası ile o zata veda ettim, tren de kampanasını çaldı ve harekete başladı. Ben de trene bindim ve Akşehir'e veda ettim."[10]

"Derken bizim trenimiz Kadınhanı'na geldi, Trenden vefalı dostumuz Ahmet efendiyi aramak ve onunla görüşmek için indim, içimden 'inşallah Allah bize onunla görüşme lütfeder veya buradan tanıdığım dostlardan birilerini görürüm' diyordum. Tanıdıklarımdan ne Ahmet Bfendi'yi, ne de başkasını görebildim. Trendeki odama girdim, kaleme ve kâğıda sarıldım (v. 9). Niyetim ona hediyelerin en nefisini, en üstün hürmetlerimle birlikte sunmak, samimi görüşme arzumu iletmek ve kendisiyle buluşamadığım için duymakta olduğum hüznü ve kederi belirtmek için kaleme kâğıda koştum. Yine kötü talihim, maalesef burada da yetişti ve kâğıda sadece isim ve adres yazmıştım ki tren hareket düdüğü çaldı, kımıldamaya başladı, ne içeridekiler dışarı çıkabildi, ne de dışarıdakiler içeri girebildiler. Sonra trendeki yerime geldim, pencereden elimde adres yazılı kâğıdı rüzgara teslim ettim, onların aracılığıyla bu vefakâr dosta bu iyi insana olan iştiyakımı, hasretimi, vaktiyle bana gösterdiği iyilikler, gösterdiği yakın alâka ve yardımlara olan teşekkürlerimi böylece ilettim. (v. 10) Sonra Akşehir'e ve uzaktan gördüğüm ve Akşehir'i bize tanıtan bütün işaretlere ve emarelere hep veda ettim. Şöyle diyerek veda ediyordum: 'Seni Allaha emanet ediyorum, sana veda ediyorum, ey iyi insanların, gönül zengini dostların durağı ve yurdu!' Birkaç dakika geçmeden şehre ait bütün işaretler,

alâmetler, yüksekteki ve aşağıdaki hep yerler trenin hızıyla kayboldu gitti. Sonra başladım pencereden kendi kendime Konya'ya kadar göreceğimiz istasyonları saymaya ve onları gözetlemeye. Sonra yerime oturdum, Kon-

nuşma izni vermedi. Asker bu durumu görünce, irenin kapı aralığından ve ağzından solundan görüşmeye çalıştı, onlar dışarıda bu içeride ellerini öpmeye gayret etti. Dışarıdakiler de evladını askere uzatmaya ve göstermeye çalıştılaı Asker evladını kucaklayıp öpmeye çalışırken, kumandan onlara yüksek seal sövmeye devam etti. Görevliler de onlan görüştürmemek için itip kakmaya de vam ettiler. Hakaret ve dayak değnek bu işi yaptılar. Baba olan asker ağlar, ev Iadı ağlar, gelin ve anası ağlarlar. Asker hülasa hiçbiriyle güzel bir görüşme ya pamadı. Gönlünü meyvesi olan evladını öpemedi, koklayamadı. Bu manzarayı gören bütün askerler üzülüp ağlaştılar, çabaladılar, kalpleri yaralandı.
Birkâç dakika geçmedi ki tren de hareket etti. Gün batınıma kadar bu manzaradan dolayı askere bir sükûnet ve sıkıntı çöktü. Maalesef bu askerimizi Kerkük yolun da, Kerkük Uzunköprü arasında bir yerde, yol kesiciler durdurup öldürdülеı Bu olay, ordu bozulup Salahiye'ye giderken Kerkük yolunda vuku buldu. Allah o askere rahmet etsin. Onun ruhu, evladına ve ailesine hasret olarak cennete uçup gitti inşallah. Halbuki o dünya gözüyle ziyaretçilerini görüp, onlarla istedigi şekilde konuşamadı. Olayı yukarıda tafsilatlıca anlattım."

ya'da görüşeceğim dostlarımla büyüklerimle yapacağım sohbetleri kendi kendime kurmaya başladım. Gönlüm ve kalbim hep bu görüşmenin etkisiyle dolup kaldı, gönlüm tamamen onların iştiyakıyla kaplandı. Fakat bunu nastl becerecektim? Birden hayalimde Konya bütün güzelliğiyle, bütün ziynetiyle, akrabalarımla, kardeşlerimle, samimi talebelerimle gözümün önüne geliverdi. Sanki bir cennet bahçesi, onların yüce irfanları her yeri kuşatmış, taşıdıkları

kemâl ve yüce vasıflar, bir gelin gibi tahtına kurulmuş, bütün güzelliği ve bütün alıcılığıyla, öyle ki bütün gönüller onu istemekte, ona olan aşkını ve sevgisini ifadeye çalışmaktalar. Bu gelin bütün akılları kendine bend etmiş. Bütün sevgileri kendinde toplamış, bu kamil havayı vermiş olan büyükler, ortalıkta bu üstün manzarayı yerleştirmişler, ama son derece vakarlı, sakin, heybetli, kudsî bir iinsİyetle, lâhuti bir celâl ile, sahiv ve temkinle, taşkınlıktan ve sekirden uzak olarak. Şu saydıklarımızın tamamı bütün bu büyük zevatta mevcut. Onlarla birlikte olanlar, onların sohbetine girme lûtfuna erenler, onların nazarlarından bu heybeti ve havfi sezmekte ve etkilenmekteler. Onlara sahip ve onlarla birlikte olmak için Konya için ne büyük nimet ve bahtiyarlık! Bunun tam aksi, onlardan uzakta kalanlar için ne büyük mahrumiyet ve onların hayaliyle avunmak ne büyük talihsizlik! Birden trenin düdüğü ve solumda Konya beliriverdi ta uzaklardan uzaklardan. İşte artık ortada hayal yok, gerçeğin ta kendisi vardı. Hayalimizin gerçekleşmesi başlamıştı. Birden hayal dünyasından benliğim sıyrılıp gerçeğe koştu. Süratle gerçeğin ta kendisini görmeye çalıştı. Gerçeği görünce artık benliğim sevgi atlarının yularlarını ve gemlerini sıyırıverdi, onlar dört nala gidiyorlar. Bütün şevk, hasret alayları bütün hızlarıyla koşmaya başladı (v. 12) Eğer ruhum beden kafesinde hapisle olmasaydı, tren Konya'ya varmadan belki uçarak bedenimden ayrılıp o büyüklerin mekânına varıverecek-ti. Fakat ruh bedene bağlı, birkaç dakika daha sabretmesi gerekmekte. Sonra Konya'ya tren hayli yaklaştı. Şehrin işaretleri ve alâmetleri görüliiverdi. Alâaddin Camti'nin minaresi en yüksekte ilk görünen işaretlerden bifi idi. Sanki bu minare ve cami, saltanat tahtına oturmuş bir melike gibi, bütün satvetiyîe cihana hükmediyordu. Diğer işaretler, onun huzurunda âdeta görünmez derecede yerlere yatmışlar, tıpkı Selçuklu günlerinde olduğu gibi."

"Camiyi minareyi görsem de benim ruhum, ilim merkezimizi Islah adh medresemizi görmeden duramıyor, durmadan benimle içten içe çekişiyor, Alâaddin'in satve-tini falan kale almıyor. Onun isteği faziletler yuvası olan ma'hedimizi görmek. Bütün şelıir işaretlerini tek tek görse de o durmadan şunlan söyleyip dururdu; İşte güneşin âşıklarından nilüfer. Nilüfer, acaba ayı görse güneşten vazgeçer mi? Güneşi görmeyi istemem der mi?

Sarhoşluk veren şarab, acaba tatlı suyu arayan susuzluktan yanmış kişiye fayda verir mi? Bülbülün yanına binlerce başka çiçek koy, o gül dışındaki bütün çiçekler için; 'Hayır! ben istemem onları!' diyecektir."

"Onun ısrarlarına dayanamadım. Biraz sabret dedim, sabretmedi. Kahırlı konuştum, kabul etmedi. Onu yenmeye (ve ona üstağan/galip gelmeğe) çabaladımsa da o beni yendi. Mecburen gözlerim, nefsimin ilhahıyla (ısrarıyla) Ma'hedimizi aramaya koyuldu. Gözüm bütün evleri camileri sayıp döktü. Fakat bir türlü bulamadı ilk anda (v. 13)Sonra aklıma şu geldi, Alâaddin Camii'nin minaresini tekrar bulayım, inşallah oradan medresemizi arar bulurum binalar arasından. Alâaddin'den ne kadar doğuda olduğunu, ne kadar sola bakmam gerektiğini tahmin ettim, bir (ok) atım(ı) kadar sola baktım, nihayet gözlerim birden binamızı buluverdi. Öyle müşahede ettim ki, onun üzerinde nurdan direkler, gökyüzüne doğru uzayıp gitmekte. Veya â'lâ-yı illiyyinden nurlar onun üstüne yağmakta. Şüphe götürmeyen husus şudur; medresemiz bir nur kaynağıdır, ’ nurların gökten indiği kudsî bir mahaldir. Her tür yücelik orada birbiri üstüne yığılır, inecek yer ararlar. Onun yüceliği Konya ufkunda apaçık bellidir. Onun şehre saçtığı feyiz çiçekleri ayan beyan ortadadır. Uzak yakın herkes bunun çok farkındadır ve şehir halkının hepsi bunu böyle bilirler. Uzak yakın dediğim kişiler, onların kalpleri gökyüzüne İlâhî huzura bağlı, çok yüce arzulara sahip ve

gönülleri, her ne kadar yerde yaşasalar da oraya o yüceliklere bağlıdır. Ben her ne kadar medresemi askere gittiğim için, o felek-i ulyada yine eski yerindedir. Şu süfli olan dünyadan, küre-i zeminden çok onun asıl mahalli yücelerdir. İşte bu sebepten hemencecik onu yeryüzünde bulamadım. Medresemizin, nur menbaı ilim ve araştırma merkezimizin

bir özelliği de şudur; o bazen yeryüzüne iner, orayı teşrif eder, bazen de gökyüzüne yükselir, semalara çıkar."

Visal Hilali

Gözlerim belermiş halde Ma’hed'imizin yerini ve binasının işaretlerini ararken, kendim de aynı işi dikkatle izlerken, son bir kez daha trenin ıslığı ve düdüğü çaldı. Bu bir tür 'duruş düdüğü ve sükûnet ezanı' idi. (v. 14) Sonra, aradaki su-ri ayrılık ufkunda, zayıf da olsa vuslat hilali belirdi. Gözlerimizi alan bir yıldırım hızıyla trenden indim ve hemen tabur kumandanına koştum. 'Ne emredersiniz efendim?' dedim. 'Konya'yı vaat ettiğiniz şekilde ziyaret etmek istiyorum' dedim. Verdiği eski sözünü tekrarladı ve bana izin verdi. Ben de ona veda ettim. Hizmetime bakan eri çağırdım, ona diyeceklerimi dedim ve tavsiyelerimi yaptım. Sonra tramvaya koştum, 'az önce gitti, bir saate kadar geri döner' dediler. Ben iyice sabrımı kaybettiğim için artık bekleyemezdim, hemen yolu tuttum. Konevî hazretlerinin — Allah rahmet etsin— türbesinin yanından yürüdüm, vakit ikindiye yakın veya ikindiyi az geçmiş idi. Artık vuslat zamanı çok yaklaşmıştı. Bende şevk ve arzu iyice arttı. Meydana gelen elektrik beni o tarafa, ilim ve araştırma merkezimize, Islâm üniversitemize doğru elimde olmadan irade dışı çekiyordu. Bu beni çeken güç neydi bilemiyorum? Yuvadan fırlayan ve anasına tekrar koşan bir kırlangıç mı, yoksa yuvadan düşmüş olan ve tekrar yuvaya gelen akbaba ve kartal mıyım? Fakat iyice yorulduğumu fark etmekteyim,

ter tepemden aşağı akıyor, ben de Allah Teâlâ'ya yalvarıyorum, 'Ya Rabbi! Yerleri dü-rüver de veya güneşe emir ver olduğu yerde dursun, hiç hareket etmesin de ben çabucak, gün batmadan varayım medresemize.' Çünkü benim visal hilalim, güneşin ufûlü ile ufûl edebilir ;—Bunu yapmak Allah Teâlâ hazretleri için hiç de zor değildir— İşte bu arzu, bu istek ve emel (v. 15) beni avuttu ve ben de bu emelin yardımıyla, medresemizin kapısına kadar gelebildim, beni burada selâmla karşıladı. Bir de baktım küçük küçük öğrenciler, irfan almak ilim öğrenmek için yuvaya gelen bu anlar medreseye girip çıkmaktalar, bir kısım öğrenci de bahçede oyundalar, (Küçük bir cümle kal-

dı), medreseyi ve öğrencileri selâmladım. Tıpkı bir âşıkm sevgilisini selâmladığı gibi, ama benim selâmlamamda, iclal vardı, kendimi küçük görerek selâmlama vardı, içimden bir ses bağırıyordu; 'Bu mübarek yere barış içinde ve güvenle giriniz; *üdhulûhâ bi seiânrin âtntmu.'* Sulh ülkesi olan ma'he-dime yine sulh ve barış dileyerek, selâmlarla girdim. Beni gören bütün öğrenciler etrafımı aldılar, tıpkı çocukların, yoldan dönen babalarını karşıladıkları gibi, sevgiyle ve hasretle. Hepsinin yüzünde sevinç parıltıları vardı. Birbirlerine müjde veriyorlardı, 'hocamız geldi!' sözleriyle. Hepsi bahçede, elimi öpmek istiyorlardı. Onlara şöyle dedim; 'Bana az müsaade ediniz, hepinizle öğretim ve eğitim odasında görüşüp sizleri ziyaret edeceğim inşallah.' Birden gözlerim yaşlı öğrencilerimizi aradı. Gerek onlar ve gerek bazı müderris arkadaşları göremedim. Hepsini ve özellikle de arkadaşım, her şeyim, dostum ağabeyim Fahri Efendi'yi sordum. 'Şimdi odasmdadırlar' dediler. Hemen onun odasına koştum. Öğrencileri görüp, oradan Fahri Efendi'nin odasına gidişim esnasında, beni kuşatan ve saran sevgi ve aşırı bağlılık heyecanı (v. 16) arzu ve şevk heyecanlan, neredeyse sabredeme-yecektim, dayanamayacaktım bu halete. Vecd çığlığı atacaktım veya aşk iniltisi. Odaya yaklaşınca, biraz aklım başıma gelir gibi

oldu, sevgi ve aşırı muhabbet ve garam dünyâsından uyanır gibi oldum. Kendimi toparladım ve şuna iyice kanaat getirdim, artık ben vuslat Hilâlini apaçık gözlerimle görmüş bulunmaktayım. Dolayısıyla içinde bulunduğum sekir halinden ayılmalı ve bu visalin zevkini çıkarmalıyım. Hemen merdivenlerden çıktım; her türlü mekarim-i ahlâkın, fahrin, doğruluğun ve vefanın kaynağı ve tohumu olan zatın yanma vardım. Baktım kapıları açık değil. Aşın istek, şevk ve aşk, görüşme İmkânının yaklaşmış olması beni meşgul etti, kapıyı vurmak ve izin istemek bile aklıma gelmedi. Kapıyı birdenbire açıverdim. Baktım vefakâr dost ve bazı arkadaşlar kardeşler hepsi bir aradalar. Sevinçle, gülümseyerek hepsini selâmladım. Bütün kardeşlerim güler yüzle sevinçle selâmımı aldılar. İşte tam bu anda, ayrılık ufkunda vuslat hilali belirdi ve göründü. Hepsi bu duruma şaşakaldılar. Sanki her kardeşim ve arkadaşımla rüyada ve uykuda görüşüyoruz gibi bir durum hâsı! oluverdi. Onlara göre, ka-nşık rüyaları arasında benimle de görüşür gibi oldular. Çünkü beklemiyorlardı böyle bir görüşmeyi. Ben onlara gelip ziyaret edeceğimi haber vermemiştim. Onlar da herhangi bir yerden böyle bir ziyaretin olacağını duymamıştılar. 'Allah'ım, Yâ Hannân, Yâ Mennân! Yâ ze'l-celâli ve'l-ikrâm! Yâ Rab, en yakın zamanda bizleri birbirimize ve medresemize kavuştur Allahım! Yâ Rabbi! Âşıkların gözü yaşlarla dolu olduğu müddetçe bu vuslat hilalini devamlı olarak onların semasında doğdur ya Rabbi! (v. 17) Sevgilin Muhammed Mus-tafanın. senin huzurundaki değeri ve şerefli mevkii hürmetine! Sevip beğenip seçtiğin Rasülünün mevkii hürmetine!' Büyüğümü sevgili vefakâr dostumu bütün samimiyetimle kucakladım, kardeşliğe yakışan bir tarzda muâneka eyledim. Her iki ruhun, pınarlarından şevk ve sevgi yaşları boşandı, bu vuslat sahnesi sanki, 'iki denizin bir araya gelip karışması olayı ve kavuşma yeri' (mülteka'l-bahrayn) gibi oluverdi. Sevgi bahçesi artık yemyeşil yeşerdi ve canlandı bu vuslattan. Hoş çiçekleri olan iki tane fidan yeşeriverdi, nurları çiçek çiçek

açılıverdi, etrafı bu ışık ve nur sardı. Bu yeni bahçe, bir zamanlar firak ve ayrılığın ayak bastığı, çiğneyip güzelliğini giderdiği aynı yerlerdi. Sonra gurbet onun çiçeklerini soldurmuş ve yapraklarını dökmüştü."

"Daha sonra odada Fahri Efendi Hoca'nm yanında bulunan diğer arkadaşlarla, kardeşçe ve en samimi tarzda kucaklaştık, muâneka eyledik. Sonra aramızda söz panayırı 'Suk-i Ukâz benzeri bir Pazar ve panayır' kuruldu. Çok tatlı sözler söylendi. Samimi sohbetler yapıldı. Herkes getirdiği metâını bu pazarda açtı *ve* sattı. Ama ben aşırı şevkten, görüşmenin ve kavuşmanın verdiği kendinden geçmişlik-ten, kim ne dedi, kim ne aldı sattı, şimdi hatırla yamamaktayım. Çünki ben vuslatın sarhoşu ve sohbetin kendinden geçmiş âşıkı olmuştum. Bu arada başka gelenler de oldu, ama biz yine bilmiyorum ve hatırlamıyorum ki neler konuştuk; şuna inanıyorum ki, önemli konuları konuştum, yalnız şu sözü söylediğimi hatırlıyorum; 'Öğretim ve eğitim odasında öğrenciler toplanacaklar, onlarla görüşmek isterim. Bana lütfen bu hususta izin veriniz. Toplandıkları vakit bana haber lütfediniz. Çünki yola devam etmemize çok az zaman kaldı, ancak onlarla görüşebileceğim.' Bu son sözüm herkesin yüzünü buruşturdu, (v. 18) 'Falanca odada toplanılsın' diye çocuklara haber salındı. Tam bu arada

kendilerinden izin talep ettim, niyetim mürşidimiz üstadımızı ziyaret etmekti. Farz olan ziyaret görevimi yapmak için onlardan ayrılmak istediğimi söyledim.
Büyüğümüzle buluşmak ve onun feyiz ve bereketinin şerefine ermek istiyordum. Kendilerini ziyaret ile istifaza istiyordum. Bana j arkadaşlar müsaade verdiler, ben de mürşidimizin odasına doğru çıktım. Bende bir hal vardı; bütün şevk ve arzu dal- ; galan beni sarmıştı, bütün gücüyle bu dalgalar bana vuru- j yordu, beni ebedileştiriyordu. Nihayet 'irfan hâzinesi olan j mürşidimizin', irşad madeni ve

kaynağı olan reşadetmeab ■; efendimizin odasının merdivenleri önüne kadar geldim. Adeta şevk tayyaresine binmiş gibi uçarak, en süratli za- j man biriminde odaya girdim, bir de baktım ki efendim se- j dirlerindeler. Bağdaş kurup oturmuşlar. Burada oturan; : ilim, fazilet, reşadet ve kemâlin, heybetin, sekinetin, vakarın, nebahetin, celâletin, güler yüzlülüğün ve dehânın, hülâsa tam bir kâmil şahsiyetin ta kendileri idi. Sonra burada; marifet, burada fehamet ve burada vakar vardı. Sonra şiir ,, ve beyan gücü, sonra herkesin boyun eğdiği, karşısında aciz kaldıkları bir kalem vardı. Bu sedirde feyiz menbaı, bu } sedirde esrar madeni, yanlış olmaksızın ve aldanmaksızın ' ifade edebiliriz ki, bu sedirde Peygamberlik dışında, her türlü kerim haslet mevcuttu. Son derece güleç bir yüz, son ! derece mükemmel ve güzel bir görünüm ve hey'et, son de- j rece aydın ve açık geniş, parıl panl bir alın, bu yüzde parıl- j tı, bu yüzde ziyadar bir duruş vardı. Bir kimse bu zat hak- j kında bilgi sahibi olmasa önceden, gördüğü zaman yüzü- j nün ifadesi onun kim olduğunu o zata anlatırdı, bu yeterli ‘ idi. Bu yüz sahibinin diğer hasletleri, yüce vasıflan, kudsî ve yüce halleri buradan anlaşılırdı. Ben bu yüce zatın vuslatıyla bu denizin önünde kendisiyle görüşme lütfuna erince, hemen ellerine kapandım. Onun manevî babalığına yerlere eğilerek sığındım. Niyetim mübarek ellerini öpmekti. İçimden de şu şiiri inşad etmekteydim: Uzaklarda bulunduğu sıralarda ruhumu, elinizi öpmek için size gönderirdim, aramızda büyük mesafeler var iken. İşte şimdi sıra bedenlerindir. Lütfen sağ elinizi uzatınız, dudaklarım onlan öperek nasibini alsın."

"Sevgi dolu iyi bir baba gibi sağ ellerini uzattılar. İki dudaklarım, edeple ve kendisini küçülterek, huzû ve huşû

içinde, susuz kişinin buz gibi suyu içişi gibi öptü. Bu öpüşe ruh ve kalp de bütün aşırı isteğiyle ve büyük bir hürmetle katıldı. Sonra kalbimdeki öz, çekirdek nokta

Süveydam, başladı benimle münakaşaya, sol ellerini de öpmek için. Ben sıcak bir samimiyetle sol elini öpmeye cesaret ettim, bana lütuf buyurdular, sağ ellerini öptüğüm gibi sol ellerini de öylece öptüm- Sonra, aramızda yaygın olan edep gereği, geri geri gittim, bir yere diz çöktüm ve oturdum. Lütfettiler, halimi, durumumu sordular. Ben de vaziyetimin, kudsî nefeslerinin lütfü ile iyice olduğunu söyledim. Buna çok sevinip rahatladılar. Fakat beni o büyük reşadetleri ve kemâlleri çepeçevre sardığı için, huzurlarında konuşamadım, dilim tutuldu, başladım kekelemeğe. Heyecandan sesim kısılıyor, kelimeler ağzımdan zor çıkıyordu. Nur kaynağı olan mübarek yüzlerine bakamıyordum.bile. (v. 20) Ancak birkaç küçük kaçamak bakış atabildim o kadar. Artık haz deryasına iyice dalmıştım, bu da onların lütfettikleri kudsî ünsiyet sayesinde gerçekleşmekte idi. Nerede ise bu üns, nefesimi kesecek durumda idi. Bir senedir biriken şevk ve hasret, görme arzusu, içimde dürülmüş, katlanmış, artık görüşme alanına iyice yayılıyordu, oda olanca genişliğiyle bana âdeta dar geldi. Dünyalar durdukça bu halde kalsam, hiçbir şey beni bu güzel uykudan, bu hoş neşveden uyandıramazdı. Fakat askerî mecburiyetlerin uyandırışı, ordu istekleri bunun önünde engel idi. İçim istemeyerek, kalbim kavga halinde de olsa, mecburen muhterem üstadımızdan izin istirham ettim, tren vaktinin geldiğini söyledim. Lütuf buyurup izin verdiler, evvelce yaptığım gibi, tekrar ellerini öptüm. Gözlerim ayrılığın verdiği yaşla coşarak üstadımın huzurlarından son bir kez ayrıldım. Fahri Efendi kardeşimin hücrelerine geldim, orada arkadaşlarla ve kardeşlerimle bir müddet oturduk. Bu süre hemen hatibin iki hutbe arasında oturduğu kadar bir zaman sürdü. Derken 'öğrenciler dershanede toplandılar, sizi bekliyorlar' haberi hücreye erişti. Birkaç arkadaş ve kardeş ile birlikte kalktık, öğrencilerin toplandıkları odaya, dershaneye gittik. Ben âdeta sevinçten coşmuştum, bunu ifade edecek kelime bulamıyorum şimdi. Hayat içinde, o âlemde bir başka âlemdi

bu durum, (v. 21) Duruma yeni durumlar katan iç içe bir haldi âdeta. Gördüklerimin tamamı ilk kez başıma gelmiş olaylar idi. Evvelce benzerini hiç yasa-

mamıştım. Kapıdan içeri girdik, yok yok, ilim ırmaklarından birisine, fen dershanelerinden birine dalarak çocukların yanına vardık. Yukarı kata çıktık, soldaki odaya dershaneye girdik. Odanın havası bizi kuşattı, arkadaşlarımızı da. Bir de ne görelim, ilim dünyasının çiçekleri, fen ve sanat âleminin mensupları, henüz çok genç yaşlardaki henüz meyveye durmamış, ama hemen meyve vermeye hazır, kabiliyetli gençler, canlı fidanlar hep orada."

"Onları seven, onlara hizmet eyleyen, yavrularını çok seven, gelecek nesiller demek olan bu evlatlarına, samimi muhabbetlerini bezleden bir baba gibi onları selâmladım. Sonra vakar ile tıpkı ordusunun en seçkin, en kabiliyetli en mükemmel askerlerinin başındaki bir kumandan edasıyla yerime geçtim. Öğrenciler de kendilerine yakışan tarzda en güzel biçimde selâmıma selâmla karşılık verdiler. Çocukların yüzleri birer ay parçası gibi parıldamakta, gözlerinden âdeta zekâ ve kabiliyet fışkırmakta idi. Adeta zekâ ve deha birlikte gözlerinde kıvılcımlar serpmekte idi. Selâmlar alınıp verildikten sonra, müderris arkadaşların tamamı da yerlerini aldılar. Öğrenciler de kendilerine müsaade verilince büyük bir edeple, tam bir huşû içinde ve her an en üstün tarzda dinlemeye hazır bir halde sessizce yerlerine oturdular. Beden ve işaret lisanlan, sanki benden birkaç kelime ile nasihat **i** ve vaaz istemekte, ben de aralarında, önlerinde ayakta durmuş, onlara sade birkaç nasihat cümlesi etmek ve bir hitabede bulunmak üzere hazır idim. (v. 22) Gözlerim onların üzerinde, dikkatle onları gözlüyorum. Fakat aralarında büyük yaşta olan seçkin öğrencileri, yüksek sınıftaki büyük ağabeylerini göremedim.[6] Bu yüksek yaştaki öğrenciler, arkadaşları arasında temayüz etmiş, yüksek zekâlı, başarılı, övü-

"Bu büyük yaştaki değerli öğrencilerimiz, inşam ısıran, azgın dişleriyle ona rı yok eden harbin pençesine düştükleri için, savaş onları paramparça etti ^ onları irfan yuvasından aldı götürdü. Tıpkı bana yaptığı gibi. Fakat ben k« dimden çok onların durumuna esef etmekteyim. Çünki bu öğrenciler bizş medresemizde tam bir fakih olarak yetişecek, bilgi ve fen öğrenip mezun ot| cak ve istikbalde ülkenin, vatanın din ve işlerinde techizatlı birer yardımdl olacaklardır. Bu yardım ve fayda, şimdiki halde onların orduda asker olari yaptıkları hizmetten çok daha önemli ve kudsîdir. Fakat bu gerçeği bileoj kimseler nerede ülkede? Kim bu nuru diğer zulmetten ve karanlıktan ayi edebilir? Bu gerçeği ancak insan nevinin, Salih olanları, dimağında fikir *İ* akıl sahipleri bilebilir. Yoksa azgın, ne yaptığını bilmeyen çılgınlar değil." ı

nülmesi gerekirse medresenin onlarla öğünmesi gereken kişilerdi. Gerçi onlardan birkaçını görebildim amma, bu sayı azın azı idi. Evvelce tamamını görürdüm. İşte bu sırada beni bir keder ve hüzün kapladı. Fakat kendimi toparladım, öğrencilere bir şey his ettirmemeye çabaladım. Sınıf hazır ve öğrenciler de sakin ve sessizlik içinde olunca, ben de irticalen içimden gelen şu konuşmayı yaptım: Efendiler! İşte bu içinde bulunduğumuz an, kavuşma ve vuslat Hilalidir. Allah bize bunu lütfetti, fakat müddeti bu hilalin çok kısadır. Herhalde bu hilal, akşam güneşin batışına kadar ancak sürecektir. Güneş de hemen hemen neredeyse batmaya yakın bir hale gelmiştir. Birinci ayrılığımız, bugünkü vuslat ile sona erdi. Henüz, bildiğiniz gibi ayrılışımız daha bir yılını bile doldurmadı.[11] Şimdi birazdan başlayacağımız ikinci ayrılığımızın bitiş zamanını ancak, işleri tedvir eden, onları yaratan Allah Teâlâ bilir. Biz bu ayrılığımızın uzun olmamasını Allah'tan dileriz."

"İçinizden bazıları, hepiniz adına bana mektup yazıp cihadımı ve gazamı tebrik ettiler. Hepinize bütün kalbi samimiyetimle teşekkür ederim ey vefakâr ihsanlar

topluluğu. Fakat ey ilim için buraya gelen gençler, ey fen tahsili için medresemizi seçenler! Asıl tebrik ve teşekkür sîzleredir. Sizler benden çok teşekküre ve tebrike layıksınız. Allah Teâlâ hazretlerinin sîzlere bahşettiği nimetler, her türlü ve en temiz imkânlar size helal olsun, bol bol onlardan yararlanınız. Biz askerler, her an ölüm ile karşı karşıyayız, savaş alanında, savaş müddeti içinde; ya biz birilerini öldürürüz, yahut birileri bizi öldürür. Ama sizler ey hikmet bulutları, pınarları, ilim çiçekleri! Sîzlerin işi gücü, irfan pınarlarınızdan taşıyacağınız en tatlı sularla, âb-ı hayatla, susayan insanları Allah'ın izniyle suvarmak ve {v. 24) cehaletle, kabalıkla kaskatı kesilmiş kalpleri yarıp temizlemek, dinsizlik ve sapıklık hastalığına tutulmuş olan göğüsleri ilhad hastalığıyla hastalanmış sineleri tertemiz ilimle yine Allah'ın izniyle tedavi etmek ve şifaya kavuşturmaktır, tnsanlar sizin sayenizde nesilden nesle dirilir, sizin hizmetinizle mesut, mutlu ve bahtiyar olurlar. Siz de bu hizmetiniz sayesinde

ebedileşir ve onların gönlünün en mutena yerinde hürmet ve itibar görürsünüz."

"Sonra tarihin dilinde, seher vaktinde kalkıp istiğfar eden salih kişilerin ve meleklerin istiğfar ve övüşlerinde, bu iki dilde, isterse kemikleriniz un ufak olup toprak haline gelsin, kimliğiniz yok olsa da, ruh incileriniz ortaya koyduğunuz eserleriniz ve hizmetlerinizin sedefi içinde korunur, ebedileşir ve câri haseneler gibi sürer giderler. İşte bu yüzdendir ki, kullanacağınız mürekkeplerin değeri, Allah yolunda şehitlerin akıttıkları kanlanndan, (Peygamberimiz Efendimizin dilinde ve beyanlarında) daha tercihe şayan görülmüştür. Sonra kıyamette hesap, terazi ve muhasebe divanı kurulacaktır. 'O günde ölçü tartı ve terazi kurulması haktır, vukûa muhakkak gelecektir; *ve'l-veznii yevmeizi-ni'l-hak.'* İşte sizin öteki âlemdeki durumunuz hayat ve bekanızın hali böyledir. Allah'ın izniyle dirilişiniz,

amellerinizin sürekliliği hep böyle cereyan edecektir. Bu hal tıpkı seleflerimiz olan ulemanın ve ardınızdan gelecek olan halefleriniz iyi âlim ve ahlâklı din mümessili ulemanın halleri böyle olacaktır. Tebrike teşekküre sizler benden daha da layıksınız bu yüzden. Saadet sîzindir, sîzleri tebrik ederim, en üstün tebrik ve tesi'dlerle."

"Ey ümmeti irşadla görevli ordu birlikleri! Allah Teâ-lâ'nm izniyle, sizden biriniz kalemiyle, dünyanın öbür başındaki, doğusundaki ve batısındaki bir hastanın hastalığını tedavi ederse, gönüllerinde, imanlarında ve göğüslerindeki bir derdin, bir sapıklığın, bir cehaletin ve bir yoldan çıkmışlığm şifasını sizin kaleminizden ve sözlerinizden isterlerse, sizden biri de hizmet için medresesinden ve ma'hedinden aynlmayıp onlara şifa dağıtmak için çaba sarf ederse, sonra o şecaatli kalemiyle ülkedeki dinsizleri, mülhitleri ve İslâm düşmanlarını sindirir ve korkutursa, işte o silah bu kardeşlerimin ellerinde ve bu medresededir. Şurası şüphesiz bir gerçektir; mücahidin kılına, iki ordu ve birlik göğüs göğüse harp ettiği zaman, bedenlere, maddî varlığa sözünü geçirir ve onları susturur. Etleri ve vücutları keser, öldürür. Fakat sîzlerdeki kalem kılıncı, fikirlere, inançlara, kalbin tam önemli noktasına, ister yakından ister uzaktan yönelsin ona hükmeder, onu düzeltir, şifaya kavuşturur ve hükümran olur."

"Sonra asrın bazı yükselişlerini düşünelim. Bütün bu buluş sahiplerinin amacı, sizlere yardımcı olmak, Islâm dini demek olan sizin irşad nurunuzu âleme ulaştırmanıza aracı olmak, kısa zamanda bütün âlemi irşad etmeniz içindir. İletişim araçlarının hızlanması, yeni icatların ortaya çıkması, haber alma imkânlarının artması, yerde, havada nakil ve haberleşme imkânlarının artması, telli ve telsiz telgrafların bulunması, tayyareler, balonlar, matbaalar, dünya üzerinde yayınlanan bütün basılı malzeme hep sizlerin irşadına yardımcı olmaktadır. Yeryüzünde 300 milyondan

ziyade insan, gözlerini dikkatte açmış cehalet zulmet ve karanlıklan içinde sîzleri gözetlemektedir. Onlar sizin irşad güneşinizin doğmasına sabırstzlıkla bakmaktadırlar. Onların gözleri sizin meşrik-i irfanınıza dikilmiştir. Buradan doğacak güneşi beklemektedirler. Ve bu doğuşun zamanı da işte şu içinde bulunduğumuz vakittir, (v. 26) Sakın ha geç kalmayınız! Sizin hizmetiniz bu irşad alanı ile sınırlıdır. Başka işiniz gücünüz yoktur. Sizler yarın sabah kalktığınızda, Rasülü bütün dünyaya gönderilmiş bir ümmetin âlimleri olarak görev yapacaksınız. Çünki sizin peygamberiniz bütün âleme, risalet-le, tebliğ ile vazifeli kılınmıştır, sizler de onun varislerisiniz âlimler olarak. Çünki hadis-i şerifte 'âlimler peygamberlerin varisleridir; *el-ulemâü vcreaetii'l-cnbiyâ'* buyurulmaktadır. Sizi gözetleyen bu peygamberin ve irşadınızı bekleyen ümmetin bu çağrılarına cevap verebilmek için ayağa kalkınız ve onlann imdadına koşunuz. Çünki onlar sizden medet beklemektedirler. Fakat sizler daha küçük yaştasınız, henüz çalışma ve öğrenme günlerindesiniz, sorumluluk sizin üzerinize henüz yazılmamış haldedir. Henüz sabavet günlerindesiniz. Elinizden ne geliyorsa o güçle çalışınız. Çalışınız ki kaleminiz ve ilminiz irşad günlerine ve gençlik ve olgunluk zamanlarına erişebilsin. Sizin çalışma imkânlarınızın meyvesini göreceğimiz günler gelsin. Sizler meyvelenin ve olgunlaşın. Bütün âlem sizin irşadınızın güzel kokusunu alsın, bu kokuyu etrafa cihanın dört bir yanma yayınız. Faydalı ilimlerinizin güzel râyihasını kâinata yayınız. Burada ilimle mücehhez hale gelip olgunlaştıktan sonra, bu medresenin meşri-kinden doğum ufkundan parıldayarak, sabah güneşi gibi âleme ışık verin. Bütün cihan sizden yararlansın, aydınlansın, sizin nurunuzdan onlar ışık alsınlar, bütün ümmet bilginleri ve uleması sizden yararlanabilsin. Şimdi düşünün,

hal böyle olunca asıl tebrike layık olan, asıl teşekkür edilmesi gereken kişilerin sizler olduğu apaçık belirmektedir.

Sîzlere bu günler mübarek olsun, asıl tebrike layık olanlar siz-lersiniz. Allah okulunuzu, ilim yuvanızı, İslâm üniversitenizi, yükleneceğiniz görevi ve kazanacağınız mesleğinizi ve tutacağınız irşad yolunu Allah mübarek kılsın, sîzlerin irşad edeceği insanları ve istikrarlı irşadınızı Allah mübarek kılsın (v. 27). Sizler bu üniversiteyi kuranlara, bânilerine hayır dualarla dua ediniz. Allah'ım, onları iki cihanda selâmette kıl! Bizleri onların ilimlerinden, birlikte bulunma lütufların-dan, kudsî nefeslerinden yararlanmak faydalanmak nasip eyle! İki âlemin içindeki varlıkların en faziletlisi, habibin Muhammed Mustafa yüzü suyu hürmetine bizleri yararlandır, faydalandır Allahım!"

"Efendiler! Bu Üniversite ve araştırma kurumunun hayali kalbimde hiç gitmedi. Ondan da ben ayrılamadım. İç içe yaşadık. Gizli açık, hayatımın her safhasında o benim en samimi arkadaşım, yanımdan ayrılmayan dostum oldu. Hatta savaşın en kızgın günlerinde; süt verdiği evladını annenin kucağından attığı, bütün toplulukların en çok sevdikleri samimi dostlarını terk ettiği; anasını, babasını, arkadaşını ve evladını bırakıp kaçtığı o dehşetli günlerde, o şiddet ve sıkıntının bizi sardığt demlerde, süngülerin göğüslere saplandığı, insanların birbirlerini boğazladığı günlerde, mermilerin, bombaların âdeta, kovanından fırlayıp çıkan an sürüleri gibi üzerimize geldiği anlarda, yeryüzünün mermilerle delik deşik olduğu, göklerin gürültüsünden titreyip yanldıgı zamanlarda, işte bütün bu günlerde hiç mi hiç bu mübarek ilim yuvasından ayrılamadım, onun sevgisi beni hiç bırakmadı. Sanki beni hamurumun içine bu ilim yuvasının sevgisi katılmış, onun suyu ile yoğurulmuş gibi. Bundan dolayı Allah'a şükrederim, hamdederim."

"Efendiler Şunu İyi Bilin! (v. 28) Beni bu mübarek medresenin sevgisi ve aşkı, daha doğrusu buradaki değerli insanların aşkı sarmıştı. Onların aşkı beni yakmakta idi. Şair

ne güzel söylemiş: Kalbimi kuşatan ve saran bu aşk ülke aşkı değil, orada bulunanların sevgisi ve aşkıdır."

"Ben bu ilim yuvasını, bu İslâm üniversitesini, binasının güzelliği, iç mefruşatının eşsizliği yüzünden mi sevmekteyim? Hayır, Hiçbiri değil. Nice yüksek yüksek köşk-

ler, binalar vardır ki, nice kaleler ve kuleler mevcuttur ki, bu iki gözüm onların o yüce yapılarını gördü, ama içimdeki aşkı, bu müesseseye olan aşkımı, iç susuzluğumu hiçbirisi gideremedi onların. Ama sizi gördüm, aşkım ziyadeleşti, sükunetim arttı. Düşünün bir kere, ben bu müesseseye aşkımla bağlı iken, hep onunla yatıp kalkarken, insanı üzen, insanı kederlendiren şu toprak yığınlarını, şu yıkıntıları mı sevdim?[12] Medresemizin önündeki şu perişanlığı mı sevdim? Şimdi bunları bırakalım, Allah onları yapanlara soracak ve cezalarını da verecek. 'Zalimlerin yapıp ettiklerinden Allah'ın haberi olmadığını sakın zannetme! Onların sorgusunu ve cezasını, gözlerin belereceği, ayrılıp dehşet içinde kalacağı bir güne tehir etmiştir' *ve lâ tahsebenmllahc gâfilen ammâ ya'mduz-znUmûn. hınetnâ yiiehhiruhüm li yevmin tcşhasu fîhi'l-ebsâr* (v. 29)"

"Çanakkale'de ve civarında, nice nice büyük küçük şehirler, kaleler, insanı dehşette bırakan ve üzen, onun kalbini şu toprak yığınından ve enkazdan daha çok rahatsız eden yerler gördüm. Yaşlı gözlerimle, bombaların ve mermilerin perişan kıldığı, toz duman haline gelen, kül yığınına dönen mekânlara iki gözüm şahit oldu. Onlara ağladım, ama bu vahşet içindeki hallere yerlere, feci manzaralara dayandım, fakat göğsümdeki aşk, bu medreseye olan aşırı sevgi ve bağlılığım, ancak sîzleri görünce rahatladı, ayıldım, ama az sonra, birkaç saat içinde başlayacak olan ayrılık sebebiyle yine içim üzüntüde ve kalbim heyecanda, rahatsızım."[13]

"Dikkat Edin Ey Efendiler! Benim kalbimi sevgiyle dolduranlar, beni buraya daha çok bağlayanlar buradaki muhterem insanlardır. Onlar bu mübarek ilim merkezinin ziynetidirler. Bu ziynetler sîzlersiniz, öğrenciler ve muhterem üstadımızın askerleri ordusu.[14] Allah onu ve sizleri korusun ve selâmette eylesin!"

"Öğrenciler! Sakın ha sizlercbeni asker olarak askeri elbiseler içinde gördüğünüz için yeis, ümitsizlik ve üzüntü gelmesin. İlme olan aşkınız, isteğiniz azalmasın şevkiniz ve neşeniz asla sönmesin, bu ilim yuvasına olan bağlılığınız kesinlikle azalmasın! {v. 30). Tam aksine sizin isteğiniz, bağlılığınız ve hırsınız artsın. Nurunuz sönmediği gibi, bu ilim yuvasının öğrenci sayısı ve gücü kat kat artsın. Ben içinde bulunduğum şu durumda daha da güçlü bir hale gelmeyi, burada derslerin okunmasını, buradan ibretlerin alınmasını, buranın her an ibret alınacak bir kurum olmasını düşünmekteyim. İçinde bulunduğum durum bana bunları hissettirmektedir. Ben kendimi vaktiyle henüz olgunlaşmadan buradan mezun olmuş, zamanla olgunlaşmış çiğ bir meyve olarak görmekteyim. İnşallah sîzler daha iyi şartlarda daha olgun olarak buradan ayrılacaksınız. Miies-sesemiz her gün daha gelişecek ve büyüyecektir. Hayatta çok zaman insan, öyle yük altına girer, öyle şartlarla karşılaşır ki, bunlar bir ihanet ve bir kötülük de olabilir onun için veya ülke için, bu fert yine de gözünü açar, basireti gelişir, bu olaydan ders alır, Allah'a hamd eder: Öyle şeyler olur ki, o sizin için kötülük zannedilir. Öyle şeyler de olur ki, siz onu iyi zannedersiniz fakat sizin için akıbeti kötü olur, Allah bilir sizler bilemezsiniz; *asn en tekralnl şey'cn fe Iıiive hayrını lektim ve asâ en lulıibbıi şey'cn felu'ivc şerrun le-kiim, vallnlıit ya'lemii ve enh'ıın M tnlcınCın."*

"Ey vefalı öğrenciler, aman, ilme sarılınız ve okulunuza devam ediniz! Bu görevlerinizi, dürüst bir azimle, gönülden

ve kalpten gelen bir ilılâsla ve Allah rızası için yapınız, var gücünüzle bu işe sarılınız. İnsanlığı saran bu ölümlü harp, bütün milletlerin başına gelen, kurtulması mümkün olmayan bir imtihandır. Bütün yeryüzünü kuşatan bir durumdur. Herkes bu belaya duçar olacaktır, bu günde evlat, mal, mülk insana fayda vermemektedir. Düşününüz bir kere, ben okumamış bir kişi olsaydım, yazmayı bilmeyen bir insan olsaydım, az da olsa ilimle tanışıklığım olmasa idi, benim durumum ne olurdu ve halim nereye varırdı? Okur-yazar olmadan harbe katılanlann durumu gibi olur-

10 "Bu ordunun kalplerine mürşidimizin ruhaniyeti her an dolaşsın ve onları sarsın. Çünkü şeyhimiz bu gönlerde menfada bulunmakta idiler."

du ki, onlar geri dönerse onlardan durumu dimeyecek ve öğreneceksiniz. Bilgisizlik onlara neler yapmış, cahillikten dolayı başlarına ne gibi fitneler gelmiş çatmış, (v. 31) işte benim bugün taşıdığım azıcık bilgi ve ilim, benim gördüğünüz gibi hayatta kalmamı sağladı, Allah beni korudu, böylece benim boynumdaki ilim bir tür gerdanlık halinde benim korunmama vesile oldu. Bundan dolayı Allah'a hamd ederim. Yoksa ben de diğerleri gibi, tehlike uçurumunun kenarında idim, beni oradan koruyacak, sıyanet edecek hiçbir güç de yoktu."

"Ey inanmış mümin öğrenciler! Değişik renklerdeki ilimleri ve fenleri, boynunuza birer gerdanlık gibi takınız, onları kazanınız. Fakat bilgi yanında, kalem gücü ziynetini, güzel ifade ve konuşma kabiliyetini de ihmal etmeyiniz. Bir şey öğrenince onu iyice benliğinize alınız, sonra onu tecrübe ile pekiştiriniz ve kaleminizle onu güzelce yazıp kendinize mal ediniz. Bilginizin gerekçelerini delil ve bür-hanlannı da öğreniniz. Bu sayede rahat ve etkili düşünüp konuşabilesiniz. Bilginiz bu delillerle güçlü kılınsın. Rahat meseleyi anlatma hali (Yera'),[11] ilim meydanında

belagat ve edeb alanlarında gereklidir, ona iyi sahip olunuz, içinize atınız. Sakın ha aman bilgiyi başıboş haramlar otlağına salıvermeyin! Sünnet ve Kur'ân otlağında kalmalarına çalışınız. Kişiliğinizin itaat ettiği melik ve sultan, ahlâk hikmet ve ilim olsun her zaman. Kendinize beyan ve ifade gücü sanatlarını öğretiniz, delilsiz konuşmamayı öğretiniz. Dilinizi ve beyan gücünüzü, fesahat ve belagatın pınarlarına ve genişliklerine terk edin. Beyan gücünüz âdeta bir katar olsun, bir gemi olsun, onlar ilim cevherlerini, fen ve sanat mallarını ve değerli mahsullerini en uzak ülkelere taşısın. En uzaktaki diyarlara götürsün, (v. 32) Arzu ettiğiniz bölgede bu metaları ve bu değerli mahsulleri satınız, alınız, hidayet yolunda ticaretiniz kârlı olsun, Allah'ın bereketini bekleyerek, yeryüzünün her bölgesine nereye emrolunup gönderilmiş iseniz orada mesut bahtiyar ve mutlu olarak yaşayıp görev yapınız! İlminizle kemâliniz ve güzel ahlâkınızla Müslümanların ihtiyaçlarına koşunuz, imdatlarına yetişiniz. Onlar Islâm ufkunda sizin güneşinizin ve ayını-

11 Münazara ve edebiyat ilimleri.

---

zın doğmasını beklemektedirler. Değerli eserlerinizin İrfan ufkundan irfan doğusundan (şarkından) parıldamasını beklemektedirler. Şu kalem denilen varlık, yalnızlık günlerinde insanın ne büyük ve ne hoş dostudur! Dertli ve kederli zamanlarda, darlık günlerinde ne büyük hizmetkâr ve arkadaştır kalem! Gurbette yalnızlık zamanlarında ve tek başına kaldığınız anlarda ne büyük sohbet arkadaşıdır şu kalem! Büyük seleflerimizin eserlerini günümüze ve geleceğe taşıyan, gelecek nesillerin ilim ve irfan pazarına bu değerli mallan arz eden ne büyük nakil vasıtasıdır! Zamanın doğurduğu fikirleri, güzelce yoğuran, günümüz efkârı ile karıştıran, onlan toplayan bir araya getiren, âdeta çağdaş iki kardeşi konuştururcasına fikirler

arasını bulan ne muazzam varlıktır şu kalem. Şurasını iyi biliniz! Kalemin çok değerli bir mevkii, önemli bir şanı şerefi, Yücelerde yer alan büyük bir şöhreti vardır. Görmez misiniz Allah ona yemin etmektedir? 'Nun! Kaleme yemin olsun ki; Nûn ve'l-kalem' buyurmaktadır. İşte kaleme şeref ve şan olarak bu ilâhı beyan yeter."

"Sonra size şunları vasiyet olarak arz ederim ey öğrenciler! Allah'a karşı takva üzere kulluk ediniz ve emirlerini tutunuz. Ona gerektiği biçimde itaat ediniz. Çünki her darlıktan kurtuluş, her krizden aydınlığa çıkış, umulmadık yerlerden rızka kavuşmak, ancak ve ancak Allah'a kullukta ve ona hasbi olarak takva üzere ubudiyettedir. 'Kim Allah'tan ittika üzere kullukta bulunursa, ona ummadığı yerden rızık kapıları açar ve onu hiç beklemediği anda darlıktan çıkış yerlerine ulaştırır; *ve metı yettekıllalıe yec'al lelıil malıracen ve yerznkhu min haysii lâ yahtesib'* Artık Allah'tan korkan bir muttaki kul için her türlü mesele ve zorluk kolaylaşır ve çözüme kavuşur."

"Sonra ilim tahsilinde niyetinizi Allah'a yönelik olarak ihlasla ve hasbi tutunuz! Yaptığınız her güzel işi, salih ameli Allah'ın adına yapınız, Bunun neticesi muhtaç olduğunuz her türlü imkânı Allah size kolayca lütfeder, âdeta onlar kendiliğinden boyun eğerek size gelirler. Bu konuyu ters istikamette ele alırsanız ve hakikatleri kabul ederseniz o vakit dünya ihtiyaçları sizden kaçar ve ardından sizi kendine çekmekten vazgeçer, o da size yüz çevirir, aciz varlıklar gibi sizi zelil halde ardından koşturur,

artık onları avlamak için koşar durursunuz, bir türlü ona da ulaşamazsınız, onu elde edemezsiniz. Zeyd b.
Sabit hazretlerinden rivayet olunan şu hadis bu durumu güzel açıklamaktadır; 'Kimin niyeti ve dindarlığı dünya üzerine bina olunmuş ve dünya onun için hedef olmuşsa, o kişinin işlerini Allah rast getirmez, darmadağın olur,

Allah onun ihtiyaç ve fakirliğini iki gözünün arasına nakşeder. Ancak Allah'ın onun için nasip ettiği, yazıp tesbit ettiği kadar dünyalık elde eder. Ama kimin de kulluğunun niyeti ahirete yönelik olursa, Allah işlerini güzel ve düzgün kılar, iki yakası bir araya gelir, gönlüne zenginlik bahşeder, dünya artık o kişiye boyun eğerek ve koşarak, düşkün bir halde râm olup gelir; *men kanet niyyetühü ed-dün-ya, ferrakallahii emralıü ve ce'ale fakraltü beyne ayıieyh. Ve letti le’tihi mined-diitıya illa ma keteballalıii lelı. Ve men kanet niy-yetilhii el-âlıirah, cenıeallahü şemlehii ve ce'ale ğinahü fi kalbih ı>e etethii ve lıiye râğimetün zelileh" (v.* 34)

''Ey Öğrenciler! Sakının ha tembellik ile takvayı, amel-i salih ile kötü işleri birlikte, bir arada tutmayın, karıştırmayın! Çünkü şeytanın hilelerinden birisi de budur; şeytan insanın din-i harimine gizlice girer, takva imiş gibi ziihd kılığında tembelliği ona aşılar. Artık insan tembelliği bir emel ve arzu olarak besler, hal olarak benimsemeye koyulur. Sonra şeytan onu kalın ve dolu döşeklere yatırır ve kişi tembelliğin ve atıllığın en koyusunu yaşar, üstelik bu şaşkın vc kandırılmış insan, bütün bu durumları sahip olduğu takvanın bir lutfu ve bir sonucu olarak görür. Aman şeytanın şerrine karşı siz de savunmanızı yapın ve her türlü korunma tedbirini alınız, hazırlıklı olunuz. Her an buna dikkat ediniz ki o, bir yolunu bulup içinize sıza-masm, size yaklaşanlasın, Bütün İşlerinizde basiretli olun, uyanık hareket edin. Hal ve hareketinizde orta yolda ve adil olunuz. Aman gafletten ve aşırılıktan sakınınız. Siz ahiretiıiizi ayağa kaldırmaya bakınız, onunla meşgul olunuz, dünyanız kendiliğinden düzelir, Allah işlerinizi yoluna katar. Ruhunuzu vc bedeninizi salih amellerle yorunuz. Fikirlerinizi ve dimağlarınızı âteşin yapın ve onları iyice bileyleyin ve üst seviyede çalıştırın. Gönlünüz ve kalbiniz böyle yaparsanız rahat eder, huzurla dolarsınız. Her birinizin vücudu ve cismi çalışkan, cevval ve gayretli

olsun. Fikriniz ateşli, cevval olsun. Zihinlerinizi muhakemeye alıştırınız, İlimle doldurunuz ve ilimde deneyi ve tecrübeyi eksik etmeyiniz, daima gerekçeyi, delili ve biir-hanı ön planda tutunuz. Taklitten tahkike geçiniz her zaman. Bu sayede taklit çukurundan tahkikin zirvesine çıkmış olursunuz. Bu durum işte böyledir. Sizi Allah'ın ema-nına emanet ediyorum, Allahaısmarladık, (v. 35) ben tekrar yolcuyum ve sîzlerden ayrılmak durumundayım. Beni en değerli dualarınızla teşkilatlandırınız ve techizatlan-dırınız. Sizi müşfik kişilerin vedaı ile Allah'a ısmarlıyorum, üzüntü içindeki insanların haliyle sîzlerden ayrılıyorum. Son sözüm şudur; Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun."

"Öğrencilere yaptığım konuşmayı bitirdikten sonra dershaneden ayrıldım ama kalbim orada kalakaldı. Kendi kendime şu şiiri okumaktaydım: Sîzlerden ayrıldım, fakat kalbimi sizin yanınızda / Bırakarak gidiyorum. Öyle bir kalp ki hep / Sizin sevginizle atmaktadır."

"Arkadaşlarla ve bir kalabalık ile medresenin avlusuna indik. Bir de ne göreyim küçük dayım mürşidimiz Haşan Kutsi Efendi. Güleç yüzüyle, irşad eteğini sürüyerek karşıma çıkıverdiler. Ona yöneldim, beni fark edince durdu, ben de kendilerine yaklaştım. Merhametli bir baba gibi bana iltifatta bulundular. Gözleri yaşlanmıştı, ağlıyorlardı. Gönlümü çalan bir incelikte, merhametle konuştu ve halimi sordu. Ben de kendimi tutamadım, ağladım. Mübarek ellerini öptüm, gözyaşları arasında benimle lütfedip konuştular, sorular sordular ben de; elhamdülillah iyiyim dedim, memnun oldu ve dua etti. (v. 36) Sonra gideceğimi, vaktin daraldığını söyledim, veda ettim, tekrar elini öptüm. Edeple ve huşu ile mübarek huzurlarından ayrıldım. Ben acelemden ziyaretleri sıraya koyamamıştım, öğrencilerle görüşme mecburi olarak öne alınmıştı. Talebe okuldan gidiverirler diye büyüklerimi ziyareti sona bırakmıştım. Çünki öğrencilerin çoğunun benim gelişimden haberleri yoktu. Hatta diğer dayım, salih

insan, zahid ve sufi kişi Abdullah Efendi'yi bile görememiştim. Halbuki benim geldiğimi duyup beni odasına çağırmıştı. Sonra kendileri öğrencilerin toplandığı dershaneye geldiler. Benim konuşma yaptığım yeri teşrif ettiler, ellerini öp-

tüm, ziyarette tertibe uymadığımın sebeplerini anlattım ve özür diledim kendilerinden. Onlar da özrümü kabul buyurdular. Vefakâr dayı oğlu faziletli kardeşim Ali Kutsi Efendi de odaya geldiler. Konuşmakla meşgul olduğum için onunla görüşüp kucaklaşamadım. Ben onunla görüşmeyi çok arzu etmekteydim. Arıburnu'ndaki muharebeden beri kendilerini göremediğim için çok arzu etmekteydim görmeyi. Bahçeye iner inmez onunla kucaklaştım, gözlerinden yaşlar boşandı, sevgiyle merhametle beni kucakladı. Kendisini zayıflamış ve yüzleri bembeyaz hastaca buldum. Hatta biraz da yüzleri sararmış idi. Sonra gözlerim sağ koluna ilişti (v. 37) elinde bir rahatsızlık ve çolaklık mevcuttu. Bu hal işte o kör ve sağır muharebeden kalmış bir hatıra idi. Üzüldüm, yüzüm asıldı, buruştu bu hale. Fakat bu hali olgunlukla karşılamasına ve üzülme-mesine ben de teselli olarak benimsedim. O dehşetli günde diğer arkadaşlarımızın başına gelen halleri ve yokluklarını düşününce bu hali şükürle kabul ettik. Bu savaşın tafsilatını evvelce anlatmıştım. Sonra diğer akraba büyüklerini tek tek ziyaret ettim, onların feyizlerinden ve kudsî hallerinden istifade ettim, hazlandım. Sonra daha küçük bir seçkin arkadaş gurubuyla biraz yalnızca görüştük. Medresenin içinde bulunduğu durumu konuştuk, kendilerine bazı sorularım oldu, cevapladılar. Öğrenci azlığının sebebini sordum, anlattılar, duyduklarımın bazıları beni sevindirirken bir bölümüne de çok üzüldüm. Allah Teâ-lâ'ya, kaza ve kaderine takdirine rızalar göstererek hamd ve şükrettim. Bütün bunlar birkaç dakika içinde olmuştu, nihayet akşam oldu, güneş gurûb etmeye koyuldu. Artık vuslat ayının da ufûl edeceği vakit yaklaştı demektir.

İçime bir acı çöktü, artık firakın elemi belirmeye başladı aklım ve ruhumda. Akşamın önü sıra birkaç dakika görüşme vaktim kalmıştı ancak. Akşam henüz olmuş, birkaç zaman da geçmişti kİ, içimdeki bir ses bir müezzin bana şöyle hitap etti; 'Haydi bakalım, yol vakti geldi!' Arkadaşlardan özür dileyerek izin istedim. Hepsinin suratları asıldı, gözlerinden yaşlar boşandı, (v. 38) kalpler hüzne boğuldu, medresenin bahçesini bir ayrılık üzüntüsü ve hissi ordusu kapladı. Bunların yanı sıra yine bir üzüntü ve iç sıkıntısı belirdi. Arkadaşlar istasyona kadar gelip beni

uğurlamak istediler, bunun için hazırlığa girişti̇ler, onlara istirham ettim, istasyona gerek yok burada medresemizde vedalaşalım dedim. Fakat isteğimi kabul etmediler ve topluca iki tramvay vagonuna dolduk, arkadaşlar, dostlar ve bazı öğrenciler bindiler, gece karanlığı içinde, onlarla gülüşüp konuşuyor, şakalaşıyoruz, ama diğer taraftan korku haberi beni ayrılacağımızdan haberdar ederek,[15] bütün vücudumu sarıyor, sevgi kazanı kaynıyor, taşıyor, birisi vücudumu dinlese onun fokurtusunu duyacak durumdayım. Çünkü ayrılık ateşi, çok az bir kül ile üstü örtülü olarak, şu kısacık görüşme ve buluşma anında bütün benliğimi sarıvermişti yine. Ne zaman ki ayrılık anı geldi, o küçücük külleri de gidererek firak ateşi, iyice kendini belli etti. Vücudumu sardı. Koca koca sevgi ve şevk tencere ve kazanları başladı yine kaynamaya. Derken istasyona geldik. Trenin gelmesini biraz bekledik. Bu fırsattan faydalanarak dostlarla ve kardeşlerle konuştuk. Fakat içimdeki heyecan ve acı olduğu gibi hatta daha ziyadeleşti. Heyecan heyecan üstüne. Sonra tren, ayrılık treni düdüğünü çaldı, (v. 39) beni ayrılık ülkesine dürüp büküp götürmekte, Irak'a diğer bir savaş ülkesine ulaştırmaya çabalamaktadır. Tren âdetinden az fazla bekledi istasyonda. Böylece visal ve buluşma anı azıcık daha uzamış oldu. Daha sonra tren sefer davulunu vurmaya başlayınca, dostlar boyunlarını uzatarak, veda kucaklaşması

gerçekleştirilmeye başladı. Ayrılık kucaklaşmasıydı bu muaneka. Öğrencilerle vedalaştım, hoca ile öğrenci arasındaki edep kurallarına göre vedalaştık onlarla da. Her türlü hali değiştiren, işleri bir halden bir hale koyan Allah'ı teşbih ederim, ikindi vakti yanı günün sonunda aynı boğazlar ve boyunlar, kavuşma kucaklaşması yaparken, akşamın şu ilk vakitlerinde aynı boğazlar ve boyunlar bu sefer ayrılık ve firak muaıiekası ile meşguller, ikindi üzeri gözler sevinç gözyaşı dökerken şimdi ise ayrılık gözyaşı ve firak elemi gözyaşı döktüler. Bu durum dünyada ilk bid'at ve ilk olan hadise değildir, dünyanın hali budur; toplanılır ve tekrar dağılma gerçekleşir. Bu durum dünya kurulalı beri böyle gelmiş böyle de gitmektedir."

"Beni uğurlamaya gelen kardeşlere ve dostlara bir veda konuşması yapmam gerekirdi, ama o telaş içinde bunu hatırlamak mümkün olamadı. Bu konuşma bir teselli ve sabır dileği konuşması olmalıydı. Ama arz ettiğimiz gibi, ayrılığın verdiği unutma, zühul ve acılar, bu veda lâzimesini bu gerekli konuşmayı bize yaptırmadı. Ayrıca gönül de bir tutkunluk içinde idi ve o da konuşmayı pek arzu etmedi, Sonra trene bindim ve yerime geçtim. Tekrar düdüğünü çaldı ve karanlık içine dalarak oraları yakıp gitti zayıf ışığıyla. <v. 40) Dostlarım ve sevdiklerimle benim arama perdeler çekti, perde ardına perdeler astı. Artık ben yalnızlık ve gariplik binitinde idim. Azgın bir binit, beni durmadan karanlıkların içine çekiyor. Öyle bir yurt parçasına gitmekteyiz ki orada da hüzün var, yalnızlık var, gariplik ve kimsesizlik mevcut. Ayrıca binitimin terkisine gecenin vahşi karanlığını ve uğursuzluğunu da alabildiğince yüklendim. Çünki bu uzun gece Zemheri günlerinin soğuğunu ve karanlık kapalı bulutlu halini taşımaktaydı."[16]

"Bu sefer benim yalnızlığım iki kata çıktı; biri zemheri şartları diğeri ise ayrılık ve sevdiklerimden uzaklık. Artık ben yalnızlığın dişleri arasında çiğnediği bir varlık idim. Beni

pençelerine alıyor, dişleri arasına atıyor ve istediği gibi oynuyordu benimle. Evet trendeki kompartımanımda oldukça parlak küçük bir ışık vardı. Hatta civarımda bazı zâbitler ve kumandanlar akşam sohbeti yapmaktaydılar. Fakat bunların konuşmaları benim içimdeki yalnızlığa çare değildi. Kalbim yalnızdı ve karanlık içinde bulunuyordu. Hiçbir şey onun kederini ve içinde bulunduğu yalnızlığı ve hüznü gidermeye muktedir değildi."

"Üzümden elde edilen bir haram şarap, buz gibi tatlı bir su Bekleyen kişinin, susuzun susuzluğunu hiç giderebilir mi? Bülbülü binlerce çiçek içine salıversen, acaba o gülü görmeyince; 'Hayır! Hayır! Ben bunlan asla istemem, gülü isterim!' demez mi? (v, 42)."

"Benim yalnızlığımı hiçbir şey gideremezdi. Ben sanki yalnızlık çölüne atılmış, korkunç bir yalnızlığa itilmiş iken, içimde kalbimde küçük bir ünsiyet ve küçücük bir eşle dostla olma fikri ve hali belirmişti. O da şu idi dayımın oğlu Ali Kutsi Efendi'nin bana söylediği söz aklıma gelince birden sevindim. O demişti ki; 'Karaman'daki amcazadelerimize telgraf çektim, onların ikisi de seni istasyonda karşılayacak ve görüşecekler. İkisi de seni görmeyi çok istemektedirler. Karaman'a gelmeden önce istasyonları gözetle ve onları bulmaya çalış, sakın istasyonu geçirme.'[17] işte bu sözleri hatırlayınca gönlüm ve kalbime bir ünsiyet ve sevgi peyda oldu, biraz ferahladım, üzerimdeki hasret, gurbet ve vahşet bulutlan azıcık açılır ve dağılır gibi oldular. Başladım iki dayıoğlunun yüzlerini ve bedenlerini düşünerek hayal kurmaya ve onlarla hayal dünyamda birlikte olup, üzerimdeki kesif yalnızlığımı gidermeye."

"Ben artık Karaman istasyonunu geçirmemek için bütün istasyonları gözetliyorum, sayıyorum, tren de bir türlü yürümek bilmiyor. Bir yandan da uyku bastırdı,

dayanacak halim kalmadı. Konya'dan Karaman'a kadar kaç istasyon var, ne kadar istasyon kaldı onları da bilmemekteyim. İşte bu korku ile durulan her istasyonun adını soruyor ve Karaman') bekliyordum. Bütün gece yansı bu halde gittik, {v. 42) trenimiz Karaman istasyonuna vardı. Hemen odadan dışarı fırladım, hava âdeta Sudanlılann yüzü gibi simsiyahtı ve korkunç idi. Kar yağmakta idi ve hava da oldukça soğuktu. Fakat karanlık orduları, gecenin olabilecek her tür beyazlığını yenmekte idiler. Ben isem ne karı aldırıyordum ne de karanlığın zulmetin verdiği tanınmazlığı. Benim derdim dayıoğullanm veya onları gören birini bulmaya çalışmaktı. Sonra yerime üzgün, ümitsiz geri döndüm. İstediğim olmamıştı, yine üns yıldızım sönüverdi neredeyse. Henüz daha kalbimi ışıklarıyla tam olarak aydınlatmanuştı bile bu yıldız. Sonra kendimi teselli ettim; sakın ha sevginin verdiği inşiraha pek bel bağlama, küçük üns ve sevgi yıldızına aşırı derecede güvenme. Hele hele vuslat fecr-i kâzibine, ya-

lancı kavuşma sabahına hiç güvenme. Bekle vuslat ay"ı doğsun o zaman inanarak duruma bak. Veya gerçek sabah, subh-i sâdık doğsun sonra sevin. Bu olursa o zaman vuslat şartlan tahakkuk eder, emareleri belirir, sabh-i sâdıkm nefesini bol bol göğsüne çekersin, sonra görüşme ve kavuşma sevincini yaşa ve o zaman rahat ol. Sen birden kendi kendine içinde bulunduğun âlemden, gerçek dünyadan bir hayal âlemine ve bir mevcut olmayan hayal dünyasına gidiverdin. Kendi kendine yalnızlıktan kurtuldun, toplum içine karıştın, gurbeti bir tarafa attın. Ama bunların tamamı hayal âleminde idi. Eğer sen yalnızlıktan, gurbetten ve vahşetten kurtulmak azminde ve isteğinde isen, bu dünyanın büyük efendilerinin saadet günlerine git, hayal dünyanı oralarda kur. Korkmadan, ülfetlerini arzu ederek ve cesaretle o âleme dal ve onlarla ol! (v. 43). Böyle bir çaba, yeni olmuş bir şey değildir. Vatanından ayrılan herkesin dostu gurbettir, üns peyda ettiği âlem ise yalnızlık

dünyasıdır, onu sevmeye çalış. Bunu dene, bunun yolunu tut, ta ki hayatın saadetlerle mutluluklar ile dolup taşsın, gönlündeki üzüntü gitsin, korkuların zail olsun. Sonra gurbetin ve yalnızlığın verdiği sıkıntılara alış ki, ayrılık günlerinde seni üzecek üzüntü orduları atlarını üzerine salmasın ve sıkıntılar seni hırpalamasın. Fakat insanın azgın ve âsi nefsi ve benliği, nasihat dinlememekte ve bu sözlere sabırla kulak verip gereğini yapmamaktadır. Dostlardan ayrılışımızın şikâyetini anlatmakta, yazdığım gibi bir takım şikâyetlerin arınmasını da yapamamaktadır."

"Dayıoğullarmın istasyona gelemeyişlerinin sebebi, sonradan yazıp gönderdikleri pusuladan öğrenildi. Onlar Tarsus'ta imişler ve bizden özür dilediler. Çünki telgrafı onlaTa verecek müvezzi memur, dağıtım elemanı telgrafı geldiği gün değil de ertesi gün vermişler, onlar da geleceğimizden haberdar olamadıkları için Tarsus'a gitmişler.

3 Saferu'l-hayr 1334 Cumartesi günü 28 Teşrin-i sâni 1331

[1]

"Yeryüzünde nice bilek araziler geliştirip, imar ettiniz. Çölleri cennet bahçesi yaptınız. Nice dağlan düzleyip, nice tepeleri delip demiryolu döşediniz. Birçok ağır yük çektiniz bunları yaparken. Nice ırmaklara büyük büyük köprüler inşa ettiniz, vadileri böylece aştınız." (v. 140).

[2]

"Keşke yükseliş, sanatta başarı ve iyi insan olma, kendini arındırma, yüceltme, kötülükleri defetme, ahlâkı yükseltip güzelleştirme gibi konularda olsa idi. Keşke sanayiye harcadığınız yüksek güç ve imkânların onda birini bu yerlere sarf etse idiniz."

3

"Evet, Kur'ân sulh isteyenlerle sulh eder. Sulha ve barışa düşman olana düşman olur. Kimse Kur'ânı aşamaz. Çünkü o insanlara, adalet, ihsan ve takvayı buyurur. Takva elbisesini giymelerini emreder. Kötülük, pis işlerle uğraşmak, anarşi çıkartmak gibi işlerden insanları geri çevirir. Karşılıklı Hakkı tavsiyeyi emreder, merhameti öngörür" (v. 145).

4

Y ’'Ekmek darlığı şöyle olmakta idi; buğday, un ve diğer malzeme, İstanbul'dan gelemiyordu. Çünkü düşman denizaltılar], Marmara'da seyir halindeki birkaç erzak gemimizi batırıp, deniz yolunu kestiler. Mecburen erzak karadan ve uzun yol kat ederek geliyordu. Denizden yapılan nakliyat çok yavaş ve ihtiyatlı oluyordu."

5

1(1 'İran'dan Irak'a geldiğimizde peksimeti yine orada da yedik. Ama bu peksimetler farklı idi. Onunla beslenenler, oldukça zorlanıyorlardı. İnşallah onları da anlatacağım. Ya Rabbi! Bize ve bütün Mulıammed ümmetine -sallallahü aleyhi ve selem- bu günleri tekrar gösterme."

6

"Ders vermeye başladım. Tayin ettikleri casus zabit birkaç dersime geldi. Baktılar erlerin derse ilgilerinin arttığını gördüler. Ders saatlerine bir bahane ile başka meşgaleler koymaya çalıştılar, mesela eratın muayenesi ve diğer bazı pek de önemli olmayan, gereksiz işler gibi bahaneler uydurdular. Ders vakti azalıyor veya başka türlü engellerle ders kesmeler olabiliyordu. Akla gelmedik engeller çıkarıp

nihayet dersi ve vaazı yürürlükten kaldırdılar, Artık asker eski haline döndü."

7

"Niçin gülüp şaşırdım, onu anlatayım. Taburda namaz kılanlar çok azdı. Oran olarak yüzde bir kadardı. Yani 10 veya 12 kişi bizimle birlikte namaz kılıyordu. Taburdaki müslüman askerlerin sayısı 1200 kişiydi. Tabur kumandanı durumu biliyordu. 'Namaz kılmayanları izleyin, bana bildirin!' emriyle, geri kaianbin yüz seksen sekiz kişiyi nasıl izleyip bildirebilecektik kumandana? Bu sözü ya kasıtsız söyledi veya laf olsun diye söyledi. Bu sözün dışı müslümanları sevindirir, tabur kumandanım dindar olarak gösterir, iç yüzü ise onları çokça üzer. Çünki gerek bunu söyleyen kumandan gerek diğer zabitler namaz kılanlardan değildiler. Bu durumlarıyla askeri namaza da çağıramazlardı. Kışladaki örfe göre subaylar sadece —o da kalplerinden gelmek ve samimi olmamak kaydıyla— askerlere 'namaza gidin!' derler o kadar. Onların güttüklerin siyasetin hedefi, bu emri dıştan izleyenlere 'dindar görünmekken ibarettir. Kalplerinde gizli olan durum ise başkadır. Onlar uyguladıkları bu riyakârlıklarıyla iyi bir iş yaptıklarını zannederler. Halbuki kalplerindeki asıl inancı zaman zaman fiilleriyle bilerek veya bilmeyerek ortaya dökerler. Bunlar birbirine zıt şeylerdir. Ağız başka, kalp ise bambaşka. Uygulanan bu siyaset hem çolak, hem de tıpkı bir gözü kör devenin otlayışı ve yürüyüşü gibi oradan buradan ve rastgeledir. İşte bu siyaset, kumandan ve yöneticilerde yeni yeni görülen bir tür bid'at, bu azgın harbe yakın zamanlarda ortaya çıkmış bir kötü hareket tarzıdır. Ben bu konuları bu kitabın baş tarafında genişçe beyan ettim, yazdım. Irak'la ilgili bilgiler verirken yine bu konuya atıflarda bulunacağım inşallah."

8

"Evet, fakihler içinde bazı âlimler vardır, onlar derler ki; 'tâzir için atılan dayak ve değnek sayısını hâkimin takdiri belirler. Bu sayı otuz dokuzdan fazla veya daha az olabilir.' Bunun ölçüsü ise maslahat prensibidir. Bazı âlimlerin görüşleri ise daha farklıdır. Vurulacak değnek sayısı otuz dokuzu aşamaz demektedirler. Çünkü kırk sayısı, hür bir ferde verilen şer'f had cezasının yarısına tekabül eder. Bu sayı, köleye uygulanan sayı iie de eşittir. Dolayısıyla tâzir cezası bu ikisini aşamaz. Birinci görüş, bugünün insanına uygun ve merhametli bir uygulama değildir. Çünkü günümüz hâkimlerinde ve idarecilerinde bu basiret ve üstün şahsiyet yoktur. Nerede o eski insanlar? O ölçü onlara göre konulmuştur. Onlar idareleri altındaki insanlara karşı 'maslahat ve hikmetle' tasarruf ederlerdi. Onları düşünür ve onlara merhametli davranırlardı. Hareket tarzları akıllıca olurdu onların. Sen anlattığım olayı dinledin. Bizim tabur kumandanı 'dövme fiilini' öfke ile askeri darp etme şeklinde anlama ve uygulama taraftarı idi. O tâziri bu şekilde anlamaktadır. Onun niyeti ere zarar vermek idi. Günümüz ordusunda kumandanlar hep biribirinin aynıdırlar, içlerinde farklı olanları pek azdır. Namaza koşanlar arasında zabitler yoktular. Tabur kumandanı da sadece bir kez sabah namazına geldi."

9

"O günlerde Anadolu treni asker sevkivatı dolayısıyla çok meşguldü. Irak'a Suriye'ye ve Kafkasya'ya asker gönderiliyordu İki yüzden, bir seferde bir taburun tamamı gönderilemiyor, taburlar bölünüyordu. İlk kafileye bir ve dördüncü bölükler bindiriliyor, ikinci kafileye ise ikinci ve üçüncü bölükler biniyordu."

10

"Tren yoluna komşu beldelerin çocukları olan erler taburumuzda pek çoktular. Hangi istasyona uğrarsak orada muhakkak, kadın erkek, yaşlı genç, çoluk çocuk büyük bir kalabalık karşımıza çıkmakta idi. Fakir, zengin yaşlı genç bu insanlar, evlatlarını görebilme ümidiyle istasyona koşarlardı. Belki de çok uzak köylerden gelenler bile vardı. Tren gelip istasyona durunca, bu kalabalık kapılara pencerelere hücum ediyor, oralara tırmanıyor ve evlatlarının adını söyleyerek 'Falan, Falan oğlum!' diyerek bağırıyorlar. Eğer ses veren olursa, onu bulup sarılıp öpüyorlar. Artık bu kucaklama son derece sevgi ve iştiyakla oluyordu. Asker ağlıyor, gelenler ağlıyor. Azıcık gurbet şarabı içen herkesin çok iyi bilip takdir edeceği gibi bu manzaraya kimseler tahammül edemez. O kişinin kalbi böyle bir manzaraya karşı dolıup kalamaz...ziyaretçisi gelen de gelmeyen de kalkıyor, kapılara koşuyor, kumandandan izin almaya çalışıyorlar, sıla-i rahim etmek istiyorlar. Bazıları gidip görüşüyor, sonra tabura geliyorlar, babalarından harçtık alıyorlar, fakat böylelerine çok az izin veriliyor. O zaman erler firar ediyor. Yaklaşık altmış veya yetmiş kişi bu yolla trenden kaçtılar. Bu sadece iki bölüğün firarilerinin sayısı idi. İki günde olan vukuattı bunlar. Bu duruma tabur kumandanı çok içerledi ve gözetimi ve murakabeyi artırdı. Artık kimseye izin verilmedi. Derken istasyonun birinde bir neferin, anası ve karısı ziyarete geldiler. Oğullarım görmek istiyorlardı, yanlarında küçük bir de oğlan çocuğu vardı, Askeri görecek ve para vereceklerdi. Tabur kumandam onlara görüşüp ko-

"Çünkü ben öğrencilerimi 17 Kânun-i evvel 1330 günü bırakıp gitmiştim. Bugün, yani bu vuslat günü, 26Teşrîıı-i sâni 1331 günüdür. Yani ayrılık müddetimiz bir yıldan 21 giin daha az bir zaman olmuştur."

B "Bu sözleri söylerken parmağımla, miiessesenin kurucusu olan mürşidimizin odasının kalıntılarını ve enkazım göstermekte idim. Mürşidimiz, sığınağımız efendimizin odasını, yolu genişletmek bahanesi ile yıkmışlardı. Bu oda medresenin kıblesine geliyor, yol tarafında bulunuyordu. Bir takım kendini bilmez sefih kimseler, yolu genişleteceğiz, gelişli gidişti iki yol yapacağız bahanesiyle bu odayı yıktılar. Halbuki bu odanın yola hiçbir zararı da bulun

13

mamakta idi."

14

9 "Bu esnada bütün gözler yaşlarla doldu, yüzlerde hoşnutsuzluk belirtileri ve buruşma belirtileri çoğaldı."

15

Dipnot 13; *"Ala dav'i'l-kalln ve nevri neşalih. Sah.'*

16

"Sonra aramıza tepe üstüne tepecikler, küçük dağlar girdi. Memleketler memleketler üstüne gelip geçtiler. Bir arazi parçasından sonra diğer bir arazi parçası gelip geçti (perdeler arttı). Düzeltme; Sah."

17

"Dayımın oğlu Ali Kutsi Efendi bana bu haberi vermişti de benim hoşumı gitmemişti ve ona demiştim ki; 'Evet ben de onlarla görüşmeyi çok istiyorum ama benim için istasyona kadar gelip zahmet etmemelerini isterim. Özellikli de sabahın köründe Karaman'da olacağız. Keşke sen bunu daha

önce söyle şe idin de ben de onlara gelmemeleri ve zahmet çekmemeleri için bir yaa gönderseydim."

Askerin Pozantı'da Toplanışı

"Bu günün gecesinde asker tren Pozantı'ya geldi. Bu istasyon, bu tarihlerde yöredeki en son tren istasyonu idi. Bizden önce Pozantı'ya gelmiş olan iki bölük ile birleştik; onlara iltihak ettik, (v. 44) Öğleye yakın bir zamana kadar burada istirahat ettik. Sonra yaya olarak buradan hareket ettik, Kadirhanı denilen yerin yakınına kadar geldik. Yürüyüşümüz yaklaşık altı saat kadar sürdü. Sonra Camalak mevkiine ve sonra da Damlakhan denilen yere vardık."

"Yo] çok derin bir vadide sürüp gitti. Vadinin her iki yakasında ordu ve asker çok haşmetli olarak yürüyüp gitti. Ordunun bu gidişi gözleri doldurmakta idi. Vadinin bazı mıntıkaları korkunç ve ıssız idi. (Bir cümle kaldı). Diğer bir bölümü ise mütebessim ve munis bir arazi türü idi. Birbirine iyice girmiş çok güzel görünümlü ormanlık bir toprak parçasıydı bu yerler. Bu yeşilliklerin arasında uzunca bir gölge de uzanmakta idi. Arazi değişik çiçek türleriyle bezenmişti. Altlarından güzel sular akmakta ve ağaç dallarında kuşlar insanın ruhunu okşayan nağmeleriyle ötüşmekteydi. (fi mevki mezar kısmı kaldı). Dağ tepesinde, nis-beten alçak yerlerden sular büngüldeyip fışkırmakta, vadinin tabanındaki nehre dökülmekte idi. Su nazlı nazlı akmakta veya bir kristal cam parçası gibi dökülmekte idi. Arazinin manzarasındaki bedii güzellik, değerli bahası, çok alımlı bükümleri insanın kalbini ve ruhunu esir alıyor ve nefsine etki ediyordu. Vadiyi bir görseniz... (v. 45) kuşların değişik ötüşleri, ağaçların yapraklarının çıkardığı güzel mûsikî, rüzgârın etkisiyle çıkan tatlı hışırtılar, suların yüksek yerlerden akışı ve vadiye dökülüşünün çıkardığı güzel sesler, üstelik bu ses ve mûsikî cümbüşünün çıkardığı ortak nağmeler, tepelerde onların yankılanması ve seslere yeni seslerin eklenmesi, ortalığı saran ruhanî durum

ve insanı içten kuşatan ve yalnızlığını gideren üns ve toplu oluş, ifade edebilmek için söz bulamadığımız bir güzel manzara teşkil etmekteydi. Vadi derin, bükümlü, insana yakın, hava ise esinti ve rüzgâr cereyanı sebebiyle çok latif

ve serin, ortada çok hoş bir hava mevcut, ama geceleri tam zemheri soğuğu ile dopdolu."

"Asker bu yürüyüşte Kavaklıhan mıntıkasına varıp durdu. Öyle bir günde mola verildi ve dinlenme yapıldı ki, hava çok temiz, mutedil, ne insanı üşüten bir soğuk vardı ne de yakan bir sıcak. Asker tam bir rahat ve huzur içinde geceyi geçirdi. Ben ise dinlenemedim ve uyuyamadım. Tam bir istirahat edemedim, çtinki gündüz kamım yine şişti rahatsız oldum, ayrıca çok rahatsız edici bir de ishalim mevcut idi. Orada kaçak veya izinli olarak yakın köylere giden çocuklar evvelce anlattığım gibi kıtaya iltihak ettiler."

1 Kânûn-i evvel 1333 Salı günü

"Asker Kavaklıhan'dan ayrıldı, öğleden önce yürüdü ve ikindi üzeri Kürt Musa köyünü tuttu. Bu köy Tarsus'a iki buçuk saatlik mesafede bulunan bir köydür. Bugün de ortalık açık ve hava çok güzeldi. Bazen güneş etki bile ediyordu. Toprakta ise âdeta bahar havası temi vardı, tnsanın kalbini kendine çeken bir yeşillik ve toprakta canlanma . vardı. Gönlümüz orada asılı kalıyordu. Asker karlarla kaplı, yağışlı, soğuk, çamurlu ve kapalı havalı bir yeri terk edip böyle güzel güneşli bir yere gelince, burayı çok sevdiler, şaşıp kaldılar, arazinin güzelliğine meftun oldular. Geçip geldikleri yerlerin şartlarım ve çektiklerini âdeta unuttular."

17 Saferü'l-hayr 1334 Cumartesi günü 12 Kânûn-i evvel 1331

"Bugün asker Ebû'l-Hâdi köyüne kadar yürüdüler. Burası Kürt Musa köyünden Tarsus'a daha yakm bir köydü. Asker yolda müthiş bir yağmura tutuldu, ıslandı ve yağmur geceye kadar devam etti. Sorma bu gece başımıza neler geldi ve gündüzün neler oldu neler. Sular taştı, yollar bozuldu, etrafı çamur aldı. Fırtına koptu. İnsan neredeyse hayatından ümidini kesecek hale geldi. Çadırımın ipleri pek sağlam değildi, gece boyunca rüzgâr esti, çadırımızın

ipleri bu karanlık gece boyunca koptu, çadır devrildi. Sabaha kadar hizmet eri onu düzeltmekle ve yeniden kurmakla uğraştı durdu. Sabaha kadar çalışan hizmet erim, yoruldu ve uykusuz kaldı. Ama daha sonraki günlerimiz hele şükür böyle geçmedi. Yağmur yine devam etti, ortalık yine çamurlu idi. Gökyüzü ne zaman gözü sulanıp ağlasa, yeryüzü o kadar hatta daha fazla güzelleşmekte otlar artmakta ve etraf yeşillenmekte îdi. Öyle bir çayır çimen oluyordu ki, görenlerin gözleri bundan zevk duymakta idi. Üzüntü ve esef içindeki insanların da kalp ve iç dünyalan güzelleşiyordu. Asker talim ile meşgul oluyor, yukarıda anlattığım gibi namazlarını da topluca kılıyorlardı. Bizim Alayımız olan Birinci Alayın bütün taburları Tarsus'ta toplandık. Her birlik muayyen aralıklarla buraya gelip alaya iltihak ettiler. Bizim birliğimiz bazılarından önde, bir kısmından ise arkada Tarsus'a gelip iltihak etti. Artık buradan sonrasında bizim alay ilk trene bindirilen birlik oldu."

1 Rebiü'l-evvel 1334 Cum'a günü 25 Kânûn-i evvel 1331

Trenle Yolculuk

"Bugün askere hareket emri verildi. Bizim tabur iki kafileye ayrıldı. Birinci kafile 1 ve 2. bölüklerden oluşuyordu. Bu kafile zevalden sonra trene bindi, ikinci kafile 3 ve 4. bölüklerden meydana geliyordu. Gecenin üçte birinde biz

bu kafile ile trene bindik. Ben bu ikinci kafilede idim, tabur komutanımız da bu kafilede idi. Harekât günü askeri iyice ıslatan bir yağmurlu gündü. Islanmadık bir yönümüz kalmadı, âdeta asker yağmurdan yıkanmış oldu. Bu yıkanış bir Cuma guslü gibi idi. Fakat elbise ve çamaşırlar herkesin üzerinde olarak bu yıkanma gerçekleşmiş oldu. Sanki askerler istasyona çamur ve su deryasını geçerek geldiler. Çok kere şöyle hayal edilebilir; (v. 48) sanki gökyüzü bizi yağmuruyla uğurlamaya çalışırken, yeryüzü razı olmuyor ve ayaklarımızdan çamurlarıyla ve balçıklarıyla bizi yere doğru çekiyor. Yeryüzü bizim orayı terk etmemize razı de-Asker ikisinin arasında kalıyor ve olanca zahmeti bu

arada o çekmiş oluyor. Benim durumuma gelince, ben bugün iki türlü zaaf içindeydim. Hareketten önce Tarsus'ta idim, postahaneden askere ait malzemeyi ve postayı almak için gönderilmiştim. Sonra karargâha döndüm. Tam ben yolda iken yağmur olanca hızıyla yağmaya başladı, yol boyunca beni ıslattı, karargâha geldim, bir de baktım ki, oradaki eşyanın tamamı gitmemiş, yeterli sayıda hayvan bulunamamış, asker gitmiş, ama kâtibe ve diğerlerine ait bir takım eşyalar götürülmemiş, yağmur altında bekledik orada, hayvan geldi, ben de bundan sonra istasyona gitme imkânı bulabildim. Bu arada karargâhta ve yolda iken iyiden iyiye ıslandım, yağmur üstümden geçti. Tren katarı ihtiyaçlarını görüp işlerini bitirince düdüğünü çaldı, gecenin zifiri karanlığında yola koyuldu. Gece boyunca gökyüzünün ağıdı durmadı, devamlı olarak yağmur yağdı, sanki bizim için ağıt tutuyor ve o istasyondan ayrılmamızı istemiyor gibiydi. Asker katarda yoluna devam etti. Durmadan uzun yoluna, yağmura, hava muhalefetine, ıslananın bağırıp çağırmasına, başkalarının gürültüsüne hiç aldırmadan, titreyerek, frak'taki ateşin içine bizleri, askerleri götürmeye devam etti. (v. 49) Bizim tren içindeki durumumuza gelince, hepimiz ıslak, hepimiz rahattan

yoksun, hepimiz şikâyete dilimiz varmaz ve imkân bulamaz haldeyiz."

Ma'muriye istasyonunda

2 Rebiü'l-evvel 1334 Cumartesi 26 Kânûn-i evvel 1331

"İkinci kafileyi taşıyan tren gecenin ikinci yarısında el-Ma'muriye istasyonuna vardı. Trenden indik, gecenin kalan kısmını istasyonun bir yerinde geçirdik. Ne zaman ki sabahın ışıkları belirdi ve sabah oldu, bir de baktık ki el-Ma'mu-riye toprağı, ağaçsız, otsuz kum bir arazi parçası. Tozluk topraklık bir yer. Boz toprakta ne yağmur var ve ne de ot, yeşillik. Daha henüz bedenine bahar mevsiminden bir nef-ha bile üfürülmemiş. Henüz kışm olanca yalnızlığı ve vahşeti el-Ma'muriyenin üzerinde durmakta. Sanki Tarsus toprağından ayrılıp bir kenara atılmış bir arazi parçası ve bir

yer. Toprağı Tarsus toprağından ayrı, göğü ve seması da yine Tarsus semasına hiç benzememekte. Birinci Tarsus toprağında bahar gelmiş, insanın yüzüne gülmekte, ötekinde ise, henüz kışın asık suratı, soğuk yüzü ve karlı arazisi var. Zemheriyi yaşamakta. Çamuru ve karı da caba. Yeryüzünü değişik değişik toprak parçaları halinde yayıp döşeyen Allah'a teşbihlerimi arz ederim. O Allah ki, bu arazilerin her birinde diğerinde bulunmayan değişik iklimler yaratmış, güneşi ve ayı da ayrı ayrı yörüngelerde dönen iki varlık halinde gayet ustalıkla meydana getirip koymuş, o Allah her tür noksandan ve eksiklikten münezzehtir. Bu Ma'muriye istasyonu, bu zaman için, bölgedeki demir yolu istasyonlarının en sonuncusu idi. Bıigiin kuşluk vaktinde asker yaya olarak yoluna devam etti. İkindi üzeri bölgedeki Hasanbey-li nahiyesine kadar vardı. Yollarda çamur yoktu, oldukça rahat ve kolay bir yolculuk oldu asker pek de yorulmadı. Hava da serince idi. (v. 50)."

Hasanbeyli

3 Rebiü'l-evvel 1334 Pazar günü 27 Kânûn-i evvel 1331

"Hasanbeyli'de asker bir kabristanın yanına konakladı ve orayı ordugâh yaptı. Fakat bu yer çok çamurlu idi. Vadinin sağ yakasındaki bu yer aynı zamanda meyilli bir arazi, idi. Benim yatacak karyolam falan da yoktu. Beni o günlerde bu ıslak yerlerde rutubetten ve çamurdan koruyacak olan bir karyola veya ranza mevcut değildi. Kabristanda bir tahta tabut gördüm, onu aldım çadırıma getirip koydum. Çamurdan ve onun vereceği rahatsızlıktan korunmak için o gece tabutun içinde uyudum. Benim orada yattığımı bazı zâbitler gördüler. Hemen yüzleri ekşidi ve tabiatları bunu beğenmedi, korktular. Vehimden neşet eden bir korkuları vardı. Bana sordu zabitin birisi; 'Bunun içinde nasıl uyuyorsun, tutulacağın vehim ve korku seni rahatsız etmez mi?' Ben ona şu cevabı verdim; Hayır hiç korkmuyorum. Çiinki bugün ben tam da tabutluk bir durumdayım. Ben bugünlerde omuzda taşınacak bir cenazeden farksızım. Çok yük

yüklendim ve çok da yorgun ve halsiz düştüm. Ayrıca aklım ve şuurum, vehmimi yenecek durumdadır. Vehmimin aklımı yenmesi ve ona galip gelmesi imkânsızdır. Bu tabutun bana zararı da yok faydası da yok. Ama siz ondan vehim sonucu korkuyorsunuz. Anbümu'nda ve Kir te’d e yatağım, şehitlerin kucağı idi, onların cesetleriyle birlikte günlerce kaldım, orada da hiç korkmadım."

"Hasanbeyli'de hava gündüzün gayet mutedil olmakla beraber, geceleri son derece soğuk ve zemheri günleri idi. İçinde bulunduğumuz kış mevsiminin gereği de bu idi. Asker civardaki bazı boş evlerin ahşap malzemesini yıkıp söküp getirip yaktılar ve onunla ısınmaya çalıştılar. Sabahı böyle buldular, (v. 51) Hasanbeyli o tarihte bir nahiye

merkezi idi. Sekenesi ise daha çok Ermeni idi. Onlar oradan sürülmüş ve icla edilmişlerdi. Nice yüksek binalar, köşkler ve kasırlar, en yüksek bir inşaat ve süsleme tekniğiyle yapılmış evler bırakıp gittiler bu insanlar. Şimdi hepsi bomboş kalmış, içinde köpekler gezinir ve yatıp kalkarlar. Orada köpekler havlar, kurtlar ulur. İşaret diliyle bu evler, giden sahiplerinin yasını tutup, onları savunuyor ve ağıtlar yakıyor. Nice bağlar, bostanlar, güzel güzel bahçeler ve bağlar, hepsi yüz üstü kalakalmışlar. Bu bahçelerin içinden güzel güzel sular ve ırmaklar akıp gitmekte, mühmel ve âtıl bir halde hepsi kalmış dürümdalar. Ne eken var, ne de ekilen, ne ziraat yapan var, ne de onları hasat edip toplayan. Her taraf bomboş halde kalakalmıştır. Sadece birkaç asker orada oturmaktayız o kadar. Bir de sözünü ettiğimiz girip çıkan hayvanlar. Şehir bir tepe ve meyilli bir arazi parçasının üzerinde kurulmuş. İki vadinin birbiriyle kavuştuğu yerin tam ortasında bu Hasanbeyli tepeden aşağı yerleşmiş durumda. Fakat çok keskin bir açı ile yerleşmişler. Şehir bu iki vadinin birleşim noktasından başlar, dağın zirvesine kadar yükselip gider. Son derece güzel estetik bir geometrik ölçü içinde şehir tanzim edilmiş haldedir. Aşağıdan bakan kişi, tepeye kadar evlerin düzgün merdiven basamakları halinde yerleştirildiğini fark ediverir. Birbiri üzerinde merdiven basamaklarını andıran bu yerleşimde çok güzel bir tarz ve tanzim mevcut. Tepeye kadar evlerin yerleşiminde sanatlı bir intizam mevcut. Şehrin yapılarının tamamı beyaz renkli badanalı. Bakan kişinin içi açılır âdeta. Hiçbir eski ve yı-

kik ev görülmez veya duvarları birbirine girmiş, kötü manzaralı bir bina bulunamaz, (v. 52) Belki çok uzaklarda, kıyıda köşede gözlerin görmediği bir yerde yıkık dökük birkaç bina olabilir. Şehre İlk giren insanı, beyaz badanalı temiz evler karşılar. İlk göze çarpan şeyler bu beyaz binalardır. İki vadiye hakim şekilde dizilmiş, birbiri üzerine güzelce istif edilmiş yüksek binalar tepelere hakim

durumda. Dağın zirvesine kadar bu durum yaklaşmaktadır. Evlerin bir bölümü küp şeklinde kare olarak yapılmış, bir kısmı ise dikdörtgen tarzında inşa olunmuşlar. Çatıları yok, damları güzel. Veya bu iki tarzın dışında çok hoş geometrik diğer şekillerde inşa olunmuş binalar evler. Son derece güzel, estetik binalar, görenlerin içini açan, hoş görünümlü şeyler bunlar. Güzel tanzim edilmiş olmaları değerlerini ve güzelliklerini bir kat daha artırmakta köşklerin ve kasırların heybetini ziyadeleştirmektedir. Bu kadar güzel bir tanzimi ve estetiği ancak başkentlerde ve çok büyük şehir ve beldelerde görebiliriz. Böyle binaların yapımı her halde çok büyük servetlerin, yüklü paraların buralara harcanması ile olmuştur zannımca. Bu adamlar toplumun en zengin insanları olmalıdır. Veya bu kişiler, çok gayretli çok hamiyetli insanlardır ki şehirlerini böyle güçlü ve güzel inşa etmişler veya bu insanlar, beldenin Müslüman sekenesinden çok daha zengin ve güzele meraklı kişiler idi. Orta gelirli insanların meydana getiremeyeceği bir eserdir bu şehir. Demek ki Hasanbeyli çok zengin insanların sakin olduğu bir belde idi. Ben bu yüksek binaların durumunu sordum bana dendi ki; 'Bu gördüğün yüksek ve muntazam binalar Ermenilere ait okullardır.' Ben de dedim ki: Evet, okullar unvanlarıyla, görünümleri ile tanınırlar."

"Bugün erkenden bıı şehirden çıktık ve yola koyulduk. Vadinin ve nahiyenin sol yakasını izleyerek yürüyüşe başladık. Yol çok yüksek ve zorlu bir yoldu. Bu yol bir yokuşun üzerinde devam etmekte idi. Bu yokuş uzayıp gidiyordu. Asker bu yolda çok zor ve meşakkatli bir yolculuk yaptı. Hem zor yürünüyor ve hem de insan yoruluyordu. Her erin sırtında modern bir askerin eşyası mevcuttu ve bu eşya bir merkep yükü kadar vardı. Vadideki bu yol çok dar bir şekilde inişli çıkışlı olarak zirveye kadar uzanmakta idi. Yol düz değil kıvrım kıvrım idi. Ayrıca yokuşu da oldukça dik

idi. Çünki dağın tepesinden vadiye doğru inen yol, bizzat kendisi sanki gökten aşağıya merdivenlerle gelmekte olan bir görünüme sahipti. Aşağıdan yola devam etmekte olan kişi ise şöyle hayal edilebilirdi ancak; bu adam gökyüzünün burçlarına tırmanıyor, fakat oradan aşağıya sarkıtılmış bir asansörle bir aletle iniyor. Geriden bakan bir kişiye şöyle bir hayal kurma imkânı doğmaktadır; askerler, bu yüksek yola ve tepeye tırmanırlarken, resmen göğe çıkıyorlar, şurada burada onları yukarıya asan ipler mevcut, her biri bu ipe tutunmuş yukarı çıkmaktadır. Geriden görünüş ve tahayyül ancak bu şekilde olabilir. Vadinin iki yakası kesif ağaçlık ve ormanlık. Fakat çok korkunç bir orman, âdeta bir canavar ağzım açmış görüntüsüne sahip. Canavarın ağzı dişleri, boğazı ve diğer uzuvları belirgin ve korkutucu olarak görünmekte idi. Bazıları şunu anlattılar; bu ormanlık tepeler ve dağlarda binlerce Ermeni cesedi terkedilmiş, gömülmeden bırakılıp gidilmiş. Bunlar icla ve tehcir sırasında olmuş Öldürmeler. Çoğu da maalesef gömül em emişler. Vahşi hayvanlar bu cesetleri parçalamış, yemiş ve yok etmiş. Yırtıcı kuşların yemi olmuş. Hakikaten vadiden geçerken insan kan kokusu, zulüm ve şer rayihası alabilmektedir. Sonra biz vadinin yukarılarına doğru yürüyüşümüze devam ettik, (v. 54) Zirveye vardık, fakat yol bazen çatallandı yeni yeni küçük yollar ve tepeler, yılan gibi kıvrılan tali yollar belirdi. Bu yolların iki yakasında yeni dik tepeler ve dağlar mevcuttu. Bu arada düzlük alanlar da var, fakat oralara ulaşmak ve oralarda yürümek de çok zahmetli. Derin derin çukurlar ve yokuşlar mevcut. Buraların da korkunçluğu evvelki yerlerden az değil, buraların da yüzü abus, çehresi korkunç ve insanı etkileyici. Yol nihayetinde bizi tepelerin en yükseğine, zirvelerin en azametlisine alıp götürdü.[1] Aşağıya bakınca insan, sağa sola bakınca insan kapalı bir alanda kalakaldığını düşünmekte karşısına çıkan bu durumda, sanki önünde dibi belirsiz bir su ve deniz var da, dağ ile kendi arasına hail olarak girmiş durumda (Yol iz

belirsizleşiyor). Asker burada biraz dinlendi, sonra büklüm büklüm olan ve inişli çıkışlı yeni bir yola yürüyüşe koyuldu."

"Doğru deyimli bir darb-ı meselde şöyle denilmektedir; 'Her yokuşun bir inişi vardır; *İnnc likiilli cıkabetin atebeh.'* Fakat bu iniş, bu eşik, çıktığımız yokuştan çok daha korkunç ve tehlikeli bir yer idi. Azıcık yürümüştük ki bu iniş birden bire gözlerden kayboldu ve ön arka görünmez hale geliverdi. Herkes ancak kendi bastığı yeri görebiliyordu. Çünki bizim tuttuğumuz bu patika yılan gibi kıvrılıyor, düzleşirken birden kıvrılıyor, ön arka görünmüyor, tehlikeli bir hal alıyor. Bazen dağın etrafına dolanıyor, bazen vadiye doğru yılankavi hareketlerle inişe geçiyor, ama öldürücü tehlikeler var önümüzde. Bu iniş çıkış, kıvrılış, birden bire düzeliş ve her hal ü karda etrafa açılan derin çukurlar korkunçluğu ve ölüm imkânını artırmaktadır. Yani ortada öldürücü bir yılan ve canavar mevcut. Her durumda çıkmak da zor, inmek daha da zor hale gelmekte idi. (v. 55) İnerken de çıkarken de uzayıp giden bir düzlük bulmak mümkün olmamakta, zirveden aşağıya doğru bu durumdaki bir patika dışında erlerin yürüyecekleri bir ikinci yol da bulunmamaktadır. Bu dağın merdiven gibi inişleri ve dik yokuşları tıpkı bir buzulun sivri tepeleri ve bir kayalığın öldürücü görünümü gibi idi. Eğer bir bağıracak olursan, hatiften korkunç bir aksi seda gelmekte, bu seda sanki bizlere 'Yazıklar olsun, yazıklar olsun! Vah vah sizlere vah vah!' diye bağırmaktadır. Yolun kenarından azıcık bir ayak kayacak olsa, aşağıya düşen kişinin cesedi bile bulunmaz, görülemez. Pek çok arabayı, kağnıyı, çeken mandalarıyla, öküzleriyle ve atlarıyla aşağıya yuvarlanıp yok olduklarına şahit olduk. Bunlar böyle kaydılar, yuvarlandılar ve yok oldular. Bazıları ta derenin dibine kadar gitti, parçalanarak yok oldu, bazıları ise, ağaçlara takılı kaldı, kayalara çarptı kırıldı ve yaralandı. Yollarda ağaçlara takılı görülen, koşum parçalan araba parçalan ve hayvan ceset parçalan, bu yolun ne kadar şerli ve korkunç olduğunu gösterirdi."

"Yukarıdan yürümekte olan taburlara bölüklere bakan bir kişi, âdeta renkli bir yılanın kıvrım kıvrım yuvasına doğru akmakta olduğunu tahayyül ederdi. Bu yılan yerine göre uzamakta, yerine göre bir araya toplanmakta, yerine göre kıvrılmakta ve yerine göre de görünmez hale gelmekteydi. işçiler ve yolda çalışan ameleler yolu düzeltmekle meşgul idiler. Başlarında Almanlar vardı. Onların idaresin-

de demiryolu ve yaya yolu yapılmakta idi. Şöyle bir haber de duyduk, bu dağın altından tünelden geçecek demir yolu yakın bir zamanda bitirilecekmiş. Hemen hemen çok az bir işi kalmış. Delinme işlemi tamamlanmış, demir yolu rayları döşenmiş ama azıcık bir mıntıka kalmış bitmesi için. Hepimizin temennisi şu oldu; inşallah bu yol yapılır, dönüşte buradan trenle vatana, müreffeh bir şekilde rahatça geçeriz gideriz, Allah nasip ederse. Böylece şimdiki çektiklerimize rağmen, buradaki sıkıntı, yorgunluk ve şer kokan şu arazideki perişanlığımıza karşılık böyle bir kolay geçiş olur diye dilek diledik."

"Bu sıkıntılı yürüyüş bir müddet daha devam etti, yolu yarılamıştık ki artık bu üzücü manzara açılmaya ve yeryüzü görünmeye başladı. Yol nisbeteıı iyileşti, dağ da yürünür hale geldi. Zirveden birkaç fersah uzaklaşmıştık ki bu durum hasıl oldu. Herkes bu duruma çok sevindi, yüzler güldü, parıldadı, Onların yüzünü güldüren durum, gülen bir arazi ve kolay yürünen bir toprak yola kavuşmamız idi. Şöyle bir haber de duyduk; Halep şehrine bizi götürecek trenin istasyonu İslâhiye imiş. Orası da dağdan inince varacağımız yermiş, yani yolumuz oldukça az kalmış. Bu da yüzleri güldüren haber oldu."

"Bu haber askerin moralini daha da yükseltti ve yüzlerdeki tebessüm ve parıltı daha da arttı. Çünki askerlerin yüzü kederli ve suratları, günlerden beri asıktı. Kış şartlan bir taraftan, yolculuk sıkıntıları ve yorgunluğu diğer

yandan, asker iyice daralmış, baharın güzel günlerini ve insan içine karışmayı ve medeni âleme ulaşmayı, yanlışlıktan ve kırların dağların vahşetinden kurtulmayı istemekte idi. Bu haberler de onun müjdecisi idi. Trene ulaştıkları takdirde daha az yorulacaklarını bekliyorlardı. Birden Salahiye (Islâhi-yel'nin belirtileri görülmeye başladı. Şehrin üzerini yemyeşil bir örtü, bir rida âdeta bürümüştü, oldukça geniş ve yaygın bir belde görünmekteydi. Bu şehri görür görmez gözler onu bir an önce daha iyi görme hasreti çekmeye başladı."

Dördüncü Defter

"İnsanın içi İslâhiye'yi kalbi bu şehri görmeyi iyice istiyordu. İnsanın duyuları ve bütün organları, baharın ziynetini, neşesini ve parütısını görmek istiyordu. İkindiden önce İslâhiye'ye vardık. Misafir askerler için kurulmuş olan çadırların bir bölümüne askerlerimizin bir kısmı yerleşti. Diğer bazıları da istasyon civarındaki bazı binalara alındılar."

İslâhiye

"İslâhiye kaza merkezidir. Çok zengin, bitek düz bir arazi üzerine kurulmuş bir şehirdir. Suları pek boldur. Ticari, medeni, zirai her tür gelişmeye çok müsaittir. Fakat bu anda bu konularda tamamen mahrumiyetler içindedir. Toprak işlenmemiş perişan, beldenin sokaklarında katiyen bir temizlik göremezsin. İntizam ve düzen hiç yok. Baştan aşağı her taraf pislik içinde. Sokakları caddeleri âdeta çöplük durumunda. Memleketin her tarafına herkes eline ne geçerse atıp kirletmişler her yeri. Her taraf mezbelelik. Bu şehrin ahalisi, yani müslüman insanlar, (v. 2) sanki Peygamber Efendimizin temizlik ve düzenlilik

konusundaki emir ve tavsiyelerini hiç duymamış, insana iç ve dış temizliğini emir buyuran sözlerinden hiç mi hiç haberleri olmamıştır. Müslüman olduklarını söyledikleri halde, bu emirlerle hiç amel edip müslüman ve temiz insan olamamışlar-

dır. Etrafta akarsu dolu olduğu halde, sular başka yerlere akıp giderken, ahali bir bahçe bir bostan yapmamış, bahçe ve ziraat yapılmış bir arazi parçası göremezsin burada. Göze çarpacak bir mâbed ve mektebe de rastlanmamaktadır beldede. Burası güya kaza merkezi. Az ileride nahiye merkezi olan Hasanbeyli var. Her iki belde arasında, temizlik, tertip ve düzen bakımından aralarında oldukça büyük fark mevcut. Her ikisinin de durumu, beldenin medeni seviyesini göstermektedir. İslâhiye ta eski cahiliyet dönemlerinden kalma bir yer âdeta. Sanki müslümanlığm Hüma kuşu buralara hiç inmemiş. İslâm şeriatının nuruyla bu belde hiç aydınlanmamış bir halde. Ama Hasanbeyli öyle değil. İki belde arasında büyük fark var."

"Tren istasyonunun bitişiğinde ülkeden sürülen Erme-niler çadırlar kurmuş, çok kötü şartlarda yaşamaktalar, erkekleri çok küçük bir ücret karşılığı istasyon işlerinde yol işlerinde çalışmaktalar. Bu çadırların çoğu içinde yaşamaya ve aile barındırmaya elverişli değil maalesef. Soğuktan sıcaktan koruyacak güçleri olmayan çadırlar bunlar. Kadın ve çocuklarla, parmakla sayılacak kadar az erkek bu çadırlara sığınmış. Bu ahalinin üzerlerinde fakirliklerinin sıkıntı içinde yaşadıklarının ve zelil halde olduklarının işaretleri görülmekte (v. 3). İstasyonda çalışanların aldığı ücret de onların ihtiyaçlarına kâfi gelmemekte açlıklarına deva olmamaktadır."

4 Rebiü'l-evvel 1334 Pazartesi Günü 28 Kânün-i evvel 1331

"Asker bugün öğleden önce İslâhiye'den isteksiz olarak yürümeye başladı. Çünkü tren vardı ve trenle gitmek istiyorlardı. Onları epey yormuş olan yolculuktan tren sayesinde kurtulmayı ümit etmekte idiler. Tabur doktoru, hasta, zayıf ve ayakları yürümekten yaralanmış olan erleri ayırdı. Onların Halep'e trenle gitmeleri kararlaştırıldı. Tabur kâtibinin —Allah ona rahmet etsin— tensibi ile onların başına da beni ve yardımcım olan emir erini diktiler. İslâhiye'de biz iki gün daha kaldık, sonra biz trenle Halep'e gittik. Katime istasyonunda trenden biz de indik. Çadır kur-

duk ve taburun geri kalan efradını beklemeye başladık. Çok kesif miktarda yağmur yağmaya başladı. Her yer çamur ve su içinde kaldı şehirde."

8 Rabiü'l-evvel 1334 Cum'a günü 1 Kânûn-i sâni 1331

"Tabur öğle vakti geldi. İstasyona yakın bir yere çadırlarını kurdu. Bu esnada etrafta yağmur, çamur ve su taşkınlan, seller de vardı. Göğün gözyaşlan demek olan yağmurlar hiç kesilmedi. Kâtıme beldesi misafirlerine, rahatça ve güler yüzle bir 'hoş geldiniz!' diyecek fırsat bulamadı. Şehir kırmızı topraktan oluşan, çamur ve gömük deryasına küçük bir gölcüğe dönüverdi, (v. 4) Asker baştan aşağıya çamur deryasına batıp çıktıkları için, sanki üzerlerinde kırmızı urbalar varmış gibi oldular. Kıpkırmızı bir süs ile süslendiler. Elbiseler baştan aşağıya bir erguvan renginde rezil bir görüntüye kavuştu. Çadırlar da aynı durumda idi, onlar da yağmurdan ve çamurdan hiç kurtulamadılar. Islak çadır bazen içindekilerin eline ayağına vücuduna yapışır bir hale geldi. Özellikle de rüzgar esip, çadırları salladığı vakitlerde. Pek tabiî olarak ıslakta onlann kazıklarının da yerinde durması müşkilleşti, çadırlar ayakta duramaz oldular. İp ve kazık fayda vermez bir hale geliverdi. Gündüz boyu ve o gece bu aşırı yağmur devam etti. Bir de buna aşırı soğuk

eklenince, bu gündüz ve gece, hayatımızın unutulamayacak günlerinden biri haline geliverdiler."

9 Rabiü'l-evvel 1334 Cumartesi Günü 2 Kânûn-i sâni 1331

Halep

"Taburumuz yine evvelki gibi iki kafile halinde bölündü. Kâtıme istasyonunda, birinci kafilemiz kaba kuşluk vakti trene bindiler. Öğleden önce bu bizim kafile Halep'e vardık, ikinci kafile ise bizden iki saat sonra Halep'e geldiler. Biz Katıme'den trene bindiğimizde yağmur dinmişti fakat gökyüzü kapalı idi. Hava da çok soğuktu. Trenden in-

diğimizde durum eskisi gibi idi. O günlerde taburdaki efradın sayısı (v. 5) 1159 'bin yüz elli dokuz' kişi idi. Tren istasyonunun ötelerindeki tarlalara asker çadırlarını kurdu. Çadırlar kuruldu, kumandanlara ve zabitlere ait karyolalar döşendi. Bu durumda Halep şehrinde yaklaşık on dokuz gün kadar kaldık."

"Bilindiği gibi Halep şehri eski bir vilayettir. İhtiva ettiği binalar, taşıdığı temizlik ticaret, mamurluk, medeniyet, cadde ve yol düzeni gibi noktalardan. Irakta Musul ve Bağdat'tan sonra gelen büyük bir şehirdir. Ama oturduğu yer bakımmdan Musul ve Bağdat Halep'ten çok daha güzel bir yerde bulunmaktadır. Çünki Musul ve Bağdat şehirleri büyük bir nehrin yani Dicle'nin iki yakasında kurulmuşlardır. Dicle sabah akşam insanları gülümseyerek selâmlamaktadır. Toprağı, Ölüm durumundan sonra sulayarak o diriltmektedir. Geçmiş dönemlerde ve bugünde Dicle nehri sayesinde Bağdat ve Musul her türlü ümrana ve gelişmeye hazır ve kabiliyetli hale gelmiştir. İnşallah özel olarak bu şehirleri anlatacağım."

"Halep'te, hemen istasyonun civarında başlayan evler büyük büyük yapılar. Hem de modem mimari üslubunda yapılmış

yeni yüksek yüksek binalardır. Çok güzel yerleşmiş, görünümleri güzel ve manzaraları gayet görkemli. Eski, yıpranmış ve yıkılmakta olan, dış yüzü dökülen, kötü görünümlü bir tek bina görülmemektedir. Ah keşke burada oturanların kalpleri ve iç dünyaları da böyle güzel ve düzgün olsaydı. O vakit burada yaşamak çok güzel olacaktı. 'iyi insanda iyi mal ne güzel bir durumdur; *ni'me'l-mâ-lii'ş-sâlih ¡i'r-racüli's-sâUh!'* (v. 6) Bu yeni binaları geçip iç taraflara girince görünen manzara şudur; bütün binalar kadim ve eski üsluptaki yerlerdir. Buraların iç acısı ve ağlanacak durumu vardır. Sanki kocakarı gözleri gibi bir hal vardır buralarda. Sokaklar ve caddeler daracık, insanların ge-lip geçmesi çok zor. Güçlükle geçilebilmektedir. Üstelik sokaklar mezbelelik, pislik etrafı götürmektedir."

"Mabetlere ve camilerin durumuna gelince; şikâyet olunduğu kadar değil durumları. Ama cemaatleri çok az. Camilerin büyüklüğü ve genişliğine rağmen, cemaatleri pek az. Fakat yine de Bağdat ve civarındaki illerin camile-

rinin cemaatinden fazla cemaat var bu camilerde. Halep'te Cami-i Kebir adlı büyiik bir cami mevcut. Bu cami teşkilatları bakımından şehrin en büyük ve güzel camiidir. Geniş ve çok temiz bir cami. Caminin kuzeyinde büyük bir yazlık mevcut, tertemiz, güzel değerli taşlarla ve mermerlerle döşenmiş, orada da namaz kılınmakta ve insanlar dinlene-bilmektedir. Bu yazlık bölümün bu geniş hazirenin geriden taşları parıl parıl yanmakta ve gözleri almaktadır. Bu yazlığın etrafındaki tırabzanlar ve diğer aksam da aynı şekilde mermerden yapılmıştır. Bu yazlığın dışında talebe odaları yapılmış, sıralı odalar, fakat buralarda okuyan talebe pek az sayıdadır. Bu odaların bütün kapıları yazlığa açılmakta pencereleri de bu mermer alanı görmektedir. Buraların tamiri pek yapılmamış, sanki biraz yıkılmaya yüz tutmuş hücreler. Camiin sağ tarafında büyükçe ve güzelce bir şadırvan var. Bu şadırvan

göreni imrendirir, çok sanatlı yapılmış bir eser. Camiye gelenler burada abdestlerini almakta ve fıskiyelerinden su içmektedirler (v. 7). Camiye gelenler, dış kapıda ayaklarını çıkarıp, bu yazlık bölüme temiz ayaklarıyla, abdestli ayaklarıyla basmak zorundalar. Üstünü başım dışarıda düzeltir, tozunu toprağını silkeler ve camiye düzenli bir şekilde girer. Bu yazlık mermere girip yürüyen, Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan hanım kral gibi; 'Mermerleri deniz zannetti ve ayaklarım çemremeye eteğini toplama başladı, Hz. Süleyman ona dedi ki; bunlar taş cam değil, yürüyünüz!' Camiye giren Müslüman, bir huzur duyar, Allah'a yönelir, ruhanî bir hava kendim sarar, güzel kokular alır, kudsî âlemlere uçar, bütün bunlar bu yazlığa girişle birlikte kendisinde ister istemez hâsıl olan hallerdir. Fakat camiye girişte ve içinde namaz kılışta bir mü'minde meydana gelen halleri, bizim kelimelerle anlatmamız mümkün değildir. Bu neşeler, bu şuunat ancak içten duyulabilir hallerdir. Öyle zannetmekteyim ki, bu hallerin husulünde en büyük âmil camideki ihtişam, temizlik ve maddi manevî zinet olsa gerektir. Mihrabın sol tarafında bir pencere bulunmaktadır. Oldukça geniş bir pençeridir burası. Bu yer çok sanatlı demir kafeslerle çevrilmiş, burası bir odaya ve bir türbeye açılmakta, orada dikdörtgen şeklinde bir kabir bulunmaktadır. Üzerinde güzel kumaşlardan örtülerden bir bölüm bulunmaktadır. Yeşil bir takım ipek ku-

maşlar da bu sandukanın üstünde örtülüdür. Şehir halkının inancına göre bu kabir seyyidünâ Zekeriya aleyhisselâ-mın kabirleridir. Allah bizim peygamberimize ve ona sala t ve selâm buyursun. Bu türbeyi gezen ve ziyarete gelen kişi, burasını H*i.* Zekeriya aleyhisselâmın kabri olarak görür ve bu inançla ziyaret eder. Belki de Allah, insanların bu yeri kıyamete kadar bir peygamber kabri ve türbesi olarak ziyaret etmesi için bu kabri korumuş ve burası öylece tanınmıştır. Bu da pek tabiî Allah'ın bir lutfu ve bir ihsanı olmaktadır. Hazret kendinden sonra dininin kaybolmasından

korkuyordu, Allah'a duada bulundu ve ondan dinini sürdürecek bir erkek evlat istedi, ilimde ve nübüvvette halefi olacak bir zat diledi. Allah Teâlâ da ona Seyyidünâ Yahya aleyhisselâmı lutuf buyurdu. Allah peygamberimize ve ona salat ve selâm buyursun, işte bu hayırlı evlat, babasının nübüvvetini ve ilmini sürdürdü, ona varis-i hakiki oldu. Allah da onların üzerinde nimetini tamamlamak, hatta daha da artırmak diledi ve o da görevini yaptı ve onun gömüldüğü yer de mezar ve türbe olarak ziyaret gördü. Halk onları nesilden nesile tanıdı, kabirleriyle ilgilerini kesmediler. Onların adı ebedileşti, her an anılır oldular. Alem devam ettiği sürece, din dünyayı aydınlattığı sürece onların namla n da A'lâ-yı illiyyînde devam ettiği gibi, dünyada da sürüp gidecek inşallah."

"Şöyle bir ihtimal daha mevcuttur, bu yerler o nebilere ait olduğu yakîni olarak bilinmediği için kesin konuşulamaz. Ama bilinen husus şudur ki, bugün için yeryüzünde kabir yeri bilinen tek peygamber, bizim Efendimiz Mevlâ-mız ve Allah'ın bize lütfettiği Rasülümüzün kabirleridir. Allah ona salât ve selâm eylesin. Diğer peygamberlerin kabirlerinin belirlenmemesinde, aradaki zamanın uzaması, onların gününden zamanımıza kadar geçen sürenin çok fazla oluşu, ayrıca araya bir takım engellerin girişi, küfrün ve fetretin ve dalaletin hükmünü yürütüp bu konuların üzerinde durulmayışı, bilginin ve kabir yerlerinin bilinmemesini doğurmuştur. Şöyle bir ihtimal da söz konusu olabilir, hakkın veli kullarından birisi, bir manevî işaretle bu enbiyanın kabir yerlerini insanlara işaret etmiş olabilir. Uzun zamanda kaybolan ve indirasa uğrayan kabir, hakkın veli kullarından birinin keşif ve kerametle tesbiti neticesinde,

halk arasında şöhret bulup o yer yaygın olarak insanların dilinde ve gönlünde dolaşabilir. Daha sonra bu kabirlerin civarına veya üzerine bu büyük camiler yapılmış demektir. Benim Tarsus, Musul ve Kerkük'te ve daha başka

yerlerde ziyaret ettiğim enbiya kabirleri belki de böyle tesbit olunmuşlardır. Allah'ın selâmı onların üzerlerine olsun."' (v. 9)

"Bu söylediğimiz ihtimaller hepsi söz konusu kabirler için mantıklı izahlardır. Halep'te insanlarda gördüğümüz ahlâk, tamamen tefessüh etmiş bir durum arz etmektedir. İnsanların kötüleri iyilerinden çok fazladır. Şüphesiz bu hal Avrupa'nın buralara yaptığı kötülüktür. Bu mefsedet tohumları onlar tarafından ekilmiştir. Trenin buraya gelmesiyle birlikte, Halep'e her türlü sefahet ve heva denilen pis huylar girmiştir. İnsanlar artık şehvet kamçısının emri altında yaşamaya başlamışlardır. Bvı gelen Avrupalı kötü insanlar, Halep şehrini tam tohum atılacak bir yer olarak görmüşler ve tohumlarını buraya ekmişlerdir. Avrupa'dan getirmiş oldukları müslümanlara yakışmayan ahlâkı buralara tohumladılar ve ektiler. Bu da Haleplilerin hayvanı arzularına uygun düştü vc onları azdırdı. Halka getirdikleri şeyleri 'Medeniyetin gereği' olarak da aldattılar. Ektikleri tohum çatladı ve yeşerdi. Derken iffetsizleri, azgın adi insanları, zâniyeleri kulüplere raks salonlanna koydular, böylece güzel ahlâklar vc iffetler pazarda satılır hale geldi, insanlar para karşılığı iffetleri satar ve satın alır oldular. Şehirde iffetin perdesini ve evlilik müessesesinin peçesini sıyırdılar, şehrin namuslu kadınlarını sapttrdılar, bekârlan ve gençleri de aynı şekilde yoldan çıkardılar, aynı zamanda insanların en güzide mallarını gasp ettiler, iffet ve namusları çalan yol vurucu haramiler gibi şehir insanını azdırıp aldattılar, mahremliği soyup çıkardılar, dinin koyduğu hudutları çiğnediler, böylece şehir halkının güzel ahlâkını yok ettiler. Daha sonra da insanların değerli hayatlarını yok edecek hastalıkları onlara aşıladılar. Bu fuhşun kardeşi sayılan huylar, şehirde en az fuhuş kadar yaygınlaştı. [2]

Koşuya konulmuş atlar gibi onlar da gelişti ve at başı koştular. Şurasında şüphe yoktur; bir şer yeni yeni şerleri doğurur, bir günah yeni günahların doğmasına sebep olur. (v. 10) Mesela gençler ve özellikle de cahil olan bölümü, ki bu kişilerin şehvetleri kendilerine hakim olmuş, kanı kaynamaktadır, vücutlarında aşın cinsi istek belirdiği zaman, şehvet ateşi vücutlannı sardığında, işte ahlâkın ve dinimizin yasakladığı bu münker ve gayr-i meşru fuhşiyyata yönelmekte ve bunun için gereken maddî gücü ve parayı her an hazırlamalan da mümkün olmamakta, başka yollara tevessül etmektedirler. Çünki onlar ticaret ve benzeri işler yapan veya başka yollarla para kazanan kişiler olmadıkla-n için bu sefer para bulmak üzere ya iffetlerini satacak, ya hırsızlık yapacak veya birinden gasp edecek, kumar oynayacak veya başka bir yola başvuracaktır. Bu başvurduklan yollar da ahlâkın ve örfün beğenmediği ve reddettiği kötü yollardır. Özellikle bizim gibi şark milletlerinde ve memleketlerinde, kazançlar mahdut, ticaret kısadır, bol geliri olan işler bulunmaz. Üretici olmadıkları için para kazanılmaz. Gençlerinin bir bölümü bilgisiz, hazırlıksız ve kötü ahlâkla yoğrulmuş haldedir. Diğer bir grubu yine üretici olmayıp, kendisini devlet memuriyetine şartlandırmış ve oraya yönelmiştir. Az geliri de olsa, düşük seviyeli bir aile hayatını hedeflemektedirler. Çok büyük sayıdaki bu gençlik zümresi de âtıl durumdaki bir diğer kitledir. Bunlar yıllarca okullarda ömür sürmektedirler. Bu zümrenin en büyük isteği ve hedeflediği en büyük seviye, devlet memuru olup öylece hayatını sürdürmek, bir diğer deyişle müstehlik olmak, üretici ve kazanç sahibi bir kişi olmamaktır, (v. 11) Bu kişiler müstahsil değildirler, memleket servetini artıran bir hizmet görmemektedirler. Kötü insanlar, bâğiler bu memleketin iffetli insanlarım namuslu fertlerini yoldan çıkarmakta ve onlarla birlikte yaşadıkları bu topraklarda ehl-i namusu ne yapıp edip, kendi kötü fiillerine fuhşiyat ve adi işlerine ortak etmektedirler. Bu hareket zaman içinde kendiliğinden olmaktadır."

"Çünkü insanın fıtratına uygun olan durum şudur; eğer insan bir işle uğraşıyorsa ve o işini de ilgi ile sevmekte ise, konuşmalarında görüşmelerinde bu işini çokça anar, her şeyinde ondan söz eder. Hatta bunu diğer insanlara da

aşılamaya ve onlara da anlatıp tavsiye etmeye kalkışır, kendi akimca faydalı olacağını da kabul ve zanneder. Bir diğer noktadan, kendisinin tek kalıp, milletin gözüne batmamağı da ister. Tabiîdir ki, insan bir şeyle meşgul ve onunla hemhal ise, ister istemez o konuştuğu, yapıp ettiği şey veya iş kendisine etki eder. Zamanla artık bu işi veya fikri kendisini ve çevresini iyice kuşatır, sarar kalbi, ruhu, kulağı, bedeni bununla dolar taşar. İnsan onunla ülfet eder ve insan benliği artık buna dayanıp bel bağlar hale geliverir. Sözünü ettiğimiz kötü yaşayış biçimleri ve ahlâksızlıklar içinde özellikle zina bu durumdadır, insan nefsi ve tabiatı zinaya karşı korunmasızdır, aşırı meyilli olabilir. Özellikle de kadın bölümü güzel olursa, düşüncesi kıt olursa bu meyil daha da artar. Aklın azlığı şehvetin ve behimi arzuların fazlalığını da doğurur. Hele bunların önünde önder durumunda görünen ve kendilerini fuhşa teşvik eden azgın zümre, kötü insanlar, din tanımaz bâği zümre bu gençlere 'hürriyetten ve istediği biçimde yaşama serbestliğinden' söz ederse, durum daha da vahimleşir. Bu zümreler gençlere, istediğini yapabilme hürriyetinden söz ederken, bir taraftan da zahmetsiz kazanma, mal sahibi olma yollarının bu fuhşiyatla elde edilebileceğine işaret ederler. Bunlar gençlerin zihnine işlene işlene, zamanla artık bu çocuklar fuhşa karışır, yollarım yitirirler ve kendileri gibi bu meslekte bir arkadaş zümresinin içine dahil olurlar ve orada yok olup giderler. Şüphesiz, ruhî ve bedenî kötü hastalıkların sebebi, ahlâkî ve ve cismânî marazların hazırlayıcı şartlan, işte yaşadıkları çevrede hu tür hayat yaşayan kişilerle birliktelik ve ihtilat yoluyla umumîleşmekte ve sirayet ederek çoğalmaktadır. Sebep bu fuhşiyyattır. (VI2) Bu durum günümüzde yaşayan doktorların şüphesiz kabul

ettikleri ve söyledikleri husustur. Maalesef ister beden ister ruh doktoru olsun hiçbir kimse çıkıp da, kesin olarak bildikleri bu sebebin izalesi ve iffetin korunması için çalışmamaktadırlar. Eğer azıcık ilgilenseler ve emek sarf etseler, İslâm ülkelerindeki bu ahlâkî bozulmanın, zina yapan kadın ve erkeklerin bu işten menedilmeleri sayesinde önünün alınacağı kesindir. Zina yapan bu kadınlar Islâm topraklanna dışarıdan 'çocuk bakıcısı ve mürebbi' adı altında veya 'bakıcı, halkın yardımcısı' unvanıyla gelmekte, güdülen siyaset de

bu olmaktadır, işte bu tabiplerden beklenen husus budur. Meselenin sebebini millete anlatmaları ve tedbire yardımcı j olmalarıdır. Güya ülkeye gelen bu uzman kadınlar ahlâkın korunmasına hizmet edecek, muaşereti ve insanlar arası i muamelelerde edebi öğretecek ve ülkedeki ahlâki bozul- j mayı, çözülmeyi ve her tür kötü işleri (fuhşiyyat) önlemeye yardımcı olacak ve cinayetlerin kötülüklerin temeli olan bu 'medeni yaşama üslûbunu'(î) ortadan kaldıracak idi. Fakat nerede bu zümreden bir hareket, nerede bizzat bu işi yapanların ülke insanına tiryak ve deva sunması?!"

"Ülkede her an ve her yerde yaygın halde bulunan ve | vatana şâmil olan bir diğer zarar, yani bu üslupla fuhşiyat- | la birlikte yaşamanın doğurduğu bir başka zarar da şudur; | bu kötü yaşayış üslûbu, nesilleri yok etmektedir. En büyük | servet kaynağının ve en mükerrem canlı türünün yok ol- j ması, yani insanın mahvıdır. Yani ülkenin umumi insan servetinin tükenmesi, yok olması ve ülkenin iflasa sürük- 1 lenmesidir. Bu bir gerçektir. Çünki, bir memleketin kızları j ve genç erkekleri eğer bu fuhuş girdabında boğulmuş ise- j ler, küçük yaşlarından itibaren bu bataklığın içine düşmüş .j iseler (v. 13) eğer bu saplanış her şeye karşı aşırı istekle ya- j şamakta iseler, onların akıllarında, kalplerinde ve gönülle- I rinde artık 'aile hayatı yaşamak, aile kurmak' fikri yok ol- j muştur. Onlarda aile hayatına

rağbet olamaz. Aile teşkili | ışığı onların zihninde sönüktür. Çocuk yetiştirmek, çoğal- | mak ve doğurmak fikri onlarda olamaz. Körelmiştir bu istek ve duygulan. Ev kurmak, aile teşkil etmek, üretmek, çaba sarf etmek, geriyç nesiller bırakmak için zahmet çek- , mek, çoluk çocuğa kanşmak, bunun için hayalın zahmetlerine talip olmak gibi hususlara pek dost gözüyle bakmaz j bunları yapmaktan kaçınır ve üşenir hale gelir. Bu saydık- I larımız için gayret sarf etmeyi ve yorulmayı göze alamaz. j Sonuçta sosyal hayatın temeli olan, beşeri hayatın direkle- ;i rinden birisi sayılan, mutluluk sebeplerinden en önemlisi [1] olarak görülen, insan nevinin devamı sebebi olan 'aile ha- i yatı teşkili' ona soğuk görünür ve insan ona yanaşamaz ha- j le gelir. Eğer bir ülkenin gençleri, kızları ve erkekleri, boy- j le hayvani ve serbest arzulara tâbi bir hayat yaşamaya alış- ı iniş ve devamda istekli iseler, o takdirde o memlekette çok j geçmeden ne genç kız kalır ne oğlan, ne zengin kalır 11e fa- j

kir, ne katil kalır ne maktul, ne cani kalır ne cinayete uğrayan. İşte zina unsurlarını, mekânlarını açan ve yayan hükümetlerin istediği de bu yok oluştur, hedeflenen bir milletin bitirilmesidir."

"Hayatta kötülüğün, ahlâksızlığın, yollarını ve sebeplerini, cinayet vasıtalarını kurutmak kesmek ve yok etmek, hukuki tabiri ile 'sedd-i zerayi' esas olmalıdır, (v. 14) Fakat bu üşülünce ve mülayim bir metotla ve tarzda yapılmalıdır. Bu emin ve selâmetli bir yolla icra edilmelidir. Mesela; ilk iş olarak insanın içine kalbine manevî bir 'kötülükten menedici unsur; *ez-zâcir el-Manevi'* koymak, dini bir hâkim ve bir sulta içine yerleştirmek şarttır. Bu manevî önleyici, onları haramdan kötülükten, fuhşiyyattan alı kor, onlan gözetler, korur, dünyada ve öteki âlemde bu fuhşiyyatın ve kötü yaşamanın zararını, şiddetli cezasını ona anlatarak ondan genci ve geniş anlamda insan nevini meneder. Bu manevî gücün insana vereceği müjdeler ve İlâhî armayan-!ar da onu

fuhuştan alıkor. Onu iki cihanda da iffeti sayesinde nerelere ulaşacağını anlatır. Öyle bir yapı kazanır ki insan, gizlide açıkta bu sözü edilen yaşama biçimine hiç yanaşmaz. Bu manevî kale ve kendisini dikkatle izleyen korunak sayesinde artık o, fuhşun etrafında dolaşamaz. Bu ancak bilgi ile ruhu terbiye ve teçhiz ile edeple, fuhşun kötülüğü anlatılarak veya binlerinin ona nasihati ile, insanın tabiatına uygun irşad ile gerçekleşir. Çünki insanın ruhu, eğer güzel ahlâkla terbiye edilirse, içine Allah korkusu konursa, bu o fertte içteki bir melik, bir sultan ve bir hâkim olur. Sahibini çeker çevirir. Bütün diğer organlar onun emri altında, hareket ederler ve insandaki bütün behimi güçlere bu iç engel hâkim olur, onlan geriletir ve insanı korur. Çünki içteki bir manevî sulta, tıpkı bir ülkedeki devlet başkanı veya sultan gibidir. Eğer bu sultan ve bu otorite sağlam ve hastalıksız olursa, ülke insanı da sağlam olur, yok o bozuk olursa hepsi bozulur. Nitekim denilmiştir ki 'insanlar, başlarındaki zatın gidişatına göre tavır alıp hareket ederler; *eu-Nâsitaiâ dîni mülfikihim.'* Sonra insandaki ruh ve akıl, devamlı olarak savaştığı behimi güçlere karşı zafer kazanması için insana yardım eder ve onun zaferini temine gayret eder, nusratını kolaylaştırır. Tabiî bu arada ruha ve akla, yani manevî men edici içteki güce, maddî yaptırımlar

ve cezalar da yardımcı olmalı ve onun hizmetini desteklemelidir. Bu maddî eczalar da, meselenin ehemmiyetine uygun ölçüde ve vazgeçirici güçte olmalıdır. Bütün bunlardan sonra alınacak diğer bir tedbir, evliliği kolaylaştıracak ve gençlere sevdirecek şartların hazırlanmasıdır. O kadar gayret edilmeli ve uygun şartlar hazırlanmalı ki, gençler henüz daha genç yaşlarında evlenmek ve aile yuvası kurmak için birbiriyle yarış etsinler, (v. 15) Bu evlenebilme ucuz olmalı, az cihaz kullanılmalı, genç henüz daha şehvetinin esiri olmadan, nefsine yenik düşmeden, gidip haram mahallere bulaşmadan, gayrimeşru yollara sapmadan o baş-göz edilmelidir."

"Gençler bir taraftan evliliğe teşvik edilirken, bir yandan da konunun ehemmiyeti ona anlatılarak, evlenip yuva kurmadığı zaman başına gelecek musibetler anlatılarak o korkutulmak ve dikkati çekilmelidir, Hiçbir özrü ve meşru mazereti olmadan evlenmeyen kişinin başına gelecek fenalıklar, uğrayacağı sorumluluk ona iyice anlatılmalıdır. Böyle bir durumda insanlar bir yandan nikâhı özler, bir yandan onun manevî sorumluluğundan korkar ve mesele de böylece güzelce ve selâmet ile halledilmiş olur."

"Bakınız nurlu şeriatımızda ve dinimizde nihakın dört türü ve mertebesi bulunmaktadır. Nikâh ya farz olur, ya mendub olur, ya mubah veya haram olur.[3] İslâm fıkıh kitaplarında dereceleri ve meseleleri genişçe yazılı olduğu gibi, evleneceklere ve velilerine İslâm'ın öğrettiği nikâhın, akıllı ve bulûğ çağına iren insana neler yüklediği bu eserlerde anlatılmıştır.[4] Sözgelişi İslâm dini bir mükellef için evlenmeyi farz ve mübah kılmış ise, o kimse evlenmediği takdirde, zaten tek başına yaşatarak dinimiz onu cezalandırmaktadır. Bu maddî bir cezadır. Ayrıca onu bu suçu sebebiyle bir de ahirette cezaya uğratacaktır. Evet, evlenme beşerî bir ihtiyaç, ondan kaçınmak ise bir nevi hastalıktır. Bunun insan ruhuna uygun ve en mükemmel devası ise Allah'ın koyduğu hükümlere ve nikâhın şartlarına uygun hareket etmek ve evlenmektir, (v. 16) Allah insan için en uygun olaıu onun hamuruna koyarak onu en güzel surette ve sîrette yaratmış, kudret eli onu İslâm şeriatının mâkul ahkâmına emanet kılmıştır. O Allah, insanın suretini böyle güzel yarattığı gibi, bünyesini de, evvelce yapılmış bir örneği olmaksızın yaratmış, ona mizaç ve karakter vermiş ve bu mizaç, sayılan hastalıklara kabiliyetli ve maruz kılınmış, hemen bunun yanında, kendince malum ve belirgin olan o dertler ve hastalıklar için de devalar ve ilaçlar yaratmıştır. Onun şeriat adlı devası ne güzel deva, o deva ne güzel şifa kaynağıdır. Çünkü insan bedenini en iyi bilen zat Allah'tır. Darb-ı mesel

de ne hoş söyler; evin sahibi eve en layık olan ve onu en iyi bilendir; *sâhibii'l-beyt eıl ra bih."*

"Biz sadede gelip kendi meselemize dönelim. Biz Halep'te iken gündüzleri çok sıcak, geceler ise çok soğuktu. Geceleri çok üşüyorduk. Zabitlere ve kumandanlara gelince, kumandanlar çadırda karyolalarında yatmıyorlar, fuhuş yuvalarına ve dans salonlarına gidiyorlardı. Fahişele-rin kucaklarında gecelemekte idiler.[5] Vakit sabah olunca bizim yanımıza ordugâha dönüyorlardı. Her cihetten çökmüş ve başı önüne eğik olarak. Sonra yalnız kalıp elbiselerini değiştirmeye çalışıyorlar, gece gündüz bu yerlere ya yaya gidiyorlar veya hantura (?) ile gidiyorlardı. Subayların âdeti şu idi, bir yerde eğer fuhuş ve fitne görmüşlerse, oraya uçarak gidiyorlardı. Birbirinin üzerine yığılıyorlardı. Eğer hayırlı bir iş varsa ve dinde beğenilen bir iş mevcut ise, o takdirde hepsi ondan kaçarak bir yerlere sıvışıyorlardı: Doğruluk ve akıl yolunu gördüklerinde oraya gitmiyorlar, ama kötülük ve sapıklık yolunu gördüklerinde o yola gidiyorlar; *vc in raev sebile'r-rilşdi lâ yettehizûhu scbîlâ ve in yerav sebile'l-gayyiyettehizûhu sebilâ...* âyet-i kerime.''

"Hiçbir zâbiti, İslâm mâbedlerinden birine, ibadet ve Allah'a kutluk görevini yapmak için gittiğini veya mescitler-

den birine girdiğini göremezsiniz. Fakat onları gruplar halinde fuhuş yerlerine ve münkerâtm işlendiği mahallere kalabalıklar halinde gittiklerini görürsünüz. Halep'e hareketimizden önce taburumuzun kâtibi vefat etti. Subaylardan sadece iki veya üç kişi cenazeye katıldı o kadar. Çünki her biri kendi dalgasında idi. Her halde bu üç kişi kıtada bulunan ve namaza gidebilecek durumda olan kişilerdi. Bunlar kim bilir ne kadar gümüş para, ne kadar altın sarı lira harcıyorlar. Sırf oynayan ve raks eden ve zina yapan kadınları bulmak ve seyretmek için. Ayrıca bu

yaptıkları işleri marifetmiş gibi birbirlerine anlatıyor ve onlarla öğünüyorlar."

28 Rebiü'l-evvel 1334 Perşembe Günü 21 Kânûn-i evvel 1331

"Alayımız Halep'te toplandıktan sonra, parça parça Irak'a gitmeye başladı. Her bir tabur ikiye bölünerek trene biniyorlardı. Sıra bizim tabura gelmişti ki, bugün ikindiden önce biz de ikinci kafile olarak trene bindik. Sabahleyin hava oldukça mutedil ve açık idi. Fakat geceleyin hem karardı ve hem de soğudu. Gece boyunca sabaha kadar trendeki kompartımanımızda titreşip durduk." (v. 18).

Amûde

2 Rabiü'l-âhir 1334 Pazar Günü 24 Kânûn-i evvel 1331

"Asker Teli Ermen'den kuşluk vakti çıktı. Çok rahatsız edici bir karla karışık yağmur yağmakta idi. Hava oldukça azgın, ama yerler ergin halde idi. Yolda gitmek ise oldukça zordu. Yoldaki çamur hem hayvanların ve hem de bizim ayaklarımızı tutuyor, yürümek zorlaşıyor ve hayli yoruluyoruz. Yorgunluktan ayrı askerlerin sırtlarındaki yük de onlar için taşınması zor bir şeydi. Düz yolda bile bu sırt yükü onların belini büküyor ve onları haddinden fazla yoruyordu. Yürüyüş ilerledikçe bu yorgunluk daha da artıyor,

askerin bir bölümü âdeta karıncanın sağa sola atıldığı gibi savrulup debeleniyorlardı. Bir kısmı sağa sola kıvrılıp kalıyor, bir kısmı inliyor, bir kısmı da ağlıyorlardı çocukların. İlgililer askerleri yürümeye zorluyor ve çeke sündüre götürüyor ve acımıyorlardı. Taburdan geriye kalmamaları için çaba sarf ediyorlardı. Bir erin kafileden ve birliğinden ayrılması veya geriye kalması tehlikeli durumların meydana gelmesini doğuruyordu. Çünki yollar haramilerden, yol kesicilerden ve hırsızlardan temizlenmiş bir halde değildi. Asayiş ve emniyet

yoktu yollarda. Yağmur ise bir saat dursa bile, iki saat şakır şakır yağıyordu. Bugün asker çok fazla yoruldu, takat getiremeyecek derecede yoruldu, keder ve üzüntü boyunlarında halkalar hatinde onları daralttı. Sonra güneş battı, şehre ve yola karanlık çöktü, artık simsiyah perdesini indirdi, (v. 21) Yol öyle bir hal aldı ki, ne yokuşu belli, ne inişi, ne çukuru tümseği belli ne düz yeri, ne iyisi belli ne kötüsü, ne su birikintisi belli ne de çamuru. Herkes hiçbir şey fark etmeksizin yürümekte idi. Herkes âdeta değ-neksiz, şaşkın yürüyen bir kör halini aldı, debelenip durdu. Hiç bilmediği bir arazi ve yol, ne talihsiz başımız varmış ama! Derken bu üzüntülü gecede Amûde'nin evlerine ulaştık. Asker burada evlere yerleşti, çamaşırlarını ve elbiselerini kuruttu, geceyi bu evlerde geçirdiler. Böylece yolculuğun dertlerini ve yorgunluğunu nisbeten üzerlerinden attılar. Ben de onlarla birlikte yürüdüm, onların daldığı çamura ve zorluklara, sıkıntıya ben de daldım, ben de yoruldum. Ben de onlar gibi yolculuğun bütün güçlük ve sıkıntılarını çektim, ama ruhumda bir üzüntü ve sıkıntı duymadım. Bedenimde de bir yorgunluk, ağrı sızı olmadı. Pek az yoruldum. Allah'ın bu lutfuna hamdler ve şükürler olsun. Bunun zahirdeki sebebi şu oldu; yolculuk sırasında yanımda Mısırlı bir tabip vardı. Seferberlikten önce siyasî bir sebeple onu tn-gilizler Mısır'dan çıkartmışlar. Onu nefyetmiş ve kovmuşlar. Bu zat Trablusgaıp savaşında bulunmuş, sonra Bağdat'a bizim orduya tabip olarak tayin olunmuş. Bizim tabura Re'sü'l-Ayn denilen yerde iltihak etti. Misafirimiz idi. Yolda zabitlerle birlikte yürümüyor, benimle yürüyordu hep. Çok az Türkçe biliyordu. Bu bilgisi de konuşup anlaşmaya yetecek kadar değildi. Benimle Arapça konuşuyordu, güzel konuşan, belagatli konuşan hatip bir kişi idi. Beni

çok sevdiğinden olacak ben de onu çok seviyordum. Sevgisi hasbî ve temiz idi. Kalbi temiz, ahlâklı, olgun, nifaksız, cahiliyet döneminin kibir ve gururu onda hiç yoktu. Mefse-detin de ahlâkı ve kişiliği üzerinde kötü etkisi bulunmamakta

idi. (v. 22). Arap ırkına mahsus necâbet, temizlik, cömertlik ve kerem gibi pek çok güzel ahlâk onda mevcuttu. İlme ve fenne âşinâ ve onların üzerinde konuşmayı, bu konulara dalmayı seven bir zattı. İlim ve fen üzerinde konuşmadan bir zaman geçirmek istemezdi. Konuşmaya ve ilmi bahislere bir daldık mı, ne yol sıkıntısı ne yorgunluğu duyuyorduk. Uzun bir yol da katetmiş olurduk. Taburumuzda beklediği ahlâkî güzelliği ve olgunluğu göremediği için çok üzgündü. Yol boyunca geçtiğimiz köylerin toprağına ve halkına zâbitlerin ve askerlerin yaptıklarını görünce çok üzülürdü. Kızar öfkelenir, içine atar, öfkesini yutar ama dışa vurmazdı. Bana onların yaptıklarını ve kendilerini göstererek, şaşkınlığın ve nefretini belirterek derdi ki; Mısın tekrar alırsanız orada da böyle bir yönetim ve halk ile böyle ilişkiler mi kuracaksınız? Kendilerine zulmettiğiniz bu ahali sizin vatanınızın insanı değil mi? Ontar sizin din kardeşleriniz değil mi? Bu diyar sizin vatan toprağınızın bir parçası değil mi? Bunlar aynı zamanda sizin vatandaş ve vatan kardeşleriniz değiller mi? Bunlara nasıl böyle zulüm yaparsınız? Buna gönülleriniz ve kalbiniz nasıl rıza gösterir?"

"Yol arkadaşım bu Mısırlı doktor, askerlere karşı çok şefkatli ve merhametli idi. Bizim tabiplerden ve bizim zabitlerden çok daha fazla onlarla ilgilenir onlara kolaylık gösterirdi. Yolda yorulan ve yürüyemeyen bir er görünce, hemen atından iner ve o çocuğu atına bindirir askerin gönlünü alır ve onu sevindirirdi. Bir gün atını, hasta bir ere verdi ve onu bindirdi, {v. 23) Erin atı ileri geçti, biz arkada kaldık onlardan geriledik. Doktor da çok yoruldu. Ona bağırdım; 'Çocuğa haber göndereyim, dursun, atınıza biner misiniz?' Dedi ki; 'İmam efendi bu teklif ettiğinizi yerine getirirsem, bu benim için utanç vesilesi alnıma bir kara leke demektir! Yorgunluktan ölsem, bu durum bana daha hafif gelir, eri indirip kendim atıma binmekten. Ben sadece görevimi yaptım. Askeri bırak o da nasıl isterse Öyle davransın!' Yolda

onunla konuştuğumuz, ilmi meseleler daldığımız sırada atına binmez, yanımda benimle birlikte yaya

yürürdü. Çok kere atından iner ve bana binmem için ciddi ısrarda bulunurdu. Atı durdurur, atın gemini tutar ve 'Ben atta, siz yaya giderken ben yorulmaktayım. Allah aşkına atıma bin imam efendi!' Ben de niçin binmediğimi ona anlatır ikna eder ve atma hiç binmezdim. Doktor bey aramızda, ülkemizden uzakta kalmış bir garip misafir durumunda idi. Ona hürmet etmemiz gerekirdi. Sonra o yaya gidince benden fazla yorulmakta idi. Bizim dayandığımız kadar yorgunluğa dayanan bir yapıya sahip değildi. Şöyle söylerdi devamlı; Toprakta yürürken bilgi sahibi olmak, atta gitmekte fakat cahil olmakla müsavi olabilir mi?' Bu sözüyle taburdaki diğer imamların ilimle ilgilerinin olmadığını ima ederdi. Cahil ve fakat ata binen kumandanlara söz dokun-dururdu. Ben de ona; 'Aman efendim affedersiniz, sözünü ettiğiniz ilim ile bizim ilgimiz yoktur, ilim nere biz nere?' cevabını verirdim."

"Bana hüsn-i zanda bulunmaktasınız efendim. Eğer ilim ve fazilet sahibi olsaydım, Allaha şükrederdim. Bu sözü şu ifadeye cevap olarak vermiştim; 'fazileti ancak faziletliler bilebilir; *întıema yarifu'i-fadle zevuh.'* 'Fakat bizim askeriyede durum şöyledir; askeriyede cehalet ve dinsizlik, dini inkâr adettendir, yaygındır. Bu vasıflara binit verilir, bu vasıfları olanlar binerler. Siz cehaletle katır ve at gibi binitlerin eşitliğine lütfen şaşmayınız birliğimizde. Size bundan daha şaşılacak bir durum söyleyeyim mi doktor beyim, canım? Etrafınıza bakınız lütfen, cehalet ile at eşittir. Halbuki insan şerefli at ise onun dununda olan bir canlıdır.' Tabip bey sözlerime aşırı derecede güldü ve 'Dediğiniz doğru iki gözüm imam efendi' deyiverdi. İşte böyle bazen derin anlamlı ifadelerle onunla şakalaşır ve birbirimize nükteler anlatırdık."

"Bir gün tabur kumandanımız, benim binmem için bir başka merkep verdi. Duruma şaşırdım, âdeti olmayan bir iş yapmıştı kumandan. Durumu soruşturdum tahkik ettim, meğer bizim arkadaşımız olan Mısırlı tabip, alay ve tabur kumandanlarına birkaç kere şöyle konuşmuş; 'Ben birliklerde bir takım cahil imamlara rastlıyorum, dinin hakika-tından, şeriatın yüceliğinden ve teknik bilimlerden söz ediyorlar, ama bir tek kelime Arapça konuşamıyorlar. Bu

imamlar atlara biniyorlar, ama falanca imam — benim adımı veriyor— gördüğüme göre âlim, ilimde büyük mertebe sahibi bir kişi... şöyle şöyle... o yaya yürüyor yollan. Yolculuğun bütün meşakkatlerine katlanıyor bu zat Ben bu hale çok üzülüyorum, kederleniyorum, sîzlere teessüf ediyorum' —Tabibin sözü burada sona erdi— Tabib bu sözleriyle kumandanlara bir şeyler anlatmak istiyor, bazı kumandanlar Arapça tercüman bularak ne dediğini anlamaya çalışıyorlar. Ben bunu duyunca hemen doktora koştum, ondan böyle konuşmamasını istedim, bu sözünün mahzurlarını ona anlattım. Çünki o askeri kanunları bilmediği gibi, zabitlerin huyları ve karakterleri hakkında da bilgisi bulunmamaktaydı. Ata binen benim gibi diğer imamları da benim statümde imam zannediyordu. Halbuki onlar devamlı statüde *muvazzaf imam* idiler. Ben ise *mükellef imam* idim. Onların kanunlarında —yani askerî kanunlarda— aramızda büyük fark mevcuttu. Ayrıca ben bu tür takışmaların kumandanlara kadar gitmesine taraftar değildim ve kendi kendime bir fırsat kollamakta idim. Böyle bir fırsat doğarsa, kumandana yazacağım bazı şeyler olacaktı, bunları tasavvur etmekteydim. BÖylesi sessiz kalmak daha iyi idi, yüzsuyu dökmemiş olacaktım. Ne ise doktoru buldum, sözü o açtı ve niyetini söyledi, ben de bu işin mahzurlarını arz ettim ve 'aman söyleme' ricasında bulundum. 'Bu tür şefaatlerin ne size ne de bana yararı olur. Ben istirham ederim bu sözleri onlara bir kere daha söylemeyiniz. Ama ben bu teşebbüsünüz için size ayrıca çok

çok teşekkür ederim. Kumandanlar ve imam görevliler sizin zannettiğiniz gibi değillerdir. Yüzünüze karşı bir şey demezler ve isteğinizi yerine getirecek gibi görünürlerse de, (v. 26) aman sakınınız gizli bir şerrin ateşinde, bu ateş onların içlerinde gizlenmektedir.' Sözlerime taaccüb etti ve üzüldü. Birkaç gün sonra bana şunları söyledi; 'İmam efendi! Bana söylediğin sözler gerçekten çok doğru sözler imiş. Ben bu konuda bazı işaretler ve alâmetler gördüm ve sezdim.' Ben de ona şu cevabı verdim; Evet, bu kardeşiniz ve arkadaşınız çok kere tahmininde yanılmaz."

Nusaybin

3 Rebiü'l-âhir 1334 Pazartesi Günü 25 Kânûn-i sâni 1331

"Tabur Amûde'den ... den sonra (Dahve) yürüyüşe başladı. Hava bulutsuz güzel ve mutedil, doktorla aramızdaki durum evvelki yolculuklardaki gibi aynen. Güneş battıktan sonra taburumuz Nusaybin'e vardı. Ufukta kapalılık mevcut değil (Felale). Tabur ertesi gün yola devam etmedi, asker istirahat etti, beden ve elbise temizliği yaptı. Ayaklarına tuzlu su verildi ve tedavide bulunuldu. Çünkü çok yürüdükleri için ayaklan hastalanmıştı, şişmiş ve su toplamış idi. Hasta olan çocuklar da hastaneye gönderildiler. Halep'te vefat eden tabur kâtibinin kalan malları kumandanlar arasında müzayede usulü ile satıldı. Şehir şu durumda idi; şehrin ortasında suyu bol, tatlı bir nehir akıyordu, (v. 27) Fakat şehir ahalisi bu sudan çok az istifade etmekte idiler. Şehrin toprağı, ziraata imara ve çok çok bahçe ve bostan yapmaya müsaitti. Göz alamayacak kadar geniş bir araziye mâlikti Nusaybin. O kadar bol suyu ve tatlı suyu olmasına rağmen, sular boş akıp gitmektedir. İlçe toprağında ziraatta ve imarda kullanılan bölümden çok fazla âtıl toprak, istifade edilmeyen arazi bulunmaktadır."

"Beldenin dükkânları ve çarşıları mamur ve düzenli olmayıp intizamsız bir yapıya sahiptir. Alış-verişleri düzgün olmayıp hile ve düzenden ibarettir. Aldatma ve pahalı satma almış yürümüştür. İnsanların üstü başı eski, yiyip içtikleri ise temiz olmayan şeylerdir. İçtikleri su da temiz değildir. İnsan tabiatı suyu içerken tiksinmekte ve içmeyi arzu etmemektedir. Sokaklarda caddelerde çöp hayvan tersleri ve benzeri şeyler dökülü saçılı. Hatta insana eza veren bazı hayvan ölülerine bile rastlanmaktadır. Beldenin şu haldeki görünüşü müslüman ahaliyi utandıracak bir durumdadır. Bu durum aynı zamanda İslâm dini için de bir ayıp ve üzüntü kaynağıdır. Bir yabancı gayrimüslim bu şehri görürse, bu durum müslümanlar için utanç sebebi olmalıdır. Halbuki tarihte Nusaybin'in yaygın bir şöhreti ve ölmez bir hatırası bulunmaktadır. Çünki burayı kahraman müslüman askerleri küfür elinden kurtarıp ülkeyi fethetti-

ler ve burasını küfür pisliğinden arındırmış oldular. Dolayısıyla burasını iman nuruyla tezyin ettiler ve İslâm süsü ve ziyneti ile, İslâm temizliği ve nezafetiyle süslediler.
Bu yüce nur zamanla batmaya ve sönmeye yüz tutmuş olmalı ki bugünkü durum meydandadır. Geleceğin ufkundan da bu nur batmış bulunmaktadır. Zannedersem sekenesinin büyük bir bölümü 'Şi'anın Ca'ferilerin gulat ve aşırıları ile Rafiziler' olmaktadır, (v. 28)

Döğer

5 Rebiü'l-âhir 1334 Çarşamba Günü 27 Kânûn-i sâni 1331

"Nusaybin'den askerler bugün kuşluk vakti çıktılar. Hava oldukça kapalı ve fakat şikâyet edilecek bir durumda değildi. Yalnız yol emniyeti yoktu. Çünkü Kepse bölgesinde yolu kesen insanların bulunduğu haberi gelmişti. Anarşistler de askere saldırıp yağma yapmak için bazen yola çıkmaktadırlar. Bu yüzden her birlik, kendi yol emniyetini

almak zorunda kaldı. Askerin önünde bir birlik tarassut ve gözetleme araştırma görevi yaptı. Sağ canipteki ler, sol câniptekiler, artçılar hep kendi birliklerinin emniyetini özel olarak aldılar. Hepsi bütün asker savaş durumunda yürüdüler. Merkep ve hayvan kafileleri, hemen öncülerin bitişiğinde gitti yürüyüş esnasında. Birkaç saat yürümüş idik ki, birden yağmur bastırdı. Böylece yağmur sebebiyle yollarda biraz çamur belirdi. Biraz da soğuk çıktı, ortalık hafif soğumaya başladı. Askerde bir rehavet ve bir yorgunluk emaresi görüldü. Fakat şükredilecek nokta şu ki yürünecek yol kısa idi. Bugüne ait yürüyüş ikindiye yakın bitti ve asker Döğer denilen beldeye vardı. Selâmetle yolculuk bitti, bir olay olmadı ve herkes yolun kısalığına sevindi." (v. 29).

Kerb il

6. Rebiü'l-âhir 1334 Perşembe Günü 28 Kânûn-i sânil331

"buğun sabahleyin asker Döğer'den çıktı, yürümeye başladı. Hava latifti ve güzeldi. Yol da iyi idi, pek fazla zahmet olmadı yürüyüşte. Yalnız yolda bir nehre rastladık, onun üzerinden geçmemiz biraz zorca oldu. Askerin yürüyüş tertibatı bir gün evvelkinin aynı idi. Söz konusu tehlikeler sebebiyle bu tertibat üç beş gün daha aynen devam etti. Sonra ilk geldiğimiz menzil Kerbil oldu, oradan da De-mirkapı denilen beldeye vardık. Yollarda su azdı, içecek iyi su bulamadık, hep bulanık sularla karşılaştık. Akarsu yoktu, durgun sular vardı. Buralara, sızıntı sularının birikmesi için çukurlar açılmıştı, oradan su aldık. Bu sular da kokmuş, teaffün etmiş durgun çamurlu sulardı. Kimse bu sulan eğer susamamış ise içmedi. Subaşlarına da nöbetçi dikilmişti, onlar abdest almamıza engel oldular. Çok zor birkaç yudum su verebildiler. Bu menzilin arası çok uzun olması sebebiyle asker çok yoruldu. Sonraki menzilimiz Uk-letü'l-göçer, ondan sonraki menzil ise Uveynat idi. Buralar çöl mıntıkalar idi. Tozluk ve boz arazisi olan beldeler. Isınmak için mahrukat ve

odun bulmak mümkün olamadı. Yerdeki kuru otlara yöneldik, onlan da aşırı yağmur sebebiyle koparmak toplamak mümkün olamadı (v. 30) Bazı yerlerde su baskınları ve seller meydana geldi, ateş yakıp ısınmak mümkün olmadı. Asker yemek pişirilemediği için aç yatmak mecburiyetinde bırakıldı. Havası sıtma doğuran hasta bir hava, sulan da ciddi ölçüde tuzlu yerlerdi buralar. Geceleri ise çok soğuk oluyordu."

"Bir asker vefat etti, onu bu çölde küçük bir tepeciğe defnettik. Çocuğun hayatı gariplikle geçmişti, vefatı da garipçe bir ölüm oldu. Yıkayıp kefenleyecek imkân bulunmadı, sadece yıkanabildi, bir de vücudunun bazı yerlerini örtecek bez bulunabildi. Bu kefen de eski elbise parçaları ve çadırlann eskimiş bölümlerinden ibaret idi. Bir kabir kazıldı, doğru dürüst bir lahit açma imkânı da olamadı. (Bir cümle kaldı) Allah ona rahmet eylesin... Sonra üzerine otlan attık ve toprakla kabrini kapattık."

Zenazil

"Sonra yürüdük ve Zenazil isimli menzile ulaştık. Buranın da suyu acı ve tuzlu idi. Bu yüzden pişirilen yemekler de su sebebiyle tuzlu oldu, insanın yemeye gönlü kalkmadı. Birkaç gün mecburen açlık gereği bu yemekleri yedik. Menzilde ne şepit ve ne de ekmek vardı. Asker mecburi olarak, çantasındaki peksimetlerinden bir günlük miktarını bu menzilde yedi. Yine bu menzilde de asker aç ve susuz olarak yattı ve geceyi böyle geçirdi."

Zenâzil'den

11 Rebiü'i-âhir 1334 Perşembe Günü 4 Şubat 1331

"Asker sabahleyin aç ve susuz olarak Zenâzil'den ayrıldı ve zorla yürümeye başladı (v. 31). Adeta son takatlerini sarf ediyorlardı erler. Yolun uzunluğu onları epey

güçten düşürmüş ve üzerlerinde yorgunluk ve bitkinlik emareleri çokça görülmeye başlamıştı. Sırtlarında da ağır yükleri vardı. Halep'ten beri bellerini doğrultmalarına yarayacak besleyici bir gıda da alamadılar. Zaman zaman aç ve susuz olarak yatıp geceledilerler. Bugün de öyle bir gündü, yağmur ve çamur pek bol idi. Bugünkü yolculuk, evvelkilerinden daha da meşakkatli oldu. Bu sefer onların bütün güçlerini ve takatlerini alıp götürdü, çocuklar epeyce yoruldular, perişan oldular. îaşe işiyle uğraşan takım, sabah erkenden kalktı, niyetleri askere yemek vermek idi. Belirli bir yerde mola sırasında bu işi yapacaklardı. Daha henüz iki fersah kadar gitmemişlerdi ki, îaşe arabaları çamura saplanıp kaldı. Tabur arkalarından yetişti, onları kurtarmaya çalıştılar. Fakat neredeyse boylu boyunca çamura gömülmüş idiler. Büyük bir zahmetle onları çamurdan kurtardılar çıkardılar. Asker kendilerine yemek pişeceğini zannediyor, böyle bir ümitle yürüyordu. Konuşmalar bunun üzerine idi. Bu arada yürüyüş esnasında, yemek hazırlanacak, onlar yiyecekler ve belleri doğrulacak daha sağlam basacaklardı yolda. Ama bir de arabaların çamura saplandığını görünce ye'se düştüler ve ümitleri yok olup gitti. Bir sefer daha yıkıldılar ve daha da güçsüzleştiler."

"Sonra asker Dicle'nin bir yakasına vardı. Orada uzunca bir süre istirahat etti, tam manasıyla dinlendi. Askerin sırtındaki yükler de buradan itibaren hayvanlara yüklendi. Hayvanlar ve askerler Dicle ırmağından kana kana bir su içtiler ve susuzluklarını giderdiler. Uzun zamandır tatlı bir su içmemişlerdi askerler. Birkaç saat sonra tabur artık Musul yolunu tuttu. Henüz daha yolun başlangıcında idiler ki, birden yağmur yağmaya başladı. Yollar hemen çamurladı. Yolun bir bölümü de düz olmayıp eğimli bükümlü idi, Yokuşlar ve inişler bulunmaktaydı yolda. Hayvanlar ve erler zaman zaman çamura saplanıyor, ayaklar batıyor, zorla çıkarılıp yola devam olunuyordu, Hayvanların sırtlarındaki yükler zaman zaman indirilerek onlar çamurdan

çekiliyorlardı. Çamur deryası içindeki arabaların perişanlığını sorma gitsin. Devamlı olarak çamur deryasında boğazlarına kadar batıp çıkıyorlardı. Arabacılar kurtulmak için yardım ister, bağrışırlar. Bu durumda askerin yürüyüş nizamı da ister istemez bir zaman sonra bozulup dağılıyordu. Ama son takatlerini da harcayarak, at üstünde gitmekte olan zabitlerle birlikte onlar yola devam ediyorlardı yine de. Bazen takatsiz kalıyor, kafileden geride onlara yetişmeye çalışıp, daha da yoruluyorlardı. Sonra sıhhiye erlerinden birkaçım yorulan ve hastalanan, yaralanan erlere yardım için ayırdılar. Bu erler hem kendileri zahmet çekiyor ve hem de yolda kalan, yürüyemeyen arızalanan çocukları dayak-değnek sefer kafilesine katmaya gayret etmekte idiler ve onların işleri daha da zor oluyordu. Sıhhiye erleri olan hasta bakıcılar, yolda yürüyen erlerden daha güçlü ve daha dayanıklı insanlar değildiler. Çamurlu yoldaki zahmeti ve meşakkati onlar da ayrıca aynen çekmekte idiler diğerleri gibi. Bu durumda zayıf kalan, yardıma muhtaç olan erler, sıhhiye eratına artık bela üstüne bir bela oluyor ve onların işi iki kat artıyordu. Önce onların kollarına girip, merhametle yardım etmeye çalışıyorlar, (v. 33) yorgun çocuklar gidemeyince bıı sefer biraz daha onu kucaklayarak azıcık şiddet gösteriyorlar, sonra artık yardım, onları sürüyüp tekme tokat kafileye ulaştırmaya kadar varıyordu. Baktılar ki er yürüyecek durumda değil, onu artık bir yaş deriyi debbağın tuttuğu gibi avuçlayıp tutarak sürüyerek götürmeye gayret ediyorlar. Eğer er yürüyemez hale gelmiş veya bayılmış ise, onu merkebin üzerine heybe atar gibi atıyorlar. Çocuğun kafası eşe-

gin ön tarafında göğsüne doğru sallanır, vücudu artık iki yana sarkıtılmış, bu arada bol dayak tekme tokat mevcut oluyordu. Aynı dayak merkebe ve eşeğe de eksik edilmemekte idi. Sonra onları bir başka grup teslim alıp bir müddet de onlar çekip söndürüyorlardı. Musul'a kadar durum bu hal üzre devam edip gitti. Bazı erler eşek üzerinde

taşınırken vefat ettiler, ağıt figân onlar getirildiler, eşek üzerinde taşınırken feci bir görünümleri vardı; îki elleri ve iki ayakları eşeğin yan taraflarında yere doğru dönüp sarkmış, sağa sola çarpıp duruyorlar, merhumun başı ise eşeğin göğsüne inmiş o da eşek hareket ettikçe sağa sola savrulup ve atılıp gitmekteydi. Gece oldu, askerin elemi, kederi, yorgunlukları ve işleri daha da arttı. O kadar ki 'sel artık temelleri ve binanın tamamını sarmıştı' meseli bu anda söylenebilirdi. Ben de bedenimde aşırı dayanılmaz bir yorgunluk duymakta idim. Yol arkadaşımız Mısırlı doktorun durumu da aynı idi. Bazen yanımızda atma biniyor, bazen attan inerek konuşmalarımız yaya olarak devam ediyordu. Yorgunluk ve bitkinlikten bugün, konuşmalarımızın ve birlikte hareketimizin pek semeresini fark edemedik. Ama yine de bu değerli yol refikimiz olmasa idi, bugün bitkinliğimiz ve takatsizliğimiz kat be kat artacak dayanılmaz bir hal alacaktı, (v. 34) Belki ben de eşekle taşınır hale gelecektim veya eşek sırtında ölenlerden biri de ben olacaktım. Allah Teâlâ'ya bu İhsam ve lutfu için her durumumuza mahsus olmak üzere hamdler etmekteyiz."

"Asker Musul'a büyük bir yorgunlukla, bitkin bir halde gecenin üçte birinde vardı. Hükümet konağının yakınındaki bir meydana çadırlarını kurdu. Artık Bağdat'a gidinceye kadar burada bir müddet kalıp dinlendik."

Musul

14. Rebiü'l-âhir 1334 Cuma Günü 5 Şubat 1331

"Askerin teçhizatı, malzeme ve hazırlıkları kontrol edildi ve eksikleri tamamlandı. Bugün yağmur daha da arttı, etrafta seller oldu, çadır bölgesinde de su birikintileri oluştu.

Ben hasta durumdayım. Bedenimde ıstırabım ve ağrılarım daha da artı. Bütün bunlar yorgunluk ve sefer

şartlarının doğurduğu rahatsızlıklardır. Sonra hazımsızlık ve kamımın şişmesi sebebiyle midem de rahatsızlandı. Bu rahatsızlık günlerce sürdü, beni tedirgin etti. Gerek midemdeki rahatsızlık ve gerekse zaman zaman karnımda vukû bulan şişlik beni çok rahatsız ediyordu. Ben yine de doktora gidip muayene olup derdimi anlatmadım, (v. 35) Biraz da ben bugünlerde doktora çıkmayı uygun ve hayırlı görmedim.[6] [7] [8] [9] [10] [11] [12] Kendimi perhiz ederek, az yiyerek tedavi etmeye karar verdim. Mümkün mertebe kendimi soğuktan koruma kararı aldım. Niyetim şifâyı sadece Allah zü'l-celâldan istemek idi. Öylece de yaptım. Üç veya dört gün daha hasta kaldım, sonra Allah bir şifa lütfetti iyileştim elhamdülillah. Musul'a hareketten önce Allah bir nekahet ve canlılık verdi."

"Musul şehrinden bahsetmeliyim. Bu şehir Dicle nehrinin sağ yakasına kurulmuş, eski bir şehirdir. İlk çağlardan günümüze kadar gelmiş eski atik bir şehirdir burası. Nice Nemrutlar gördü bu şehir, nice olaylara şahit oldu. Nice eserler buralarda yapıldı ve günümüze kadar geldi. Musul'un sokakları ve caddeleri eski yapıdadır. Öyle görünüyor ki, hemen hemen medeniyetle yaşıt bu yapılar. Çarşıdaki binalar ve dükkânlar da eski tarzda yapılmış şeyler. Hükümet binasına ulaşan büyük caddenin iki yakasında yeni mimaride yapılmış bazı binalar görülmektedir. Burada günümüz mimarisine ait bazı binalar ve yapılar mevcuttur. Sokaklar ve caddeler hem dar hem de düz değil eğri büğrü yapılmışlar. Geceleyin şehri tanımayan, yeni gelmiş bir garip, mutlaka bu caddelerde başını, duvarlarda bulunan ahşap (Nâtielerden) yapı elemanlarından birisine çarpar, vurur veya duvarlardaki kazıklardan birisini göremeden gözüne sokar, çarptırır veya bilmeden görmeden bir çukura veya bir helâ ayağına girer, batar." (v. 36)

"Çarşıda cadde ve sokaklarda temizliğe dikkat edilmemektedir. Şehirdeki belediye teşkilatı, ya vazifesini yapmıyor veya şehirdeki temizlik ve nezafet meselesine önem vermiyor. Vilayet merkezi olan böylesine büyük bir beldeye bir şehre yakışan temizlik Musul'da maalesef bulunmamaktadır. Ana caddeler, sokaklar, çöp yığınlarıyla dolu, âdeta mezbelelik halindeler. Büyük abdest, hayvan tersi caddelerde yığılmış ve cadde kokmuş bir halde. İnsanın burnu rahatsız olmaktadır, insanlar ya bu kokulan duymamakta veya alıştıklan için artık önemsememektedirler. Ben bilemiyorum, acaba bu insanların duyu organları dört tane midir? Yoksa bunların koku alma melekeleri dumura mı uğramıştır? Musul'daki Islâm'a esefler ve yazıklar olsun, ne kadar üzülsek ve tasalansak yeridir. O Islâm dini ki, henüz Fars ve Roma devletleri temizlik nedir bilmezken bu yerlerde onlara temizliği gösteren, temizliği inancın ve imanın bir bölümü sayan ve insanlara.temizliği öğreten o din ve o müslümanlar olmuştur. Fakat bugün bu temizliğe riayet eden ve uygulayan insanı, bu büyük ve tarihi şehirde çok az görebilmekteyiz. Nerede o temizlik öncüleri ve nerede bugünkü hal? Bir gün şehri biraz tanımak ve gezinmek niyetiyle ordugâhtan dışarıya çıktım. Dicle boyunca yürümeye çalıştım. Ama ayağımı atacak temiz, pislikten arınmış bir nokta bulamadım. Şaştım kaldım, üzüldüm, ne diyeceğimi bilemedim. Sonra kızdım ve öfkelendim. Sonra temiz bir toprak parçası ve bir tepecik aramaya koyuldum, bu pisliklerden salim kalmış. Köprü caddesine gelinceye kadar böyle temiz, bakımlı bir yol ve bir caddeye rastlayamadım."

"Nehir boyunca insanların su içmeleri için çeşmeler ve su yerleri yapılmış. Fakat biri diğerinden daha berbat ve daha da mülevves halde. Koskoca sahil boyu mezbelelik gibi, pislik içinde. Herkes çöpünü ve hatta heladaki pisliklerini hep Dicle'ye dökmüş. Her türlü pislik, çöp ve sair atıklar

yanında bir de helaların oraya boşaltılması, temiz suyu ile şehre hayat veren Dicle'yi bir tür cezalandırma ve bir nevi ona kötülükte bulunmak demektir bu hal. Evde çarşıda ne kadar insanı ürküten, tiksindiren atık ve pislik ve büyük küçük artıklar varsa hepsinin atıldığı yer bu temiz Dicle'nin kucağı olmuştur. Şehrin çöplüğü olarak bir

yer belirleyip, üşülünce oraya atıp, onlan orada eritme yoluna gitmemişler ve şehrin göbeğinde caddelere gelişi güzel pisliklerini sergilemişlerdir. Dicle de bu adamların pisliğine şaşırmış kalmıştır. Bu Dicle ki, onun temiz suyu, karnına Yunus aleyhisselâm gibi bir nebiyi alan büyük balık yetiştirirdi. Temizdi, afifti bu adamlar pisliklerini atıncaya kadar. Bu temiz nehirdeki balık, Hz. Yunus'u düşmanlarının zulmünden koruyarak, bu temiz suda beslemiş ve onu temiz bir araziye bırakmıştı. O yerler bu topraklardı."

"Dicle nehrinde bir başka pislik ve koku kaynağı, içine petrol ve bazı maden atıklarının ve bakiyelerinin karışması durumudur. Nehirde gaz sızıntısı da mevcuttur. Gün boyu özellikle de sabah vaktinde bu nehirden kerih maden, gaz ve petrol kokusu etrafa bolca yalıınaktadır. Yakınında olanları bir tarafa bırakalım, çok uzaklarında olanlar bile bu pis kokulardan rahatsız olmaktadır. Koku alma duygusu sağlıklı ve yerinde olan bir insanın dayanamayacağı bu pis kokular her an beldenin her noktasına bolca yayılmaktadır."

"Dicle'nin görünümü ve manzarası ise kenarından bakanların içini açacak ve onları mutlu edecek derecede mükemmeldir, parıltılı ve revnaklıdır. Eğer bu koku olmasın, Dicle kenarındaki bir duruş, insanın içindeki kederlerin, gamların, gurbet hissinin ve her tür olumsuz halin kendinden uzaklaşmasına sebep olacak güçtedir. Bu koku, eteğini sürüyerek şehrin bir başından ötesine dolaşır ve

şehre hâkim olur. Eğer bu koku olmasa, Dicle bir baştan öteki başa şehre, ziyaretçilere hayat veren hâliyle, özellikle de havanın durgun ve mutedil olduğu mevsimlerde şehre hayat bahşeder (v. 38) Fakat kokular artar, rüzgar çoğalır yağmur da aşırı yağmaya başlarsa, artık etrafı seller alır, Dicle'nin rengi kıpkırmızı olur, o da köpürüp taşar, çehresindeki güzellik gider, sıkıntılı bir çehre yerine gelir, artık o da silahını çekerek şehri tehdit etmeye başlar. Dalgaları artırır, kenarlara vurur zarar eder, (hülasa intikamını o da alır şehirden). Dicle bazen kabarır dalgalanır, o zaman sanki onu Musul'a saldırıyor zannedersiniz. Bazen da kendi içine büzülür, o zaman da tekrar saldırıya geçeceğini umarsınız. Bu durumuyla o kükreyen bir arslanı andırır. Hemen avına saldırmaya hazırlanan bir arslanı. Kendi saldırısını belli et-

memek için türlü hilelere başvurur veya yine saldırıya ve mübarezeye, hasmı ile kapışmaya hazırlanan bir kahraman savaşçı da diyebilirsiniz ona. Gözleri ve yüzü kızarmış, boynuzlarıyla kıpkırmızı halde Musul'a saldıracak gibi. Öfkesinden kalbi göğsünden fırlayacak hale gelmiş, kin ve öfke yüklü olarak saldırmakta. Kızgınlığından dolayı gözleri yanan öfkesi azmış bir canlı gibi Dicle."

"Dicle üzerindeki köprüye gelince, bu yapı Dicle'nin omuzlan üzerine kurulmuş, oldukça geniş ve oturaklı bir yapıdır. Onun bir cadde halindeki uzantısı Ninova'ya kadar varmaktadır. Ninova, Musul'a yarım saat veya çeyrek saat kadar mesafedeki bir yerleşim yeridir. Ninova'nm ortasında bir tepe (Rabve) bulunmaktadır. Onun üzerindeki eserler yapının, vaktiyle insan eliyle yığılarak yükseltildiğini göstermektedirf?). Üzerinde çok yüksek bir bina (veya kubbe) mevcuttur. Sol tarafında ise, üzeri değerli kumaşlarla örtülü bir kabir bulunmaktadır. Bu şehir halkının ifadesine göre, kabir Peygamber Yunus aleyhisselâm

efendimize aittir. Kabri ziyaret edenler, buranın Yunus aleyhisse-lâma ait olduğu inancıyla ziyaret etmektedirler."[13]

"Ben de aynı inançla orayı ziyaret ettim, bu büyük peygamberden istifaza ettim, Allah'tan onun şefaatini diledim. Bu kubbenin sağ tarafında da bir cami bulunmaktadır. Buranın diğer cami mihraplarına göre kıblesinin biraz çarpık olduğunu müşahede ettim. Bu mihrap ve yerine oturtulu-şu, camiye buranın sonradan eklendiğini göstermektedir. Üzerindeki işaretler insanın aklına bunları getirir. Kubbe yani binanın kendisi çok eski olmasına rağmen, mihrabın daha yakın zamanlarda yapılmış olduğu kanaatine vardım. Kubbenin etrafında eski tarzdaki bir mimari ile yapılmış hücreler mevcuttur. Bu odalann arasında da karanlık dehlizlere rastlanmaktadır. Bir takım eğri büğrü dehlizler mevcuttur burada. Cami maalesef garip durumda, orada namaz ve ibadet yapılmamaktadır herhalde."

Musul'dan

17 Rebiü'l-âlıir 1334 Pazartesi Günü 8 Şubat 1331

"Asker sabahleyin Dicle'nin Şat bölgesinden Keleklere binmek üzere hareket etti. Birliklerimiz keleklere binip gitmeye hazır hale gelince, birisi yüksek sesle ezan okudu ve harekete hazırlandık. Bu ezam denizciler yani kelek tabir edilen kayıkları süren şahıslar okudular. Bu zat onların baş-kanları imiş. Yolculuğun selâmetle geçmesi için bu İslâm ezanını bu adamların okuması adetten imiş. Derken Keleklerden kurulu filo, Bağdat'a doğru hareket etti. Orada toplananlara veda edildi, onlar da iyi yolculuk dilediler. Bu uğurlama ve selâmet dileme şehir halkının misafirlere bir tür ikramı imiş. Fakat bizim zabitlerin çoğu, ne ezanla ilgilendi ve ne de selâmet dilekleri ve dualarıyla. Onlar yine kelekte de içki sofralarını kurup alet ve edevatı ortaya serdiler. Değerli değerli kadehlerde şarabı içmeye

(Bintü'l-kermi içmeğe) hazırlandılar, (v. 40) Dicle'nin eni, bindiğimiz Kelek limanından yaklaşık yüz elli metre kadardı. Bindiğimizde rüzgâr hafif hafif dalgalarla oynamakta idi. Binitlerimiz de bu dalganın altında çok neşe ile rahatça yüzüyorlardı. Birkaç saat böyle mutlu ve sakin gittik. Sonra bir rüzgâr çıktı, neredeyse keleklerimizi devirecek güçte idi. Kelekler böyle aşın dalgalı ve rüzgârlı zamanlarda bir kenara çekilir bekler ve rüzgâr dindikten sonra ancak gidebilirlermiş. Denizciler de mecburen bir limana kelekleri çektiler orada üç-beş saat kadar rüzgârın dinmesini bekledik. Karaya çıkınca mecburen çadırları kurduk, bunun üzerine müthiş bir yağmur başladı, askeri ve çadırlarımızı hep ıslattı. Askere ait hayvanlar ve mekkâre takımları karadan gitmişlerdi. Çünkü kelekler sadece eşya ve insan taşımaktadırlar."

[1]

"İşle vadilerle çevrilen, biribirinden ayrılan sonra yine birleşen bu korkunç görünümlü dağlara millet Gâvur Dağı adım vermiş, yörede öyle anılmaktadır. Arapça Kâfir Dağı demektir."

[2]

"Mesela Musul vilayetinde Seyyidünâ Şit nleyhisselnmın kabri vardır. Nino-va şehrinde Yunus aleylıisselnmın ve Kerkük'te kale yakınında Danyat, Yahya ve Üzeyir aleyhisselamtamı kabirleri bulunmaktadır. Daha başka peygamber kabir yerleri de mevcuttur."

[3]

"Sizden gücü yetenler evlensinler. Çünki evlilik insanın gözünü haramdan en iyi koruyan vasıtadır. İffetini de en iyi evlilik korur... Hndis-i şerif."

4

"Bir kimse sağlıklı ise, parası ve evlenecek mâlî gücü varsa, zina korkusu da yoksa, eğer eşine zulüm etmeyecekse, nafakasını temin edebilecekse bu kişinin evlenmesi sünnettir, yani gereklidir. *Eıı-Nt'hr* isimli eser. Kadınlara karşı aşırı istek varsa, kötülüğe sapma korkusu mevcut ise o takdirde vacip yani evlenmesi farzdır. Eğer zinaya düşme tehlikesi muhakkak ise o durumda evlilik farzdır o kişiye. Eşine zulüm ve baskı gibi işler yapmasından korkulur bir dengesiz, kişi ise o takdirde onun evlenmesi haramdır. Evliliğin ve nikâhın ilanı gereklidir ve önce bir nişan konulması gerekir. *(Kı'iızii'l-kyıîıı nln mclııi'l-kcıız)* (v. 17)''

5

"O günlerde ben bmitsizdim, bana hayvan verilmemişti. Bana çok az zamanda binit vermişlerdi. İleride 'İmamlık' konusunu yazarken bu konulara temas edeceğim inşallah."

6

"Ben kendi hesabıma doktorlara güvenmiyorum. Çünkü onların bana bir hastalık adı takmalarından ve adımı koleralı veya vebalıya çıkartmalarından endi

7

şe duymaktayım. Çünkü onlar, basit karın şişliği ile taun hastalıklarını aynı şey

8

olarak görmekteler. Bugünlerde hastalar arasında pek çok taun ve veba hasta

9

sı bulunduğu şayiası yaygın bulunmaktadır. Doktorlar da meslekleriyle ilgili

10

ciddi çalışmadıkları için, ben onlara itimat edemiyorum. Halbuki bana göre ka

11

rındaki şişme ve gaz olayı, doğrudan yediğimiz yemeklerle ve yolculukla ilgi

12

olup hazım problemidir. Onlar işlerini ciddi yapmamaktadırlar."

13

"Dünyada peygamber kabri olarak şöhret bulan mezarlarla ilgili bilgiler vermiştik. Bu defterin 7. varakııdaki ilgili konuya bak." (Elinizdeki kitabın 365. sahifesi—Editör)

Kelekler ve Özellikleri

"Bu nakliye aracı, büyük nehirlerde kullanılan bir tür ilkel gemi ve kayıktır. Büyük deniz vapurları gibi bunların yapımı büyük paralara mütevakkıf değildir, basit bir yapımı

ve masrafı vardır. Bunun ham maddesi, hayvan tulumları ve ahşap malzeme ile bol miktarda ip ve urgan gibi şeylerdir. Bunun yapımında kullanılan ahşap malzeme birbirine çivi ile değil iplerle ve güçlü nebati elyaf ile bağlanmaktadır. Ahşap malzeme birbirine çapraz olarak konur ve onların altına da yüzlerce manda veya koyun tulumu şişirilmiş olarak bırakılır. Yani kelek, hava üzerindedir. Şekli de kare biçimindedir. (v. 41) Öyle zannederim ki bizim askerin bindiği kelekler en büyükleri idi ve yüz elli kişi kadar asker aldı her bir kelek. Her bir kelek takriben 60 metrekarelik bir satıh teşkil etmekteydi. Keleklerin iki kenarında çok güçlü ve uzun iki sırık bulunmaktadır. Bunlar kürek vazifesi görürler, Sanki bu sırıklar, gemilerdeki çark veya kayıklardaki kürek vazifesi görmektedirler. Bu sınğın suya gelen ucunda bir kamış yığını bağlanmış olup bunlar, suda yönlendirme ve hızlanmada gemicinin yardımları olmaktadır. Sırıkların bir ucu da denizcinin, keleği idare eden kişinin elindedir.. Bu sayede sırıkla öne arkaya, sağa ve sola yönlendirmek mümkün olmaktadır. Rüzgârın etkisi de mühimdir, ama bazen rüzgâr istikametinin tersine hareket gerekirse bu sırıklar o işi de yapmaktadır. Kelekte iki kişi görev yapar. Onu yönlendiren ve götüren bu iki kişidir. Gemiler gibi çok sayıda tayfaya ihtiyaç yoktur. Bu adamlar ayakta gitmektedirler. Keleğin, buharı, tayfası, kaptanı, varacağı limanı hep bu iki insandan ibarettir, istediği yerde karaya yaklaşabilmektedir. Şurasını unutmamak gerekir, kelek sadece nehirde görev yapan bir araçtır. Nehir ne kadar büyük de olsa, bir deniz gibi olamaz. Onun da dalgası olur, onun da bir derinliği mevcuttur. Aynı zamanda nehirde de

çakıl ve kum bulunmaktadır. Kelek suyun akış istikametine bırakılmış olsa da, rüzgârın etkisi ve ayrtca ilgilenilmez ise o takdirde kuma saplanması ve kendiliğinden başıboş kalması da mümkündür, insanı şaşırtan (v. 42) ve dikkat nazarını çeken bir husus da şudur; yapısında hiçbir demir akşamı yoktur, tulumların ağzım bağlayan ipler, ahşap kısımları birbirine bağlayan lifler ve yün veya kıl sicim ve urganlar dışında hiçbir yapı elemanı mevcut değildir. Kelek'teki bütün malzemeyi birbirine bağlayan ve âdeta çivi vazifesi gören şey bu lif ve iplikten ayrı, bazı ağaç şıvgınları, ince dallan ve kabukları da olabilmektedir, Erlerden yüz elli tanesi, eşyaları ve teçhizatları bir keleğin bütün yükünü teşkil ediyordu. Tabur komutanı yardımcısı yaver

şöyle konuşuyordu; 'Ey akıl sahipleri düşününüz! Nasıl bir alet üzerinde gitmekteyiz? Güya biz düşmanla çarpışmak ve savaşmak için yola çıktık. Biz kelekle, gelişmiş bir milletle harp etmek için gidiyoruz, adamların denizde koca koca buharlı gemileri var. Bu gemiler, saatte 15 veya 18 mil hızla gidiyorlar. Adamların trenleri ve otomobilleri var, saatteki hızları yetmiş 80 kilometreyi buluyor. Bunlar çölde, düzlükte, dağda ovada bu hızla gidebilmektedirler, işte bizim binitimiz ve nakil vasıtamız şu kelekler, onlarınki ise saydığım araçlar. Vah vah bizim hedef ve emelimize ve halimize!' Yaverin sözlerinin sonu."

"Tabur komutanın ısrarı üzerine bu durumu hicveden ve anlatan uzun bir manzume yazmıştı yaver. Sonra onu kaybetti. Yalnız kendisinden iki beyitlik kadarlık bir kısmı defterime yazmıştım, (v. 43) Bu beyitlerde yaver şöyle diyordu:

Asr-t cedidin, karn-ı kadime,

Seyahatidir gör böyle gitme!

Tarihe giiya bağdaş kurulmuş,

Karn-ı kadimin keyfi sorutmuş!

Şiirin Arapçası şöyle ifade olunabilir; şu yolculuğa ve sefere bir bakınız! Bu içinde bulunduğumuz zamandan eski çağlara yapılan bir seyahattir âdeta. Tarihin bedenine bağdaş kurulmuş, eski çağlar ise bu duruma oldukça sevinmiş ve onun hali ve durumu sorulmuştur."

"Kelekler ile yaptığımız seyahat ve onun üstündeki hayatımız, yolculuklarımızın en meşakkatsiz ve en güzel ve rahat olanı idi. İrak'ta ve İran'daki en huzurlu yolculuklar bunlardı. Kelekten ibaret olan vasıtamızda ne duman vardı, ne buhar vardı, ne rüzgâr isterdi ne de bir şey. Ne bizi üzdü ne de kendisi üzüldü. Binenler de ne baş ağrısı oldu, ne de kusma. Onlar da huzurla gittiler. Keleklerimiz, âdeta su üzerindeki bir kamış parçası gibi, nehrin akışı istikametinde gitti. Kayık ve buharlı gemilerdeki gibi bunda sarsıntı, devrilme İhtimali gibi şeyler olmadı. Yalnız keleklerin şişirilmesinde ve nehirlerin küçük de olsa eğim ve virajlarında biraz sarsıntılar olmakta idi. Bu yavaşlama ve sarsıntı zararlı olmayıp üstündeki kişileri bazen neşelendirirken bazen de kusturacak gibi olurdu. Keleklerde batma ve bo-

ğulma tehlikesi de mevcut değildir. Akıllı ve tecrübeli bir denizci, keleğin üstündekileri böyle bir duruma maruz bırakmaz. (v. 44) Bu adamlar uzun yılların tecrübesiyle, giderken havamn karardığını ve yağmurun yaklaştığını gördüklerinde en yakın yerde üstündekileri karaya çıkarmaktadırlar. Keleklerin üstündeki insanları indirdikten sonra onları sıkıca karaya bağlamaktadırlar. Böyle havalarda bir karış olsun nehirde yol almamaktadırlar."

"Suların akıntısının ve eğiminin bol olduğu yerlerde büyük tehlikeler vardır. Böyle yerlerden geçerken kelek üstündeki yolcular hep korktukları gibi gemiciler de korkmaktadırlar. Burada kayıkçının da yapacağı pek bir şey yoktur. Onların da tedbiri, tecrübeleri böyle zamanda fazla bir iş görmemektedir. Bu yüzden, böyle yerlere gelmeden önce yolcuların dikkatleri çekilmekte, hareket yapmamaları istenmekte ve onlar biraz korkutulmaktadırlar. Kendileri de korkmaktadır denizcilerin. Dikkat ve ihtiyat tavsiye etmekteler böyle durumlarda. Fakat böyle tehlikeli durumlarda askerden önce zâbitler bağrış çığrış feryadı basmaktalar. Hepsi bağırıyorlar. Birkaç saat böyle gidiliyor. Derken o mahalleri geçiyoruz. Böyle yerlere gelirken daha, altımızdaki suyun sesi ve akıntısı değişiyor, korkunç bir hal alıyordu. Sonra su orada saf saf akmaya başlıyor ve hızlanıyor. Dalgalar da düzgün olarak peş peşe geliyorlar. Denizciler hep bir ağızdan Allah'a sığınarak şöyle diyorlar (v. 45) 'Bu akıntının ve girdabın şerrinde Allah'a sığınırız.' Yüzlerinde Allah'a iltica ve şekvanın alâmetleri görülmeye başlıyor, hepsini bir korkudur alıyor, kimi hiçbir şey söylemeden öylece korkup dururken, bazıları daha dikkatli çalışmakta ve bir taraftan da Allah'ı zikrederek tehlikeyi atlatmaya çalışmakta, diğer bir bölümü ise bildiği bütün duaları ve evradı böyle anlarda okumaktadır. Hatta yolcular bile aynı durumda olmaktaydılar. Bazı zâbitler de bana bağırıyorlar ve 'Hocaefendi! Bu yerden kurtulmamız için bir şeyler oku!' diyorlardı."

"Hatta bir gün yine böyle eğimli ve akıntılı bir yerden geçiyorduk. Kelek başladı sarsılmaya, önü ayağa kalkıyor, arkası suya batıyor veya önü suya batıp arkası çıkıyordu. Bize öyle bir his geliyordu ki sanki bir bazen çukura batıyoruz, bir vadinin tabanına inip, bazen da bir dağın tepesine yükseliyordu. Bu bazen çok süratli de olabiliyordu. Çok fazla zaman geçmedi ama herkesin kalbini bir korkudur

sardı. Derken selâmetle orayı da geçtik. Son duamız Allah Teâlâ'ya hamd olsun demektir."

"Buranın halkına ve denizcilere göre bu akıntının ve batıp çıkmanın sebebi şu imiş; burada eski bir köprü varmış, o çöküp batmış, onun enkazının üzerinden geçmekte imişiz. Suların bol olduğu zamanlarda bu yerden geçişte herhangi bir tehlike yokmuş. Ama suyun az olduğu günlerde, buradan geçerken bu enkazın böyle zararları olmakta imiş. Köprünün adı da 'Nemrud Köprüsü' imiş. Hatta bir denizci şunları söyledi: Eğer bu Nemrut köprüsünün enkazı ve tabandaki birikinti olmasa, Bağdat ile Musul arasında, Dicle nehri üzerinde küçük buharlı vapurlar çalışabilir."

"Kelekler, suyun akıntısının tersi istikamete gidemezler. Onların ister boş ister dolu bu şekilde, akışın tersine çalışması mümkün değildir, işte bu yüzden kelekler Samer-ra'da *(Siirra men raahii*) ve bir de Bağdat'ta bulunmaktadırlar. Bu iki şehre enkazlarını ve eskimiş kelekleri bırakmaktadırlar. Tahta ve ağaç ne varsa. Ama tulumlar burada bırakılmaz, onlar Musul'a götürülür ve yeni keleklerin yapımında kullanılır imişler."

"Biz Dicle üzerinde yük taşıyan küçük kayıklar ve çatanalar da gördük. Bunlar keleklerin tersine, Musul'a gidiyorlardı, ama suyun akışının ters istikametine bile gitmekteydiler. Fakat bunlar Dicle'nin kenarına bağlı olarak hareket etmekteydiler. Bu da çok zorluklar ile olmaktaydı. Ne kadar zamanda gittiklerini sorduk, bunlar çok zor olmakla beraber Bağdat'tan Musul'a, sakin günlerde yaklaşık 20 veya 30 günlük bir yolculuktan sonra varmakta imişler. İşte Musul ile Bağdat arasındaki, taşıma işlemi, ticarî ve İnsanî taşım ulaşım; nakliyat böyle olmaktadır."

Eski Eser Kalıntıları

"Henüz daha iki gün gitmiştik Dicle üzerinde, bir de baktık iki yakasında sağlı sollu sıralanmış zincir gibi yapılar, eski eserler. Bazılarında görünüm sadece kum tepeleri gibi. (V47) Bina görünmediği gibi, ağaç ve ot da bulunmamaktadır. Rüzgar bunları söküp atmış, tepeler çırılçıplak kalakal-

mış. Onların ötesinde bedevi köylülerin evleri bulunmaktadır. Ama içinde oturan kimse yok. Tepeler ve höyüklerin üstünde bahann geldiği belli olacak derecede yeşillik mevcut. Artık ilkbahar ordu halinde buraları sarmış.
Buralardaki manzaraları görünce, gönlümüz açıldı, gözlerimizin feri geldi, nurlandı. Derken bir de baktık Dicle'nin sağ yakasında parça parça bir memleketin artıklan görülmeye başladı ama yapıların şekli bu belde mimarisine pek benzememekte. Bunlar nedir diye sorduk, bize ‘Bunlar gaz tasfiyehaneleridir. Kayalardan ve madenlerden gaz istihsal olunurdu burada. Sultan II. Abdülhamit gününde inşa olunmuştu, çalışıyordu, ama şimdilerde kapalı neredeyse yıkılacak durumda' cevabı verildi. Biraz sonra yine Dicle'nin sağ yanında tepeler, kum yığınları yükseltiler göründü. Küçük küçük kum tepeleri insanın gözünü gönlünü açıyordu. Heybetli idiler. Görünüşlerine göre asırlar öncesine ait, başka hükümdarların yaşadığı diyarlar ve binalar gibi geldi bize. 'Bunlar nedir?' diye sorduk, bize bunların hikâyeleri anlatıldı. Halk arasında *Kal'at eş-Şurukat ve kal'at el-bint* diye meşhurmuş bu yerler. Burası Nemrud'un ve adamlarının yerleri imiş. Burada işlemedikleri cinayet ve yapmadıkları kötülük kalmamış. Oralara iyice baktık ve oradan gözlerimiz ibret almaya çalıştı. İnsanın içi bu cinayetler ile ürpermekte ve gözleri açık ve hayret içinde binaları süzmektedir. Hayret veren bu tarihi ve faciaları dinlemekteydik (v. 48). Eskiden bu yerlerin haşmeti varmış, bu kalelerin bu binaların ve bu tepelerin. Buradaki zalim kralların keza şanı şöhreti ve kötü namları mevcutmuş. Beşer hayatına zulmeden bu adamlar, o kadar cüretli yaşamışlar ki, haşa Allah'a bile harp ilan edip kafa tutmaktan çekinmemişlerdir. Dicle'nin suyu onların bu

zulüm-lü hayatlarınm şahididir. Onların zulmüyle Dicle'nin suyu zaman zaman farklı renklerle akmıştır. Zulüm gören zavallıların kanları, ahları Dicle'yi renklendirmiştir. O günlerin debdebesi ve haşmeti bugün yok artık. Her şey harap ve yok olmuş durumda, bir enkaz kalmış o kadar. Ne o zalimlerin sesi duyulmakta ne de mazlumların iniltisi. Ama buralarda gizliden bir ses şu gerçeği kulaklarımıza duyurmaktadır; 'Bugün saltanat kime aittir? Tek olan, istediğini yapan Kah-har Allah'a aittir!' Artık bu krallığın bu zulmün yerinde şimdi tatlı tatlı bir rüzgâr esiyor. Bölgedeki vahşi hayvanlar, o

kralların yerine vekil olarak buralarda saltanat sürmekte ve sanki onların mirasçıları olarak görülmektedirler.
Diclenin suyu artık bu yerlerde daha da sakinleşti, sessiz sessiz akmaya ve bizi götürmeye devam etti. Onların gününden günümüze gelerek içinde bulunduğu sarhoşluktan artık ayıldı. Son derece itaatli, baş eğmiş bir halde yavaş yavaş ilerlemekte, insanlara bir yaran ve zararı da dokunmamaktadır" (v. 49).

Samerra

23 Rebiü'l-âhir 1334 Pazar Günü 14 Şubat 1331

"Asker kelekler yardımıyla Samerra'ya yedi günde gelebildi. Askerin indiği yer, Samerra şehri yakınında, Dicle'nin sağ yakasında idi. Şehir Dicle'nin sol yakasında bulunuyordu. Tren istasyonu ise daha uzakta, yarım saatlik mesafede idi. ikisi arasındaki bu yarım saatlik mesafede 'Dekovil hattı' bulunmaktaydı. Burası da aynen liman gibi yeşillik ve güzel bir yerdi. Eşyalanmızı bu dekovil ile karargâha getirdik. Bu Şat adı verilen mahalde asker bir gece yattı.

Bağdat

24 Rebiü'l-âhir 1334 Pazartesi Günü 15. Şubat 1331

"Asker sabahleyin istasyona kadar yaya gitti. Trene öğle üzeri bindik ve Bağdat'a dört saat sonra vardık. Çadırlarımızı istasyona yakın bir yere, evvelce gelmiş olan Alayımıza mensup Dördüncü Taburun yanına bir mahalle kurduk. Diğer iki taburumuz savaş alanına yanı Kût (el-Ama-re)'a gitmişlerdi. Bu yerde bir müddet kaldık." {v. 50)

Bağdat, Darü's-selâm

"Bağdat, onun dünya üzerinde yaygın bir şöhreti ve şanı vardır. Bu şöhrete de layık bir şehirdir. Onun başşehir olduğu günlerde adı sulh ülkesi anlamında *Darii's-selâm* idi. Tarihte Bağdat ile ilgili önemli durumlar olmuştur. Çok büyük şanı vardır. Aynı zamanda Bağdat'ta büyük facialar gerçekleştirilmiştir. İslâm dinini ölümsüz mefahirinin teşhir mekânı, övünülecek eserlerinin vatanı olduğu kadar, aynı zamanda Bağdat, İslâm'ın yetiştirdiği büyük âlimlerin ve idarecilerin de vatanıdır. İslâm'ın gelişini müteakip Bağdat artık dünya şehri olmuş, değişik ilimlerin, sanatların ve fenlerin gelip buluştuğu, geliştiği mükemmelleştiği bir başkent bir ilim ve idare başkenti haline gelmiştir. Bağdat aynı zamanda kucağında, hürmetli bağrında, mezhebimizin sahibi, Ehl-i Sünnetin gözbebeği, bütün müctehitlerin önderi, şer'i mübiıı ordusunun kumandanı, ilimler kamusu, usul bilimlerinin kaynağı, furu' denizinin büyük dalgıcı, hikmet ve züht kaynağı, kudsî ve manevî esrarın madeni, melekût âlemine ait doğan güneşlerin tulu yeri, büyük imam, tmâm-ı A'zam'ın memleketidir. Bu imam zahir ve bâtın iki ciheti kendinde toplamış, insanlığa Allah'ın büyüklüğünü ispat eden âyetlerden alâmetlerden birisi, yani İmâm-ı A'zam Numan b. Sabit'in kendisidir. Allah ona rahmetiyle muamele buyursun.''

"Ayrıca Bağdat'ı değerli kılan bir diğer büyük, hazret-i imamın ilimde bir dalı olan talebesi ve arkadaşı, Ebû

Yusuf rahimehüllahtır. İmâm-ı A'zam gibi büyük bir ilim kaynağının Ebû Yusuf ilk pınarı ve o ilmin alındığı ilk ana kaynaktır. Şüphesiz bu büyük ansiklopedinin ilk limanı ve kaynağı Ebû Yusuf hazretleridir, (v. 51) İmâm-ı A'zam'ın ilmine bağlı olarak Bağdat'ı ziyalandıran ve nurlandıraıı, dirayet ziyasından çok rivayet nuru ile İslâm diyarını dolduran Ahmed b. Muhammet b. Hanbel hazretleri de buradadır. Allah ona rahmet eylesin."

"Bağdat'ın şerefini ve kadrini yücelten ve onu feyiz incileriyle mecd ve kerem dünyasında ünlü kılan büyüklerden birisi de, kudsî kuvvet sahibi, Gavs-i a'zam, Kâdiriye tarikat-ı aliyyesinin sahibi, Kâdirîler topluluğunun reisi, eş-Şeyh Abdülkadir Ceylânı kaddesallahü sirrahü'laziz

hazretleridir. Bağdat'ta ayrıca ünlü âlim ve mutasavvıflardan pek çoğunun kabri bulunmaktadır. Bağdat'ı şeref ve necabet bakımından en yüce mevkie çıkaran unsurlardan birisi de, orada Ehl-i Beytten birçok evlat ve torunun kabirlerinin bulunmasıdır. Bu bile tek başına şeref ve şan olarak Bağdat'a yeter. Hazret-i peygamberin torunlarından Musa Kâzım hazretleri burada medfun bulunmaktadır. Allah ondan razı olsun. Yarab! Onların feyizlerini iki cihanda bizle-re de lütfet, sevgilin, iki cihanın rasülü hürmetine."

"Cihanda öyle bir zaman geldi ki, Bağdat dünyanın en ünlü ve şerefli beldesi oldu. Her türlü ilim, fen, sanat burada toplandı, âlimler, sanatkârlar buraya yöneldi ve cem oldu. time susayan ve ona gidenlere kimse engel olmadı. Diğer yandan feyiz, ilim, dinî hayat, kemâtât-ı kudsîye erbabına yönelenlere de kimse karışmadı, onlar da o kişileri bulup onlardan istifade ve istifaza ettiler. Dileyen birinci gruba gitti, susuzluğunu orada dindirdi, isteyen İkincilere gitti ve onların feyiz pınarlarından kana kana sulandı ve kendisini ve susuzluğunu tedavi etti. Üçüncü bir zümre, bunların ikisinin de feyizlerini ve ilimlerini alarak

mükemmelliği seçti. Ve sonunda iki kanatlı hale geldi; bir taraftan zahiri ilimler kanadım takındı, diğer yandan bâtını ve ruhanî ilimlerle mücehhez hale geldi. Manevî kemâle sahip oldu." (v. 5).

Şatran; İki Yaka ve İki Bölüm

"Bağdat iki kıyıya kurulmuş iki bölüm halindedir. Birinci Bağdat, Dicle'nin sağ yakasında ve sağ kıyıda kurulmuştur. İkinci bölüm ise diğer yakadadır. Dicle ırmağı her iki yakayı da besler ve canlı tutar. Bağdat'ın bu iki yakası da Dicle'nin güzelliğinden hoş manzarasından yararlanırlar. Bu iki parça, Dicle üzerine kurulu, sabit olmayan hareketli bir köprü ile bağlanmaktadır. Büyük çatanalar ve kayıklar geldiği zaman köprü açılarak onlara yol verir. Eğer Dicle'de su yükselirse köprü yine açılmaktadır. Bunların dışında köprü diğer vasıtaların geçmesi için kapatılmakta ve günlük gidip gelme olabilmektedir. Küçük kayıklar yanında onların "Kufa" adını verdikleri bir tür nakil aracı da-

ha vardır Bağdat'ta. Bunlar uzun değil yuvarlak daire şeklindeki bir kayıktır. Bu kayık kamıştan yapılır ve gerekli yerleri ziftle sıvanır ve ortaya Kufa çıkar."

"Dicle'nin her iki yakasından da bakılınca, bakanların gönüllerini çeken, gözlerini nurlandıran eşsiz bir manzarası vardır. Her iki yakasına da yüksek yüksek köşkler, kasırlar inşa edilmiştir. Bu binalardan başka burçlar da vardır, bunlara bakanların gözleri kamaşır, gönülleri sürür ile dolup taşar. Bağdatlılar güneş doğarken ve batarken bu kufa-lara ve küçük kayıklara binerek Dicle üzerinde güneşin batışını ve doğuşunu seyretmeyi adet edinmişlerdir. Bu seyir bazen toplu bazen de tek tek olabilmektedir" (v. 53).

"Bağdat'taki binalar ve çarşıdaki dükkânlar hep eski yapı ve eski tarz mimari eserleridir. Yeni yapı ve yeni mimari eseri

çok az görülmektedir. Binaların ve dükkânların yapılan güçlü, güçlü bir devletin ve sultanların ve devlet başkanlarının oturduğu bir başkentin şanına yakışan kuvvetli görkemli ve sağlam yapılardır. Fakat sokaklan çok dardır. İzdihamdan kurtuluş yoktur. Arabaların ve bazı küçük nakil vasıtalarının geçmesi mümkün değildir. Temizlik ve intizam noktasından Musul dükkânları ve sokaklarıyla aralarında pek bariz bir fark görülmemektedir. Musul'daki durumu yukarıda açıklamıştım. Bakkallar ve yiyecek içecek satan satıcılar, manavlar ve meyve satıcılarını, dışarıdan gelmiş, aç susuz bir garip müşteri görse, onların pis ve perişan durumuna içini alıştırıp oradan yiyecek ve içecek alamaz, onları gönül hoşluğu ile yiyemez. Tiksinir, açlığını ve susuzluğunu bastırır, onlardan bir şey almamak üzere elinden geleni yapar. Halleri adama bunu yaptırır. Veya zamanla o da alışır ve meseleye aldırış bile etmez."

"Camilerinin çoğu, hatta küçük mescitleri de dâhil, bütün duvarları hep örümcek ağlarıyla örülmüş ve tabanları ve tabandaki sergileri tozla kaplanmış haldedir. Üzerlerini kesif bir tabaka örtmektedir, (v. 54) Bu örümcekler, süpür-geciterin süpürgeleriyle hiç rahatsız edilmezler, olduğu gibi eserleri (ağları) duvarlarda öylece kalır. Tozlar ise hiçbir zaman süpürülüp kaldırılmaz yerlerinden. Oraya namaz kılmak için girersen eğer, cemaatin çokluğu yüzünden hiç izdihama ve zorluğa uğramazsın, gayet rahat namaz kılabi-

lirsin. Mâbedlerinin hali, tıpkı Bağdat'ta evi barkı olmayan, dışandan gelen gariplerin kalpleri gibi, hüzünlü ve yalnız, kimsesizdir."

"Bağdat halkının ahlâkına ve aralarında yaygın olan edep anlayışına gelince, bu da şehrin ve mâbedlerin durumundan pek farklı olmasa gerek. Halkın durumu tıpkı Halep'teki

halkın durumu gibidir. Hepsi şeriatın yasakladığı ne varsa onun içine batıp kalmış, ahlâk ve edebin yasakladığı şeyleri de yapar olmuşlardır. Aklı başında, düşünen ve iyiyi kötüden fark eden mütedebbir Müslüman, bu halleri görünce; temizliğin azlığını, mâbedlere giden cemaatin azlığını. Okullara devam edenlerin azlığını, halkın münkerata boğazına kadar battığını, Irak'ta Bağdat ve benzeri yerlerde bütün insanların halinin böyle olduğuna vakıf olunca, kendisini üzülmekten ve şöyle diyerek eseflenmekten kendini alamaz, üzülür, gözyaşları döker, bu gibi ülkelere İslâm diyarına şöyle yanar; 'Vah vah! Ortalık burada ne çabuk değişmiş, inkılap nasıl çabuk ve güçlü oluvermiş, nur içinden nasıl da karanlığa ve zulmete düşülmüş, doğru yolu bilen bu insanlar nasıl yoldan çıkıp sapmışlar, nasıl körleşmişler, nasıl Nebı-i Ekrem'in — üzerlerine her tür salat ve selâm olsun— sünnetinden ve âdetinden sonra bidatlar burada alıp yürümüş? (v. 55) İlmi bol, yetişmiş öğrencisi ve alimi bol olan bu ülke, ilminin tatlı suyunu etrafa sunan bu diyar, nasıl olmuş da kaynaklan kurumuş, insanlara doğruyu göstermeden geri kalıp Reşat yolundan ayrılarak, başka yollara sapmış? Nasıl olmuş da cehaletin zehrine, sapıklığın bolca bulunduğu beldeler haline gelivermiş? Bağdat zenginlik, ilim, edep ve medeniyet şehri iken, ilim nehirlerinin ve pınarlarının birleştiği büyük kaynak iken, Islâm ahlâkının o güçlü surlanyla çevrili, şer-i mübinin o güçlü kaleleriyle korunmuş iken, nasıl olmuş da öldürücü dinî bidatların merkezi halini almış?!' Şaşmamak ve aldanmamak lazım. Irak'a kafirler niçin hücum edip oraları harbe sokmuş, insanları öldürmüş, huzuru kaçırmış, her yerde bir düzensizlik almış yürümüş. Böyle bir milletin ve insanların başına her zaman bunlar gelebilir. Burada yatan büyükler, Seyyidler ve âlimler, veliler de manevî bir müdafaa ile garplı kafirleri kovmamasına şaşmamak lazımdır. Gelen İngiliz ve yardımcıları, görünüşte Islâm'a ve bu büyüklere karşı hürmetkar davran-

makta ve iyi yönetmek ve hâkim olabilmek için, ahlâka, halkın durumuna Hzla karışmamaktadır. Asıl onların istedikleri de budur."

"Bağdat, Bağdatlı yöneticiler ve Bağdatlılar aslında bu işgali hak ettiler. Bu durum kıyamete kadar alınlarında kalacak bir ar damgasıdır. Allah bir kavim kendini bozup değiştirmedikçe, onları bozmaz ve değiştirmez; *hınallahe lâ yüğay*-t/ır/i *''•-kavinin, hatla yuğnı/yirû mâ bi cnfiisihim."* (v. 56).

Bağdatlılar ve Bağdat Halkı

"Çoğunluğu Şiî ve Râfizîdirler. Azınlık ise Hanefî ve Şafiî mezhebine mensup kimselerdir. Şehrin mülhakatı, diğer kaza ve nahiyelerinde de durum aynıdır. Her iki cins insanların arasında büyük bir nefret ve çok inatçı bir buğz ve kin vardır. Ehl-i Sünnet âlimlerin gafleti bugünkü gibi devam edecek olursa, hatta daha da artarsa, çok az zaman sonra Irak'ta hiç Ehl-i Sünnet kalmaz ve insanların tamamı Râfizî ve Şiî olurlar. Durum öyle gösteriyor ki, belki de insanlar bu durumda Hıristiyan bile olabilirler. Çünkü durum ve ülkedeki insanların gidişatı ve ahvali onu göstermektedir. Memlekette oldukça çok sayıda Hıristiyan, Musevi ve başka dinlere mensup kimseler de bulunmaktadır. İnşallah ileride, Bağdat'ın dinî hayatı ve Caferîliğin buradaki durumu hakkında oldukça bol bilgi verilecektir."

El-A'zamiyye

"A'zamiyye, biliyor muyuz ki, A'zamiyye nedir veya neresidir? Burası ilim güneşlerinin battığı yerdir. Fakat batan bu güneşlerin ışık huzmeleri henüz ufuklardan silinip kaybolmamış, kemâl ve güzelliğin bereketi henüz perdelenip yok olmamıştır Irakta ve civarında. A'zamiyye bir kandil ve fanustur. Bu fanusun içinde mükemmellik ve ilmi

feyiz bir kandil olarak parlamaktadır. Henüz A'zamiyye'nin nuru ülkede yok olup sönmemiştir. Cihanlar durdukça Allah onların feyzini, nurunu ve kemâlini üzerimizden eksik

etmesin. Şurası bilinmelidir; A'zamiyye'de Imâm-ı A'zam hazretlerinin kabri ve onun parlak ve tertemiz ravzası bulunmaktadır (v. 57). A'zamiyye semt olarak Bağdat'a ait nahiye merkezlerinden birisidir ve yaya giden bir kişi oraya bir saatte varabilir. Dicle nehrinin sol kıyısında ve yakasında kurulmuştur. Adını, Imâm-ı A'zam Numan b. Sabit hazretlerinden almakta ve şehrin bu bölümü ona nisbet olunmakta ve adıyla anılmaktadır. Allah bana burasını ziyareti nasip etti, bundan dolayı Rabbime hamd olsun. Ya Rab! Bu zatın ilmiyle, feyziyle bizleri bu dünyada ve öteki âlemde değerlendir ve istifade nasip eyle."

"Bir gün A'zamiyye'yi ziyarete niyetlendim. Oraya doğru yaya yürümeye başladım. Yolun ne kadar süreceğini sordum, bir saat dediler, vaktim de azdı, çünki her an taburumuzu harp sahasına yani Kut'a (Küt el-Amareye) gönderebilirlerdi. Hemen çok seri bir vasıta aradım. Hantur adı verilen vasıtalardan birine bindim. Bir saati bulmadan çabucak oraya vardım. Hanturdan indim ve büyük bir kapıdan A'zamiyye'ye girdim. Büyük bir avlu ve içinde büyükçe bir cami gördüm. Kıble tarafında ise camiye bitişik bir de küçük türbe mevcuttu, içeri girmek için kapıyı açmalarını istedim, açıldı, içeri girdim. Bir de ne göreyim burası bir hücre değil âdeta bir 'ilim hâzinesi.' Fıkıh ağacının bittiği yer. Kemal ve mükemmellik nurlarının yeryüzüne nüzul edip indiği bir mahal. Her türlü feyzin fışkırdığı tertemiz bir kaynak, takva gelininin duvağı (haclesi?), içtihat ırmağının Fırat'ının feyiz kaynağı ve Peygamberimizden ve Sahabeden sonra, kıyamet günün kadar ümmetin hayat suyunun pınarı ve kaynağı, ayrıca Allah'ın kınına koyduğu ve düşmanlarını onunla yok ettiği (manevî ve İlmî) kılıçlarından bir kılınç, ilk

hüccet ve en açık delil, Allah'ın en bariz ve belli yolun gösteren zat, insanların gözünden körlük perdelerini sıyırıp, onların gerçeği görmesine yardım eden kişi, dünyaya İliç değer vermeyen, ona bel bağlamayan, dünyaya bel bağlayanlara, zalimlere, saltanat süren cebbarlara, tebaasını dişleyip ısıran meliklere, onların kendisine sunduğu adalet bakanlığını ve başkadılığı kabul etmeyen insanlara da asla dayanıp bel bağlamayan, bu işleri yapmaktansa hapsi ve onların eziyetlerini tercih eden büyük insanın yattığı yer."

"Bu küçük hücrenin ortasında îmâm-ı Hümam'ın sandukası mevcut. Üstünde yeşil ipekten bir örtü var. Örtüde ve etrafta oldukça ziynet ve nakışlar göze çarpmakta. Ama Mülûk ve Sultan kabirlerindeki debdebe burada yok. Fukara kabirleri gibi insanın yüzünü buruşturacak bir eksik manzara dâ mevcut değil. Ne ifrat var ne de tefrit. Fakat türbe içinde tevazu' varsa da bu vakarlı ve ağırbaşlı bir tevazu'dur. İçeride hem kemâl ve hem de sağlam bir dindarlık sezilmekte. İnsanın içini saracak nefsini kuşatacak bir de *kudsî tins* mevcut, içeri giren yabancılık çekmemekte, içi birden kabir sahibine ısınıvermektedir. İnsan bir ünsiyet ve bir kalp huzuru ve inşirahı duyuvermektedir. Merkadin manzarası, taşıdığı işaretler, türbedeki zatın hayatta olduğu demlerdeki kemâlini ve dinî salabetini ziyaretçiye hemen aşılamaktadır." (Buraya dipnot konulmuş, fakat içi boş bırakılmıştır) (v. 59)

"Ziyaret, istifaza, huzurlarında temessül henüz tamam olmadan vedalaşarak türbeden çıktım. Tam bir edeple ve mükemmel bir huşû ve huzû içinde. Caminin kapısını tuttum. Bütün camiin köşelerinden duyulan bir ses geldi. Sanki bir müderrisin ders verişine benziyordu bu ses. Sevinerek hemen oraya doğru gittim. Bir de ne göreyim, aksakallı bir Hocaefendi, Simaları, hal ve tavırları, temiz ve efendi bir zata, bir büyük âlime benziyordu. Çok az sayıda, küçük yaşlı ve başlarında sarıkları olan bir talebe gurubuna

ders vermekteydi bu müderris efendi. Biraz dikkat ettim, gerçekten hoca ders anlatıyor ve bazı iptidai lisan bilgilerini çocuklara öğretiyordu. Görür görmez bu manzaradan çok memnun kaldım, çok sevindim, ama biraz sonra birden beni bir üzüntü kapladı. Düşünce dünyam, birden Ebû Hani-fe hazretleri günündeki yüzlerce kişilik ders halkalarını bana hatırlattı. Çok kabiliyetli olan bu üstün zekâlı öğrenciler değişik bölgelerden buraya gelirlerdi. Onlara ders imla ettiren imam, böylece dünyaya bilgiyi buradan yayardı. Bunları düşündüm, mevcut duruma üzüldüm kaldım." (v. 60)

"Şüphesiz kendisinden sonra bütün din âlimleri, şeyhülislamlar hep onun ilim sofrasının imkânları ve nimetleriyle ilmî hayatlarını sürdürüp yaşadılar. Ama günümüzde neredeyse bu ilim yuvasının çalışmaları yok olacak derecede azalmış, Bu değirmen neredeyse durmuş, 'ses du-

yuyoruz ama değirmende öğütülmüş un görülmemektedir.' işte asırlar öncesinin yüzlerce koca koca müctehid âlimlerinin yerine, onlara halef olarak üç-beş çocuk kalmışlar. Ama buna da Allah'a çok şükür. Çünki, din öğretimi ve sarıklı öğrencilerin okutulması meselesine her yerde son zamanlarda bir fetret gelip çattı. Bu büyük imamın kucağında şu ilim yuvası, onun bereketi ve onun dirilten hayat suyu sayesinde bütün bütün öğretimine de ara vermemiş, ama birazcık küsûf ve nurunda tutulma ve kararma olmuş, tıpkı bizim Konya'daki medresemizde olduğu gibi, son gücüyle ve kalan takatiyle da çalışsa, yine de Hz. imamın yolunu sürdürmekte ve bu görünüşüyle kıyamete kadar ciddi ilim sahibi yetiştirme konusunda Ebû Hanife hazretlerinin yolunu devam ettirmektedir. Va Rabbi, onu bu işte muvaffak kıl, kendisinden memnun ve razı olduğun Peygamberinin —sallallahü aleyhi ve selem— yüzü suyu hürmetine." (v. 61).

"Sonra camiden çıktım, ordugâha gelmek üzere yola koyuldum. Fakat ruhum bir müddet daha orada kalmayı istemekte. Bu mübarek mekân ile bir müddet daha ünsiyet kurmak ve tanışmak istemekteyim. Niyetim dersten sonra bu üstadla ve Öğrencilerle tanışmak ve konuşmak ve ilimle olan irtibatlarını ve içinde bulundukları şart ve imkânları konuşmak ve İslâm dininin emrettiği biçimde onlarla tanışmak istemekteyim. Maalesef bu emelim ve arzum gerçekleşemedi. Çok üzüldüm. Ne talihsiz imişim. içimden aklım bana şöyle hitap etmekteydi; 'Evet bu arzu en hayırlı bir arzudur. Hatta sana yapılması gerekli olan bir vazifedir. Eskisi gibi her işinde hür olsan, ama şu anda senin bundan sorumlu olmaman gerekir, çünkü sana vacip değildir bu görev. Askerlik vazifenden şimdilik geç kalma, gaflet etme bugünün askerliğinden. Çünkü bırakıp geldiğin birlik hemen hareket etme durumundadır.' Ruhumun arzularını aklımın isteklerine feda ettim, aklımın isteklerini kabul ettim. Üzerime bir de durgunluk ve üzüntü çökmüştü, koşarak birliğin bulunduğu yere gitmeye başladım. Buradan ayrılırken sanki vatanımdan ve evimden ayrılmış gibi oldum, kıtaya geldim. Henüz asker yola çıkmamıştı, orada birkaç gün daha kaldık."

El-Gavsü'l-A'zam

"Bir Cuma günü Gavsü'l-A'zam Abdülkadir Geylâ-nî'nin türbe ve camiine gittim. Niyetim burada namaz kılmak ve türbelerini ziyaret etmek. Türbe büyük ve haşmetli bir kubbe altında idi. Bu türbe aym zamanda büyük bir camiye bitişik durumda idi. Cami türbeyi ve bu nur beldesini tamamen kaplamış idi. Hazretin sandukasında yeşil bir ipek örtü bulunuyordu. Çeşit çeşit renklerle süslenmiş bir örtü. Örtünün üzerinde altın ve gümüş sırmalı işlemeler ve değişik türden yazılar bulunmakta. Sanduka bir metre kadar boyda bir ahşap malzeme veya kamış güzel bir tırabzanla çevrili. Belki de bu malzeme gümüşten mamul idi. Çünkü sanki

sudan yapılmış gibi parıl parıl yanmakta, etrafına nurlar saçmaktadır. Zahirdeki ziyneti zahir görenlere bırakalım, türbenin bâtını, kemâl ve gavslikten bir deniz âdeta. Bu sözleri ve ibareleri aşan çok üstün bir durum arz etmekte. Kalemim bunu tavsiften hem aciz ve hem de suskundur. Dilim de varmıyor onu hakkıyla anlatmaya. Dilim de kalemim de hadlerini bilip burada durdular."

"Kadın erkek bütün ziyaretçiler kabirdeki zata karşı son derece tazimle hareket etmekteler. İhtiramın haddi hesabı yok; kimi türbenin eşiğini öpmekte, kimi kapının iki kanadını ve kenarlarını öpmekte, kimi de kabrin etrafını kuşatan şebekeye sarılmakta oraları öpmekte, sandukanın sağını solunu öpmekteler. Dua eden, isteklerini sıralayan, ağlayan ve yüksek sesle şekvasını Geylânî'ye arz edenler hep burada. Sandukanın etrafını çevreleyen gümüş setler olmasa, neredeyse herkes kabrin üzerine kapanıp birbirini çiğneyecekler. Hatta bu işte yarışacaklar bile."

"Caminin avlusunda küçük altlı üstlü odalar var. Buralarda fakirler, dervişler, muhacirler ve uzak beldelerden gelenler oturmaktalar (v. 63). Göründüğüne göre bunların çoğu Hintli Müslümanlar. Bunlar Kadiriye vakıflarının verdiği yemeklerle geçinmekteler. içlerinde az da olsa orada zikirle meşgul olanlar var. Kimi bir köşede uyuklamakta ve âtıl durmaktadırlar. Elbiselerinde ve üst başlarında temizlik ve gurbet kendilerindeki gurbetten çok daha fazladır. Bu zühd ve takva yuvasında bulunmayan ve buraları terk eden güzellikler, Irak'm diğer bölgelerindeki İslâm

müesseselerindeki gibi maalesef buraları terk etmiş. Onların yerine buralara; pislik, rehavet ve atalet ile durgunluk hâkim obnuştur."

El-Kâzımiyye

"Bu bölge de Bağdat'ın bir kaza merkezi olup, Bağdat'a bir-bir buçuk saatlik mesafededir. Burada Peygamberimizin ailesinden, yani Ehl-i Beytten Musa Kâzım radıyallahü anh hazretlerinin meşhur kabri ve camileri bulunmaktadır. Bu bölge ona nisbet olunarak el-Kâzımiyye adını almıştır. Bu türbe ve cami Dicle nehrinin sağ yakasında ve el-Kerh diye anılan kısmmdadır. Bağdat'tan Kâzımiyye'ye kadar tramvay hattı döşelidir. Bir gün tramvaya atladım ve bu semte gittim. Daha geriden iki büyük yüksek san minaresiyle bina gözümüze ilişti. Çok yüksek bir kubbenin iki kenarında yükselen minareler. Kubbenin üzeri san, göz alıcı ve parıldayan bir maden ile döşeli. Sanki altından yapılmış gibi görünmekte, insanın gözünü alacak derecede parlak san ışıklar saçmakta bu kubbeler. Hatta halk arasında bu kubbelerin altından yapılmış oldukları şayiası dolaşmaktadır (v. 64) Fakat gerçek olan bunların halis altın olmayıp, güzel ışık saçan ve aynı renkte sarı görünen, altına benzeyen bir maden olduğu şeklindedir."

"Durağa gelince tramvaydan indik. Çok az gitmiştim ki türbe ve camiin kapısına geliverdim, içeri girdim, çok geniş bir avlu var. Avlu en pahalı ve gösterişli süslü taşlarla döşenmiş. Her taraf mermer ile kaplı, tşte bu avlunun tam ortasında iki minaresiyle bu türbe ve sarı kubbe ile iki minare yer almakta. Giriş kapısının hizasında, asıl türbeye götüren bir kapı daha mevcut. Ziyaret için oraya girmiştim ki, birkaç kişi birden bana doğru geldiler, akıllarını ve kalplerini bağladıkları iiç beş kuruş alarak, bana ziyaret için delil olacaklar güya. Bunu kendilerine bir geçim yolu yapmışlar. Ben onlara dedim ki; 'Sizin yardımınıza gerek yok, biz türbeyi de içindeki zatı da iyi bilmekteyiz, o da bizi bilmesini unuıt ederiz.' Bir ikisi yakamı bırakmadı, daha yakınıma kadar geldiler. Yine burada da eşiği öpenler, eşiğe ve kabre

doğru secde edenler, kapının iki yakasından girerken eğilenler, rükû edenler. Bu yakınımdaki adam, bana da aynı işleri yapmamı işaret etmekte ama ben ona hiç dönüp bakmamaktayım. (v. 65) Niyeti aynı bid'atları bana da yaptırmak. Baktı ki ben kendilerinden değilim, mecbur oldu yanımdan çekildi gitti. Biraz da öfkelenerek geldiği yere döndü."

"Kapıdan selâm vererek, becerebildiğim kadar büyük bir edeple ve kâmil bir huzu' ile içeri girdim. Biraz yürür yürümez, Muhammed aleyhisselâmm bu muhterem torununun yanına varıp durdum. Bu necip torunundan onun memnun olmasını razı olmasını dilerim. Bana gerekli olan ziyareti ve görevim olan istifazayı, becerebildiğim kadarıyla yaptım. Bu kabirdeki manevî durumlar, kudsî envar, ruhanî hava, burayı ziyaret eden ama mahiyetini müdrik olan ziyaretçi için pek bol idi zannederim: Onu anlatmam, bu dilimle mümkün değildir. Aslında burada fazla söze gerek var mıdır? Türbe Peygamberimizin evladının kabri, bu yattığı türbe, onun torunun yeri, artık başka söze de hacet yok!"

"Dış süsler, mimari tarzı, binanm haşmeti, artık icadın ve başarının son ürünleri halindedir. Dikkat, maharet, tezyin, güzelce etrafı boyama, süsleme, taş döşeme en üst anlamda ustalıkla burada mevcuttur. İnsan burayı görünce hayran kalmakta ve dehşete düşmekte âdeta. Kubbe etrafında süslenmedik bir santimetrekarelik bir yer bile bulmak mümkün değil. Her yerde aşırı bir ziynet ve süs var. (v. 66) Duvarların tamamı, kubbe kasnağı ve kubbenin her yeri, hepsi en güzel şekilde süslenmiş. Küçük küçük camlar ve kristaller etrafı süslemekte. İçeri güneş vurmasıyla bu kıymetli taşlar, camlar ve madenlerin ortaya türlü türlü renkler çıkardığı ve içerisi bir renk cümbüşüne uğradığı görülmektedir. Duvarların her birinin ortasına büyük büyük aynalar raptedilmiş. Bu aynalar karşı

duvardakine bakmaktadır. Duvarlarda bazı yapraklar ve nebati motifler her tarafı süslemekte, bazı çiçek motifleri nakşedilmekte ve duvarlar yer yer bu kesif süslerle süslenmiş bulunmaktadır. Aynaların üzerlerinde de yer yer bu motifler görülmektedir, uygun renklerle. Öyle ki buradan yürüyen kişi, ister istemez gördüğü manzara karşısında kendisini bağlık ve bahçelik bir yerden, iki tarafı yeşillik bir yerden geçtiğini zanneder. Öyle bir bahçe ki her tarafı yapraklarla ve ışıklarla donanmış halde. Veya bir tepenin başında, ağaçlık bir bölgede yürümektedir. Etrafında bir ormanlık vardır, çiçekler ve yapraklar arasında yürümektedir. Ziyaretçiye bu duvarlar bu hissi vermektedirler. Hatta insan bu manzara içinde, saba rüzgarının ve baharın temiz havasını bile kokladığını hisseder neredeyse."

"Özet olarak söyleyecek olursak, bu süsler, bu aynalar, kubbe içini öyle bir hale getirmektedir ki, bunları gören ziyaretçi, kendisinin su üzerinde, âdeta bir denizde geniş bir su alanında yürüdüğünü zannetmektedir, (v. 67) İşte bu manzaranın tam ortasında, Seyyidünâ Musa Kâzım hazretlerinin kabirleri mevcuttur. Allah ondan razı olsun. O sanduka da mümkün olan en güzel kumaşlarla ve süslerle süslenmiş. En pahalı şallar ve kumaşlar sandukanın üzerindedir. Kabrin dört bir yanı çerçeve içindedir ... Burayı gören kişi, gümüşten mamul bir kabir gördüğünü kabul eder. Burası da değişik türden mücevherlerle kaplıdır, donatılmıştır. Türbenin etrafında pahalı madenlerden oluşmuş tırabzanlar ve siperler mevcuttur. İnsanın aklı bu manzarayı almaz. Şiiler kabrin etrafını namaz kıldıkları bir mescit haline getirmişlerdir.[1] Hatta burayı Kabe gibi görmüşlerdir diyebiliriz. Çünki onlara göre, zenginleri tarafından burayı ziyaret daha üstün bir farz, Allah'ın Kabe'sini ziyaret ise sadece farzdır. Onlar İran'ın çok uzak bölgelerinden bin bir zahmetle, kadın erkek yollara düşerek buralara kadar gelmektedirler. Hatta fakirleri bile bu

zahmetlere katlanmaktadırlar. İçlerinde İslâm haccını yapanlar pek azdır, ama buraya gelmişlerdir."

"Hatta bana aklı başında bir Bağdatlı şunu anlattı: Kubbenin tam altında, büyükçe ve genişçe dehlizler ve mahzenler varmış. Şifler ve Râfizîier ölülerini gizlice buraya gömerlermiş. (v. 68) Hatta Kerbela'da da aynı dehlizler ve yeraltı mahzenleri bulunmakta imiş, ama oralar buradaki kadar şatafatlı değilmiş. Aynı İraklının dediğine göre; zengin bir Râfizf ve Şif vefat etmişse, vasiyet eder ve cenazesinin bu yeraltı kabirlerine gömülmesini istermiş. Vasiyeti yerine getirilir ve oraya bu adamlar gömülürlermiş. İsterse bu cenaze İran'ın veya uzak ülkelerin de en uzak yerlerinden buraya gelmiş olsun, hiç fark etmezmiş. Hatta bu insanlar bu işin tahakkuku için büyük paralar sarf eder ve mallan harcarlarmış. Altın ve gümüş yüklerce harcanarak bu adamların naşı, sandukalar içinde aylarca yolculuk yapar buralara gelirmiş. Veya daha zengin olanlar, kurşundan veya madenden tabutlar yaparak aylarca yol teperek cenazeyi buralara getirir gömerlermiş. Yaz kış, cenazenin kokması veya parçalanmasına da pek aldırış etmezlermiş. Cenazenin kokmaması için mumyalama gibi kimyevi ve tıbbi bir muamele de yaptırmazlarmış. İster istemez, onlar cenazenin parçalanmış ve dağılmış bedenini, hatta kemiklerini buralara, Kâzimiyye'ye ve Kerbela'ya ve dehlizlere getirirler gömerlermiş."[8]

"(Ey okuyucu!) Şia'nın bu tür kabirleri ziyaretleri ve oralarda yaptıkları, eşik ve duvar öpme, kabir korkuluklarını kucaklama ve öpme, kabir korkuluklarına yapışarak ağlama inleme, dertlerini sayıp dökme, kabirlere karşı secde ve rükû etme, yalvarma yakarma onlardan bir şeyler isteme gibi konularda sen ne düşünürsün, fikrin nedir? Onların bu ziyaretleri, kabir yanındaki duaları ve sair davranışları bir tür *tevessül* ve *İst iş fa* değildir. Aksine onlar bu davranışlarıyla bir nevi Allah Teâlâ hazretlerine şirk

koşmaktadırlar. Çünki haddi aşmaktalar, mübalağa etmektedirler, Ehl-i Beyte karşı gösterdikleri bu aşın bağlılık, Rasül-i Ekrem Efendimizin ve onun temiz Ehl-i Beyti ve Itratinin memnun olacağı bir hareket değildir."

8 Allah'a şükür tercüme 11 Kasım 2008 Sah günü öğleden sonra bitti. Allah' hamd ve Rasiil-i Ekrem'e selâm ve salatlar ederim. (Ali Osman Koçkuzıı)

indeks

15. Kolordu 110 57. Alay 106,121,193

A_

A'zamiyye 8, 392, 393 ABD 57

Abdülbasir Efendi Medresesi 28 Abdülhamid 11,60,386 Abdülkadir Geylânî 388, 396 Adana 65

Ahmed b. Hanbel 388 Akbaş limanı 194, 230 Akdeniz 299

Akşehir 43,46,74,78, 124,317, 318 Alâaddin Camii 118, 319 Alâaddin Tepesi 28 Alanya 43, 50 alay müftüsü 54 Aibay von Sodenstern 187 A İçi tepe 109,138, 139, 240 Ali Çerçi Köyü 49 Ali Gâv Medresesi 29 Ali Kutsi Efendi 76, 77, 122, 218, 337, 340

Ali Rıza Bey 107,193 Ali Ulvi Kurucu 40, 59, 60, 69 Alman 103, 152,192, 217, 315, 350 Almanya 135,136 Amele Taburu 86, 91,127 Amiral Carden 104,136

Amiral De Robeck 136 Ammân 56

Amûde 7, 366, 367,371 Anadolu 91

Anafartalar 102,105,107,117,137, 192,193, 265 Anbarlı 91,121,128 Ankara 34, 59, 85 Anzak 101,105,106, 134,139,140, 186, 192,194, 207, 214 Arabistan 37,115 Arap 157 Arap ülkeleri 149 Arnavut 99 Arnavutluk 56

Arıburnu 77, 82, 87, 100, 101,102, 105, 107, 109, 117, 121, 122, 131, 139, 174, 184, 185, 189, 192, 193, 194, 195, 206, 217, 230, 239, 240, 242, 243, 246, 248, 251, 252, 253, 254, 262, 265, 266, 267, 270, 337, 347 Asrısaadet 82,161 Avrupa 152,157, 295, 296 Avustralya 139, 141, 143,192 Avusturalya-Yeni Zelanda kolordusu 109

Avusturya-Macaristan 136 AvusturyalI 217

Balkan Harbi 110, 132,135 Balkanlar 37,90, 103,114 Basra 267

Bağdat 8, 50, 57,114,115, 149, 154, 356,367,376,381, 385, 387,388, 389, 390, 391, 392, 393, 397, 399 Bekir Sami Paşa Medresesi 73 Beşiğe limanı 273 Beşinci Ordu 95,110,132,138,187 Beyşehir 42

Birinci Alay 114, 120, 128, 132, 194,223,265, 344 Birinci Cihan Harbi 75, 94, 103, 121,134,135,185 Boşnak 99 Bolayır 138,142 Bolşevikler 25

Bozkır 14,19, 31,48,50,59, 65, 76, 78, 85

Bozkır Olayları 33 Buhara 65 Buharı 245 Bulgaristan 136 Bursa 66

Büyük Sinan Mahallesi 15

C-C_

Cami-i Kebir 357 Cebbarzâde Şükrü Efendi 63 Cevat Paşa 106,193 CHP 61

Churchill 104,137 Conkbayırı 107 Cuma namazı 23, 99,120 Çanakkale 274

Çanakkale boğazı 104,136,288 Çanakkale Harbi 103 Çavuş Beldesi 20,49 Çekmece 91 Çerkeş 99 Çukurmektep *28*

Darü's-selâm 8, 388 Dereköyii 307 Deme 188

Dicle 82, 356, 375, 377, 378, 379, 380, 381, 385, 386, 387, 389, 390, 393, 397 Domdom kurşunu 220 Düğer 8,372, 373

E_

Ebû Bekir Sami Paşa Medresesi 65, 66

Ebû Dücâne 224

Ebû Saîd Mehmed Hâdimî 31, 32

Ebû'l-Hâdi köyü 343

Edirne 98

Ehl-i Bey t 389, 397

Ehl-i Sünnet 53, 392

el-Amara 154

Ellis Ashmead Bartlett 133,135 Emekli İnkılap Subayları Birliği 136

Enver Paşa 101,121,131,133,153, 171, 185, 186, 187, 188, 189, 206, 212

Erbilli Es'at Efendi 62 Erenköy 166,273 Ermenek 65

Ermeni 114, 347, 348,349,354 Ertuğrul Koyu 104, 105, 109, 138, 192

Erzincan 65 Esat Paşa 107,193 Ezine 305

F_

Fahri Kulu 14,15,16,17,60,67,322 Faruk Kulu 16,17 Fatih Sultan Mehmed 112 Fiiistin 122, 131

Fransız 107, 110, 133, 140, 153, 194, 207

Fransız donanması 104 Fransız ihtilâli 98,100

G_

Gâvur Dağı 115, 349 Gelibolu 103, 105, 132, 134, 137, 141,142,143,186,191,207,214 Genç Osman 103 Genel Kurmay Başkanlığı 114 Göben ve Breslav zırhlıları 104 Güvercin koyağı 230, 241

H_

Hacı Fettah ve Karakurt mahalleleri 29

Hacıveyiszâde Hacı Mustafa Kurucu 67

Hacıveyiszâde Mustafa Sabri Kurucu 50

Hâfız Mehmed Kurucu 50 Halep 7, 114, 115, 156, 179, 351, 355, 356, 357, 359, 365, 366, 371, 374, 391

Halife 39, 50, 56,58, 59, 60,61,97, 133,178, 214,290 Hanefi mezhebi 116,392 Harbiye Nezareti 315 Harf inkılâbı 26 Harput 42

Haşan Kutsi Efendi 74,76,77,117, 122, 336

Hasanbeyli 7, 346, 347, 348,354 Hatice Tanrıkulu
33,84 Havva Tanrıkulu 79 Haydarpaşa 117 Hayfa 267

Hemedan 78, 82, 85,120,150,156, 179, 181, 182

Hıristiyan 67,166, 214, 392 Hicaz 37, 69,149

Hindistan 214

Hint Müslüman askerleri 105, 396 Hintliler 186

Hoca Memiş Efendi 19, 32 Hoca Ziya Efendi 14 Hocaköyü
34, 76 Hudeyde 91,116 Hürriyet ve İtilâf Fırkası
59 Hüseyinâbad 120,179

1-1 _

Implacable 141

Irak 7, 10, 37, 60, 78, 82, 86, 114, 115, 116, 117, 122, 124,
131, 149, 156, 160, 166, 167, 174, 179, 212, 305, 311, 314,
315, 316, 338, 345, 356, 366, 383, 391, 392, 396,
400 Islâh-! Medâris 14, 20, 23, 31, 51, 64, 65, 66, 69, 73,
77,113, 115, 117, 127

İslâhiye 7, 351, 353,354 İbrahim Hakkı Konyalı 85 içki 100,
120, 158, 167, 179, 180, 381

ikizler Koyu 109, 138 imam Muhammed 168 İmâm-ı A'zam
63,388,393 İnce Minare Hadis Öğretim Medresesi 28

İngiliz 106,107,131, 133,143,149, 153, 190,194,
206,207 İngiliz ve Fransız donanması 112 İngiltere
57,133,134,136,137,214 tplikçi Camii 28, 54, 66, 77,
113, **118,122**

Iran 82, 114, 117, 124, 149, 156, 160,183, 305, 383,399,400 İsa (Hz.) 129,153 İsmail Hami Danişmend 133, 185, 189

İstanbul 50, 78, 91, 98,115,127, 131

İstanbul Caddesi 29 İstiklâl Harbi 189 İtalya 69 îtalyanlar 188 ittifak devletleri 132 İttihat Terakki 33, 35, 41, 54, 59, 88,90,94,110,121,135

K_

Kabatape 109 Kadirhanı 342 Kadınhanı 318

Kafkasya 37,60,114,117,156,174, 315, 316

Kanlısırt 106,192

Kapı Camii 23

Karaciğan Mahallesi 15

Karadeniz 104

Karaman 42,340

Karaman, Hayreddin 84

Katime 354, 355

Kavaklıhan 343

Kayseri 43, 50, 65

Kâzımiyye 8, 397

Kemerburgaz 121,128,190

Kepez Bumu 104

Kerbil 8, 373

Kerevizdere 138

Kerkük 318, 359

Kilitbahir 104, 109,112,137, 275

Kirmanşah 181

Kirte 77,87,100,102,105,106,117, 131, 134, 138, 141, 184, 185, 189, 206, 240, 241, 242, 249, 251, 266, 267, 270, 347 Konevî 321

Konya 10,14, 24, 27, 29, 30, 34,41, 54, 66, 68, 78, 115, 316,319 Konya ve Delibaşı Vak'aları 55 Konya Vilayeti Salnâmeleri 28 Konya isyanları 33 Köprübaşı 28

Koyunoğlu Müzesi 32, 33 Koyunoğlu izzet Bey Kütüphanesi 32

Küçük ve Büyük Çekmece 121 Kudüs 121

kumar 160,167,179, 180,181, 36Ö

Kumkale 104,110,143

Kürt Musa köyü 343

Kurtuluş Savaşı 10

Küt 24,68,154,387,388, 393

Kuvâ-yı Milliye Derneği 34

Kuvva-yı Milliye 10,18,55, 59,63

Kuzey Afrika 37, 91

Kuzey Afrikalılar 186

Kuzman 154

Kılıç Ali Paşa Camii 190

Kırım 37

Kızılöz 14

L_.

Libya 188

Liman von Sanders 101, 105,107, 133, 138, 185, 186, 187, 192, 193, 217 Londra 149

M_

Ma'muriye 345 Makriköy (Bakırköy) 315 Malatya 65 materyalistler 218 Meclis-i Mebusan 117 Medine 69, 235 Medrese 28 Mekke 234 Memduh Bey 314 Merkep adası 299 Merkeztepe 106,192 Mersin 34 Meryem (Hz.) 129 Meşrutiyet 64

Mevlânâ Celâleddin Rûmî 28,30

Mevlânâ Hâlid Bağdâdî 50 Mevlânâ Türbesi 123 Mısır 37,69,188,367, 368,369,376 Milli Savunma Bakanlığı 114 Morto Koyu 109,138,187 Muhammed Bahâeddin Efendi 20, 47, 48, 51, 52, 58, 67, 68, 73 Muhammed Kudsî (Memiş) Efendi 20, 23, 36, 44, 47, 48, 57, 62, 68,69, 77,84 mükellef imam 54 Musa Kâzım 389, 397, 399 Musevi 392

Mustafa Sabri Kurucu 14, 74 Musul 8, 115, 356, 359, 375, 376, 377,378,379,380,381,385,390 Müttefik donanması 104,136 Müttefik ordusu 109 muvazzaf imamlık 54

N_____

Nablus 121 Namaz 160 Natüralistler 218 Nehr-i Kâfur Mahallesi 15 Ninova 359, 380 Nuri Tanrıkulu 16, 85 Nusaybin 8, 371, 372

O-Ö_

Ömer Muhtar 188 Orhaniye 104,105,192 Osmanlı Devlet-i Âliyyesi 25, 27, 55, 89, 98,135

Osmanlı Mekteb-i Harbiyesi 75 Osmanlı zayiatı 107

P_

Paşadâiresi 5,14, 23, 28,29, 31,45, 51,73, 77,78,86,113,115,117, 118,121,122,127

Pınarbaşı köyü 302 Piri Mehmed Paşa Külliyesi 28 Piripaşa Tekkesi 14 Plevne Taburu 223 Pozantı 342

R_

Râfizî 392, 399, 400

Ramazan 303

Re'sü'l-Ayn 367

Roma 153,378

Romanya 69,136

Rumeli 35,91,99,104,110,307,315

Rusya 25,98,100,103,104,192, 207

Ruznamçeci Aşçı Dede 98

S_

S kumsalı 109,138 Samatya 120,128 Samerra 8, 385,387 San'â 116

Saros Körfezi 109,137, 138 Sanhafızlar 28 Sarıhâfızlar Medresesi 43 Sarıkamış harekâtı 87,101 Sarıyakup 16, 67 Sarıyakup Camii 15 Sarıyakup Mahallesi 15, 33 SeddüT-bahir 7, 77, 87, 100, 102, 104, 106, 107, 109, 112, 117, 131, 133, 134, 137, 138, 141, 174, 184, 185, 186, 187, 189, 192,193, 206,239, 266, 270, 299 Seferberlik 54, 77, 78, 97, 98, 100, 104, 119, 121, 149, 174, 175, 298, 367 Selçuk Es 33

Selçuklu 24, 28, 45, 65, 118, 122, 319

Semerkant 65 Senüsiler 188 Şeydi Harun türbesi 50

Seydişehir 20, 42,49 Sıbyan Okulu 22 Sırçah Mescit 42 Sığmdere 109,138 Sığmdere sahili 109 Sivas 43 Sivastopol 103 Sivritepe 106,192 Soğan Deresi 239 Soğla körfezi 106 Sultan Selim Camii 14 Suriye 37,114, 115, 316 Süngü muharebesi 196 Sünnilik 116

Ş_

Şafiî 37, 392 Şam 56, 98,114 Şatran 8,389 Şer'iye Vekilliği 40 Şeyh Ziya Sokağı 54,122,123 Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi 59

Şîa 183,116

Şiî 183, 392, 399, 400

Şiiler 399'

T-U-Ü

tabur imamı 54 Taksim 315

Tarsus 314,341,343,344,345,346, 359

tayyare ve hava hücumları 111

Tâzekent181

Tekke Koyu 109,138

Tekkeburnu 186

Teli Ermen 366

Tevhîd-i Tedrisât Kanunu 22

Tophane 190 Topkapı Sarayı 102 Toroslar 65

Trakya 100,138,142,143 Tuzlukçu 46, 78 Uzunköprü 114,115,315,318 Üçpmar 76 Ürdün 56

V - W - X

V kumsalı 109,138,141 Vakıflar idaresi 28 Vehhâbi 38

Vehip Paşa 107,193 Victoria Cross nişanı 143 W kumsalı 109,138 Weber Paşa 107,193 X kumsalı 109,138

Y

Y kumsalı 109 Yahudi 214 Yalvaç 42

Yemen 37, 91, 97, 116

Yeni Zelanda 109,139,143,192

Yeniçeri 81

Yeniçerilik 97

Yozdar 91

Yunan işgali 55

Yunanistan 136

Z___

Zenâzil 374

Zeynelâbidîn Efendi 14,39,47,51, 58, 59,60,61,62,63,64,69,117 Ziya Tanrıkulu 15, 32, 79, 84 Ziyaiye Medresesi 28,122

RESİMLER

Abdullah Fevzi Efendi'nin mevcut olan ve hayatının son dönemlerine ait tek fotoğrafı

Abdullah Fevzi Efendi'nin kabri

Abdullah Fevzi Efendi'nin yaşadığı Sarıya kup Mahallesi'niıı günümüze ait bir görüntüsü

Abdullah Fevzi Efendi'nin Mocaköyü'ndeki evleri

2»VJ.çleri ,i ur.il. ;ttv.)'>rı ;ıkun S-3~i9<*;l tarih vo a^n,

... .

tuuvf oğlu *o&ıliah l..o»rik«lu*J>u» 133u HscaSini* EQ<İ8»*ı*

' 5 **Hİi»et 2l>a*ıiiU5 r. ı,;i ic**ottı . »eyo -¡üre «ski tlitiye ıi**6**Sİ<j-j$_n$,**

Seaû gu^«r.

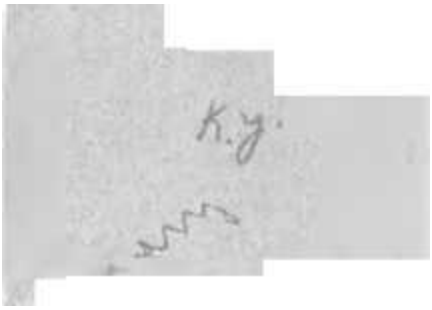

T-

hazırlayıcı uM»rt«>jl«rOwn ¿osuruk bu yol-.;,. yüksek tahsilini t.._,ifH. iy:0.<îıgını 4t*8«;l«rt u-k.i Minu-fa.**

ı.KİniiiH hu vıuya 11! , İrili.Jyttr.

, , “Ti tarif Vekili «f .

A. -I"

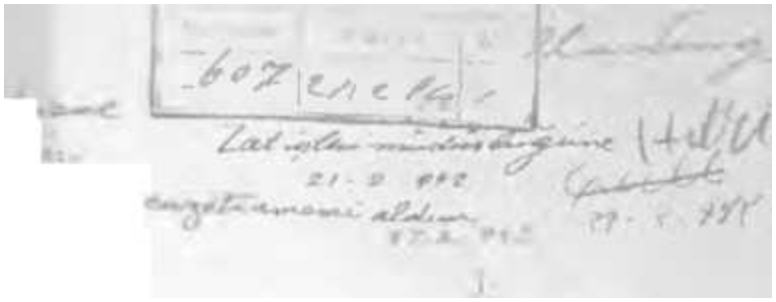

«4/. ii A

T. C.

VAKIFLAR Umum Müdürlüğü

.Z«.U.Vİ.*rl. Müdürlüğü S»yı ; ....

İyanet îs!*rl Rcisii^nı

153337

W

¡itilişleri: gür: v> »*tn siyi-

lı yazıya karşılıktır.

trr;.urt Vîiiaf K>t/ı H .r *

'■üıd.riu*urvid>- Ur« ylık ücretle ç-.li-**j?.r .irrei« ihdulleh Tr.ıtrı-cul'.ı'r.ve» Tf> ». s ir* 1-eşli Keny« v«ıeu?ıiî» tayin mU*** e-t »i ob./rtarihinde «tueullı'yr.s t«i:-*iğ* !<j >u y.» ayıil s «n.l<ı yetil var. 1 fer i-/ **ĸ ' .,. ʀ'ⁱ vrıİRıi.} ût:ia' «ı'ı * U'-ⁱl-**

rlr 3 aysalar i *•» 'unarır.

VaKin. r l.-:u.

Abdullah Fevzi Efendi'nin Konya'ya vaiz olarak tayini ile ilgili resmî vesika

Çanakkale Savaşı'ndaki cephelerden biri; Aşçı Baba Tepesi. Fotoğraf Ingilizler tarafından savaş esnasında çekilmiştir

Cephelerinde Ingiliz askerleri

Esir düşmüş bir grup Osmanlı askerinin lıigilizler tarafından ifadeleri alınıyor

Esir düşmüş, kamufle vaziyetteki bir Osmanlı keskin nişancısı

Osm anlı ordusuna komuta eden, Prusya kökenli Alman general Uman von Sanders Paşa

Abdullah Fevzi Efendi'nin, hâtıralarında sıkça eleştirdiği bir isim olan, İttihat ve Terakki'nin tepedeki ismi, zamanın I larbiye Nazırı Enver Paşa

Osmanlı ordusuna esir düşmüş düşman askerleri sevk ediliyor

Fransız topçular iş başında

Osmanlı çadırlarından bir görünüm

Bir grup Osmanlı subay ve askeri

Savaş döneminde harabeye dönen Çanakkale şehrinden bir görünüm

Çanakkale

' ■* Cephesinde

Bir Müderris

Abdullah Feyzi Efendi

açıklama ve notlarla yayına hazırlayan:

ALİ OSMAN KOÇKUZU

İZ YAYINCILIK

[1]

"Önünde bir sütre olmaksızın, kabre ve sandukaya dönerek namaz kılmayı bunlar mahzurlu saymamaktadırlar. Kadınların da aynı yerde erkeklerle beraber namaz kılmasına da müsaade etmişlerdir. Amel ve ibadet olarak burada yaptıkları her şey bid'attır. Apaçık bu bidatlar Ehl-i Sünnetin tarzına muhaliftir. Bu adamlar İslâm ibadetleri içine, bir nevi şirk ve küfür demek olan eski Iran âdetlerini de katarak karma bir âdet ve davranış ortaya koymuşlardır. Şüphesiz bu âdetleri bu insanlara öğretenler, İslâm dini gelmezden önce, eski İran'daki saltanatlarının tekrar elde edilmesini isteyen yöneticilerdir."

Çanakkale Cephesinde Bir Müderris

Abdullah Fevzi Efendi

bilgi ve yorumlarla yayma hazırlayan:

ALİ OSMAN KOÇKUZU

20. yüzyılın baş döndürücü gelişmelerle başlaması, dünya üzerinde dengeleri alt-üst etmişti. 600 yıllık Osmanlı İmparatorluğu, ardı ardına topraklarını kaybediyordu. Elinizdeki kitapta hâtıra ve notlarını okuyacağınız Abdullah Feyzi Efendi, işte bu karmaşık günlerin kahramanlarından biridir. Orta Anadolu'da önemli bir medresenin müderrislerinden olan Abdullah Feyzi Efendi, yaşanılan olayların ve muhtemel sonuçlarının neler getirip neler götüreceği hususunda, oturduğu yerden bir şeyler yapmanın imkânsızlığını fark etmiş, dört duvar arasından çıkıp hayatın içine dalma cesaretine sahip, entelektüel bir medrese âlimidir. Bu sebeple ilk adımını Çanakkale Savaşı öncesi atar ve müderrislere tanınan askerlikten muafiyet hakkına rağmen, gönüllü olarak orduya yazılır ve Çanakkale'de başlayıp, İrak cephesinde nihayete eren bir tecrübeye imza atar.

Abdullah Feyzi Efendi nin kahir ekseriyeti Çanakkale Savaşı'na ait olan müşahede ve hâtıraları dikkatle okunmayı gerektiren bir öneme sahiptir. Muhtelif eserlerde kimi örtülü, kimi açık dile getirilen bazı belirsiz konular, hadisenin bizzat içinde yer almış bir entelektüelin kalemiyle bu kitapta adeta ete kemiğe bürünmekte. Verilen şehit sayısıyla iftihar edilen bir zaferin arkasında yatan örtülü gerçekler, bugüne kadar kalıplaşmış düşüncelerimizi sorgulamamız gerektiğini açıkça ortaya koyuyor.

B »•

İZ YAYINCILIK h3T

İNCELEME-ARAŞTIRMA DİZİSİ

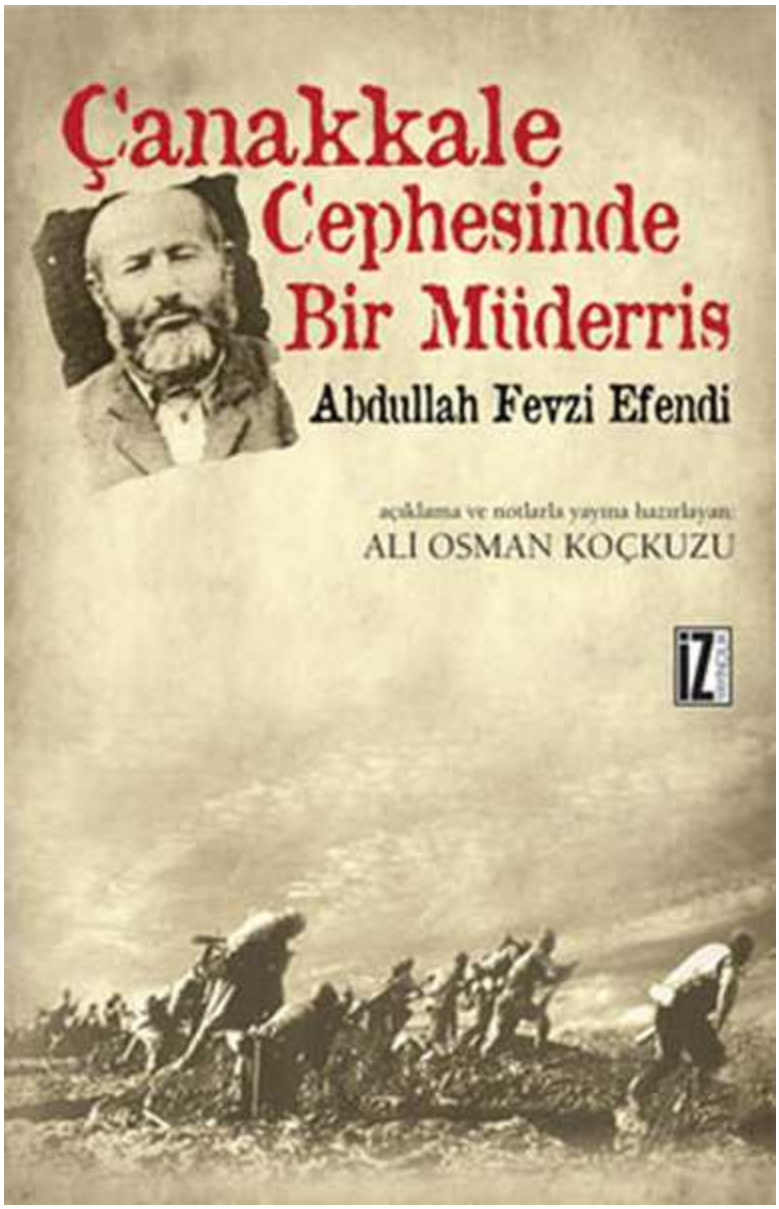
Çanakkale
Cephesinde
Bir Müderris
Abdullah Fevzi Efendi
açıklama ve notlarla yayına hazırlayan:
ALİ OSMAN KOÇKUZU
İZ

1. Çanakkale Cephesinde Bir Müderris
2. Memiş Efendi Ailesi
3. Asker ve Dinî Hayat
4. Asker'de İtaat
5. Komutanlık Emirlerinden Parçalar
6. Yaralılar Mahşeri
7. Savaş, Ama Ne Savaş!
8. Yıkık Dökük Manzara
9. Askerin Pozantı'da Toplanışı
10. Kelekler ve Özellikleri
11. Çanakkale Cephesinde Bir Müderris